ÉMILE ZOLA

DİN LAİKLİK ÇATIŞMASI

ROMAN
4. BASKI

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM YAYINLARI

TOPLUMSAL
DÖNÜŞÜM
YAYINLARI

Bu kitabın baskısı Zafer Matbaasında, cildi Özdemir Mücellit'te yapıldı.
50 adedi numaralanarak satış dışı tutuldu.

Émile Zola

Din ve Laiklik Çatışması

Toplumsal Dönüşüm Yayınları: 42
Edebiyat Dizisi
Émile Zola / Din ve Laiklik Çatışması
1. Baskı: 2000 Adet
Mart 1997 İstanbul
ISBN 975-7244-56-2

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM - 2B Bilgi Birikim
Kardak Uluslararası Basın-Yayın Ticaret'in bir kuruluşudur.

Özgün Adı: Gerçek
1. Baskı: Altın Kitaplar 1972
2. Baskı: Altın Kitaplar 1975
3. Baskı: Temel Yayınlar ve Matbaacılık A.Ş. 1986

Yayın Yönetmeni: Hayri Bildik
Editör: Hatice Bahtiyar
Sanat Yönetmeni: Mehmet Akıncı
Kapak Tasarımı: Mehmet Özalp
Düzelti: Erdoğan Alkan
Reprodüksiyon: Göksu
Baskı Hazırlığı: Semra Yıldırım
Baskı: Zafer Matbaası (0212) 512 16 68
Cilt: Özdemir Mücellit, Mart 1997

Narlıbahçe Sk. No: 6/3
34420 Cağaloğlu - İstanbul

Genel Dağıtım
Kardak Uluslararası Basın Yayın
Tel: (0212) 527 98 25

I.

Çarşamba akşamı, Jonville'de öğretmenlik yapan Marc Froment, her yıl olduğu gibi bu yıl da, tatillerinin bir ayını geçirmek üzere, karısı Geneviève ve küçük kızı Louise'le birlikte Maillebois'ya, kaynanası Bayan Berthereau'ya konuk oldu. Bayan Berthereau, annesi Bayan Duparque'la birlikte yaşıyordu. İki bin nüfuslu kasaba Jonville köyüne on, Beaumont'a altı kilometre uzaklıktadır. Beaumont; büyük eski bir kentdir, bir de üniversitesi vardır.

Ağustos ayının bu ilk günleri dayanılmayacak derecede sıcaktı, gökten ateş yağıyordu sanki. Pazar günü öğrencilere armağanlar dağıtılırken korkunç bir fırtına patlak vermişti. Gece saat ikiye doğru yağmur da yağmıştı ama ortalık hiç mi hiç serinlememiş, gökyüzü yine öyle kapalı, basık, sarı ve kurşun gibi ağır kalmıştı. Ve ana kız, saat altıda yataklarından fırlamış, sabah ayinine gitmek üzere, giriş bölümündeki küçük yemek odasında kızlarıyla damatlarının aşağı inmesini bekliyorlardı, gel gör ki genç karı kocanın bu konuda hiç de ayaklarını çabuk tuttukları yoktu.

Ak muşambanın üstünde dört kahve fincanı duruyordu. Pélagie, elinde büyük bir cezveyle içeri girdi. Ufak tefek , kızıl saçlı, ince dudaklı, topuz burunlu bir kadındı, yirmi yıldır Bayan Duparque'ın evinde çalışıyordu, sözünü hiç esirgemezdi.

"Kahve soğursa karışmam ha," dedi.

Pélagie söylene söylene mutfağa dönerken, Bayan Duparque da hoşnutsuzluğunu açığa vurmaktan çekinmedi.

- Doğrusu bu kadar da fazla, töreni kaçırmamız Marc'ın hoşuna gidecek galiba.

Ama Bayan Berthereau'nun pek telaşlandığı yoktu, kızını ve damadını haklı gösterecek bir özür bulmaya çalıştı:

- Fırtına yüzünden uyuyamamışlardır. Az önce gürültülerini duydum, ayine yetişmek için odada telaşlı telaşlı koşuşup duruyorlardı.

Bayan Duparque altmış üç yaşında, iri yarı, kara saçlı, soğuk yüzlü bir kadındı. Yüzünün her iki yanında da derin çizgiler vardı. Bakışları sertti, burnu ilk bakışta dikkati çekiyordu. Yıllarca, kocasıyla birlikte, Saint - Maxence alanında, Beaumont Katedralinin karşısındaki "Koruyucu Melek" adlı bir mağazayı işletmiş. Kocası, söylendiğine göre, çöken bir katolik bankasının altında kalarak ansızın ölmüş, Bayan Duparque, nesi var nesi yok paraya çevirip Maillebois'ya dönmüş, yılda altı bin frank ge-

liriyle kasabadaki evinde yaşamaya başlamıştı. Kasabalı, bayan Duparque'ın bu kararını pek akıllıca bulmuştu. Derken bundan oniki yıl kadar önce, dul kalan kızı Bayan Berthereau onbir yaşına basan Geneviève'le annesinin evine yerleşmişti. Yıkım üstüne yıkım olmuştu damadının ölümü. Bayan Duparque, boşuna bel bağlamıştı damadına, ilerde büyük bir insan olacağını sanmıştı. Maliyede memurdu adam. Ve bir gün karısı ile çocuğunu beş parasız onun başına bırakıp, göçüp gitmişti dünyadan. O tarihten beri dul ana, kız, bu küçük, donuk evde, kapalı, dar bir hayat sürdürmüşlerdi. Kendilerini dine vermeleri yüzünden, gün geçtikçe, yavaş yavaş, daha da içlerine dönmüşler, eve kapanmışlardı. Ne var ki, kocasının taparcasına sevdiği Bayan Berthereau, aşka ve hayata uyandığı günlerini, tatlı anılarını hâlâ yüreğinde saklıyordu. O da annesi gibi boylu poslu ve esmer bir kadındı, yüz çizgileri hüzünlüydü, bakışları yumuşaktı. Kimi zaman, yorgun dudaklarından, kaybolmuş bir mutluluğun gizli umutsuzluğu geçerdi, gölge gölge.

Beaumont'un eski öğretmenlerinden Salvan, bay Berthereau'nun en yakın dostuydu, bir zaman ilköğretim müfettişiyken sonradan Öğretmen Okuluna müdür olmuştu. Geneviève'in kanuni vekiliydi, Marc'ın Geneviève ile evlenmesinde büyük payı vardı. Geneviève'in babası bay Berthereau özgür düşünceli bir insandı. Kendisi duayla, dinle uğraşmazdı ama karısına bu konuda baskı da yapmazdı. Hatta, karısının ısrarlarına dayanamamış, gönlü hoş olsun diye Pazar ayinlerinde ona eşlik etmeye de başlamıştı. Çok zeki bir insan olduğu söz götürmeyen Salvan, çıkabilecek çatışmaları düşünmeden, Marc'ı sofu aileye sokmak gibi sevimli bir hata işlemişti. Ama işte, Visitation'un ve Beaumont'un en iyi öğrencilerinden biri olan Geneviève, evlendiği üç yıldan beridir, yavaş yavaş dini görevlerini aksatmaya, artık dua etmemeye, bütün sevgisini kocasına vermeye başlamıştı. Bayan Duparque'ı son derece üzüyordu bu durum, oysa Geneviève, büyük annesine hoş görünmek için elinden geleni ardına koymuyor, Maillebois'da yanlarında geçirdikleri bir aylık tatilde, kiliseye gitmeyi kendine başlıca görev ediniyordu. Gel gör ki, bu evliliğe daha başında cephe almış bulunan korkunç anneanne, torununun ruhunu çalmakla suçladığı Marc'a karşı büyük bir kin duyuyordu.

Komşu kilise saatinin üç çeyreği vurduğunu duyunca mırıldandı:

- Saat yediye çeyrek var. Bunların ineceği yok.

Ve pencereye yaklaşıp Capucins Alanı'na bir göz attı. Evleri bu alanın

ve kilise sokağının köşesindeydi. Tek katlı bir evdi. Alt katta salonun sağında ve solunda yemek odasıyla, oturma odası vardı. Yine alt katın dibinde bakımsız bir mutfakla çamaşırlık yer alıyordu. Üst katta da Bayan Duparque'a ve kızına ait ikişer oda vardı. Çatıda ise Pélaige'nin odası ile Geneviève'in eskiden kaldığı iki küçük oda bulunuyordu. Kocasiyle birlikte Maillebois'ya geldiklerinde, güle oynaya yine bu odalara yerleşiyorlardı. Ama bu karanlık tavanlardan alabildiğine nemli bir loşluk, ağır ve garip bir mezar sessizliği düşüyordu odalara. Saint-Martin Kilisesi mihrabından başlayan bu kilise sokağı arabalar geçemeyecek kadar da dardı. Öğle vakitlerinde, sanki hâlâ tan yeni ağarıyormuş gibi kırmızıydı, cüzzama tutulmuş gibi bir görünümü vardı. Evlerden akıp gelen bulaşık sularıyla çürümüş, yosun tutmuştu kaldırım taşları. Kuzeyinde, tek bir ağaç yeşermedik Capucins Alanı uzanıyordu. Bu alanın bir yanı eski bir manastırın ön yüzüyle kaplanıp kararmıştı. Manastırın bir bölümünde kapüsen papazları, keşişleri; bir bölümünde de kasabanın pek gözde Kardeşler Din Okulu vardı.

Bayan Duparque, bir an, yalnızca sofu gölgelerin geçtiği, yalnızca, düzenli aralıklarla gidip gelen Kardeşler Din Okulu öğrencilerinin şenlendirdiği bu ıssız köşeye baktı, yüreği tanrı aşkıyla doldu. Bu ölü, durgun havada, usul usul çalan bir çan sesi duyuldu. Kapı açılıp Geneviève içeri girdiğinde Bayan Duparque döndü, sabırsız gözlerle baktı torununa.

- Çok şükür inebildiniz. Hadi çabucak yapalım kahvaltımızı, bak çanlar çalmaya başladı bile.

Geneviève boylu poslu, kumral ve inceydi. Alabildiğine güzeldi saçları. Yüzü babasının yüzü gibi tutku ve kıvanç doluydu, inci gibi ak dişlerini göstere göstere gülüyordu, yirmiiki yaşındaydı ama üstünde hâlâ yaramaz küçük bir çocuk hali vardı. Bayan Duparque, torununun yalnız olduğunu görünce yeniden haykırmaya başladı:

- Ne, Marc hâlâ hazırlanmadı mı?

- Şimdi geliyor anneanne, Louise'le birlikte inecekler.

Annesini öptükten sonra, gençlik günlerini geçirdiği bu çok durgun, sakin evde, evlendikten sonra da, böyle bir araya gelmenin ne güzel şey olduğunu söyledi. Ah bu Capucins Alanı, her taşını ezbere biliyordu, eski dostlukları adına en cılız otlarını bile selamlıyordu. Anneannesine sevimli görünmek ve zaman kazanmak için pencerenin önünde, böyle kendinden geçmiş gibi dışarıya bakarken, tanıdık iki kara gölge gördü.

- Aaa, bak rahip Philibin'le rahip Fulgence geçiyor, erken erken nereye gidiyorlar böyle?

Bu baskı ve fırtınalı gökyüzünün altında, alanın loş aydınlığını cübbeleriyle doldurmak ister gibi, iki din adamı usul usul adımlıyordu alanı. Philibin'in soyu, köylüydü. Ağzı büyük, çeneleri kalındı. Kırk yaşındaydı. Cizvitlerin çevredeki en iyi, en tanınmış okulu olan Valmarie Kolejinde müdür yardımcısıydı. Onunla aynı yaşta ama ufak tefek, kara kuru, kurnaz görünüşlü rahip Fulgence, Kardeşler Din Okulunda kendi gibi ders veren diğer üç öğretmen papazın baş öğretmeniydi. Bir tımarhanede hayata gözlerini yuman bir ruh doktorunun bir hizmetçiden evlilik dışı çocuğu olduğu söyleniyordu. Sinirli, çabuk öfkelenen, bozguncu ve gururlu bir adamdı. Alandan geçerken, böyle yüksek sesle ve elini, kolunu sallaya sallaya konuşan da oydu.

Bayan Duparque bilgi vermeye başladı:

- Bugün öğleden sonra okulda armağanlar verilecek. Philibin babamız iyi yürekli Kardeşlerimizi çok sevdiğinden sözlerini kırmayıp, armağanları dağıtma işini üzerine aldı. Valmarie'den gelse gerek, sanırım Fulgence kardeşle bazı ayrıntıları gözden geçirmeye gidiyor.

Çok şükür Marc'ın inebildiğini görünce sözünü kesti. Henüz iki yaşındaki Louise babasının kucağında, minik elleriyle boynuna sarılmış, alabildiğine sevinçli, gülüyordu.

- Vay canına, motor gibiyiz maşallah, bundan daha çabuk kimse hazırlanamaz.

Marc Froment, kardeşleri Mathieu Luc ve Jean'a göre boyca biraz kısaydı, yüzü onlardan daha uzun, daha zayıftı. Alnı, ailenin alın ölçülerine uygun, belirli derecede genişti. Ama en ilginç yanı gözleri ve insan ruhunun derinliklerine işleyen, ruhları ve yürekleri kuşatan, etkili, egemen ve çekici sesiydi. Güçlü, hafif irice dudaklarını ince bir sakal ve bıyıklar çevrelemişti. Pierre ve Marie Froment'in bütün çocukları gibi, o da zenaat sahibiydi, lithographe'cılıktan anlıyordu. On yedi yaşında liseyi bitirdikten sonra, Beaumont'a gelip çıraklık dönemini, Fransa'nın hemen bütün okullarının harita ve okul tabloları ihtiyacını karşılayan Papon - Laroshe'larda tamamlamıştı. Öğrenme tutkusu da burda ortaya çıktı, Beaumont Öğretmen okulu giriş sınavlarını burda verip, sonunda, yirmi yaşında ilkokul öğretmen yardımcısı oldu. Yirmi yedi yaşında, onu Duparque ailesine sokan, ve yüreği iki gencin tatlı aşkıyla sızlayan büyük

dostu Salvan'ın öğüt ve ilgisiyle pedagoji sınavlarını da verip, Jonville'e öğretmen atandı. Üç yıldan beri, her türlü para sıkıntısı ve yorgunluklara rağmen, yediyüz nüfuslu köylerinde imrenilecek bir aşk hayatı sürüyordu.

Babanın ve küçüğün gülüşlerine aldırdığı yoktu büyükannenin, yüzü asıktı:

- Ne motor, ne motor, genç kızlığımızda bindiğimiz kötü arabalardan bile yavaş, hadi hemen yemeğimizi yiyelim, bu gidişle yetişemeyiz ayine.

Oturmuş, bardaklara sütü doldurmaya başlamıştı bile Geneviève, çocuğa göz kulak olmak için küçük Louise'i, annesiyle kendi arasındaki yüksek bir iskemleye yerleştirirken, insanlarla iyi geçinmeyi seven Marc, özür dilemek istedi.

_ Doğru, haklısınız, benim yüzümden geciktiniz değil mi? Ama ne yapayım anneannemiz, bu benim değil, sizin yüzünüzden, zira insan sizin evinizde öyle güzel uyuyor ki, öyle sessiz ki burası.

Bayan Deparque telâşlı telâşlı sütünü bitirmeye uğraşıyordu, damadına cevap vermek tenezzülünde bulunmadı. Ama, kızı Geneviève'in, kocasıyla çocuğu arasında, o mutlu halini uzun uzun seyreden anne Berthereau hafifçe gülümsedi. Ve gözlerini usul usul çevresinde gezdirerek, odada yalnız kendisi varmış gibi mırıldandı:

- Ah, evet, sessiz, çok sessiz, insan yaşayıp yaşayamadığını anlayamıyor bile.

Yeniden Marc aldı sözü:

- Yine de pek sessiz sayılmaz, saat onda alandan sesler geliyordu? Geneviève duymadı sesleri. Capucins Alanında, gece ayaklarını vurup patırtı yapıyorlardı.

Bir yıkımdan habersiz, iyi niyetli, nükte yapıp çevresindekileri güldürmeye uğraşıyordu. Büyükanne, bu kez incinmiş bir tavırla cevap verdi:

- Capucins Kilisesinden çıkanların sesiydi onlar, dün saat dokuzda Saint Sacrement Töreni vardı. Kardeşler bu yıl ilk Kudas törenini kutsayan öğrencilerini kiliseye götürüyorlardı. Bu çocukların sesiydi duyduğunuz. Onlar gülüp, konuşuyorlardı aralarında. Erdemden ve dinden yoksun yetişen çocukların iğrenç oyunlarının yanında bunların gürültüleri yunmuş, arınmış kalır.

Ansızın, insanı tedirgin eden, derin bir sessizlik oldu. Fincanların içindeki kaşıkların sesinden başka hemen hiçbir şey duyulmuyordu. Büyükannenin iğrenç oyun diye suçladığı Marc'ın öğretmenlik yaptığı okulun ver-

diği eğitim, lâik eğitimdi. Geneviève yakaran gözlerle kendisine baktığı için kızmadı, yeniden konuşmaya başlayıp, Bayan Berthereau'yla sohbete koyuldu. Jonville'deki yaşamlarını anlattı, öğrencilerinden söz etti. Bir öğretmen olarak onları seviyor, onların varlığından kıvanç duyuyordu, yaşantısını onlarla dolduruyordu, öğrencilerinden üçü diplomalarını almışlardı bile.

O anda. bu ıssız, can sıkıcı sokağın üst yanlarından yeniden çan sesleri gelmeye başladı. Gittikçe yavaşlayan bu çan sesleri, yoğun ve hantal havada, ağlayan bir insanın boğuk hıçkırıklarını andırıyordu.

Bayan Duparque haykırdı:

- İşte, son çanlar vuruyor, yetişemeyeceğiz demiştim zaten.

Hemen kalktı, henüz sütlerini bitirmemiş olan kızını ve torununu acele etmeleri için itip kakmaya başladı. Tam o sırada Pélagie, elinde "Le petit Beaumontais", allak bullak olmuş bir yüzle, titreye titreye içeri girdi.

_ Ah hanımefendi ah, ne korkunç şey... Gazeteyi getiren oğlandan duydum...

- Ne duydun, ne var, söyle çabuk.

- Öğretmenin yeğeni küçük Zéphirin, odasında ölü olarak bulunmuş, öldürmüşler çocukcağızı.

- Nasıl, öldürmüşler mi?

- Evet hanımefendi, boğmuşlar, iç çamaşırlarıyla çocuk, hem de en iğrenç şeyleri yaptıktan sonra...

Hepsinin tüyleri ürperdi birden, Bayan Duparque bile öfkeden tirtir titriyordu.

- Küçük Zephirin ha, Simon'un, Yahudi öğretmenin yeğenini, hastalıklı bir çocuğu... ne kadar da güzel bir çocuktu; Katolikti, Kardeşler Din Okuluna gidiyordu, dünkü törende o da vardı mutlaka, o da Kudas törenini kutsayan çocuklar arasındaydı... N'olacak işte? Böyle nalet aileler olduktan sonra.

Marc söylenenleri dinleyip soğuk terler döktü, bu kez nezaketmiş, yol, yöntemmiş aldırmayıp bağırmaya başladı:

- Simon, Simon'u iyi tanırım. Öğretmen okulunda beraberdik, iki sınıf ilerdeydi benden. Kafası işleyen, yüreği sevgi dolu bir insandır. O zavallı çocuğa, Katolik yeğenine yardım elini uzatmış, ama hangi akla hizmet etti bilinmez. Çocuğu Kardeşler Okuluna bırakmıştı... Korkunç, korkunç bir yıkım bu başına gelen.

Marc titreye titreye kalkıp ekledi:

- Simon'u bulmalıyım... bilmeliyim, bu hüzünlü anında yanında olmalıyım, dayanak olmalıyım.

Bayan Duparque söylenenleri dinlemiyordu bile, habire, neredeyse şapkalarını giymelerine vakit bile bırakmadan dışarı doğru itiyordu kızıyla torununu. En son çan sesleri de dindi, ana - kız, ıssız mahallenin, fırtınalı, yoğun sessizliği içinde, telâşlı adımlarla kiliseye doğru yola düştüler. Küçük Louise'i Pélagie'ye emanet ettikten sonra Marc da sokağa fırladı.

Maillebois ilkokulu yeni yapılmış ve iki bölüm halindeydi, bir bölümde erkek çocuklar, bir bölümde kız çocuklar okuyordu. Okul, Cumhuriyet Alanında, onun gibi yeni ve aynı biçimde yapılmış olan Belediye'nin tam karşısındaydı; alanın ortasındaki ana cadde, Beaumont Jonville yolu, kasaba halkının her zaman öğündüğü bu kar gibi ak iki yapının arasından geçiyordu. Saint-Martin Kilisesinin de yükseldiği bu ana cadde kasabanın en işlek caddesiydi. Ticari yoldu. Yayalar, arabalar durmadan gidip gelirlerdi. Ama okulun arkasında tam bir sessizlik, tam bir ıssızlık egemendi, küçük kaldırım taşları arasından yabani otlar fırlamıştı. Üstünde yalnızca bir papaz evi ve Milhomme görümcelerin işlettikleri bir kırtasiye dükkanı bulunan bir sokak, Courte sokağı, Cumhuriyet alanının bu uykulu ucunu Capucins Alanına bağlıyordu. Öyle ki okul Marc'a üç adımlık yerdeydi.

Okulun, Courte Sokağına bakan ve küçük bahçeyle birbirinden ayrılmış olan iki avlusu vardı. Bahçelerden biri erkek öğretmenin, diğeri kadın öğretmenindi. Simon, okulun girişinde avlunun köşesindeki küçük bir odayı Zephirin'e vermişti. Çocuk, karısı Rachel Lehmann'ın yeğeni, Maillebois'nın en bakımsız en yoksul sokağı, Trou Sokağındaki küçük kara bir evde oturan Lehmann'ların, yoksul bir terzi ailesinin torunuydu. Terzi ağabeyinden onbeş yaş daha küçük, kendi çapında bir makine ustası olan baba Daniel Lehmann, Marie Prunier adlı bir Katolik yetim kıza âşık olup onunla evlenmişti. Kızcağız rahibelerin yanında büyümüştü, terziydi. Alabildiğine mutluydular. Küçük Zephirin doğduğunda kutsanmadı bile, hiç bir dinden değildi. Anne ve baba, çocuğu Tanrıya kaptırıp bu işi kendilerine dert edinmek istemiyorlardı. Ama altı yıl sonra gökten ateş yağdı, Daniel, fabrikaya öğlen yemeğini getiren karısının gözleri önünde çarkların dişlilerine kapılıp lime lime oldu. Marie bu olaydan sonra büyük bir korkuya kapıldı, bir Yahudiye âşık olduğu için Tanrının kendisini cezalandırdığını sandı, oğlunu kutsatarak Kardeşler Okuluna verdi. Yıkım

babanın ölümü ile bitmedi, çocuk büyüdükçe kamburlaşıyordu, anne, kocasının acısını yüreğinden söküp atamadığı için, Tanrının yine kendisini cezalandırdığını sanarak oğlanın kamburluğunu da gökyüzünün öfkesine mal etti. Bu üzüntü, dikiş dikmek gibi yavan bir çalışmayla birleşen bu kör döğüşü, Zéphirin'in, onbir yaşında Kudas törenine katılacağı yıl kadıncağızın ölümüyle sonuçlandı. O zaman, kendisi de hayli yoksul, ama yoksul olduğu kadar da iyi yürekli ve iyimser bir insan olan Simon, karısının akrabaları darda kalmasın diye, çocuğun bakım ve beslenmesini üstüne aldı. Çocuk gene eskisi gibi, Kardeşler Din Okulunda eğitim gördü, Kudas törenine hazırlandı.

Zephirin'in yattığı yer, okulun gereksiz eşyalarının konduğu küçük bir odaydı. Oda çocuk için boşaltılmış, tertemiz yapılmıştı. Okulun ardındaki alanın en ıssız köşesine bakıyordu penceresi, hemen hemen yolla aynı düzeydeydi. Ve bu sabah, okulun birinci katında kalan genç yardımcı öğretmen Mignot, saat yedide dışarı çıktığında Zephirin'in kaldığı odanın penceresinin ardına dek açık olduğunu görmüştü. Av delisi olan Mignot, tatilini değerlendirmek için, başında hasır bir şapka, sırtında bez bir gömlek, omuzunda oltası, Maillebois'nın işçi mahallesinin ortasından geçen La Verpille ırmağına balık avına gidiyordu. Bir köy çocuğuydu, öğretmen okuluna köydeki çetin tarım hayatından kurtulmak için girmişti. Kumraldı, saçları seyrekti, yüzü çiçek bozuğu gibi tomur tomur olduğundan sert bir görünüşü vardı. Ne ki, bu sert görünüşü, ilerlemesine engel olmadı. Yirmi beş yaşına gelmişti ama evlenmek için hiç de acele etmiyordu, işi oluruna bırakmıştı. Bu sabah Zephirin'in penceresinin böyle ardına kadar açık durmasında şaşılacak bir yan yoktu, küçük sabahleyin hep çok erken saatte kalkıyordu.

Odaya bakar bakmaz Mignot neye uğradığını şaşırmış korkudan bağırmaya başlamıştı.

- Aman Allahım! Zavallı çocuk...Aman Allahım. Aman Allahım! nenin nesidir bu, ne korkunç bir olay!..

İçi açık renk kağıtlarla kaplanmış küçük oda, hâlâ sessizliğini, durgunluğunu, çocuksu mutluluğunu koruyordu. Masanın üstünde Meryem Ana'nın renkli küçük bir heykeli, birkaç kitap, özenle yerleştirilmiş, sıralanmış resimler vardı. Küçük beyaz yatağı bozulmamıştı, çocuk, yatağına girmemişti bile. Yerde kırık bir iskemle sürünüyordu. Yatağın önünde Zephirin'in boğulmuş küçük bedeni duruyordu. Çocuk, iç çamaşırıylaydı,

yüzü kireç gibiydi, çıplak boynunda katilin iğrenç parmaklarının izleri vardı. Kirletilmiş, yırtılmış, uzun gece gömleğinin altından iğrenç bir biçimde ırzına geçildiğini açıkça gösteren ve vahşice ayrılmış ince bacakları görünüyordu. Yapılan sapık saldırı her haliyle belliydi, başına dolanan sol kolu zavallı kamburunu da büsbütün meydana çıkartmıştı. Ama başı, solgun maviliğine rağmen tatlılığını yitirmemişti, kıvırcık kumral saçları, kız gibi narin yüzüyle, mavi gözleri, incecik burnuyla, küçük ve sevimli dudakları, çukur gamzeleriyle, bir melek başına benziyordu.

Mignot kendini kaybetmiş, durmadan haykırıyordu:

- Tanrım, Tanrım! Ne korkunç şey!.. Aman yarabbi, İmdat, imdat, yetişin.

Okulun bayan öğretmenlerinden Rouzaire çığlıkları duyup koşmuştu. Fırtınanın söktüğü salatalara bakmak için sabahleyin erkenden bahçeye inmişti. Otuziki yaşında, kızıl saçlı, iri yarı, güçlü kuvvetli bir kadındı. Güzel değildi. Ablak yüzü kızıl çillerle dolu, kurşuni gözleri kocaman, dudakları soluktu, sivri burnu yüzüne kurnaz ve sinsi bir anlatım veriyordu. Söylendiğine göre, çirkin olmasına rağmen öğretmenlikte ilerlemesini kendisine borçlu olduğu yakışıklı müfettişin hoşuna gidiyordu. Zaten her yere, herkese kabul ettirmişti kendini. Rahip Quandieu olsun, Kapüsen'ler, Kardeşler olsun, hepsi iyi karşılıyorlardı onu. Öğrencileri durmadan kiliseye götürüyordu.

Korkunç gürültüyle karşılaşınca o da çığlığı basmıştı:

- Tanrım! sen bize acı!... Cinayet, cinayet bu, şeytanın işi, ulu Tanrım!

Sonra Mignot'nun pencereden içeri girmeye kalktığını görünce bırakmamıştı içeri:

- Hayır, hayır, girmeyin, ne olur ne olmaz, gidip haber verelim, demişti.

Ve, tam başkalarını çağırmak için döndüğünde, Capucin Alanı'ndan gelip Coute Sokağına dalan rahip Philibin'le Fulgence'ı görüp, Ulu Tanrıyı görmüş gibi ellerini havaya kaldırarak bağırmaya başlamıştı:

- Yetişin Philibin baba, yetişin Fulgence kardeş, koşun, iblis geçmiş buradan.

İki din adamı yaklaşınca, aynı korkunç gürültüyle karşılaşmışlardı. Hareketli ve kafası işleyen bir insan olan Philibin Baba, sessiz, soluksuz düşünüp dururken, en küçük bir şeyde ileri atılmayı seven telâşcı Fulgence Kardeşler ünlemleri ardı ardına sıralıyordu.

- Vah, vah! Zavallı çocuk!... Aman Tanrım, ne iğrenç bir cinayet. Ne tatlı, ne iyi çocuktu, öğrencilerimizin en iyisiydi, dinine öylesine bağlı, öylesine gayretli... Haydi, ne güne duruyoruz burda, böyle seyirci kalamayız.

Bayan Rouzaire'in, girmeyin demesine vakit kalmadan, Fulgence, ardından Philibin Baba, pencereden aşarak içeri dalmış, Philibin, çocuğun yanında, tampon gibi sarılmış bir kağıt yumağı görünce hemen yerden almıştı.

Bayan öğretmen, korktuğu, ya da korkmaktan çok ölçüyü elden bırakmadığı için, içeri girmemiş, hatta bir süre Mignot'yu da salmamıştı. Tanrının elçileri nasıl olsa girmişti, basit bir öğretmenin böyle şeylere burnunu sokmaması daha iyi olurdu.

Fulgence Kardeş zavallı kurbanın yanında, bedenine hiç dokunmadan, feryat üzerine feryat eklerken, Philibin Baba sessiz soluksuz kağıt tomarını açmış, inceler gibi dikkatle bakıyordu. Sırtını bir ara pencereye dönmüştü, yalnızca dirsekleri görülüyordu ve kağıt hışırtısı duyuluyordu. Birkaç dakika kadar sürmüştü bu. Sonra Mignot da odaya girmiş, kağıt yumağının bir gazete tomarı olduğunu görmüştü. Gazeteyle birlikte, kirli, buruşturulmuş küçük bir yaprak daha vardı.

- "O da nedir?" diye sormuştu.

Cizvit rahip öğretmen yardımcısına bakmış, hiç istifini bozmadan, hantal bir sesle cevaplamıştı.

- Dünkü, 2 Ağustos tarihli "Petit Beaumontais" gazetesi. Gazete tomarının içinde bir de yazı örneği var. Bir bakın şuna.

Mignot o kağıdın varlığının farkında olduğundan Cizvit rahip mutlaka göstermek zorunda kalmıştı. Kalın parmaklarındaki kağıt parçasında güzel bir ingiliz yazısıyla yazılmış şu yazı örneği görülüyordu: "Birbirinizi Seviniz". Üstündeki kirler ve diş yerleri bu yazı örneğini bir çul parçası haline getirmişti. Öğretmen yardımcısı ancak şöyle bir göz atacak kadar zaman bulabilmişti, zira pencerenin önünde başka feryatlar yükseliyordu.

Marc gelmişti. Öğretmen kadının anlattıklarına kulak bile vermeden, olup biteni anlamak için pencereden odaya girdi. İki din adamını görünce şaşırdı, öğretmen yardımcısını dinleyince rahiplerin ordan geçtiklerini, Bayan Rouzaire'le Mignot'nun onları çağırdıklarını öğrendi.

Marc:

- "Hiçbir şeye dokunmayın, elinizi sürmeyin. Hemen Belediye Zabıta-

sına ve jandarmaya haber verme işini bir delikanlı üstüne aldı, Marc olayı incelemeye devam ederken, delikanlı da bir ata atlayıp dört nala sürdü. Çocuğun cesedinin önünde Fulgence kardeşi gördü, yana yana harab olmuştu, gözlerinden yaşlar boşanıyordu, hayli sinirli bir adam olduğundan duygularını, heyecanını saklayamıyordu. Bu durum, yapılan iğrenç, sadist hareket pek etkilemişti onu. Irz düşmanı katil hem de imzalı bir kağıt bırakmıştı odada. Bu kağıt elde olunca katil de mutlaka yakayı ele verecek diye düşündü. Sonra duyarlığı geçince Philibin Babanın insanı kahreden bir sessizlikte, bir elinde gazete, bir elinde yazı örneğiyle dikiyip durduğunun farkına vardı. Cizvit papaz bir an sırtını dönüp yatağın altında bir şey arıyormuş gibi bir iki adım attı, sonra eski yerine gelip kendiliğinden:

- "İşte tomar halinde bunları buldum; Katil, şüphesiz çocuğu susturmak için bu tomarı ağzına tıkmış ama yine susturamayınca boğmuş... Bakın yazı örneğine, tükürük lekeleri, diş yerleri var üstünde. Siz de gördünüz değil mi? Bay Mignot, kağıt tomarı şurada, masanın hemen şu ayağının yanındaydı. Gördünüz siz de," dedi.

Öğretmen yardımcısı cevapladı:

- Ha, evet. Elbette, girer girmez gördüm. Üstünde yazı örneği bulunan kağıdı bir kez daha incelemek için yaklaştığında sağ üst köşesinin yırtılıp koparıldığının farkına vardı. Cizvit papaz gösterdiğinde ucunun kopuk olmadığını hatırlıyordu. Şüphesiz bu kısım papazın iri parmakları arasında kalmıştır diye düşündü. Kafası bulanmıştı, kağıdın nasıl olduğunu iyice toparlıyamıyordu artık.

Bu sırada Marc yazı örneğini papazın elinden almış, sesli sesli düşünerek inceliyordu:

- Evet doğru, diş yerleri var... Tüh, hiçbir işe yaramaz bu böyle, bir yığın satılık yazı örneği var bunun gibi. Taş basması bir yazı alt yanı, el yazısı değil ki... Dur bakayım. İşte şurda aşağıda imzaya benzer bir şey var, baş harfler doğru dürüst okunmuyor ama.

Philibin Baba istifini bozmadan yaklaştı.

- Siz bir imzaya mı benzetiyorsunuz? Bana mürekkep lekeleri gibi göründü, tükürük ve kağıdın köşesini koparan ısırıklarla ıslanıp dağılan bir mürekkep lekesine berziyor.

- Mürekkep lekesi mi? Hayır, hayır. Bunların bir adın baş harfleri olduğu besbelli, ne var ki okunmuyor.

Sonra birden farkına vardı, Marc, kağıdın bir yeri yırtılmıştı.

- Bir köşesi yırtılmış. Dişlenmiş olacak... Parçayı buldunuz mu?

Philibin Baba aramadığını söyledi. Gazeteyi yeniden açıp iyice gözden geçirdi, o sırada, Mignot başını önüne eğmiş, yere bakarak düşünüyordu. Hiçbir şey bulamadılar. Zaten önemli bir şey olmadığını söylüyorlardı. Marc da rahiplerle birlikte, katilin önce çocuğun ağzına bir kağıt tomarını sokarak susturmaya çalıştığı, sonra başaramayınca da boğup öldürdüğü sonucuna vardı. Ne var ki bu yazı örneğinin gazeteyle birlikte bulunması açıklanamıyordu. Katilin yanında o günkü gazetenin bulunması olağandı, ceplerinden her hangi birine el atıp bu gazeteyi çıkarabilirdi. Ama bu yazı örneği nenin nesiydi, o gazeteyle birlikte nasıl buruşturulup tomar edilmişti? Her türlü kuşku akla gelebiliyordu, bir soruşturma yaparak gerçeği aydınlatmak yargıçlara kalıyordu artık.

Marc, üstüne ansızın korkunç bir gece çullanmış gibi teninden acıklı bir rüzgarın geçtiğini duydu.

Farkında olmadan şunları mırıldandı:

"Ey yoğun karanlıkların uçurumundaki canavar!"

Pencerenin önündeki kalabalık hâlâ dağılmak bilmiyordu. Hemen yakında bir kırtasiye dükkânı işleten Milhomme görümceler de kalabalığı görünce koşmuşlardı. Bayan Alexandre, uzun boylu, etli butlu, kumral bir kadındı, sevimli bir hali vardı. Bayan Edouard da kız kardeşi kadar boylu posluydu, ama Bayan Alexandre gibi kumral değil, esmer ve sert görünüşlü bir kadındı. İkisinin de okula giden çocukları vardı. Bayan Edouard'ın oğlu Sebastian ise -Simon'un öğretmenlik yaptığı lâik okula devam ediyordu. Topluluğun ortasına geçip bir yandan belediye başkanı ve jandarmaların gelmelerini beklerken, bir yandan da olayın ayrıntılarını anlatıp duran Bayan Rouzaire'i dinliyorlardı.

Bayan Edouard aldı sözü bu kez:

- Oğlum Victor katılmadı içlerine, henüz küçük, dokuz yaşında.

- Peki Zepherin yalnız mı gitti oraya. Götüren olmamış mı?

Öğretmen hanım açıklıyordu:

- Ah, Ah. Biliyorsunuz, kilise şurdan şurası, hemen bir adımlık yerde. Evi uzak olup da anne ve babalarının getiremediği çocuklara rahip Gorigas'ın eşlik ettiğini de biliyordum, ama buna rağmen bizzat kendim götürdüm kiliseye. Bayan Simon, özellikle ilgilenmemi istedi. Yavrucak'ın öyle kıvançlı bir hali vardı ki! Penceresini arkadan kapamamış, onun için, dönüşte, şöyle bir itişte kanatlarını açıp, böylesi daha kolay diye

güle oynaya pencereden girmişti içeri. Mumu yakıncaya kadar pencerenin önünden ayrılmadım, bekledim.

Bu sırada Marc yanına yaklaşmış, dikkatle öğretmen kızın anlattıklarını dinliyordu. Sordu:

- Saat kaçtı o zaman?

- Tam ondu, Saint Martin Kilisesinin çanları saat onu vuruyordu.

Herkesin tüyleri diken diken olmuştu. Sıçrayıp penceresinden odasına giren çocukcağızla ilgili bu ayrıntılar acıyla dolduruyordu yürekleri. Bayan Alexandre düşüncesini söyledi:

- Bir çocuğun alana açılan, böyle izbe bir odada yalnız yatması hiç de doğru değil. En azından, gece, pencere kanatlarının ardına bir sürgü koymak gerekirdi.

Bayan Rouzaire atıldı:

- Kapıyordu yatarken pencerelerini.

Marc yeniden araya girdi.

- Dün akşam siz pencerenin önündeyken kanatları kapamış mıydı?

- Hayır, sanmıyorum. Ben odama dönmek için ayrılırken o ışığını yakmış, masanın üstündeki resimleri düzeltiyordu, pencere ardına kadar açıktı.

Bu kez de öğretmen yardımcısı Mignot karıştı söze:

- Bu pencere her zaman endişelendirirdi Bay Simon u, küçüğe başka bir oda bulmaya uğraşırdı. Sık sık tembihlerdi, pencereni iyice kapat, derdi. Ama sanırım çocuk dinlemezdi sözünü.

İki din adamı da, artık odadan çıkmaya karar vermişlerdi. Rahip Philibin elindeki gazete ve yazı örneğini masaya bırakalı beri tek kelime söylemeden öylece durmuş, kulağını ve gözünü dört açıp, özellikle Marc'ın her sözünü, her davranışını dikkatle dinliyor, izliyor, rahip Fulgence ise yanıp yakınmaya devam ediyordu. Genç öğretmenin bakışlarındaki anlamı okuyormuş gibi, Philibin, Marc'a sordu:

- Yani, gece, başıboş dolanıp duran serserinin biri mi yaptı dersiniz, çocuğun odada yalnız olduğunu görünce pencereden içeri dalmıştır?

Marc konuşmamak akıllılığını gösterdi:

- Ah, hiçbir şey düşünecek halde değilim, suçluyu arayıp bulmak adaletin, yargıçların işi... Zaten yatak hiç bozulmamış. Çocuk şüphesiz geceliğini giyip yatmaya hazırlanıyordu.

Cinayet saat onda işlenmiş olmalı. Diyelim, çocuk, on beş dakika ka-

dar, hadi yarım saat kadar resimlerle oyalandı. Bir de şu var, içeri girenin yabancı olduğunu görseydi mutlaka bağırırdı, sesini bir duyan olurdu...

- Hiçbir ses duymadınız mı hanımefendi?

Öğretmen kız cevapladı:

- Hayır, hiçbir ses duymadım. Saat onbuçuğa doğru ben de yattım zaten. Mahallede çıt yoktu. Gece saat bire doğru da fırtınanın gürültüsüyle uyandım.

Mignot karıştı söze:

- Bakın mum çok az yanmış. Katil çocuğun açık bıraktığı pencereden girer girmez mumu söndürmüş olmalı.

Cinayeti, sokakta başıboş dolaşan bir serserinin işlediği, açık pencereden içeri girerek önce çocuğun ırzına geçtiği, sonra da onu boğduğu yolundaki bu düşüncenin ağırlık kazanması orda bulunanlar arasında tartışmalara yol açtı. Kimsenin sözü kimseyi tutmuyordu, herkes kendi düşündüğünün dışında bir olasılığı kabule yanaşmıyordu. Derken, belediye başkanı ve jandarmaların beklendiği şu anda, tartışmaya ara verilir gibi olunca papaz Philibin sessizlikten yararlanarak sordu:

- Bay Simon ilçede değil mi ki?

Mignot sarsıntının etkisinden kendini hâlâ kurtaramamış, şaşkın, şaşkın baktı papaza, Marc bile ne diyeceğini şaşırmıştı.

- Mutlaka evdedir Simon. Kimse haber vermedi mi?

Öğretmen yardımcısı yükse sesle.

- Vallahi, vermedi. Kafam allak bullak oldu... Bay Simon dün akşam Beaumont'da davetteydi, ama bu gece mutlaka dönmüştür, evindedir. Karısı biraz rahatsız, hâlâ kalkmamışlardır belki de.

Saat henüz yedi buçuktu, ama zaten kapalı olan gökyüzü öylesine basık ve bulanıktı, avlunun bu ıssız köşesinde, kapkaranlık yeni bir tanyeri ağarıyordu. Öğretmen yardımcısı yukarı çıkıp Simon'u aramaya koştu. Doğrusu, bir öğretmen yardımcısı için eşi bulunmaz bir görevdi bu, yönetmenini böyle bir haberle yataktan kaldırmak.

Simon, Beaumont'lu küçük bir Yahudi saatçinin oğluydu, kendisinin üç yaş daha büyük olan David adlı bir kardeşi de vardı. Mahkemelerde yıllarca sürünüp duran babaları, bir kazanın sonucunda öldüğünde Simon on beş, ağabeysi ise on sekiz yaşındaydı. Üç yıl sonra büyük bir sıkıntı içinde anneleri de öldü. Simon öğretmen okuluna girdi, ağabeysi ise babasının uğraşını yürütmeye karar verdi. Okulu çok iyi bir dereceyle bitiren

Simon, çevrenin büyük kasabalarından birinde on yıl öğretmen yardımcılığı yaptı. Sonra yirmialtı yaşındayken, Trou Sokağındaki, yeter sayıda müşterisi bulunan, küçük bir terzinin kızı Rachel Lehmann'a aşık olup onunla evlendi. Çok güzel bir kızdı Rachel, esmerdi, saçları kara kara, gözleri iri iri ve sevimliydi, taparcasına seviyordu kocasını. İki çocukları vardı, dört yaşında Joseph adlı bir oğulları, iki yaşında Sarah adlı bir kızları. Pedagoji sınavlarını da verip, otuziki yaşında Maillebois okuluna atandı, iki yıldan beri de bu okuldaydı, diğer öğretmen arkadaşlarına göre, eşine ender rastlanır bir hızla meslek hayatında yükseliyordu.

Yahudileri Marc da sevmezdi. Bu duygu atalarından miras kalmalıydı. Özgür düşünceli bir insan olmasına rağmen, nedenleri araştırmayı düşünmemişti hiç. Ama Simon'a karşı sevgisi vardı, öğretmen okulunda birlikte geçen günlerin dost anıları yaşıyordu yüreğinde. Onunla senli benli konuşurdu. Çok akıllı, işinde titiz, çok iyi bir öğretmen olduğunu söylerdi her yerde. Ne var ki aşırı kırtasiyeci, yönetmeliklere sıkı sıkıya bağlı, daima yöneticilerini hoşnut etme çabası içinde çırpınan, aşırı disiplinci, esneklikten uzak bir kimse bulurdu onu. Simon'un bu ürkek, kılı kırk yaran tutumunu Yahudilere karşı çağlar boyunca sürdürülen bir yıldırma savaşının olağan sonucuna bağlardı. Bütün Yahudiler gibi Simon'un da soydan gelen bir korkuyla böyle davrandığını düşünürdü. Zaten Simon da tetik davranmakta, yasalara, yönetmeliklere, üstlerinin buyruklarına aşırı bağlanmakta büsbütün haksız değildi. Kardeşler Okulu gibi dine dayalı bir okulun bulunduğu, Kapüsen'lerin hayli güçlü olduğu böyle bir kasabaya öğretmen olarak atanması nerdeyse başlı başına bir rezaletti. Kendini ateşli bir yurtsever tanıtması, Fransa'yı göklere çıkarması, onu dünyanın efendisi biçiminde tanıtması Yahudiliğini biraz olsun bağışlatmaz mıydı?

Yanında Mignot'yla telâş telâşa geldi. Simon, ufak tefek, zayıf, ürkek bir adamdı. Saçları kızıl ve kısa kesilmiş, sakalları seyrekti. Işıklı mavi gözleri, soyuna özgü uzun ve dar burnunun altında, ince dudakları vardı. Ama yüzü dumanlı, bulanık ve anlamsızdı. Duyduğu haberle öylesine allak bullak olmuştu ki, elleri titriyor, sağa sola yalpa vura vura yürüyor, dili kekeliyordu:

- Nasıl olur, Tanrım böyle vahşi, böyle canavarca bir şey, nasıl oldu Tanrım! Pencerenin önüne geldiğinde, gözlerini çocuğun küçük bedenine dikip öylece kaldı. Tek bir söz söyleyemez olmuştu, yer yarılmıştı da yerin altına girmişti. Bütün bedenini bir titremedir almıştı. Orda bulunanlar,

iki din adamı, kırtasiyeci görümceler, öğretmen kız, ağlamayışına şaşırarak sessiz soluksuz ona bakıyorlardı.

Marc'ın, durumu kurtarmak için, ellerinden tutup bir şeyler söylemesi gerekti.

- Cesaret dostum kendini kaybetme.

Ama Simon'un, kulakları sağır gibiydi. Öğretmen yardımcısına döndü.

- Yalvarırım Mignot, karımın yanına gidiniz. Bu durumu görmesini istemiyorum. Yeğenini çok severdi, bu korkunç görüntüye dayanamayacak kadar hasta kadıncağız.

Öğretmen yardımcısının yanından ayrıldığında, kısık bir sesle söylenip duruyordu.

- Bu ne kara haberle uyanıştır! Tek bir sabahçık erken uyanmamıştık. Zavallı Rachel'im ne güzel uyuyordu, ve ben, uyanmasın diye, yanında gözlerim açık, geçireceğimiz mutlu tatili düşünüyordum kıvançla... Ben gece döndüğümde uyandırmıştım onu, fırtınanın sinir bozucu gürültüsü yüzünden saat üçe kadar da uyuyamamıştı.

Marc sordu:

- Saat kaçta döndün?

- On ikiye yirmi kala. Karım saati sordu, duvar saatine baktım.

- Ama bu saatte Beaumont'dan tren gelmiyor ki.

- Trenle gelmedim. Yemekli toplantı hayli uzadı, on buçuk trenini kaçırdım, on iki trenini beklememek için altı kilometreyi yayan yürüdüm, bir an önce karımın yanında olmak istiyordum.

Papaz Philibin hiç ses çıkarmıyordu, ama rahip Fulgence çenesini tutamıyordu:

- On ikiye yirmi kala! Cinayet de o zamanlarda işlenmiş olmalı. Hiçbir ses duymadınız mı?

- Hiç mi hiç. Alanda kimseler yoktu, uzaktan uzağa fırtınanın gürültüleri geliyordu... Tek bir canlı yaratığa rastlamadım yolda. Bütün ev derin bir sessizliğe gömülmüştü.

- Zavallı Zepherin'in kiliseden dönüp dönmediğine, uyuyup uyumadığına bakmak aklınızdan geçmedi mi hiç? Her akşam bir kaç dakika olsun uğramaz mıydınız yanına?

- Hayır. Küçük, şimdiden aklı başında, yetişkin bir insan gibiydi, mümkün olduğu kadar özgür yetiştiriyorduk onu. Kimin aklına gelir böyle bir durum, uykusunu bölüp rahatsız etmek aklımdan geçmezdi elbette.

Mümkün olduğu kadar gürültü yapmamaya çalışarak, doğru odama çıktım. Çocukları öptüm, karımı biraz iyileşmiş görmekten mutlu, bir süre konuştuktan sonra, ben de yatağıma yattım hemen.

- Evet bütün bunlar açıkça görülüyor.

Ve orada bulunanlar sonunda, cinayeti, sokakta dolaşan bir serserinin, pencereden girip işlediği, sonra yine pencereden kaçtığı kanısına vardılar. Simon'un anlattıkları, öğretmen kızın, Rouzaire'in söylediklerini doğruluyordu. Öyle ki kırtasiyeci Milhomme görümceler bile, gece olur olmaz sokakta kötü suratlı bir adamın dolaştığını gördük deyip, çıktılar. Zor iş aslında.

Ne var ki katilin bir serseri olabileceğini yalnızca Marc'ın aklı kesmiyordu. Başlangıçta, böyle bir şeyin olabileceğini sanmıştı ama, gittikçe bu ihtimali zayıf buluyordu. Adamın, çocuğu tanıyan biri olması daha akla yakındı. Katil çocukla önce biraz sohbet etmiş, pohpohlamış, inandırıcı sözler söylemiş olamaz mıydı? Ardından o iğrenç saldırı olayı gelmişti birdenbire. Çılgınca üstüne atılıp, sesini soluğunu tıkamış, ırzına geçmiş, vahşi bir şekilde öldürmüştü. Ama bütün bunlar öyle karmakarışık şeylerdi ki, Marc kısa bir genelleme yaptıktan sonra yeniden karanlıklar içinde, çelişik varsayımlar çatışması içinde bocalayıp kalıyordu. Simon'u avutmak için:

- "Bütün kanıtlar açık, gerçek er geç ortaya çıkacaktır" dedi.

Mignot, Bayan Simon'u odasından dışarı çıkmamasının gerekliliğine inandırdıktan sonra dönüp gelirken, Belediye Başkanı Darras da yanında üç jandarmayla birlikte göründü. Darras, inşaat müteahhidiydi, gittikçe de yükünü tutuyor, zenginleşiyordu. Kırk iki yaşlarında, değirmi, pembe yüzlü, kumral bir adamdı. Saçları kısa kesilmiş, sinek kaydı traş olmuştu. Hemen pencerenin kanatlarını itip, önüne iki jandarma dikti, bir üçüncü jandarmayı da içerdeki koridora, oda kapısının önüne yerleştirdi. Kapıyı yalnızca bir kilit dili tutuyordu. Zephirin kapısını hiç bir zaman kilitlemezdi. Darras nöbetçilere ciddi emirler verdi; kimse hiçbir şeye dokunmayacak, cinayetin işlendiği yere kimse yaklaşmayacaktı. Başkan hemen Beaumont'a, mahkemeye bir tel çekti, yargıçları beklemeye başladılar. İlk trenden çıkarlardı, Papaz Philibin ve Fulgence, işleri olduğunu , öğleden sonra, armağanların dağıtılmasıyla uğraşmak zorunda bulunduklarını söyleyerek izin istediler, Darras, bir an önce bu işlerini halledip dönmelerini, zira Cumhuriyet Savcısının kendilerine, cesedin yanındaki "Petit

Beaumontais" gazetesiyle yazı örneği hakkında sorular sorabileceğini hatırlattı. Alan gittikçe kalabalıklaşıyor, toplanan halk "Katile Ölüm" diye bağırıyordu. Jandarmalar boşuna onları dağıtmaya uğraştı. Bu sırada Simon da odadan çıkıp, Belediye Başkanı Darras, Marc, Bayan Rouzaire ve Mignot ile birlikte, büyük bir dershanede sorgu yargıcını beklemeye başladılar. Güneş, oyun avlusuna açılan büyük bir koridordan içeri doluyordu.

Saat sekizdi, ansızın patlayan fırtınalı bir sağnaktan sonra gökyüzü duruldu, sevimli bir hal aldı. Saat dokuzda, Cumhuriyet Savcısı Raoul de la Bissonnière'le, sorgu Yargıcı Daix geldi. Cumhuriyet Savcısının yüzünden sıkıldığı okunuyordu. Her ikisini de heyecanlandırmıştı işlenen cinayetin büyüklüğü. Bissonnière, ufak tefek, kara kuru, çevik bir adamdı, yüzü çocuk yüzü gibiydi, kurallara uygun, kusursuz favorileri vardı. Son derece tutkulu bir insandı, kırkbeş yaşlarında, mesleğinde bu derece yükselmesine rağmen, tutkuları dinmek bilmiyor, onu Paris'te yargıçlığa getirebilecek önemli bir dava kolluyordu. Sorgu yargıcı Daix, uzun boylu, zayıftı, yüzü bıçak sırtı gibi inceydi, savcının tersine kılı kırk yaran, titiz, kendini mesleğine vermiş bir insandı. Herşeyden kuşkulanan, çekingen bir yaratılışı vardı, öyle ki, çirkin, yosma, savurgan ve yoksul yaşadıklarını söyleyip çileden çıkan karısı, tutkulu bir insan olmamasını başına kakar dururdu kocasının. Cumhuriyet savcısı ve sorgu yargıcı okula gelip, önce odayı görmek istediklerini söylediler, tanıkları, odadaki ilk araştırma ve gözlemlerden sonra dinleyeceklerdi.

Simon ve belediye başkanı Darras onlara eşlik ederken, Marc, bayan Rouzaire, Mignot, büyük dershanede dönüşlerini beklediler. Az sonra Papaz Philibin ve Fulgence da gelip aralarına katıldı. Yargıçlar göründüler. Cinayetin bütün delillerini tesbite çalışmışlar ve bilinen en küçük ayrıntılara kadar öğrenmişlerdi. "Petit - Beaumontais" gazetesi ve yazı örneği de ellerindeydi, bu kanıtlara büyük önem verir görünüyorlardı. Hemen öğretmen masasına oturup bu iki kanıtı tartışmaya, incelemeye başladılar. Özellikle yazı örneğini, her iki öğretmene, Simon ve Marc'a, bazen de öğretmen kızla iki papaza göstererek bilgi alıyorlardı. Yapılan iş henüz bilgi alma şeklinde olduğundan şimdilik tutanak düzenlenmiyordu.

Marc:

- Bu yazı örnekleri bütün okullarda kullanılmaktadır, hem din okullarında, hem lâik okullarda, diye konuştu.

Papaz Fulgence da bunu onayladı:

- Evet, bu okulda olduğu kadar, bizim okulda da kullanılır bu yazı örnekleri.

Bissonnière cevabı kesinleştirmek istiyordu, Simon'a sordu:

- Öğrencilerinizden birine böyle bir yazı örneği verip vermediğinizi bir düşünün. "Birbirinizi Seviniz" cümlesinin bir şeyler hatırlatması gerek size.

Simon cevapladı:

- Sınıfımda asla böyle bir yazı örneği kullanmadım. Sizin de belirttiğiniz gibi bayım, böyle bir örnek kullansaydım elbette tanırdım.

Cumhuriyet Savcısı aynı soruyu bu kez de papaz Fulgence'a sordu. Fulgence önce hafif durakladı:

- Okulun tek öğretmeni ben değilim. İsidore, Lazarus ve Gorgias kardeşler de var, onlar da okulumuzun öğretmenidir, kesinlikle birşey söyleyemem ben size.

Sonra, bir süre durup ekledi:

- Ama hayır, böyle bir yazı örneği asla kullanılmıyor okulumuzda.

Yargıçlar direnmediler, kağıda büyük bir ilgi göstermez göründüler hatta, ama yine de üst köşesinin kopuk olmasına ve kopuk parçanın bulunmamasına şaştıklarını söylediler.

Sorgu yargıcı Daix aldı sözü:

- Bu yazı örneklerinde bazan okulun mührü bulunmaz mı?

Rahip Fulgence cevapladı:

- Evet bazan bulunur.

Marc atıldı:

- Bizde asla, sözgelimi ben, bu örneklerin üstüne asla mühür vurmamışımdır.

Simon sakin sakin ekledi:

- Bir dakika, bakın bende yazı örnekleri var şurda, ama ben üstüne değil, altına vururum mührü, buraya.

Yargıçların şaşkınlığını görünce, o zamana dek, sessiz ve dikkatle bekleyip duran Philibin'in dudaklarından hafif bir gülümseme geçti ve araya girdi:

- Gerçeği bulmak ne kadar güç değil mi? Bakın, bu da sizin şu anda inceleyip durduğunuz lekeye benziyor, onu bir adın baş harfleri sanan oldu boşuna, bence bir mürekkep lekesi olsa gerek, öğrencinin biri parma-

ğıyla silmeye çalışmış.

Daix;

- Öğretmenler bu yazı örneklerinin üstüne imzalarını korlar mı?

Rahip Fulgence;

- Evet, bizim okulda konur.

Simon ve Marc bir ağızdan bağırdılar:

- Hayır, hayır, belediye okullarında imza konmaz, biz imzalamıyoruz.

Bayan Rouzaire atıldı bu kez;

Yanılıyorsunuz, yazı örneklerine okulun mühürünü vurmam ama bazan adımın başharflerini yazdığım olur.

Savcı Bissonnière, bir el hareketiyle tartışmayı durdurdu. Bu tür ikinci dereceden soruların işi daha beter arap saçına döndürdüğünü meslek deneyleriyle biliyordu. Önemli olan kağıdın yırtık köşesiydi, bu konuda bilgi almak gerekirdi, bir mühür ya da imza varsa, o yırtık köşedeydi mutlaka. Ve tanıklara cinayetin nasıl farkına varıldığını anlattırmaya başladı. Mignot, ardına dek açık pencerenin nasıl dikkatini çektiğini, ceseti görünce nasıl dehşete kapıldığını yeniden anlattı. Bayan Rouzaire, Mignot'nun sesini duyunca nasıl koştuğunu, akşamki törene çocuğu nasıl götürüp getirdiğini, Zephirin'in nasıl pencereden sıçrayıp içeri girdiğini, Papaz Philibin'le Fulgence'ın bir rastlantı sonucu oradan geçerken nasıl meselenin içine girdiklerini, odayı ne durumda bulduklarını, kağıt tomarının tam bulunduğu yeri, masanın üstüne konmadan önce ne durumda olduğunu bir bir açıkladı. Marc da ötekilerden sonra oraya geldiğinde karşılaştığı olayları söyledi. Onları dinledikten sonra, savcı Bissonnière, Simon'u sorguya çekmeye başladı;

- Saat on ikiye yirmi kala geldiğinizi ve bütün evin büyük bir sessizlik içinde olduğunu, karınızın uyuduğunu söylediniz.

O anda sorgu yargıcı Daix sözünü kesti;

- Bayan Simon'un da burada bulunmasında yarar yok mu savcı bey? Kısa bir süre olsun aşağı inemez mi?

Savcı Bissonnière başını eğerek onayladı. Simon yukarıya, karısını çağırmaya çıktı, birkaç dakika sonra birlikte döndüler.

Rachel, ev içinde giydiği uzun bir elbiseyleydi, çok güzel bir kadındı, sessizlik içinde salona girişiyle, herkesde derin bir sevgi ve hayranlık uyandırdı. Çiçekleri andıran, soyuna özgü bir güzellikti bu, yüzü incecik, oval, saçları kısa, teni duru pembe, dudakları kırmızı, dişleri inci gibi pırıl

pırıldı. İri gözlerinde insanı okşayan bir tatlılık vardı. Ona bakar bakmaz aşkı duyuyordu insan, gizli bahçelere kapanan doğulu kadınlar gibi, evine kapanıp, kocasına ve çocuklarına adamıştı herşeyini. Simon kapıyı kapattı, çocukları dört yaşındaki Joseph'le, iki yaşındaki Sarah da kendilerine tembihlenmesine rağmen, annelerinin ardından fırlamışlardı. Annelerinin eteklerinin altına girdiklerinde, yargıç bir el işaretiyle çocukların orada kalmalarında bir sakınca olmadığını belirtti.

La Bissonnière çapkın bir adamdı, böylesi bir güzellik karşısında etkilenmemesi imkansızdı, sesine flüt sesi gibi melodik bir hava verip sorularını sormaya başladı:

- Kocanız döndüğünde saat on ikiye yirmi mi vardı?

- Evet efendim, duvar saatine bakıp yatmıştık, bir süre yatakta, ışığı karartıp, çocukları uyandırmamak için hafif sesle saat on ikiyi çalana dek konuştuk.

- Ve siz hanımefendi, kocanız eve gelinceye dek, saat on buçukla on bir buçuk arasında, hiçbir ses duymadınız mı, ayak sesi, insan sesi, devrilen eşyaların gürültüsü, boğuk çığlıklar falan gibi, hiçbir şey duymadınız mı?

- Hayır, bayım, hiçsir şey duymadım. Uyuyordum, kocamın odaya girişiyle uyandım. Evden çıktığında hastaydım, beni düzelmiş durumda görünce çok sevindi, sevgiyle kucakladı, öyle gülüp oynuyordu ki, çevreyi rahatsız etmesinden korkarak susturdum onu, ortalık sessizdi çünkü. Ah, ah! Kim derdi başımıza böyle bir yıkım geleceğini!

Allak bullak olmuştu, yanaklarından ırmak gibi yaşlar boşanıyordu, kocasının kendisine güç vermesini, avutmasını istercesine ona döndü. Karısının ağladığını gören Simon da ağlıyor, nerde bulunduğunu unutarak karısını kollarına alıp derin bir sevgiyle göğsüne bastırıyordu. Çocuklar başlarını kaldırmışlar kaygıyla bakıyorlardı. İnsanı son derece duygulandıran acıklı bir görüntüydü bu.

Bayan Simon anlatmaya devam etti:

- Kocamı görünce biraz şaşırmıştım, çünkü o saatte tren yoktu. Yatağa girince kocam nasıl geldiğini anlattı.

Simon araya girdi.

- Evet, bu davette bulunmak zorundaydım, dönüşte, istasyona geldiğimde bir de baktım ki on buçuk treni kalkmıştı, vagonların önümden akıp gidişine seyirci kalmak kahretti beni, on iki trenini beklemeksizin hemen

yayan yola düştüm. Altı kilometrelik bir yoldu topu topu, yürünmeyecek bir uzaklık değil dedim kendi kendime. Gece hayli güzel ve sıcaktı. Saat bire doğru, fırtına çıktığında, hâlâ karımla konuşuyorduk, o da uyuyamamıştı. Bu sabah da işte bu yüzden, erken kalkamadık, oysa başımızda korkunç bir felaket varmış.

Rachel yeniden ağlamaya başladığından, Simon, hem âşık, hem bir baba gibi yeniden bağrına bastı karısını!

- Sakin ol yavrum, küçüğü bütün yüreğimizle sevdik, kendi çocuğumuz gibi baktık ona, bu iğrenç yıkım bizim hatamız yüzünden değil ki.

Ordakiler de aynı düşüncedeydiler. Belediye başkanı Darras öğretmen Simon'u beğeniyor, çok dürüst, çok çalışkan bir insan olarak nitelendiriyordu. Mignot ve bayan Rouzaire de Yahudilerden hiç hoşlanmamalarına rağmen aynı kanıdaydılar. Simon'un tavır ve davranışlarıyla kendini sevdiren bir insan olduğunu söylüyorlardı. Papaz Philibin'le Fulgence'a gelince, salondaki varlık ve nesnelerin içine işlercesine keskin gözlerle bakınıp, bu genel yargı karşısında ses çıkarmadan öyle duruyorlardı. Yargıçlarsa şimdilik tek bir varsayımla, katilin pencereden girerek cinayeti işleyip yine pencereden çıktığı varsayımıyla yetinmek zorunda kaldılar. Bilinen tek şey cinayetin saat on buçukla on bir arasında işlendiğiydi: Cinayetin kendisine gelince, hunhar ve vahşice işlenmiş, cani karanlıklara karışıp kaybolup gitmişti.

Marc, yargıçları işlemlerin düzenlenmesiyle başbaşa bırakıp, Simon'u kardeşçe kucakladıktan sonra eve, yemeğe dönmek istedi. Karı koca arasındaki sahne pek etkilememişti onu, birbirlerini ne denli taparcasına sevdiklerini biliyordu. Ama yine de gözlerinin, sevgi ve şefkatle yaşardığını duydu. Halkın gittikçe kalabalıklaştığı alandan geçerken Saint - Martin Kilisesinin saati on ikiyi vuruyordu. Kalabalığın arasından güçlükle geçecek bir yol bulabildi. Cinayeti duydukça dört bir yandan yeni yeni insanlar geliyor, kapalı pencerenin önünde itişe kakışa içeri bakmaya çalışıyorlar, jandarmalar onları boşuna dağıtmaya uğraşıp duruyorlardı. Cinayet ağızdan ağıza dolaşırken biçim değiştiriyor, daha bir abartılıyor, biriken topluluğun öfkesi daha çok artıyordu.

Marc tam kendini kurtarmıştı ki bir papaz yanaştı yanına:

- Okuldan geliyorsunuz değil mi Bay Froment? Ortalıkta dolaşıp duran bu korkunç şeyler gerçek midir?

Saint - Martin Kilisesi rahiplerinden Quandieu'ydü bu soran. Kırküç

yaşında, iri yarı, etli canlı, tatlı yüzlü, gök gözlü, yuvarlak yanaklı, ince çeneli bir adamdı. Marc kendisiyle, kaynanasının evinde tanışmıştı, bayan Duparque'ın hem dostuydu, hem yönetmeni. Papazları hiç sevmediği halde bu adamı, hoş görülü, mantıklı duyarlı biri olduğundan, beğenirdi.

Marc birkaç kelimeyle, canavarca işlenen cinayeti, özetledi.

Papaz acıklı bir sesle:

- Ah, zavallı bay Simon, ne büyük bir acı, ne kadar çok severdi yeğenini, elinden geleni yaptı bu çocuk için! Ben tanığım iyiliklerine, dedi.

Papazın ağzından çıkan bu sözler Marc'ın hoşuna gitmişti, bir süre daha sohbet etti onunla. O sırada bir kapüsen papazı yaklaştı, Théodose'du bu gelen, komşu kilisedeki küçük bir rahipler topluluğunun başıydı. Yüzü güzel, bakışları ateşli bir insandı. Gösterişli sakalı daha bir süslüyordu saltanatlı görünüşünü. Günah çıkarmak için hep ona giderlerdi. Pek ünlü bir rahipti, sıcak sesi bütün sofuları coştururdu. Aralarında gizli bir mücadele olmasına rağmen, rahip Quandieu Tanrının bu genç ve alçak gönüllü hizmetçisine karşı saygı gösteriyordu. Théodose, gelir gelmez, olaydan duyduğu derin heyecanı dile getirdi: zavallı çocuk düm akşam kilisede, kıvır kıvır kumral saçlarıyla tıpkı bir melek gibiydi, bütün yüreğiyle Tanrısına vermişti kendini. Bu adamdan hoşlanmıyordu Marc, o daha ağzını açar açmaz ayrılmak için izin istedi, yolda bir kez daha durmak zorunda kaldı, bir el omuzundan tutmuştu.

- Vay! Siz ha, Férou!... Maillebois'dasınız demek?

Férou, Jonville'e dört kilometre uzaklıktaki Moreux'de öğretmendi.

Moreux, kendisine özgü, papazı bile bulunmayan bir köydü, köyün din işlerine Jonville papazı bakardı. Karısı ve üç küçük kızıyla yoksul bir yaşam sürdürüyordu. Otuz yaşlarında, dev gibi biriydi, giysileri üstünde her zaman kısa görünürdü. Kemikli, uzun, küt burunlu, koca ağızlıydı, başında saçları kirpi gibi dimdik duruyordu. Kocaman elleriyle ayaklarını ne yapacağını, nereye sığdıracağını bilemezdi.

- Karımın teyzesi bakkaldır, biliyorsunuz. Onu görmeye geldik, bu nasıl iştir yahu, küçük bir çocuğun ırzına geçip boğmak, bu ne canavarlıktır! Papazların hayli güçlü oldukları bir yer burası. Softalar, gericiler, bu olanaktan yararlanıp tepemize binerler artık!

Marc, çok akıllı, çok okuyan biri olarak tanırdı onu, ama sürdüğü yoksul yaşam iyice kötümser bir hale getirmişti Férou'yu, yine de böyle bir söz etmesine şaştı.

- Nasıl tepemize binerlermiş? Bu işin biz öğretmenlerle ne ilgisi var?

- Nasıl mı? Pek iyisiniz doğrusu, tanımıyorsunuz bu papazları. Hem söyleyin bakayım. Simon'un, yeğeninin ırzına geçip öldürdüğü yollu sözler gelmedi mi kulağınıza?

Marc, öfkeden kıpkırmızı kesildi. Férou çok oluyordu artık, kiliseye karşı nefreti yüzünden saçmalıyordu.

- Aklınızı mı kaçırdınız siz? Simon'dan şüphelenmeye kimse cesaret edemez, kimse aklından geçiremez böyle bir şeyi. Onun ne kadar dürüst, iyi bir insan olduğunu herkes bilir. Az önce rahip Quandieu, zavallı çocuğa nasıl babaca davrandığına ben tanığım dedi.

Férou gülmeye başladı, uzun at kafasında saçları daha beter dikildi.

- Ah, çok garipsiniz siz, pis bir Yahudi için bu adamların kendilerini sıkıntıya sokacağını mı sanıyorsunuz? Pis bir Yahudiyi kurtarmak için gerçeği aramaya değer mi? Pis Yahudinin suçlanması gerekiyorsa, Rahip Quandieu de, ötekiler de, Fransız gençliğini zehirleyen biz Tanrısız ve yurtsuzların da suç ortaklığı sayesinde, gereğini fazlasıyla yaparlar, söyleyeceklerini fazlasıyla söylerler.

Marc, karşı durdukça, o daha bir şiddetle devam ediyordu konuşmaya:

- Moreux'de olanları çok iyi biliyorsunuz, açlıktan gevriyorum orada, üstelik horlanıp, küçük görülüyorum, aç it gibi dolanan en yoksul köylüden daha yoksul durumdayım. Pazar dualarını yaptırmaya gelen rahip Cognasse, şöyle bir karşısına çıksam, herkesin içinde yüzüme tükürmeye kalkar. Neden? Koroya katılmıyorum, çan çaldırmıyorum da ondan. Yiyecek ekmek bulamazken kilise çanıyla mı uğraşacaktım yani. Rahip Cognasse'ı bilirsiniz, belediye başkanını kazanalı beri, Cognasse'ın Jonville'de çanına ot tıkayabildiniz. Ama yine de her gün mücadele halindesiniz onunla, eline imkan geçse parça parça ederler bizleri... Öğretmen ha, hayvandan daha adi, uşak gibi bir insan olarak görüyorlar öğretmeni, onursuzun piçin teki onlar için öğretmen. Köylüler, şüpheyle bakıyor bize, papazlar, bir pundunu bulsalar her yanda İncil'den başka kitap okutulmasın diye cayır cayır yakarlar hepimizi.

Acı, acı anlatıyor, ilkokul iblisleri adını taktığı öğretmenlerin çektiği, katlandığı sıkıntılardan, içinde bulundukları yoksul durumdan, yakınıyordu. Férou bir bahçıvan çocuğuydu, köyokulunu başarıyla bitirmiş, öğretmen okulunda en iyi notları o almıştı. Her zaman para sıkıntısı çekmiş, Maillebois'da öğretmen yardımcısı iken bir kızı gebe bırakmış, bu yüzden

de kendisinden daha yoksul birisiyle evlenmek zorunda kalmıştı. Karısı hali vakti yerinde bir aileden olduğu, zaman zaman karısının anneannesinden yardım gördükleri halde, çok daha mutlu olmalarına rağmen Marc da aynı durumda değil miydi? O da her zaman para sıkıntısı çekmiyor muydu, onurunu ve bağımsızlığını kurtarmak için köyün papazıyla sürekli bir mücadele içinde değil miydi? Ne var ki, kızlar okulunun öğretmeni bayan Mazelin'in yardımları sayesinde, yavaş yavaş Belediye Encümen üyelerini ve bütün köyü kazanmayı başarabilmişti. Çevrede başka bir örnek yoktu; bu mücadaleyi koşullar elvermişti de kazanabilmişti. Maillebois'da da aynı şeyler olmuyor muydu? Bayan Rouzaire de saf bir rahibeymiş gibi görünüyor, öğrencileri sık sık kiliseye götürüyordu, papazlar kurulu, bayan Rouzaire'ın sayesinde, Maillebois'da ayrıca dinsel eğitim yapan bir kızlar okulunun açılmasını gerekli görmemişti. Ya Simon? dürüst bir insan olduğu halde kendisine pis Yahudi gözüyle bakılmasın diye herkese hoş görünmeye, yaranmaya çalışıyor, halkı zehirleyip duran papazları yerlere kadar eğilerek selâmlamak zorunda kalıyordu.

Férou, öfkeli bir sesle kesip attı.

- Bu adamlara göre, pis Yahudi her zaman pis Yahudidir ve pis Yahudi olarak kalmak zorundadır! Bakın siz de göreceksiniz sonunu. Ve uzun gövdesini sarsan acaip bir yürüyüşle kalabalığa karışıp kayboldu.

Marc, omuzlarını silkerek bakakaldı arkasından, Férou'yu yarı deli bir insan gibi görüyordu, zira çizdiği tabloyu çok abartılmış buluyordu. Şanssızlık yüzünden sonunda sapıtmış biriyle tartışmak neye yarar ki? Capucins Alanına doğru yoluna devam etti ama, yine de, öğretmenin söyledikleri içine bir kuruntu sokmuştu.

Marc, Capucins Alanındaki küçük eve geldiğinde saat on ikiyi çeyrek geçiyordu. Ve onbeş dakikadan beri, Duparque hanımlarla Geneviève, yemek salonunda, yemek masasının karşısında onu bekliyorlardı. Damadın bu kez de yemeğe geç gelişi bayan Duparque'ı iyice çileden çıkarmıştı. Konuşmuyordu ama, masaya sertçe oturuşu, peçeteyi açış şekliyle öfkesini ortaya koyuyordu.

Delikanlı durumu açıklayıp özür dilemek zorunda kaldı:

- Geç kaldığım için bağışlayın, yargıçları bekledim, alan öyle kalabalıktı ki geçmenin imkanı yoktu.

Büyükanne dayanamayıp patladı:

- Umarım bu iğrenç olaya burnunuzu sokmadınız?

- Elbette, aslında bir öğretmen ve arkadaş olarak ilgilenmek görevim ama, yine de karışmak istemezdim.

Pélagie, kaygana, pirzola ve patates püresi koydu tabaklara, Marc, en ince ayrıntılara dek anlattı olayı, bildiklerini. Geneviève, dehşetten titreyerek dinliyordu, annesi bayan Barthereau da son derece duygulanmıştı, büyük annesinin ne derece üzüldüğünü anlamak istercesine kaçamak gözlerle bakıp, göz yaşlarını zor tutuyordu. Büyükanne kurallara karşı düşen her şeyi kınayan bir kadındı, istifini bozmadan yemeğini yiyordu, sonunda şunları söyledi:

- Gençliğimde şöyle bir olay olmuştu. Beaumont'da bir çocuk kayboldu. Saint - Maxence Kilisesinin sundurmasının altında dörde bulunmuş buldular, göğsü oyulmuş, yüreği çıkarılmış. Çocuğu Yahudilerin öldürdüğü, Yortularında yedikleri mayasız ekmeğe yüreğini koydukları söylendi.

Marc, ağzı bir karış açık ona bakıyordu:

- Hiç de ciddi konuşmuyorsunuz büyükanne, böyle alçakça saçmalıklara inanmıyorsunuz umarım?

Büyükanne, evet ya da hayır diye doğrudan cevap vermeden soğuk gözlerle baktı damada.

- Ben yalnızca aklıma gelen eski bir olayı anlatıyorum, kimseyi suçladığım yok.

Pélagie çerezi getirdiğinde, eski bir hizmetçi olmanın verdiği özdenlikle konuşmaya katıldı.

- Bayan kimseyi suçlamıyorum demekte haklı, keşke herkes onun gibi yapsa. Bu cinayetten beri mahalle birbirine giriyor, korkunç sözler dönüyor ortada, işçinin birinin Kardeşler Okulunu yakmalı diye bağırdığını duydum.

Bu söz üzerine büyük bir sessizlik oldu. Marc, duygulanıp doğru söylemiş gibilerden canlı bir hareket yaptı, ama fikirlerini açığa vurmamasının daha yerinde olacağını düşünerek hemen toparladı kendini.

Pélagie konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

- Armağanların dağıtımını görmek istiyorum, hanımefendi izin verecekler mi? Yeğenim Polydor'un armağan falan almayacağını çok iyi biliyorum, ama yine de bu töreni görmek isterdim. Ah, ah zavallı Kardeşler Okulu, törenleri yasa büründü, en iyi öğrencilerinden birini yitirdiler.

Bayan Duparque bir baş işaretiyle izin verdiğini belirtti, sonra, başka şeylerden konuşmaya başladılar, yemek bitti. Bu asık yüzlü sofrada, gülen

tek bir yüz vardı; küçük Louise, her zaman güler yüzlü, kıvançlı görmeye alıştığı anne ve babasının allak, bullak olmuş hallerine şaşkın şaşkın bakarak, durmadan gülüyordu. Sinirler gevşedi, aile bir süre, içli dışlı sohbete koyuldu.

Öğleden sonra, Kardeşler Okulundaki armağan dağıtımı çok heyecanlı geçti. Bu toplantı hiçbir zaman böylesi kalabalık olmamıştı. Toplantıya, Valmarie Koleji öğretim başkanı Philibin Babanın başkanlık etmesi daha bir ihtişam kazandırmıştı. Kolejin müdürü, tanınmış cizvit Rahip Crasot varlığıyla, toplantının önemini daha bir arttırıyor, Kardeşler Okulu'na büyük bir önem verdiğini gösteriyordu. Bölgenin gerici milletvekillerinden, çevrenin en güzel şatosu olan Désirade Şatosunun sahibi Kont Hector de Sangleboeuf de oradaydı. Karısı bir Yahudi bankacının, Baron Nathan'ın kızıydı, evlenirken drahoma olarak birkaç milyon lirayı da beraberinde getirmişti. Ama kalabalığın asıl nedeni bu sabah ortaya çıkarılan canavarca cinayetti, Kardeşler Okulu öğrencilerinden küçük Zéphirin'in ırzına geçilip boğularak öldürülmesiydi. Capucins Alanında işte bu yüzden iğne atsan yere düşmeyecek kadar büyük bir kalabalık vardı. Rahip Philibin, Kardeşler Okulunu, saygıdeğer Fulgence kardeş ve diğer üç öğretmen kardeşleri Isidore, Lazarus ve Gorgias'ı öğe öğe göklere çıkarırken, küçük Zéphirin, iskemlelerin sıkış tepiş yerleştirildiği, şu kerevetin yükseldiği loş avluda arkadaşları arasında duruyor gibiydi. Basık alınlı, kısa saçlı, kartal gagası gibi koca burunlu, elmacık kemikleri kıpkırmızı, sivri dişli, koca ağızlı cılız bir adam olan Gorgias ödül listesini okumaya başlayınca kalabalık daha da arttı. Zéphirin sınıfın en iyi öğrencisiydi, bütün ödülleri o almıştı, adı sık sık okunuyordu. Yakası lekeli kara bir cüppeye bürünmüş olan Rahip Gorgias, sıra Zéphirin'in adına gelince öyle ağır ağır söylüyordu ki, her seferinde kalabalık yeniden ürperiyordu. Adı her okunuşta, zavallı Zéphirin'cik başına takılacak tacı ve yaldızlı kitabı almak için yerinden doğruluyordu sanki. Ona verilecek taçlar ve kitaplar masanın üstüne her konuşta derin bir şekilde hayata gözlerini yuman, işkencelerle öldürülen ve küçük bedeni, şurda bir odada bekleyip duran bu zavallı çocuğun armağanları masaya her konuşta bu sessizlik ve boşluk yenileniyordu. Hiçbir şey bu sessizlik, bu boşluk kadar çarpamazdı insanı. Topluluğun duyarlığı gittikçe çoğaldı, hıçkırıklar duyulmaya başladı. Rahip Gorgias, dudaklarını at gibi aralayarak boyuna çocuğun adını okuyordu. Adamın sinsice alay eden, sırıtan bir hali vardı, kazma dişleri görülüyordu.

Tören tedirgin bir havada sona erdi. Kardeşler Okulu öğrencilerini onurlandırmak için bir hayli seyircinin toplanmış olmasına rağmen herkesin keyifsiz, tasalı bir görünümü vardı, kafalar endişeyle, korkuyla doluydu. Dağılış daha da beter oldu. Alana yığılan işçi ve köylülerin ağzında Pélagie'nin yemekte sözünü ettiği iğrenç şeyler dolaşıyordu. Geçen yıl gene iğrenç bir olay olmuş bu okulda, olaya adı karışan rahibi üstleri hemen gözden uzaklaştırmışlar, olayı hasır altı etmişlerdi. Bu okulda daha nice iğrenç şeyler döndüğü halde öğrenciler baskı ve korku yüzünden ağızlarını açıp tek bir şey açıklayamıyorlardı. Bu söylentiler ağızdan ağıza geçerken daha bir abartılıyor, suçlamalar gittikçe belirginleşiyor, havada intikam kelimeleri uçuşuyordu. "Suçlu yine kurtulacak mıydı?" Bu kanlı pislik yuvası hâlâ kapatılmayacak mıydı? Kalabalık dağılmaya yüz tutup da uzun kara cüppelerinin içinde rahipler görününce yumruklar havaya kalktı, katillere ölüm bağırtıları duyulmaya başladı, bir grup insan Rahip Crabot ve Philibin'i yuhalayarak ardından geldiler. Her iki papaz solgun ve tedirgin bir yüzle yürürlerken Rahip Fulgence da Kardeşler Okulunun kapısını dikkatle sürgülüyordu.

Marc, Bayan Duparque'ın küçük evinin penceresinden merakla izledi bu sahneyi, hattâ bir aralık merakı büsbütün artıp olayı daha iyi görmek için kapının eşiğine çıktı. Oysa Férou neler saçmalamıştı, cinayetin Yahudiye yükleneceğini, papazların bu olaydan yararlanıp lâik okullara yükleneceğini buyurmuştu peygamber gibi. Ama bak, bu iş Kardeşler Okulunun başına patlamıştı, kalabalığın çığlıkları, gittikçe artan öfkesi, işin daha da sarpa sarabileceğini, olayın suçluyu da aşıp pazlar topluluğuna mal edilebileceğini, katil gerçekten papazlardan biriyse kilisenin kolay kolay paçayı kurtaramayacağını gösteriyordu. Marc Férou'nun kanıtlara dayanmayan bu şüphesini dürüst olmayan bir düşünce şeklinde değerlendirdi. Rahip Philibin ve Fulgence'ın soğukkanlı davranışını beğenmişti. Özgür, düşünceleri ön yargılardan arınmış bir insan olmak isterdi, bu yüzden aşırı dürüsttü, aşırı derece hoşgörü sahibiydi. Bu korkunç dramın, yoğun karanlıkların arkasından gerçeğin ortaya çıkacağı günü bekliyordu.

Pélagie, bayramlıkları üstünde, yanında on bir yaşındaki yeğeni Polydor Souquet, çalımlı çalımlı geliyordu. Yeğeninin, koltuk altında, kapağı yaldızlı güzel bir de kitap vardı.

- "Uslu öğrenci armağanını aldı yeğenim, beyefendi, okuma yazma armağanlarından daha değerli, değil mi?" diyordu.

Gerçek şu ki, yumuşak ve aptal bir öğrenci olan Polydor sürekli tembelliğiyle papazları bile şaşırtıyordu. Şişman, uzun kafalı bir oğlandı, saçları da yüzü gibi soluktu. Babası hiç ayık gezmezdi, annesini küçük yaşta yitirmişti. Babası işsiz güçsüz, sokakları arşınlayıp dururken oğlan şans eseri yaşardı. Çalışmaktan nefret ediyordu, zavallı teyzesi bir gün onu Kardeşler Okulunu bitirmiş bir insan olarak göreceğini düşleye dursun, o sık sık mutfağa gelir, yemeklerin en güzel parçalarını gövdeye indirmeye bakardı.

Pélagie, yeğeninin armağan almasından kıvanç duymasına rağmen, titreye titreye ardına dönüp, öfkeyle bakıyordu kalabalığa.

- Şunların söylediklerini duyuyor musunuz bayım, şu anarşistlerin saçmalarını? Öğrencilere canı gönülden bağlı, onlara ana sevgisi ve bakımı gösteren özverili rahiplere neler söylüyorlar!.. Örneğin Polydor'u düşünün, babasıyla burdan bir kilometre uzakta, Jonville yolunda oturur. Dün akşam, bu törenden sonra ne olur ne olmaz diye rahip Gorgias evinin kapısına dek götürdü onu, değil mi Polydor?

Oğlan bulanık sesle.

- "Evet" dedi.

- Bu adamlar da kalkmış Kardeşler'e atıp tutuyorlar. Şu çocuğun başına bir şey gelmesin diye zavallı rahip Gorgias, gece vakti ta eve dek götürdü, gidiş, geliş, iki kilometre yol yürümek zorunda kaldı. Doğru! Böyle kibar, böyle düşünceli olmak yaramaz bizim adamlarımıza.

Marc çocuğu inceliyor, böyle susup duruşu, uyur gezer gibi duruşu tuhafına gidiyordu. Konuşulanları genellikle dinlemezdi, Pélagie'nin söylediklerine de kulak verdiği yoktu. Salona girdiğinde kaynanası Berthereau'yla büyük anne Duparque'ı her zamanki gibi örgü örerken buldu. Ama karısının elindeki kitabı bırakıp heyecanla pencereden alana baktığını görünce o da telâşlandı. Karısı yanına geldi, nerdeyse boynuna sarılacak gibiydi. Bu korku ve heyecanlı haliyle son derece güzelleşmişti. Sordu kocasına:

- Neler oluyor alanda? Kavga mı edecekler yoksa?

Telâşlanacak bir durum olmadığını söyledi. Büyük anne başını önündeki işinden kaldırıp mırıldandı:

- Umarım bu iğrenç olaya burnunu sokmuyorsundur Marc. Kardeşlerden şüphelenmeye kalkmak gerçekten delilik! Tanrı öcünü bırakmaz sonra.

II.

Marc, bütün gece uyuyamadı. Bir gün önceki olaylar, canavarca cinayet, allak bullak etmişti zihnini. Tam bir bilmece gibiydi olanlar, sevgili karısı Geneviève, mışıl mışıl uyurken, yanındaki küçük yataktan, sevgili kızı Louise'in soluk alışlarını dinlerken, olayın en ince ayrıntılarını tekrar tekrar yaşıyor, edindiği bilgileri bir düzene koyuyor; cinayetin karanlıklarına inmeye, gerçeği bulup çıkarmaya uğraşıyordu.

Marc, mantıklı ve ışıklı bir kafaya sahipti. Her şeyin açıkseçik belirgin, sağlam, kesin temellere dayanmasını isterdi. Salt gerçeğe karşı tutkusu da bundan geliyordu zaten. Kesinlik, en belirgin, en tam, en kararlı biçimini almadan içi rahat edemez, huzura, mutluluğa kavuşamazdı. Büyük bir bilgin değildi, ama bildiğini de, hiçbir şüpheye yer vermeyecek, kesin ve gerçek bir şekilde, deneylerle doğrulanmış olarak bilmek isterdi. Şüphesi son bulunca sıkıntısı da diniyor, işte ancak o zaman eski kıvancına, sağlığına kavuşabiliyordu. Gerçek tutkusu, gerçeği başkalarına da öğretmek, herkesin kafasına, yüreğine sokmak tutkusunu da beraberinde taşıyordu. İşte o zaman gerçek, güzelim armağanlarını sunuyor, herşeyi, kavuştuğu aydınlık içinde sadeleştirip sınıflandırıyor, karanlıklar sadeliğe, rahatlığa kavuşuyordu. En kısır, en verimsiz şeylere bile ilgi gösterip, onlara ruh ve hayat veriyordu. Dil bilgisi ve aritmetiğe bile duygu katıp, onları hikâye gibi anlatıyordu öğrencilerine. Doğuştan öğretmen yaradılışlı bir insandı.

Bu öğrenme ve öğretme sevgisinin, on yedi yaşında olgunluk sınavını verip, taş basmasıyla ilgili çıraklığını tamamlamak üzere Beaumont'a, Papon - Laroche'ların yanına gelişiyle farkına varmıştı. Burda çalışırken okul tablolarını çok daha anlaşılması kolay, çok daha sade bir hale sokmuş, küçükleri eğitmekle ne büyük bir mutluluk duyduğunu görmüş ve hayatta bundan böyle tutacağı yolu kararlaştırmıştı. Öğretmen Okulunun bugünkü yönetmeni Salvan'ı da Papon - Laroche'larda çalışırken tanımıştı. Salvan onun bu öğretme yeteneğini hemen görüp öğretmen olmak için yaratıldığını, bilinmeyen bir köyde insanları eğitmenin mutluluğunu söylemişti. Öğretmenliği sırasında gerçek tutkusu gittikçe büyüyüp onun ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Artık gerçek herşeyiydi, sağlığıydı, kendi varlığıydı, ancak gerçekle birlikte insan gibi yaşayabiliyordu. Gerçeği ortaya çıkarmadığı zaman kahroluyor, sıkıntısından patlıyor, işkence çeki-

yordu. Gerçeği bir an önce öğrenip başkalarına da öğretemediği sürece, hem ruhu, hem bedeni huzura kavuşmuyor, günleri dayanılmaz bir rahatsızlık içinde geçiyordu.

Karısı mışıl mışıl uyurken o, işte bu yüzden, gözünü kırpmıyor, kahroluyordu. Bilmemek, anlamamak, bir çocuğun ırzına geçilip öldürülüşünün yoğun karanlıklara itilmesi acı veriyordu ona. Ona acı veren yalnızca katili bilinmeyen bir cinayet değildi, bu derin ve ürküten karışıklıkların ardında, karanlık bir uçurumun varlığını seziyordu. O dağıtmak istedikçe daha da yoğunlaşan, gittikçe yoğunlaşan bu karanlık yığının önünde bekleyecek miydi hep böyle, hep böyle acı mı çekecekti, kurtulamayacak mıydı? Hemen gerçeği araştırmaya başlayabilmesi için, bir an önce gecenin bitmesini, günün başlamasını istiyordu. Oysa karısı, uykusunda usul usul gülümsüyordu, şüphesiz onun da beklediği sevgiydi, kıvançtı. Sonra büyükannenin sesini, bu işe burnunu sokma deyişini yeniden duyar gibi oldu. Karısının ailesiyle arasında tam bir çatışma belirmeye başlamıştı, bu durum üzüyordu Marc'ı. Kızlarını alıp, kendisine eş, çocuklarına anne yapmıştı. Karısı hayat arkadaşıydı. Tanrıya inanmadığı, kiliseye gitmediği, dinle hiçbir alışverişi olmadığı halde, özgür düşünceli bir insan olan kaynatası Berthereau gibi, Pazar törenlerinde karısına eşlik etmiş, küçük kızı Louise'in kutsanmasına ses çıkarmamıştı. Duparque hanımlarla iyi geçinmek için din konularına karışmamıştı. Zaten karısı da, kendisini çok sevdiğinden, evliliklerinin daha ilk günlerinde kiliseye gitmekten vazgeçmiş, bu konuda eve bir soğukluk girmemişti. Karısında kimi zaman, gördüğü o uzun dinî eğitimin etkileri baş göstermiyor değildi, bazı değişmez değer yargıları vardı, kendini bencil, yaban bir Tanrının ellerine terk ediyordu. Ama bunlar gelip geçici şeylerdi, bu tür anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak kadar birbirlerini sevdiklerine inanıyordu. Bir süre yabancılık duyduktan sonra, iki ayrı dünyadan inmiş insanlar gibi kucak kucağa buluyorlardı kendilerini. La Visitation Rahibeler Okulunun iyi öğrencilerindendi karısı, bu okulu bitirdikten sonra da öğretmen olmak istemiş, ama kızlar okulunu yardımcısız yöneten bayan Mazeline bu görevi yerine getirdiği için Jonville'de öğretmenlik bulamamış, kocasını yalnız bırakmak istemediğinden, bu arzusunu ileri yıllara bırakıp kendisini evine ve kızının yetiştirilmesine vermişti. Hiçbir fırtına esmemişti evlerinde, anlaşma denilen, mutluluk denilen şey de bu değil miydi? Berthereau'nun sadık dostlarından, ciddi bir insan olan Bay Salvan, koyu bir sofu anne ve anneanne'nin

kızlarını, Visition Okulunun bu küçük öğrencisini, ne Tanrıya, ne şeytana inanmayan, esenliği Kilisenin büsbütün kaldırılmasında gören bu özgür düşünceli delikanlıya verirken, gelecekteki mutlulukları konusunda, kuşkuya düşmüş, ama üç yıl boyunca sürdürdükleri mutlu yaşamı görüp yüreği ferahlamıştı. Ve gece, karısı kıvanç ve sevgiyle dolu bir düşde mışıl mışıl uyurken, koca, gerçeğe bağlılık tutkusu yüzünden karısının ailesiyle ilk kez aralarının açılacağını seziyor, endişeleniyor, bu yüzden gözüne uyku girmiyordu. Bir kez şu hanımlarla arası açılmaya görsün, kimbilir ne tatsız durumlarla karşılaşırdı evinde.

Bütün bunlara rağmen yine de uyuyabildi sonunda Marc. Gözü açıkken basan bunca ağırlıklardan sonra, uyuyup gözlerini durgun ve kıvançlı bir güne açması sabahleyin hayli şaşırttı onu. İlk konuşan karısı oldu, heyecanlı ve acıklı bir sesle,

- "Zavallı Simone, kimbilir ne acı çekiyordur, bu durumda yalnız bırakmamalısın onu, bu sabah gidip ona yardımcı olsan çok iyi olur," dedi.

Karısını böylesine iyi, böylesine düşünceli görmekten mutlanıp, kucakladı.

- Ama büyükanneyi kızdırmış olmaz mıyız, burda geçirdiğimiz günler burnumuzdan gelir sonra.

Karısı tatlı tatlı omuzlarını silkerek hafifçe gülümsedi.

- Ooo, büyükanneme bakacak olursan, meleklerle bile anlaşamaz o. Söylediklerinin yarısını bile yapabilsek yeter de artar bile.

Bu sözler ikisini de neşelendirmişti; Louise de uyanmıştı. Küçük yatağında kızlarıyla oynayıp bir kaç tatlı dakika daha yaşadılar.

Marc, kahvaltıdan sonra dışarı çıkıp araştırma yapmaya karar verdi. Bir yandan elini yüzünü yıkarken, bir yandan da, sakin bir kafayla düşünüyordu. İki bin nüfuslu bu kasabayı iyi tanırdı. Nüfusunu küçük burjuvalar, küçük esnaf, dört ya da beş kadar büyük iş adamının atölyelerinde çalışan yedi yüz kadar işçi meydana getiriyordu. Bu işçiler de, kasabanın Beaumont kentine çok yakın olması sayesinde rahat bir yaşam sürdürüyorlardı. Böylece, hemen hemen ikiye ayrılmış bulunan bu insanlar arasında sürekli bir iktidar mücadelesi vardı. Belediye Encümeni de ikiye ayrılmıştı, bir yanda dinci ve gericiler, bir yanda Cumhuriyetçi ve ilericiler. Birbirleriyle mücadele halindeydiler. İki üç toplumcu bu dalganın içinde boğulmuş gibiydi, eylemleri hemen hiç yok denecek derecedeydi, inşaat müteahidi Belediye Başkanı Darras cumhuriyetçiydi, hatta kiliseye karşı

görünmekten çekinmiyordu, ama seçilmesini Belediye Meclisinin muhalif üyeleri arasındaki dengeye borçluydu. Zengin, çalışkan, buyruğunda yüz kadar işçi çalıştıran bir adamdı. Karşısında eylemci bir Kiliseci, koyu sofu, yılda on, onbir bin frank kadar geliri olan Philis vardı. Başkan Darras iki oy fazlalıkla belediye başkanlığını alabilmişti.. Birkaç oy yer değiştirse başkanlığı kaybedebileceğinden, tetik davranmak zorundaydı. Kasabada sağlam bir cumhuriyetçiler çoğunluğu olup da, fırsatçı siyaset yerine, gerçeği, özgürlüğü ve adaleti savunan dürüst bir siyaset izleyebilselerdi, bak o zaman herşey nasıl çorap söküğü gibi çözülüverirdi.

Marc, iki taraf arasındaki bu yarışmayı zamanla Kiliseci gericilerin kazandığını da bilmiyor değildi, gericiler bütün kasabayı nerdeyse ele geçirebilecek güçteydiler. Küçük Kapüsen'ler topluluğu; bir yanını Kardeşler Okuluna bıraktıkları manastırda on yıldan beri, gittikçe kafa tutar bir hal almaya başlayan bir mezhebi, kutsal Antoine de Padeue mezhebini yayıyorlar, çıkarlarını gün geçtikçe daha bir artırıyorlardı. Kapüsenlerin bu başarısı Kardeşler Okulunun da yararına oluyor, öğrenci sayısı durmadan çoğalıyordu. Kapüsen'ler bir içki fabrikasını işletir gibi Manastırı işletiyor, akla gelen bütün zehirleri bu manastırda üretiyorlardı. Hazret, durmadan çiçeklenen bir tapınakta, çevresi mumlarla donanmış bir taht'ta oturuyor, her yana dal budak salıyordu. Kilise armağan masası, tören masası, dükkândan beter olmuştu, halk sabah akşam kuyruktaydı. Hazret yalnızca yitik eşyaları bulmakla kalmıyor, ticaret alanını durmadan genişletiyor, bir kaç frank karşılığında, en tembel öğrencilerin sınavlarda başarı kazanmasını sağlıyor, en yolsuz işleri yoluna koyuyor, hâttâ, yurtsever ailelerin zengin çocuklarını askerliğe göndermiyor, sağırları, sakatları iyileştiriyor, bazı felâket ve ölümlerden koruyor, iki gün önce ölen bir genç kızı diriltmeye varıncaya dek daha nice mucizeler gösteriyordu. Ve elbette, her yeni mucizeyle para daha bir manastıra akıyordu. Öyle ki zehir, gericilerden, burjuva ve esnaf tayfasından cumhuriyetçilere, işçilere de bulaşmaya başlamıştı. Çevrenin resmî kilisesi olan Saint - Martin'in rahibi Quandieu, pazar törenindeki konuşmalarında Kapüsen'lerin yobazlığına ısrarla karşı durmaya çalışıyor ama kimseler onu dinlemiyordu. İnanç yönünden daha aydın bir insan olduğu için Kapüsen'lerin bu hırslı. aç gözlü tutumunun dine zararlı olduğunu söylüyordu. Manastır iki yönden zararlıydı kiliseye. Önce, kiliseyi gittikçe yoksullaştırmaya başlamıştı, kaynaklarını kurutuyordu, bütün bağışlar, bütün vurgunlar artık Manastıra akmaya başlamıştı.

Sonra, Roma'nın önünde bile eğilmeyen Fransa'nın, demokratik ve özgür büyük bir akım içinde, kendine özgü, bağımsız bir kilisesi olabileceğine inanmış aydın bir rahib'e Manastır karşısında yenilmek daha da ağır geliyordu. İsa'yı ikinci bir kez öldüren bu tapınak satıcılarına savaş açmıştı. Beaumont piskoposu Bergerat'nın da aynı kanıda olduğu söyleniyordu, ama bütün bunlar Kapüsen'lerin gittikçe güçlenmelerini, Maillebois kasabasını bütünüyle avuçlarına almalarını, mucize üstüne mucize yaratan ilçeyi kutsal bir dergâh haline getirmelerini önleyemiyordu.

Piskopos Bergerat'nun rahip Quandieu'ü desteklediğini ama Kapüsen'ler ve Kardeşler'in de çok güçlü Crabot Baba'dan, ünlü Valmarie Koleji müdüründen destek gördüklerini biliyordu Marc. Philibin Baba, Kardeşler Okulunun halkın gözündeki değerini yükseltmek için armağan dağıtma işini özellikle üstlenmişti. Kötü düşüncelilerin deyimiyle Cizvitler bu işe burnunu sokmuşlardı. Yahudi öğretmen Simon sorunu işte bu iki amansız mücadelenin arasında, dinsel tutkuların zincirlerinden boşandığı bir ülkede, zaferi en küstahların kazanacağı bir zamanda ortaya çıkmıştı. Bütün yürekler tetikteydi, mücadele tutuşmak için tek bir kıvılcım bekliyordu. Lâik eğitim yapan belediye okuluna gelince, tek bir öğrencisini bile kaybetmiş değildi, sıkı sıkıya dini kurallarla yönetilen Kardeşler Okulundan, gerek öğrenci sayısı, gerek öğretimdeki başarısı yönünden, üstün bir durumdaydı. Bu başarıyı, şüphesiz Simon'un ustaca yönetimine borçluydu. Herkesle iyi geçiniyordu. Zaten, belediye başkanı açıktan açığa, Quandieu ise el altından, belediye okulunu destekliyordu. İki okulun yarıştığı bu alan gerçek bir savaş alanı gibiydi, korkunç ve kesin çatışma er geç patlak verecekti, zira bu iki okul yan yana var olamazdı, mutlaka birinin ötekini yenmesi gerekiyordu. Kilise; yoksulların, orta tabakanın eğitimini yitirdiği gün, yaşama olanaklarını da yitirip, ortadan kalkmış olacaktı.

Bu dar ve loş yemek odasındaki kahvaltıda, bu düşüncelerle yeniden tedirginleşen Marc, kendini rahatsız duymaya başladı. Bayan Duparque, sakin sakin, Polydor'un kazandığı armağanı, Pélagie'nin, Antoine de Padoue Hazret'e bağışladığı bir franga borçlu olduğunu anlatıyor, bayan Berthereau ise, başını salladığına göre, bu fikre inanmış görünüyordu. Geneviève bile, Hazret'le ilgili o çok güzel öyküleri hayranlıkla izliyordu. Büyük anne devam edip, olağanüstü olayları ardarda sıralıyordu. Kapüsen'ler Manastırında, Hazret'e bağışlanan iki, üç franklarla nice

canlar kurtulmuştu. İnsanların acıları ve aptallıkları üstüne bir vergi gibi konan bu küçük paracıkların nasıl toplana toplana altın ırmaklar şeklinde aktığı pek güzel ortaya çıkıyordu böylece.

Marc, gece basılan "le Petit Beaumontais" gazetesine bakınca cinayetle ilgili uzun bir makalenin sonuna, Simon'un lehinde bir not eklendiğini görüp çok memnun oldu. Öğretmenin herkesçe beğenilen bir insan olduğunu, başına gelen bu felâkette kasaba halkının onunla birlikte büyük üzüntü duyduğunu, yazmışlardı. Şüphesiz, armağan dağıtımında bulunan, olayların nasıl döndüğünü gören birileri yazmış olmalıydı bu notu. O zamana dek ortalıkta dolaşıp duran bütün söylentiler, hasır altı edilen iğrenç olaylar, bu cinayetle birlikte, o gün armağan dağıtımında etkisini göstermiş, Katolik ve gerici kesimini batırıp yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştı.

Masayı kaldırmaya gelen Pélagie'nin şen şakrak halini görünce birden şaştı Marc, yerinden bir süre kalkmayıp Pélagie'yi konuşturdu:

- Ah bayım, bu sabah ne haberler var, ne haberler. Alış-veriş sırasında neler duydum! Dün o anarşist heriflerin Kardeşleri karalamaya çalıştıklarını, yalan söylediklerini anlamıştım zaten.

Pélagie; dükkânlarda, kaldırımlarda, ağızdan ağıza, kapı kapı dolanan ne kadar söz varsa toparlayıp getirmişti. Dünden beri kasabaya çöken o yoğun dehşet, tedirgin gariplik, hızla etkisini göstermeye ve çılgınca düşünceleri yeşertmeye başlamıştı. Sanki gece dev bir bitki büyüyüp, boy atıp uzamıştı. Önce, toprağın üstünde karaltılar şeklinde zor-güç kıpırdanıp duran belirsiz varsayımlar, giderek yüzde yüz kesinlik kazanan fikirler, kanıtlar halini almıştı. Raslantılar açıklamalara, tahminler kesin kanıtlara dönüşmüştü. Ve bütün bu sinsi çalışma Kardeşleri savunup, Simon'a karşı yürümüştü. Nerden çıkmıştı, hangi kaynaktan geliyor bilinmiyordu, ama her saat başı daha bir kesinlik kazanıp, kafalara şüphe tohumları serpiyordu.

- Biliyor musunuz bayım, öğretmen karısının yeğenini hiç mi hiç sevmiyormuş, hep kötü davranıyormuş ona, görenler var, onlar söylüyorlar. Çocuğu kendi sınıfına almaması da bunu göstermiyor mu? Küçük ilk Kudas törenini hak ettiğinde, öğretmen öfkesini saklayıp yumruklarını sıkmış, söğüp saymış. Sonra, çocuğun, hemen törenden çıkışta, Tanrının soluğu üstündeyken öldürülmesi de ilginç değil mi?

Marc, yüreğinde kocaman bir ağırlık, şaşkın şaşkın dinliyordu hiz-

metçiyi.

- Ne demek istiyorsunuz yani? Simon'u yeğenini öldürmekle mi suçluyorlar yoksa?

- Hay Allah, buna yüzde yüz gözüyle bakan bir yığın insan var. Bu adamın yemekli bir şölene katılmak için Beaumont'a gidip, on buçuk trenini kaçırdıktan sonra yayan dönmüş olması şüpheli görünüyor. Kimse görmemiş hem onu, pek güzel, on buçuk treniyle, tam cinayetin işlendiği saatte dönmüş olabilir. Katilin, dışardan gelmiş süsü vermek için, mumu söndürüp pencereyi dayaması yeter. Öğretmen kız, bayan Rouzaire, saat on bire çeyrek kala okulun içinden bazı ayak sesleri, yalvarıp yakaran, bağıran sesler, açılıp kapanan kapı sesleri işitmiş.

- Nasıl, bayan Rouzaire ha! İlk sorgu sırasında buna benzer tek bir kelime bile söylemedi. Ben yanındaydım.

- Özür dilerim bayım, az önce kasapta kendi kulaklarımla duydum, bayan Rouzaire tek tek, önüne gelen herkese anlatıyordu.

Marc, gözlerini faltaşı gibi açmış, dinlemeye devam etti:

- Öğretmen yardımcısı Mignot da, öğretmenin sabah geç vakitlere kadar uyumasına pek şaştığını söylüyor. Bir adamın, evinde cinayet işlenen bir günde yatağından çıkmaması pek garip doğrusu. Çocuğun küçük bedenine bakarken hiç duygulanmayıp, yalnızca yaprak gibi titremesine ne demeli.

Marc yeniden karşı koymak istedi, ama hizmetçi kötü kötü, inatla anlatıp duruyordu.

- Çocuğun ağzından çıkan kağıt parçası, yazı örneği de onun sınıfında kullanılan kağıtlardanmış. Eee, o zaman bu kağıt kimin üstünde bulunur, elbette öğretmenin. Dahası da var, manavda bir kadın, yargıçların, onun dolabında o kağıdın tamamen aynı kağıtlar bulduklarını söyledi.

Bu kez Marc gerçeği açıklamak zorunda kaldı, kâğıdın üst köşesinde bir adın baş harflerine benzer harfler bulunduğunu, harflerin okunamaz durumda olduğunu, bu yazı örneklerinin bütün okullarda kullanılabileceğini, yine de, Simon'un bu tür yazı örneklerinden hiç mi hiç kullanmadığına yemin ettiğini söyledi. Ama Pélagie, sabahleyin yeni bir soruşturmadan sonra, her şeyi gün gibi açığa çıkaran kesin kanıtlar ortaya çıkarıldığında ısrar ediyordu. Zihinlerin içine düştüğü böyle bir keşmekeşde tartışmanın hiçbir yararı olmayacağını görüp, direnmekten vazgeçti.

- Görüyorsunuz beyim, işin içine bir Yahudi karışmışsa ondan herşey

bekleyebilirsiniz. Sütçü söyledi, bu adamlar ne aile tanırlarmış ne yurt, şeytanı bile satıp ticarete kalkarlarmış, işleri güçleri yağma etmekmiş, hiç için adam öldürürler, sırf kötülük olsun, zevk olsun diye adam boğazlarlarmış. Boşuna yormayın kendinizi, bu yahudinin, bir çocuğun yaşamına, şeytanla zina etmek için ihtiyaç duyduğunu herkes biliyor, ırzına geçip boğazlamak için Kudas törenini bekledi, çocuğun apak, mayasız ekmek koktuğu anı bekledi.

Bu suçlama, hıristiyan kitaplarının suçlamasıyla, çağlar boyunca süre gelen bir Yahudi düşmanlığının sonucuydu, suları zehirleyen, küçük çocukları boğazlayan hep Yahudiler değil miydi.

Kocasının ne kadar üzüldüğünü gören Geneviève araya girip hizmetçiyi susturmayı düşündü ama, anneannesinden çekindi, zira kadın hizmetçinin zırvalarından pek hoşnut görünüyor, başını sallayarak söylediklerini onaylıyordu.

Marc susmayı uygun bulup hemen dışarı fırladı. Yüreği daha da sıkışmaya, daralmaya, içini bir kurt kemirmeye başladı. Simon gerçekten suçlu olabilir miydi? Bu şüphe kötü bir ateş gibi bütün bedenini sarmıştı; öğretmenin yanına gitmeden önce iyice bir düşünmeye karar verdi. Açıldı, ıssız Valmarie yoluna saptı, bir önceki günü uzun uzun yeniden yaşadı, olayları ve dinlediği insanların sözlerini yeniden değerlendirdi. Hayır, Simon'dan şüphelenmek akıl alacak şey değildi. Bu cinayeti neden işlesindi, hiçbir mantıklı sebep yoktu ortada. Simon hiçbir ruhsal hastalığı olmayan, kafaca ve bedence sağlam bir insandı, her zaman kıvançlı olması, organlarının çok düzenli bir biçimde işlediğini gösteriyordu. Taparcasına sevdiği, kollarında kendinden geçtiği son derece güzel bir karısı, çok sevdikleri, tapındıkları iki güzel çocukları vardı. Bu durumdaki bir insanın çocuklarının beşiğinin yanındaki yatağına, kendisini bekleyen sevgili eşine gitmeden önce iğrenç bir işi yapması mümkün müydü? Bunca düşmanla çevrili olmasına rağmen, mesleğine yiğitçesine bağlı, yoksulluğuna uygun bir yaşam sürdüren, yoksullaktan bir an bile yakınmayan böyle sade bir adamdan nasıl şüphelenilirdi! Cinayetin işlendiği akşam nerde olduğuyla, ne yaptığıyla ilgili anlattıkları apaçıktı, karısı da aynı şeyleri söylemişti, verdiği bilgilerin tartışma götürür, söz götürür yanı yoktu. Eğer karanlık yanlar varsa, "Petit Beumontais" gazetesiyle birlikte yumak yapılıp çocuğun ağzına tıkanan güzel yazı örneği kağıdı çözümlenmez bir bilmece şeklinde kalmışsa, bütün bu bilinmeyenlere ışık tutacak araştırmaların

başka yanlarda yapılması, bu işin Simon'dan uzak tutulması gerekirdi, varlığıyla, yaşantısıyla, içinde bulunduğu koşullarla o, cinayetin dışında bir insandı. Bütün bu gözlem ve varsayımlarla Marc'ın kafasında kesin temellere, hatta gerçek temellere dayanan bir kanı belirlenmişti. Simon'un suçsuzluğuna inanıyordu, artık mücadele edebilirdi, bütün hataları, bütün yalanları, bütün yanlışlıkları, gerçek ortaya çıkıncaya dek, çürütüp yok etmeye uğraşacaktı.

Şüphe denen korkunç ağırlıktan kurtulup, yolcuların trenden indiği anda, istasyonun önünden geçerek kasabaya döndü. Trenden ilköğretim müfettişi, yakışıklı Mauraisin'in çıktığını gördü. Mauraisin, otuz sekiz yaşında, çapkın, fazlaca esmer bir adamdı. Özenle taranmış sakallarının altında ince dudakları kayboluyor, fildır fildır gözleri, gözlük camının ardına sığınıyordu. Öğretmen okulunun eski öğretmenlerindendi. Hep kendi çıkarlarını gözeten, ilerlemek için gözlerini dört açıp çevresini kollayan, her zaman güçlülerden yana olan biri, yeni kuşağın koltuk avcılarındandı. Gözü Öğretmen Okulunun müdürlüğündeydi, bu görevi Salvan'a kaptıralı beri gizli gizli büyük bir kin besliyordu ona, ne var ki, bu kinini açığa vurmayıp Salvan'a dalkavukluk etmekten de geri durmuyordu. Zira kendisinin bağlı bulunduğu akademinin müfettişi Le Barazer'yle Salvan'ın arasının iyi olduğu gözünden kaçmıyordu. Bulunduğu çevrede, birbiriyle mücadele halinde olan dinci-cumhuriyetçi çekişmesinde açıkça kanılarını ortaya koyacak söz ve davranışlardan kaçınmakta ustaydı, öyle pek açılmazdı, ne var ki kişisel eğilimi rahipler, papazlar ve keşişler yönündeydi. Marc, ilköğretim müfettişini görünce onu Le Barazer'nin göndermiş olabileceğini düşündü, zira Le Barazer'nin aklı başında bir kimse olduğunu biliyordu. Öğretmenin ve okulun karşı karşıya bulunduğu bu üzüntülü durumda belki Simon'a yardım için gelmiştir müfettiş diye söylendi içinden.

Onunla selâmlaşıp, düşündüğünün doğru olup olmadığını sormak için adımlarını sıklaştırdı, ama o sırada karşılaştığı bir olayla yavaşladı. Yandaki sokaktan bir rahip belirdi, Valmarie Kolejinin müdürü Crabot'u tanırdı. Uzun boylu, yakışıklı bir adamdı, kırk beş yaşına rağmen saçında tek ak yoktu. Değirmi yüzü hayli düzgündü, burnu dik, gözleri sevimli, dudakları etli ve okşayıcıydı. Günlük yaşantısı ve davranışlarının aristokrat olduğu şeklinde eleştirilirdi. Ama gücü gittikçe genişliyor, gittikçe büyüyordu, haklı olarak, bölgenin gizli efendisi olduğu, Kilisenin gelecek başarısı, zaferinin ona bağlı bulunduğu söyleniyordu.

Sabah sabah bu rahibin kasabaya gelmesi Marc'ın yüreğine kuşku soktu. Bu erken saate Valmarie'den neden ayrılmıştı? Onu buraya koşturan hangi acele işti, bu saatte kiminle görüşmesi gerekiyordu? Nerden geliyordu, nereye gidiyordu, hoşnutsuz uğultuların kaynaştığı bu kasaba sokaklarında, çevresine selâmlar ve gülücükler dağıtarak niçin dolaşıyordu? Marc, birden bire, rahibin, Mauraisin'i görünce durduğunu, sevimli bir içtenlikle elini uzattığını farketti. Konuşmaları pek uzun sürmedi, şundan bundan söz etmişlerdi; ama ağız birliği, akıl birliği etmiş gibi bir halleri vardı, ilköğretim müfettişi, Cizvit rahibin yanından ayrıldığında, bu el sıkışmadan pek memnun, dimdik yürüyerek yola koyuldu, alacağı afyonu almış, belki kararsız olduğu bir hususta böylece aydınlanmıştı. Cizvit rahip yoluna devam ederken Marc'ı gördü, zaman zaman evlerini onurlandırmak lütfunda bulunduğu bayan Duparque'ların damadını, saltanatlı bir biçimde selâmladı. Hemen kaldırımın kıyısında duran genç öğretmen bu saygılı selâmı bir diğer saygılı selâmla karşıladı. Crabot, bütün bir sokağı cübbesinin yeldirmeleriyle doldurup çalımla uzaklaştı.

Marc, okula doğru yönelip usul adımlarla yoluna devam etti. Düşünceleri yeniden değişti, havası gittikçe daha da zehirlenen, düşman kesilen bir salgın hastalıklar bölgesine giriyormuş gibi, yüreğine bir karamsarlıktır çöktü. Evler bir gün önceki biçimlerini yitirmiş, insanlar başka bir yüz takınmış gibi geliyordu şimdi ona. Simon'un evine girdiğinde, onu gayet sessiz, kağıtları düzeltmekle uğraşır bulduğunda, daha da şaşkınlaştı. Rachel pencerenin önüne oturmuş, çocuklar bir köşede oynuyorlardı. Başlarına gelen bu büyük yıkımı bilmeyen bir kimse, evde herşey yollu yolunda sanırdı.

Simon, öğretmen okulundan tanıdığı Marc'ın bu gelişinin dostça bir yardım amacını taşıdığını sezip, arkadaşına doğru ilerledi, heyecanla ellerini sıktı. Marc, hemen, sabahleyin evinde bir araştırma yapılıp yapılmadığını sordu:

- Polis geldi mi bu sabah?

- Geldi, gelecekti elbette, bekliyordum. Ne bulabilir ki burda, elleri boş döndü.

Marc şaşkınlığını gizlemeye çalıştı. Ya bu sabah duydukları, neden çıkarırlardı bu söylentileri? Dolabından, cinayet günü bulunan yazı örneğinin aynısı kâğıtlar çıktığını ne diye yayarlardı sanki? Yalan söylüyorlardı, bile bile.

- Bakın, dolabı alt üst ettikleri için yeniden bir düzene koyuyorum kâğıtlarımı. Ne korkunç bir iştir dostum, yaşayıp yaşamadığımızın bile farkında değiliz artık.

Bu sabah otopsi yapılması gerekiyordu, bu yüzden, mahkemenin gönderdiği yargıcın gelmesi bekleniyordu. Bu durumda cenaze ancak ertesi gün kaldırılabilecekti.

-Görüyor musun dostum, bir ton yükün altında gibiyim, yıkımın bu kadarı da mümkün müdür diye soruyorum kendi kendime. Dün sabahtan beri başka hiçbir şey düşünemiyorum. Hep aynı öyküyü tekrarlayıp duruyorum, eve yayan dönüşüm, bu yüzden geç gelişim, evdeki uykulu sessizlik, ve ertesi sabah korkunç bir yıkım haberiyle uyanışım.

Yeri gelmişken, Marc bir kaç soru sormak istedi:

-Yolda kimseye rastlamadın mı? Söylediğin saatte geldiğini hiç gören olmadı mı?

- Vallahi, olmadı! Kimselere rastlamadım, sanırım eve girişimi de hiç gören olmadı. Gecenin o saatinde kasabada, sokakta kim dolaşır.

Bir an sessizlik oldu.

- Dönerken trene binmediğine göre, dönüş biletini kullanmamışsın demektir, o bilet yanında mı?

- Dönüş biletim mi? Hayır! Saat on buçukta kalkan trenin tam ben istasyona geldiğimde kalkmış olduğunu görmek, geçen vagonlara bakakalmak öyle bir öfkelendirdi ki beni, yayan yürümeye karar verip bileti istasyonda kaldırıp attım.

Bir an daha sessizlik oldu, Simon gözlerini dostuna dikti:

- Neden soruyorsun bunları bana?

Marc, sevgiyle arkadaşının ellerini ellerine alıp bir süre durdu ve ona yakın bir tehlikeyi bildirmeye karar verdi.

- Evet, dönerken kimsenin seni görmemiş olması, dönüş biletini atmış olman çok üzücü. Kasaba kötü adamlarla, budalalarla dolu. Ortalıkta polisin evinde yaptığı araştırmada kesin kanıtlar ele geçirdiği, dolabında, aynı parafi taşıyan yazı örneklerinin bulunduğu yolunda saçma sapan sözler dolaşıyor: Mignot sabahleyin yataktan kalkmayıp rahat rahat uyumana pek şaşmış, bayan Rouzaire saat on bire çeyrek kala, okula sanki birisi girmiş gibi ayak sesleri, gürültüler duyduğunu hatırlıyormuş.

Öğretmen sapsarı kesilmişti ama kendini hiç bozmadan, omuzlarını silkip gülümsüyordu:

- Ya! Demek benden şüpheleniyorlar, şimdi anlıyorum, bu sabah ben geçerken herkesin nasıl başlarını kaldırıp acayip acayip baktıklarını! Mignot'yu aslında ciddi bir insan olarak tanırım, ama benim gibi bir yahudiyle uzlaşmış duruma düşmekten korkup herkesin söylediğini o da tekrarlayacak elbette. Bayan Rouzaire'e gelince, günah çıkarıcı papazı ne derse onu yapar; kulağına tek bir kelime fısıldaması, yaptığı bu hareket, ilerlemesine ya da yalnızca bazılarının gözüne girmesine yardım ediyorsa on kez feda eder beni. Vay canına, demek benden şüpheleniyorlar, ah papaz sürüleri!

Hemen hemen, güler gibi bir durumu vardı. Oysa Rachel, hareketleri genellikle yavaş bir kadın olmasına, karşılaştığı bir yıkımın hareketlerini daha da yavaşlatmasına rağmen, birden iskemlesinden fırladı, alev alev yanan öfkeli bir yüzle haykırmaya başladı:

- Senden, senden ha! böylesi iğrenç bir olay için senden şüphelenmeye kalkmaları. Dün akşam, öylesine tatlı, öylesine iyi kim girdi bu odaya, şefkatli, sıcak sözlerle kim aldı kollarına beni! Zırdeli bu adamlar. Senin döndüğün saati, birlikte geçirdiğim geceyi anlatmam yetmemiş mi?

Tapılasıya öpülmeye, okşanmaya alışmış bir kadın güçsüzlüğüyle, göz yaşları içinde kocasının boynuna atıldı. Simon, onu bağrına basıp, avutmaya, üzüntüsünü dindirmeye çalışıyordu.

- Hiç merak etme sevgilim! Saçma sapan, uydurma şeyler bunlar, kimse böyle saçmalarla suçlanamaz. Hadi sen üzme kendini, bak ben ne kadar sakinim, evimizin altını üstüne getirseler, ters yüz etseler yine beni suçlayacak hiçbir şey bulamazlar. Ben yalnızca gerçeği söylüyorum, gerçek er geç ortaya çıkar, hiç bir şey gizleyemez onu, her şeyin üstündedir, sonunda o kazanır, gerçek kazanır.

Arkadaşına döndü:

- Doğru değil mi Marc, gerçeği söyleyenin sırtı yere gelir mi?

Marc, Simon'un suçsuzluğuna daha önceden inanmamış olsaydı bile, bu sahne kafasındaki bütün şüpheleri silip atardı. Yüreğini serbest bırakıp, her zaman yanında yer alacağını, her zaman ona yardımcı olacağını belirten büyük bir coşkuyla arkadaşını kucakladı ve hemen harekete geçmek için sözü örnek yazı kâğıdına getirdi. Çünkü her şey bu kâğıtta düğümleniyordu, gerçek onunla ortaya çıkacaktı. Ama o da ne anlaşılmaz bir kâğıttı; üstündeki diş yerleri, tükrük lekeleri şüphesiz, küçüğün olay anında ısırıp kopardığı, bulunamayan yarık köşesiyle bilmece gibi bir şeydi! Ke-

limeler el yazması olmayan güzel bir ingilizceyle basılmıştı: "Birbirinizi seviniz" bu yazı bile korkunç bir alay havası taşıyordu. Nerden çıkmıştı bu yazı? Çocuk ya da katil, kimden almıştı bu yazıyı? Gerek Milhomme görümceler, gerek diğer kırtasiyeciler bu tür yazı örneklerinden o kadar çok satarlarken kaynağını araştırıp bulmak mümkün müydü? Simon, sınıfında kullandığı yazı örneklerinin bu örnekle hiç ilgisi bulunmadığını bir kez daha tekrarladı.

- Bütün öğrencilerime sorabilirler, okulumuza bu türden bir yazı örneğinin asla girmediğini söylerler.

Marc bu hususu önemli buldu.

- Doğru, onlar tanıklık edebilir elbette, madem kasabada, evinde bu örneklerden bulunduğu şekilde uydurma söylentiler yayıldı, hemen öğrencilerinin anne babalarıyla görüşüp çocukların bu konuda tanıklığını istemeli, ve bir an önce bu işin çaresine bakmalı, zira çocuk belleği güçsüzdür, üstünden zaman geçerse unuturlar. Bir kaçının adreslerini ver bana, bugün öğleden sonra hemen bu işle uğraşıp çocukların anne, babalarıyla görüşeyim.

Simon, bütün bunlara gerek olmadığını, suçsuzluğunun ortada bulunduğunu söyleyerek böyle bir şeye yanaşmak istemiyordu. Sonunda, Marc'ın ısrarlarına dayanamayıp bir kaç isim, Desirade yolundaki çiftçi Bongard'ın, Plaisir sokağında oturan duvar işçisi Doloir'ın, Fauche Sokağındaki Savin adlı memurun adresini verdi. Marc şimdilik üç adresi yeterli gördü, zaten kırtasiyeci Milhomme görümcelerle görüşmesi gerekecekti. Akşamleyin, aldığı sonuç hakkında bilgi vermeye geleceğini söyleyerek, öğlen yemeğine yetişmek üzere evden çıktı.

Dışarda, alanda, yeniden yakışıklı Mauraisin'e rastladı. Bu kez ilk okul müfettişi, bayan Rouzaire'le büyük bir sohbete koyulmuştu. Genç bir öğretmen yardımcısını öpmeye kalkmış, kız hayvan gibi bağırmıştı, işte o günden beri yakışıklı Mauraisin öğretmen yardımcısı kızlarla konuşurken pek dürüst, pek tetik davranır olmuştu. Bayan Rouzaire gerçi çirkin bir kızdı, ama öyle bağırma huyu da yoktu, söylendiğine göre pek güzel raporlar almış büyüklerinden, meslek hayatında hızla ilerleyeceği günleri sayıyordu. Küçük bahçesinin kapısında, elini kolunu sallayarak, erkekler okulunu gösterip hararetli bir şeyler anlatıyor, müfettiş başını sallayıp dikkatle onu dinliyordu. Sonra ikisi birden bahçeye süzüldüler, kapı tatlı tatlı kapandı, şüphesiz müfettişe cinayeti anlatıyor, bir gün önce duymadığı gü-

rültüleri şimdi duyduğunu söylüyordu. Marc, Simon'a karşı, karanlıklar içinde alçakça bir düzenin evre evre sahneye konduğunu, bir fırtınanın patlamak üzere olduğunu, havanın gittikçe daha bir yoğunlaştığını, düşmanlığın gittikçe daha bir belirginleştiğini, Simon'un sinsi bir çembere alındığını sezip ürperdi. Bu nasıl ilköğretim müfettişiydi, sözde bir öğretmene yardımcı olmaya gelmişti, oysa araştırmasına, ona düşman, onu kıskanan bir çevrenin değer yargılarıyla afyonlanarak başlıyordu.

Marc iki saattir, kasaba ilçe sınırındaki Bognard'ın çiftliğindeydi. Bognard küçük bir çiftçiydi, topu topu iki tarlayı ekip biçiyor, kendi deyimiyle ancak aç kalmayacak kadar bir şeyler üretebiliyordu. Tam bir ot arabasıyla tarlaya gitmek üzereyken bir şans eseri raslamıştı ona Marc. İriyarı, kızıl saçlı, dört köşe, güçlü-kuvvetli bir adamdı, gözleri yuvarlak, yüzü durgun, telâşsızdı. Karısı da oradaydı, ineklere yem hazırlıyordu. Uzun boylu, kumral, kemikli bir kadındı. Güzel değildi, içe dönük bir hali vardı, elmacık kemikleri kırmızı kırmızıydı, yüzü kızıl çillerle doluydu. Avluya tanımadıkları bir beyin girdiğini görünce, ikisi de kötü kötü baktılar.

- Ben Jonville'de öğretmenim. Maillebois belediye okuluna giden küçük bir çocuğunuz var değil mi?

Fernand yolda oynuyordu, adının söylendiğini duyunca koşa koşa geldi. Dokuz yaşlarında şişman bir çocuktu. Alnı; bahçıvan bıçağıyla budanmış gibi basık, yüzü dolgun, sarkıktı. Yüzü ağabeyinin yüzü gibi dolgun olan yedi yaşındaki kız kardeşi Angèle de ardından geldi. Gözlerinden, etini delip fırlayacakmış gibi zekâ fışkırıyordu küçük kızın, okul sözünü duyunca bağırmaya başladı.

- Beni bayan Rouzaire okutuyor, Fernand'ı da bay Simon.

Bongard çocuklarının ikisini de lâik okula vermişti; lâik okul parasızdı, ve çevresini, papazların istediği biçimde, kör gibi görmekten hoşlanmazdı. Dinin gereklerini yerine getirmezdi. Karısına gelince, kiliseye bir alışkanlık yüzünden, bir de, değişiklik olsun, üç beş adam yüzü görsün diye gidiyordu. Bognard okul yüzü görmemişti, okuma yazması da yok denecek derecedeydi. Karısı Bognard'dan da beterdi, adam sabah akşam yük hayvanı gibi boyuna çalıştırırdı onu. Çocuklarının eğitimiyle hiç mi hiç ilgilendikleri yoktu.

- Ben Bay Simon'un dostuyum, bazı şeyler oldu, onun için buraya geldim. Bir cinayet işlendiğini bilmem duydunuz mu?

Şüphesiz duymuşlardı. Zaten tedirgin olan yüzleri birden alabildiğine karanlıklaştı, ne bir duygu ne bir düşünce okunamaz olmuştu bu yüzlerde artık. Neden soru soruluyordu onlara? Onların bu konudaki düşüncelerinden başkalarına neydi sanki. Aman, bu gibi işlerde çok tetik olmalılardı; bakarsın ağızlarından düşüncesiz bir söz çıkar, mahpusu boylarlardı.

Marc devam etti.

- Onun sınıfında okuyan çocuğunuzun şöyle bir yazı örneği görüp görmediğini soracaktım.

Bir kâğıt alıp üstüne, güzel bir ingilizceyle "Birbirinizi sevin" yazdı. Açıklamalarını tamamlayıp kâğıdı çocuğa gösterdi, çocuk olup bitenlerden hiçbir şey anlamamış, yazıya bakıyordu.

- İyice bak küçük dost, böyle bir yazı gördün mü hiç okulda? Çocuk bir karara varmadan Bognard hemen araya girdi.

- Bilmiyor, nerden bilsin?

Sonra da karısı atıldı:

- Alt yanı çocuk değil mi, ne anlar böyle şeylerden?

Marc onlara kulak asmadan, yazı örneğini ısrarla Fernand'ın eline tutuşturup sorusunu tekrarladı. Çocuk bir şey söylerse babasının kendisini cezalandıracağından korkuyordu. Nihayet ağzını açabildi:

- Hayır bayım, görmedim.

Başını kaldırınca babasıyla göz göze geldi, babası sert sert bakıyordu çocuğa, korktu. Bu kez de:

- "Şey yani gördüm galiba. Bilmiyorum ben." deyip çıktı.

Marc'ın bütün çabaları boşa gitti, karı koca rasgele, işin sonunun işlerine gelip gelmeyeceğine bakıp evet hayır diye söylenip duruyorlardı. Bongard, tongaya basmamak için biriyle konuşurken hep başını sallar, karşısındakinin düşüncesini onaylar görünür, çok sıkışınca yuvarlak sözlerle geçiştirirdi. Evet, bu cinayet çok korkunçtu, katil ele geçirilince başı kesilse yeriydi. Herkes kendi işine bakmalıydı, bu iş jandarmaların göreviydi, ortalık serserilerle doluydu. Papazlara gelince, söyledikleri iyi şeylerdi ama herkesin de kendi başına düşünme hakkıydı. Marc, çocukların meraklı bakışları altında oradan ayrılmak zorunda kaldı. Artık deminki bey duyamayacağına göre istediği gibi bağırıp çağırabilirdi küçük Angèle, ağabeyiyle çığlık çığlığa konuşuyordu.

Kasabaya dönerken üzgün üzgün düşünüyordu Marc. Toprağın kara bağrında uyuya kalmış, kör, sağır, dilsiz bir kitleye, kalın bir cahillik taba-

kasına çarpmıştı. Bognard'ların ardında, alabildiğine ağır uyumakta direnen, ot gibi yaşamaya alışmış bütün bir köylü yığını vardı. Gerçek ve adalete uyanık insanlar olarak yetiştirmek için bütün bu halkın eğitilmesi gerekiyordu. Ama saplanıp kaldıkları bu balçıktan onları kurtarmak kolay değildi, sabırlı, uzun bir çalışma gerekiyordu, bu koyu karanlıklardan çekip almak daha nice kuşakların çabasını bekliyordu! Şu an, ülkenin sosyal varlığının büyük bir bölümü, çocukluk dönemini, ilkel bir aptallığı yaşıyordu. Bognard'la birlikte, hiçbir şey bilmedikleri, hiçbir şey bilmek istemediklerinden gerçeğe karşı duran bir ham madde yığınına çarpmıştı.

Marc sola döndü, Grand Rue yolunu geçtikten sonra kendini kasabanın yoksul mahallesinde buldu. Sanayi kesimiydi burası, leş gibi kokuyordu. İşçiler dar sokaklardaki iğrenç, sefil evlerde yaşıyorlardı. Duvar işçisi Doloir da işte burda, Plaisir Sokağındaki bir evin birinci katında oturuyordu. Oturduğu yer dört odalıydı, altı şarapçıydı. Marc, Dolair'in evi hakkında yeterli bilgi alamadığından, iyice öğrenmek için şarapçıya girdi. O sırada bir duvar işçisi topluluğu da yandaki inşaattan gelmiş, tezgâhın önünde birer bardak şarap içip hararetle cinayeti tartışıyorlardı.

Uzun boylu, kumral bir işçi bağırıyordu:

- Ne diyorum sana, bir Yahudi herşeyi yapabilir, alayda bir Yahudi vardı, herif hırsızdı, ama Yahudiler işlerini her zaman yoluna koymayı bildiklerinden, sonunda adamı bir de başımıza çavuş yaptılar.

Bir diğer işçi, ufak tefek, esmer bir işçi omuzlarını silkti.

- Anladık Yahudiler böyle, ama ya papazlar, Yahudilerden aşağı kalmazlar.

- Papazlar mı dedin, iyisi de var kötüsü de var, ama onlar yine de Fransız, oysa Yahudiler, o hayvan herifler iki kez yabancılara satmadılar mı Fransayı?

Öteki, bunu gazetede mi okudun diye sordu:

- Ne gazetesi, gazeteyle kafamı şişirecek değilim. Arkadaşlar söyledi, herkes bilir bunu.

İşçiler inanıp seslerini kestiler, yavaş yavaş şaraplarını diktikten sonra şarapçıdan çıktılar. Marc, yanlarına yaklaşıp sarışın uzun boylusuna Doloir'ın adresini sordu. İşçi gülmeye başladı.

- Doloir benim bayım, burda otururum, şu üç penceresi görünen evde.

Uzun boylu, gürbüz bir işçiydi, anlattığı askerlik anılarıyla hayli neşelenmişti. Kumral bıyıklarının uçları yukarıya kalkıktı, gözleri iri maviydi,

yüzü renkliydi, konuşurken ak dişleri görünüyordu.

- Evet bayım, neden sormuştunuz beni?

Marc, az önce duyduğu iğrenç sözlerine rağmen sevgiyle bakıyordu gözlerine, Doloir yıllardan beri Belediye Başkanı Darras'nın yanında çalışırdı. İyi bir işçiydi, bazan içkiyi fazla kaçırdığı olurdu ama iyi bir babaydı, evini aç bırakmazdı. Patronlara kafa tutmasını bilir, onların pis herifler oluduklarını, kendisinin ise, anlamını pek iyi bilmeden, toplumcu olduğunu söylerdi; her şeye rağmen, işçileriyle arkadaş kalıp ceplerini doldurmasını bilen kendi patronu Darras'yı beğenirdi. Askerlikte geçirdiği üç yılı hiç unutmazdı. Bu görevini bitirmek çılgınca sevindirmişti onu, askelriğin insanı aşırı disipline sokan zor bir meslek olduğunu söylerdi. O üç yıllık hayatını durmadan yeniden yaşar, askerlikle ilgili anılarını sık sık anlatırdı. Kolu tüfek taşımadan yorulmuştu, bu yüzden artık malayı bile ağır buluyor, isteksiz çalışıyordu. Askerlikte gövdesi tembelliğe alışmıştı, kendini canı gönülden işine veremiyordu. Bir zamanların o güçlü kuvvetli işçisi askerlikten sonra hantallaşmış, bir daha da eski gücünü kazanamamıştı. Aklı fikri hep o günlerde karşılaştığı olaylardaydı, hangi konu açılırsa açılsın sözü döndürüp dolaştırıp askerliğe getirir, hep ondan söz ederdi. Hiçbir şey okumaz, hiçbir şey bilmezdi, ama yurt sorununda pek duyarlıydı, yurt sorunu demek Fransa'yı Yahudilerin yabancılara satmasını önlemek demekti.

Marc:

- Belediye okulunda okuyan iki çocuğumuz var, beni arkadaşım öğretmen Simon gönderdi size bir bilgi için... Ama bakıyorum ki Yahudilerle hiç de anlaşamıyorsunuz.

Doloir gülmeye devam etti.

- Doğru, bay Simon Yahudi, ama ben hep ciddi bir insan olarak tanımışımdır onu. Ne gibi bir bilgi söz konusu bayım?

Açıkladı Marc. Çocuklarına bir yazı örneği göstereceğini, bu örneğin sınıfta kullanılıp kullanılmadığını soracağını söyledi. Doloir haykırdı:

- Hay hay beyim, bütün hizmetimiz buysa, bundan kolay ne var. Buyurun yukarıya dek gelin benimle, çocuklar yukarıdalar sanırım.

Kapıyı karısı açtı. Ufak-tefek, kumral, etine dolgun, ciddi görünüşlü bir kadındı. Basık bir alnı, insana açık yürekle bakan gözleri, dört köşe bir çenesi vardı. Yirmi dokuz yaşında ya var ya yoktu ama üç çocuk anasıydı, dördüncüsü de yoldaydı, karnı burnunda olmasına rağmen evde herkesten

önce o kalkar, herkesten sonra o yatardı; çalışkan, temiz, tutumlu bir kadındı. Üçüncü doğumdan sonra dikiş atölyesini terkedip, ekmeğini hakeden bir kadın olarak kendini evine, işine vermişti.

Doloir karısına açıkladı.

- Bu bey öğretmenin arkadaşı, bizim çocuklarla konuşmak istiyor.

Marc küçük bir odaya, tertemiz bir yemek odasına girdi. Solda açık bir mutfak, sağda anne babasının ve çocuklarının odası vardı.

Baba seslendi:

- Auguste! Charles!

Auguste ve Charles koştular; biri sekiz, biri altı yaşındaydı, dört yaşındaki kardeşleri Lucile de arkalarına takılmıştı. Güzel ve gürbüzdü çocuklar, ana babalarına çok benziyorlardı. Küçüğü büyük oğlandan daha akıllı görünüyordu. Lucile'in dudaklarında yumuşak bir gülücük vardı.

Marc çocuklara yazı örneğini gösterip onlara soru sormaya başlar başlamaz, yorgun ve gebe gövdesiyle bir iskemleye dayanmış olan anne hemen atıldı:

- Özür dilerim bayım, çocuklarımın bu konuda size cevap vermelerini istemiyorum.

Ve bu sözleri, görevini yapan bir anne gibi gayet sakin bir şekilde söylüyordu.

Marc şaşırmıştı:

- "Neden" diye sordu.

- Böyle kötü bir işe adımızın karışmasını istemiyorum da ondan bayım. Dünden beri duymadığım şey kalmadı bu olay hakkında, bu işlere karışmak istemiyorum, hepsi bu kadar.

Marc, Simon'u savunup ısrar edince, kadın:

- Simon şöyledir ya da böyledir demiyorum ben, çocuklarım hiçbir zaman yakınmadılar ondan. Eğer suçluyorlarsa kendini savunsun, bu onun kendi sorunu. Ben kocamın siyasete karışmasını her zaman önlemişimdir, sözüne değer veriyorsa dilini yutup, Yahudisine, papazına karışmadan kendi işine bakar. Aslında bütün bunlar siyasetle ilgili şeyler.

Çocuklarının kutsanmasına, Kudas törenine katılmasına karşı değildi, ama kiliseye ayak basmayan bir kadındı. Olanı olduğu gibi kabullenen biriydi, yalnızca tutucuydu o kadar. Kendi dar yaşamında, kendi yaşantısını düzenlemekten başka düşündüğü yoktu, ekmeklerinin ellerinden alınmasından korkuyordu. Israrla, bir kez daha:

- "Kimseden yana görünmek istemiyoruz," dedi.

Büyük sözdü bu, Doloir'ı bile ürküttü. Genellikle, evin yönetimini karısına bırakan bir insan olmasına rağmen, başkalarının önünde aile babası yetkilerine dil uzatılmasını sevmezdi. Ama bu kez, o da boyun eğiyordu karısına. Marc'a döndü:

- Ben düşünememiştim bayım, karımın hakkı var. Bizim gibi adamların gözü kapalı kalması daha iyidir. Alayda yüzbaşı hakkında bir şeyler bilen biri vardı, başına gelmedik kalmadı.

Bu kez Marc da boyun eğip araştırmasından vaz geçmek zorunda kaldı.

- Benim çocuklarınıza sormak istediğimi yargıçların da sorması muhtemel.

Bayan Doloir cevapladı:

- Görürüz, sorsunlar, ya cevap verir ya vermez çocuklarım, kimseyi ilgilendirmez, çocuklarım onların değil benim çocuğum.

Marc, allahaısmarladık deyip, bir an önce işine yetişmek için acele edip duran Doloir'la birlikte çıktı. Sokakta duvar işçisi, nerdeyse özür dileyecek kadar üzülmüştü olaya; ne var ki karısı zaman zaman aksiliklerine rağmen, olayları iyi değerlendirirdi, söyledikleri doğru çıkardı.

Doloir'dan ayrıldıktan sonra Marc, küçük memur Savin'in evine gitmenin bir yarar sağlayıp sağlamayacağını kendi kendine soruyordu. Cesareti kırılmıştı. Doloir'lar, Bongrad'lar kadar kara cahil değillerdi. Onlardan bir derece daha yüksektiler, daha geniş bir çevrede yaşıyorlardı, toplumun başka tabakalarıyla da ilintileri vardı, hayatı biraz tanıyorlardı. Ama ne kararsız bir ortam içindeydiler, ne aptalca bir bencillikti bu yaptıkları, bu zavallı insanlar ne büyük hatalar işliyorlardı böyle, insanlara yardım, dayanışma denen şeyden haberleri bile yoktu. Uygarca bir hayatın gereklerinden habersiz, kendi mutluluklarının başkalarının mutluluğuna bağlı olduğunu düşünemiyorlardı ve bugün daha mutlu değillerse nedeni buydu işte. Marc içinde insanların yaşadığı şu işçi evini düşünüyordu. İçeri güneş, temiz hava girmesi için, kapıları, pencereleri ardına dek açacakları yerde, çağlardır, sıkı sıkıya kapalı tutuyorlardı.

Plaisir Sokağının köşesine dönmüş, Savin'lerin oturdukları Fauche Sokağına gelmişti. Evlerine çıktı, kapıyı bayan Savin açtı:

- Kocam şurda bayım, bu sabah biraz ateşi var, işine bu yüzden gidemedi. Buyurun götüreyim yanına sizi.

Kumral, ince yapılı, dudaklarından gülücük eksik olmayan tatlı bir kadındı. Yaşı yirmi sekizin üstünde olduğu halde genç görünüyordu, anneden çok bir ablayı andırıyordu. Dört çocuğu vardı, biri kız, adı Hortense, ikizler, Achille ve Philippe ve Léon adlı bir oğlan daha. Lèon henüz meme emiyordu. Kocasının son derece kıskanç biri olduğu söylenirdi, hiç bir neden olmadığı halde sürekli karısından şüphelenir, devamlı göz altında bulundururdu onu. Küçük yaşta öksüz kalmış, halasının yanında büyümüştü, halasının da ölümü üzerine, kendini yapayalnız duyarak, çok güzel bir kız olmasına rağmen, Savin'le evlenmişti. Tam bir eş ve kusursuz bir anneydi.

Marc'ı yan odaya aldı. Kadın tedirginleşmişti birden, kocasının huysuz olduğunu biliyordu, adam her an kavga için bir bahane çıkarıp evin altını üstüne getiriyordu. Bu yüzden zavallı kadın, evinde huzur bozulmasın diye, kocasının her şeyine boyun eğmek zorunda kalmıştı.

Marc, adını ve gelişinin amacını söyledi. Kadın, aralık bir kapıdan, usulca kayboldu. Marc bulunduğu dar odayı inceleyerek Savin'in gelmesini beklemeye başladı. Beş odalı bir katta oturuyordu, gösterişe düşkün bir insandı. Rahat görünümünün ardında yoksuldu. Otuz bir yaşında, açlıktan ölmeyecek kadar, hayvanca bir yaşam sürdürüyordu. Mesleğinde yükselme imkanlarından yoksun, şeflerinden ödü patlıyor, bu korku aynı zamanda büyük bir öfke uyandırıyordu onda. Dairede alabildiğine saygılı ve önüne gelene eğilen bu adam, evinde, marazlı bir çocuk gibi ateş püskürüyordu, karısına etmediğini bırakmıyordu. Kadıncağız her şeye rağmen kocasına güleryüz göstermekten geri durmuyor, evini ve çocuklarını çekip çevirdiği gibi, bir mağazaya boncuklarla çiçek işleyip satıyor, hayli emek isteyen ve hayli para getiren bu işle evinin bazı ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyordu. Pek çalımlı, afur tafurlu bir insan olan Savin'e gelince, karısının çalıştığını herkesten gizliyor, zavallı kadın evine kapanıp gizlice yapıyordu bu işi. Bir an, sinirli ince bir ses işitti Marc, ardından tatlı bir mırıltı duyuldu, ses kesildi. Bayan Savin girdi içeri:

- Şöyle buyurmaz mısınız bayım?

Bay Savin oturduğu koltukta şöyle bir doğruldu, karşısındaki alt yanı bir köy öğretmeniydi, kalkmaya değer miydi? Ufak tefek, saçları dökülmüş biriydi Savin. Yüz çizgileri ince ve yorgun, gözleri fersizdi. Yüzü acıklı bir görünümdeydi. Kirli sarı renkteki sakalı hayli seyrekti. Üstünde eski redingotu vardı. Boynundaki renkli atkısıyla, onmaz acılar elinde iki

büklüm olmuş, yıpranmış, ufak tefek yaşlı bir adamı andırıyordu.

- Karım, öğretmen Simon'un adının karıştığı o iğrenç olayla ilgili olarak buraya geldiğinizi söyledi, yalanım yok bayım, önce görüşmeyi kabul etmek istemedim.

Sözünü kesti birden, kendisi "Le Petit Beaumontais" gazetesi okurken karısının masanın üstündeki boncuk çiçek işlemelerine takılmıştı gözü. Öyle hırsla baktı ki kadıncağız hemen durumu anlayıp boncuk çiçekleri, gazeteyi şöyle üstüne atıp gizledi.

- Tepki gösterdiğimi sanmayın bayım, her şeyden önce cumhuriyetçiyimdir ben, hem de hayli ileri derecede bir cumhuriyetçiyimdir, hiçbir zaman gizlemem bunu, bütün şeflerim bilirler. İnsan cumhuriyete hizmet ediyorsa, cumhuriyetçiyse, dürüst olmalıdır değil mi? Her zaman ve her yerde hükümeti destekleyen biriyimdir, kısaca.

Marc sessiz soluksuz dinleyip, yalnızca ara sıra başını sallamakla yettiniyordu.

- Dini sorunlara gelince, bu konudaki düşüncem gayet açıktır: Papazlar dinden başka şeye burunlarını sokmamalıdırlar. Cumhuriyetçi olduğum gibi Kilisenin egemenliğine de karşı bir insanım. Ama şunu hemen ekleyeyim ki, çocuklar ve kadınlar için din gereklidir. Dinsel görevlerini yerine getirmeleri gerekir! Karıma kaç kez söylemişimdir, onun yaşında, onun durumunda bir kadının dini görevlerini yerine getirmesi gerektiğini. Kapüsenler manastırına gidiyor karım.

Bayan Savin'i rahatsız etmişti bu söz. Aslında kadıncağız, bütün saflığı, temizliği, tatlılığıyla, bütün yüreğiyle iğreniyordu ordan. Kocası, delilik derecesinde kıskanç olduğundan, dini ihaneti önleyen bir çare, bir araç görüyordu. Bu yüzden de kadıncağız kendini, kocasının seçtiği bir papazın, rahip Théodore'un yönetimine bırakmak zorunda kalmıştı, oysa kadıncağıza sorarsanız kirli, edepsiz olan rahip Théodore'un ta kendisiydi. Kocasının sözleri onurunu kırmış, kıpkırmızı kesilmişti, ama her zamanki gibi evinin huzuru bozulmasın diye omuzlarını silkmekle yetindi.

Savin devam etti:

- Çocuklarıma gelince bayım, ikizleri, Achille ve Phillippe'i Valmarie Kolejine gönderecek kadar param bol değil, bu yüzden de, bir memur ve cumhuriyetçi olarak, onları lâik belediye okuluna gönderiyorum; kızım Hortense'ı bazan Rouzaire okutuyor, bu öğretmen kızdan çok memnunum, dini inançları sağlam biri, çocukları sık sık kiliseye götürüp kutsal görev-

lerini yerine getirmelerine yardımcı oluyor, bak bunu yapmasa gerçekten üzülürdüm. Erkek çocuklar her zaman kendini kurtarabilir. Yine de, şu kadarını söyleyeyim ki, şeflerimden çekinmeseydim, onları da bir din okuluna verirdim, hayatlarını kurtarır, mutlaka bir yere kapılanırlardı. Oysa şimdi nasıl ben ot gibi yaşıyorsam, onlar da, ot gibi yaşamak zorundalar.

Alabildiğine karamsarlık doluydu, bir ara birisinin duymasından korkuyormuş gibi sesini kısarak:

-Bakın ne kadar güçlüler, ne yapıp yapıp onlarla birlik olmakta yarar var, dedi.

Adam sürdüğü yaşamla, kanılarıyla, ürkekliği ve budalalığıyla acınacak biriydi. Bütün bu söyledikleri ne mal olduğunu ortaya koyuyordu. Ayağa kalkarken yine de, denemekte yarar gördü:

-Çocuklarınıza sormak istediğim...

- Çocuklar evde yok bayım. Komşumuz bir hanım gezmeye götürdü onları. Yemin ederim. Burda olsalardı, sorularınızı cevaplamalarına izin verebilir miydim, onu da bilmiyorum. Ben bir memurum, taraf tutamam. Zaten dairede yeteriyle başım belada, bir de böyle iğrenç bir olaya burnumu sokarsam çekeceğim var.

Marc allahaısmarladık deyip hemen ordan ayrılmak istiyordu. Savin devam etti:

- Şüphesiz bu Yahudiler Fransa'nın baş belası, kanını emiyor, benim özellikle bu adama, bay Simon'a bir düşmanlığım yok, ne var ki en doğrusu Yahudileri öğretmen yapmamaktı. Umarım "Petit Beaumontais" gazetesi bu hususa el atar. Biliyorum, özgürlük ve adalet yönünden eşitlik herkesin hakkı, ama vatan, vatan her şeyden önce gelir bayım!

Bütün konuşma boyunca bir kez bile ağzını açmamıştı bayan Savin. Köle bir kadının ürkekliği içinde, yine, ağzını açamadan, hafif bir gülümsemeyle yolcu etti Marc'ı. Sokağa çıkarken, merdivenlerin eşiğinde komşu kadınla birlikte gelen kadınlara rasladı. Dokuz yaşındaki Hortense, şimdiden küçük bir hanımefendi gibiydi, güzeldi, cilveliydi, kurnaz kurnaz yere bakıyordu, ne var ki bayan Rouzaire'den öğrendiği yalancı bir sofulukla cin gibi gözlerini saklamaya çalışıyordu. Marc'ı daha çok, ikizler, Achille ve Phillippe ilgilendirdi, ikisi de babaları gibi zayıf, soluk ve marazlıydılar ve aldıkları kalıtım sonucu, daha yedi yaşında sinsi ve huysuzdular. Ablalarını trabzana itikleyip az kalsın düşürecektiler. Yukarı çıktılar, kapı aralanır aralanmaz, annesinin kollarında meme emmekte olan kü-

çük Léon'un çığlıkları duyuldu.

Sokakta kendi kendine konuşarak, düşünmeye başladı Marc. Cahil köylüden, aptal ve korkak küçük memuruna, bütün bilgi ve görgüsü bir iki askerlik anısı ve iş yerinde gördüklerinden öteye gitmeyen budala işçiye dek, herkes bencilliğin, kayıtsızlığın dar kalıplarına sıkışıp kalmıştı. Bütün bu beyinlerin örümceklenmesi; yöntemsiz, bilimsel temellere dayanmayan, aklın afyonlanması, uyuşmasıyla, daha beteri, çürümesiyle sonuçlanan bir yarım eğitim yüzündendi. Evet, eğitim, iki yüzlülükten, yalandan arınmış, gerçeğe saygı duyan, gerçeği araştıran tam bir eğitim gerekirdi! Ve bir arkadaşını kurtarmak için giriştiği bu işte, önünde açılan cehalet, korku, hata ve kötülük uçurumu karşısında titremeye başlamıştı. Endişesi gittikçe artıyordu. Bir gün gerçek bir adalet uğruna bu insanlara ihtiyaç duymak ne büyük bir bahtsızlıktı. Ve bunlar Fransa demekti, bu hantal, bu duruk insanlar Fransa demekti. İçlerinde ciddileri yok muydu, vardı şüphesiz, ama ağır bir kurşun kitlesi bütün bir ulusu toprağa mıhlıyordu. Bilgisiz ve beyinleri zehirlenmiş olduklarından: insanca, özgür, dürüst ve mutlu yaşama yeteneğinden yoksundular.

Marc, araştırmasının hazin sonucunu arkadaşı Simon'a anlatmak üzere ağır ağır okula yöneldiğinde, birden, kırtasiyeci Milhomme görümcelere uğramadığını hatırladı. Ordan da bir sonuç alamayacağını biliyordu ama ne olursa olsun, görevini sonuna dek yerine getirmek için Courte Sokağına daldı. Milhomme'lar iki kardeştiler. Büyüğü Edouard'a, amcalarının birinden küçük bir kırtasiye dükkanı miras kalmıştı, karısıyla birlikte buranın geliriyle sade bir hayat sürdürüyordu. Oysa küçük kardeş Alexandre, tutkulu ve hareketli biriydi, taşrada gezgin ticaret yaparak hayli zenginleşmişti. Ne var ki ölüm iki kardeşin de çabalarına son vermişti. Büyüğü acıklı bir kaza sonucu çukura düşerek ölmüştü, küçüğü ise, abisinin ölümünden altı ay sonra, Fransa'nın öteki ucunda, bir akciğer kanaması sonucu ansızın hayata gözlerini yummuştu. Böylece, biri, küçük kırtasiyeci dükkanıyla, öteki, birikmiş yirmi bin frank kadar parayla iki kadın da dul kalmışlardı. Bayan Edouard becerikli ve işten anlayan bir kadındı, bayan Alexandre'a elindeki yirmi bin frankla kırtasiyeci dükkanına ortak olmasını söylemiş, klasik kitaplar ve okul gereçleri satarak hayatlarını birlikte sürdürmeye başlamışlardı. Her ikisinin de birer erkek çocukları vardı. Kasabalıların deyimiyle Milhomme hatunlar, yani bayan Edouard, ve bayan Alexandre, yapılarındaki zıtlığa rağmen, çocukları Victor ve Sébastien'la

bir aile şeklinde, bir çıkar birliği içinde yaşıyorlardı.

Bayan Edouard öyle pek bağnaz, pek sofu olmadığı halde kiliseye gitmek, dinsel görevleri yerine getirmek zorunda kalıyordu işi gereği, zira müşterileri hep sofu insanlardı, onlara hoş görünmesi gerekiyordu. Bayan Alexandre'a gelince, rahmetli kocası yaşamayı seven babacan bir insandı, papazlarla başı hoş değildi, bu yüzden karısı da özgür düşünceli yetişmişti, kiliseye adımını atmıyordu. Bayan Edouard kafası işleyen ve siyasetle ilgilenen bir kadındı, görümcesiyle aralarındaki bu tutum farkından bile yararlanmayı bilmiş; lâikleri de kazanarak müşteri çevresini genişletmişti. Dükkânları da zaten iki okulun, din okuluyla cumhuriyet okulunun tam arasındaydı, böylece her iki okul için de gerekli kitap, tablo, resim, defter, kalem gibi gereçleri sağlıyordu. Her birinin kendi düşünce biçiminde özgür kalmasını aralarında kararlaştırmışlardı, biri papazların, öteki özgür düşünürlerin yolunu izliyordu. Çocuklarını da buna göre okutuyorlardı, bayan Alexandre'ın oğlu Sébastien, Yahudi Simon'un öğretmenlik yaptığı cumhuriyet okuluna, bayan Edouard'ın oğlu Victor ise, dinci Kardeşler Okuluna gidiyordu. Bu ustalıklı ortaklık ve tutum sayesinde Milhomme hatunların kırtasiye dükkânı kasabanın en çok satış yapan dükkânı haline gelmişti.

Marc, Courte Sokağına girince yanyana iki evin önünde durdu, biri kırtasiye dükkânı, öteki bir papaz eviydi. Kırtasiyeci dükkânının vitrinlerinde bir yandan din ululârının resimleri, bir yandan da cumhuriyeti öven okul tabloları vardı, iplere asılmış gazeteler kapının hemen bütün yüzünü kaplamışlardı. Girer girmez, eşikte, iri yarı, kumral, sevimli bir kadın olan bayan Alexandre ile karşılaştı. Henüz otuz yaşındaki solgun yüzlü kadının dudaklarından gülücük eksik olmuyordu. Yanında, taparcasına sevdiği yedi yaşındaki, kendisi gibi kumral ve tatlı oğlu Sébastien duruyordu. Mavi gözleri, ince burnu ve sevimli ağzıyla çok güzel bir çocuktu. Bayan Alexandre, Marc'ı tanırdı. Hemen iğrenç cinayetten söz etmeye başladı:

- Bu nasıl iştir bay Froment! Hem de şuracıkta, burnumuzun dibinde böyle bir şey olsun! Zavallı yavrucak, okula gidip gelirken hep burdan geçerdi, her gün görürdüm onu, defter kalem almak için sık sık gelirdi dükkâna! Yavrucağın cesedini o halde göreli beri uyku uyuyamaz oldum. Sonra Simon'dan, içinde bulunduğu güç durumdan söz etti. Sébastien'ın okulun en iyi öğrencilerinden olduğunu, öğretmen Simon'un kendisine büyük bir ilgi gösterdiğini, çok dürüst, çok iyi bir insan şeklinde tanıdığı-

nı, böyle korkunç bir cinayeti işleyemeyeceğini söyledi. Boyuna sözü edilen bir yazı örneği var, okulda aynı türden bir örnek bulunsa bile bir şey ifade etmez dedi. Ve ekledi.

- Biz de bu örneklerden satıyoruz Bay Froment, dükkânımızdakileri tek tek gözden geçirdim, böyle bir örneğe, üstünde ingilizce: "Birbirinizi Seviniz" yazılı bir yazı örneğine, gerçekten rastlamadım, dedi.

Annesini dikkatle dinleyen Sébastien, başını kaldırıp:

- "Ben aynısını gördüm, bir tane var Victor'da, Kardeşler Okulundan almış." dedi. Annesi şaşırdı:

- Ne diyorsun? Bana bundan söz etmemiştin ama!

- Sormadın ki. Sonra Victor söylemememi tembihledi, yazı örneklerini almak yasak çünkü.

- Nerde o halde o kağıt?

- Bilmem, Victor bir yerlere sakladı.

Marc, büyük bir sevinçle ana oğulun konuşmalarını izliyordu. Gerçek, sonunda ortaya çıkacak mıydı? Zayıf bir ışık belirmişti, gittikçe büyüyüp, parlayacak zayıf bir ışık, Sébastien'a açık seçik sorular sormaya başladı. Bayan Edouard dükkânında henüz yoktu, oğlu Victor'u yanına alıp, sözde okul gençleriyle ilgili bir görüşme yapmak üzere rahip Fulgence'ı görmeye gitmişti.

Bayan Edouard, görümcesinden daha uzun boylu, esmer, dört köşe, ablak yüzlü, yüksek sesle konuşan, hareketleri erkeksi ve görünüşü canlı bir kadındı. Aslında iyi ve dürüst bir insandı, dükkânda esas söz sahibi olduğu halde ortağının tek kuruş hakkını yemezdi. İşinde erkek gibiydi. Görümcesine gelince, tek silahı sessizliği ve tatlılığıydı ama son sözü yine de bayan Edouard söylerdi. Victor, dokuz yaşında, enine boyuna, kumral, kafası irice, yüzü amcası oğlunun tersine ablak bir çocuktu.

Bayan Edouard durumu öğrenir öğrenmez oğluna sert sert baktı.

- Nasıl, bir yazı örneği mi? Okuldan bir örnek çalıp eve mi getirdin?

- Hayır anne, getirmedim.

- Nasıl getirmemişsin, pek güzel getirmişsin, işte Sébastien elinde görmüş.

Çocuk Sébastien'a dik dik bakıp sesini kesti. Sébastien durumdan memnun görünmüyordu, oyun arkadaşının fizik gücüne hayrandı. Birlikte savaş oyunu oynadıklarında Sébastien hep yenilen düşman, Victor yenen kahraman olurdu.

Bayan Alexandre araya girdi.

- Elbette ki çalmadı, bir dikkatsizlik sonucu getirmiştir.

Amcası oğlunun kendisini bağışlaması için Sébastien da atılıp annesinin sözlerini onayladı:

- Elbette böyle, çaldı demedim ben.

Bayan Edouard'ın öfkesi dinmişti, çoçuğa cevap vermesi için ısrar etmiyordu artık. Bir yabancının önünde bu sorunun cevabını ısrarla istemenin pek akıllıca bir şey olmayacağını düşünmüştü şüphesiz. Her iki okul da müşterisiydi, bayan Alexandre'a, sen işi bana bırak der gibi bakıp çocuğuna döndü:

- Peki gir içeri hadi, bu işi hemen araştırırız bayım. İyice düşün içerde Victor, gerçeği söylemezsen benden çekeceğin var.

Sonra Marc'a:

- "Size söyleriz durumu bayım, doğruyu söyleyeceğinden emin olabilirsiniz, hele bir söylemesin, öyle bir döverim ki onu, acısını bir daha unutmaz," dedi.

Marc, gerçeğin hemen ortaya çıkarılmasını, durumdan Simon'a hemen bilgi verebilmek için, son derece arzulamasına rağmen, ısrar edemedi. Yine de eline önemli bir kanıt geçirdiğinden emin, Bongard'lar, Doloir'lar ve Savin'lerdeki başarısızlığını, ama Milhomme görümcelerdeki umulmadık sonucu hemen bildirmek üzere dostu Simon'a koştu. Simon, sessiz sessiz dinledi onu, Marc'ın sandığı gibi büyük bir sevinç göstermedi. Demek bu yazı örneği Kardeşler Okulunda kullanılıyordu? Buna şaşmıyordu, kendi okulunda kullanılmadığına göre dinci okulda bulunacaktı elbette. Marc'a gelince, neden boşuna yoruluyordu sanki, kendisi nasıl olsa suçsuz değil miydi.

- Bütün bu yaptıkların için çok çok teşekkürler dostum. Bu çocuğun tanıklığının önemini anlıyorum. Ne var ki ben suçsuzum, suçsuz olduğuma göre alın yazımın şuna ya da buna bağlı bulunacağını sanmıyorum.

Son olayla kıvancını yeniden kazanmıştı Marc, tatlı tatlı güldü. Dostunun kendine olan güvenini şimdi o da bölüşüyordu. Bir süre daha konuştuktan sonra kalkıp kapıya doğru yürüdü, derken yeniden dönüp Simon'a sordu.

- Yakışıklı Mauraisin senle görüşmeye gelmedi mi?

- Hayır, gelmedi henüz.

- Demek önce bütün kasabalıların düşüncelerini öğrenmek istiyor. Bu

sabah rahip Crabot ve Rouzaire hanımla konuştuğunu gördüm. Öğleden sonra da rastladım adama, kimseye görünmeden Capucin Sokağına daldı, daha sonra da belediye başkanıyla görüştü. Güçlü adamları kırmayacak şekilde yapıyor araştırmasını.

O ana dek sakin sakin duran Simon birden endişeye kapıldı, zira üslerini hem sayar, hem korkardı onlardan. Başına gelen bu büyük yıkımda tek endişesi yerinden olmak ya da büyüklerinden kötü bir not almaktı. Nitekim de öyle oldu. Mauraisin gayet soğuk ve endişe verici bir tavır takınmıştı yanına geldiğinde:

- Evet Bay Simon, bu korkunç olayın tam bir araştırmasını yapmak için hemen koşup geldim. Okul adına, sizin adınıza, hepimiz adına çok üzülüyorum. Durum ciddi bay Simon, çok ciddi, çok ciddi, çok ciddi.

İlk okul müfettişi bodur boyuna rağmen, sırtını dikleştirip, kelimeleri gittikçe artan bir ciddiyetle sıralıyordu. Müfettiş, kendi üstünün, akademi yönetmeni Le Brazer'in sevdiği Marc'ın elini de soğukça sıkmıştı, odadan çekilmesini belirtir gibi, pek ünlü gözlüğünün altından yan yan bakıyordu Marc'a. Sabahtan beri, olaylar karşısında asla sarsılmayan, büyük bir cesaret gösteren Simon'u üstünün karşısında böyle sararıp bozarır bir durumda bırakıp gitmek istememesine rağmen, Marc, başka çıkar yol görmediğinden ayrılmak zorunda kaldı. Üzüntülü eve döndü ve yakışıklı Mauraisin'in ihanet içinde olduğu sonucuna kesinlikle vardı.

Büyükannenin evinde sessiz bir akşam geçirdi, ne bayan Duparque ne de kaynanası cinayetten söz etmediler. Bu sokakta acıklı bir olay geçmemiş gibi küçük ev bir ölü sessizliği içinde uyuyordu. Öğleden sonra yaptığı işler hakkında tek bir kelime bile söylememeyi uygun görmüştü Marc. Akşam, yatağa girerken karısına, dostu Simon'un durumunda endişe edecek bir yan olmadığını söylemekle yetindi. Geneviève'in mutlu bir hali vardı, serbestçe konuşamadıkları bu evde şu an yabancı değillerdi, karıkoca beraberlerdi, artık yalnız sayılmazlardı, geç vakte dek konuştular. Sarmaş dolaş rahat bir uyku çektiler. Ama sabahleyin Marc "Le Petit Beaumontais"de Simon'a karşı yazılmış iğrenç bir makale okuyunca büyük bir şaşkınlığa uğradı. Bir gün önceki, Simon'u savunan, öven satırları düşündü, ama işte aradan bir gün geçince, aynı gazete, yalan yorum ve varsayımlara dayanarak, Simon'u açıkça suçluyordu. Neler olup bitmişti, hangi güçlü etki ağır basmıştı, bu zehirli makale nenin nesiydi, halkın yalana susamış cehaletinden yararlanarak Yahudiyi katil gösteren bu maka-

leyi kimler yazdırıyordu? Garip çelişkilerle, olağan üstü derecede inanılmayacak şeylerle dolu bir masal gerçeğe dönüşmeye, insanların artık yüzde yüz doğru gözüyle bakacağı bir gerçeklik kazanmağa başlıyordu. Makaleyi tamamladığında gördü ki, dünden beri, karanlıkta, içten içe, bilinmeyen eller masum bir insanı suçlamak, bilinmeyen suçluyu ise kurtarmak için işliyordu.

Hiç bir yenilik yoktu, yargıçlar gelmemişti, görülmeyi bekleyen küçük bir bedenin bulunduğu odanın kapısında ve pencere önünde jandarmalar nöbet tutuyordu. Bir gün önce yapılan otopsi çocuğun nasıl ırzına geçildiğinin ayrıntılarını saptamıştı. Zéphirin'in, boynundaki parmak izlerinden, boğularak öldürüldüğünü açıklıyordu rapor. Cenaze öğleden sonra kaldırılacaktı, törene bir intikam havası vermek için bütün hazırlıklar tamamlanmıştı, çocuğun bütün küçük arkadaşları, yani bütün öğrencileriyle Kardeşler Din Okulu ve kasabanın ileri gelenleri törende bulunacaktı.

Marc yeniden endişeye kapılıp tatsız bir sabah geçirdi. Kendi kendine Simon'un yanına hemen gitmektense, akşam, cenaze töreninden sonra gitmenin daha yararlı olacağını düşündü. Kasabada şöyle bir gezinmekle yetindi. Ona göre kasaba, yakın olaylara gebe, gırtlağına dek çirkef dolu bir uyku içindeydi. Kendine biraz çeki düzen vermiş, Duparque hanımlarla öğlen yemeğini yiyor, bugün keyfi pek yerinde olan küçük Louise'in cıvıltılarını dinliyordu kıvançla. O sırada, hizmetçi Pélagie, erik tatlısıyla içeri girdi ve güle oynaya duyduklarını yetiştirdi.

- Biliyor musunuz hanımefendi, bu Yahudi eşkiyasını tutuklayacaklarmış. Hak yerini bulacak sonunda!

Marc'ın rengi kireç gibi soldu:

- Simon'u tutuklayacaklarını nerden biliyorsunuz?

- Herkes aynı şeyi söylüyor beyim. Karşımızdaki kasap tutuklanışını seyretmek için koşa koşa gitti.

Marc peçeteyi bir yana atıp, erik tatlısına elini bile sürmeden sokağa çıktı. Hanımlar saygısız davranıştan hayli incinmişlerdi.Geneviève bile kırılmış görünüyordu.

Bayan Duparque kuru bir sesle söylendi:

- Aklını oynattı.Ah küçüğüm ah,sana söylemiştim zamanında, bir adam dinsiz imansız mı, onda insanlık, mutluluk arama.

Gerçekten de Marc, sokakta olağanüstü birşeyler olduğunu gördü.Bütün satıcılar dükkanlarının kapısına çıkmıştı. Bağırtılar, yuhlar uğul-

duyordu. Adımlarını sıklaştırdı, Courte Sokağına daldığında Milhomme görümcelerle karşılaştı, çocukları da yanlarında, kırtasiye dükkanının kapısına çıkmış, olayları ilgiyle izliyorlardı. Marc hemen, Simon'un gerçekten tutuklanıp tutuklanmadığını onlara sormayı düşündü.

- Bay Simon tutuklanıyormuş doğru mu?

Bayan Alexandre, tatlı tavrını hiç bozmadan cevapladı:

- Evet bay Froment. Komiserin evine girdiğini gördük.

Bu kez de sözü bayan Eduard aldı, Marc'ın bakışlarındaki anlamı hemen sezdiğinden, o sormadan konuşmaya başladı:

- O yazı örneğiyle ilgili, Sébastien'ın söylediğini araştırdım, Victor'un elinde hiçbir zaman böyle bir kağıt bulunmadığı kesinlikle belli oldu. Çocuğa sordum, yalan söylemediğine inanıyorum.

Çocuk dört köşe çenesini kaldırdı, sakin iri gözleriyle saygısızca bakıp:

- Elbette yalan söylemiyorum, dedi.

Marc, şaşkın, yüreğinde buz gibi bir soğukluk, bayan Alexandre'a döndü:

- Hanımefendi, ne diyordu oğlunuz? Victor'un elinde bir yazı örneği gördüğünü söylemiyor muydu?

Anne ne söyleyeceğini şaşırmıştı, bir süre cevap veremedi.Küçük Sébastien, tatlı tatlı, annesinin eteklerine yapışmış, yüzünü saklamak ister gibiydi. Anne, makina gibi, farkında olmadan, bir eliyle durmadan çocuğunun saçlarını okşuyordu, bilinmeyen bir saldırıdan çocuğunun başını korumak ister gibi bir hali vardı.

- Şüphesiz bay Froment, böyle bir yazı örneği görmüş, yani gördüğünü sanıyor. Ama şimdi, kendinden emin değil, yanılmaktan korkuyor. Anlıyorsunuz değil mi, bu durumda ne söyleyebilirim ben?

Marc, kadınlarla zaman kaybetmektense doğrudan doğruya çocukla konuşmayı daha uygun buldu.

- Yazı örneğini görmediğin doğru mu, dünyada yalan kadar iğrenç hiç bir şey yoktur yavrum.

Sebastién hiç ses çıkarmayıp yüzünü daha da çok annesinin eteklerine gömdü ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Bayan Edouard'ın, müşterilerini, her iki okulu da kaybetmemek için ağırlığını koyduğu ortadaydı. Kadın taş gibi dilsiz kesilmişti, taştan ses çıkar da ondan çıkmazdı.

- Aman tanrım! Biz kimseye karşı değiliz bay Froment, ticaret dolayı-

sıyla herkesle iyi geçinmek zorundayız. Ne var ki doğruyu söylemek gerekirse, olayların gidişi bay Simon'u suçlu gösteriyor. Treni kaçırması, dönüş biletini istasyonda atması, altı kilometrelik yolu yayan yürüyerek gelmesi, üstelik yayan geldiğini kimselerin görmemesi. Bayan Rouzaire de bazı gürültüler işitmiş. Bay Simon onikiye yirmi kala döndüğünü söylediği halde bayan Rozuaire, onbire yirmi kala okulun uçunde bazı gürültüler işitmiş. Lütfen söyler misiniz, her sabah erkenden uyanan bay Simon'un saat sekize kadar uyuyup kalmısını neyle açıklarsınız? Kısaca, umalım ki suçsuzluğunu kanıtlayıp kendini temize çıkarsın.

Marc bir el işaretiyle kadını susturdu. Kadın bu sabah "le Petit Beaumontais" gazetesinde ne okuduysa makine gibi takır takır onları sıralıyordu, dehşet verecek bir durumdu. Biri inadına direnip duran, dik başlı, öteki tir tir titreyen iki kadına şöyle bir baktı, hayli önemli sonuçlar doğuracak bir yalanı böyle söyleyebilmeleri tüylerini ürpertti. Ve onları bırakıp hemen Simon'a koştu.

Kapıda, iki polisin başında nöbet tuttuğu kapalı bir araba duruyor du. Okul hademesi hayli işgüzar olmasına rağmen Marc içeri girmeyi başardı. İki polis, okul dersliğinde Simon'un başında beklerken, sorgu yargıcı Daix'nin imzaladığı bir tutuklama emriyle gelen polis komiseri okulda, ünlü yazı örneği kağıdını bulmak için çok daha titiz, yeni bir arama yapıyordu. Ama hiç bir şey bulamadılar. Marc, Kardeşler Okulunda da arama yapıp yapmadıklarını sormaktan kendini alamadı. Komiser aval aval baktı yüzüne; Kardeşler Okulunda da bir arama mı yapmalıydı, neden?

Marc omuzlarını silkmekle yetindi, zaten olan olmuştu, bir arama yapılsa da sonuç alınamazdı, yazı örneklerini şimdiye dek çoktan yakmıştır papazlar diye düşündü. Baş kaldırmamak için kendini zor tutuyordu, gerçeğin er geç ortaya çıkacağı konusundaki güveni şimdi yerini koyu bir umutsuzluğa bırakmıştı. Komiser araştırmalarını tamamlayıncaya dek, bir saat daha bekledi okulun giriş aralığında. Derken Simon'u yeniden görebildi, polisler almış götürüyorlardı onu.Karısı ve iki çocuğu da ordalardı,bayan Simon göz yaşları içinde kocasının boynuna atıldı. Asık suratlı, pek ciddi komiser bey son buyruklarını yağdırıyordu. Yürek parçalayıcı bir sahne idi.

Simon, meslek hayatında uğradığı bu korkunç çöküntü önünde yıkılmış, soğukkanlı görünmeye çalışıyordu. Karısını avutmaya koyuldu.

- Üzülme sevgilim, gelir geçer, bir yanlışlık, korkunç bir yanlışlık kar-

şısındayız.

Kadıncağız, bir yandan babalarını öpmeleri için Joseph ve Sarah'ı kaldırırken, bir yandan da gittikçe yükselen bir sesle hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.

- Çocuklarıma iyi bak, öp, okşa onları ben dönünceye kadar koru. Yalvarırım ağlama artık, bütün cesaretimi kırıyorsun.

Karısının kollarından zor kurtardı kendini ve Marc'ı görünce gözleri sonsuz bir kıvançla ışıdı. Dostunun ellerinden tutup:

- Ah dostum ah, sana nasıl teşekkür edeyim bilmem. Hemen kardeşim David'e bir haber sal ve kendisine suçsuz olduğumu söyle. O ne yapar yapar suçluyu çıkarır ortaya, onurumu ve çocuklarımı ona emanet ediyorum, dedi.

Marc da.

- Yüreğini ferah tut, bu hususta ben de David'e yardım edip elimden geleni yapacağım,diye cevap verdi.

Komiser yeniden gelip sahneye son verdi. Simon iki polis memurunun arasında çıkarken kendini kaybetmiş olan bayan Simon'u odasına götürmek gerekti. Ve ardından korkunç şeyler oldu. Küçük Zéphirin'in cenaze töreninin saat üçte düzenlenmesi kararlaştırılmıştı, kötü bir rastlantıyı önlemek amacıyla Simon'un saat birde tutuklanması gerekmişti, ne var ki araştırma uzamış, o sırada alan cenaze törenini görmek için toplanmış kızgın seyircilerle dolmuştu. Simon'un okuldan çıkışı da böylece aynı saatlere denk geliyordu. "Petit Beaumontais" gazetesinin kötü öyküleriyle beslenen, cinayetin dehşetinden hâlâ kurtulamamış bulunan topluluk, öğretmeni, nalet Yahudiyi, iğrenç arzularını doyurmak için masum çocuk kanına gerek duyan çocuk katilini görünce çığlıklar atmaya başladı. Ağızdan ağıza dolaşan, gittikçe çoğalan ve bu topluluğu çileden çıkaran efsane sonunda ürünlerini veriyordu.

- Geber, geber, katil, dinsiz imansız! Geber, geber Yahudi.

Rengi kireç gibi beyaz, Simon, merdivenlerin üstünden, dinmek bilmeyen, bilincin sesi gibi süre duran bir sesle haykırdı:

- Suçsuzum ben! Suçsuzum ben!

Topluluk birden kudurdu, tempo halinde yuhalar yükselmeye başladı, zavallı öğretmeni kuşatıp yerlerde yuvarlamak, parça parça etmek için saldırdılar.

- Geber, geber, Yahudi!

Polisler hemen Simon'u arabaya ittiler, arabacı atları kamçıladı, Simon kalabalığın gürültüsünü bastıran bir sesle durmadan bağırıyordu:

- Suçsuzum ben! Suçsuzum ben! Suçsuzum ben!

Kalabalık arabanın ardından, bütün yol buyunca durmadan uluyordu.Marc, alanın ortasında şaşkın kalakalmış, bir gün önce, armağan dağıtımının sonunda, Kardeşler Okulunda duyduğu Simon'u öven sözleri, olayı kınayan öfkeli mırıltıları, halkın patlak veren başkaldırışını hatırladı. Aradan iki gün geçmeden bu ne değişiklikti, yoğun karanlıklardan uzanan garip ellerin tezgahladığı, tümüyle değişik, bir gün öncesinin tümüyle tersi bir durum ortaya çıkmış, kanılar kökten değişmişti. Umutları çökmüştü, gerçeğin gittikçe kararıp yenildiğini, ölümle yüzyüze olduğunu görüyordu. İlk kez böylesi bir yıkımla karşı karşıyaydı.

Küçük Zéphirin'in cenaze töreni için, tören alayı yerini almaya başladı. Ve bayan Rouzaire, sınıfının kız öğrencilerini alıp, salt resmi görevini yerine getirmek amacıyla, hiçbir sevgi gösterisinde bulunmadan, Simon'un bu büyük acısına katılıyordu. Mignot da öyle, şüphesiz yüreğiyle çıkarlar arasındaki mücadelenin acısı içinde, somurtkan, rahatsız bir yüzle, birkaç öğrencisiyle birlikte törene gelmişti. Başöğretmenin elini bile sıkmamıştı giderken, sıkacak yüzü yoktu ki! Sonunda, cenaze alayı sıraya girip, tumturaklı bir biçimde Saint-Martin kilisesine doğru yöneldi. Bilgiç ellerin, halkın içini sızlatmak, acıma ve intikam duygularını coşturmak için herşeyi ustaca düzenlediği, bu törenle bir kez daha çıktı ortaya. Tabutun çevresine Kudaş törenini Zéphirin'le birlikte tamamlayan arkadaşlarını yerleştirmişlerdi. Onların ardında Belediye Başkanı Darras ve kasabanın ileri gelenleri yer alıyordu. Onların da ardında, başlarında Fulgence, İsidore, Lazarus ve Gorgias papazlar, Kardeşler Okulunun bütün öğrencileri vardı. Rahip Fulgence gidiyor, geliyor, koşuyor, sanki onlar da kendi buyruğunun altındaymış gibi, Rouzaire'in kız öğrencilerine kadar, tüm öğrencilerle ilgileniyordu. Başlarında, üstleri papaz Théodore, Valmarie Kolejinden gelen Cizvitlerle rahip Crabot olmak üzere kapüsen'ler de oradaydı. Dört bir yandan cübbelerini yeldire yeldire bir zafer kutlarmış gibi, ölen Zéphirin kendilerinden biriymiş gibi din adamları üşüşmüştü bu alçakça kirletilmiş kanlı küçük bedenin başına. Her yandan hıçkırıklar, kızgın bağırtılar duyuluyordu:

- Kahrolsun Yahudiler; Kahrolsun Yahudiler.

Gördüğü son bir olayla büsbükün kahroldu Marc. İlköğretim müfettişi

yakışıklı Mauraisin de Beaumont'dan cenaze töreni için gelmiş, büyük adamlar içinde yerini almıştı. Papaz Crabot geçerken, yakışıklı Maurisin'le bakışıp birbirlerini pek iyi anlayan, beğenen iki insan olarak, gülümseyen yüzlerle, gizlice selamlaştılar. İki günden beri canavarca tezgahlanan büyük haksızlık, bu aydınlık gökyüzünün altında çırılçıplak gözlerin önüne seriliyor. Saint-Martin Kilisesi, acıklı ölümü gericilere yeni bir çıkar konusu yapılan küçük Zéphirin'in yas çanlarını çalıyordu.

Birden bir elin sertçe omuzuna konduğunu duydu Marc. Alay dolu bir ses şunları söylüyordu:

- Gördün mü benim ciddi ve temiz meslektaşım, dememiş miydim sana? İşte yeğenini ırzına geçip boğan kirli Yahudi Beaumont hapishanesine giderken parsayı yine papazlar topladı!

Moreaux Köyünün öğretmeni Férou'ydu bu. Açlıktan ölen dik başlı Férou, kendini daha bir kapıp koyvermiş, saçları darmadağınık, kemikli, uzun, koca ağzıyla bıyık altından gülen öfkeli öğretmen Férou,

- Kim suçlayabilir bu papazları, küçük ölü ulu tanrısıyla birlikte onların, yalnızca onların ölüsü değil mi? Ah, ah, elbette kimse suçlayamaz artık onları, bütün kasabalılar, hele böyle canıgönülden cenaze törenine katıldıklarını gördükten sonra! Şu pis kara sineğin, herkese kafa tutan Fulgence budalasının vızıltılarına bir bak. Ne marifetli! Ya papaz Crabot, nasıl bıyık altından gülümsüyordu. Pek usta, pek becerikli biri sanarlar onu, oysa aptalın tekidir. Ama şunu kafanıza iyi koyun, bunların içinde en güçlüsü, koca bir hayvan gibi görünmesine rağmen, rahip Philibindir. Ortalıkta tehlikeli bir durum olmadığına göre mutlaka damlamıştır bugün. İşte, karanlık cübbesine gömülmüş, kimbilir ne dümenler çeviriyor yine! Suçlu kim bilmem, şüphesiz bunlar kondurmaz üstüne, suçlu şeytan kutusunun içinde, kapağı açmaya gör, hemen fırlayıp girer gözüne, ama bu adamlar dünyanın altını üstüne getirirler ve yine vermezler onu ele.

Marc'ın üzüntüden kahrolup, sessiz soluksuz başını salladığını görünce ekledi:

- Anlıyorsun değil mi, ilericileri ezmek için tam sırasıdır. Öğretmenlere bol bol saldırabilirler artık. Cumhuriyet öğretmeni oğlancı, cumhuriyet öğretmeni katil, cumhuriyet öğretmeni şöyle, böyle. Bizi, hepimizi, Allahsız, dinsiz, imansız, vatansızları ezmek için çarklar çalışacak durmadan! Kahrolsun satılmışlar, kahrolsun vatan hainleri, kahrolsun Yahdiler! İşin yoksa dinle dur.

Ve uzun kollarını sallaya sallaya kalabalığın içine girip gözden kayboldu. Bu gözü pek adam, acı alayları, eleştirileriyle kendi alın yazısıyla da oynuyordu aslında, ya göğsünde yafta, darağacında ölecek ya da yoksul köy okulunda açmıktan kıkırdayacaktı.

Akşam, hanımlarla birlikte, zararsız küçük evde, sessiz geçen bir akşam yemeğinden sonra Marc, Genèviéve'le birlikte yatak odalarına çekildiğinde karısı, kocasının üzgün halini görüp, tıpkı bir aşık gibi usulca sarıldı ve ağlamaya başladı. Marc yüreğinin burkuluduğunu duydu, çünkü, o günden itibaren, usul bir sarsıntı gibi, karısıyla kendi arasında,bir uzaklık, bir ayrılık belirmeğe başladığını seziyordu. Geneviéve'i bağrına bastı ve uzun zaman hiç konuşmadan birlikte ağladılar.

Sonra, kararsız bir sesle, karısı,

- Dinle beni sevgili Marc, büyükannemlerde daha fazla kalmasak iyi ederiz. Yarın gidelim burdan, dedi.

Marc hayli şaşırmıştı, sordu:

- Sıkmış mıyız onları, bana söylemeni mi istediler senden?

- Ah, hayır, hayır!.. Tersine, gitmemiz annemi üzer bile. Bir bahane uydurmalıyız, sözgelimi bir telgraf çektirmeliyiz buraya.

- Her zamanki gibi neden bir ayımızı bütünüyle burda geçermeyecek mişiz? Şüphesiz bir soğukluk var, ama benim yakındığım yok bundan.

Genèviéve bir süre sıkıntılı durdu, bütün bir akşam, büyükannesinin yarattığı düşmanca ortam yüzünden, kendisini kocasından bir az kopmuş duyduğunu söylemiyordu. Genç kızlığının tutucu değer yargıları ve duyguları yeniden uyanıp, eşlik ve annelik görevleri karşısına dikiliyordu sanki. Ama bu geçici korkusu hemen dağıldı, Marc'ın okşayışlarıyla ye niden kıvanç ve güven doldu içine. Yanlarında, beşiğinde mışıl mışıl uyuyan küçük Louise'lerinin soluk alışlarını dinledi.

- Haklısın, kalalım burda, arkadaşına karşı görevini, dilediğin gibi, rahat rahat yap. Her zaman kendi mutluluğumuzu düşünmeyecek kadar çok seviyoruz birbirimizi.

III.

O günden sonra da, bu küçük evde artık Simon konusundan söz etmemeyi kararlaştırdılar. Korkunç tartışmaların doğmasına neden hazırlamamak için en küçük bir ayrıntıya bile değinmiyorlardı. Yemekte, bütün kasabalılar gibi, yalnızca havadan, sudan, şundan bundan söz ediyorlardı.

Hanımların evindeki bu kaygısız, bu sessiz Marc, gerçeğin ve adaletin en güçlü savunucusu, gerçek ve adaletin yiğit bir işçisi olarak bir kavgaya hazırlanıyordu.

Simon'un tutuklandığı akşam, karısı, çoluk çocuğunu alıp Trou Sokağındaki küçük bir terzi olan babasının ve annesinin yanında kalmaya karar vermişti. Anne ve baba Lehmann'lar dar, kara bir evde oturuyorlardı. Tatildi, okul kapalıydı, zaten öğretmen Mignot bütün gün okulun bekçisiydi, sabah oltasını alıp Verpille ırmağına gidiyor, elinde olta, akşama dek bütün zamanını balık avıyla geçiriyordu. Bayan Rouzaire de bu yaz, düzenlenecek olan bazı işleri olduğunu söyleyerek halasının yanına gitmekten vaz geçmişti; yaptığı tanıklığın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkıyordu böylece, Bayan Simon, sanki kocası cinayet işlemişte, şimdi kasabadan kaçıyormuş gibi görünmemek için, eşyalarını bırakıp, bir tek sandıkla, aslında bir daha dönmemek üzere, birkaç haftalığına gidiyormuş şeklinde, çocukları Joseph ve Sarah'ı alıp anne ve babasının yanına yerleşti.

Marc, hemen her gün Lehmann'lara uğruyordu; Plaisir Sokağına açılan Trou Sokağı yoksul bir mahallenin en yoksul köşelerinden biriydi. Ev tek katlıydı, girişte loş bir dükkan, sonra ondan daha loş, daha karanlık bölme, yukarda, kırık bir merdivenle çıkılan üç oda, bir de genişçe çatı arası vardı. Evin tek ışık alan yeri bu çatı arasıydı. Mahzen kadar nemli dükkân arkasındaki bölme mutfak ve yemek odası görevini yapıyordu. Rachel genç kızlık zamanında kaldığı soğuk odasına yerleşti yeniden. Karı koca ise bir odaya sığışmak zorunda kaldılar, zira üçüncü odayı da çocuklara bırakmaları gerekti. Çok şükür tavan arası imdatlarına yetişiyordu, ferah ve dinlendirici bir salonları vardı orda. Rachel gibi ender rastlanır güzellikte bir kadının, sürekli bir yoksulluk içinde yaşayan anne ve babasının yanında, böyle sefil bir evde kalabilmesi Marc'ı her zaman şaşırtıyordu. Elli beş yaşındaki baba Lehmann, her haliyle Yahudi soyunun bütün özelliklerini taşıyordu. Ufak tefek, cılız, büyük burunlu biriydi. Gözlerini durmadan kırpıştırırdı, kül rengi gür bir sakalın altında ağzı görünmez olmuştu. Yıllardır iğneyle kuyu kazdığı için omuzunun biri düşmüştü, bu düşüklük zaten yoksul görünüşlü olan adama, tümüyle marazlı bir görüntü vermişti. Kocasıyla aynı biçimde, boyuna iğne sallayıp duran karısı evin karanlığında büsbütün yitip gitmişti. Karı koca yorucu bir çalışma sonucu güçlükle kazanıyorlardı ekmek paralarını. Bütün müşterileri, bölgede durumları iyi bir İsrailliyle, ucuz elbise diktirmek isteyen bir kaç hristiyandı. Evet,

Fransa'da gırtlağına dek altınla dolu Yahudiler vardı, Yahudi düşmanlığını yaratan da zaten onlardı. Oysa bu zavallı terziler insanın yüreğini sızlatan, alabildiğine sefil bir yaşam içindeydiler. Üstelik böylesine güçlükle kazandıkları ekmeklerinin de ellerinden alınmasından korkuyorlardı.

Lehmann'larda, Marc, Simon'un kardeşi David'le tanıştı. David, Marc'ın telini alır almaz, hemen koşup gelmişti. Simon'dan üç yaş büyük ve ondan daha uzun boylu, daha güçlü kuvvetliydi. Ablak bir yüzü, ışıklı, canlı gözleri vardı. Beaumont da küçük bir saatçi dükkanı işleten babaları bir dava sonucu hapishanelerde çürümüş, babalarının ölümünden sonra, Simon, öğretmen okuluna girerken, David de askerlik mesleğini uygun bulmuş, on iki yıl orduda kalmıştı. Sayısız mücadeleler, sıkıntılardan sonra, tam üsteğmenlikten yüzbaşılığa yükseleceği zaman istifasını basıp ayrılmıştı. Arkadaşlarının, üstlerinin hemen her an, herşeyde, Yahudilik sorunuyla karşılarına çıkmaları canına tak etmişti. Bundan beş yıl önce, Simon güzelliğine tutulup delice aşık olduğu Rachel'le evlenmiş, genç ve gözü açık David, kimsenin düşünmediği bir ticaret türünü, o zamana dek kimsenin yararlanmayı düşünmediği kum ve çakıl ticaretini gözüne kestirmişti. Désirade bölgesindeki kum ve çakılları değerlendirecekti. Bölge baron Nathan adlı bankacı bir milyardere aitti, çalışkanlığı ve zekasını beğendiği bu dindaşına, çok ucuz bir fiyat ve otuz yıllık bir süreyle bölgedeki kum ve çakıllardan yararlanma hakkını seve seve verdi. Böylece üç yılda, David, kendisine elli bin frank gibi önemli bir kazanç sağlayan bir işletme kurdu.

Teli alınca, işletmeyi güvendiği bir taşarona bırakıp koşmuştu. Marc durumu anlatır anlatmaz kardeşinin suçsuzluğuna kesinlikle karar verdi. Simon gibi bir insanın zaten böyle bir cinayeti işlemeyeceği kesindi. Simon dünyada en iyi tanıdığı, en az kendisi kadar tanıdığı biriydi. Onun için suçsuzluğu ışık gibi, öğlen güneşi gibi gerçek bir şeydi. Yine de, kardeşine zararlı olmamak, halkın Yahudi düşmanlığını körüklememek için çok dikkatli davranmak gerektiği kanısındaydı. Marc, katilin papazlardan biri olduğu konusunda şüphelerini söylediğinde, tamamen sana hak veriyorum, ne var ki biz katilin pencereden girip çıkan bir sokak serserisi olabileceği varsayımından kalkmalı, savunmaları buna dayandırmalıyız. Sağlam bir kanıtla ortaya çıkmazsak, bütün tutucu ve gerici çevreleri birlşemiş olarak karşımızda buluruz. Cinayetin ortaya çıkışı anında, bir serserinin işlemiş olabileceği şeklinde kafalara yerleşmiş genel bir kanı

vardı. Hareket noktamız bu olmalı, bu kanıdan yararlanmalıyız, papazların kulağı kirişte, onları şimdilik fazla uyarmayalım, diyordu.

David nihayet Simon'la, sorgu yargıcı Daix'nin önünde bir görüşme yapmayı başarabilmişti. Uzun süre kucaklaşıp aynı duyguları duydular, aynı acıları birlikte tattılar. Sonra bir kez de hapishanede görüştü. Eve, Lehmann'lara hep aynı haberle dönüyordu. Büyük bir umutsuzluk içinde, durmadan kafa patlatıp o garip bilmeceyi, cinayeti kimin işleyebileceğini, kimlerin kendisine bu oyunu oynadığını düşünüp duruyor, kendisinin ve ailesinin, çoluk çocuğunun onurunu kurtarmak için olağanüstü bir çaba gösteriyordu. Lehmann'ların yoksul evinde, David kardeşiyle görüşmelerini anlatırken, öylesine güzel öylesine tatlı bir kadın olan bayan Simon'un hıçkıra hıçkıra ağlayışı alabildiğine duygulandırmıştı Marc'ı. Kızlarıyla aynı hüznü, aynı derin acıyı Lehmann'lar da duyuyordu. Damatlarının suçsuz olduğunu biliyorlar, ama bunu, müşterilerine, günlük tuz ekmeklerini yitirmek korkusuyla kimselere açıkça anlatamıyor, iğneyle kuyu kazarken, büyük acılarını da içlerine atıyorlardı. İşin daha kötüsü, kasaba gittikçe kaynayan bir kazan halini almıştı, bir akşam, bir yaygaracılar topluluğu gelip dükkânlarını taşa tutmuş camlarını aşağıya indirmişti. Her zaman pencerelerinin pancurlarını sıkı sıkıya kapayıp tedirgin bir yaşam sürdürüyorlardı. İki el yazması bildiri asılmıştı kasabanın duvarlarına, yurtseverleri Yahudilerin evlerini yakıp yıkmaya çağırıyordu. Birkaç gün, hele de bir Pazar günü Kapüsen Manastırındaki dinsel bir törende halk öylesine coşmuştu ki, belediye başkanı Darras, Trou Sokağına nöbetçi dikmek için Beaumont polisine başvurmak zorunda kalmıştı.

Durum her saat başı değişiyor, halk daha bir kışkırtılıp zehirleniyordu. Öyle ki kasaba, ilericileri cumhuriyetçilerle dinci tutucular, gericilerin birbirlerine girebileceği bir savaş alanı halini almak üzereydi. Şüphesiz yargıç Daix de soruşturmayı yuvarlak geçiştirmek üzere buyruklarını almıştı. Bir aydan az bir zaman içinde bütün tanıkları, Mignot'yu, bayan Rouzaire, rahip Philibin'i, Fulgence'ı, okul çocuklarını ve demir yolu işçilerini dinledi. Rahip Fulgence o her zamanki gönül yüceliğiyle Kardeşler Okulunun öteki rahiplerinin, İsodore, Lazarus ve Gorgias'ın bile sorguya çekilmesini önermek yüceliğinde bulundu. Hatta yazı örneğinin kendi okullarında bulunup bulunmadığından emin olmaları için okulun aranmasını bile istedi; elbette hiçbir şey bulunmadı. Sorgu yargıcı Daix, özellikle, çarşambayı perşembeye bağlayan gece suç yeri çevresinde bir serserinin

dolaşıp dolaşmadığının araştırılmasına önem veriyordu. Simon'a gelince, her soruşturmada aynı şeyleri söylüyor, suçsuz olduğunu haykırıyor, suçlunun bulunmasını istiyordu. Daix ise bölgenin bütün jandarmalarını yollara döküp bütün aylakları tutukluyor, sonra serbest bırakıyordu. Elli kadar aylak sorguya çekildi böylece, ama hiç bir sonuç alınamadı. Hatta bir işportacı boşu boşuna üç gün hapis yattı. Böylece Daix, cinayeti bir serserinin işleyebileceği ihtimalini ortadan kaldırıp dosyasını yazı örneğine dayanarak düzenlemek istiyordu. Giderek, Marc da, David de bu yazı örneğine dayanan bir araştırmanın Simon'un suçsuzluğu yönünden hiçbir işe yaramayacağı kanısına vardılar. İyisi, cinayeti bir serserinin işlediği ama yeterli kanıt bulunmadığı varsayımını sürdürmekti. Simon'u suçlamak için bu konuda bir kanıt bulunmadığı, sürekli olarak suçsuzluğunu haykırdığı, ayrıca böyle bir cinayeti işleyecek bir yapıda olmadığı savunmaya eklenirse hiçbir aklı başında yargıç Simon'u suçlayamazdı. Böylece, mutlaka bir kovuşturmazlık kararı alınırdı, demek ki geride savunmanın biçimini tesbit etmek kalıyordu.

Oturup, iki kardeş gibi sürekli olarak Simon'u kurtarma çareleri araştıran Marc ve David, zaman zaman kendilerine olan güveni yitiriyorlardı. Simon hakkında kovuşturmazlık kararı verilmesi imkanı arttıkça kötü haberler almaktan da geri durmuyorlardı. Öte yandan, papazlar topluluğu da ellerinden geleni artlarına koymuyorlardı. Rahip Crabot, Beaumont'a daha sık gitmeye, yöneticiler ve yargıçlarla yemekli toplantılara katılmaya başlamıştı. Bu arada üniversiteye uğramayı unutmuyordu. Yahudinin serbest bırakılması olanağı arttıkça kavga şiddetleniyordu. David'in aklına bir de büyük bankacı, iş adamı, Désairade'ın eski sahibi baron Nathan'a gidip yardımını istemek geldi. Baronun, kızı kontes Sangleboeuf'ün yanına yazlığa gittiğini öğrendi. Baron Nathan, Désairade bölgesini on milyon lirayla birlikte kızına çeyiz alarak vermişti. Baronu Marc da tanırdı. David, kasabaya iki kilometre kadar uzaklıkta bulunan Désairade'a, birlikte, geze geze gitmeyi önerdi Marc'a.

Kont Hector de Sangleboeuf, Sangleboeuf'lerin sonuncusuydu, soyluluk ları Saint-Louis'nin at eğitimcisi dedelerinden geliyordu. Otuz altı yaşındaki Hector, babasının yeyip bitirdiği varlığın son kalıntılarını da kendisi tüketmiş parasız bir soyluydu. Eski bir atlı askerdi. Kışla yaşantısından yorulup askerlikten ayrılmış, kendisinden on yaş büyük dul markiz de Bois'yla yaşıyordu. Markiz, içinde bulundukları yokluktan kurtulmak için

bütün umudunu sevgili dostunun evliliğine bağlamıştı, bankacı Nathan'ın kızını almak da onun buluşuydu zaten. Nathan'ın yirmi dört yaşındaki kızı Lia son derece güzeldi ve zengindi, oluk oluk babasının mahzenlerine akıyordu Fransa'nın altınları. Kızı istediklerinde bankaçı Nathan'ın burnu kokuyu almakta gecikmedi, bu evlilikle ne alıp ne vereceğini biliyordu. Kızına, kasasından çıkaracağı on milyonu eklediği zaman, çok eski, soylu bir aileden gelen bir kont damat satın alıyordu, bu evlilik şimdiye dek ona kapalı bulunan bir kapıyı açacaktı. İşte, artık yüzlerce yıllık Yahudi mahallelerinden, horlanmaktan kurtulup o da kontlar arasına karışıyordu. Kasalarını altınlarla dolduran, kendi gibi aç gözlü bütün katolik para babaları gibi para tüccarı Nathan'ın da gözü şimdi herkesin saygı gösterdiği, imrendiği, taptığı bir soylulukta, baronlukta, prenslikteydi. Böylece pis Yahudi olmaktan, yıllardır yüreğine işleyen o korkudan, tekmelenmek ve tükrük içinde boğulmak korkusundan kurtulacaktı. Artık Désirade'daki kont damadı ve kontes kızının gölgesinde, soylu, yüksek, saygıdeğer bir kişi oluyordu. Korkunç bir Yahudi düşmanlığının pençesinde bulunan Nathan, şimdi, ateşli bir kralcı yurtsever ve Fransa'nın kurtarıcısıydı artık. Güler yüzlü narin markiz de Bois hanıma gelince, iyice tartışılıp gerçekleştirilen bu evlilikten, bir yandan Nathan'ın kraldan çok kralcılığını, aşırı Fransacılığını yumuşatıp olağan bir düzeye getirmeye çalışırken, bir yandan da bu alışverişten dostu Hector de Sangleboeuf ve kendisinin sağlayacağı çıkarları düşünüyordu.

Evlilik, markiz ve kontun ortak yaşantısına güzel Lia'nın da katılmasından başka, önemli bir değişiklik getirmedi zaten. Kumral ve güzel bir kadın olan markiz, şüphesiz, kelimenin dar anlamında, kıskanç bir kadın değildi, hayatı pembe görmeyecek kadar olgundu, çok uzun yatırımlı bir mutluluğu kıskançlık oyunlarıyla gölgelemeye niyeti yoktu, Lia'yi tanıyordu zaten, onu fazla yormadan, incitmeden değerli bir vazo gibi konsolun baş köşesine koymak yeterdi. Kitap bile okuyamaz, hemen yorulurdu. Günlerini, bir koltuğa oturup kendisine bakan gözler ortasında, kendini düşünerek geçirmeyi çok seviyordu. Markizle kocası arasındaki ilişkileri bilmiyor, anlamıyor değildi. Ama böyle şeyleri kendine dert etmek yoruyordu onu, hatta, markizin dostluğundan vazgeçemez hale gelmişti, kadın el bebek, gül bebek okşuyor onu, güzelliğini övüyor, miniğim, güzelim, cicim gibi tatlı sözler söylüyordu. Dostlukları o kadar ilerledi ki markiz de Désirade'a yerleşti sonunda. Kadın daha sonra pek güzel bir şey daha akıl

etti, Lia'ya katolik dinine geçmesinin çok yararlı olacağını söyledi. Bu söz ürküttü kızı, yeni bir şey öğrenmek, kiliseye gidip gelmek yormaz mıydı onu? Ama rahip Crabot el atınca işler kolaylaştı, katolik olmanın kestirme yollarını öğrendi. Baron Nathan'ı da coşturdu bu fikir, kutsama sularında kızının yıkanmasıyla Yahudilik utancından biraz daha arınmış olmayacak mıydı böylece? Olay Beaumont sosyetesinde bomba gibi patladı, her yerde Kilisenin bu büyük zaferinden söz edildi.

Markiz de Bois tıpkı bir anne gibi Hector de Sangleboeuf'ün yükselmesine uğraşıyordu. Kafası pek az işleyen bu eski atlı subayını, karısının çeyiz olarak getirdiği milyonlar ve arazi sayesinde Beaumont bölgesinden milletvekili çıkarttı. Hatta, kontun, cumhuriyetçi küçük bir fırsatçı gericiler grubuyla dostluk kurmasını da sağladı, zira ilerde yüksek görevler almak için bu işbirliği gerekiyordu. İşin en ilginç yanı, çağlardır süregelen bir lekeden kendini zar zor kurtarıp uzlaşmaz bir kralcı haline gelen Yahudi baron Nathan'ın, damadının Saint-Louis'den gelme çok eski bir soylu olduğunu unutup, kraldan çok kralcı kesilmesiydi. Kızının katolik olmasıyla yetinmemiş, bir de adını değiştirmiş, yobaz bir softalıkla ona, Marie adını takmıştı. Damadının milletvekili olması hırslarını doyurmaya yetmemişti, bir de din adamlarının söylevlerini tatmak, evini papazlarla doldurmak istiyordu. Marie ile ilişkileri daha sıkı fıkı, daha sevimli bir hal alan markiz de Bois, kızcağızı, bu yeni yaşantısında, dini yaşantısında da yardımından, dostluğundan yoksun bırakmıyordu.

David ve Marc, Désirade köşkünün büyük bahçesine girdikleri zaman, bu ağustos gününün güzelliğini daha bir tatmak için adımlarını yavaşlattılar. Gür ağaçlar, yemyeşil uzanan çimenler ve serin sularıyla son derece güzel bir krallık köşküydü burası. Yeşilliklerin bittiği yerde bütün ihtişamıyla Rönesans çağı yapısı şato yükseliyordu. Gök mavisi üstüne pembe taşlarla işlenmiş bir dantela gibiydi. Bir, Yahudi milyonlarıyla, altın tüccarı Yahudi Nathan'ın milyonlarıyla satın alınmış bu cenneti, bir de Trou Sokağındaki, otuz yıldır iğneyle kuyu kazarak, günlük ekmeğini güçlükle kazanabilen bir başka Yahudinin, Yahudi Lehmann'ın havasız evini düşündü Marc. Yoksulluk içinde kıvranan, açlıktan ölecek durumda olan daha nice Yahudi vardı; Yahudi olsun, Katolik olsun, kapitalin çarklarında ezilen nice toplumsal kurban, nice yoksul işçi varken, Yahudi düşmanlığı yaşatılarak beyinler afyonlanıp, zenginlerin sömürüsünün suçu yine yoksulların sırtına, bütün bir kitlenin sırtına yükleniyordu. Bir Yahudi, kapi-

talin ağababalarından biri olur olmaz, hemen bir baronluk ünvanı satın alıp; kızını eski bir soyluyla evlendiriyor, kraldan çok kralcı oluyor ve aslını unutup kendi soyundan gelenleri boğazlayarak, hain,azgın bir Yahudi düşmanı kesilip çıkıyordu. Sorun Yahudi sorunu değil, insanları zehirleyen, kokuşturan kapital sorunuydu.

David ve Marc, şatonun önüne geldiklerinde baron Nathan'ı; kızı, damadı, markiz de Bois ve bir din adamıyla birlikte, büyük bir çınar ağacının altında oturur buldular. Din adamını tanımakta güçlük çekmediler, rahip Crabot şatoyu onurlandırmıştı. Dostlar arasında bir öğlen yemeği yenilecekti, üç kilometre uzaktaki Valmarie Kolejinin yönetmeni, candan bir dost olan Crabot da bu yemeğe çağrılmış, şatoda yeyip içtikten sonra, şüphesiz çerez kabilinden önemli şeyler de konuşulmuş ve bu güzel öğlen sonundan yararlanmak için çınar ağacının altına gelinmişti. Mermer bir havuzun yanında oturuyorlardı. Nymphe su perisinin elindeki kavanozdan dökülen sular parlak kristellerle yayılıyordu. Baron, birkaç metre ötede sessiz sessiz duran konukları hemen tanıyıp yanlarına vardı, onları alıp havuzun öte başındaki sandalyelere buyur etti. Ufak tefek hafif kambur, saçları tümüyle dökülmüş, elli yaşlarında, sarı yüzlü, iri burunlu, kara gözlü bir adamdı. Kalın kaşlarının kemerleri altına gömülmüş, kurbanlık bir koyunu andıran gözleri, yakınlarından birini yitirip ağlayan, yaralı bir insanı karşılıyormuş gibi hüzünlü bir anlatıma büründü. Neden geldiklerine şaşmış görünmüyordu. Üzgün bir sesle konuşmaya başladı:

- Ah, ah, zavallı dostum, ne kadar acıyorum size!

O yıkımdan, o acı olaydan beri hep sizi düşündüm durdum. Akıllı bir iş adamı, çalışkan bir çocuksun, seni ne kadar beğendiğimi bilirsin. Ama kardeşin Simon, ne kara bir leke çaldı yüzüne! Sizin de adınızı lekeliyor, sizi de mahvediyor, zavallı yavrucuğum!

Ve içten bir üzüntü gösterisi içinde, eski zulümlerin yeniden başladığını görmekten ürperir gibi, titreyen ellerini havaya kaldırarak ekledi:

- Bahtsız, çocuk, hepimizi lekeliyor.

David, istifini bozmadan, kardeşinin bu vcinayetin suçlusu olmadığını, onun suçsuzluğuna bütün yüreğiyle inandığını söyledi, böyle bir şeyin imkansızlığını maddi ve manevi kanıtlarla ispatlamaya çalıştı, oysa Nathan inanmaz gibi kuru kuru baş sallamakla yetiniyordu.

- Evet, evet, elbette, suçsuzluğuna inanıyorsunuz, ben de inanmak isterim buna. Ama yazık ki inandırılması gereken ben değilim, yargıçlar, ve

Simon cezalandırılmadığı takdirde, hepimizden hesap sormaya kalkacak bu zincirden boşanmış halk. Yo, yo, bizleri böyle güç bir duruma düşürdüğü için asla bağışlamayacağım kardeşinizi!

David, şatoya geliş nedenini, güçlü bir insan olduğunu, gerçeğin ortaya çıkarılmasına yardım etmesini söylediğinde de, baron, sesini çıkarmadan, ve gittikçe kararan bir yüzle soğuk soğuk dinledi.

David konuşmasını sürdürdü:

- Evet bay baron, siz ki her zaman bana karşı yakın ilgi gösterdiniz. Bir zamanlar yargıçlar, buraya yemekli toplantılarınıza gelirdi, kardeşimle ilgili yargıçların neler düşündüğünü öğrenmek istemiştim sizden. Sorgu yargıcı Daix'yi biliyorsunuz, kardeşimin davasıyla o ilgileniyor, umarım çok kısa bir zamanda kovuşturmazlık kararı verilecek. Belki bu konuda bir bilginiz vardır, kovuşturmazlık kararı henüz çıkmamışsa bile, bu kararın çıkmasına sizin tek bir sözünüz yeter.

Nathan haykırdı:

- Hayır! Hayır! Hiçbir şey bilmiyorum ben, hiçbir şey bilmek istemiyorum! Hiçbir resmi ilişkim yok, hiçbir etkim yok; ayrıca dindaş olmamız elimi kolumu bağlıyor, kahrediyor, ben de lekelenirim. Durun damadımı çağırayım.

Marc, sessiz soluksuz dinlemekle yetiniyordu, aslında bir öğretmen olarak bu girişiminde David'i desteklemek için gelmişti. Yanda, meşe ağacının altındaki kadınlara, güzel Lia denilen Kontes Marie'ye; ve aralarında, bir kır koltuğuna kurulmuş rahip Crabot'ya, ayakta, ağzındaki yaprak sigarasını geveleyip duran kont Hector de Sangleboeuf olacak adama bakıyordu. Kumral saçlı, narin, güzel markiz, kontesin boynuna vuran güneşin derdine düşmüştü. Tembel ve güzel kontes ise güneşten rahatsız olmadığını boşuna yeminlerle anlatmaya çabalıyor ama markizin gönlü bir türlü razı olmuyordu; ne etti etti, güzel Lia'yla yer değiştirdi. Cicim, yavrucugum, elmasım diyordu Lia'ya. Varmarie Kolejinin anlayışlı yönetmeni bayanları kutsal gülücüklerinden yoksun bırakmıyordu. Ve Nymphe su perisinin elindeki vazodan mermer havuza boşalttığı kutsal sular, ölümsüz bir şarkının ezgilerini şakır gibiydi.

Kaynatasının çağrısı üstüne Sangleboeuf, kendini üzmeden ağır ağır ilerledi. Kızıl saçlı, uzun gövdeli, kırmızı, alık yüzlü bir adamdı. Dar alnının, seyrek ve dik saçlarının altındaki kocaman gözleri kirli maviye çalıyordu. Gür bıyıkları koca ağzını yarı yarıya kaplıyordu, burnu küçük ve

düşüktü. Baron, David'in kendisinden beklediği yardımı açıklar açıklamaz, öfkelendi, askeri bir komut verir gibi kasıldı.

- Beni bu işe karıştırmak ha! Üstüme iyilik sağlık! İzin verirseniz milletvekilliği gücümü daha açık, daha temiz işlerde kullanayım. Şüphesiz, sizin iyi, dürüst bir çocuk olduğunuza inanmak isterim. Ama, gerçekten, kardeşinizi savunmak kolay olmayacak. Hem, sizler, hep düşman gibi görmüyor musunuz bizi. Neden yardım istiyorsunuz o halde?

Bulanık, öfkeli, kocaman gözleriyle Marc'a bakıyordu. Bu Allahsız, vatansızlara, bu ordu düşmanlarına kim bilir neler sayıp dökmek isterdi. 70 savaşında çok gençti, savaşa katılmamış, yalnız kışla hizmeti görmüştü, iliklerine kadar asker olduğunu söylüyor, baş ucuna koyduğu haçla, ne yazık ki uğrunda ölemediği bayraklarla övünüyordu.

- İşte böyle bayım, okullara dini yeniden soktuğunuzda, öğretmenleriniz yurttaşlık değil din görevlerini yerine getirdiğinde bizlerden yardım isteyebilir, bizlere güvenebilirsiniz, o kadar.

David sapsarı kesilmiş, tek kelime söylemeden adamı sonuna dek dinlemişti, sonra istifini bozmadan cevapladı:

- Benim sizden hiçbir istediğim yok, size değil barona gelmiştim. Baron Nathan sahnenin kızıştığını görüp araya girdi ve David ve Marc'ı oradan uzaklaştırdı. Kontun böyle bağırıp çağırmasına rahip Crabot bir an, başını kaldırıp bakmış, sonra yeniden hanımlarla, sevgili sofularıyla söyleşiye koyulmuştu, Sangleboeuf yanlarına geldiğinde hâlâ kahkahalar duyuluyordu, kontun pis Yahudilere verdiği ders pek hoşlarına gitmiş neşelenmişlerdi. Otuz adım kadar uzaklaştıklarında, Nathan yavaş bir sesle:

- Ne yaparsınız? Hepsi aynı şeyleri düşünüyorlar, damadımı, dinleyip kararı kendiniz verin diye çağırdım. Kasabanın ileri gelenleri, milletvekilleri, memurlar, yargıçlar hep aynı şekilde düşünüyorlar. Bu durumda yararlı olabilir miyim size? Kimse aldırmaz sözüme.

Yüreğine çağların korkusu sinen bu ikiyüzlü adamın ciddi bir insan olmadığı her halinden belliydi.

- Haklılar zaten, ben de onlardan biriyim, benim için her şeyden önce, şerefli geçmişiyle, sağlam gelenekleriyle Fransa gelir. Ne idüğü belirsiz kimselerin, yabancıların eline teslim edemeyiz Fransa'yı. Şu öğüdümü iyi dinle sevgili David, bu işle uğraşmaktan vazgeç, sonunda sen zararlı çıkarsın. Kardeşiniz masumsa, bırakın kendi ispatlasın bunu.

Son sözü bu oldu, ellerini sıkıp sakin adımlarla yanlarından ayrıldı.

Marc ve David, şaşakalmış, ağızlarını açmadan bahçeden çıktılar. Dışarda, yolda, birbirlerine baktılar, öyle acayip bir sahneyle karşılaşmışlardı ki başarısızlıklarına rağmen, alay etmekten kendilerini alamadılar.

Marc dalga geçti:

- Yahudilere ölüm!

David, aynı acı ve alaycı ses tonuyla ekledi:

- Ah, pis Yahudi! Durmuş kardeşimi yapayalnız bırakmamı söylüyor bana, kendisi benim yerimde olsa mutlaka yüzüstü bırakırdı kardeşini. Güçlü soydaşlarımın kapısını çalmamam gerektiği anlaşılıyor. Korku adamakıllı alçaklaştırmış onları.

Sorgu yargıcı Daix, gerçeği sezmiyor değildi, ama, bir yandan halkoyunun etkisinden, bir yandan evde karısının çenesinden korkuyordu, şaşkınlık içindeydi. Karısı, rahip Crabot'nun müritlerinden, softa, çirkin, yosma ve tutkulu bir kadındı, yoksul bir yaşam sürdüklerinden yakınıyor, kocasının bir gün ünlü bir davayı karara bağlayıp Paris'e atanacağını, kendisinin de böylece yüksek kişiler dünyasına gireceğini düşünüyordu. İşte tam fırsat ellerine geçmişti, kocasına bu pis Yahudiyi salmaya kalkarsa aptallık edeceğini, eline geçen imkandan yararlanmasını söylüyordu. Pis Yahudiyi salarsan yine böyle kuru çul üstünde yaşamak zorunda kalacağız, diyordu. Ne var ki Daix, kafası allak bullak olsa da, henüz dürüstlüğünü yitirmemişti, acele etmiyor, olaya ışık tutabilecek bir kanıtın, bir belirtinin ortaya çıkmasını bekliyordu. Böylece hem görevini yapmış, hem kendini kurtarmış olacaktı. Marc, yargıcın içinde bulunduğu karmaşık ruh durumunu öğrenmişti, bu gecikmelerin sonu iyi görünmüyordu, ne var ki gerçeğe olan bağlılığı yüzünden karamsar da değildi.

Sık sık Beaumont'a, eski dostu Salvan'ı, Öğretmen Okulunun yönetmenini görmeye gidiyordu. Salvan olup bitenler hakkında hayli bilgi sahibiydi, onunla konuştukça gerçeğin er geç ortaya çıkacağına inancı ve kendine olan güveni artıyordu. Üç yılını geçirdiği bu öğretmen okulunu çok seviyordu. Anıları yeniden canlanıyordu. Gördüğü dersler, yatıp kalktığı odalar, dinlenme saatleri, görevli olarak kente çıkışı, bir saat sokakta gezinişi bir bir gözlerinin önüne geliyordu. Okul, Cumhuriyet Sokağının ucundaki, küçük, ıssız bir alandaydı; okul yönetmeninin, küçük bir bahçeye açılan odasına geldiğinde içinde bir huzur, rahatlık, mutluluk duydu. Tatil aylarının sessizliğinde, ne güzel dinlendiriyordu insanı bu yer. Sabah, okula geldiğinde, Salvan'ı alışmadığı bir şekilde kızgın ve umutsuz

buldu. Önce kapının önünde, içerdeki konuğun çıkmasını beklemek zorunda kaldı. İçerdeki öğretmen Doutrequin'di. Dar ve dik alınlı, sinek kaydı traş olmuş, ablak yüzlü bir adamdı. Doutrequin çıkıp da kendi içeri girince Salvan'ı, ellerini kaldırıp öfkeyle haykırır buldu.

- Evet dostum, iğrenç haberi duydunuz mu?

Salvan, orta boylu, yuvarlak yüzlü, kıvançlı, içten bir insandı. Gözlerinde gülen bir anlatım bulunurdu her zaman. Sadeydi, hareketliydi, gülen gözlerle konuşurken insanların gözlerinin içine bakardı. Ama işte şimdi bakışlarından öfke fışkırıyordu.

Marc, tedirgin sordu.

- Nasıl bir haber?

- Ah, demek duymadınız henüz. Evet dostum, yine itler kazandı. Dün akşam Daix soruşturma tutanağını karara bağladı. Simon hakkında kovuşturma yapılmasını istiyor.

Marc sapsarı oldu, hiçbir şey söylemiyordu, Salvan, masanın üstünde açık duran gazeteyi gösterip devam etti.

- Doutrequin bıraktı gazeteyi, gazete de aynı şeyi yazıyor. Daix'nin kovuşturma kararını Doutrequin söyledi zaten, adliyedeki bir zabıt katibini tanıyor, ondan öğrenmiş.

Ve gazeteyi buruşturup odanın bir köşesine fırlattı.

- Şu gazeteye bak, halkı zehirleyip duruyor. Ortada büyük bir haksızlık var, ve bu haksızlığı tezgahlayanlar, henüz eğitimsiz bulunan, herşeye inanmaya hazır Fransa halkını böyle bayağı uydurmalarla kandıranlardır. İşin daha da kötüsü şu gazetenin durumu. Bir zamanlar herkes okurdu bunu, tarafsızdı, halkın sorunlarıyla uğraşır, halkın anlayacağı bir dille yazardı. Yıllarca masumların haklarını, günlük emeklerini korudu. Ama işte, artık o da dürüstlüğünü yitirdi, o da halkı aldatmaya başladı... Gericiler, kapital onu da ele geçirdi, o da kapitalin ağababalarının çıkarlarına çalışmaya başladı, Adi siyaset oyunlarına alet oldu. Nice gazete var, yalan kusan, sövüp sayan, halkın beynini zehirleyen. Hep tek bir kesimi destekliyorlar, bakar bakmaz anlaşılıyor, adını okumak yeter, söz gelimi "la Corix de Beaumont", dostumuz Simon'a karşı korkunç bir saldırı kampanyası düzenledi. Pis Yahudinin çocukların beynini zehirlediğini, çocuk katili olduğunu yazdı. Hiç şaşmadım buna. Ama "le Petit Beaumontais"nin yazdığı o iğrenç, alçakça makaleler beni şaşırtan, işte asıl cinayet bu, bir halkın beyninin yıkanması, aklının saptırılması, işte asıl cinayet bu. Halkın a-

rasına halktanmış gibi girip yemeklerine zehir atmak, yalanla beyinlerini yıkamak, olmadık bayağılıkları yaptırmaya kalkmak, bundan daha büyük suç olur mu bilmem. Evet, Daix, dürüst bir insan olduğu halde, neden kovuşturmazlık kararı vermedi? Dediğiniz gibi, halkoyunun etkisinden korktuğu için, üstelik karısı da leş kargalarından biri. Halkoyuna gelince, halkoyunu yaratan bu gazete, "le Petit Meaumontais" değil mi, halk yığınlarını budalaca haberleriyle, yazılarıyla yanıltan, ortalığa vahşet yayan, haksızlığın birinci kaynağı bu gazete değil mi? Saçtığı tohumların ürününü şimdi devşirmeye başlayacak.

Salvan, umutsuz, üzgün bir halle, çalışma masasının önündeki koltuğa bıraktı kendini. Bir an sessizlik oldu. Marc, usul adımlarla odada bir gidip bir geliyordu. Salvan'ın söylediklerine tümüyle katılıyor, kendi de böyle düşünüyor, kahroluyordu. Durup sordu:

- Yine de bir karara varmamız gerek, ne yapacağız, nasıl hareket edeceğiz? Diyelim kovuşturma yapılacak, ama sonunda nasıl suçlayabilirler Simon'u, çok canavarca bir şey olur bu. Sonra biz, elimiz kolumuz bağlı, seyirci mi kalacağız? Ya David, bu haberi duyunca bir şeyler yapmak isteyecek, ne önereceğiz ona, ne yapmamızı istersiniz?

Salvan haykırdı:

- Ah dostum ah, ne yapacağımı bilsem durur muyum, söyleyin, bir yol gösterin bakalım! Siz de aynı şeyi düşünmüyor musunuz? Simon'un kişiliğinde onların asıl vurmak, mahvetmek istedikleri, cumhuriyetçi, ilerici öğretmen değil mi? Onlara göre şu okul, öğretmen okulu, Allahsızlar, yurt düşmanlarının yuvası, yerle bir edilmesi gereken bir yer, ve ben bu okulun yönetmeni olarak şeytanın teki, Allahsızların başı değil miyim? Ne zamandır diş biledikleri biriyim. Eski öğrencilerimizden biri, alçakça bir cinayet suçuyla giyotini boylarsa ne kadar hoşuna gider dinci yobazların! Ah zavallı okulum, ülkemin geleceği, alın yazısı yönünden o kadar yararlı, o kadar gerekli gördüğüm okulum, ne korkunç anlar yaşayacak!

Heyecanı, okulunu ne kadar sevdiğini, ona ne kadar inandığını ortaya koyuyordu. Eski öğretmen, eski ilkokul müfettişi, bilim ve gelişmenin bu gönüllü askeri öğretmen okulu yöneticiliğine atandığında, kendini tek bir görevin gerçekleştirilmesine vermişti: Dini etkilerden arınmış, deneysel bilime saygı duyan, halka gerçeği öğreten, özgürlük, adalet ve barış için çalışan iyi öğretmenler yetiştirmek. Ulusun ve insanlığın kurtuluşu bu okuldu.

Marc, heyecandan titreyerek konuşmaya başladı:

- Hepimiz sizin çevrenizde toplanacağız. Ülkenin esenliği uğruna yaptığınız bu büyük çalışmanızın engellenmesine izin vermeyeceğiz.

Salvan hazin hazin gülümsedi:

- Hepiniz mi? Hepiniz dediğiniz kaç kişi dostum? En çok güvenebildiğim bir siz varsınız, bir de şu zavallı Simon. Bir de bayan Mazeline, Jonville'de sizinle birlikte çalışan öğretmen hanım: sizin gibi birkaç düzine olsaydı, gelecek kuşaklar, yobazlığın, gericiliğin etkisinden arınmış yurttaşlara, anneler ve babalara kavuşurdu. Férou'ya gelince, yoksulluktan kıvranıyor, her şeye başkaldırıyor, ıstırap aklını kemire kemire yiyor... Geride kalanlar her şeye karşı kayıtsız, bencil, günlük kaygılardan, çıkarlardan başka bir şey düşünmüyor. Bir de bizim namussuzlarımız var. Sözgelimi bayan Rouzaire, tek başına on yobaza, on gericiye bedel, Simon'un davasında ne bayağı bir tavır takındı. Ya Mignot, en iyi öğrencilerimizden biriydi üstelik, kötü de bir çocuk değildi, ama, ister iyi olsunlar, ister kötü, kim güçlüyse onun dümen suyuna giriyorlar.

Sesi gittikçe canlanıyor, güçleniyordu:

- Az önce burdan çıkan Douterquin'i alın ele, durumu umut kırıcı değil mi? Hem öğretmen, hem öğretmen çocuğu. Babası 1870'de onbeş yaşındaydı, üç yıl sonra Öğretmen Okuluna girdi. Ülkenin düşman eline geçmesi korkusuyla, öfke ve öç duygusuyla büyüdü. O zamanlar bütün kuruluşlar yurt sevgisi, yurt aşkıyla yüklü insan yetiştirmeye uğraşırdı. Otuz yıl silâhı ayaklarının dibine koyup bekleyen, milyarlarca para yiyen ordu adeta bir tapınak gibi gösterilmeye başlanmıştı. Gerçeğe, adalete, barışa saygılı, dünyayı kurtarabilecek ilerici bir Fransa yaratmak varken, savaşçı bir Fransa yaratmaya uğraşıyorlardı... Ve işte, iyi bir cumhuriyetçi olan, Gambetta'nın hayranlarından, dünkü yobazlık, softalık düşmanı, vatan millet edebiyatı yüzünden bugün Yahudi düşmanı olup çıktı, sonunda gericilerin kucağına düşecek. Az önce bir söylev çekti, duymalıydın, olduğu gibi "le Petit Beaumontais" gazetesinin dilini konuşuyordu. Neymiş, yurt herşeyden önce gelirmiş, Yahudileri bu ülkeden atmak gerekirmiş, ordu bilimsellikten uzak değer yargılarıyla hareket ettiği halde, neymiş, orduya saygı gerekirmiş, Devlete, yabancı tehditi altında bulunan yurdumuzun yararlarına en uygun bir biçim verilmeliymiş, eğitim özgürlüğü daha geniş tutulmalıymış. Daha genişle neyi kastettiği anlaşılıyor değil mi, yani halkın kafasını saçma düşüncelerle dolduran din okullarının sayısı arttırılma-

lı. Aslında bu, gerçekten yurtsever olan cumhuriyetçilerin, ilericilerin bozguna uğraması demektir. Bütün bunlara rağmen, Doutrequin, ciddi bir insan, çok iyi bir öğretmendir, yönetimi altında tam beş öğretmen yardımcısı var ve okulu da Beaumont'un en iyi okullarından biridir. Çocuklarından ikisi de bölgemiz öğretmen yardımcılarındandır, onların da babaları gibi düşündüğünü biliyorum. İlk okul öğretmenlerimiz de böyle düşünürse bu yurdun hali nice olur? Şüphesiz, özgür düşünceli, gerçeğe, mutluluğun, iyiliğin, hak severliğin tek kaynağı gerçeğe saygı gösteren bir halkın yetiştirilmesi daha çok uzun zaman ister!

Bu son sözleri öyle ateşli söylemişti ki, Marc büyük bir kıvanç duydu yüreğinde:

- Ha şöyle sevgili öğretmenim, eski Salvan'ı yeniden görüyorum, savaşma gücünüzü yitirmemişsiniz, bu kez de kazanacaksınız, inanıyorum, çünkü gerçek sizden yana.

Salvan da eski kıvancını yeniden bulmuştu, Simon'un haksız yere suçlanması bir an için cesaretini kırmıştı:

- Ne yapmalısınız öyle mi? Harekete geçmek için ne yapmanız gerektiğini soruyorsunuz bana. Ne yapabiliriz, durumu şöyle bir gözden geçirelim bakalım.

Forbes vardı, üniversitenin yönetmeni, tatlı dilli, çok kültürlü, çok akıllı bir adamdı, ama kendini tarihsel araştırmalara vermişti, günün olaylarıyla ilgilenmiyordu, üniversiteyle bakanlık arasında basit bir çark gibiydi, olaylara kayıtsızdı. Bir de Le Brazer vardı, akademi müfettişi, Salvan'ın bütün umudu ondaydı, akıllı, yiğit, bilge bir adamdı, amacına erişmek için çok ince bir politika izlemesini bilirdi. Elli yaşlarında olan Le Brazer, cumhuriyetin kuruluş döneminde, o yiğit çağları, özgür ve haksever bir demokrasi için zorunlu lâik okulların gerekli görüldüğü dönemi yaşamıştı. Cumhuriyetin ilk işçilerindendi, o günden beri de gericiliğe, yobazlığa karşı tutumu değişmemişti. Güçlü, bilgili, akıllı bir ulus yaratmak için dinin eğitimden çekilmesi gerektiğine bütün yüreğiyle inanıyordu. Ama zamanla, karşılaştığı engeller, Kilisenin durmadan yenilenen direnişleri sonucu, cumhuriyetçi çabasını usta ve bilge bir politikayla gerçekleştirebileceğini anlamış, taktik değiştirmişti. Adım adım ilerleyip kazandığı her küçük başarı alanından yararlanıyor, düşmanlarının gücüne karşı koyamadığı zamanlar, onların etkisiz olduğu anları kolluyordu. Paris'deki liselerden birinin eski öğretmenlerindendi. Müfettişlik görevinin

bütün imkânlarından yararlanıyor, ne valiyle, ne milletvekilleri, ne de senatörlerle doğrudan bir mücadeleye girmeksizin istediğini elde edinceye dek uğraşıyordu. Dinciler ve gericilerin bütün saldırılarına rağmen Salvan onun sayesinde ayakta durabiliyor, öğretmen yetiştirmeye devam ediyordu. Simon'u, üstüne, ilk okul müfettişi Mauraisin'e karşı savunmak için ancak ona güvenebilirdi, Yakışıklı Mauraisin, dincilerin safında sürekli bir ihanet içindeydi, dincilerin kazanacağından emin, emeğinin, ihanetinin karşılığını alacaktı.

Devam etti Salvan:

- Nasıl tanıklık ettiğinden haberiniz var mı bu Mauraisin olacak adamın? Yargıç Daix'nin önünde, korkunç derecede yüklenmiş Simon'a. Okulumuzun denetimi de işte böylece cizvitlerin eline bırakılıyor!... Beaumont Lisesi yöneticisi olarak Depinvilliers de öyle. Adam her pazar günü o çirkin iki kızını ve karısını yanına alıp Saint-Maxence kilisesine gidiyor. Şüphesiz, inanç özgürlüğü, düşünce özgürlüğü var. Ancak okullarımızın denetimini de böyle cizvitlerin eline bırakmamak gerek. Sanki Valmarie Kolejindeymiş gibi, lisede de rahip Crabot saltanatı sürüyor. Dünyada bundan garip şey olur mu? Cumhuriyetçi, lâik bir lisenin din adamlarının ağına düşmesi kadar acayip şey olur mu? Ah, ah cumhuriyetimiz ne güzel ellerde, güvenilir ellerde, kralcı ellerde, Mauraisin elbette gericilerle birlik olur, yobazlar durmadan çalışıyor, ihanetin armağanı pek güzel.

Marc, kalkmak için izin istediğinde, Salvan şunları ekledi:

- Le Brazer'yle ben görüşürüm. Siz gitmeyin, işi ciddiyetle ele alması için ilk girişimin benden gelmesi gerekir. Kendi bildiğinden şaşmaz o, ne zaman ve nasıl hareket edileceğini çok iyi bilir. Simon'a doğrudan hizmet edemese bile Mauraisin'i etkiler. Beni dinlerseniz, siz, belediye başkanımız ve milletvekilimiz Lemarrois'yla bir konuşun. Karınızın babası Berthereau'nun eski dostlarındandır, siz de çok iyi tanırsınız kendisini, değil mi? Size yararlı olabilir.

Yolda Marc, hemen Lemarrois'yı görmeye karar verdi. Saat on biri vuruyordu, Lemarrois şüphesiz henüz evindeydi. Kenti ikiye ayıran, belediyeyle lise arasındaki Gambetta Sokağından Jaffers Bulvarına geçti. Burası halkın gezinti yeri, ve ters yönde kenti ikiye bölen vilayet konağıyla kilise arasında uzanan bir yoldu. Lemarrois da bütün aristokratlar gibi bu sokakta oturuyordu, güzel bir evi vardı. Parisli bir hanım olan karısı sık

sık 'orda yemekli toplantılar yapar, şölenler verirdi. Zengin ve ünlü bir doktor olan Lemarrois, siyasete atılmak amacıyla karısını Paris'den, Beaumont'a getirmişti. Çok genç yaşta, bir rastlantı sonucu, Gambetta'yla tanıştığı, bu büyük adama bütün yüreğiyle bağlanıp coşkun bir cumhuriyetçi kesildiği söylenirdi. Beaumont'da da zaten kendisine burjuva cumhuriyetinin temel direklerinden biri gözüyle bakılıyordu. Sevimli bir karısı vardı. Yoksulları parasız muayene ediyordu, akıllı ve ciddi bir adamdı. Siyasal hayatında hızla ilerlemiş, önce belediye meclis üyesi, sonra genel meclis üyesi, sonra milletvekili ve belediye başkanı olmuştu. On iki yıldan beri belediyeye postu sermişti, artık belediyenin yasal bir sahibi gibiydi. Kentin ünlü efendisi, içlerinde gericiler de bulunan, bölgenin bütün milletvekillerinin şefiydi. Marc'ın, hayli gösterişli, süslü bir yer olan çalışma odasına girdiğini görür görmez, ellerini uzatıp, yüzünde sevimli bir gülümsemeyle ona doğru ilerledi. Saçlarına hafif kır düşmüş, elli yaşında, koca kafalı, ablak yüzlü bir adamdı. Gözlerinde canlı ve duru bir anlatım vardı.

- Vay benim yiğit dostum, nerelerdedir bu delikanlı, neden görünmez der dururdum. Ziyaretinizi sezinler gibiyim. Şu Simon'un başına gelen ne iğrenç şey değil mi? Zavallı çocuk, suçsuz olduğu besbelli, halkın öfkesi yüzünden çekiyor bütün bunları... Sizinle beraberim! Evet, bütün yüreğimle sizinle beraberim.

Marc, sonunda dürüst bir insanla karşılaşmaktan ve böyle dostça karşılanmaktan memnun, hemen geliş nedenini açıkladı, kendilerine yardımcı olmasını istedi. Bir şeyler yapmalıydılar, suçsuz bir insanın suçlanmasına seyirci kalmamalıydılar. Marc sözünü tamamlamadan Lemarrois ellerini havaya kaldırıp haykırdı:

- Bir şeyler yapmalı, yapmalıyız şüphesiz! Ama ya halkoyunu ne yapacağız, bütün bölge ayaklanmış durumda. Biliyorsunuz, bölgenin siyasal durumu gittikçe çetin bir hal alıyor. Seçimler önümüzdeki mayıs ayında, şurda dokuz ay kaldı! Ne kadar dikkatli olmak gerek, düşünebiliyor musunuz, yoksa cumhuriyet büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalır. Oturmuş, endişeli bir yüzle elindeki kitap açacağıyla oynuyor, yakınıp duruyordu. Toplumcular işi azıtmışlardı, gittikçe güçleniyorlardı, bölge tam bir kaynaşma halindeydi. Bu demek değildi ki toplumculardan korkuyordu, henüz hiçbir toplumcu adayın seçilme şansı yoktu, ama son seçimlerde Sangleboeuf ve öteki gericiler, toplumcuların bölücülüğü yüzünden seçi-

lebilmişlerdi. Gelecek mayıs ayında mücadele daha da sertleşecekti. "Toplum" kelimesini her söyleyişte yüzünü buruşturuyordu. Sosyal cumhuriyetin bu yavaş ve zorunlu gelişimi, yönetimi ve ülke zenginliğini elinde tutan ve tutmak isteyen bu burjuva cumhuriyetçisini ürkütüyordu.

- Bu durumda size nasıl yardım edebilirim dostum? Elim kolum bağlı, halkoyunu nasıl yabana atabilirim. Ah, hayır, hayır, kendim için konuştuğumu sanmayın, ben nasıl olsa seçilirim; ama öteki milletvekillerini düşünmek zorundayım, onları yapayalnız ortada bırakamam. Sonra şu var, benim gücümün bu işi çözümlemeye yeteceğine inansam, hemen vicdanımın sesine uyup elimden geleni yaparım, ama cumhuriyet tehlikede, bizim kişiliğimizde cumhuriyeti vurmaya, yok etmeye kalkarlar... Ah bir bilseniz, ne iğrenç şeylerle karşılaşıyoruz bazen!

Ardından, validen yakınmaya başladı. Hennebise olacak o gözlüklü çıtkırıldım,temiz terendez, süslü püslü adam, bakanlığından, ya da cizvitlerden ödü koptuğu için hep yan çiziyor, her zaman ürkek, aynı sözü tekrarlayıp duruyor, "aman mesele çıkarmayalım!" diyor. Şüphesiz gizli gizli dinciler ve gericilerle, orduyla işbirliği yapmaktan geri kalmıyordu, adamı gözden kaçırmamak gerekiyordu, pek kurnaz bir valiydi.

Görüyorsunuz ya dostum, karşınızda, bu dokuz ay içinde attığı her adımı hesaplamak zorunda umutsuz bir adam var. "Petit Beaumontais" okuyucularının bizi yuhalamaması, dincilerin, yobazların eline koz vermemek için attığım her adımı, söylediğim her sözü milimi milimine hesaplamak zorundayım. Simon'un davası gerçekten çok kötü bir zamana rastladı... Ah, önümüzde şu seçimler olmasaydı! Evet, hemen harekete geçer, elimden geleni yapardım.

Ve birden alışılmış sakinliğini bırakıp öfkelendi:

- Şüphesiz, böyle güç bir anımızda da olsa, Simon'umuz bizden yardım bekleyecek yerde, kimsenin hoşlanmadığı o toplumcu Delbos'yu avukat tutmaya kalkacaktır. Olacak şey değil, onu avukat tutarsa yandığı gündür, kendi hakkındaki yargıyı kendisi vermiş demektir.

Marc, sessiz sessiz dinliyordu, yüreği yeniden daralmaya başlamıştı, tam bir düş kırıklığına uğradı, bu adamı sağlam bir cumhuriyetçi olarak tanırdı. Birkaç kelimeyle bu tatsız sahneye bir son verdi:

- Delbos çok değerli bir insandır, zavallı Simon kendine avukat olarak onu seçtiyse, hepimiz gibi bu durumu en uygun bir şekilde düşündüğünden seçmiştir. Zaten bir başka avukatın bu davayı üstüne alıp almayacağı

şüpheli. Kötü bir zamanda yaşıyoruz, dünya gittikçe bozulup alçaklaşıyor.

Lemarrois son sözün bir ucunun da kendine dokunduğunu anladı, ama kızmadı, hatta gülümsedi bile;

- Beni biraz fazlaca akıllı buluyorsunuz değil mi genç dostum. Biraz yaşlanınca siz de anlarsınız bunu, insanlar hareketlerini her zaman inançlarına uygun biçimde düzenleyemiyor... Sahi neden Marcilly'ye, genç milletvekilinize gitmiyorsunuz? Bölgenin aydın gençliği bütün umudunu, bütün sevgisini ona bağlamış durumda. Oysa ben, herşeyden ürken kılı kırk yaran budala yaşlıların arasına katıldım artık. Oysa Marcilly, özgür düşünceli, geniş görüşlü bir arkadaş, mutlaka başınıza geçecektir...Gidip bir görüşün kendisiyle, çok iyi olur, bir görüşün. Sahanlığa dek uğurladı Marc'ı, elini yeniden sıktı ve koşullar elverir elvermez kendisine yardımcı olacağına söz verdi.

Düşündü Marc, gerçekten de, neden gidip Marcilly'yi görmesindi, o da aynı caddede, Jaffers Caddesinde oturuyordu, eve bir kaç adımlık yerdeydi, saat on iki olmamıştı henüz. Seçimlerde gizli gizli ona çalışmıştı üstelik, büyük bir sanat kültürü olan, sevilen bir adaydı. Jonville'de doğmuş, Öğretmen Okulunun yüksek kısmını bitirmiş, iki yıl Beaumont Fakültesinde öğretmenlik yapmış, o sırada görevinden ayrılıp adaylığını koymuştu. Ufak-tefek, ince yapılı, kumral, güler yüzlü biriydi. Kadınların kalplerini kazanmıştı, hattâ güzel konuşmasıyla, herkesin sorunlarına yakın ilgisiyle erkeklere de sevdirmişti kendini. Gençti, otuz iki yaşındaydı, çok güzel konuşuyor, sorunları en iyi biçimde ele alıyor, insanları, olayları iyi tanıyor, iyi değerlendiriyordu. Bütün bu nitelikleriyle, özellikle gençliğin sevgisini kazanmıştı. Kısacası, gerçekten güvenilebilir, genç bir milletvekiliydi. Siyasetin donmuş kalıpları içinde kalmaması, güttüğü siyaseti durmadan yenilemesi, genç kuşakların mücadeleci gücünü taşıması gereken bir insandı. Hele de bütün bunlara o ince konuşma ustalığı, derin sanat bilgisi eklenirse! Gerçekten de, üç yıldan beri Mecliste gittikçe önemli bir rol oynuyordu. Ünü, etkisi durmadan artıyordu, henüz otuz iki yaşında olmasına rağmen kendinden en çok söz ettiren milletvekillerinden biriydi. Seçmenlerinin sorunlarıyla yılmadan usanmadan uğraşır, kendi çıkarlarının onların çıkarlarına bağlı bulunduğunu çok iyi bilirdi. En elverişli anı kollar, en küçük imkânlardan yararlanırdı, ve bütün bunları öyle doğal bir biçimde yapardı ki, kimse, ateşli, coşkulu gençliğin temsilcisi bu gencin kendi çıkarlarını, kendi yükselişini düşünen biri olabileceğini aklının kö-

şesinden geçirmezdi.

Marcilly'nin oturduğu ev ince bir zevkle döşenmiş, ince bir zevkle süslenmişti. Marc'ı, bu kendi halindeki köy öğretmenini, üniversiteli bir kardeşiymiş gibi arkadaşça karşıladı. Ve hemen, heyecanlı, duyarlı bir sesle Simon'dan söz etmeye başladı, zavallının karşılaştığı bu korkunç olayın kendisini çok üzdüğünü söyledi. Şüphesiz elinden geleni yapacak, yardımcı olacak, onun lehinde konuşacak, görüşülmesi gerekenlerle görüşecekti. Ama büyük bir incelikle sözünü, seçimlerin yakın olması dolayısıyla çok dikkatli davranılması gerektiğine bağladı. Kısaca, onun da söyledikleri Lemarrois'ninkilerden farklı değildi, biraz daha ustaca, incelikle, aynı şeyleri tekrarlamıştı, dincilerin eline aradıkları silahı vermemek gerekiyordu. İki siyaset okulu arasında pek köklü bir ayırım yok gibiydi, yaşlısı daha sertçe, daha kabaca, genci, daha ince, daha süslüce konuşuyordu, o kadar. Ama sonuçta, egemen çevrelerin buyruklarından dışarı çıkmamakta anlaşıyorlardı. Ve Marc, Marcilly'nin aslında kendi çıkarlarını düşünen biri olduğunu o zaman, orda anladı. Yine de ayrılırken teşekkür etmek zorunda kaldı, zira genç milletvekili diller dökerek mutlaka kendisine yardımcı olacağına yeminler ediyordu.

O gün kasabaya dönerken Marc'ın yüreği korku ve kuşkuyla doluydu. Öğleden sonra, aileyi avutmak için Lehmann'lara gitti. Trou Sokağındaki yoksul evde, iki gözü iki çeşme ağlayan insanlar içinde buldu kendini. Hep sorgu yargıcının kovuşturmazlık kararı vereceğini ummuşlardı. David, bu haberle allak bullak olmuş, hâlâ kendini, olağanüstü bir olayın böyle bir davayı önleyeceğine inandırmaya çalışıyordu. Ama daha sonraki günler, davanın bir an önce başlaması için mahkemenin elini pek çabuk tuttuğunu gördüler, duruşma en yakın tarihte, ekim ayında başlayacaktı. Kardeşinin suçsuzluğuna bütün yüreğiyle inanan ve bu inançtan aldığı güçle yiğitçe mücadeleye hazırlanan David, hemen kendini topladı. Böylesi utanç verici bir davadan kurtuluş çaresi yoktu demek. Ama ortada hiçbir kanıt yokken hangi jüri Simon'u suçlu bulmaya karar verebilirdi? Böyle bir suçlamayı düşünmek bile canavarca bir şey olurdu. Simon'a gelince, cezaevinde boyuna, ben suçsuzum, ben suçsuzum diye haykırıp duruyordu. Kardeşi cezaevine her gelişinde ona güç veriyor, mutlaka kurtulacaksın deyip onu yüreklendiriyordu. Öyle ki Lehmann'lar bazı tasarılar bile düzenliyorlar, bayan Simon, kocası hapisten çıkınca çocukları ve kocasıyla birlikte, bir aylığına taşranın sessiz, sakin bir köşesine gidip din-

lenmeyi düşünüyordu. Taşrada dostları vardı, evlerinde konaklayabilirlerdi. Ve bu umutlu sabahlardan birinde, David, Marc'ı da yanına aldı, davayı ciddi bir biçimde görüşmek için Beaumont'a, avukat Delbos'ya gittiler.

Genç avukat kentin ticaret merkezi Fontaier mahallesinde oturuyordu. Çevre köylerden bir köylünün oğluydu, hukuk öğrenimini Paris'de yapmış ve o zamanlar bir süre toplumcu gençlik arasına katılmıştı. Ne var ki hiçbir zaman, hiçbir partiyle ilişki kurmamış, hiçbir partinin malı olmamıştı. İnsanları bölen, sınıflandıran bu tür oyunlara yabancıydı. Bütün meslektaşlarının ödünü koparan Simon davasını kabul etmekle hayatıyla kumar oynuyordu. Bütün siyasal güçler, bütün gerici güçler, çürük toplumsal çatıyı ayakta tutsunlar diye suçsuz bir insanı yok etmek için işbirliği yapıyorlardı. Ülkenin tek kurtuluşu, tek esenliği militan toplumculuk ne güne duruyordu, bu gericiler, çıkarcılar koalisyonunun karşısına toplumcu Delbos dikilecekti. Kitap ve dosyalarla dolu küçük çalışma odasında David ve Marc'la konuşan Delbos kıvançla haykırdı:

- Haydi bakalım, savaş başlıyor. Sonunda yenecek miyiz bilmem, ne var ki nazik bedenleri biraz üzülecek.

Ufak-tefek, kumral, zayıf bir delikanlıydı, gözleri ve sözleri alev alev yanıyordu, doğa ona son derece güzel, tatlı bir ses tonu armağan etmişti, ağzından kanatlanıp uçarak çıkan kelimeler, alabildiğine coşkulu, coşkulu olduğu kadar da mantıklı ve açık seçikti.

Ne var ki David, avukatın kazanabilir miyiz demesinden, şüphesinden umutsuzluğa düşmüştü. Sekiz günden beri tekrarlayıp durduğu cümleyi bu kez de Delbos'ya tekrarladı:

- Kazanmak mı? Elbette kazanacağız. Elde hiçbir kanıt yokken hangi jüri suçlu bulur kardeşimi?

Delbos şöyle bir baktı David'e, sonra sessiz sessiz gülümsedi:

- Hey gidi dostum, şimdi sizinle sokağa çıkalım, ilk rastladığımız on iki kişiye Yahudi olduğunuzu söyleyin, yüzünüze tükürürler, "le Petit Beaumontais" denen paçavrayı okumuyor musunuz, çağdaşlarınızın, şu insanların nasıl uyutulduğunu bilmiyor musunuz. Gerçeği görmezlikten gelmek tehlikeli değil mi baylar?

Bu kez Marc, bazı ileri gelen kişilerle yaptığı görüşmelerin olumsuz sonuçlarını anlattı, Delbos daha da ileri gidip hatalı bir yolda olduklarını söyledi. Şüphesiz Salvan güvenilir, dürüst bir insandı, ne var ki, o da türlü

saldırılarla karşı karşıyaydı, yardıma, savunulmaya ihtiyacı olan biriydi. Le Brazer'ye gelince, lâik eğitimi herşeyin üstünde tutardı, lâik eğitimin tehlikeye girdiğini görünce Simon'u yalnız bırakmaktan çekinmezdi. Lemarrois, milletvekili Lemarrois, dünün sağlam cumhuriyetçisi, bugün belki kendisi bile bilmeden gericilerin çizgisine düşmüştü. Delbos, özellikle Marcilly'ye ateş püskürüyordu. Ah, o tatlı Marcilly, aydın gençliğin umudu, bütün güçlü partilere çanak tutan herif! Hiçbir zaman güvenilmeyecek biri varsa o da Marcilly, yalancı, dolapçı, düzenci, yarının en büyük haini Marcilly. Bütün bu insanlar yalnız güzel sözler söylerler adama, ama iş eyleme gelince toz olurlar. İçtenlik, cesaret yoktur onlarda.

Üniversite öğretmenleriyle yola çıkılabilir miydi? Hayır, siyasetin alabildiğine etkisi altında, hattâ siyasetin içindeydiler. Yargıçlar? Daix gerçeği kavrayabilen, sezebilen bir adamdı, ama evde karısıyla yaptığı sürekli kavgalar sonucu o da gerçekten uzaklaşmıştı, karısı "şu pis Yahudiyi" serbest bırakmaması için elinden geleni ardına koymamış, adamın başının etini yemişti. Mesleğinde titiz ve dürüst bir insan olan Daix şaşkınlık içindeydi. Cumhuriyet savcısı Raoul de la Bissonnière, ağzı kalabalık, oynak biriydi, şüphesiz söz oyunlarıyla yüklü suçlama belgesini pek zalimce düzenleyecekti. Hem dincilerin, hem hükümetin dostuydu, kafatasçı ve alabildiğine Yahudi düşmanıydı. Cumhuriyete hizmet ediyor gerekçesiyle bir an önce Simon'un defterini dürüp, umduğu hızlı yükselmeye kavuşacaktı. Mahkeme başkanı Gragnon gününü gün etmesini seven, ayyaş, zampara bir yargıçtı, toplantılarda gülsün eğlensin, başkalarını güldürsün, yesin içsin, tüfeğini omuzlayıp ava gitsin. Davalarda ise kendini sert göstermeye bayılıyordu, hiçbir şeye inanmayan, ruhsuz, inançsız bir insan olduğu halde şüphecinin biriydi üstelik. Geride jüri kalıyordu, henüz belli değildi ama, kimlerden oluşacağını anlamak kolaydı: birkaç esnaf, bir iki emekli subay, belki iki üç mimar, doktor ya da baytar, memurlar, toprak sahipleri, sanayiciler. Hepsi de kendi postlarından korkan kişiliksiz adamlar, halkoyunun çılgınlığına kapılmaya hazır kimseler.

Delbos acı acı ekledi:

- Görüyorsunuz durumu, yakın bir seçim korkusunun baskın olduğu, gerçeğe ve adalete canı gönülden bağlı insanlara dek, herkesi ve her şeyi felce uğrattığı bir zamanda, kardeşiniz, bir budalalar, benciller ve alçaklar koalisyonundan yardım umuyor.

David hiç sesini çıkarmadan üzgün üzgün dinliyordu. Genç avukat de-

vam etti:

- Elbette kendimizi kurda yem etmeyeceğiz, ne var ki gerçekleri açıkça görmenizi, bilmenizi istiyorum. Şimdi durumu inceleyelim.

Delbos, savcının iddianamesini önceden biliyordu. Tanıklar, her yandan, korkunç bir baskı altındaydılar. Tanıkları, içinde yaşadıkları ve bozuk bir salgın hastalık gibi ciğerlerine soludukları havadan başka, bir de gizli güçler etkiliyordu, bu güçler, usta bir ağla onların çevrelerini kuşatmıştı, yargıç önünde söyleyecekleri sözleri, verecekleri cevapları alttan alta düzenliyordu. Bayan Rouzaire, on bire çeyrek kala okulda ayak sesleri duyduğunu, Simon'un o saatte geldiğini şimdi daha kesinlikle söyler olmuştu. Mignot da pek belirgin olmamakla beraber o saate doğru ayak gürültüleri ve insan sesleri duydum diyordu. Özellikle Simon'un öğrencileri, oturuma tanık olarak geldiklerinde halkın çok duyarlanacağı söyleniyordu. Bognard'ın, Doloir'ın, Savin'in ve Milhomme'ların çocuklarının ağzından Simon'un aleyhine sözler koparmaya uğraşıyorlardı. Küçük Sébastien hıçkırıklarla ağlaya ağlaya amcası oğlu Victor'un elinde yazı örneği falan görmediğini söylemişti. Edouard Milhomme'un akrabası olup o zaman dek akrabasını semtine uğratmayan general Jarousse, Beaumont'daki bir birliğin komutanı general Jarousse, akrabalığını hatırlayıp kırtasiyeci Edouard hanımın ummadığı anda evini onurlandırmış, ışıklandırmıştı. Suçlama iddianamesinde, cinayetin bir serserice işlenebileceği düşünülüp boş yere araştırmalar yapıldığı, hattâ bir aylak'ın tutuklanıp serbest bırakıldığı üstünde özellikle duruluyordu. Simon, dönerken trene binmedim, yayan döndüm diyordu, bunu doğrulayacak bir tanık, bir bekçi, bir yolcu bile bulunamamıştı oysa. Sonra hiçbir memur görmemiş Simon'u garda, zaten pek çok dönüş bileti eksikmiş, sahiplerinin de kimler olduğu bilinmiyormuş, rahip Fulgence ve özellikle rahip Philibin'in tanıklıkları üstünde önemle durmak gerekiyormuş, rahip Philibin bu yazı örneğinin Simon'un okulunda kullanıldığını söylüyormuş, mahkemenin tayin ettiği iki bilirkişi Badoche ve Trabut ortaklar, ucu kopuk yazı örneğindeki okunmayan paraf'ın Simon'un ad ve soyadının baş harfleri S ve E olduğu kanısına varmışlar.

Bu bölümden sonra suçlama başlıyordu. Simon yalan söylüyordu. Beaumont'dan on buçuk treniyle dönmüştü, tren yirmi dakikada geliyordu, okula geldiğinde saat on bire çeyrek vardı, bayan Rouzaire tam bu saatte okulun içinde ayak sesleri, kapıların açılıp kapandığını ve insan

sesleri duymuştu. Öte yandan Capucins Manastırından saat onda dönen küçük Zéphirin şüphesiz hemen yatağına girip yatmamış, masanın üstünde dağınık duran kutsal resimleri düzeltip oyalanıyormuş. Cinayetten sonra odanın ve mumun durumu, bayan Rouzaire'in tanıklığı, bütün bunların sonucu, cinayetin saat onbire yirmi kalayla onbir arasında işlendiğini gösteriyormuş. Ve iğrenç olay elbette o saatte olmuş. Simon yeğeninin odasında ışık yandığını görmüş, içeri girmiş, çocuk geceliğini giymiş, yatmak üzereymiş. Şüphesiz bu anda, bu narin bedenli melek gibi çocuğu görünce şehvet duygusuna kapılmış. Ama öte yandan, katolik olduğu için çocuğa karşı kini de varmış; suçlama belgesi böylece, halkın kafasına cinayetin bir yandan da dini etkilerle işlendiği şeklinde iğrenç bir düşünce sokuyordu. Ötesi kolayca tamamlanıyordu; çocuğun iğrençce ırzına geçilmek istenmesi, çocuğun direnişi, didişme, çığlıkları. Çılgına dönen suçlu, onu susturmak için o ara eline geçen şeyi çocuğun ağzına tıkıyor, kağıt tomarından kendini kurtaran çocuk yeniden çığlık çığlığa bağırmaya başlıyor, katil kendini kaybedip boğuyor. Bir yandan gazetenin, bir yandan yazı örneğinin birlikte Simon'un cebinde bulunmasını açıklamak elbette o kadar kolay olmuyordu. Şüphesiz gazete Simon'un cebindeydi, zira çocuğun odasında gazete bulunması olacak şey değildi. Yazı örneğine gelince, suçlama belgesi burda biraz duraksıyordu: yazı örneği ya çocuğun, ya Simon'un üstündeydi, adının baş harflerinin bulunması, yazı örneğinin Simon'a ait olduğunu gösteriyordu. Bilir kişi raporuna bakılırsa güzel yazı kâğıdı Simon'un üstündeydi. Cinayeti işledikten sonra çocuğu yerde olduğu gibi bırakmış, darmadağınık odada hiçbir şeye dokunmamış, cinayete dışardan gelen bir serserinin işlediği süsünü vermek için pencereleri ardına dek dayamış, ne var ki gazete ve yazı örneği tomarını alıp yok etmeyi akıl edememişti. Bu da sanığın cinayet anında nasıl bir şaşkınlık ve korkuya kapıldığını göstermekteydi. Hemen yukarıya, karısının yanına çıkmış, belki de, kendine gelmek için kısa bir süre basamağın birinde oturup sonra odaya girmişti. Nitekim karısı da kocasının o saatlerde geldiğini söylüyordu. İddianame bayan Simon'un da suç ortağı olduğunu söyleyecek kadar ileri götürmüyordu işi, ama yine de kadının kocasını korumak için gerçeği gizlediğini ileri sürüyordu. Bayan Simon, kocasının güler yüzlü, kıvanç ve sevgi dolu bir anlatımla içeri girdiğini söylerken gerçeği gizliyordu. Nitekim Mignot'nun tanıklığı bu durumu ortaya koymuyor muydu. Sabahları hep erkenden kalkan Simon o sabah geç saatlere kadar

yatağından çıkmamıştı ve Mignot haberi vermek için Simon'un odasına gittiğinde, onu sapsarı, tirtir titrer, güç ayakta duran bir halde bulmuştu. Şu konuda bayan Rouzaire olsun, rahip Fulgence ve rahip Philibin olsun hepsi aynı kanıdaydılar. Simon çocukcağzı o durumda görünce pek büyük bir üzüntü göstermemiş, ahlayıp vahlamamıştı. Bu durumu da cinayeti onun işlediğini açıkça ortaya koymuyor muydu? Cinayeti onun işlediği su götürmez bir gerçekti.

Delbos iddianameyi böylece açıkladıktan sonra devam etti:

-Simon'un böyle bir cinayet işlememesi için son derece büyük ahlâki nedenler var, aklı başında hiç kimse Simon'un suçluluğuna inanmaz; ayrıca maddi öğeler de inanılır şeyler değil. Ne var ki uydurulan öyküyü yıkmamız çok güç, bu korkunç öykü, halkın düş gücüne uygun düştüğü için ayakta duruyor, gücünü halkın kafasındaki yıkılması zor efsanelerden alıyor. İşte bizim en zayıf olduğumuz yan da burası; halkın önüne, onun kafasında şekillenmekte olan efsaneye karşıt bir efsane koyamamak. Sizin uygun bulduğunuz kalkış noktası, cinayeti bir serserinin işlemiş olabileceği yalnız ve yalnız jürinin kafasını bulandırmaya yarar. Nitekim bu iddiaya bile rahatça karşı çıkabilirler... O halde ben kimi suçlayacağım, savunmamı neye dayandıracağım?

O ana dek sessiz soluksuz, dikkatle dinleyip duran Marc dayanamayıp patladı:

- Ama benim hiç şüphem yok, çocuğun ırzına geçip öldüren Kardeşler Okulu'nun rahiplerinden biri.

Delbos, Marc'ın bu yiğit tutumundan mutlu, sözüne devam etti:

- Tamam, ben de aynı kanıdayım. Cinayetin üstüne eğildikçe bu konudaki kanım da kesinleşti.

David endişelenmiş, üzgün üzgün başını sallıyordu. Avukat, David'e döndü:

- Anlıyorum sizi, elde kesin bir kanıt olmadan bu din tayfasını suçlamak kardeşiniz bakımından çok tehlikeli. İddiamızı kesinlikle ispatlamazsak bunu pahalıya ödetirler bize. Buna rağmen yapılacak en doğru şey de budur, kardeşinizin suçluluğunu ispatlamak için en iyi yol suçlunun kim olması gerektiğini ve kesinlikle kim olduğunu açığa çıkarmak değil midir? Bunu kabul etmek gerekir, konuşup bir karara varalım.

Tartıştılar. Marc, kendi inancını, kanısını bir kez daha tekrarladı, suçlu, Kardeşler Okulu rahiplerinden biriydi mutlaka. Yazı örneği Kardeşler

Okulunda kullanılıyordu, kırtasiyeci Milhomme'larda olup bitenler, Sébastien'ın önce yazı örneğini Victor'da gördüğünü söyleyip sonra inkâra kalkışması bunun bir kanıtıydı. Yazı örneğinin köşesi ne olmuştu, belki de koparılıp saklanmıştı, karmakarışık, garip şeyler dönüyordu, ama bu karmaşıklık içinde gerçeğin gizlenmeye çalışıldığı sırıtıyordu. Rahiplerin Simon'u suçlama çabası da dikkate değerdi. Mutlaka içlerinden birini kurtarmak için böyle yerle göğü birbirine katıyorlardı. Aynı darbeyle cumhuriyetçi öğrenimi, lâik eğitimi vurup şeriatı hâkim kılacaklardı. Irza geçme ve cinayet şeklinde, alçaklık ve din duygusuyla karışık, vahşi ve gözü dönmüş bir sadizm vardı ve bu da cinayetin altında bir softa cübbesinin bulunduğunu ortaya koyuyordu. Ama sade bir mantıkla, sade bir düşünceyle varılan bu kanıtlar yeterli değildi, Marc çok iyi biliyordu bunu; ve böylece karanlık, karmaşık bir ortamda gerçeği araştırmak zorunda kalması kolunu kanadını kırıyordu. Görünmeyen usta eller gittikçe büyüyen, genişleyen korkunç bir ağ germişlerdi gerçek suçlunun çevresine.

Delbos sordu:

- Düşünelim bakalım. Rahip Fulgence'dan, Philibin'den şüpheniz var mı?

- Hayır yok, cinayetin ortaya çıktığı sabah cesedin yanında gördüm onları. Rahip Fulgence, perşembe akşamı Manastırdan çıkar çıkmaz şüphesiz okula dönmüştür. Kendini bir şey sanan, ama aslında adi adamın tekidir, ne var ki böyle korkunç bir şey yapabileceğini sanmıyorum... Rahip Philibin'e gelince, Valmarie Kolejinde olduğu biliniyor. Biraz silik olmasına rağmen dürüst ve ciddi bir adam gibi geliyor bana.

Bir süre sessizlik oldu, Marc, dalgın, gözleri uzaklarda yeniden konuşmaya başladı:

- Yine o sabah, anlayamadığım bir şeyler oldu gibi geliyor bana. "Petit Beaumontais" gazetesi ve üstünde tükrük lekeleri, diş yerleri bulunan yazı örneği Philibin'in elindeydi; o kısa andan yararlanıp, yazı örneğinin köşesini o koparmış olmasın diye soruyorum kendi kendime. Öğretmen Mignot kâğıdı görmüştü, köşesinin yırtık olup olmadığı konusunda önce kararsızdı ama sonradan eksik olduğunu söylemeye başladı.

Delbos tekrar sordu:

- Peki, ya ötekiler, öteki üç rahip, İsidore, Lazarus ve Gorgias?

Her an yılmadan, usanmadan, büyük bir sabır ve büyük bir çabayla a-

raştırmalar yapıp duran David başını sallayarak bu soruyu cevapladı:

- Her üçü de suçun işlendiği anda başka yerde bulunduklarını ispatlayabiliyorlar. Rahiplerden on'u, ayrıca bazı dindarlar duruşmaya gelip bu konuda tanıklık edecekler. İlk ikisi hemen okula dönmüşler. Gorgias'a gelince, öğrencilerinden birini evine dek götürmüş ama saat on buçuktan itibaren okula dönmüş, bütün okul personeli ve rahiplerin dostu bazı büyük kimseler de bu konuda tanıklar.

Marc, gözleri uzaklarda yeniden araya girdi:

- Bu Gorgias olacak adamı gözüm tutmuyor benim, uzun uzun düşündüm durumunu... Evine götürdüğü çocuk kaynanamların ahçısı Pélagie'nin yeğeni küçük Polydor; çocuğu konuşturmak istedim, ama sinsi, yalancı, tembel bir oğlan, hiçbir söz alamadım ağzından, abuk sabuk şeyler söyledi... Evet, Gorgias olacak adamın yüzü, kişiliği pek tekin değil, sert, nefsine düşkün, utanmaz biri. Katı, uzlaşmaz, yobaz bir din anlayışı var. Bir zamanlar Philibin ve rahip Crabot'yla bazı ilişkileri olmuş... Rahip Gorgias, evet, bir an aradığımız adam Gorgias gibi geldi bana. Sonra bir de düşündüm ki bütün bunlar varsayımdan öteye gitmiyor.

David başıyla onayladı:

- Şüphesiz Gorgias denen adam tekin değil, benim de gözüm tutmuyor. Ancak elimizde hiçbir kanıt yok, yalnızca varsayımlara dayanarak Gorgias'ın suçlu olduğunu ileri sürmek doğru mudur? Hiçbir tanık bulamayız, herkes ondan yana olur.

Delbos dikkatle söylenenleri dinliyordu.

- Karşı tarafa savaş açmadan kardeşinizi savunmama imkân yok. Bu konuda size yalnızca Kilise yardımcı olabilir, zira piskopos Belgerot'yla Valmarie yönetmeni Kapüsen Crabot arasındaki mücadeleyi bilmeyen yok. Crabot, Simon meselesinde ne kadar sert bir tavır takındı görüyorsunuz. İçten pazarlıklı, sinsi bir adamdır, bana öyle geliyor ki bu işte onun parmağı var. Simon'a karşı açılan düşmanca kampanyayı o yönetiyor. Suçlu odur demek istemiyorum, ama suçlunun saklanmasına o yardım ediyor. Saldırımızı Crabot'ya yöneltirsek yılanı başından vurmuş oluruz. Ayrıca piskopos da yardımcı olur bize, şüphesiz açıktan açığa değil, gizli de olsa böyle bir dayanak hiç yoktan iyidir.

Marc, şüpheli, gülümsedi. Gerçeğin ortaya çıkarılmasında Kiliseden yardım beklemek pek tuhaf değil miydi? Rahip Crabot'yu o da düşman görüyordu. Ama mücadeleyi ona kadar uzatmak, onu mahvetmeye çalış-

mak, gerçekten çok büyük bir çaba isterdi. Crabot'dan, onun tam bir efsaneye benzeyen hayli karanlık geçmişinden söz ettiler. Söylentiye göre, ilk imparatorluğun prenslerinden ünlü bir generalin manevi oğluydu. Bu durumu, kafatascıların göğsünü kabartıyor, papazın ününü, şanını daha bir yüceltiyordu. Yetenekleri, tarikata bir roman kahramanı gibi giriş şekli yürekleri ayrıca etkiliyordu. Otuz yaşında, zengin, yakışıklı bir erkek olarak, tapılacak kadar güzel bir dulla, son derece varlıklı ve ünlü bir düşeşle evlenmiş ama ölüm bu güzel çiçeği elinden almıştı. Kendi anlattığına göre, bu ölüm onu o kadar üzmüştü ki, bu dünyanın tüm kıvançlarının aslında bir hiç olduğunu görüp kendini Tanrının kollarına atmış, gökyüzüne sığınmıştı. Valmarie Kolejinin üstünde kurulduğu alan, Crabot'ya eskiden delicesine âşık yaşlı Quedeville kontesininmiş. Kontes, aşırı uçarı bir yaşam sürdükten sonra, ömrünün kalan yıllarını kendini dine vererek geçirmek için Valmarie'ye yerleşmiş. Oğlu ve gelini bir yolculukta kaza geçirip ölünce, kadın, dokuz yaşındaki torunuyla kalmış. Malların mirasçısı Gaston hayli yaramaz, dağınık, söz dinlemez bir çocukmuş. Kadın torunuyla ne yapacağını şaşırmış, bir yatılı okula vermeye de kıyamıyormuş, bu yüzden genç bir cizcit'i, yirmi altı yaşındaki, köyden gelen rahip Philibin'i çocuğa eğitmen tutmuş. Philibin köylü ama hayli sağlam, güvenilir biriymiş. Şüphesiz, kendinden beş altı yaş büyük ve o zamanlar altın çağını yaşayan, acıklı aşk öyküsü dilden dile dolaşan Crabot'yu kontesin yanına Philibin sokmuştu. Kontesin dostu ve sırdaşı Crabot altı ay sonra da Valmarie'nin yönetimini eline almıştı. Hattâ bazı dedikoducular kadının aşığı olduğunu söyleyip duruyorlardı. Yaşlı olmasına rağmen kontes hâlâ dünya zevklerinden kurtulamamıştı. Valmarie; ağaçları, akarsuları, yemyeşil çayırlarıyla tıpkı bir cennet gibiydi, ama yaramaz Gaston bu cennetin güzelliğine gölge düşürüyormuş gibi çocuğu Paris'e, rahiplerin yanına göndermeye kalkmışlardı. Kavakların başına tırmanıp karga yuvalarını bozuyor, yılan balıklarını yakalamak için giysileriyle ırmağa atlıyor, köşke kolları bacakları yırtık, yüzü kan içinde dönüyormuş. Philibin'e bir an rahat nefes aldırmıyormuş bu yumurcak. Derken herşey acıklı bir biçimde son bulmuş, Gaston, rahip Philibin'le yaptığı bir gezinti sırasında suda boğulmuş, Philibin'in anlattığına bakılırsa, çocuk derin bir çukura düşmüş, şato bahçıvanlarından birinin oğlu olan ve bazen birlikte oynadıkları on beş yaşındaki Georges Plumut onu kurtarmak için koşmuş. Acıya dayanamayıp daha sonraki yıl da kontes ölmüş ve bütün araziyi, malını

mülkünü rahip Crabot'ya, daha doğrusu Beaumont'un bu yersiz-yurtsuz sade papazına, küçük bakıcısına, orda cizvitlere ait küçük bir kolej kurması şartıyla bırakmış. Kolej kurulmuş, Crabot müdürlüğüne atanmış ve on yıldan beri de kolej onun yönetimi altında mutlu varlığını sürdürmekteydi. Crabot, çilekeş hücresinde, dört duvar arasında, bütün döşemesi bir yatak, bir masa ve iki iskemle olan odasını kendi süpürüp, yatağını kendi yaparak orda sofu bir hayat içindeydi. Derslerin yönetimini ve kolej öğrencileriyle günlük ilişkilerin düzenlenmesini rahip Philibin'e bırakıp kadınların Capucinler Manastırında, erkeklerin ise, yoksul yaşamından gurur duyduğu bu sade odada günahlarını çıkararak sofu hayatını sürdürüyordu. İnsanlar arasına pek az çıkıp gününü odasında, ailelerin, özellikle çevrenin aristokrat hanım ve kızlarının, sevgili oğullarım, sevgili kızlarım dediği soylu çocukların ilişkilerini düzenleyerek geçiriyordu. İşte böylece Crabot çevrenin en ulu kişisi olmuştu.

Sözü Delbos aldı:

- Aslında bu Crabot bana kendi halinde biri gibi geliyor. Adam, içinde bulunduğu kimselerin aptallığı yüzünden güçlü bir kişi olmuş; beni asıl pirelendiren ciddi dediğiniz rahip Philibin. Kasıntılı tavırlarıyla hiç de iyi bir izlenim bırakmıyor bende. Kontes Quedeville zamanında geçen o olay, çocuğun ölümü su götürür durumda, kontesin arazisi ve servetinin bunlara kanuni bir yolla geçtiği şüpheli görünüyor bana. Ve işin en garibi de şu, olayın tek tanığı, bahçıvanın oğlu bugünkü Gorgias'ın ta kendisidir. Rahip Philibin, o olaydan sonra, bahçıvanın oğluna pek büyük bir ilgi gösterip onu da papaz yaptı. Simon'un başına gelen bu karanlık olayda, işte yine aynı üç kişiyi yan yana, birleşmiş durumda buluyoruz; belki de bütün düğüm noktası burada; eğer suçlu rahip Gorgias ise, onu kurtarmak için öteki ikisinin gösterdiği büyük çaba dinin esenliğini aşıyor, amaçları dini kurtarmak değil, onları birbirine bağlayan kirli bir olay var, Gorgias'ı yalnız bırakırlarsa adamın konuşmasından, eski bir sırrı açığa vurmasından korkuyorlar... Yazık ki, söylemiş olduğunuz gibi hep aynı engelle karşılaşıyoruz, her şeyden önce önümüzdeki bu engeli yıkmak zorundayız: söylediklerimiz varsayımlar, genellemeler halinde kalıyor, sağlam kanıtlara dayanamıyoruz. Her neyse, biz araştırmalarımıza yine de devam edelim, ama size bir kez daha tekrarlayayım, Simon'u savunabilmem için mutlaka karşı tarafı suçlamam gerekiyor, gerçek suçlulara yüklenmek gerekiyor.

David ve Marc, Delbos'nun yanından çıktılar. Delbos'nun buluşu umutlarını yeniden ışıttı. Tarikatla, yani Kapüsenlerle kasaba ve kent kilisesi arasında sürekli ve gizli bir mücadele vardı. Nitekim kasabanın papazı rahip Quandieu, Simon'un suçsuzluğuna olan inancını önceleri söylemekten çekinmemişti. Ne var ki, Kardeşler Okulunda dönen rezilliklerin hepsinden haberi olmasına rağmen işi, bu okul rahiplerinden şüphelenecek kadar öteye götürememişti. Ama Kapüsenler ve Hıristiyan Kardeşler'in açtığı şiddetli kampanya karşısındaki hoşnutsuzluğu, her halinden belli oluyordu. Tarikatçılar bütün dindarları kendilerine, kendi manastırlarına çekmeye çalışıyorlar, böylece, kasaba kilisesi her gün bir kişi daha kaybediyordu. Üstelik dinin, bu kadar bayağı, boş inançlar yoluyla kazandığı zaferden din adına üzüntü duymayacak kadar örümcek kafalı, dar görüşlü bir insan değildi. Halkoyunun alabildiğine zehirlenmesi karşısında büsbütün umutsuzluğa düşmüş, sessiz soluksuz, ıssız kilisesinde kendi kabuğuna çekilmişti, artık ağzını açıp tek kelime söylediği yoktu, kilisesine kimseler ayak basmıyordu. Tarikatçılar, Tanrısını, iyilik ve aşk yüklü Tanrısını bir yalanlar ve günahlar Tanrısı haline getirmek için çalışıyorlardı. Bu yalnız günlerinde tek avuntusu Bergerot hazretleriydi, sık sık kente'inip ona konuk oluyor, onu dinleyip büyük acısını avutuyordu, çok şükür Bergerot hazretlerinin sevdiği biriydi. Bütün yüreğiyle kendini Tanrıya vermiş olmasına rağmen Bergerot da onun gibi Roma düşmanlığıyla, özgür Fransız kilisesi öğretiminden yana olmakla suçlanıyordu. Oysa Bergerot'nun düşüncesine göre Fransız kilisesi, haklı haksız, her zaman körü körüne Roma'nın önünde eğilmemeli, kişiliğini korumalıydı. Azizlerin ikonalarına puta tapar gibi tapınmasına, ticari amaçlarla yalancı mucize gösterilerine karşıydı. Kapüsen tarikatçılarının Manastırlarına yerleştirdikleri kutsal Saint-Antoine de Padoue heykeli aracılığıyla yolsuz servetler toplamalarını, sevgili rahibi Quandieu'nün yönettiği Saint-Martin kilisesine vurdukları öldürücü, korkunç darbeyi üzülerek izliyordu. Eski düşmanı Crabot'nun müritleri olan cizvitlerin kapüsenlerle birlik olması endişesini büsbütün arttırıyordu. Crabot'nun saltanatı gittikçe genişliyordu. Her yerde Crabot'nun etkisiyle karşılaşıyor, bu cizvit papazı onun kolunu kanadını kırıp, piskoposluk yaptığı bu bölgede egemenliği elinden almaya çalışıyordu. Piskopos Bergerot cizvitleri sevmiyordu, cizvitler insanları Tanrının ayağına getirecekleri yerde, Tanrıyı insanların ayaklarına götürüyorlardı. Cizvitler dini inançların gevşemesine sebep oluyor, dini dünya

zevkleriyle uzlaştırmaya çalışıyorlardı, sonunda onların yüzünden can çekişen yine din oluyordu. Simon meselesini de Quandieu'yle birlikte, uzun uzun incelemiş, zavallı öğretmene tarikatçıların kötü bir oyun oynadıkları sonucuna varmıştı. Hattâ gerçek suçlunun adını bile öğrenmişti belki de. Ama ne yapacaktı, dine zarar vermeden bu din adamlarını nasıl ele verebilirdi, bu kadarına da cesaret edemiyordu. İyilik ve huzur kaynağı olması gereken bir din çevresinin böyle canavarca ve acıklı bir serüvene karışması son derece tedirgin etmeye başlamıştı onu, ama yine de susmak zorunda kalıyor, bundan da büyük bir acı duyuyordu. Buna rağmen olacağa büsbütün boyun eğmek niyetinde de değildi. Tapınak tacirleri dediği bu adamların eline mi bırakacaktı sevgili Quandieu'yü, bu adamlar sonunda büsbütün mahvederlerdi onu. Köy kilisesine yaptığı bir denetim gezisinden yararlanarak Maillebois'ya geldi ve ondördüncü yüzyıldan kalma, eski ve soylu bir kilise olan Saint-Martin'in ününü yüceltmek için Pazar duasını kendisi yaptırdı, batıl inançların gittikçe artmakta olduğunu, kapüsenlerin, Manastırlarını pazar yeri haline getirip din ticareti yaptıklarını söyledi. Durumu herkes anlamıştı, bu taş yalnız rahip Théodore'a değil onun ardındaki Crabot'ya da atılmıştı. Piskopos hazretleri sözlerini bağlarken Fransız Kilisesini, her zaman gerçeğe ve adalete bağlı bir Kilise olarak görmek istediğini söyledi. Bu sözler kasabada bomba etkisi yaptı, herkes, piskoposun böylece Simon sorununa üstü kapalı bir biçimde değindiğini anlamıştı, Hristiyan Kardeşler, onu, Yahudiler. satılmışlar ve hainlerin pençesine atılmakla suçladılar. Kente döndüğünde, yüreğinde gittikçe çoğalan bir acı sonucu gösterdiği bu büyük cesaret karşısında titremekten kendini alamadı. Yakınlarının anlattıklarına göre, rahip Quandieu de teşekkür için kendisine gelmiş, piskopos ve kasabanın sade papazı birlikte göz yaşı dökmüşlerdi.

Mahkeme günü yaklaştıkça, Beaumont'da halkın heyecanı, tepkisi de artıyordu. Savcılık suçlama belgesini, suçlama dosyasını mahkemeye göndermişti, duruşma yirmi ekimde başlayacaktı. Piskoposun takındığı tavır tutkuları daha bir körüklemişti. "Le Petit Beaumontais" gazetesi her sabah, yalan ve saldırı dolu iğrenç makalelerle ortalığa kin ve nefret saçıyordu. Piskoposa Cizvitlerin gazetesi olan "Le Croix de Beaumont"dan beter saldırıyordu. Piskoposun bu umulmadık çıkışından Simon'cular biraz cesaret almıştı, ne var ki Simon düşmanları bir yığın yeni yalanlar yaymaya başladılar ortalığa. Sözde, bir Yahudi sendikası milyonlar harca-

yarak bütün güçlü organ ve kuruluşları satın almışlardı, piskopos Bergeros da bu satın alınanlardan biriydi. Bu Yahudi sendikası ona üç milyon lira vermişti. Bütün kentte tam bir çılgınlık başladı, ortalık kırıldı. Toplumun en alt tabakalarından en üst tabakalarına, işçi mahallesi Mauviot'dan, aristokratların oturduğu Jaffres Bulvarına kadar, her yanda, Fontanier Sokağında, esnafın bulunduğu dar sokaklarda, her yanda kavga patlak vermişti. Zaten az sayıda olan Simon'cular, gittikçe artan, gittike zincirlerinden boşalan Simon düşmanlarınca eziliyordu. Öğretmen okulu müdürü Salvan'ı, Simon'cu olduğundan şüphelenip yuhluyorlar, Yahudi düşmanı kafatasçı lise müdürü Depinilier's'yi alkışlıyorlardı. Parayla tutulmuş serserilere yobaz gençler de katılıyor,ellerine sopa alıp Yahudi dükkânlarına saldırıyorlardı. Asıl yürekler acısı olan cumhuriyetçi işçilerdi, aralarında toplumcular da bulunan bu gençler ya kayıtsız kalıyorlar ya da haklıya karşı çıkan bir tavır takınıyorlardı. Dehşet gittikçe saltanatını sürdürmeye, alçaklık gittikçe büyümeye başladı. Cezaevinde suçsuz olduğunu haykırıp duran zavallı ilkokul öğretmenine karşı bütün gerici ve çıkarcı çevreler işbirliği yapmışlardı. Başlarında rektörleri Forbes, bütün üniversite öğretim üyeleri, olaya adlarının karışmasından korkup, olup bitenlere seyirci kalıyorlardı. Başında vali Hennebise'le il yöneticileri, aman halkı kızdırmayalım diye olayları kayıtsızca izlemekle yetiniyorlardı. Politikacılara gelince, senatörler de, milletvekilleri de, Lemarrois'nın söylediği gibi, seçmenlerinin kanılarına karşı dururlarsa yeniden seçilemeyeceklerinden korkup susuyorlardı. Crabot'nun buyruğu altına giren rahipler topluluğu durmadan vaazlar veriyor, Yahudi ve Protestanların diri diri yakılıp kökünün kazınmasını istiyordu. Ordu, general Jarousse'un sesiyle, ülkede tam bir temizlik yapılmasından, vatansız ve Allahsızların kökü kazındıktan sonra, ülkenin ya imparator ya da bir kralca yönetiminden yanaydı. Geride Adliye kalıyordu, bütün umutlar yargıçlardaydı, pis Yahudinin defterini dürüp Fransanın esenliğini sağlayacak onlar değil miydi? Mahkeme başkanı Gragnon ve cumhuriyet savcısı Raoul de la Bissoniée pek saygıdeğer kişiler halini almışlardı, Simon düşmanı olduklarına kimsenin şüphesi yoktu, meslek hayatlarında hızla ilerlemeleri, halka kendilerini sevdirmeleri için Simon düşmanı olmaları gerekmiyor muydu zaten?

Jüri üyelerinin adları belli olduğunda şiddet ve düzenbazlıklar daha da azdı. Jüri, esnaftan, birkaç sanayiciden, iki emekli subay, bir doktor, ve bir mimardan kurulmuştu. Hemen yeni bir kampanya açılıp jüri üyeleri üstün-

de korkunç bir baskı başladı. "Le Petit Beaumontais" gazetesi adlarını, adreslerini açıklıyor, pis Yahudinin defterini dürmezlerse halkın öcünü bırakmayacağını yazıyordu. Üyeler çok imzalı toplu mektuplar almaya başladılar, evlerine beklenmedik konuklar geldi, karınızın, çoluk çocuğunuzun hayatını düşünün, aman dikkatli olun diyorlardı, Jaffres sokağındaki aristokrat evlerde pek eğlendirici bir oyun oynanmaya başladı, jüri üyelerinin kanıları aşağı yukarı belli olduğu halde, bu evlerde, jüri Yahudinin defterini dürecek mi, dürmeyecek mi diye kadınlı erkekli topluluklar bahse tutuşuyorlardı. Özellikle cumartesileri, bay Demarrois'nın güzel karısının konuk ağırlama gününde Simon davasından başka bir şey konuşulmuyordu. Kentin bütün yüksek sosyeteden hanımları oraya geliyordu: General Jarousse'un, ufak-tefek, kara-kuru, çirkin bir nesne olduğu halde generale boynuz taktırmaktan geri kalmayan karısı, mahkeme başkanı Gragnon'un, pek bitkin görünmesine rağmen henüz eti butu yerinde, genç savcı yardımcısıyla beslenen karısı bayan Gragnon, valinin, ince yapılı, ürkek, az konuşup çok dinleyen Paris'li hatunu, sorgu yargıcı Daix'nin amansız kaşık düşmanı, savcı yardımcısının tatlı, ama insan içine pek sık girmeyen hanımı. Bugün hepsi de Désirade'a Sangleboeuf'lerin verdiği şölene gitmişlerdi. Baron Nathan kızı Lia'yı, katolik adıyla Marie'yi uyuşukluğundan dolayı uyarmıştı, ileri gelen hanımların sohbetine katılmasını istemişti. Simon işinde kadınların rolü büyüktü, son söz onlarındı. Bir sabah "Le Petit Beaumontais"nin yazdığı bir makale yüzünden son bir çekişme daha patlak verdi, kafalar allak bullak oldu, gazete bazı tanıklar dinlenirken duruşmanın kapalı kapılar ardında yapılması gerektiğini yazıyordu. Gazete elbette ki tek başına bulmamıştı bu parlak fikri, sivri zekâların etkisi seziliyordu, böylece bilinmeyen şeyler halkın gözünde daha bir esaslı havaya bürüneçek, Simon'un suçlanması kolaylaşacak, halka yabancı iddialar sırtına yüklenecekti. Simon'cular hemen tehlikeyi sezip oturumun açık yapılmasını istediler, gazetenin yazdıklarını protesto ettiler. Öte yandan Simon düşmanları, dürüst insanların kulaklarının kirli şeylerle doldurulamayacağını, oturumda çirkin olayların anlatılacağını, söz gelimi adli tıb raporunda kadınlar önünde asla okunamayacak ayıp sözcükler bulunduğunu ileri sürdüler. Son sekiz günde Beaumont korkunç karışıklıklara sahne oldu böylece. Sonunda yirmi ekim günü gelip çattı. Okullar açıldığında Marc, bayan Duparque ve kaynanası bayan Berthereau, karısı Geneviève ve kızı Louise'i alıp Jonville köyüne döndü. Kasabada böyle

uzun süre kalışı, yazık ki, sonuçlanamayan araştırmalarını rahatça yürütmesine el vermemişti. Ne var ki hanımların yanında Simon sorununu hiç konuşmadan ağzı kapalı oturmak hayli sıkıcı olmuştu. İşte şimdi sessiz okulunda, sevdiği öğrencilerinin yanındaydı. Zaten savunma tanığı olarak adını yazdırmış, gerçeğin ortaya çıkması, adaletin yerini bulması umuduyla heyecan içinde duruşma gününü bekliyordu. Böyle özgür bir Fransa'da, elde hiçbir kanıt yokken bir insanın suçlanması imkânsız görünüyordu ona. Pazartesi sabahı Beaumont'a geldiğinde pek garip buldu kenti, sanki sıkıyönetim vardı. Adliye sarayının çevresi polisler, jandarmalar ve askerlerle doluydu. İçeri girmek için, elinde yazılı belge bulunmasına rağmen bir yığın engeli aşmak zorunda kaldı. Adliye sarayının içi de dışı gibiydi. Güvenlik kuvvetleri merdivenleri, geçitleri tutmuştu. Yeni ve gösterişli bir salondu mahkeme salonu, pencerelerden dolan gür güneş ışığının altında yaldızlı ve mermer döşemeler ışıl ışıl yanıyordu. Duruşmanın başlamasına henüz iki saat vardı ama salon tıklım tıklım doluydu: kentin bütün zengin aileleri ordaydı, hemen her yanda, hattâ tanıklara ayrılmış iskemlelerde bile giyinmiş kuşanmış kadınlar göze çarpıyordu. Zangoçlar, parayla tutulmuş sokak göstericileri, gözü dönmüş yobaz haytaların gürültüleri hanımların fiskosuna karışıyordu. Duruşmanın başlaması için uzun zaman gerektiğinden, Marc, davanın nasıl düşman bir ortam içinde görüleceğini anlamak için yüzleri incelemeye koyuldu. Duruşma başlıyordu. Gragnon ve öteki yargıçlar, cumhuriyet savcısı yerlerini aldılar, yazı çizi gibi önemsiz işlemler hızla tamamlandı, gürültüden anlaşıldığına göre jüri üyeleriyle ilgili ad çekme işi kolay olmuyordu, üyelerden bazıları üyeliği kabul etmek istemiyorlar, böyle bir davanın sorumluluğunu yüklenmekten korkuyorlardı. Sonunda ad çekme işlemi tamamlandı, on iki üye, suçlu kendileriymiş gibi, ağlamaklı yüzlerle yerlerini aldılar. Jüri kurulu beş esnaf, iki sanayici, iki toprak sahibi, bir emekli subay, bir mimar, bir doktordan oluşuyordu. Piskoposlukta çalışan dindar bir adam olan mimar Jacquin torbadan adı ilk çıktığı için jüri başkanı oldu. Savunma dürüst, haksever bir insan olarak tanınan Jacquin'in jüri başkanlığını onayladı. Onca Simon düşmanları arasında, torbadan bu adamların çıkışı salondakileri düş kırıklığına uğratmıştı, adları tek tek, dilden dile dolaştı. Simon'un defterini hemen dürmeye hazır daha emin bir jüri umuyorlardı.

Sonra büyük bir sessizlik oldu, sorgu başladı. Simon'un salona girişi herkeste bir hoşnutsuzluk doğurdu. Öğretmen çökmüş ve acemi bir tavırla

yerini aldı, çok geçmeden kendini toparladı, soruları sakin ve kuru bir sesle cevaplayışında şimdi büyük bir saygısızlık buluyordu salondakiler. Başkan Gragnon, dava günlerindeki o sinsi alaycı tavrını yeniden takınmıştı, kurşuni ufak gözleriyle, anarşist adını takdığı, elinden gelse hemen yalayıp yutacağı avukat Delbos'ya iştahla bakıyordu. Orada ilginç sözler söyleyip ortalığı güldürmeye, hiç yalan söylemeden,çelişkiye düşmeden, kendini koyvermeden soruları cevaplayan Allahsız öğretmenin sinirlerini bozmaya çalışıyor, bu yüzden gittikçe küstahlaşıp nobranlaşıyordu. Delbos, adamın huyunu pek iyi bildiğinden hiç oralı değildi, gülümseyerek susuyordu. Kısacası duruşmanın ilk günü Simon'cuları memnun, Simon düşmanlarını ise son derece tedirgin etti, zira sanık kasabaya döndüğü saati ve dosdoğru karısının yanına çıkışını çok açık ve seçik bir biçimde açıklamış, başkan yargıç, sanığın sözlerini yalanlayacak hiç bir olay ileri sürememişti. Duruşma dağıldığında savunma tanıkları yuhalandı, adliye merdivenlerinde az kalsın kavga çıkacaktı.

Salı günü tanıkların dinlenmesine başlandı. Bu kez salon daha bir kalabalıktı. Önce öğretmen yardımcısı Mignot dinlendi, delikanlı belki durumun önemini kavrayıp eski ciddiyetini takınmıştı, işittiği seslerin saatini kesinlikle bilemeyeceğini söyledi, oysa bayan Rouzaire daha bir insafsızlaşmıştı: sakin sakin kesin saat veriyor, hatta duyduğu seslerin Simon'un sesleri olduğunu ileri sürüyordu. Arkadan uzun bir tanıklar kuyruğu başladı, Simon kendi ifadesiyle on buçuktan sonra yayan mı, yoksa savcılık suçlamasında ileri sürüldüğü üzere on buçuk treniyle mi dönmüştü, bunu tesbit için bir yığın demir yolu işçisi ve yolcu dinlendi. Tanıklar karmakarışık şeyler söylediler, sonuç yine savunmanın yararına oldu. Ardında iki papazın, Philibin'le, Fulgence'ın tanıklıkları başladı. Rahip Philibin çok kısa konuştu. Birkaç cümle ile odaya girdiğinde küçüğü nasıl yatağın önünde, döşemenin üzerinde bulduğunu söylemekle yetindi. Simon düşmanları düşkırıklığına uğradılar, cizvitden daha uzun bir söylev bekliyorlardı. Ama rahip Fulgence'a gelince iş değişti, aynı hikayeyi, kukla gibi elini kolunu sallayarak yeniden anlatmaya, bütün şiddetiyle olayı yeniden canlandırmaya koyuldu, dinleyiciler ve yargıçlar üzerinde bıraktığı etkiden pek memnundu, oysa bütün yaptığı zırvalamaktan öteye gitmemişti. Sıra Hristiyan Kardeşler Okulunun öteki üç papaz öğretmenine, Isıdore, Lazarus ve Gorgias'a geldi. Bu tanıkların dinlenmesini öncelikle savunma avukatı istemişti. İlk iki papazı anlamsız bir kaç soruyla geçiştiren Delbos,

sıra Gorgias'a gelince ayağa kalkıp dimdik durdu. Eski köylü, Valmarie bahçıvanının oğlu Georges Plumet, sonradan papazlaşan Gorgias, alnı basık ve gergin, elmacık kemikleri kıpkırmızı, dudakları kalın, burnu kartal gagası gibi iri, zevk düşkünü bir adamdı. Karaydı, traş olmuştu, üst dudağının sol yanında tik gibi bir şey vardı, bu kısmın durmadan oynaması yüzüne sırıtkan bir anlam veriyor, ak dişleri altından parlıyordu. Sinsilik ve vahşet okunuyordu yüzünde. Kara cübbesi içinde ve temizliği su götürür beyaz rahip yakalığıyla salonda görününce, dinleyiciler üstünde, nerden geldiği bilinmeyen bir ürpertidir dolaştı. Ardından, avukatla rahip arasında bir söz düellosudur başladı, kılıç vuruşları gibi keskin soruları keskin cevaplar izledi. Cinayet işlendiği akşam küçük Polydor'u evine götürdükten sonra kaçta dönmüştü. Dinleyiciler, ortaya yeni çıkan bu ismi sorulan soruların önemini anlamaksızın, şaşkın şaşkın dinliyorlardı. Papaz o sinsi ve yabani haliyle soruların hepsini cevaplıyor, kanıtlar gösteriyor, saat on buçuktan itibaren hücresinde, yatağında olduğunu söylüyordu. Öteki iki rahip, Isodore ve Lazarus buna tanıklık ediyorlardı. Hatta Hristiyan Kardeşler Okulunun kapıcısı ve o saatte sokakta bulunan iki kasabalı da çağrıldı: hepsi de tanığın on buçukta okulda olduğuna yemin ettiler. İş bu kadarla kalmayıp başkan yargıç araya girdi, Delbos'nun ağzından sözü almak için zaten fırsat arayıp duruyordu, sanığa haksız sorular sorulduğunu söyledi. Delbos sorularından vazgeçti, Gorgias, sinsi sinsi, dinsizleri asla bağışlamayan öteki Ulu Tanrısının kendisini her zaman koruduğunu, koruyacağını belirtir gibi eğik, horlayan bakışlarla Delbos'ya bakıyor, düelloyu kazanmış görünüyordu. Delbos hemen işe yarayan bir sonuç sağlayamamıştı ama olaya bir papazın adının karışması kafaları bulandırmıştı, bazı kimseler korkmaya bile başladılar, ya jüride yaratılan bu şüpheler sonucu Allahsız öğretmen paçayı kurtarırsa diye kara kara düşünüyorlardı. Dincilerin ve yobazların korkusu bilirkişilerden sonra daha da arttı. Badoche ve Trabut ortaklar yazı örneğinin üstündeki lekenin Simon'un adının baş harfleri S ve E olduğunu açıkladıklarında herkes şaşırdı, zira kimse orada S ve E'ye benzer bir harf görememişti. Oysa bu yazı örneği çok önemliydi, davada eldeki tek kanıttı, her şey ona dayandırılıyordu, bu iki yaman bilirkişiye sorulan sorular bu bakımdan büyük önem taşıyordu, Simon bu yazı örneğine dayanılarak suçlanıyordu. Delbos'nun bilir kişileri sıkıştırması üzerine o zamana dek dikkatle duruşmaları izlemekte olan rahip Philibin başkandan izin istedi, başlangıçta

alabildiğine silik, donuk görünen papaz, çın çın öten bir sesle olayı özetledi, Simon'un bir dostuna yazdığı bir mektupta aynı parafı gördüğünü söyledi. Başkan daha ayrıntılı bilgi vermesi için onu sıkıştırdığında başını ve ellerini yukarı, İsa'ya doğru kaldırıp tıpkı bir tiyatro oyuncusu gibi, bu sırrı ele vermeye hakkım yok, günah çıkarırken öğrenilen şeyler Tanrıyla aramızda kalır, dedi. İkinci oturum da böyle ateşli ve gürültülü bir hava içinde bitti. Çarşamba günü duruşmanın halka kapalı olması istendi. Adli tıp raporunun okunması ve çocukların dinlenmesi söz konusuydu. Duruşmanın kapalı yapılması mahkeme başkanının yetkisindeydi. Delbos hemen söz alıp, duruşmanın kapalı yapılmasının doğuracağı sakıncalardan, gizliliğin doğuracağı şüpheden söz ettiyse de başkanın yumuşak bir el hareketi jandarmaların salondan halkı dışarı itmelerine yetti. Tam bir kargaşa oldu, karga tulumba koridorlara doldurulan dinleyiciler bir sağa bir sola yalpalar vurarak heyecanla koşuşuyorlardı. Oturumun kapalı yapıldığı iki saat boyunca halkın merakı, heyecanı son kerteye ulaştı. Duruşma salonunda söylenenler duvarlardan sızıyormuş gibi, koridorlarda sürekli olarak bir takım bilgiler, korkunç haberler dolaşıyordu. Önce adli tıp raporundan konuşulmaya başlandı, rapora yeni yeni sözler, korkunç ayrıntılar ekliyorlar, raporun Simon'un suçluluğunu kesinlikle belirttiğini söylüyorlardı. Arkadan, tanık olarak dinlenen çocuklarla ilgili uğultular duyuldu. Bongard'ın, Doloir'ın, Savin ve Milhomme'un çocuklarını konuşuyorlardı, onların ağzından neler neler söylenmiyordu koridorlarda! Simon'un hepsinin ırzına geçtiğine artık şüphesi kalmadı koridordakilerin. Hatta Delbos'un yargı salonunda, duruşmanın kapalı yapılmasına karşı koyduğunu duymamışlar gibi, kapalı oturumu, cumhuriyet okulunda dönen edepsizliklerin halka duyurulmaması için özellikle ilericilerin istediği sonucuna varıldı, tam bir güldürüydü. Böylece suçun ilkokul öğretmenine yüklenmesi kesinlik kazanmıyor muydu? Açık duruşmada kanıtların yetersizliği görülmüştü, ama kapalı oturumda gerekli kanıtların ortaya çıkarıldığı kanısı uyandırılmıştı. Salonun kapıları yeniden açıldığında halk gürültüyle içeri doldu, köşe bucağa bakışıyorlar, kurdukları varsayımların salonda belirtilerini araştırıyor, canavarca dönen şeylerin kokusunu sezmek için tazı gibi havayı kokluyorlardı. Ne var ki, duruşmanın sonunda kala kala, Marc'ın da aralarında bulunduğu birkaç savunma tanığının dinlenmesi kalmıştı, hepsi de ilkokul öğretmeninin çok iyi, çok uysal, mesleğine, öğrencilerine, evine, çoluğuna, çocuğuna son derece düşkün

bir insan olduğunu söylediler. Yalnız,bu tanıklardan birinin, ilkokul müfettişi Mauraisin'in ifadesi pek ilginçti. Delbos, özellikle onu da tanık göstermişti, zira Maurisin üniversitenin resmi temsilcisiydi, bir yandan tutucu - gerici - çıkarcı işbirliğine sevimli görünmeye çalışıyor, öte yandan akademi müfettişi olan şefi Le Brazer'den çekiniyordu, Le Brazer'in öğretmen Simon'dan yana oluduğunu biliyordu. Bu yüzden konuşmasının başında, öğretmenin kendisinden çok iyi denetim raporları alan çalışkan biri olduğunu söylemek zorunda kalırken, sözünü, Simon'un yapısında - iki yüzlülük, dinsel bölücülük bulunduğunu ima eder - üstü kapalı, kaçamaklı kelimelerle tamamladı.

Perşembe ve cuma günleri savcının saldırısı, avukatın savunmasıyla geçti. La Bissonnière duruşmalarda genellikle notlar almakla yetinmiş, tırnaklarını seyrederek konuşulanları dinlemiş ya da dinler gibi görünmüş, pek karışmamıştı. Kurnazlığından yapmıştı elbet bunu, eldeki kanıtlar pek söz götürür kanıtlardı, kurcalamaya gelmezdi. Savcı suçlama söylevinde pek ateşli görünmedi. Suçlama yazısını desteklemek amacıyla, her şeyin öğretmeni suçlu gösterdiğini ve yasanın uygulanması gerektiğini söylemekle yetindi. İki saat kadar konuşmuştu ama başarısı pek göz kamaştırıcı değildi. cumhuriyet öğretmeninin düşmanları tedirgindiler. Duruşmanın sonu Delbos'un savunmasını tamamlamasına yetmedi, savunmasını ancak ertesi gün tamamlayabildi. Kendinden emin, açık ve biraz da sinirli, öğretmen Simon'un bir tanımıyla başladı, okulda ve ailesi içinde sevilen, sayılan bir insan, son derece güzel bir kadının kocası ve nur topu gibi iki çocuk babası olduğunu söyledi. Ardından cinayetin edepsizce, iğrençce, hayvanca işlendiğini ekleyip, böyle bir insanın, böyle bir cinayeti işleyip işleyemeyeceğini sordu. Savcılığın ileri sürdüğü delilleri tek tek ele alıp çürüttü. Hele de söz, yazı örneği kağıdına gelince savunması korkunç oldu, böyle bir belgenin Simon'la hiçbir ilgisi bulunmayacağını, bilir kişilerin raporunun en akılsız kafayı bile şaşkınlığa uğratacak kadar saçma olduğunu açıkladı. Sorunları tartıştı, tanıkların ifadelerini çürüttü, hatta kapalı oturumda söylenenlere de değindi. Kapalı oturumdaki tanık ifadelerinin açıklanmasıyla başkanın gazabını yeniden üstüne çekti, aralarında şiddetli bir ağız kavgasıdır başladı. Ve bu andan itibaren Delbos, savunan avukatlıktan, gerçek suçluya saldıran avukatlığa geçti. Mahkemenin tutumunu, Hristiyan Kardeşleri, Kapüsen'leri. hattâ Cizvitleri yerin dibine soktu soktu çıkardı. Yılanı başından ezmek için açıkça rahip Crabot'ya

kadar çıkıp tüm gerici - dinci - çıkarcı - tutucular işbirliğine tokadı indirdi. Evet, bu cinayeti yalnızca Hristiyan Kardeşler din okulunun öğretmen rahiplerinden biri işleyebilirdi. Ad vermeksizin, bu rahibin de Gorgias olduğunu belirtti, bu görüşünü doğrulayan nedenleri bir bir sayıp, gerçek suçluyu kurtarmak amacıyla bütün papazların işbirliği yaptığını, suçluların telaş içinde olduklarını söyledi. Ve jüriye dönüp haykırdı, burda suçlanmak istenen küçük Zéphirin'in katili değil, cumhuriyetçi, lâik bir öğretmendir, dedi. Savunmasının son kısmı başkanın karşı koymaları ve salonun yuhalarıyla karşılaştı. Evet, bu söylev, Delbos'yu söz uzluğunun doruğuna çıkaran eşsiz bir söylevdi ama müşterisi şüphesiz pahalı ödeyecekti. Etkisi hemen görüldü, savcı hazin bir yüz takındı, aşağılayan bir bakışla şöyle Delbos'yu süzüp cevaplamaya başladı. Bu salonda eşine rastlanmayacak bir rezillik olmuş, hiçbir ciddi kanıt göstermeden bir Hristiyan Kardeş, bir rahip suçlanmıştı. Daha da beteri, bütün üstleri, din adamları, hatta, herkesin önünde saygıyla eğildiği yüksek bir kişiye dek, tüm dindarlar suçlanıyordu. Bu salonda dine saldırılıyordu, ülkeyi uçuruma sürükleyen alçak anarşistler, Allahsızlar, vatansızlar değil miydi zaten. Pek arzuladığı, başkentte kendisine sunulacak o yüksek görev şimdiden omuzuna oturmuş gibi, ufak-tefek, bodur boyunun üstünde dikilip üç saat boyunca düzen düşmanlığına ateşler püskürdü. Ve sözlerini bitirirken alayla, Yahudi olmak masum olmak için yetiyor mu diye sordu, sonra jüriye dönüp bütün ciddiyetiyle, bu sübyancı katilin kellesini istedi. Salondan çılgınca alkışlar yükseldi. Her yandan Delbos'ya sövgüler ve saldırgan sözler yağıyordu.

Jüri karar odasına çekildiğinde saat akşamın yedisiydi. Mahkemenin jüri önüne koyduğu sorular pek çok değildi, bu yüzden, jürinin yemek vaktine kadar, bir saatten az bir süre içinde bir karara varacağı bekleniyordu. Gece olmuş, masanın üstüne birkaç büyük lamba konmuştu, lambalar salonu güç aydınlatıyordu. Dört bir yandan gelen gazetecilerin çalıştığı basın masasının üstüne, kiliselerde kullanılan mumlara benzeyen kalın mumlar konmuştu. Mum ışığında titreşen uzun gölgelerle dolu bu dumanlı ve sıcak salonu tek bir kadın bile terketmemişti. Karanlıkmış, aydınlıkmış kimsenin aldırdığı yoktu, yığın, inatla kararı bekliyordu. Bütün tutkular zincirini koparmıştı, herkes yüksek sesle konuşuyor, salon arı kovanı gibi uğulduyordu. Öğretmen Simon'u tutanlar jürinin onu suçlu göremeyeceğini söylüyordu. Savcı Bissonnière'e tutulan gürültülü alkışlara rağmen,

mahkeme başkanı Gragnon'un bilge yönetimi sayesinde salonu hıncahınç dolduran öğretmen düşmanları, avı ellerinden kaçırmak korkusuyla, pek sinirli görünüyor, homurdanıyorlardı, jüri başkanı mimar Jacquin'in kanıtların eksikliğinden yakındığı, üç jüri üyesinin duruşma sırasındaki yüz ifadelerinden öğretmeni tuttukları gibilerden sözler dolaşıyordu aralarında. Bekleyiş yavaş yavaş çileden çıkarıyordu salondakileri, bütün varsayımlara rağmen kararsız, belirsiz, uzadıkça uzayan bir bekleyişti. Saat sekizi, dokuzu çaldı, jüri hâlâ çıkmamıştı karar odasından. Şüphesiz iki saattir bir karara varamamışlardı. Bu durum tedirginliği büsbütün arttırıyordu. Karar odasının kapısı sıkı sıkıya kapalı olduğu halde, nasıl gelir, kim getirir bilinmez, salona bir takım haberler, bilgiler geliyor, açlıktan, yorgunluktan, sabırsızlıktan bitip tükenmiş dinleyiciler bu haberler, bu bilgilerle büsbütün kahroluyorlardı. Birden, jüri başkanının, arkadaşları adına, mahkeme başkanını odaya istettiği haberi yayıldı. Bir başkasına göre ise özellikle mahkeme başkanı yanlarına varıp onlarla görüşmek istemişti, bu bilgi gerçekten biraz uzak görünüyordu. Bekleyiş yeniden başladı, dakikalar uzadıkça uzuyordu. Başkanın jürinin yanında işi neydi o halde? Yasalar yönünden, başkan, üyeler oylarının sonucunun ne olacaklarını bilmedikleri takdirde, onlara, yasanın uygulanışıyla ilgili bilgi vermek için girebilirdi ancak. Bu türden bir bilgiyi vermek de bu kadar uzun süremezdi. Başkana yakın çevrelerden bir söz daha yayıldı, hukuka hiç de sığmayan acayip bir şey daha dönüyordu: Oturumun kapanmasından sonra başkana çok önemli bir kanıt getirmişlerdi, üyelerin aydınlanması yönünden başkan bu kanıtı sunmak gereğini duymuştu. Saat on oldu, jüri göründü.

Salona derin bir sessizlik çöktü. Kıpırdayan, karanlık gölgeler şeklindeki üyeler arasından jüri başkanı mimar Jacquin, lambaların fersiz ışığı altında daha da sararan solgun bir yüzle doğruldu. Güçsüz, güç duyulan bir sesle kararı söyledi; jüri mahkeme heyetinin sorularını incelemişti, öğretmen Simon'un suçluluğu konusunda sorulan sorulara cevapları "evet" idi, öğretmen suçluydu, ne var ki kanıtların yetersizliği hafifletici neden olarak görülmüş, ölüm cezası ölünceye dek hapis cezasına çevrilmişti. Eh, başkan Gragnon'a da bu kadarı yeterdi. Savcı La Bissonnière de hayatından memnundu, dileğine kavuşmuş, dahası mest olmuştu, çarçabuk masanın üstündeki kağıtları topladı. Dinleyiciler alkışlarıyla, aç köpek sürülerinin ulumalarına benzeyen hırıltılarıyla salonu doldurdular. Uzun zamandır kanına susadıkları avın sıcak bedeni nihayet önlerine atılmıştı ar-

tık. Salyaları aka aka insan eti yiyen yamyamların çığlıklarıydı bunlar. Ve bu vahşi hayvan sürüsünün uğultuları içinden, bütün gürültüleri bastıran öğretmenin süreduran çığlıkları duyuldu: "Suçsuzum ben! Suçsuzum ben!" Düşünen kafalardaki gerçek, çığlık çığlık dolduruyordu salonu, öğretmen Simon'un sesiyle. Avukat Delbos gözyaşları içinde Simon'a eğilip kardeşçe bağrına bastı onu.

David, Yahudi düşmanlığı duygularının daha beter körüklenmesinden çekindiği için duruşmayı izlemeye gelmemiş, Delbos'nun Fontanier Sokağındaki evinde sonucu bekliyordu. Saat ona kadar heyecandan alev alev yanarak dakikaları sayıyordu. Kararın verilmesi neden bu kadar uzamıştı, bu gecikme sevindirici mi, üzücü müydü yoksa? Yoğun bir ruh karmaşası içinde Delbos'yu bekliyordu. Her an pencereden sarkıp, uzaktan gelen gürültüleri dinliyordu. Ama işte, sokağı durumu, kahredici çığlıklar, her şey kara haberin öncüsüydü. Marc, Salvan'la birlikte hıçkırıklar içinde verdi kara haberi. Davanın sonucu Salvan'ı da kahretmişti, Adliyeden çıkarken birbirlerine rastlamışlar, David'in büyük acısına ortak olmak için Salvan da birlikte gelmek istemişti. Bir saat korkunç bir umutsuzluk içinde çalkalandılar, namussuzlar koalisyonu iyi olan, adil olan ne varsa yalayıp yutmuş gibiydi. Delbos, hücresinde bir kez daha uğradı Simon'a. Öğretmen yıldırımla vurulmuştu sanki, ama yine de kendinde ayakta durabilecek güç bulabiliyordu. Sonra, David'in yanına geldi Delbos, ve mahkemede kardeşinin boynuna atıldığı gibi onun da boynuna atılıp haykırdı:

- Ah dostum, ah! Ağlayın, ağlanacak gün çünkü, mahkeme salonları çağımızın en büyük haksızlığını bugün yaşadı.

IV.

Marc, okulların başlamasıyla yeniden öğretmen olduğu köye dönmüş, döner dönmez de yeni bir mücadeleye girişmek zorunda kalmıştı. Simon davasında, Simon'u desteklediği için başı beladaydı, bu yetmezmiş gibi bir de köy papazı rahip Cognasse, öğretmeni huzursuz etmek için sade bir köylü olan belediye başkanı Martineau'yu, karısı güzel Martineau kanalıyla elde etmeye girişmişti.

Cognasse olacak bu adam uzun, sert, katı, sivri burunlu, basık alınlı, gür saçlı korkunç bir adamdı. Gözlerinde saldırgan bir alev yanardı, pek seyrek yıkadığı düğümlü elleri kendine karşı duracak herkesin boynunu

koparmak ister gibiydi. Kırk yaşındaydı ve altmış yaşında hiç evlenmemiş, Palmyre adında, kamburca, ondan daha korkunç, pinti, insafsız, köyün baş belası, efendisini köpek gibi dişleriyle, hırlayarak koruyan, savunan bir de hizmetçisi vardı. Cognasse'ın ulu bir kişi olduğunu söylüyorlardı ama, boğazına düşkün, yiyip içmesini seven biriydi, içki de içerdi, ne var ki sarhoş olmazdı. Dar görüşlü, dik kafalı bir köylü çocuğuydu, dua kitabıyla yetiniyor, asla yeni bir şey öğrenmeye yanaşmıyordu. Kilise kurallarını pek sert uyguluyordu, hakları üstünde, özellikle kendisine ödenen ücrette pek titiz, pet dikkatliydi. Kimseye, en yoksula bile tek kuruş yardım etmezdi. Belediye başkanı Martineau'yu da bir elde edebilseydi köyün tam efendisi olur, belediye başkanı dini gerekçelerle ona büyük yararlar sağlayabilirdi. Marc'la olan mücadelesi, köyün öğretmenlere, çan çalma karşılığında ödediği yıllık otuz frank ödenekle ilgiliydi. Marc kesinlikle çan çalmayı reddetmişti ama bu para eski gelenek üzere yine ödeniyordu.

Belediye başkanı Martineau'ya gelince, desteklendiğini bildiği zaman kolay teslim olmazdı. Rahip Cognasse'la aynı yaşta, dört köşe yüzlü, at boyunlu, gözleri ışıl ışıl yanan kızıl tenli bir insandı. Az konuşurdu, insanlara güvensizdi. Köyde, köylünün büyük saygı gösterdiği bir toprak ağasıydı, geniş toprakları vardı, on yıldır da ardardına belediye başkanlığına seçiliyordu. Eğitim görmemişti, biraz okuyup yazması vardı. Ne okuldan ne kiliseden yanaydı, layik eğitim, şeriatçı eğitim çekişmesinin dışında kalan bir siyaset izliyor güçlüye şirin görünmekten de geri durmuyordu, genellikle el altından ilkokul öğretmeninden yanaydı, çünkü tembel, keyfine düşkün, oturduğu yerde para almaya kalkan, karıyı, kızı, görünmeyen bir Tanrının adını kullanarak ayartan, kıskanç, kötü yürekli bu din adamlarına karşı düşmanlık köylü kanında vardı. Kiliseye gitmiyordu, öte yandan, hiçbir zaman da, tek başına şeriatçı milletiyle didişmeye kalkmıyordu, çünkü bu adamların ne hinoğlu hin olduklarını, her şeye rağmen güçlü olduklarını biliyordu. Marc, Martineau'yu uzun, sabırlı bir çaba sonucu kazanabilmişti.

Cognasse, belediye başkanını avucuna alamayınca güzel karısı kanalıyla bu işin üstesinden gelmeyi deneyecekti. Başkanın karısı dini gelenekleri yerine getiren, günah çıkaran kadınlardan değildi ama yine de düzenli bir şekilde kiliseye geliyordu. Güzel Martineau koyu esmer, iri gözlü, güzel dudaklı, koca göğüslü bir kadındı. Süsüne püsüne düşkün, yosma olarak tanınırdı. Gerçekten de güzel görünmeye özenirdi, değişik elbiseler giyer,

başına dantelalı bir başlık geçirir, altın takılar takınırdı. Kiliseye gitmesinin de dindarlıkla hiçbir ilgisi yoktu, orası onun için bir gezi, gösteriş yeriydi, takıp takıştıracak, hem kendini gösterip hem komşu hatunları gözden geçirecekti. Yedi yüz nüfuslu bu küçük köyde kiliseden, pazar törenlerinden başka insanların bir araya gelebilecekleri hiçbir yer yoktu. Kilise hem toplantı. hem seyir, hem gezinti yeriydi, gösterişe düşkün kadınların tek ve ortak eğlence yeriydi; yalnız güzel Martineau'nun değil, bütün köy kadınlarının, kendilerini gösterme ve başkalarını seyretme imkanı haftada yalnızca bir kez, pazarları, kilisede ellerine geçiyordu. Hepsi aynı şeyi yapıyordu, bu konuda anaların kızlardan bir ayrımı yoktu. Cognasse'ın özenle şımarttığı, güzel sözlerle pohpohladığı güzel Martineau, bu çan sorunu hususunda papazın haklı olduğuna kocasını inandırmaya çalıştı, ne var ki, başkan, karısına, sen inek sağmana bak dedi, zira henüz okuldan yanaydı ve kadınların, ellerinin hamuruyla erkek işlerine karışmasından hoşlanmıyordu.

Aslında bu otuz frank sorunu çok basit bir sorundu. Köyde, ilkokul öğretmenleri ta başından beri çan çalma karşılığında otuz frank alıyorlardı. Marc bu otuz frankın kullanılış şekliyle ilgili bir önergeyi Belediye Encümeninin önüne getirdi: Papaz Cognasse ille çanları çalan birine gerek duyuyorsa otuz frankı kendisi ödeyerek birisini bulabilirdi. Çan kulesinin eski saati bozulmuş işlemiyor, boyuna geri kalıyordu; emekliye ayrılıp köyüne çekilen bir saatçi, yılda kendisine otuz frank verildiği takdirde bu saatin bakım ve onarımını sağlayabileceğini söylüyordu. Marc, Encümenin önüne bu sorunu getirdi. Köylüler karamsarlığa düşmüşlerdi, hangisi daha yararlıydı: kilise çanlarının çalınması mı, yoksa köy saatinin doğru çalışması mı? Her ikisinin birden olmasını istedikleri takdirde bir otuz frank da saat onarımcısına ödemeleri gerekecekti. İş oylamaya dökülünce karşılarına köklü alışkanlıkları çıktı, ne diye gereksiz yere bir otuz frank daha ödeyeceklerdi. Ne var ki bu çan sorunu öğretmenle papaz arasında güzel bir mücadeleye sahne olmuştu. Papaz kilisede Tanrının sesini susturmak isteyen dinsizlere lanetler okudu, kızdı köpürdü, sonra öğretmenin karşısında yenilip sesini kesmek zorunda kaldı. Bir aylık bir sessizlikten sonra bir gün öfkeli çan sesleri çın çın ötmeye başladı. Cognasse'ın yaşlı hizmetçisi, kısa kollarıyla, kudurmuş gibi çanın iplerini çekiyordu.

Rahip Cognasse o günden sonra belediye başkanının kendisinden yana olmadığını kavrayıp, öcünü alacak zamanı kollayarak, adımlarını dikkatli

atmaya başladı. Martineau, Marc'ın güçlü bir insan olduğunu görüp, kendini güvenilir ellere bırakmanın rahatlığıyla köy işlerinde öğretmene danışmaya başladı. Böylece, Marc, belediye yazmanlığının yanında el altından, köy işlerini yönetti, mutluluk ve huzur içinde yaşamaktan başka bir dilekleri olmayan köylünün önderi oldu. Köylüler Marc'la birlikte tutsaklıktan kurtuluyor, bütün karanlıkları ışıtan, aptalca batıl inançların kökünü kazıyan, insanları yoksulluktan kurtaran eğitim, varlık ve bolluğun kaynağı eğitim hızla gelişiyordu. O zamana dek köyün bu denli ilerlediği hiç görülmemişti, bölgenin en mutlu, en sevimli köyü haline gelmişti. Bu çalışmasında köyün kız öğrencilerini okutan bayan öğretmen Mazeline'le de yardımlaşma ve dayanışma içindeydi. Mazeline, ufak-tefek, esmer bir kızdı, güzel değildi ama sevimliydi, çekiciydi, ablak bir yüzü, annece gülümseyen kalın dudakları, sevgi ve iyilik dolu çok güzel kara gözleri vardı. Alnı dik ve kabarıktı, akıllı, mantıklı, öğretmen olmak için, köy kızlarını bilgisizlikten. tutsaklıktan kurtarmak için yaratılmış sağlam kafalı bir kızdı. Fontenay - aux - Roses öğretmen okulunu bitirmişti, bu okulun amacı; yarının aydınlık kafalı eşlerini ve annelerini yetiştirmekti. Yirmi altı yaşında, kendisiyle birlikte okulu bitiren kız arkadaşlarına göre genç yaşta, öğretmen yardımcılığından öğretmenliğe atanmışsa, bunun nedeni, üstlerinin, Salvan ve Le Brazer'nin ona gösterdiği büyük güvendi. Her ikisi de ileri düşünceli insanlar olan Salvan ve Le Brazer, köylüleri ürkütmesinden çekine çekine, bu karanlık köyde Mazeline'in öğretmenliğini deniyorlardı. Zira, Mazeline, kadının kurtuluşunu dinin tutucu etkilerinden arınmasında gören, ateşli, aydın düşünceli bir kızdı. Köydeki tutumu bilgeceydi; öğrencilerini dua için kiliseye götürmüyordu ama öte yandan bir anne gibi onlara öyle büyük bir sevgi, öyle büyük bir yakınlık gösteriyordu ki köylüler sonunda bu genç öğretmen kızı taparcasına sevmeye başladılar. Böylece, köydeki önder çalışmasında büyük bir dayanak oluyordu Marc'a, kiliseye gitmeden, Tanrıdan çok çalışmaya ve bilime, insan aklına inanarak da bir insanın, dünyanın en iyi, en akıllı ve en dürüst insanı olabileceğini gösteriyorlardı köylüye.

Jonville köyünde sesi soluğu kesilen, yenilgiye uğrayan kara cübbeli Cognasse hızını Moreaux'da alıyordu. Moreaux, Jonville'e dört kilometre uzakta, nüfusu hiç bir zaman iki yüze bile ulaşmamış, tepeler arasında kaybolan, yolları bozuk, dünyayla ilintisi kesilmiş, kendi içine kapanmış küçük bir köydü. Köyün papazı yoktu, bu köy kilisesindeki töreni de haf-

tada bir gün gelen Cognasse yönetiyordu. Küçüklüğüne, yollarının bozukluğuna rağmen hiç de yoksul bir köy değildi, tek bir yoksul bile yoktu, her ailenin ,işlediği, kendine ait verimli toprakları vardı, halkı günlük işlerinden başka hiçbir şeyi kendine dert edinmiyordu. Belediye başkanı Saleur, şişman, bodur, başı omuzlarına gömülmüş öküz gibi bir adamdı, eskiden hayvancılık yaparken, bütün hayvanlarını, otlaklarını, bahçelerini, çevre hayvancılığını birleştiren bir birliğe satarak birden zenginleşmişti. Bu satıştan sonra evini bir köşk biçimine getirmiş, tam bir burjuva gibi yaşamaya başlamıştı. Oğlu Honoré, Beaumont Lisesini bitirmek üzereydi, orayı bitirdikten sonra da Paris'te öğrenimini sürdürecekti. Köylü pek sevmezdi Saleur'ü, bey gibi yaşantısıyla halkın kıskançlığını üstüne çekiyordu. Ama yine de köylüler, yapacak işi gücü olmadığı, bu yüzden köy sorunlarıyla daha çok ilgilenebileceği gerekçesiyle her belediye seçiminde onu başkan seçiyorlar, o da bütün belediye angaryasını, yıllık yüz seksen frank karşılığında öğretmen Férou'nun sırtına yüklüyordu. Zavallı Férou bu kadarcık para karşılığında hamal gibi çalışıyor, belediyenin mektuplarını, raporlarını yazmak zorunda kalıyordu. Başkan tam bir kara cahildi, imzasını zor atıyordu. Aslında kötü bir insan olmamasına rağmen alabildiğine hantal biriydi, bey gibi yaşamak için hiç bir zaman bilgiye gerek duymadığından bilgili adama da önem vermiyor, Férou'yu basit bir yazı makinesi olarak görüyordu. Ayrıca Férou'nun, öğrencilerini pazar duasına götürmeyi ve din korosuna katılmayı kabul etmeyip, din adamı Cognasse'la takışmasına da son derece içerliyordu, aslına bakarsan kendisi de kiliseye sofuluğundan değil, töre yerini bulsun diye gidiyordu. Kızıl saçlı, sıska, ne sofuluğa, ne güzelliğe, hiçbir şeye özenmeyen karısı da kocası gibiydi, Pazar törenlerine gitmesi gerektiğinden gidiyordu o kadar. Sofu bir insan olmayan bodur başkanı kızdıran, kara cübbeli Cognasse'la köylü arasındaki didişmeydi; bu didişmenin köy öğretmeninin tutumu yüzünden doğduğunu sanıyordu. Köylüler, köyleriyle pek az ilgilendiğinden, töreni çarçabuk bitirmeye çalıştığından, çocuklarını din dersi ve Kudas töreni için Jonville'e göndermek zorunda kalmalarından yakındıklarında, papaz, öfkeli bir sesle bağırıyor, ulu Tanrının nimetlerinden yararlanmak istiyorsanız siz de köyünüze bir papaz tutun, diyordu. Moreaux köyünün kilisesi bütün bir hafta kapalı, donuk ve boş bir ambar gibiydi. Her pazar günü Cognasse, yarım saat kilisede kalıyor, herkesten işkilleniyor, fırtına gibi, kudurgan tutku ve davranışlarıyla köyü dehşete boğuyordu.

Marc, komşu köyde olup bitenlerin hepsini biliyor, büyük bir üzüntüyle öğretmen Férou'nun içinde bulunduğu acıklı durumu izliyordu. Tek bir yoksulu bile olmayan bu varlıklı köyde, köy öğretmeni bazen yiyecek ekmek bile bulamıyordu. Yoksulluk gittikçe kemiriyordu Férou'yu. Altı yıllık yorucu bir çalışmadan sonra, öğretmen yardımcılığından öğretmenliğe atanmıştı. Bu dağ başında yılda bin frank, yani ayda yetmiş dokuz, günde elli iki kuruşla, karısı ve üç kızı, geçinmek zorundaydılar. Loş, nemli bir yapı olan, eski, bakımsız köy okulunda, kapkara bir yoksulluk içinde sürünüyorlardı, yedikleri çorbayı köpeğin önüne koysan yemezdi, çoluk çocuk yalın ayaktı, karısının üstünde giyecek elbisesi bile yoktu. Borcu giderek artıyor, nice memuru canından bezdiren borçlular onun da durmadan kapısını çalıyordu! Bu yoksulluga rağmen ayakta durabilmek, yıpranmış eski bir elbiseyi ters yüz ettire ettire, yasaların ticaretle uğraşmayı yasakladığı okumuş bir memur, bir öğretmen olarak görev yapabilmek ne büyük bir yiğitlikti! Her gün mücadele yeniden başlıyordu, her gün yılmadan, usanmadan didinmek, cehaletin, şeriatın, çıkar çevrelerinin karşısında direnmek gerekiyordu. Férou bir çobanın oğluydu, doğuştan zeki, yetenekli bir çocuktu, bütün güçlüklere rağmen, yılmadan, usanmadan büyük bir çabayla çalışıyordu. Karısıyla kasabada, halasının yanındayken tanışmıştı, kız o zaman Maillebois'da manavlık yapıyordu. Balık etinde, sarışın hoş bir kadındı. İlk çocuklarının doğumundan sonra kocasına pek az yardımcı olabiliyor, çokluk, zamanı küçük kızına ayırıyor, ona okuma yazma, dikiş dikme öğretiyor, Férou da sınıfındaki köy çocuklarının eğitimiyle uğraşıyordu. Sınıfındaki öğrencileri köy yaşamının koşulları içinde, evlerinde çok kötü bir eğitimle yetişmişlerdi, kalın kafalı ve yaramazdılar. Bir yandan yoksulluk, bir yandan köylüyle, kalın kafalı öğrencilerle, belediye başkanıyla, kara cübbeliyle uğraşmak yavaş yavaş nasıl yıpratmaz, törpülemezdi insanı, gittikçe cesareti kırılıyordu. Yoksul doğmuş, her zaman yoksulluk acısı çekmişti; işte memur, öğretmen, o da efendi olduğu halde, yoksulluk yine de yakasını bırakmıyordu. Açtılar, açıktılar, elbiseleri yamayla doluydu. Çevresi mutlu insanlarla, verimli topraklarını işleyerek rahat bir yaşam sürdüren, gümüş liralarını istifleyen insanlarla doluydu. Üstelik bu insanların çoğu da parmak hesabını bile zor güç becerebilen, mektuplarını bile yazmaktan yoksun kimselerdi. Köyde tek aydın, tek okumuş yazmış, bilgili olduğu halde delik ayakkabılarını onartacak, sırtına bir gömlek alacak yirmi frank bulamıyor, kıvranıyordu. Köylüye gelince,

bu yoksul öğretmene yardımcı olacak yerde, onu horluyor, alay ediyor, uşak gözüyle bakıyordu. Hem meteliği yok, hem efendi diye alay ediyorlardı. Bir kara cübbeliye, bir kendine bakıyor, bu karşılaştırmayla büsbütün kahroluyordu: kendisi parasız pulsuz yoksulluk içinde kıvranıyordu, ne öğrencilerinden, ne köylülerden saygı görüyordu, üstleri, dayanak olmaktan uzak, ayrıca hırpalıyorlardı; kara cübbeliye gelince; bütün yaptığı, kızgın Tanrısından, şimşekler çaktıran, yağmurlar yağdıran, güneşi doğuran efendisinden söz etmek. Kimseye tek harf öğretmediği halde armağanlar içinde yüzüyor, piskoposunca destekleniyor, köylü üstüne titriyordu. Köy halkı, dinle pek uğraşmadığı, sofu olmadığı halde, kara cübbeli nasıl da saltanat sürüyor, buna karşılık köy öğretmeni nasıl horlanıyor, nasıl tartaklanıyor, yok-yoksulluk içinde kıvranıyordu. Cahillik ve saçmalık varlık içinde, kıvanç içinde yüzerken, akıl ve bilgi can çekişiyordu.

Kış hayli çetindi, kasım ayından itibaren Jonville ve Moreaux kar ve buzla kaplandı. Marc, Férou'nun kızlarından ikisinin hasta olduğunu öğrendi, zavallı yavrucaklar, içecek sıcak bir çorbadan yoksundular. Kendisi de hayli güç durumda olmasına rağmen, bayan Mazeline aracılığıyla Férou'ya yardımcı olmaya çalıştı. Marc'ın da aylığı yılda bin franktı,ama bulunduğu köy, belediye katipliği ücreti olarak iyi para ödüyordu, köy okulu da oldukça genişti. Eski bir papaz evi onarılmış, büyütülmüş, sağlığa uygun bir duruma getirilmişti. Aslında Marc da, karısının anneannesi yardımıyla ancak iki yakasını biraraya getirebiliyordu. Bayan Duparque zaman zaman, karısına, çocuklarına giyecek yolluyor, bayramlarda beş on kuruş para gönderiyordu. Simon olayından beri Bayan Duparque'ın, beş kuruşluk bir şey göndermek bir yana, ağır sözlerinden de geçilmiyordu. Öğretmenlik görevini kimseye muhtaç olmadan yerine getirebilmesi, ayakta kalabilmesi, gerçekten tutumluluk ve yüreklilik istiyordu. Görevine gönülden bağlıydı. Bütün çetin koşullara, kara kışa rağmen yoksulluğunu herkesten gizleyip kutsal öğretim görevinin bütün gereklerini sessizce yerine getirdi. Simon'un çarptırıldığı ceza kahretmiş, allak bullak etmişti onu; bu canavarca haksızlığı unutamıyordu. Geceleri doğru dürüst uyuyamaz olmuştu, kara düşler içinde kıvranıyordu, Genèviéve kaç kez aynı çığlıkları duymuştu: "Korkunç bir şey bu, ülkemi tanıdığımı sanırdım, ne kadar yanılmışım!" Evet, Fransa'da böyle bir alçaklık nasıl yapılabilir? Büyük bir tutkuyla seviyordu ülkesini, özgür, soylu ve büyük nice işler başardığı, bağımsız bir yüreği olduğu için seviyordu Fransa'yı ve Fransa

suçsuz bir insanın cezalandırılmasına izin veriyor, cezalandırılmasını istiyor, eski budalalıklara, eski barbarlıklara yeniden dönüyordu. Bu suçlamada, Fransa'nın işlediği bu suçta, kendinin de payı varmış gibi utanç duyuyor, kahroluyordu, onulmaz bir derde tutulmuştu. Ama gerçeğe olan tutkusu, bağlılığı sarsılmamıştı, sonunda gerçeğin kazandığını görmek, gerçeği haykırmak istiyordu. Oysa yalan kazanmıştı, bu yalanın saltanat sürmesi öldürüyordu onu.

Her yanda bu haksızlığı buluyor, her zaman bu haksızlığı yaşıyordu, görünmeyen ellerin ustaca dolaştırdığı karmakarışık iplikler ortasındaydı. Bir akşam, çetin bir öğretim günü sonunda, umutsuz, iki büklüm lamba ışığında otururken, Genèviéve sessizce yanına gelmiş, onu bu üzgün, umutsuz ruh durumundan kurtarmak için kollarına atılıp tatlı tatlı öpmüştü:

- Hastalanacaksın canım, bu üzücü şeyleri düşünmeyi bırak artık.

Gözleri yaşardı, sevgiyle öptü karısını:

-Evet, evet, haklısın, yürekli olmak gerek, ama ne yapayım, düşünmemek elimde değil, büyük bir dert bu.

Karısı gülümseyerek, gürültü etmeyelim gibilerden parmağı dudağında, Marc'ı küçük kızları Louise'in yatağının yanına götürdü.

- Sevgili yavrumuzu düşün, onun için didindiğimizi söyle, biz mutlu olursak o da mutlu olur.

- Evet, evet, böylesi daha akıllıca, ama o zaman mutluluk yalnızca üçümüz arasında kalırdı, başkası alamazdı payını bundan.

Geneviève, kasabada, annelerinde kaldıkları sürece, kocasına karşı hayli anlayış, hayli şefkat göstermişti. Duparque'lar özellikle anneannesi, kocasına karşı katı bir tutum takınmış, hatta hizmetçisi Pélagie bile onunla konuşmamaya başlamıştı. Genç evliler Capucins Alanındaki küçük evden de aynı soğuk hava içinde ayrılmışlardı, o zamandan beri de Geneviève, bağların bütün bütüne kopmasını engellemek amacıyla zaman zaman şöyle bir kasabaya inip Duparque hanımlarla görüşüyordu. Jonville'e dönünce, Cognasse'ın, onun sofuluğundan yararlanarak kocasını topa tutmasından çekinip kiliseden yeniden elini ayağını çekti. Cumhuriyet okuluyla şeriat arasındaki mücadelede çocukluğundan beri aldığı dini eğitime rağmen kocasından yanaydı. Bu konuda belki kocası gibi düşünmüyordu, ama kocasının ne kadar iyi yürekli, dürüst bir insan olduğunu bildiğinden, kendi değer yargılarıyla onu incitmeye hakkı olmadığına inanıyordu. Ne var ki, kadın olarak, zaman zaman kocasına, dikkat etmesi gerektiğini de hatırla-

tıyordu. Kocası ileri gider, ya öğretmenliğinden de olursa, kucaktaki bebeleriyle halleri nice olurdu sonra? Hem bu Simon meselesine kadar nasıl da sevişiyor anlaşıyorlardı, aralarında ciddi denebilecek hiçbir kavga geçmemişti, birbirlerinin yüreklerini azıcık kırsalar, hemen kucaklaşıp gözyaşlarıyla barışıyorlardı.

- Ah benim canım Geneviève'im, insan bir kez sevince, bir kez kendini verince asla ayrılamıyor bir daha.

- Evet, evet Marc'ım benim, ben seninim, senin kalacağım, dünyanın en iyi insanısın, her dediğini yapmaya hazırım.

Karısına karışmazdı. Kiliseye yeniden gitmek istese, düşünce özgürlüğüne olan saygısı yüzünden karşı durmaya kalkmazdı. Söz gelimi kızları Louise'in kutsanması söz konusu olduğunda, bu düşünceye karşı koymak aklının köşesinden bile geçmemişti, gelenekler, alışkanlıklar ne de olsa kolay kolay kaybolmuyordu. Zaman zaman pişmanlık da duymuyor değildi. Ama aşk herşeyi düzeltmeye yetmez miydi, her akşam başını aynı yastığa koyan iki insan, nice yıkımlara rağmen sonunda hemen anlaşamıyorlar mıydı?

Marc, boyuna, Simon'un uğradığı haksızlığı düşünüyordu, doğru, ama ne yapabilirdi, düşünmemek elinden gelmiyordu. Gerçek suçluyu bulmcaya dek uğraşacağına yemin etmişti. Sözünde de duruyordu, gerçeği ortaya çıkarmak görevden daha da öteydi onun için, bir tutkuydu. Dersi olmadığı zamanlar, her perşembe günü öğleden sonra kasabaya inip Lehmann'ların Trou Sokağındaki karanlık, hazin terzi dükkanına koşuyordu. Simon'un çarptırıldığı ceza şimşek gibi çarpmıştı mahallede. En yakın dostlarına dek herkes ayağını kesmişti. Küçük terzinin müşterileri uğramaz olmuşlardı. Zavallı karı koca, Paris'teki büyük mağazaların dikiş işlerini de indirimli olarak almasalar açlıktan öleceklerdi. En büyük sıkıntıyı da, adlarından dolayı, özellikle bayan Simon, Rachel ve çocukları Joseph ve Sarah çekiyorlardı. Çocuklar okula gidemez olmuşlardı, okulda haylazlar onları yuhalıyor, taşlıyorlardı. Bir seferinde küçüğü eve dudağı yarılmış döndü. Üstünden çıkarmaz olduğu kara giysilerin içinde daha da güzelleşen zavallı anne, bütün gün, iki gözü iki çeşme ağlayıp duruyor, olağanüstü bir olayın kocasını kurtarmasını bekliyordu. Bu gözü yaşlı evde, herkesin kendini yoğun bir hüzne terkettiği bu evde, yılmayan, ayakta kalan yalnızca David'di. Umudunu yitirmemiş, gidiyor, geliyor, kardeşini kurtarmanın çarelerini araştırıyordu. Son karşılaşmalarında, Simon'un ö-

nünde yemin etmiş, gerçeği ortaya çıkarmadan ruhunun asla huzura kavuşmayacağını söylemişti. Parasız hiçbir şey yapılamayacağını bildiğinden işini büsbütün terketmemiş, güvendiği bir taşarona emanet etmişti. Bundan böyle tek uğraşısı gerçeğin araştırılması, soruşturulmasıydı, en ince ayrıntılarına dek iniyor, yeni olayları değerlendiriyordu. Gücü biraz zayıflayacak olsa, yengesine Cayenne'den gelen mektuplarla yeniden güç buluyor, canla başla çalışıyordu. Simon diğer suçlularla birlikte, bir gemiye bindirilip Cayenne zindanına götürülmüştü. Zindan yönetiminin kuşa çevirdiği mektupların her satırında yine de ıstırap çığlıkları, bir başkasının işlediği suçun cezasını çeken suçsuz bir insanın başkaldırıları vardı. Bu kahreden üzüntü sonunda çıldırtmaz mıydı insanı? Simon, hırsızlardan, katillerden, zindan arkadaşlarından tatlı bir dille söz ediyordu. Mektuplarından anlaşıldığına göre, uygar bir dünyanın dışında, başkalarına acı çektirmekten hoşlanan mağara adamlarına dönmüş gardiyan ve cellatlarla ahbaplık kurmuştu. Bulunduğu yer bir çamur ve kan deryası gibiydi. Cezası bağışlanan bir kürek suçlusu, Marc'ın da orda bulunduğu bir akşam David'lere gelmiş, zindanda olup bitenleri anlatmıştı. Adamın anlattıklarını dinledikçe ikisi de üzüntülerinden kahroldular.

David ve Marc elele, hayli uğraşmalarına rağmen yazık ki önemli bir sonuç alamamışlardı. Aralarında Hristiyan Kardeşler Okulu papazlarını, özellikle en çok şüphelendikleri Gorgias'ı izlemeyi kararlaştırmışlardı. Ama davadan bir ay sonra Kardeşler Okulunun her üç öğretmeni, Isodore, Lazarus ve Gorgias ortadan kaybolmuşlar, Fransa'nın öteki ucundaki bir başka bölgeye gönderilmişlerdi, okula yeni gelen üç papazla yalnızca yönetmen Fulgence kalmıştı. Ne Marc, ne de David olaydan hiçbir yarar sağlayamamışlardı, zira papazların sık sık yer değiştirmesi olağan şeylerdendi ve bu üç kişiden hangisini gözden uzaklaştırmak için tayinin yapıldığı karanlık kalıyordu. İşin daha da beteri, Simon olayı cumhuriyetçi, laik eğitime büyük bir darbe indirmişti, birçok aileler çocuklarını resmi okuldan alıp din okuluna vermeye başladılar. Sofu kadınlar her yerde iğrenç olayın dedikodusunu yapıyorlar, bu Allahsız okullarda çocukların ırzına geçilip öldürüldüğünü yayıyorlardı. Simon olayına dek Kardeşler Okulu asla böylesine rağbet görmemiş, papazlar tam bir zafer kazanmamışlardı. Simon'un yerine atanan saz benizli sıska öğretmen Méchain cumhuriyetçi okula karşı açılan bu kampanyanın üstesinden gelebilecek güçte biri değildi. Ciğerlerinden rahatsız olduğu söyleniyordu. Kışın, çokluk, zamanını

okulda değil de yatağında geçiriyordu, öğrencileri öğretmen yardımcısı Mignot'nun eline bırakmıştı, başında güçlü bir yöretici bulamayan Mignot ise, papazlara yaltaklanması sayesinde kasabanın gözde öğretmeni haline gelen bayan Rouzaire'in dümen suyuna girmişti. Bu yol en iyi yol değil miydi, analardan babalardan armağan, ilköğretim müfettişi yakışıklı Mauraisin'den iyi rapor almanın en sağlam yolu da bu değil miydi? Rouzaire'in pek güzel öğütleri sayesinde öğrencilerini alıp kiliseye, pazar törenine götürüyordu. Sınıfa kocaman bir haç koymuştu, aileler bunu görür de çocuklarını yine bizim okula gönderir diyordu. Şöylę ya da böyle, kısaca bütün kasaba şeriatçıların yanına geçmişti ve cumhuriyetçi okulun karşılaştığı bu çöküntü gittikçe daha da ciddi bir durum alıyordu.

Ülkesinde korkunç bir cehaletin saltanat sürdüğünü gördükçe Marc'ın üzüntüsü de artıyordu. Simon'un adı, tiksinti ve dehşet uyandırır olmuştu, kimin yanında adı geçse öfke ve hınç çığlıkları yükseliyordu. Köylü kentli, kasabalı arasında Simon adı en iğrenç suçları özetleyen lanetlenmiş bir ad haline gelmişti. Kasabaya taş yağmasını istemiyorsan bu ismi ağzına almayacaksın. Davadan sonra, Simon'un suçsuz olabileceğine inanan akıllı, dürüst, haksever kimseler yok değildi, ama halkın öfkesini görüp ağızlarını açmaya cesaret edemiyorlardı. Olan olmuştu bir kere, haksızlığı söylesen de neye yarayacaktı, ne edersen kendine eder, halkın öfkesini çekip kendi başını yerdin. Marc, Simon'un suçsuzluğunu gösteren kanıtlar belirdikçe daha bir kahroluyor, halkın kokuşmuşluğu karşısında daha bir şaşkına dönüyordu. Beyinleri yıkanmış bu insanlar koca bir bataklığa gırtlaklarına dek saplanıp kalmışlardı, gerçeği bir türlü görmek, anlamak istemiyorlardı. Birkaç kez Bongard'a, işçi Doloir'a ve memur Savin'e rastlamıştı, her üçü de çocuklarını resmi okuldan alıp Hristiyan Kardeşler Okuluna vermek istiyorlardı ama, kimi şefinden, kimi patronundan, kimi kasabanın yüksek memurlarından çekiniyordu. Bongard, köylü tutumunu değiştirmemiş Simon konusunda susmaya devam etmişti: onu ilgilendirmiyordu bu konu, hatta papazlardan yana mı, yoksa hükümetten yana mı olması gerektiğini bilmiyordu, buna rağmen, Yahudilerin hayvanları hastalandırdığı kanısındaydı, zira çocukları Fernand ve Angèle, bir adamı bir kuyuya beyaz bir toz atarken görmüşlerdi. Doloir yine askerlik anılarını anlattı, eski bir arkadaşından duymuştu, Simon sorunuyla ilgili, Fransa'yı Almanya'ya satmak için Yahudiler bir sendika kurmuşlardı. Hele bir çocukları çirkin şeyler anlatsın, gidip o ırz düşmanı resmi okulun tavanını

öğretmenin başına yıkacaktı. Savin'e gelince, redingotlu, yoksulluğunun öcünü eğitim dünyasından, bütün toplumdan almak ister gibi bir hali vardı, alabildiğine karamsar, köylü Bongard ve işçi Doloir'dan beter saçmalıyordu. Mason olmadığı için böyle ot gibi yaşıyormuş, şeriata çalışsaymış bu durumlara düşmezmiş, şu cumhuriyet uğruna çekmediği kalmıyor, karısının günahını çıkaran zavallı papazın bile kalbini kırıyormuş, Simon sorununa gelince; herkesin bildiği tam bir güldürüymüş, resmi okullarda olsun, dini okullarda olsun, olmadık edepsizlikler varken tek bir suçluyla halkı uyutmaya çalışıyorlarmış. Hatta bir an, çocuklarının üçünü de okuldan alıp evde oturtmayı düşünmüş. Marc kafası arı kovanı gibi, yüreği burkularak dinliyordu bütün bu saçmalıkları. Hayvan değildi ya bu adamlar,sağduyu sahibi bir insan nasıl bu kadar yobazlaşabilirdi. Adamların kafa yapısı şaşkına çeviriyordu onu, cehaletten de öte bir tehlikeydi bu. Budalalıklar, aptallıklar birbirini izliyordu, halk ön yargılar içindeydi, kafalar boş inançlar ve efsanelerle örümceklenmişti, akıl gücünü kaybediyordu. Halk zehirlenmişti, onları bu zehirden kurtarıp aydın düşünceli insanlar haline getirmek için ne yapmak gerekecekti. Bir gün, Milhomme görümcelerin Courte Sokağındaki kırtasiye dükkanına girdi. Milhomme kadınlar ve çocukları, hepsi de ordaydılar. Marc'ın ansızın içeri girmesi şaşırtmıştı onları. Bayan Alexander, ürpererek kalktı ve elini yıkamak bahanesiyle oğlu küçük Sébastien'ı götürdü. Simon cezaya çarptırılalı beri bu evde ne büyük bir kargaşanın saltanat sürdüğü görülüyordu böylece. Gerçek, bir gün, bü küçük, dar dükkandan mı duyuracaktı sesini? Bayan Edouard, bir takım öyküler anlatarak görümcesinin duygusal davranışını perdelemeye çalışıyordu; yaşlı bir kadın sık sık düşünde küçük Zephirin'i görüyormuş, Simon'un kurbanı zavallı Zéphirin'in elinde bir defne dalı varmış, hristiyan Kardeşler Okulu zan altında kalalı beri yıldırımlar onu koruyormuş, üç kez okul çevresine yıldırım düştüğü halde hiçbirinin ona değmemesi bunu gösteriyormuş.

Marc'ın, bir gün de, yönetimle ilgili bir iş konusunda belediye başkanı Darras'yı görmesi gerekmişti. Başkanın da nasıl bir utanç ve bunalım içinde olduğu görülüyordu. Darras hep Simon'cu görünmüş, hatta ona karşı olan sevgisini açıklamaktan çekinmemişti. Ama işte yüksek bir memur olduğundan, yan tutmaması gerekiyormuş. Pek sevdiği belediye başkanlığını yitirmekten, seçmenlerine sevimsiz görünmekten korkuyordu. Önündeki işlemi tamamladığında, Marc'ın kendisine birkaç soru sorması

üzerine ellerini havaya kaldırıp yakınmaya başladı. Ne yapabilirdi, belediyede tıpkı bir tutsak gibiydi, hele de böylesi bölünmüş, dincilerin egemen olduğu bir belediye meclisiyle başı dertteydi, seçimler yakındı, dinciler büyük bir çoğunlukla meclisi ellerine geçireceklerdi. Ah şu Simon davası ah, dincilerin eline ne büyük bir fırsat vermişti, nasıl da kolay bir zafer kazanmıştı kilise, nasıl da ustalıkla yararlanmasını bilmişlerdi bu olaydan. N'olacak, halk cahildi, beyni yıkanmıştı, yalanlarla, dolap düzenlerle aldatılıyordu. Böyle şanssız bir durumda yapacak hiçbir şey yoktu, iyisi fırtına dinene dek başını önüne eğip beklemekti. Hatta Marc'tan öğütlerini de esirgememişti Darras, burda söylediklerini sakın başka yerlerde tekrarlamasındı. Sonra, Jonville öğretmenine karşı duyduğu gizli sevgiyi göstermek için onu kapıya kadar geçirdi ve elverişli zamana dek sakın sesini çıkarmamasını, ölü gibi sessiz olmasını bir kez daha yalvararak istedi.

Umutsuzluğu yüreğinden taşıyordu, iğrenmeye başlamıştı bu kayıtsız, çıkarcı insanlardan, hüznünü avutmak için Beaumont'a, öğretmen okulunun müdürü Salvan'a koşuyordu. Özellikle, Férou'nun, rahip Cognasse'la didişip yoksulluk, açlık içinde kıvrandığı o çetin kış günlerinde sık sık koşmuştu Salvan'a. Cognasse'ın armağana, paraya boğulduğu bir köyde küçük bir ücret karşılığı çalışan yoksul öğretmen arkadaşının içinde bulunduğu korkunç durumu konuşuyorlardı Salvan'la. Salvan'a göre bu yoksulluk, öğretmen Férou'ya, karşı saygının gittikçe azalması sonucuydu.. Öğretmen Okuluna karşı ilgi de gittikçe azalıyordu zaten, okul, öğrenci sayısını güçlükle tamamlayabiliyordu, otuz yaşında, günde elli iki kuruş karşılığında göreve başlayan bir köy öğretmeni bu parayla nasıl geçinecekti? Şunları söylemişti Salvan: "Okul hakkında çok şeyler yazıldı, çizildi. Okulu bitirip köylerde hayata atılan öğretmenler utanılacak sıkıntılara düştüler. Öğrencileri ise çoğu karabasandan kurtulmak isteyen köy çocuklarıydı, ama artık onlar da memur olarak kapağı kente atıp zengin olma yolunu arıyorlar. Kala kala elimizde, on yıllık zorunlu hizmet karşılığında, askerlik görevinden bağışık tutulmak isteyen delikanlılar kaldı, az para, az onur, çok sıkıntı veren böyle bir uğraşıyı kim ister. Yine de elimizden geleni yapıp öğretmen okulundan bol bol öğretmen çıkarmalıyız, başlıca sorunumuz bu olmalı, ülkemizin eğitimi, gücü, esenliği öğretmenlere bağlı. Gerçek ve adalete yürekten bağlı, akıl ve mantık alevlerini tutuşturacak olanlar yarının öğretmenleridir. Öğretmen Okulunun öğrenci sayısının artması, bu kutsal uğraşının onuruna kavuşmasına, öğretmenin insanca ya-

şamasına bağlı. Öte yandan, Öğretmen Okulu öğrencileri yepyeni bir programla yetiştirilmelidir." Salvan haklıydı, ilkokul öğretmenlerine ne kadar değer verilirse, halkın çoğunluğunun aydınlanması da o kadar kolaylaşırdı. Fransa'nın esenliği söz konusuydu, yaşamak ve ölmek sorunuydu bu, gelecek Fransa'yı, ön yargılardan, boş insanlardan, bilgisizlikten kurtulmuş bir Fransa'yı öğretmenler yaratacaktı. Oysa şimdiye dek bu okulda deneysel yöntemlere dayanan, doğmaları, uydurma efsaneleri, bu dünyanın küçük insanlarını çağlardır yoksul ve köle kılan yanlış düşünceleri yıkan bir eğitim uygulanamamıştı. Öğretmenlerin çoğu ciddi insanlardı, hatta cumhuriyetçiydiler, okuma-yazma, biraz hesap, biraz tarih öğretebilecek yeterlikteydiler, ama yeni yurttaşlar, yeni insanlar yaratacak güçte değillerdi. Simon sorunu bu durumlarını açıkça göstermiş, hemen hepsi gerçeğin yanında değil, yalanın, şeriatın yanında yer almıştı, bu da akıl, mantık ve yöntem yoksunluklarının bir sonucuydu. Gerçeğe bağlı değildiler, Yahudiler Fransayı Almanlara satıyor deyip işin içinden çıkmışlardı. Ah, evet, bütün Fransa'nın kurtuluşu, eğitimi ilk okul öğretmenlerine bağlıydı, Fransa'yı çağlardır içinde kaldığı yoğun karanlıklardan kurtarıp, gerçeğe, özgürlüğe, adalete, bilime saygı duyan bir ülke yapmak için, her şeyden önce aydınlık kafalı, mücadeleci öğretmenler yetiştirilmeliydi.

Bir sabah Marc, Salvan'dan bir mektup aldı, bir konuyu görüşmek üzere ivedi gelmesini istiyordu. Marc, perşembe günü hemen, Salvan'a, içeri girerken hâlâ eski günlerin heyecanını duyduğu Öğretmen Okuluna koştu.

Müdür, bahçeye açılan, nisan güneşinin ılık ışıklarıyla aydınlanan çalışma odasında onu bekliyordu.

- Durum şu sevgili dost... Kasabanın halini biliyorsun. Olağanüstü koşullar yaşayan böyle bir kasabaya yanlış bir atama yapıldı, Simon'dan boşalan yere Méchain gönderildi. Kötü bir insan değildir, hâttâ bizimle aynı düşüncede olduğunu sanıyorum. Ne var ki güçsüz biri, birkaç ayda pes etti. Üstelik de hasta, güneyde başka bir yere atanmasını istiyor. Kasabaya sağlam kafalı, güçlü bir öğretmen gerekli, bugünkü elverişsiz koşullar karşısında akıllıca davranıp direnebilen güçlü bir öğretmen. Biz sizi düşündük.

Marc için öyle beklenmedik bir şeydi ki haykırmaktan kendini alamadı:

- Nasıl, beni mi!

- Evet, kasabayı ve bugün içinde bulunduğu çöküntüyü iyi bilen, değerlendiren bir siz varsınız. Simon cezaya çarptırılalıberi ilk okul lânetlenmiş bir durumda. Hıristiyan Kardeşler Okulu bizim ilk okuldan her yıl biraz daha öğrenci alıyor. Hemen mücadeleye başlamazsak cehalet, boş inan, gericilik bizi yalayıp yutacak sonunda. Binlerce yılın boş inanlarına, dinci duygularına tutsak olmuş halk, üstelik ilerleme yerine gerileme var. Bize, mutlu, aydınlık geleceği kuracak bir işçi gerek, ilk okulu gelecek Fransa'nın eğitici, özgürlükçü, kurtarıcı bir okulu haline getirecek, Fransız halkının özgürlük ve adalet tohumlarını atacak bir işçi... Ve biz sizi düşündük.

Marc yeniden Salvan'ın sözünü kesti:

- Bu sizin bir dileğiniz midir, yoksa böyle bir görev sizin aracılığınızla mı öneriliyor?

Salvan gülümsemeye başladı.

- Ben burda topu topu küçük bir memurum, benim bütün dileklerimi yerine getirselerdi daha ne isterdim. Gerçek sizin düşündüğünüz gibi, ben yalnız size bu öneriyi yapmakla yükümlü biriyim. Sizi sevdiğimi bilirler... Akademi müfettişimiz Le Brazer, pazartesi günü Valilik'e istetti beni, kasabanın içinde bulunduuğu durumu konuştuk, Maillebois'ya atanmanız işte o konuşma sonucu ortaya çıktı.

Marc, elinde olmadan omuz silker gibi bir hareket yaptı.

Salvan devam etti.

- Şüphesiz, Le Brazer, Simon sorununda beklenen ciddiyeti göstermedi, oysa bir şeyler yapabilirdi. Ama insanları olduğu gibi kabul etmek gerek. Yalnız şu kadarını seyleyeyim ki, kasabadaki çalışmalarınızda belki açıktan sizden yana görünmeyecektir, ama el altından size yardımcı olacaktır, korkmadan güvenebilirsiniz ona. Ne yapar yapar, o pek kuşkulu vali Hennebise'i kazanmayı başarır. Üniversite rektörü Forbes'a gelince, pek öyle şeylerle ilgilenmez. Sakınman, dikkatli olman gereken tek adam Maurisin olacak cizvit müfettiş. Crabot'nun ahbabı herif, Le Brazer, ustalıklı bir politikayla onu çekip çevirebileceğine inanıyor... Göreceğiz.kimin kazanacağını, mücadele yıldırmamalı bizi!

Marc susuyordu. Gözlerini yere dikmiş, kuşkulu ve kararsız bir hali vardı. Salvan, Marc'ın karşı karşıya bulunduğu durumu bildiğinden içini okur gibiydi, heyecanla ellerini tuttu.

- Sizden istediğim şeyin farkındayım. Geneviève'in babası

Berthereau'nun çok yakın dostuydum. Özgür düşünceli bir insandı, ama duyguluydu, karısının kiliseye gitmesine karşı koymadı, hâttâ kendisi de onunla birlikte kiliseye gitti. Ölümünden sonra da, sizinle evlenen kızının kanuni haklarının korunmasıyla görevlendirildim. Büyükanne bayan Duparque'ın softa bir yobazlıkla yönettiği, Capucins Alanındaki küçük eve bir akraba gibi sık sık girip çıktım. Kızı bayan Berthereau ve torunu Geneviève onun buyruklarından asla çıkamazlardı. Belki evlilikten önce sizi uyarmam gerekirdi bu konuda, böylesi sofu bir ailenin içine girmek sizin gibi bir insan için her zaman sakıncalı bir durum doğurabilirdi, Geneviève çocukluğundan beri çok sıkı bir eğitim görmüştür. Ne var ki şimdiye dek, sizi hep mutlu gördüğümden, pek fazla suçlamadım kendimi. Ama şu an hak veriyorum size, kasabaya atandığınızda Deparque hanımlarla sürekli bir çatışma başlayacak aranızda. Şu an bunu düşünüyorsunuz değil mi?

- Evet, doğruyu söylemek gerekirse, mutluluğumun tehlikeye düşmesinden korkuyorum... Biliyorsunuz, tutkusuz bir insanım, Maillebois'ya atanmak benim için elbette bir ilerleme imkanı, ama Jonville'deki durumumdan çok memnunum, başarımdan kıvanç duyuyorum. Şimdi siz Jonville'i terkedip bir başka yerde huzurumu tehlikeye sokmamı istiyorsunuz!

Bir an sessizlik oldu, sonra, Salvan tatlı bir sesle sordu:

- Geneviève'in sevgisinden şüpheniz mi var?

Marc haykırdı:

- Ah, hayır, hayır!

Sessizlik yeniden başladı. Marc, farkında olmadan yüreğinin bunaldığını duydu.

- Nasıl şüphelenebilirim ondan, kollarımda öyle mutlu, öyle seven bir kadın hali var ki... Ama Duparque'larin yanında geçirdiğimiz sıkıntılı yaşamı anlatamam. Simon sorunuyla ilgilenmem çok kızdırıyor onları. O evde bir yabancı oldum ben artık, hizmetçi bile benimle konuşmuyordu. Arasıra bir iki kelime o kadar, gittikçe düşman gözlerle bakıyorlardı, kavga çıkmasına ramak kalmıştı. Öyle bir an geldi ki yabancı bir gezegendeşmişim gibi yalnız duymaya başladım kendimi. İlişkilerimiz tümüyle koptu. Bu hanımlar az kalsın koparacaklardı Geneviève'i benden, nerdeyse Dames de la Visitation'un eski öğrencisi halini alacaktı yeniden. Çok şükür Jonville'e gittik de yuvamızda her ikimiz de kurtulduk, karım

yine kendini mutlu duymaya başladı benimle.

Bir an titreyerek durdu, sonra yine haykıran bir sesle konuşmaya başladı.

- Hayır, hayır! Bırakın olduğum yerde kalayım! Köyümde görevimi yapıyorum, inandığım davaya hizmet ediyorum. Her horoz kendi çöplüğünde öter.

Salvan ağır adımlarla hem yürüyor, hem Marc'ı dinliyordu. Tam önüne gelince durdu:

- Sizden fedakarlık istemeye hakkım yok dostum. Kasabada pek çok güçlüklerle karşılaşacaksın elbette, ama iş, evini, mutluluğunu sarsacak duruma gelirse, bu herkesten önce beni üzer. Sizi tanıyorum, yiğitlik mayanızda var... Cevabınızı hemen vermeyin. Bir hafta kadar düşünün, gelecek perşembe kararınızı bildirirsiniz. Konuşur bir sonuca varırız.

Marc, akşamleyin, kafası arı kovanı gibi uğuldayarak, Salvan'ın önerisini düşüne düşüne Jonville'e döndü. Kendisinden bile saklamaya çalıştığı korkularının üstüne bir çizgi çekip bütün mutluluğu, kıvançları pahasına, karısının anneannesi ve annesiyle mücadeleyi göze alabilir miydi? Bu sorunu önce içtenlikle karısına açmaya karar verdi; sonra vaz geçti. Geneviève'in cevabını çok iyi biliyordu, kafana hangisi uygunsa, görevlerin neyi gerektiriyorsa onu yap diyecekti. İki gün söz etmedi Salvan'ın önerisinden, ama içindeki sıkıntı, kendine karşı hoşnutsuzluğu gittikçe çoğalmaya başladı. Kuşku ve kararsızlık içinde iki gün geçirdi ve bu öneriyi enine boyuna düşünmeye, incelemeye karar verdi.

Simon davasıyla kasabayı iyice tanımıştı, durumu yeniden gözden geçirdi. Kimler vardı karşısında. Belediye başkanı Darras, iyi bir insandı, ileri görüşlüydü, ama görevini ve çıkarlarını kaybetmekten ödü kopardı, bugüne bugün büyük bir işletmenin sahibiydi. Bongard'lar, Deloir'lar, Savin'ler, Millehomme'ları düşündü. Ortalama bir akıl ve erdem sahibi olması gereken bu insanlar, vahşet ve budalalık dolu, ne aptalca sözler etmişlerdi. Bunların ardında, en saçma hikayeler, uyutulmuş, en umulmadık, en yırtıcı şeyler yapabilecek koca bir halk, koca bir yığın vardı. Kafalar hâlâ, barbar, vahşi boş inanlar peşindeydi, yarattıkları putlara tapıyorlar, yakıp yıkmayı, yağmayı zafer sanıyorlardı. Hoşgörüden, iyilikten, akıldan yoksundular. İnsan sormaktan kendini alamıyordu, bu hata ve yalanlar yığını içinde nasıl rahat edebiliyorlardı? Temiz, sade ve açık olan herşeyden dehşet duyuyorlarmış gibi, temiz, basit ve açık olan herşeye

karşı sonsuz bir hınç besliyorlarmış gibi neden en basit mantığa ve akla karşı direniyorlardı? Neden güneşin varlığını kabul etmek varken gözlerini ısrarla gün ışığına yumuyorlardı? Neden Simon sorununda, inmeli insanlar gibi böyle şaşılacak bir körlük, ilgisizlik göstermişler, gerçeği görmeye, anlamaya uğraşmadıkları gibi, üstüne yoğun karanlıklar serperek onu büsbütün gizlemeye çalışmışlar, boş inanlar ve önyargılar içinde çırpınarak ölüm çığlıkları atmışlardı? Şüphesiz "Le Croix de Beaumont" "Le Petit Beaumontais" gibi gazeteler her sabah yalanlar kusarak halkın beynini zehirliyor, halkı kandırıyordu. Çocuk beyinliler, cesaretsiz yürekler, uşaklık ve yoksulluk içinde kıvranan bu zavallı sade insanlar; yalancıların, sahtekârların, halk oyu avcılarının kurbanlarıydı elbette. Dünyanın efendileri; yani dinler, imparatorluklar, krallıklar, saltanatlarını, çalıp çırptıkları, köleleştirdikleri insanların beyinlerini uyuşturarak sürdürüyorlardı. Ama bilincin bu uyurgezerliğini, halkın bilincinin bu uyuşukluğunun köklerini daha başka nedenlerde de aramak gerekirdi. Yığınların böylesine kolaylıkla teslim olması, zehirlenmesi için direnme gücünü bütünüyle yitirmesi gerekirdi. Zehir özellikle cahiller, bilmeyenler, eleştiriden, tartışmadan yoksun beyinlerde etkisini gösterir. Bunca acının, haksızlığın, alçaklığın temeli, tarihin nice çirkefler ve cinayetleri arasında ışığa doğru usul ve hantal adımlarla ilerleyen insanlığın büyük acısının ilk ve tek nedeni, bilgisizlikti. Halkların kurtuluşu, kitlelerin köklü eğitimi her şeyden önce bilgisizliğin ortadan kaldırılmasına bağlıydı. Bilgisiz bir halkın, adalet, eşitlik duygularından ne kadar yoksun olduğu, Simon olayıyla bir kez daha ortaya çıkıyordu. Adil bir Fransa ancak ve ancak gerçeğe saygıyla kurulabilirdi.

Marc kafasından bunları geçirirken birden şaşkınlaştı. Peki ama Fransa'da, nasıl oluyor da bu sade, kendi halinde yaşayan köylüler, işçiler hâlâ ilkel insanlara has yoz bir kafaya sahiptiler? Cumhuriyetin kuruluşunun üstünden nice yıllar geçmişti, o halde cumhuriyet düzeninin kurucuları ülkeyi özgür bir Devlet üstüne oturtmamışlar mıydı, çağdaş bilimin ilerlemelerine göre yeni bir düzenleme yapmamışlar mıydı, cumhuriyetle birlikte, parasız, mecburi ve lâik duruma getirilen ilk öğretim onuruna kavuşturulamamış mıydı? Demek ki cumhuriyet anıtının tamamlandığını sanmışlardı. Sözde, çağlardır süregelen yalanlar ve yanılgılardan kurtulmuş bilinçli bir demokrasi kurulacaktı. On yıl, yirmi yıl sonunda, cumhuriyet okullarından çıkan, gerçekle beslenmiş yeni kuşaklar, zaman geçtikçe, öz-

gürlük uğruna kapatıldıkları zindanlardan kurtulup, özgür, aklın ve mantığın buyruğunda, bilim ve adalet için çalışan yepyeni bir halkı oluşturacaklardı. Ama işte otuz yıl geçtiği halde atılan ilk adım hiç bir işe yaramamış, Fransa, yerinde sayar olmuştu. Dünkü budalalıklar, dünkü yoğun karanlıklar bugün de vardı. Neler olup bitiyordu? Halkın yoğun karanlıklardan kurtulması için yapılan bütün çabaları hangi gizli el sonradan felce uğratmıştı? Bu soruyu kendine sorar sormaz cevabını da hemen bulmuştu Marc... Din. Evet, Din, yoğun karanlıklardan, bağnazlıktan, yani kendisinden söküp alınmak, kurtarılmak istenilen bu insanları, sabırlı bir çalışma, usta bir taktikle teker teker yeniden eline geçirmişti. Ruhları ve bedenleri nasıl köleleştirecek, insanları dilediği gibi yalana ve karanlığa nasıl boğacaktı? Elbette eğitimin efendisi olarak. Bir kez daha kavgasına eğitim alanından başlamıştı, hem de tam bir iki yüzlülükle. Cumhuriyet yasalarının kurtarmak istediği milyonlarca çocuğun beynini, cumhuriyetin kendi yasalarından yararlanarak, doğmalarla karıştırıyordu din çevresi, hem de cumhuriyetçi olduklarını söyleyecek kadar ince bir iki yüzlülükle. Nice genç beyinler yanılgılara sürüklenmiş, günümüzün taşlaşmış toplumunda saltanat süren bir soygun ve vahşet Tanrısının gelecekteki cenkçileri olmuşlardı. Papa güttüğü usta bir politikayla devrimi kendi yurdundan, Fransa'dan sürgün etmiş, özgürlük adına, zaferi kendisi kazanmıştı. Dünün devrimcileri, sesini soluğunu kesti, aşırı bir hoşgörüyle kendilerine gülümsedi diye, yobazlığı yendiklerini sandılar, yeni bir uzlaştırıcı yol, yumuşak bir yol izlediler, bütün inançları ulusal ve yurtsever bir inançta birleştirilecek bir yol. Madem cumhuriyet üstün gelmişti, neden bütün çocuklarını artık bağrına basmayacaktı? Ama cumhuriyetin bu ruh büyüklüğünden yararlanarak irtica yer altından gizli çalışmalarını yürütüyor, sürgün din adamları teker teker Fransa'ya dönüyor, insanları köleleştirme ve beyinleri zehirleme işlemi hızla devam ediyor. Cizvitler, Dominikenler ve diğer dini eğitim toplulukları öğrencilerinin sayısını arttırıyor, yönetimi, yargıçları, orduyu kendi boyunduruğu altına alıyorlardı. Böylece Hıristiyan Kardeşler ve Hıristiyan Kızkardeşler Okulları, lâik, zorunlu ve parasız ilk okulların öğrencilerini ellerinden alıyorlardı. İrtica yeniden hortlamıştı, hükümetteki adamları kanalıyla, Fransa'nın gelecek kuşaklarını, köylülerini, işçilerini, askerlerini örümcek bir kafayla hazırlıyordu, bütün bir ülke yeniden yobazlığın falakasına yatmıştı.

Marc pazar günü bu düşüncelerinde ne kadar haklı olduğunu gösteren

bir olayla karşılaştı. Salvan'ın önerisini kabul edip edemeyeceği konusunda henüz bir karara varamamıştı, sorunu kafasında evirip çeviriyor, tartışıyordu. Pazar günü David'le görüşmek için Lehmann'lara gittiğinde kasabada büyük bir dini törenle karşılaştı, merak edip törene katıldı. On beş gündür "La croix de Beaumontais" gazetesi ateşli yazılar döktürerek bu büyük günü muştuluyordu. Kapüsenler Manastırına Saint-Antoine de Padoue'nun kafasının bir parçasını kapsayan eşsiz bir anıt armağan ediliyordu, gönlü Tanrı ateşiyle tutuşan bazı zenginler Hazretin kafatası kemiğine on bin frank ödemişlerdi. Şimdi bu yeni anıtın, Hazret'in eski anıtının eteklerine yerleştirilmesi söz konusuydu. Piskopos Bergerot da varlığıyla bu büyük günü ayrıca onurlandırıyordu. Herkes piskoposun törene gelmesinden söz ediyordu. Zira, kasaba kilisesinin papazı rahip Quandieu'yü din taciri kapüsen softalarına karşı nasıl cesaretle savunduğunu kimse unutmamıştı. Köy kiliselerini dolaşırken kasabaya da uğrayıp tapınak tacirlerine saldıran, bu tacirlerin İsa'yı yeniden çarmıha gerdiklerini söyleyen o değil miydi? Üstelik adı Simoncuya çıkmamış mıydı? Ama işte dün arkasından koşan kapüsenlerin bugün ayağına gelmiş, onlara olan sevgisini göstermeye çalışıyor, bu imkândan yararlanarak kapüsenlerin mağazalarına arka çıkıyordu. Boş inanlar kazanmış, piskopos birkaç ay sonra kapüsenlere teslim olmuştu, sağ duyu ve kültür sahibi bir insanın kendisini yalanlar duruma düşmesi ne utanç vericiydi.

Marc, dalga dalga akan bir kalabalıkla birlikte Manastıra geldi ve orda kaldığı iki saat içinde dünyanın en garip şeyleriyle karşılaştı. Kasaba kapüsenlerinin Saint-Antoine de Padoue hazretleriyle yaptığı ticaret hayli genişlemiş, bir franktan on franka kadar alınan küçük paraların toplam tutarı yüz binlerce frankı bulmuştu. Günah çıkaran hanımların düşlerine giren, kapüsenlerin yakışıklı piri Thèodore'du bu büyük mucizenin, bu büyük ticaretin kurucusu. Yoksulların, dar gelirlilerin küçük paralarıyla demokratik bir mucize yaratmıştı. Başlangıçta, Manastırda Yatır hazretlerinin yoksul bir anıtı vardı ve Hazret, yalnızca, en eski yeteneğini göstermekle yetiniyor, kayıp eşyaları bulduruyordu. Derken, bir iki küçük başarıyla para akın etmeye başlayınca, Thèodore Yatırın etki alanını genişletti. Yatır, müşterilerinin bütün dileklerini dinlemeye başladı. Doktorların umut yok dediği hastalar, karnı ağrıyanlar, başı ağrıyanlar; paralarını sonucu şüpheli yerlere yatıran borsa oyuncuları; alış-veriş için gerekli parayı bulamayan ya da ellerindeki bozulmaya yüz tutmuş malları nereye sata-

caklarını bilemeyen küçük esnaf; çeyizsiz, çirkin kızlarına koca arayan işbilir anneler; iş araya araya kaldırımları eskitmekten yorgun düşmüş, günlük ekmeklerini kazanmak için mucizeye sığınmış yoksullar; ölmek üzere olan baba ve annelerinin kendilerini mirastan yoksun bırakmasından korkan tedirgin oğullar, kızları tembel, kafasız, Tanrı yardımlarına koşmazsa yüzde yüz sınıfta kalacak öğrenciler; çabadan ve çalışmadan yoksun, sağduyu ve emeğin mantıksal koşulları dışında Tanrıdan medet uman, olmayacak bir şey olsun diye bekleyen bütün köhne kafalar Hazret'in önünde kuyruğa girip şanslarını deniyorlardı. Şansları da kötü sayılmazdı hani, Manastır istatistiklerine göre Yatır her altı kişiden dördünün gönlünü hoş ediyordu. Ticaret hayli genişlemişti, eski anıtın yerine daha büyük, daha gösterişli yeni bir anıt yerleştirildi. Anıtın her yanında son moda sadaka kutuları vardı. Kutular iki gözlüydü, birine para atılıyor, ötekine de Hazret'ten dileğini bildiren mektuplar konuyordu. Elbette, para vermek zorunlu değildi, ne var ki Yatır, tutarı az da olsa, mutlaka kutuya mangır atanların dileğini yerine getiriyordu; papaz Théodore'un deneyler sonucu düzenlediği bir de para tarifesi vardı. Hazret'e ufak tefek şeyler için bir iki frank, büyük dilekler için beş ile on frank vermek gerekiyordu. Zaten verilen parayı yeterli bulmazsa Saint-Antoine de Padoue dileklerinize aldırmıyordu, işte o zaman bağışı artırmak, üç katına çıkarmak gerekiyordu. Dileğim yerine gelsin de Yatıra öyle para vereyim diye düşünmek çok yanlıştı. Hazret veresiyeden hoşlanmıyordu. Bir de şu vardı; parayı verdikten sonraki iş Tanrıya kalıyordu, ister dilekleri yerine getirir, ister getirmezdi, Hazretle müşteriler arasındaki anlaşma Tanrıyı ilgilendirmezdi, ayrıca Hazretin de kimseye karşı bir zorunluluğu yoktu. Bu kutsal tombala oyununun oyuncuları, inanlıların çılgınlık derecesine göre, yirmi, kırk, yüz mangırlarını sadaka kutularına boşaltıp evlerinde heyecanla tombalanın sonucunu bekliyorlardı. Umulmadık, yasa dışı bir kazanç; iyi bir koca; okkalı bir miras payı; diploma; her şey vardı kutuda, insanların budalalıklarından yararlanan dünyanın en alçak, en rezil, en utanç verici kumarı oynanıyor, haksızlıklar Tanrısından hak edilmemiş kazançlar bekleniyordu.

Topluluğun coşkun heyecanını görünce, Marc, bu ticaretin çok daha genişleyip, bu gümüş yaldızlı, içinde Hazretin kafatası kemiği bulunan yeni anıt aracılığıyla ülkeyi baştan başa zehirleyeceğini anladı. Kafatası kemiği kapüsenlerin yakışıklı papazı Théodore'un son buluşuydu. Kent'de

Saint-Antoine de Padoue'nun mucizelerinden yararlanan başka tarikatlar da vardı, ama işte sömürü yarışması Théodore'un yengisiyle bitiyordu, çünkü Hazretin kutsal kafatası Maillebois kapüsenlerinin eline geçmişti, kemik kimdeyse sultan oydu. Kilisenin duvarları boydan boya afişlerle kaplıydı, afişlerde bundan böyle, kutsal kemik sayesinde dileklerin gerçekleşme imkânının arttırıldığı, buna rağmen, Hazret'le müşteriler arasında küskünlük çıkmaması için tarifenin değiştirilmediği yazılıydı. Marc'ı en çok üzen Bayan Rouzaire'in de, sanki okul programının bir bölümüymüş gibi kız öğrencilerini alıp Manastırdaki törene getirmesiydi. Hâttâ kız öğrencilerinin en büyüğünün başında, üstünde "İsa ve Meryem'in ünü yüce olsun" yazılı ak ipekten bir şerit vardı. Bayan Rouzaire'in tutumu açıktı zaten. Öğrencilerinden biri başarısızsa ona, Kudas törenine katılmasını ya da gidip Hazrete bağışta bulunmasını söylüyordu. Çocuk hâlâ başarısızsa bu kez Yatır iki franka dilediğini yerine getirmiyor, git beş frank bağışla diyordu. Öğrencilerine bir de "günah defteri" tutturuyor, törenlere katılıp katılmama durumlarını bu deftere kaydediyordu. Bayan Rouzaire'in öğrencileri salonun soluna dizildiler. Karşıda sağda papaz Fulgence'ın yönettiği Hristiyan Kardeşler Okulu öğrencileri vardı. Fulgence her zamanki gibi aşırı hamarattı, sağa sola koşuyor, dört dönüyordu. Papaz Crabot ve Philibin de varlıklarıyla töreni onurlandırmaktan geri kalmamışlar, koronun ortasında yerlerini almışlardı. Şüphesiz piskopos'a karşı kazanılan zaferden paylarını almaya gelmişlerdi, zira Saint-Antoine de Padoue tarikatının gelişmesinde Valmaire Kolejinin en büyük yeri olduğu kimseye yabancı değildi, işte sonunda boş inanları şiddetle kınayan piskoposu da ayağına getirmişti. Bergerot beyefendi, ardında, kasaba kilisesi rahibi Quandieu'yle salona girince, onlar adına bir çeşit utanç duydu Marc. sonunda bağnazlığa boyun eğdikleri, solgun yüzlerinden okunuyordu.

Olanlar basitti, bunda anlaşılmayacak bir yan yoktu. Marc sonucu sezinlemekte güçlük çekmedi, zaferi sonunda softaların çılgınlığı kazanmıştı. Rahip Quandieu, kasaba kilisesine Saint Antoine de Padoue için sadaka kutusu konmasına karşı durmuştu, bu hareket dini putlaştırmaktır, ticarettir demişti. Ama sonunda kilisede kendini yapayalnız bulunca yarasını cübbenin kutsal eteğiyle örtüp, kurtuluşu tarikatçılarla uzlaşmakta görmüş ve piskoposa giderek derdini dökmüştü. Bergerot da din adına yapılan bu çılgınlıkların daha fazla üstüne varırsa Kilisenin gücünün büsbütün zayıflamasından korkup, gözyaşları içinde Quandieu'yü kucaklayarak ona Ma-

nastırdaki törene katılmasını, böylece Kapüsen ve Cizvitlerle uzlaşmasını önerdi. Ama büyük hüzünleri, gizli acıları iki rahibin de yüzlerinden akıyordu. Güçsüzlüklerinin, bu alçaklığa katılmanın utancı içindeydiler. Tarikatçıların kirli amaçları, insanların budalalıklarından, yıkımlardan yararlanarak din ticareti yapmaları kasaba papazıyla Beaumont piskoposunu büsbütün kahrediyordu. Ah, başlangıçta kardeşlik ve kölelikten kurtuluş çığlıklarıyla ortaya çıkan, başlangıçta öylesine yürekli,uygarlık savunucusu şu dinler, sonunda, insanları çamura yuvarlamaktan başka bir işe yaramıyorlardı. En alçak tutkuların, iğrenç ticaretlerin aracı, bir pazarlık eşyası haline geliyor, yalan dolanlarla insan beynini alıklaştırıyordu. Önü alınmazsa irtica, yakın bir gelecekte her şeyi çürütecek, yakıp yıkacak, yeryüzü bir yıkıntı ve küf yığını halini alacaktı.

Tören alabildiğine saltanatlıydı. Anıtın çevresinde mumlar, yıldızlar gibi, ışıl ışıl yanıyor, insanlar kutsanıp yüceltiliyordu. Dualar okundu, söylevler verildi, ilahiler söylendi. Orgların uğultulu sesi içli ilahilere eşlik etti. Birçok kadın sıcaktan, havasızlıktan fenalık geçirdi, hatta Rouzaire'in kız öğrencilerinden birini dışarıya çıkarmak zorunda kaldılar. Rahip Théodore kürsüye çıkıp da Hazretin mucizelerini sayıp dökmeye başlayınca coşkunluk son kertesine vardı; yüz yirmi sekiz kayıp eşya bulunmuştu; sonucu karanlık elli ticari yatırım başarıyla sonuçlanmıştı; otuz tüccar batmaktan kurtulmuş, mağazalarında satılmadan duran malları sürüm alanı bulmuştu; doksan üç sakat, veremli, niksirli, kanserli sağlığına kavuşmuştu; yirmi kız drahomasız koca bulmuştu; otuz kadın sancı çekmeden doğurmuş, üstelik oğlan isteyen oğlan, kız isteyen kız doğurmuştu; yüz üç işsiz memur, aradıkları aylıklarla en iyi görevlere yerleşmişti; altı kişi ummadıkları halde, Hazretin gücüyle mirasa konmuşlardı; erkek ve kız yetmiş öğrenci, öğretmenlerinin sınıfta kalacaklarını sanmalarına rağmen sınavlarda başarı gösterip sınıflarını geçmişlerdi; Hazret daha nice mucizelerle nice kanuni olmayan şeyleri kanuni duruma sokmuş, dinsizler dinc dönmüş, umutsuz davalar kazanılmış, satılması güç topraklar satılmış, on yıldan beri boş evler kiralanmıştı. Rahip Théodore her yeni mucizeyi söylediğinde aç.gözlü uğultular yükseliyordu kalabalıktan. Théodore'un sesi her yeni mucizenin müjdesini verirken daha bir yükseliyor, daha bir çınlıyordu. Tören tam bir çılgınlıkla son buldu, sofular, gök yüzünden inen armağan yağmurundan paylarını almak için çırpınan ellerini havaya açmışlar, aç bir kurt sürüsü gibi uluyorlardı.

Marc'ın tepesi atmıştı, bu iğrenç görüntüyü seyredecek sabır kalmamıştı yüreğinde. O sırada papaz Crabot'yu gördü, piskopos Bergerot'nun gülücüğüne karşılık vererek onunla sohbete koyulmuştu. Dudaklarının köşesinde acı bir kıvrım, rahip Quandieu de gülümsüyordu. Evet onlar kazanmıştı. Hristiyan Kardeşler ve keşişler, putçular, halkı köleleştiren, beyinlerini yıkayanlar kazanmıştı, kölelik tam olacaktı bundan böyle. Havasızlıktan boğulup, güneş ve temiz hava özlemiyle sokağa fırladı.

Ne var ki Hazret ardını bırakmamıştı. Capucins Alanındakiler coşkuyla yine ondan söz ediyorlardı.

Şişko, hantal bir kadın yanıp yakılarak anlatıyordu:

- Ah, hiç şansım yok benim, daha hiçbir oyunda kazandığım olmadı. Belki Saint-Antoine da dinlemiyor sesimi. Üç kez kırk kuruş verdim, birinde hasta keçimi iyileştirmek için, ikincisinde kaybettiğim yüzüğü bulmak için, üçüncüsünde de çürüyen elmalarımı kurtarmak için. Ama ne keçi kurtuldu, ne yüzük bulundu, ne de elmaların kuruması önlendi... Ne şans varmış bende!

Kara-kuru, bodur bir yaşlı şişkoya öğüt vermeye başladı:

- Ne kadar sabırlıymışsınız şekerim. Ben, Saint-Antoine dileğime kulağını tıkayınca ne yapıp yapıp sesimi duyması için zorluyorum onu.

- Nasıl zorluyorsun yani?

- Nasıl olacak, cezalandırıyorum! Dinle! Küçük bir evim vardı, çok nemli, çocuklar hastalanıp ölüyor gibilerden yakınmalarla kimse kiralamıyordu. Hazret'e üç frank verdim, bekledim: ne gelen var ne giden. Üç frank daha verdim, yine gelen giden yok. Kafam attı, Hazretin odamda, konsolun üstündeki küçük heykelini bir güzel haşladım, baktım yine bana mısın demiyor, tuttum, iyice düşünsün diye yüzünü duvara çevirdim, bir hafta böyle yüzü duvara dönük durdu. Bizim ev, yine boş, kiracı yok. Aldım masanın gözüne kapattım Hazret'i, bir hafta da dolapta kapalı kaldı, yine gelen giden yok. Tepem iyice attı, ayaklarına bir ip bağladığım gibi baş aşağı kuyuya sarkıttım... Ah şekerim ah, benimle şaka edilemeyeceğini sonunda o da anladı, iki saat geçmeden birileri gelip evi kiraladılar.

- Kuyudan çıkardın mı o zaman?

- Hemen! Alıp yeniden konsolun üstündeki yerine koydum, silip parlattım, özür diledim... Birbirimize kırgın değiliz. Ne yapsaydım yani, madem para verdim karşılığını da elbette isteyecektim.

- İyi ki söyledin canım, ben de deneyeyim... Sulh yargıcıyla başım

dertte, Manastıra gidip Hazrete kırk kuruş bağışlayacağım, dileğimi yerine getirmezse hoşnutsuzluğumu göstereceğim.

- Çok iyi edersin şekerim. Boynuna bir taş bağla, ya da kirli çamaşırların içine bırak. Hoşuna gitmeyecektir bu, dileğini yerine getirmek zorunda kalacaktır.

Marc bütün üzüntüsüne rağmen şu konuşulanları duyunca gülmekten kendini alamadı. Yeniden çevresini dinlemeye koyuldu. Yanında küçük bir topluluk daha vardı, içlerinden biri de, Darras'nın siyasal karşıtlarından, yobaz Belediye Meclis üyesi Philis'di. Kendisini dinleyenlere yakınıyordu, çevrede Sacré - Coeur de Jésus tarikatına önem veren bir bucakları ya da kasabaları olmadığına üzülüyordu. Bu Sacré - Coeur tarikatı, Saint-Antoine de Padoue tarikatından daha da azgın bir şeydi, amacı Fransa'yı yeniden irticanın kucağına atmaktı. Bu tarikatçılar henüz mucizeler kumarının tadına varamadığından bu tür şeylere karşı kayıtsızdırlar. Ama tehlike küçümsenmeye gelmezdi, sancakları bile bu tehlikeyi belirtmeye yetiyordu. İsa'nın göğsünden sökülen kanlı yüreği, henüz sıcak görüntüyü, bütün bir ulus, iğrenç fetişlerle uğraşan, kokuşmuş irticaya bağımlı bir hale gelsin diye, Fransız bayrağının üstüne koymak istiyorlardı. Cumhuriyetçi çağdaş Fransız bayrağında ak ipek üstüne yaldız ve lal rengiyle işlenmiş kanlı bir yürek! Hep aynı oyun, halkı boş inanlarla, efsanelerle, bilgisiz, köle bir ulus haline getirmek, kendini kurtarmaktan yoksun koca bir çocuk durumuna sokmak. Cizvitler şimdi de Sacré - Coeur (Kanlı Yürek) tarikatına çalışıyorlardı. Eski katolik mezhep biçimine bürünecekti.

Marc yoluna devam etti, boğulacak gibi oluyordu, ıssız sokaklara daldı. Bu pazar kasabaya karısı Geneviève'le birlikte inmişlerdi. Geneviève öğlen sonrasını anneannesi ve annesinin yanında geçirmek istiyordu. Bayan Duparque rahatsızdı, bu yüzden de evde kalmış, Kapüsenler Manastırındaki töreni kaçırmıştı. Marc kaynanalarına artık gitmek istemediğinden, dönüşte, dört treni için istasyonda buluşmayı kararlaştırmışlardı. Saat henüz üçtü, usul adımlarla, istasyonun bulunduğu ağaçlı alana doğru yürüdü, yüreği büyük bir yalnızlık içinde, bir sıranın üstüne bırakıverdi kendini. Kafası allak bullaktı, durmadan düşünüyordu, bir iç çatışması içindeydi.

Birden gözlerinin önü ışıdı. Katıldığı o garip tören, gördükleri, işittikleri yavaş yavaş kafasında aydınlanmaya, açıklığa kavuşmaya başladı. Halk büyük bir acı ve korkunç bir çöküntüyle karşı karşıyaydı. İnsanlar birbirine yabancılaşıyor, birbirlerini parçalamaya hazırlanıyordu, çünkü

Roma kendi ülkesindeki savaşı Fransa'ya taşırmıştı. Fransa güçlü katolik devletlerin sonuncusuydu: din için gerekli insan ve para şimdi yalnız Fransa'nın elinde vardı, dünyaya egemenliğini yalnız Fransa aracılığıyla yayabilirdi; Roma yüzyıllardır süregelen, dünyanın efendisi olmak düşünü ancak Fransa'yla gerçekleştirebilir, siyasal güce ancak Fransa aracılığıyla sahip olabilirdi. Bütün bir Fransa, işlenmiş toprakları, bağları bahçeleriyle Papa'nın sınır ovaları gibiydi. Devrimcilerle aristokratların kıyasıya çarpıştığı topraklarda yeni bir iç savaşı görür gibiydi: atlı askerlerin giderlerini karşılamak için ürünler yağmalanıyor, dört nal geçen topçu bataryaları bağları, bahçeleri yerle bir ediyor, toplar köyleri havaya uçuruyor, makinalı tüfekler bıçak gibi ağaçları biçiyor, ovayı bir ölüm çölü haline getiriyordu. Özgürlük, adalet uğruna Dinle Devrim arasında, taş üstünde taş bırakmayan kıyasıya bir savaş. Ve Dinciler, bağnazlar, tutucular, yobazlar çok iyi biliyordu, ya onlar Devrimi yiyecekti ya Devrim onları. Ülkenin dört bir yanına yayılmış, bütün sınıflar arasında egemen, yurdu yıkıntıya çevirecek bir iç savaş havası esiyordu. Bu sorun Fransa için bir ölüm kalım sorunuydu. Dinin egemen olduğu hür ülke, sonunda yoksulluk ve yıkıntı içinde bulmuştu kendini. Bu savaşı irtica kazanırsa Fransa yeniden geçmişin yoğun karanlıklarına sürüklenecekti.

Bunları, düşündükçe sersemleşiyor, kafası karışıyordu. Derken yeni bir ışıkla kafasının aydınlandığını duydu. Yobazların tuttuğu yol belliydi, sinsi sinsi çalışarak önce eğitimi, çocuğu eline geçirecek, sonra da, beyinlerini uyutarak yetiştirip Devlet dairelerine yerleştirdiği bu gelecek kuşak sayesinde Cumhuriyeti yeyip bitirecekti. Dünün Fransa'sı, Voltaire'in, Diderot'nun Fransa'sı, Devrim Fransa'sı, üç Cumhuriyeti yaşamış olan Fransa, geleceğe doğru güvenle ilerleyecek yerde, bugünkü şaşkın, yitik, gerici duruma gelmişse bunun nedenini eğitim alanlarına el koyan cizvitler ve diğer tarikatların, çocuğu ele geçirmesinde aramak gerekirdi. Otuz yılda öğrencileri üç kat artmış, güçleri alabildiğine çoğalmıştı. Şimdi gericiler artık güçlenmiş, dişlerini gösteriyor, kafa tutuyor, ülkenin efendiliğini istiyordu. Yobazlığın zaferi Saint-Antoine, Saint-Sacré Coeur'lerle, şaşkın gözler önüne dikiliyordu; toplumun bütün kaymak tabakasını, orduyu, mahkemeleri, yönetimi, politikayı eline geçirmiş, gericilik bütün adamlarını buralara yerleştirmişti. Bir zamanların özgür düşünceli, ilerici, baş kaldıran burjuvası, zenginliklerinin ellerinden çıkması, yerlerini halk çocuklarının almasından korkarak yobazlarla işbirliği yapmıştı, yığınların

boş inanlar, yalanlarla uyutulmasında, hayvanlaştırılmasında o da din çevrelerine yardımcı oluyordu. Kokuşmuş yobazlık amacına ulaştığından kendini saklamıyor, açıkça mücadele ediyor, her yanı Saint-Antoine de Padoue'ya bağış kutularıyla dolduruyor, kiliseleri afişlerle donatıyor, Sacré-Coeur'ün kanlı armayla süslü sancaklarını belediyelere dağıtıyor, lâik okulların karşısına din okulları açıyor, hâttâ, kendi yarattığı, çıkar uğruna ya da alçaklığından bağnazlığa koşulan kadın ve erkek öğretmenler aracılığıyla bu lâik okulları boyunduruğu altına alıyordu. Gericilik şimdi halkın karşısına dikilmiş, açık savaşa başlamıştı. Bu savaşı sürdürmek için elbette para gerekliydi ve bütün papazlar ticarete başlamıştı. Söz gelimi yalnızca Bon Pasteur adlı tarikatın yıllık geliri on iki milyonun üstündeydi, iki yüz on atölyesi vardı ve bu atölyelerde kırk yedi bin işçi çalışıyordu. Bu dini örgütlerin satmadığı şey yoktu; içki, ayakkabı, ilâç, döşeme, zemzem ve genelevlerde çalışan kadınlar için işlemeli gecelikler. Herşeyden para kazanıyorlardı, halkın budalalıkları üstüne en ağır vergileri yüklemişlerdi, uydurma mucizeler yaratıyor, durmadan yalancı cennetlerini ve kendi Tanrılarını, tutku ve kötülük dolu bir Tanrının rahmetini satıyorlardı. Milyarlarca serveti, sonsuz toprakları vardı irticanın. Kasalarını dolduran paralarla politikacıları, partileri satın alıp birbirlerine düşürmüşlerdi. Bir iç savaşın kanlı yıkıntıları üstünde, sonunda işte yine gericilik saltanat sürüyordu. Şu an bu kanlı mücadele en korkunç şekliyle canlanmaya başlamıştı Marc'ın gözlerinin önünde. Fransa'yı kurtarmak için gericiliğin boynunu vurmak gerekiyordu, yoksa gericilik, Fransa'nın başını yiyecekti. Birden Bongard'ları, Deloir'ları, Savin'leri, Millhomme'ları görür gibi oldu, yürekleri ne kadar da alçalmış, kafaları nasıl da örtümceklenmişti, korkulu bir bencilliğin yatağına uzanır gibi rahatça yoğun cehalete sığınmışlardı. İşte Fransa buydu, dinin aptallaştırıp şaşkınlaştırdığı, alıklaştırdığı bir yığın. Fransa'yı bir an önce yeyip bitirmek, köleleştirmek için halkın karşısına bir büyük yalan da koymak gerekiyordu: Yahudi düşmanlığı. Katolikliğin çağlardır beslendiği eski bir kini yeniden uyandırıp, böylece dine inanmayanları, artık kiliseye uğramayanları da papazların yurtsever bağrına çekeceklerdi. Halkı Yahudilere saldırtacak, atalardan miras kalan, köklü dini bir duyguyu, Yahudi düşmanlığını sömürecek, bu duyguyla kiliselere çektikleri insanların daha da beyinlerini yıkayarak onları yeniden boyunduruğa alacak, köleleştireceklerdi. Çocukları dinci okulların eline bırakılırsa, Bongard'lar, Deloir'lar, Savin'ler,

Milhomme'lar daha da alıklaşıp aptallaşarak, daha bir karanlık ve yalanlar içinde bulacaklardı kendilerini. Dini okulları kaldırmak bile Fransa'yı kurtarmaya yetmezdi, gericiler, resmi okullara da çengel atmışlar, kadın erkek öğretmenleri avlamışlardı, gerici öğretmenlerin verdiği örnekler, dersler, dinin yobaz, uyuşturucu etkilerini taşıyordu, bu yüzden resmi okulların da yeniden düzenlenmesi, arıtılması gerekiyordu. Bir Férou vardı, aydın görüşlü, aydın kafalı, yiğit ama yoksulluk içinde kıvranıyordu. Bir Mazeline vardı, akıllı, yürekli, tam bir öğretmendi. Ya ötekiler n'olacaktı, onca yararsız, yeteneksiz, kara düşünceli, şaşkın bayan Rouzaire, tutkulu, çıkarları için kendini gericilere satmış bir kadın. Yönünü bilmeyen, sağa sola yalpa vuran, çoğunluğun dümen suyunda giden bir Magnot. Dün Cumhuriyetçiyken bugün Yahudi düşmanlarının ve gericilerin arasına katılan bir Doutrequin. Ve diğerleri... ülkenin bütün ilk okul öğretmenleri yolunu şaşırmış, doğru yoldan uzaklaşmış kör gibi uçuruma doğru yürüyorlar, kendilerine emanet edilen, ülkenin mutlu geleceğini kuracak çocukları da kendileriyle birlikte bu karanlık uçuruma sürüklüyorlardı. Yüreği daraldıkça daralıyordu Marc'ın, tehlike gün gibi açıktı, ülke ölüme doğru hızla koşuyordu.

Evet, gericiler ilk öğretim alanında da savaşlarını açmışlardı. Çünkü çocuğa hangi eğitimin verilmesi gerektiği önemli bir sorundu. Burjuvazi zorla ele geçirdiği iktidarı yavaş yavaş kaybediyordu. 1789'da aristokrasiyi vurup yönetimi eline almıştı burjuvazi, ülkenin bütün kazançlarını kendisi yiyor, halka halkın payını, kendi hakkını vermeye yanaşmıyordu. Şimdiyse görevi bitmişti, demokrasinin gelişmesi sonucunda bir gün yönetimin halk kitlelerine geçmesinden korkup, kendiliğinden gericilerin yanında yer almıştı. Dünün volterci burjuvaları bugün gericilerdi, gericilerin kollarına sığınıyordu, çünkü siyasal gücü bir sömürü aracı olarak kullana kullana düzenleri de kokuşmuş, bozulmuştu, toplumsal güçler ergeç elbette alaşağı edecekti onları. Yarının umudu Fransa'nın dört köşesindeki ilk okulları dolduran halk çocuklarıydı, yarının ilerici Fransa'sının ham maddeleriydi onlar. Bu çocukları eğitmek, onları bütün özgürlüklere, insan mutluluğuna düşman din dogmalarından, saçmalıklardan kurtarmak, bilgili, özgür yurttaşlar şeklinde yetiştirmek gerekiyordu. Mutluluk için bilgi başta gelirdi. İncil'deki o söz, "Ne mutlu yoksul kafalara" sözü, insanlığı çağlar boyunca yoksulluk ve köleliğe sürükleyen, dünyanın en korkunç yalanlarından biriydi. Hayır, hayır, yoksul kafalar

sözü insanın hayvanlığa, tenin köleliğe ve ıstıraba zorlanmasıdır. Yoksul kafalar çoğaldıkça yoksulluk da çoğalacak, çoğunluk, bir hırsızlar ve eşkiyalar azınlığınca soyulacak, sömürülecektir. Mutlu insan; hakkını bilen ve isteyen insandır. İki bin yıldan beri ezilen, korku içinde kıvranan insanlığı, yalnızca öbür dünya için yaşayan insanlığı Tevrat'ın kara kötümserliğinden kurtarmak gerekiyordu. Eski bir Sami İncil'ini hâlâ tek toplumsal ve erdemli kitap olarak uygulamaktan daha saçma ne olabilirdi. Ne mutlu yoksul kafalara sözü sökülüp atılmalıydı. Ne mutlu bilenlere, ne mutlu aydınlık kafalara, eylem adamlarına, istemesini bilenlere. Çünkü yeryüzü bilen, isteyen insanın, eylem adamının olacak! Bu sözler çığlık çığlık yükseliyordu. Marc'ın dudaklarından, inanç ve coşku bütün varlığını sarmış, uçar gibiydi.

Hemen kararını verdi, Salvan'ın önerisini kabul edecek, kasabaya ilk okul öğretmeni olarak gelip gericiliğe, halkın beyninin yıkanmasına karşı çıkacaktı. Öğlen sonrası rastladığı aptalca tören bu işin çığrından çıktığını gösteriyordu. İnsanların kurtuluşu için uğraşacak, onları yarının kurtulmuş, özgür insanları yapmaya çalışacaktı. Bilgisizlik ve yalanların kurbanı olan bu halkı, çocuklarından, hattâ çocuklarının çocuklarından alıp eğitmek, onları yavaşça, doğruya, gerçeğe saygı duyan bir kitle haline getirmek gerekiyordu. En büyük, en önemli görev buydu, ülkenin esenliği buna bağlıydı. Bu ülke ki çağlardır başka ulusları kurtarmış, aydınlığa kavuşturmuştu. Üç gün kararsız, üzüntülü düşünüp durmuştu, Geneviève'in kollarındaki mutluluğa gölge düşmesinden korkuyordu, oysa şimdi karar vermesine tek bir dakika yetmişti, çünkü özünde sorun aynı yere çıkıyordu, eğer mutluluğunun bozulmasından korktuysa bunun da kökeninde kadının din karşısındaki tutsaklığı yatmıyor muydu? Bayan Rouzaire'in Capucins Manastırına taşıdığı bu kızlar yarının ne garip eşleri, ne garip anneleri olacaklardı! Kadınlar duyarlı yaratıklardı; din, duyarlıkları, zaafları ve hüzünleriyle kadınları bir kez eline geçirirse bir daha bırakır mıydı? İnsanları yıkan, çocukları köleleştiren korkunç makinalar şeklinde kullanacaktı onları. Kadın haksız yasalar ve gelenekler konusunda, erkekle, çağlardır bir kavgayı sürdürüyordu. Din, kadını da ele geçirirse toplumsal mutluluk denen şey kalır mıydı? Arası açılmış bu iki karşı cins arasındaki savaş, sonsuza dek sürerdi. Kadın ancak, bugünkü efendisinden, dinin etkisinden, ruhunu karartan, çürüten ön yargılardan kurtulunca erkeğin özgürlük ve mutluluk arkadaşı olabilirdi. Marc'ın yüreğindeki kor-

ku, kendi kendine bile söylemekten çekindiği korku da bu değil miydi? Dini huzursuzlukların evine girmesinden çekinmiyor muydu? Görevinden bu yüzden kaçmıyor muydu? Her ne pahasına olursa olsun, evindeki bir mutsuzluğu bile göze alarak bu savaşa girecekti. Doğabilecek bütün sonuçları şimdiden biliyordu ve bu yüzden giriştiği bu sade savaşın temelinde aslında büyük bir yiğitlik saklıydı. Yeni gelişen bir demokrasinin en yüksek, en soylu görevini, yoksul, horlanan bir ilk okul öğretmeninin gelecek kuşakları yetiştirmek, onları geleceğin mutlu yurttaşları, eşitlik ve barış kentinin kurucuları yapmak görevini üstlenmişti. Gerçeğe tutkundu, kesin gerçeği öğrenip herkese öğretmek coşkusuyla doluydu, tek amacı, tek görevi buydu.

Marc, başını kaldırıp istasyonun saatine baktı, dördü geçiyordu, dört treni kalkmıştı, altıyı beklemeleri gerekiyordu. Birden Geneviève'i gördü, kucağında çocuk, üzgün üzgün koşuyordu.

- Özür dilerim canım, dalıp saati unutmuşum. Anneannem, bir an önce istasyona yetişmek için gösterdiğim sabırsızlığa öyle kızmaya başladı ki bu ara ben de telâştan zaman kavramını kaybetmişim.

Louise kucağında, sıraya, kocasının yanına oturdu. Marc gülümseyerek eğilip çocuğu öptü. Louise ellerini uzatmış babasının sakalını tutmaya çalışıyordu.

- Saat altı trenini bekleyeceğiz sevgilim. Kimseler rahatsız edemez bizi burda, oturur sohbet ederiz... Zaten sana söyleyecek bazı şeylerim var.

Ama Louise'in babasını rahat bırakmaya niyeti yoktu. Çocuk oynamak istiyor, babasının boynuna atılıyor, kucağında zıplıyor, tepiniyordu.

- Uslu durdu mu bari?

- Durmaz olur mu, anneannemin evinde sesini çıkaramıyor ki yavrucak, azarlanmaktan korkuyor... Bak nasıl sıkı sıkı sarılıyor sana.

Sonra çocuğu babasının kucağından alıp merakla sordu:

- Ne diyecektin bana?

- Henüz bir karara varamadığım için sana açmadığım bir husus var... Buraya öğretmen olarak atanmamı öneriyorlar, ben de kabul edeceğim. Sen ne diyorsun bu konuda?

Hemen cevaplamadan bir süre kocasına baktı. Marc, karısının yüreğinden geçenleri gözlerinden okudu. Kadın önce sevinmişti bu habere, ama birden gözlerindeki sevinçli ifade sönüp yerini artan bir endişe almıştı.

Marc yeniden sordu:

- Evet, ne düşünüyorsun?

- Bilmem ki! Senin için umulmadık bir ilerleme, bu kadar erken olacağını ummuyordum... Ne var ki durum hiç de iyi değil, fikirlerini herkes biliyor, korkarım rahatsız ederler seni.

- Şüphesiz, bütün bunları düşündüm, ama kavgadan kaçmak da alçakça bir şey.

- Sonra bir husus var, onu da söylemeden edemeyeceğim, kabul edip kasabaya inersek büyükanneyle aramız büsbütün açılabilir. Annem yönünden bir sorun yok, nasıl olsa gönlünü alırız onun. Ama anneannemi biliyorsun, çekilmez bir kadın, kasabaya, kiliseyle mücadele etmek için geldiğini sanacak. Korkarım onlarla büsbütün kopar bağlarımız.

Bir süre sessizlik oldu, yeniden Marc konuşmaya başladı:

- Bu durumda gelmemizi istemiyorsun demektir, kasabaya gelmemden sen de hoşnut kalmayacaksın.

Gözlerini kaldırıp kocasına baktı.

- Neler söylüyorsun canım, aklına ne uygun geliyorsa onu yap. Görevin nasıl gerektiriyorsa öyle davran, düşüncelerine her zaman saygım vardır, ne yaparsan iyisini yaparsın, sana inancım sonsuz canım.

Ne var ki gizli bir tehlike sezinler gibi titredi sesi. Yeniden sessizlik oldu. Marc karısının elini avuçlarına alıp okşayışlarıyla ona güven vermeye çalıştı.

- Kesin kararını verdin mi canım?

- Evet verdim, tersi kavgadan kaçmak olurdu.

- Güzel! Madem henüz trenin gelmesine bir buçuk saat var, hemen anneannemlere gidip onlara da haber verelim. Gizli saklımız olmasın istiyorum.

Kocasının gözlerine bakarak konuşuyordu, bakışlarında büyük bir dürüstlük, biraz da hüzün gördü Marc.

- Haklısın sevgilim, hemen anneannenlere gidelim.

Usul usul Capucins Alanına doğru yürümeye başladılar. Annesinin elinden tuttuğu Louise'in küçük adımları yüzünden pek yavaş yürüyorlardı. Bu güzel nisan günü, bu öylesine tatlı akşam saatlerinde, ikisi de dalgın, birbirleriyle konuşmadan yürüyorlardı. Capucins Alanında kimseler yoktu. Duparque'larin evi alışılmış uykusuna dalmış gibiydi. Bayan Duparque'ı giriş katındaki küçük salonda oturur buldular. Ayaklarını bir iskemleye uzatmış papazlara çorap örüyordu. Bayan Berthereau ise, pencerenin ya-

nında nakış işliyordu.

Geneviève'in geri döndüğünü, hele de Marc'la birlikte döndüğünü görünce çok şaştılar. Büyükanne örgüsünü bırakıp, buyur bile etmeden beklemeye başladı. Marc, kendine kasabanın öğretmenliği konusunda yapılan öneriyi, öğretmenliği kabul ettiğini, bu hususu bildirmek için geldiğini söylediğinde, bayan Duparque irkildi, omuzlarını silkti:

- Bu delilik olur yavrum! Bir ay bile kalamazsın burada.

- Neden kalamazmışım?

- Neden mi? Çünkü bize gerekli öğretmen değilsin de ondan. Kasabanın durumunu çok iyi biliyorsunuz, burda herkes sofudur. Devrimci fikirlerinizle burada tutunabilmenize imkan var mı, herkes kancayı takar size.

- Takan taksın ne yapalım, ben de mücadele ederim, yenile yenile biz de yenmeyi öğreniriz.

O zaman bayan Duparque öfkelenmeye başladı.

- Bırak şu saçmaları! Hep aynı şey, her zaman kendini beğenmişlik! Tanrıya kafa tutmak! Ne sanıyorsunuz kendinizi, siz küçük bir toz tanesisiniz zavallı yavrum, acıyorum size. İnsanlarla Tanrının elele verdiği böyle bir mücadelede siz mi kazanacaksınız yani?

- Ben değil, akıl ve gerçek kazanacak.

- Evet, evet, anladık... Ne önemi var bu saçmaların. Beni iyi dinleyiniz, buraya öğretmen olarak gelmenizi istemiyorum. Şurda onurumla, sessiz soluksuz yaşıyorum, kapımda Geneviève'imi, sizin gibi dinsiz bir adamla görmek benim için çekilmez şey olur. Torunumu herkese rezil olan Allahsız, vatansız birinin karısı görmek... Utanç verici doğrusu. Buraya gelmeniz çılgınlıktır diyorum. Kabul etmeyeceksiniz.

Bayan Berthereau bu sert tartışmadan üzgün, başını nakışına eğmiş, hiç ses çıkarmadan duruyordu. Tam karşısında kızı Geneviève sapsarı kesilmiş, küçük Louise korkuyla annesinin eteklerine sokulmuştu. Marc, bir tatsızlık çıkarmamaya kararlı sesinin tonunu hiç yükseltmeden sakin sakin cevapladı.

- Tersine, kabul edeceğim, kararımı verdim, buraya yalnızca size bunu söylemeye gelmiştim.

Bayan Duparque birden ölçüyü kaçırdı, hasta olmasa çoktan yerinden fırlardı. Hep dediği dedik olsun isterdi, kendisine karşı gelinmesi çılgına çevirmişti yaşlı sofuyu. Ağzına geleni söylemeye başladı.

- Neden kasabaya gelmek istediğinizi bilmiyor muyum sanki, yine o

iğrenç Simon işiyle uğraşmak için. O iğrenç Yahudilerle birliksiniz, buraya gelip aklınız sıra ortalığı karıştıracak, ahlaksız katiliniz yerine suçsuz birini zindana göndermeye uğraşacaksınız. Suçu tanrının en sevgili kullarına yüklemeye çalışacaksınız yine... Söylesenize, hadi söylesenize!

Marc gülümsemekten kendini alamadı; bütün bu öfkelerin derinliğinde yatan şeyi seziyordu. Simon sorununu kurcalamasından, gerçek suçlunun yakayı ele vermesinden korkuyorlardı. Bayan Duparque'ın ağzı papaz Crabot'nun ağzıydı. Kasabada gericiliğe şapka çıkarmayan bir öğretmen görmeye dayanamıyorlardı.

İstifini bozmadan cevap verdi:

- Elbette Simon sorununun peşini bırakmayacağım, arkadaşımın suçsuzluğuna her zaman inandım, gerçek suçluyu ortaya çıkarmak için de elimden geleni yapacağım.

Bayan Duparque sert sert önce kızı bayan Berthereau'ya, sonra torunu Geneviève'e döndü:

- Duyuyorsunuz değil mi söylediklerini, ve sesinizi çıkarmıyorsunuz! Böyle adi bir işe bizim de adımızı karıştıracak. Kızımızın din düşmanı, toplum düşmanı biriyle evli olduğunu herkes görüp anlayacak... Hadi bakalım, sen annesisin, bunun imkansız olduğunu söyle, ne kendi adını, ne de bizim adımızı böyle çirkef bir işe bulaştırmasına kızın engel olsun bakalım.

Son sözleri kendi kızına, bayan Berthereau'ya dönüp söylemişti. Kadıncağızın elleri titriyordu, nakışı bırakmıştı. Birden kendini toparlayamadı, bir süre sessiz durdu, sonra kararını verip kızına:

- Anneannen haklı kızım. Kocanın böyle bir şey yapmasına izin vermemelisin, Tanrının önünde senin de sorumluluğun var. Kocan seni seviyorsa sözünü dinler, onu en iyi anlayan sen olmalısın herhalde. Baban akla uygun sözlerimi, arzularımı hiçbir zaman kırmazdı.

Geneviève heyecanla Marc'a döndü, küçük Louise'i bağrına bastı. Bütün benliği sarsıntı geçiriyordu. Visitation rahibe okulundaki öğrenciliği, aldığı dini eğitim yeniden uyanmaya başlıyordu. Kendinden geçmişti, ama yine de, kocasına istasyonda söylediklerini tekrarlamaktan geri durmadı.

- Marc'ın yargılarına saygı duyuyorum, hangisi doğruysa o kendisi karar verir.

Bayan Duparque dehşet kesilmiş, hastalıklı ayağını unutup dikilmişti.

- Cevabın bu ha! Sen ki dini bir eğitimle yetiştin, sen ki Tanrının sevdiği bir çocuktun. Tanrıya saygısızlık ha, dinsiz yaşamayı kabul ediyorsun demek. Şeytanı yere serecek yerde şeytanla birlik oluyorsun ha! Pek iyi! Bildiğini yap. Kocan suçlu, cezasını çekecek, ama sen, sen de çekeceksin, çocuklarınıza kadar hepiniz lanetleneceksiniz!

Kollarını uzatmış, korkunç bir hal almıştı, öyle ki küçük Louise'in ödü kopmuş, hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamıştı. Marc hemen çocuğu kucağına aldı, Louise atılıp babasını kucakladı. Geneviève de hayatını birleştirdiği kocasının omuzlarına sokuldu.

Bayan Duparque bağırıp duruyordu:

- Defolun, üçünüz de defolun burdan. Gidin bildiğinizi yapın, sonunda cezasını siz çekeceksiniz... İşitiyor musun Geneviève, aramızda herşey bitti, sen kendi ayaklarınla onu bırakıp bu eve dönünceye dek. Ama er-geç, mutlaka döneceksin, sen Tanrının kızısın, öyle bir dua edeceğim ki sonunda Tanrı tamamen alacak seni... Defolun, defolun, gözüme görünmeyin artık!

Geneviève karşılaştığı sahnenin korkunçluğu önünde şaşırmış, ne yapacağını bilemiyordu. Marc karısının elinden tuttu, çıktılar. Bayan Duparque yeniden koltuğuna bıraktı kendini ve Capucins Alanındaki küçük ev, eski soğuk ve donuk sessizliğine büründü.

Perşembe günü Marc, Salvan'a gidip görevi kabul ettiğini söyledi. Mayıs başında atanması yapıldı, Jonville'i terkedip baş öğretmen olarak Maillebois ilk okuluna yerleşti.

İkinci Kitap

I.

Marc ilk derse güneşli bir mayıs sabahı girdi. Okulun yeniden yapılmış büyük dershanesi üç büyük pencereyle alana bakıyordu. Pencerelerin donuk camlarından kıvançlı, canlı, ak bir gün ışığı doluyordu içeri. Üç basamaklı bir kerevetin üstüne yerleştirilmiş öğretmen masasının karşısında öğrencilerin sıraları uzanıyordu, her sütunda sekiz sıra vardı.

Öğrencilerden biri yerine otururken mahsus devrildiğinden bir gürültüdür koptu, çocuklar kahkahalarla gülüyorlardı, Marc:

- Çocuklarım, uslu uslu oturun. Sizi cezalandıracak değilim, göreceksiniz, iyi anlaşırsak hep beraber öğrenip hep beraber eğleneceğiz... Bay

Mignot, yoklamaya başlayın, dedi.

İlk derste bay Mignot'un bulunmasını özellikle istemişti. Mignot ise her haliyle düşmanlığını belli ediyordu. Bu rezalete, yakın bir rezalete adı karışmış böyle bir adamı başına başöğretmen olarak atamalarına pek şaşmıştı. Bir başka öğrenci de ötekileri güldürmek için mahsus düşünce, Mignot sırıtmaktan kendini alamadı. Yoklama başladı.

- Auguste Doloir.

Bir çocuk, kıvançlı ve kocaman bir sesle haykırdı:

- Burda.

Bütün sınıf yeniden kahkahayı bastı. Az önce şakadan devrilen çocuktu böyle bağıran. Dokuz yaşlarında, akıllı, ama şamatacı görünüşlü bir çocuktu, duvar işçisi Doloir'ın oğluydu. Hayli yaramazdı, okulun altını üstüne getiriyordu.

- Charles Doloir.

- Burda.

Charles Doloir, az önce burda diyen çocuğun kardeşi, iki yaş küçüğüydü. Öyle ince bir sesle burda demişti ki sınıfta yeniden fırtına koptu, kahkahalar başladı. Charles, Auguste'e göre daha tatlı, daha inceydi, ama yaramazlıkta abisinden hiç de geri kalmıyordu.

Marc sert davranmamak için yine ses çıkarmadı, bu gürültücü delikanlılarla çalışacağı geniş dershaneyi incelerken yoklama devam ediyordu. Jonville'de böyle güzel kara tahtalar yoktu. Sınıfta üç kara tahta vardı, biri öğretmen içindi ve öğretmen masasının arkasındaydı, ikisi de öğrencilerindi, sağ ve sol duvarlarda yer alıyorlardı. Burda Jonville'de bulunmayan daha neler vardı: Renkli resimler, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, madenler konusu, bitkiler konusu, hayvanlar konusu, yararlı ve zararlı böcekler, yenebilen mantarlar ve ağulu mantarlar ve bir yığın kocaman haritalar. Hatta dolabın birinde doldurulmuş hayvan koleksiyonu ve bazı fizik ve kimya aletleri bile bulunuyordu. Ne var ki, bu okulda öğrencilerin öğretmene sevgisi eksikti, Marc, Jonville'de bıraktığı öğrencilerini düşündü, ne güzel anlaşıyorlardı birbirleriyle. Bunda elbetteki Simon'dan sonra gelen öğretmen Mechain'in güçsüz, hasta, uyuşuk olmasının payı büyüktü, bir birlik sağlayamamış, bu yüzden de ellinin üstündeki öğrenci sayısı kırka düşmüştü. Her şeyi yeniden bir düzene koymak, herşeye yeni bir düzen vermek gerekiyordu.

Mignot yoklamaya devam ediyordu:

- Achille Savin.

Kimseden bir ses çıkmadı, Mignot öğrencinin adını bir kez daha tekrarlamak zorunda kaldı. Oysa, memur Savin'in ikizleri sıralarındaydılar, başları önlerinde aptal aptal duruyorlardı. Henüz sekiz yaşında olmalarına rağmen iki yüzlü, temkinli bir halleri vardı.

Mignot yüzlerine bakarak tekrarladı:

- Achille ve Phillippe Savin.

Birbirlerine bakıp burdayım demeye karar verdiler ve ikisi birden rahatlarını bozmadan

- Burdayım, dediler.

Marc şaşırmıştı, duyduğunuz halde neden susuyorsunuz diye sordu. Yaramazlar cevap vermeye yanaşmadılar, kendilerini savunuyorlarmış gibi güvensiz gözlerle öğretmeni süzüyorlardı.

Mignot yoklamaya devam etti.

- Fernand Bongard.

Yine bir ses çıkmadı. Köylü Bongard'ın oğlu Fernand, alık yüzüne rağmen sağlam yapılı, on yaşlarında bir çocuktu, dirseklerine dayanmış, gözü açık uyur gibi duruyordu. Bir arkadaşı uyardı. Fernand şaşkın şaşkın bağırdı.

- Burda!

İri yumruklarından korktukları için yaramazlardan hiçbiri gülüp alay etmeye yanaşamadı. Mignot bu sessizlik içinde en son adı da okudu.

- Sébastien Milhomme.

Kırtasiyecinin oğlu sağdaki ilk sırada oturuyordu. Tatlı yüzlü, ince, akıllı bir çocuktu. Marc, bu sekiz yaşındaki çocuk gözlerine bakmaktan mutlu, gülümsüyordu. Bu gözlerde yarının uyanık insanı ışıldıyordu.

Sébastien, müzik notası kadar duru, kıvançlı bir sesle haykırdı.

- Burdayım.

Öteki çocukların alaycı koca seslerinden bambaşkaydı bu ses.

Yoklama bitmişti. Bütün sınıf Mignot'nun bir el işaretiyle dua etmek için ayağa kalktı. Simon'dan sonra gelen Méchain, kendi uygulamasını örnek bir uygulama biçiminde gösteren bayan Rouzaire'in etkisinde kalıp çocuklara dua ettirmeye başlamıştı. Birinci dersin başında ve sonuncu dersin sonunda her sınıf dua ediyordu. Böylece çocuklar sözde Tanrı korkusuyla daha sessiz dersleri dinlerlermiş. Ayrıca, öğrencilerin anne babalarının da hoşuna gidiyor, ilk öğretim müfettişi yakışıklı Mauraisin de uy-

gulamayı beğeniyordu. Oysa, elbette ki ders programında böyle bir gariplik yoktu. Marc, yumuşak ve kararlı bir tavırla bu işi kısa kesti.

- Oturun çocuklarım. Buraya dua etmeye gelmiyorsunuz, anneniz babanız arzuluyorsa evinizde dua edersiniz, dedi.

Mignot sinsi gözlerle şöyle bir baktı Marc'a. Tastamam! Yakında yol görünürdü bu adama! Gelir gelmez duayı kaldırmıştı. Marc, Mignot'nun gözlerindeki anlatımı kaçırmıştı elbette, kasabaya gelişinden beri herkes aynı gözle bakıyor, aynı şeyleri düşünüyordu: çok kısa bir zamanda başarısızlığa uğrayıp başka bir yere atanmasını bekliyorlardı. Salvan, zaten başlangıçta çok dikkatli olmasını, bir süre için hoşgörülü görünmesini, ince bir politika izlemesini söylemişti. Oysa işte ilk adımda duayı kaldırıyordu. Öğretmen kürsüsünün ardında, kara tahtanın üstündeki büyük haçı da ordan kaldırmak geldi içinden. Méchain sınıfa ne konursa ses çıkarmamış, ne halleri varsa görsünler demişti. Marc başlangıçta aceleci olmamak, sağlam adımlar atmak gerektiğini düşündü; zira mücadele edebilmek için her şeyden önce, bölgede sözü geçer bir insan durumunu kazanmak gerekiyordu. Duvardaki diğer dört tablo da fena halde sinirini bozuyordu: Paris'i kurtaran Saint-Geneviève, sesler dinleyen Jean d'Arc; hastaları iyileştiren Saint-Louis ve at üstündeki Napolyon. Çocukların beynini hep aynı öykülerle yıkayıp duruyorlar, yarının yurttaşları olan çocukların küçük beyinlerini mucizelerle, dini yalanlarla ve askeri zorbalıklar, cenk masallarıyla zehirliyorlardı! Bütün bu saçmalıklara ne zaman son verilecekti? Akıllı, özgür, adalete saygı gösteren insanların yetişmesi, gerçeği, doğruyu öğreten derslerle, eğitim ve öğretmenle mümkün değil miydi?

İlk ders Marc'ın öğrencileri kendisine alıştırmasıyla geçti, meraklı ve dikbaşlı küçükler öğretmenlerine yavaş yavaş ısınmaya başladılar, beklediği anlayış doğmaya başlamıştı, ilk derste varılan bu sessiz anlaşma son derse kadar sürdü. Başlangıçta, zaman zaman, Jonville'de bıraktığı öğrencileri için buruk bir acı duyuyordu yüreğinde. Nice emek vermişti onlara, hepsi de akıllı çocuklardı, oysa işte onları bir başka öğretmenin, eski arkadaşı Jauffe'un ellerine bırakmıştı. Jauffe'u tanırdı, dalgacının tekiydi, kısa yoldan başarıya ulaşmak, başarıdan çok göz boyamak isterdi. Uzun bir çaba sonucu kurduğu yapıyı yıkıcı ellere bırakmak ne kadar acıydı. Bu acıyı dondurmak için burda, bu kasabada, Maillebois'da bir başka eser yaratmak gerekiyordu, hüznünü ancak böyle avutabilirdi. Günler geçip dersler birbirini izledikçe görevine daha bir coşku, daha bir heyecanla

verdi kendisini.

Mayıstaki genel seçimlerden sonra kasaba da yeniden sessizliğe döndü. Eski hamam eski tastı, aynı kişiler yeniden seçildiler, ağızlarını açmamak için bu kez de başka bir bahane buldular. Aman, yararsız sorunlarla ortalığı bulandırırlarsa söz verilen reformların yapılması gecikirdi. Aslında gerçek bambaşkaydı, adaylar arasındaki çetin mücadeleden sonra, seçilenler sessiz soluksuz bu başarılarının tadını çıkartmak istiyorlardı. Lemarrois da, Marcilly de yeniden seçilmişlerdi ama, verdikleri söze rağmen Simon'un adını ağızlarına almıyorlardı. Oysa işte korkulacak şeyler kalmamıştı, seçim bitmişti, görevleri yenilenmişti. Simon'un defteri dürülmüştü, hem de iyi dürülmüştü: bu konuda en küçük bir söz söylerlerse vatansız derlerdi onlara sonra. Kasabanın öteki büyükleri de aynı kanıdaydılar, daha da abartıyorlardı, belediye başkanı Darras, aman kendini ve zavallı Simon'u düşünüyorsan şimdilik bu işin üstüne varma, halkoyunun uyanıp gerçeği anlamasını bekleyelim demekten başka hiçbir şey yapmıyordu. Sanki ortalıkta artık ne Simon'cular, ne de Simon düşmanları kalmıştı ve tam bir konuşma yasağı saltanat sürüyordu. Lehmann'ların, hatta bütün yiğitçe direnişe rağmen David'in yalvarıp yakarması yüzünden Marc da eli kolu bağlı beklemek zorunda kalıyordu. David boş durmuyordu aslında, el altından bilgiler topluyordu, kesin olmamakla beraber, mahkeme başkanının jürinin karar salonuna girip, yasaya aykırı bir biçimde üyelerle konuştuğunu, onları etki altında bıraktığını öğrenmişti. bu durumlarda mutlaka davanın yeniden görülmesi gerekiyordu. Ama ne büyük güçlükler içinde bulunduğunun bilincindeydi, karşıtlarını uyarmamak için araştırmalarını gizli gizli yürütüyordu. Eskisinden daha ateşli olduğu halde ilgilenmiyormuş gibi görünmenin daha yararlı olduğu sonucuna varmıştı. Simon sorunu uykuya dalmış gibiydi. Toplumsal yapının bu onmaz yarası gizli bir sancı gibi sürdüğü halde Simon sorunu uzun zamandan beri kapanmış gibiydi. Bir halkın çılgınlığa kapılıp yavaş yavaş ölmesi için tek bir haksızlık, tek bir adaletsizlik yeter de artar bile.

Marc bir süre tümüyle okuldaki çalışmasına verdi kendini. Haksızlığı ortadan kaldırmanın, onarmanın, imkansız kılmanın tek geçer yolu gelecek kuşakları bilgili yetiştirmekti. Çetin bir görevi yerine getiriyordu ve hiç bu kadar yalnız duymamıştı kendisini. Herkes ona karşıydı, öğrencileri, öğrencilerinin anne, babaları, yardımcısı Mignot ve komşu öğretmeni Rouzaire. Son derece kötü koşullar içindeydi, beş öğrencileri daha okulu

terkedip Hristiyan Kardeşler Okulu'na girmişti. Korkunç rüzgarlar esiyor, anne babalar papazlara gidip çocuklarını yeni gelen iğrenç öğretmenden kurtarmaları için yalvarıp yakarıyorlardı. O yeni öğretmen ki sınıfa ilk girdiği gün duayı kaldırmıştı. Rahip Fulgence mücadeleyi kazandığından, bir süre önce gönderdiği iki papaz öğretmenini, Gorgias ve Isidore'u geri getirmişti, şüphesiz böylece papazlar topluluğunun bütün şüphelerin üstünde olduğunu göstermek istiyordu. Lazarus ortada yoksa bunun nedeni yalnızca adamın ölmüş olmasıydı. Çalımlı çalımlı dolaşıyorlardı, kasaba sokaklarında papazdan geçilmiyordu. İşin daha beteri Marc'ın alaycı bir biçimde horlanmasıydı. Gericiler onunla sert bir mücadeleye girişmek tenezzülünde bile bulunmuyorlar, aklını oynatıp kendisini öldürmesini bekliyorlardı. Mignot'nun ilk gün takındığı o tavrı hemen hemen kasabanın tümü takınmıştı: Marc'ın rezil olacağı günü merakla bekleyorlardı. Ne demişti bayan Rouzaire: "İki aya kalmaz defteri dürülür," demişti. İlköğretim müfettişinin, ilk denetim günündeki konuşma biçimi hasımlarının bu umudunu apaçık yansıtıyordu. Yakışıklı Mauraisin, Marc'ı, Öğretmen Okulu yönetmeni Salvan'ın ve kendi üstü olan akademi denetmeni La Brazer'nin koruduğunu bildiğinden, alaycı bir hoşgörü içindeydi. Şimdilik ses çıkarmıyor, öğretmenin daha önemli bir açığını yakalamaya uğraşıyordu, işte o zaman Marc'ın kasabadan alınıp başka bir yere atanmasını isteyecekti. Duayı neden kaldırdın diye sormaya bile kalkmadı, daha önemli bir durum yakalamayı bekliyordu, öğretmeni sağlam bir yerden vurmak için pusuya yatmıştı. Yakışıklı Mauraisin'in keyfi yerindeydi, pek beğendiği bayan Rouzaire'le gülüşüp, kahkahalar atıyordu. Marc, çevresinin, her sözünü, her hareketini izleyen casuslar ve hafiyelerle kuşatıldığını gördü.

Marc ne zaman Salvan'ın yanına gitse, Öğretmen Okulu'nun müdürü hep aynı şeyleri söylüyordu.

- Aman dikkatli ol dostum, Le Brazer dün çok imzalı bir mektup aldı kasabalılardan. Mektupta sizden cehennemlik adam, çocuklarımızı zehirleyen herif şeklinde söz ediliyor. Davamızın bir an önce kazanılmasını benim de ne kadar istediğimi biliyorsunuz; ama sanırım herşey bir çırpıda çözümlenmiyor... Önce kasabalılar sizin kasaba için yararlı biri olduğunuzu anlasınlar, kendinizi sevdirin.

Marc acı acı güldü.

- Haklısınız, yenmek için bilgece ve aşkla davranmak gerek.

Marc karısı ve kızıyla birlikte Simon'un eskiden oturduğu öğretmen evine yerleşmişti. Jonville'deki öğretmen lojmanından çok daha büyük, çok daha dayalı döşeli bir yerdi: iki yatak odası, bir yemek odası, bir salonu, ayrıca mutfak vb. diğer bölmeleri vardı. Bütünüyle tertemiz, günlük güneşlik bir yerdi, çiçekli ve sebzeli bir bahçeye açılıyordu. Ne var ki tek tük ve kırık dökük eşyaları hiç de uymamıştı buraya, ve bayan Duparque ile araları açılalıberi güçlükle geçinebiliyorlardı. Her ne kadar kasabadaki aylığı biraz yüksekse de bu para köyde aldığından farksızdı, kasaba daha pahalıydı zira, ayrıca belediye kâtipliğinden aldığı ek ücretten de olmuştu. Geçimin hayli zor olduğu bu küçük kasabada yılda bin iki yüz frankla geçinmek zorundaydılar. Bu kadarcık bir parayla nasıl insan gibi yaşar, bir öğretmene yaraşır biçimde giyinebilirdi? Alabildiğine kemerleri sıkmaları gerekiyordu. Çok zaman, doğru dürüst giyinebilmek için kuru ekmek yemek zorunda kalıyorlardı.

Geneviève, tam bir eş, tam bir ev kadını olduğunu gösterip kocasını elinden geldiği kadar masraflardan kurtarmaya çalışıyordu. Jonville'de gösterdiği olağanüstü çalışmayı kasabada da göstermeye başladı, sıkıntılarını çevreye sezdirmeden evinin ihtiyaçlarını evindekilerle karşıladı. Çamaşırla, temizlikle, söküklük yırtıkla, her şeyle tek başına uğraşmak zorundaydı, kızı küçük Louise'i tertemiz giydirip kuşatıyordu, çocuk hayatından memnun, her zaman güler bir yüzle annesinin boynuna atılıyordu.

Genellikle öğretmen yardımcıları öğretmenlerin evinde yemeğini yer, buna karşılık belli oranda giderlere katılırdı. Mignot da aynı şeyi yapsaydı Geneviève hiç değilse giderlerin küçük bir bölümünü olsun karşılayacak bir kaynak, bir yardım bulabilirdi ne var ki delikanlı, bayan Rouzaire'in diş bilediği bir kimseye yanaşmaktan korktuğu için yakındaki bir lokantada yiyordu yemeğini. O da bütün öğretmen yardımcıları gibi yoksulluk içindeydi, küçük bir aylıkla yaşamak zorundaydı, bu yüzden ne doğru dürüst giyinebiliyor, ne doğru dürüst yiyebiliyordu, bütün eğlencesi perşembe ve pazar günleri ırmak kıyısına gidip balık tutmaktı. Karnını bir aş evindeki yavan çorbayla doyurmak zorunda kalmasına Marc sebep oluyormuş gibi öğretmenine öfkesi büsbütün artmıştı. Her şeye rağmen Geneviève, Mignot'ya da yardımcı olmaya, gönlünü hoş tutmaya çalışıyordu: yırtık, söküğün olursa getir demiş, bir akşam rahatsızlandığında ona ilaç hazırlayıp vermişti. Gerek Marc'a, gerek Geneviève'e göre Mignot aslında kötü bir çocuk değildi, bazı kimseler kafasını çeliyorlardı, ona

karşı duyarlı ve iyi davranılırsa sonunda kalbi kazanılabilirdi.

Geneviève'i asıl üzen mesele büyükanneyle dargın olmalarıydı. Ne var ki kocasını üzmekten çekindiği için bunu söylemeye cesaret edemiyordu. Eskiden bayan Duparque, Louise'in üstünü başını düzer, armağanlar verir, ay sonlarında ve güç zamanlarında para yardımı yapardı. Şimdi kasabaya, daha yakına, anneannesinin hemen burnunun dibine gelmişlerdi, torununa istese çok daha fazla yardım edebilirdi. Sonra, birbirlerine bu kadar yakın oldukları halde, anneannesini görünce başını çevirmek zorunda kalması ne korkunç, ne acı şeydi. Üç yaşındaki zavallı Louise dargın olduklarını nerden bilecekti. İki kez yolda anneannesini gördüklerinde çocuk minik ellerini uzatıp büyükanneye bağırmıştı. Bu böyle sürüp gidemezdi ya. Nitekim bir gün Geneviève pek heyecanlı döndü eve, Capucins Alanında anneannesiyle karşılaşmış, dayanamayıp anneannesi ve annesiyle doya doya kucaklaşmış, Louise de çırpınarak boyunlarına atılmıştı.

Olanları Marc'a o söyledi, kocası hiç de kızmamış, karısını gülümseyerek kucaklamış,

- Çok iyi yapmışsın canım, barışmanız senin ve Louise için çok iyi oldu, sizler adına mutluluk duydum, zaten doğrusu da buydu, ben onlara kızıyorum diye sizin de kırgın olmanızı isteyecek kadar ilkel bir adam mıyım? demişti.

Ve şöyle cevaplamıştı kocasını Geneviève:

- Değilsin elbette sevgilim. Ne var ki kocasının gidemediği bir yere karısının gitmesi hiç de hoş değil.

- Neden hoş olmayacakmış? Evimizde huzur yönünden gerekli bu. Sanırım ben artık görüşmem onlarla, zira anneannenle anlaşmamız imkansız. Ama sen ve çocuğumuz, zaman zaman büyük anneye ve annene uğrayın.

Geneviève birden ciddileşti, dalgın, gözlerini yere dikti.

- Anneannemin evine sensiz gitmemem daha iyi. Kendimi, ancak birlikte olduğumuz zaman rahat duyabiliyorum... Aslında sana hak veriyorum, benimle birlikte gelmek de senin için çok güç olur; öte yandan şimdi tüm ilintileri kesmek de benim için güç.

Bağları büsbütün koparmamak amacıyla Geneviève kızını yanına alıp haftada bir gün anneannesinin ve annesinin yanına, Capucins Alanındaki küçük eve gidiyor, Marc dersteyken, bir saat kadar orda kalıyordu. Marc'a gelince, kaynanalarıyla yolda karşılaştıklarında selamlaşmakla yetiniyor-

du.

İki yıl süren sabırlı ve yorucu bir çalışma sonunda yeni öğretmen, bir yığın üzüntüye, kendisine düşman bir çevrede görev yapmasına rağmen öğrencilerini iyice kazandı. Zaten doğuştan öğretmendi, çocukla çocuk oluyor, onlarla birlikte gülüyor, onlarla birlikte eğleniyor, onlarla seve seve oynuyordu. Bir arkadaştan da öte, bir ağabey gibi davranıyordu onlara. Marc derslerde çocukların karşısına bütün bilgilerini bir yana atıp, onlarla birlikte yeni öğrenen bir insan gibi çıkardı, bütün gücünü de burdan alıyordu zaten. Çocuklara bir şey öğretirken, kendisi de yeni öğreniyormuş gibi kıvanç duyardı. Ders programı hayli yüklüydü: okuma, yazma, dil bilgisi, imla, hesap, tarih, coğrafya, fen bilgisi, müzik, beden eğitimi, tarım, el işi, yurttaşlık bilgisi, ahlak dersi. Çocuklar anlayıncaya dek uğraşıyor, her derse hakkını veriyordu. Her şeyden önce öğretme biçimine önem veriyordu, yalnız kuru bilgi vermekle kalmıyor, çocukların öğrendiklerini özümlemelerine, yarının aydın insanları olmalarını sağlamaya çalışıyordu.

Ah şu bilgi tohumları, kişiyi gerçeğe götüren yol! Ne büyük bir tutkuyla adamıştı kendini gerçeğe! Neredeydi gerçek, bütün hatalar, yanılgılar hâlâ dev gibi gerçeğin karşısına dikilip durmuyorlar mıydı? Saçma doğmalar üstünde yükselen din bile tek gerçeğin kendi gerçeği olduğunu söylemiyor muydu? Öğrencilerine, her şeyden önce, aklın, mantığın, özellikle deneyin dışında hiçbir gerçek bulunamayacağını öğretiyordu. İşçi çocuğu olsun, köylü çocuğu olsun, kendilerine dünya yuvarlaktır ve uzayda dönüyor dendiğinde çocuklar, dini öyküleri, Tanrının üçlü kişiliğini, İsa'nın cisimleşmesini ve dirilişini kabul ettikleri kadar rahatça, güvenle kabul ediyorlardı söylenenleri. Ama öğrencilerin iki bilgi arasında bir ayırım yapabilmeleri, doğruyu yanlıştan ayırabilmeleri için bütün bilgilerin deneyin süzgecinden geçmesi gerekiyordu. Genellemeyle ortaya çıkarılan her gerçek yalandan öteye gidemez, tek gerçek deneylerle edinilen gerçektir ve deneylerle edinilen gerçek de tektir, bütündür, ölümsüzdür. Katolik din kitabının bırakılıp, bilimsel, dünyayı ve insanı bilimle açıklayan bilimsel bir din kitabı zorunluluğu da işte burdan doğuyordu. Bilgi, ölü gerçeğe değil, diri gerçeğe dayanmalı, insanlığın gelişmesine hizmet etmeliydi. Kişi ancak gerçekle özgürlüğüne, mutluluğuna kavuşabilir, kişi ancak gerçekle yeniden düzenlenebilirdi. İnsan içinde oluştuğu ve geliştiği koşulları, ortamı tanımalıdır. Marc'ın tek yöntemi buydu, bilgi, sağlıklı, huzurlu, özgür bireyler yaratmaya çalışmalı, bilim, kitaplardaki ölü harfler değil,

hayat kaynağı olmalıydı. Sınıfında, öğrencilerini bilgiye kendi yargılarıyla varmaya zorlamak için kitapları bir yana atmıştı. Çocuk ancak dokunduğu zaman nesneleri daha iyi tanıyabilir, öğrenebilirdi. Onlardan tek isteği, herhangi bir olguya, deneyin süzgecinden geçmedikçe asla inanmamalarıydı. Kanıtlanmamış bütün olaylar, olgular gelecek araştırmacılar için bir yana bırakılmalıydı... İnsanlar o büyük, o güzel güven ve kardeşlik yapısını ancak edinilmiş, kazanılmış, kanıtlanmış gerçeklerle kurabilirlerdi. Olguları insan kendi gözleriyle görmeli, inanılması gerekene kendi değer yargılarıyla inanmalı, yargı gücünü, kişiliğini mantıksal nedenlere dayanarak geliştirmeliydi. İşte Marc'ın öğretim yöntemi buydu ve kişilikli insanları bu yöntem doğurabilirdi.

Ne var ki bilmek de yetmiyordu, toplumsal bir bağ, sürekli sağlam bir akıl gerekirdi, Marc, toplumsal bağı ve sürekli sağlam bir aklı adalette buluyordu. Hakkı olan şey elinden alınan bir çocuğun, nasıl şiddetle karşı koyup, "Doğru değil bu!" diye bağırdığını kaç kez görmüştü. Her haksızlık bu küçük ruhların derinliğinde onlara sonsuz acı çektiren büyük bir fırtına yaratıyordu. Bu, adalet duygusunun vazgeçilmez, mutlak bir duygu olduğunu pek iyi ortaya koymaktaydı. O, çocuktaki bu haksızlığa karşı küçük başkaldırıdan, doğru ve gerçek duygusundan kalkıyordu, zira hayat bu küçük ruhları henüz yalan ve haksızlıklarla törpüleyememişti. Öğrencilerine gösterdiği yol gerçekten adalete giden yoldu. Bir yanılgıya düştüklerinde doğru yolu çocuklar kendi yargılarıyla arayıp bulabilmeliydiler. Yalan söylediklerinde onlara, bu yalanla arkadaşlarına ne büyük bir haksızlık ettiklerini öğretmeye uğraşıyordu. Verdiği ödevleri yapmaz, derslerine çalışmazlarsa bunun acısını yalnızca kendilerinin çekeceğine inandırıyordu onları. Bir çocuk suç işleyince, çokluk suçunu kendisi söylüyor, kendi kendini suçluyor böylece de bağışlanmaya hak kazanıyordu. Sonunda bu küçük ruhlar eşitlik, hak severlik duygularıyla donanmaya, sınıflarının, onların ödevleri ve hakları sayesinde iyi bir sınıf olmasına uğraşmaya başladılar. Şüphesiz iyi insanın, geleceğin sağlıklı ve mutlu insanının yetişmesi kolay olmayacaktı, çeşitli güçlükleri yenmek, yıkımlara göğüs germek gerekecek, okulunu görevini yerine getirmesi, nice gelecek kuşakların çabasını isteyecekti. Evet, bilgi; gelişmenin ilk koşuluydu, ne var ki, adalete saygı gösterilmeden, adalet duygusu olmadan, insanların mutluluğu için, hiçbir kesin sonuç alınamazdı. En iyi eğitimi gördüğü halde burjuva sınıfı neden böyle çürümüş, kokuşmuştu? İnsanlardan çaldığını, in-

sanların kanuni payını geri vermeye yanaşmadığından, fakir fukarayı sömürdüğünden, haksızlık peşinde koşmasından böyle kısa zamanda çürüyüp kokuşmuştu. Burjuvazinin gözden düşmesine dayandırarak eğitimi suçlamaya kalkanlar, bilgi düşkünler yaratıyor, acıları, sıkıntıları, dertleri arttırıyor diyenler var. Şüphesiz bu yalanlar ve adaletsizlikler topluluğunda bilginin bilgi için gelişmesi insanlığın yıkımıyla sonuçlanırdı. Bilim adalet için çalışmalı, bilim, özgür ve barışçı bir sonuca götürmeli, geleceğin özgür, barışçı, kardeş kentini kurmalıydı.

Doğru olmak da yetmezdi, Marc, öğrencilerinden iyilik ve aşkla çalışmalarını istiyordu. Her şey ancak ve ancak aşkla ve aşk için çiçeklenebilirdi. Dünyanın odak noktası burda, bu evrensel birlik ve arzu ateşindeydi. İnsanlarla birlikte yaşamak bir ihtiyaçtı; bireysel eylem, zorunlu kişisellik, her bireyin özgürlüğü, evrensel bir varlığın bağımlılığı altındaki farklı çalışmasıyla karşılaştırılabilirdi. İnsan tek başına bir güçtü, bir varlıktı ama eylemleri, davranışları, bir topluluk içinde yaşamaya başlayınca bir anlam kazanabiliyordu. Sevmek, kendini sevdirmek, başkalarını sevdirmek; öğretmenin görevi bütünüyle bu üç sözcükte buluyordu kendini. Sevmek. Marc bütün yüreğiyle seviyordu öğrencilerini, kendini bütünüyle onlara veriyordu, biliyordu çünkü, öğretmek için sevmek gerekirdi, insanı duyarlandıran, inandıran yalnızca aşktı çünkü. Kendini sevdirmek. Marc'ın da her saat, her derste yaptığı başka bir şey değildi zaten, küçüklerle kardeş gibiydi, asla korkutmuyordu onları, inandırma, sevgi, ağabeylik, arkadaşlık yoluyla kazanıyordu öğrencilerini. Başkalarını sevdirmek. Sürekli çabası bu değil miydi? Onlara her zaman kendi mutluluklarının başkalarının mutluluğuna bağlı olduğunu söylemiyor muydu? Bütün bir sınıf başarılı olduğunda bütün öğrencilerin kıvancı Marc'ın başarıya ulaştığının en güzel örneğiydi. Şüphesiz okul bir kültür kaynağı, bireyin kurtuluş ve coşku kaynağı olmalı, çocuk kendi yargılarını kendi vermeli, kendi aklının doğrultusunda hareket etmeliydi. Ne var ki, bu yoğun kültür ürünü herkesin ortak mutluluğunu sağlayamazdı. Bir yurttaş düşünün ki hep kendi yararına çalışıyor, hep kendi zaferinin sevincini düşünüyor, başkalarının mutluluğuna gözlerini kapıyor, bu insandan daha yalnız bir yaratık var mıdır? Öğretim ve eğitim, gücünü insanlığı bir aile halinde birleştirmekten alır. Bütün isteği; günlük güneşlik, kardeşlik ve kıvanç dolu, şarkı, kahkaha dolu, mutlu yaşamı öğreten, öğrencilerini bilime, gerçeğe, adalete hazırlayan, uzun çabalar sonucu, eğitilmiş, mutlu kuşakları yetiştiren ilko-

kulların varlığını görmekti.

Marc, derslere başladığı ilk günden beri, çocuğa verilen şiddet, dehşet ve budalalık eğitimine karşı durdu. Kitaplar, resimler, hemen her saat sunulan derslerle çocuğa hep yanlış bir eğitim veriliyor, en güçlünün en haklı olduğu ileri sürülüyordu. Kitaplar kıyımlarla, alt üst edilen kentlerin öyküleriyle doluydu. Tarih adına, kanlı sayfalar, savaşlar, fetihler, insanları kırıp geçiren generallerin adları öğretiliyor, körpe beyinler, ovaları kana boyayan orduların gürültü patırtılarıyla zehirleniyordu. Öğrencilere armağan olarak okulca verilen kitaplardan tutun da, çocuk gazetelerine, okul defterlerinin kapaklarına kadar hepsi, birbirlerini boğazlayan orduların, tutuşan gemilerin öyküleri, resimleriyle, insanı insanın kurdu yapan yıkımlarla doluydu. Eğer bir savaş anlatılmıyorsa bu kez de, yoğun karanlıklar kaynağı saçma bir efsaneye yer veriliyordu: Fransayı dua gücüyle kurtaran bir ermiş, İsa ya da Meryem'in, ülkenin bütün nimetlerini zenginlere sunan bir mucizesi, bir haç işaretiyle toplumsal ve siyasal güçlüklerin üstesinden gelen bir papaz. Bütün bu efsanelerde insanlardan hep boyun eğmesi isteniliyor, öte yandan Tanrı, öfkeli, kızgın, gökyüzünde şimşekler çaktıran bir Tanrı şeklinde tanıtılıyordu. Hep korku işleniyordu. Tanrı korkusu, şeytan korkusu gibi. Daha çocukluktan, birey, alçak ve çirkin bir korku duygusuyla yetiştiriliyor ve cehalet, yalan içinde hayat bulan bu korku mezara dek insanın ardını bırakmıyordu. Dünyanın nimetlerini bölüşen efendilerin de istediği bu değil miydi, diledikleri gibi kullanabilecekleri köleler yetiştirmek değil miydi, insanları kurulu düzeni körü körüne savunmaya hazır askerler haline getirmek değil miydi? İnsanlık kültürünü savaşlarla doldurmak ne acayip bir şeydi! Bu kültürün kapıları, sorunların kılıçla çözümlendiği eski çağlarla birlikte kapanmalıydı artık. Bugün uluslar varlıklarını sürdürüyorlarsa savaşçı olduklarından mı ayaktalar? Kim böyle saçma bir şeyi söylemeye cesaret edebilir. Yarının galipleri hasımlarını cenk alanında değil iktisat alanında yenenler, emeği örgütlemesini, halkına daha çok sosyal adalet ve mutluluk getirmesini bilenlerdir. Fransaya düşen görev de buydu. Devrimini tamamlamak, kendi halkını ve tutsak halkları kurtarmak. Oysa halkı asker yetiştirmek gibi dar bir görüş, dar bir kafayla düzenlenmişti eğitim, Marc'ı üzen, öfkelendiren buydu. Ulus bir savaştan çıkmış, türlü yıkımlara uğramıştı, yıkımların acısıyla, savaşçı bir halk, asker bir halk yetiştirmeye kalkmak zararsız görünebilirdi, ama günün iğrenç çöküntüsü de işte burdan, orduya alabildiği-

ne bel bağlamaktan, demokrasiyi generallerin eline teslim etmekten doğuyordu. Bir ulusun, silahlı komşuları arasında güvenliğini koruması zorunluymuş, güzel, peki yarının emekçilerini, özgür ve dürüst yurttaşlarını yetiştirmek zorunlu değil mi? Elbette, hem çok daha zorunlu. Bir kez bütün Fransız halkı gerçekleri öğrensin, istemeye başlasın, en güçlü silahlarla donatılan imparatorluklar bile, onun gerçek ve adalet dolu soluğuyla çökecektir.Özgür, bilen, isteyen bir halkın başardığını ordular, toplar, tüfekler asla başaramaz. Halklar halkları uyandırıyor, ve halkların deneysel bilimle yitişip tek tek ayağa kalktıkları gün savaşın sonu gelmiş, barışın zaferi başlamış olacak. Ülkesinin bir aydını olarak kendisi için bundan daha güzel bir görev düşünemiyordu Marc, yurdunun büyüklüğünü; kurduğu bu düşün gerçekleşmesinde, bütün yurtların tek bir yurt içinde birleşmesinde görüyordu. Bunun için de çocukların eline verilen kitapları, resimleri aklın süzgecinden geçiriyor, dini yalan ve mucizeleri, kanlı savaşları bir yana bırakıp, elinden geldiğince, bilimin gerceklerini, insanlığın yararlı çalışmalarını öğretmeye uğraşıyordu. Mutluluğun tek kaynağı emekti.

İkinci yıl Marc'ın çabaları ürününü vermeye başlamıştı. Marc okuldaki bütün öğrencileri iki sınıf altında toplamıştı. Sınıflardan birinde dokuz, on üç yaşlarındaki öğrenciler, diğerinde ise, Mignot'nun okuttuğu altı, dokuz yaşlarındaki öğrenciler vardı. Zamandan kazanmak ve öğrenciler arasında bir ilerleme yarışması yerleştirmek amacıyla müzakereci öğrenci usulünü de koymuştu. Tek bir dakika bile boşuna geçmiyor, yazılı ödevler, sözlü okumalar, tahtada yapılan açıklamalar gibi bütün okul çalışmaları aynı anda ve aynı düzen içinde yürütülüyordu; bütün bu çalışmalarda öğrencilere elinden geldiği kadar bağımsızlık tanıyor, onlarla sohbet ediyor, karşı koydukları hususları beraberce tartışıyor, kesin, doğru, gerçek olanı kendi kafalarıyla bulmalarına uğraşıyor, hiçbir fikri, öğretmenlik yetkisini kullanıp zorla kabul ettirmeye kalkmıyordu; her iki sınıf da sonsuz bir kıvanç içinde, durmadan kendini yenileyen bu canlı öğretim yönteminden hoşnut, canla başla çalışıyordu. Öğrencilerinden istediği yalnızca, büyük bir temizlikti, çocukları oynamaya gider gibi çeşmeye götürüyor, her dersin ortasında ve sonunda pencereleri ardına dek açıp sınıfı güzelce havalandırıyordu. Marc'dan önce çocuklar yalnızca sınıfın tozlarını süpürüyorlarmış, oysa bu tozdan topraktan mikrop almalarına sebep olabilirdi. Bu yüzden Marc öğrencilerine süngerden yararlanmayı, süpürmeden önce ortalığın güzelce ıslatılması gerektiğini öğretmişti. Küçükler dinlenir gibi,

oyun oynar gibi severek, kıvançla yapıyorlardı bu temizliği. Güneşli günlerde, sağlıklı, neşeli yavruların doldurduğu aydınlık, geniş salon; tam bir kıvanç yuvası gibiydi. Marc'ın atanmasından iki yıl sonra, güneşli bir mayıs günü, ilk öğretim müfettişi yakışıklı Mauraisin, öğretmenin hatalarını yakalamak amacıyla, önceden haber vermeden, sabahın ilk saatinde sınıfa düştü. Ama işte, iki yıldır fırsat kollaması hiçbir işe yaramamıştı, öğretmenin başka bir yere atanmasını isteyecek bir açık yakalayamamıştı, bu yüzden de pek öfkeliydi. Kasabada altı aydan fazla dikiş tutturmaması gereken, bu kuruntucu herif, bu beceriksiz devrimcinin hâlâ yerinden oynamaması şaşılacak şeydi.

Öğrenciler henüz sınıfı yıkama işini tamamlamak üzereydiler. Ceketinin içinde kaybolan, ufak tefek, pek alımlı yakışıklı Mauraisin bu durumu görünce endişeli endişeli bağırdı:

- Ne? Su baskınına mı uğradınız böyle?

Marc çocukların sağlığı yönünden, sınıfın süpürülmektense yıkanmasını daha yararlı gördüğünü açıklayınca müfettiş omuzlarını silkip cevapladı:

- Yine bir yenilik mi! Yönetimin fikrini almanız gerekirdi. Zaten bu yaptığınız hiç de sağlığa uygun değil, çocuklar su içinde, hastalanabilirler... Yönetimden izin almadığınıza göre yine eskisi gibi sınıfın süpürülmesine devam etseniz daha iyi olacak.

Çocuklar birkaç dakika dinlendikten sonra denetime başladı, dolapların içine dek her yeri inceden inceye gözden geçirdi, ne var ki, her şey tertemiz, her şey düzenliydi. Dolabın içinde muzır kitaplar, anarşist yayınlar arıyordu aklı sıra. Öğrencileri önünde yüksek sesle konuşup öğretmenlerini gözden düşürmeye uğraşıyor, her şeyi eleştiriyor, öküzün altında buzağı arıyordu. Çocuklar sıralarına oturdular, müfettiş bu kez sözlü denetimine geçti.

Önce Mignot'ya saldırdı, çünkü sekiz yaşındaki küçük Charles Doloir, konu henüz incelenmediğinden bir soruyu cevaplandıramamıştı.

- Demek programı yetiştiremediniz? İki ay geçti, öğrencileriniz bu konuyu görmüş olmalıydılar!

Mignot ayakta, saygılı duruyordu, ama müfettişin böyle konuşması canını sıkmıştı, dönüp Marc'a bakmakla yetindi.

- Bir dakika müfettiş bey, derslere açıklık kazandırmak için programın bir kısmını ben çıkardım. Çocukların, kitaplara sıkı sıkıya bağlı kalmak-

tansa, bazı bilgileri kişisel deneylerine dayanarak edinmeleri daha iyi değil mi, böylece bir yıl içinde öğrenciler konuların bütününe varmış, bütününü kavramış olurlar.

Mauraisin tam bir hor görüyle baktı.

- Nasıl bayım, programdaki konuları keyfinize göre mi seçeceksiniz yani, canınızın istediğini alıp öğretecek, istemediğini bırakacak mısınız? Önderlerinizin gösterdiği yoldan çok, keyfinizin beğendiği yoldan gitmek niyetindesiniz galiba? Galibası yok, gün gibi açık, baksanıza sınıfınız ne kadar geri kalmış.

Sonra Doloir'ın öteki çocuğu, on yaşındaki Auguste'ü kaldırıp ona terörün ne olduğunu sordu. Fransız devriminin önderleri olan Robespierre, Danton ve Marat'nın adlarını saydırdı, ve çocuğa,

- Marat güzel miydi yavrum? dedi.

Auguste, Marc'ın akıllı bildiği bir çocuktu, ama biraz dalgacı ve sınıfın maskaralarındandı. Bilmediğinden mi yoksa şeytanlık olsun diye mi şöyle cevapladı:

- Ah, çok yakışıklıydı bayım!

Bütün sınıf zevklenip sıralara kapandı.

- Hayır, hayır çocuğum, Marat canavar yüzlü adamın tekiydi, alçaklıkları, işlediği cinayetler yüzüne vurmuştu.

Ve Marc'a dönüp acemice ekledi:

- Marat'nın güzel olduğunu siz mi öğrettiniz yoksa?

Marc gülümseyerek cevapladı:

- Hayır bayım.

Çocuklar yeniden gülmeye başladılar. Çocukların susması için Mignot'nun sıralar arasında dolaşması gerekti. Yakışıklı Mauraisin bozum olmuştu, Marat'dan, Charlotte Corday'e geçti, ne var ki şans bu kez de yaver değildi, büyücek görünce daha bilgili sanıp onbir yaşındaki Fernand Bongard'ı kaldırdı.

- Siz, ordaki şişman çocuk, Marat'nın nasıl öldüğünü söyleyebilir misiniz bana?

Müfettiş yanlış kapıyı çalmıştı. Fernand öğrenmekte çok büyük güçlük çeken kalın kafalı bir çocuktu, zaten öğrenmeye hevesli de değildi, hele de isimler ve tarihlerden pek hoşlanmazdı. Ayakta, gözlerini kocaman açmış, aval aval bakıyordu.

- Söyle bakalım çocuğum, Marat eceliyle ölmedi değil mi?

Fernand ağzını açmış, öyle sessiz soluksuz duruyordu. Arka sıradaki arkadaşı "Banyoda öldü" diye fısıldadı. Bunun üzerine Fernand, bağırarak müfettişin sorusunu cevapladı:

- Marat yıkanırken suda boğuldu.

Öğrenciler bu kez tam patladılar, Mauraisin de büsbütün çileden çıktı.

- Gerçekten bu çocuklar budala... Marat banyoda yıkanırken, Fransa'yı, kanlı bir canavardan kurtarmak için kendini adayan Charlotte Corday adında genç bir kız tarafından öldürüldü... Size hiç bir şey öğretilmemiş demek, öğretilseydi bu kadar basit soruları cevaplayabilirdiniz.

Daha sonra ikizleri, Archille ve Phillippe Savin'i din savaşları konusunda sorguya çekti, yeteriyle doyurucu cevaplar alabildi. Bu iki çocuk sınıfta hiç sevilmezlerdi. İkisi de sinsi ve yalancıydı, arkadaşlarını şikayet edip dururlar, sınıfta olup bitenleri babalarına yetiştirirlerdi. Müfettiş, bu sinsi tavırlı küçükleri beğenmiş, onları örnek olarak gösteriyordu:

- İşte hiç olmazsa bu çocuklar bir şeyler biliyor.

Sonra yeniden Phillippe'e sordu:

- Dini görevleri tam anlamıyla yerine getirmek için ne yapmak gerekir, söyle bakayım.

- Kiliseye gitmek gerekir bayım.

- Şüphesiz kiliseye gitmek gerekir, ama bu yetmez, dinin buyurduğu her şeyi yapmalıyız. Anlıyorsun değil mi çocuğum, dinin buyurduğu her şeyi.

Marc, şaşkın, müfettişe bakakaldı. Yine de böyle özel bir soruyu neden sorduğunu anladığından araya girmedi, zira yakışıklı Mauraisin'in tüm amacı bu konuda Marc'ın ağzından söz alıp yaymaktı. Amacı besbelli buydu ki, bu kez de, sert bir sesle aynı şeyi Sébastien Milhomme'a sordu:

- Siz, ordaki, kumral saçlı, söyleyin bakayım, din ne buyurur?

Sébastien, ayakta, üzgün üzgün, hiçbir şey söylemeden duruyordu. Sınıfın en iyi öğrencisiydi, zeki, sağlam karakterli, tatlı bir çocuktu. Müfettişi doyuracak bir cevap bulamadığından gözleri yaşarmaya başlamıştı. Ona böyle bir şey öğretilmemişti. Henüz dokuz yaşında bu küçük çocuk kendisine sorulanı anlamıyordu bile.

- Yüzüme aptal aptal ne bakıyorsun küçük budala, sorum açık değil mi, cevap versene.

Marc dayanamadı artık. Öylesine sevdiği öğrencisinin böylesine bunaltılması katlanılır şey değildi. Çocuğun yardımına yetişti.

- Bir dakika müfettiş bey, dinin ne öğrettiği din kitaplarında yazılıdır, din kitaplarını okutmak ise bizim programımızda yok. Bu çocuktan böyle bir soruyu cevaplandırmasını nasıl isteyebilirsiniz?

Mauraisin'in beklediği de buydu, öfkesini açığa vurdu.

- Sizden ders alacak değilim öğretmen bey, ben ne yaptığımı biliyorum, bir çocuğun ülkesinin diniyle ilgili bir soruyu genel çizgide de olsa cevaplandırmadığı bir okula okul denemez.

Marc duru bir sesle tekrarladı, o da kızmaya başlamıştı.

- Tekrar ediyorum bay müfettiş, ben burada din kitabı öğretmedim. Siz yanılıyorsunuz galiba, burası Hristiyan Kardeşler Okulu değil, dinle ilgisi olmayan, akıl ve bilime dayalı şeyleri öğreten cumhuriyetçi ve lâik bir okuldur, bunu unutmayın, gerekirse bu durumdan üstlerimi haberdar edeceğimi de bilin.

Mauraisin biraz ileri gittiğini anlamıştı. Zaten Marc'a her kafa tutuşunda kendi üstü olan akademi müfettişi Le Brazer'yi düşünmekten de kendini alamamıştı, üstünün bu delikanlıyı tuttuğunu, ciddi olaylar ve kanıtlar olmadan onu yerinden oynatmayacağını biliyordu. Le Brazer de zaten bu densiz öğretmen gibi düşünüyor, resmi okulların din konusunda bütünüyle tarafsız kalmasını istiyordu. İşe yarar hiçbir sonuç elde edemeden, bir iki eleştiriyle denetimine son vermek zorunda kaldı. Öğrenciler bile gülünç bulmuştu onu, saçları düzgün taranmış bu ufak tefek çalımlı adamın öfkeden kudurmuş hali hoşlarına gidiyordu. Yakışıklı Mauraisin sınıftan çıkarken, Mignot, Marc'ın kulağına eğilip usul bir sesle:

- "Kötü rapor verecek bize, varsın versin, siz haklısınız, gittikçe hayvanlaşıyor bu adam," dedi.

Mignot bir süreden beri daha çok yakınlaşıyordu Marc'la. Marc dürüstlüğü ve gösterdiği yakın ilgiyle yardımcısını kazanmıştı; elbette ki Mignot henüz her konuda öğretmeniyle aynı fikirde değildi, üstlerinden çekiniyor, ilerlemesine engel olunmasından korkuyordu. Ama dürüst bir çocuktu, yavaş yavaş öğretmeninin çizgisine girmeye başlıyordu.

Marc, kıvançlı bir sesle cevapladı:

- Kötü bir rapor mu verir dedin, sinsi saldırıdan başka hiçbir şey yapamaz merak etme... Bakın, bayan Rouzaire'in sınıfına giriyor, işte aradığı yeri, Tanrının evini buldu. İşin kötüsü davranışlarının özünde siyasal olması. Kendini dincilere beğendirmeye çalışıyor.

Gerçekten de, yakışıklı Mauraisin her denetiminde Rouzaire'in rapo-

runu övgü dolu cümlelerle dolduruyordu. Nasıl doldurmasın ki! Bayan Rouzaire kız öğrencilerini kiliseye götürüyor, din kitabından parçalar okutuyor, öğretiyor, müfettiş onun öğrencilerine canının istediği kadar dinle ilgili sorular sorabiliyordu. Hele de Rouzaire'in öğrencilerinden biri, küçük Hortence Savin pek bilgili bir kızdı, Kudas törenine hazırlanıyordu ve ermiş kadınlar tarihi konusundaki derin bilgisi Mauraisin'i şaşırtmıştı. Kardeşi gibi kalın kafalı olan Angèle Bognard ise, öğrenme konusundaki derin arzu ve çabasına rağmen dinin ana ilkelerini pek sayamıyordu. Okula yeni başlayan altı yaşındaki Lucile Doloir tersine çok akıllıydı, ilerde çok akıllı bir rahibe olabilirdi. Ders bittiğinde Marc, Mauraisin'i yeniden gördü, bayan Rouzaire yakışıklı müfettişi okulun kapısına dek uğurluyordu. Özden bir tavırla, ellerini kollarını sallayarak konuşuyor, yanıp yakınıyorlardı. Şüphesiz erkekler okulunun iğrenç öğretmeninden söz ediyorlardı, iki yıldır şu adamı kasabadan atamamışlardı.

Kasabalı Marc'ın atılmasını beklerken ona alışmaya başlamıştı. Belediye Başkanı Darras, belediye meclisinin bir oturumunda öğretmeni açıkça övmüştü bile. Bir ilginç olay durumunu daha da sağlamlaştırdı: Hristiyan Kardeşler Okuluna geçen iki öğrenci yeniden eski okullarına dönmüştü. Bu gösteriyordu ki kasabalılar artık Marc'a güveniyor, Marc'ı kabul ediyorlardı. İki çocuğun eski okullarına dönmesi, o zamana dek pek parlak görünen din okulunu gözden düşürmüştü. Marc'ın deyimiyle, bilgelik ve sevgi üstün gelmiş, resmi okul, hakkı olan yeri, ilk sırayı yeniden kazanmıştı. Papazlar ve keşişler arasında bir kuşku rüzgarıdır esmeye başladı. Ne var ki saldırı Marc'ın hiç ummadığı bir şeyden geldi. Mauraisin din konusunu kurnazca bir yana bırakıp, gerek belediyede, gerek başka yerlerde, ellerini havaya kaldırıp çocukların su içinde yüzdüğünü, sağlıklarından endişe etmeye başladığını yayıyordu. Böylece büyük bir sorun ortaya çıktı: okul yıkanmalı mı yoksa süpürülmeli miydi? Kasaba bu konuda ikiye ayrılmakta gecikmedi, herkes hararetle tartışıyor, kendi düşüncesinin doğruluğunu savunuyordu. Memur Savin bu yıkama işinin şiddetle karşısındaydı, hatta bir ara iki çocuğunu okuldan almaya kalktı. Marc sorunu şeflerinin önüne götürmekte yarar gördü, onlardan kararı bir sağlık kurulunun vermesini istedi. Konu araştırıldı, ciddi bir şekilde incelendi, uzun uzun tartışıldı sonunda kurul sınıfın yıkanmasının sağlığa daha uygun olduğu kararına vardı. Bu karar Marc için tam bir zaferdi, böylece çocuk anne ve babalarını da kazanmış oldu, memur Savin haksızlığını

herkesin içinde söylemek zorunda kaldı. Hristiyan Kardeşler Okuluna geçen bir öğrenci eski okuluna döndü, din okulunun son derece pis olduğu konusunda söylentiler yayılmaya başladı.

Marc, kasabalı kendisini sevmeye başladı diye boş düşlere kapılmaya kalkmadı, durumun henüz çok nazik olduğunu bilmiyor değildi, kasabayı papazların zehirinden kurtarmak henüz yıllara bağlıydı. Dikkatli adımlarla ufak ufak ilerlemeye bakıyordu. Günbegün kazandığı küçük başarılardan son derece mutlu, mücadelesini sürdürüyordu. Geneviève'in arzusunu kırmayıp Duparque'larla barışmaya da razı olmuştu; bu barışma imkanını da o ünlü, yıkamalı mı, süpürmeli mi tartışması doğurmuş, hanımlar ilk kez Marc'ın bir fikrini onaylamış, okul yıkanmalı fikrini savunmuştu. Böylece Marc, zaman zaman, karısı ve kızını alıp bayan Duparque'ların Capucins Alanındaki evlerine yeniden gitmeye başlamıştı. Her iki yaşlı hanım da tatsızlık doğurabilecek konulardan özellikle kaçınıp resmi bir tavır takınıyorlardı. Böyle bir konuşma da elbette içtenlikten çok uzak kalıyordu. Her şeye karşın Geneviève hayatından memmundu, anneannesini ve annesini, kocasından gizliymiş gibi yalnız başına görmeye gelmek onu son derece sıkıyordu, ama işte artık bu sıkıntıdan kurtulmuştu. Bu barışmadan sonra hemen her gün onları görmeye geliyor, bazen Louise'i yanlarında bırakıyor, iki ev arasında mekik dokuyordu. Duparque'ların yeniden sevgi ve küçük armağanlarla gönlünü çeldiği karısını mutlu görmekten memnun, bu gidiş gelişlere aldırmıyordu Marc.

Marc'ı iki yıldan beri terkettiği Jonville köyündeki bir dostu bir pazar günü yemeğe çağırmıştı. Köyün şimdiki durumuyla şöyle bir karşılaştırınca iki yılda kasabada hayli yol aldığını daha iyi anladı. Öğretmenin, toplumların ilerlemesi ya da gerilemesindeki payını bu kadar belirgin bir biçimde hiç görmemişti şu ana kadar. Öğretmen gerçekçi ve ilericiyse bulunduğu toplum da ileriydi, öğretmenler yanılgılar ve günlük çabalar içindeyse bulunduğu toplum da çökmüş demekti. Jonville katı karanlıklara, durgunluğa, yoksulluğa gömülmeye başlıyordu. Bir zamanlarki mutlu eserin yıkıldığını görmek son derece üzdü Marc'ı ve bu yıkımın tek nedeni yeni öğretmen Jauffre'un kötü tutumuydu. Jauffre kişisel çıkarlarını düşünen bir öğretmendi. Ufak tefek, esmer, şamatacı, hileci, gözleri fıldır fıldır dönen bir adamdı. Babası yoksul bir demirciydi, köyün papazı babasından onu alıp yetiştirmiş, daha sonra bir başka papaz, bir kasabın esmer bir kızıyla evlendirerek Jauffre'a yılda iki bin franklık bir gelir sağlamıştı.

Böylece papazlarla birlik olmanın yararını çok iyi kavramıştı, bir gün daha da yükselmek için rahiplerin eteğine sarılmak gerekiyordu. Zaten yılda iki bin frank geliri olması şimdiden onu saygın kişiler arasına yerleştirmeye yetiyordu. Özellikle şefleri pek beğeniyorlardı, sözgelimi Férou gibi açlıktan kıvranan, yaşamak için yönetime yapışmak zorunda kalan biri değildi, her yerde olduğu gibi eğitimde de lokmanın bütününü zenginler yutuyor, yoksulların ağzı açık kalıyordu. Köylüler Jauffre'un servetini abartıyor, abarttıkça da saygıları daha çok artıyor, her gördükleri yerde şapkalarını çıkarıp selamlıyorlardı. Elbette ki Jauffre da bu saygıdan yararlanmayı ihmal etmiyordu, zaten insanları ve nesneleri çıkarına en-uygun biçimde kullanmakta ustaydı. Paradan başka hiçbir şeye inanmazdı, bu yüzden de, duruma göre, hem iyi bir cumhuriyetçi, hem kafatasçı, hem sofuydu. Köyün sofu bir köy olduğunu anlamayacak kadar ince ruhlu olduğundan ilk işi rahip Cognasse'ın ayağına gidip onunla görüşmek oldu, ve rahip, yavaş yavaş ve hesaplı bir biçimde köyün en güçlü kişisi olmaya başladı. Öğretmen papaza karşı olan belediye başkanı ve belediye meclisinin sesine kulaklarını tıkamıştı. Belediye başkanı Martineau, Marc'ın desteğini sağladığı zamanlarda köyde de güçlenmiş ve rahip Cognasse'a karşı tutumunu açıkça ortaya koyarak öğretmenin yanında yer almıştı. Oysa şimdi Jauffre'a karşı mücadelesinde yalnız kalmış, Jauffre belediyenin tek efendisi haline gelmişti. Zaten imzasını zor atabilen bir insandı, takışmaktan korkan biriydi, bu yüzden de Jauffre her istediğini ona yaptırmaya başlamıştı. Böylece, papazcı köy öğretmeni sayesinde belediye lâiklerden papazlara geçmişti.

Jauffre'un taktiği doğrusu pek ilginçti, tam cizvitlere özgü bir yöntemdi. Köyün bayan öğretmeni Mazeline'i görmeye gittiğinde, ondan bu konuda çok şey öğrendi. Bu akıllı, bu aydın düşünceli kızcağız, her şeyin kokuşmaya, çürümeye başladığı köyde tek başına doğru dürüst mücadelesini sürdüremediğine üzülüyor, yakınıyordu. Jauffre'un geldiği ilk günlerde oynadığı oyunu acı acı anlatıyordu. Belediye başkanı Martineau, öğretmenin el altından kışkırttığı papaz Cognasse'a karşı durmuştu. Bunun üzerine Jauffre, başkanla berabermiş, papazdan o da hoşlanmıyormuş gibi görünüp bu işle karısını görevlendirmişti. Karısı dini buyrukları yerine getiren aşırı softa bir kadındı. Cognasse'ın bir dediğini iki etmiyordu. Karısının aşırı sofuluğundan pek memnun olan koca, sorumluluktan kurtulmak için bu yöntemi bulmuştu. Başkan Martineau kısa zamanda yenildi,

kendini ve yeni giysilerini göstermek bakımından pazar dualarını pek seven başkanın güzel karısı ise, kocasına getirdiği yıllık iki bin franklık drahomayla hanımlar sırasına geçen öğretmenin karısıyla dost oldu. Jauffre'u rahatsız edecek sebepler ortadan kalkmıştı artık, köy öğretmeni eski görevini yeniden yerine getirmeye, pazar günü tören çanlarını yeniden çalmaya başladı. Marc'ın kabul etmediği bu iş Jauffre'un pek hoşuna gitmişti, otuz frank otuz franktı, neden almasındı sanki. Marc bu parayı köyün eski saatini onaran, emekli olup köye çekilmiş bulunan yaşlı bir saatçiye verdiriyordu. Parayı öğretmen almaya başlayınca saatçı da artık saatı onarmıyordu, köylü zamandan habersiz, bozuk saatin gelişigüzel vuruşlarına göre kendini ayarlamaya başlamıştı. Bayan Mazeline acı bir gülümsemeyle işte köy bu bozuk saate döndü, her şey sağduyudan ve mantıktan uzak diye tamamladı.

İşin kötüsü rahip Cognasse'ın Jonville'de kazandığı zafer Moreux'de de etkisini göstermeye başladı. Eski celeplerden belediye başkanı Saleur yükünü tutmuştu, Jonville'de olup bitenleri görünce, dinle başı hoş olmamasına rağmen, rahatı kaçmasın diye yönünü kiliseye döndü. Ve bu uzlaşmanın cezasını köyün yoksul öğretmeni Férou çekti. Gemi azıya alan rahip Cognasse, Moreux'ye tören için geldiği günlerde Férou için söylenmedik söz bırakmıyor, durmadan onu aşağılıyor, belediye başkanı ve belediye meclisinin yapayalnız bıraktığı öğretmen söylenenleri sineye çekmek zorunda kalıyordu. Alabildiğine zeki, canlı, aydın bir kafaya sahip zavallı öğretmen, cehalet ve kötülükle kuşatılmıştı, öfkeden kendini yiyip bitiriyordu. Karısı gece gündüz demeden uğraşıyor, üç kız çocuğu, yüzleri sapsarı kesilmiş, kuru dal gibi kalmış, açlıktan ölüyorlardı. Borç boğazında olmasına rağmen yine de kimseye boyun eğmiyor, eskimiş, yıpranmış giysilerinin içinde dik durmaya çalışıyor, öğrencilerini kiliseye götürmeye yanaşmadığı gibi, pazar günleri papaz geçerken söğüp saymaktan da geri durmuyordu. Büyük bir yıkım içindeydi, on yıllık zorunlu hizmetinin bitmesine de henüz iki yıl vardı, iki yılı tamamlamazsa askere gitmek zorundaydı, o zaman da karısına, çocuklarına kim bakacaktı?

Marc, bayan Mazeline'le birlikte istasyona doğru giderken kilisenin önünden geçtiler, tören hâlâ devam ediyordu, kapıda Cognasse'ın korkunç hizmetçisi Palmyre efendisine iyi hristiyanların raporunu veriyordu. Jauffre, ciddi ciddi gözcülük ederek kiliseden çıkanları tesbit edip dışarı çıktı ve o sırada ordan geçmekte olan iki öğrenci ellerini şapkalarına götü-

rüp asker selamı verdiler: kendisine böyle selam verilmesini istiyordu, yurtseverliği coşmuştu. Sonra öğretmenle belediye başkanının karıları, daha sonra da başlarında Martineau, kadınlı erkekli bir topluluk belirdi, Marc tanınmamak ve hüznünü yüksek sesle haykırmak zorunda kalmamak için adımlarını sıklaştırdı. Köyün bakımsız hali nasıl terkedilmiş olduğunu zaten ortaya koyuyordu, bu durum büsbütün kahretti onu. Genel kural değil mi bu, aydını yoksul olan bir ülke her şeyden yoksun kalır. Din, egemen olduğu, bir ölüm soluğu gibi geçtiği her yeri , her ülkeyi kısırlaştırır, insanları tembelleştirir, alıklaştırır, zira yaşamanın karşısındadır, çağdaş ulusları yavaş yavaş kemirir, zehirler ve sonunda mutlaka öldürür.

Ertesi gün Marc kasabadaki sınıfına, akıllarını ve yüreklerini uyandırıp ışıttığı öğrencilerinin arasına girince gönlündeki sızının biraz dindiğini duydu. Şüphesiz amacına usul adımlarla ilerliyordu ama aldığı sonuçlar cesaretini, güvenini, gücünü arttırıyordu. Zafer yılmadan, usanmadan, cesaretini kırmadan yoluna yürüyebilenlerindir. Yazık ki çocukların anne ve babalarından bir yardım göremiyordu, yoksa yolunda daha hızlı ilerleyebilirdi. Baba ve anneler evlerinde çocuklarıyla olumlu bir yönde ilgilenmiyorlardı, hatta tam tersi oluyordu, sözgelimi Savin'in iki çocuğu, Achille ve Phillippe Savin evlerine gittiklerinde kıskanç babalarının somurtkan yüzüyle karşılaşıyorlardı. Marc'ın bütün yapabildiği onları biraz olsun düzeltmek, yalan söylememelerini, birbirlerini casus gibi kollamamalarını, sinsi olmamalarını söylemekti. Doloir'ların çocukları, Auguste ve Charles Doloir da aynı durumdaydılar, biri haylaz, kavgacı, öteki cansız, gevşekti, öğrenmek isteseler pek güzel herşeyi öğrenebilirlerdi. Fernand Bongard daha bir garipti, çocuğun kafası odun gibiydi, şaşılacak şeydi, en küçük bir şeyi öğretmek için insanın canı çıkıyordu.. Elli öğrencili bütün bir sınıf, öğrenciler tek tek düşünüldüğünde pek parlak bir durum göstermiyorlardı ama bütünüyle umut vericiydiler, aklın ve gerçeğin buyruğuna girmişlerdi. Zaten Marc da bütün umudunu yalnızca bu çocuklara, tek bir kuşağa değil, daha nice gelecek kuşaklara bağlamıştı. Bunların çocukları, çocuklarının çocuklarıydı belki, çağlarca süren yanılgılardan kurtulup, bilginin, adaletin ışığına kavuşacak olan.

Öğretmenin alçakgönüllü görevi; sabır isteyen, bekleme isteyen, fedakarlık isteyen bir görevdi. Marc'ın yapabildiği geleceğin hazırlanmasına yalnızca kendi yaşantısını adamaktı. Diğer öğretmenler de onun gibi çalışırlarsa belki üç dört kuşak sonra geleceğin özgür Fransası, dünyanın tut-

saklıktan kurtulmasında önder olacak bir Fransa kurulabilirdi. Hemen başarıya ulaşmak gibi bir tutkusu yoktu, yine de bir olay, öğrencilerinden birinin, küçük Sebastien'ın tutumu sonsuz bir kıvanç taşımıştı yüreğine. Gözden kaçmayacak kadar zeki olan bu tatlı çocuk gerçeğin buyruğuna girmişti. Sınıfın yalnızca birincisi olmakla kalmıyor, aynı zamanda alabildiğine dürüst ve ateşli bir çocuktu. Arkadaşları bir güçlükleri olduğunda ona danışırlardı, o, iyi ve kötü konusunda bir kez yargısını verince bu yargısının doğruluğunda da direnir, uygulanmasını isterdi. Uzun yüzü, kumral kıvırcık saçlarının altındaki güzel, mavi gözleriyle, bakışları öğretmeninde, biraz düşünceli, büyük bir öğrenme arzusuyla dersleri içer gibi dinleyişini gördükçe büyük bir mutluluk duyuyordu Marc. Öğretmenin ona karşı sevgisi yalnızca derslerindeki başarısından doğmuyor, Marc bu çocukta iyi ve insansever yanların da ağır bastığını görüyordu. Uyanmaktan hoşlanan küçük bir ruh taslağı, güzel düşünce ve eylemlerin çiçeklenmeye başladığı çocuk ruhlarından biriydi.

Bir gün, bir öğlen sonrası sınıfta şöyle bir olay oldu. Arkadaşlarının aptal yerine koyup sık sık takıldıkları Fernand Bogard'ın kasketinin siperi sökülüp alınmıştı; çocuk annesinin kendisini döveceğini söyleyip iki gözü iki çeşme ağlıyordu. Marc, bu kötü şakayı yapanın ortaya çıkmasını istedi. Herkes gülüyordu, Auguste Doloir, bu tatsız şaka kendi eseri olduğu halde ötekilerden daha beter gülüyordu. Marc suçlu ortaya çıkmadıkça bütün sınıfı dışarı salmayacağını söyledi, bunun üzerine, Auguste'ün yanında duran Achille Savin, Auguste'ün cebinden şapkanın siperini çekip çıkararak arkadaşını ele verdi. Marc bu olaydan yararlanarak yalanın ne kadar kötü bir şey olduğunu öylesine güçlü bir biçimde anlattı ki suçlu bile ağlayıp özür diledi. Ama bu olay özellikle Sébastien Milhomme'u pek heyecanlandırmıştı, ders dağıldığında sınıftan çıkmadı, öğretmenine özgü üzgün bakıyordu.

Marc sordu:

- Bir şey mi diyecektin çocuğum?

- Evet efendim.

Evet demişti ama susuyor, dudakları titriyordu. Güler yüzü kızarmıştı.

- Bu kadar güç bir şey mi?

- Evet efendim, bir zaman yalan söylemiştim size, bu yalan çok üzüyor beni.

Marc gülümsüyor, çocukça işlenmiş bir hata bekliyordu.

- Hadi yavrum o halde gerçeği söyle de için rahatlasın.

Çocuk uzun bir süre sustu, içinde bir çatışma olduğu mavi gözlerinden ve titreyen dudaklarından belliydi. Sébastien sonunda konuşmaya karar verdi.

- Söyleyeyim öğretmenim, bir zaman, küçücük bir çocukken amcamın oğlu Victor'un elinde, hani o çok sözü edilen yazı örneğini görmedim derken size yalan söylemiştim. Victor, Hristiyan Kardeşler Okulundan getirdiği yazı örneğini saklamaktan korktuğu için bana armağan etmişti. O gün kağıdın nerde olduğunu bilmiyorum dediğimde aslında yazı örneği bendeydi, defterlerimden birinin arasına koymuştum.

Marc dikkatle dinliyordu. Küçüğün sözleriyle, uzun zamandan beri uykuya dalmış gibi görünen Simon sorunu yeniden uyanıyordu. Heyecandan titrediğini, sarsıldığını duydu Marc, aka çocuğa hiç belli etmedi.

- Sakın bu kez de yanılmayasınız, yazı örneğinde şu sözler mi vardı: "Birbirinizi seviniz!"

- Evet efendim.

- Altında da bir paraf gördünüz mü?

- Evet bayım.

Bir an sustu Marc. Yüreği göğsünden fırlayacakmış gibi vuruyor, sevinçten haykırmamak için kendini tutuyordu. Daha bir kesinlikle emin olmak istedi.

- Söyle bakayım yavrum, bugüne dek neden söylemediniz de bu akşam konuştunuz, gerçeği bu akşam açtınız?

Sébastien, içi rahatlamış, öğretmenine tatlı tatlı bakıyordu. Yüzü gülümseyen anlatımına yeniden kavuşmuştu, bilincindeki uyanışı sade kelimelerle açıkladı.

- Gerçeği size söylememiştim efendim ama içimden böyle bir arzu da duymuyordum zaten, bir zamanlar yalan söylediğimi hatırlamıyordum, çok eskiden geçmişti bu olay. Sonra bugün siz burada, yalan söylemenin ne kadar kötü olduğunu açıkladınız da birden eskiden yalan söylediğim aklıma geldi, üzülmeye başladım. Her zaman tekrarlayıp duruyordunuz sınıfta, gerçekleri açıklamak ne mutludur diyordunuz ve ben her kez üzülüyordum... İşte bugün üzüntüm son derecesine vardı, konuşup rahatlamak istedim.

Marc'ın gözleri sevgiyle yaşardı. Verdiği dersler bu küçük ruhta filizlenmeye, çiçeklenmeye başlamıştı işte, ilk ürünlerini devşiriyordu; hem de

çok önemli, çok değerli bir gerçeğin, adalete belki az da olsa yardımcı bir gerçeğin açıklanmasıyla. Bunca çabalarının sonunda böylesine tatlı, böylesine değerli bir armağan alacağını ummamıştı. Yüreği heyecanla doldu, eğilip coşkun bir sevgiyle küçük Sébastien'ı kucakladı.

- Teşekkür ederim küçük yavrum, beni ne kadar sevindirdin bilemezsin, bütün yüreğimle seviyorum seni.

- Ah, ben de sizi çok seviyorum öğretmenim. Sevmesem, eskiden yalan söylediğimi bugün anlatmazdım.

Marc çocuğa bir şeyler sormak istiyordu ama annesi bayan Alexandre ile görüşmenin daha doğru olacağını düşündü. Öğretmeni olduğundan çocuğu sıkıştırıp böyle konuştuğunu sanabilirlerdi. Sébastien'dan söz konusu yazı örneğini annesinin aldığını öğrenmekle yetindi. Sébastien, annesinin bu kağıdı ne yaptığını bilmiyordu, zira o günden sonra kadın bu kağıttan hiç söz etmemişti çocuğuna. Demek ki, yazı örneği bayan Alexandre'da idi, hâlâ saklıyorsa kağıdı ancak o verebilirdi. Ve bu çok önemli bir belgeydi, Simon'un ailesi bu belgeye dayanarak davanın yeniden görülmesini isteyebilirdi. Marc yalnız kaldığında yüreğinde taşkın bir sevinç duydu. Hemen Lehmann'lara koşup bu haberi yetiştirmek, halkın lanetlediği bu yaşlı küçük eve biraz umut taşımak geldi içimden. Tedirgin, kara bir geceye doğan bir güneş ışığıydı bu. Yüreğindeki büyük kıvanca bir ortak arıyordu. Daha içeri bile girmeden kapının eşiğinden bağırmaya başladı:

- Biliyor musun Geneviève, Simon'un suçsuzluğunu ispatlayacak kanıtı elime geçirdim... Ah, ah, adalet sonunda daldığı uykudan uyanıyor, izleyecek yolu bulduk demektir.

Karanlıkta farkına varamamıştı, bayan Duparque içerdeydi. Dargınlık sona ereli beri bayan Duparque zaman zaman torununun evini onurlandırıyordu. Marc'ın söylediklerini duyunca şöyle bir irkilip kuru bir sesle:

- Nasıl! Simon suçsuz mu! Hâlâ bu çılgınlıktan vazgeçmediniz mi... Bir kanıt mı, ne kanıtıymış? Hay Allah!" dedi.

Marc küçük Sébastien Milhomme'la aralarında geçen konuşmayı anlattığında büyükannenin tepesi attı.

- Bir çocuğun tanıklığı, aman ne güzel tanık! Çocuk bir zaman yalan söyledim demiş, eee, şimdi de yalan söylemediği nerden belli?.. Ne yani, suçlu bir rahip mi? Düşüncenizi açıkça söyleyin, sizin bütün arzunuz rahiplerden birini zindana attırabilmek değil mi? Bu din düşmanlığınız bitmeyecek!

Yaşlı kadınla bu tür karşılaşma Marc'ın canını sıkmıştı, karısının üzülmemesi için sözü uzatmak istemiyordu.

- Sizinle tartışmak istemiyorum büyükanne... Ben yalnızca Geneviève'e hoşlanacağı bir haberi vermek istiyordum.

- Haberiniz onun hoşuna gitmiyor ama, görmüyor musunuz?

Marc şaşkın şaşkın karısına döndü. Geneviève yüzü sapsarı olmuş, pencerenin yanında dikiliyordu. Gerçekten de yüzünde somurtkan bir anlatım vardı, güzel gözlerine gecenin yoğun karanlığı inmiş gibiydi.

- Doğru mu Geneviève, adaletin yerine gelmesi sevindirmez mi seni?

Hemen cevaplamadı, sıkıntılıydı, kararsızdı. Marc sorusunu tekrarladı, ama tam o sırada içeriye giren bayan Alexandre, Geneviève'i bu sıkıntılı durumdan kurtardı. Sébastien gayet ciddi bir şekilde her şeyi, gerçeği saklamanın kendisine verdiği büyük üzüntüyü, öğretmenine sonunda durumu açıkladığını söylemişti annesine. Kadın böylesi güzel bir hareket yüzünden çocuğu azarlayacak gücü bulamamıştı kendinde. Ne var ki Marc'ın kırtasiyeci dükkanına gelip, ticaretten başka şey düşünmeyen korkunç görümcesinin önünde kendisini sorguya çekmesinden korkmuş, Marc'dan önce o konuşmuştu.

Odaya girince bayan Alexandre birden şaşkınlaştı, ne söyleyeceğini bilemiyordu, üstelik bayan Duparque ve Geneviève'in de içerde olmaları onu büsbütün ürkütmüştü, zira Marc'la bu konuyu yalnız ve gizli görüşmek istemişti.

- Sébastien konuştuklarınızı anlattı... Gerçeği saklamaktan ne büyük acı duyduğunu, sonunda her şeyi size açıkladığını söyledi bana. Evet, biliyorum, neden böyle hareket ettiniz diyeceksiniz. Böyle bir işe burnumuzu soksaydık ticaretimiz sekteye uğrardı... Evet, doğru, yazı örneği bendeydi, ama şimdi yok, yok ettim onu.

Söylememesi gerekenleri birden döküp nihayet yüreği rahatlamıştı, derin bir soluk aldı.

Marc acı acı haykırdı.

- Ne, kâğıdı yok mu ettiniz, ah bayan Alexandre, ne yaptınız!

Kadın ne söyleyeceğini bilmeden bir süre durup, sonra cevapladı.

- Haksızlık ettim.... Ama bir düşünün ne durumda olduğumuzu, kimsesiz iki kadınız biz, hiçbir dayanağımız yok. Hem çocuklarımızın adının böyle iğrenç bir işe karışmasını istemiyorduk... Kâğıdı sakladığım günler uyuyamaz olmuştum, sonunda yakıp rahatladım.

Hâlâ titriyordu. Bu uzun boylu, kumral, tatlı yüzlü kadının için için işkence çektiği belliydi. Bir an şüphelendi Marc, yalan söylemediğinden emin olmak istedi.

- Bu kâğıdı yırtarak, suçsuz bir insanı, ikinci bir kez de siz cezalandırdınız hanımefendi... Zindanda çektiği acıları düşünün bir yol. Mektuplarını bir okusaydınız hıçkıra hıçkıra ağlardınız. Öyle acı çekiyor ki. Bir yandan sert iklim, bir yandan gardiyanların eziyeti. Masum bir insanın çektiği bunca acı... Bütün bunlar sizin eseriniz dersem ruhunuz ıstırap duymayacak mı hiç?

Bayan Alexandre sapsarı kesilmişti, korkunç bir düş görüyormuş gibi farkında olmadan, elini gözlerinden geçirdi. Vicdan azabı mı duyuyordu, yoksa Marc'ın kızgın sözlerinden mi, kadın ne yapacağını şaşırmış, yardım ister gibi kekeleyip duruyordu.

- Zavallı yavrum, zavallı yavrum...

Evet, yavrusunu, küçük Sébastien'ı taparcasına seviyordu, her şeyini ona adamıştı.

- Ah bay Froment, çok zalimsiniz, çok üzüyorsunuz beni... Ne yapabilirim artık, iş işten geçti bir yol, küllerin arasında kâğıdı yeniden bulamam ya.

- Demek yaktınız bayan Alexandre, emin misiniz?

- Nasıl emin olmam, söyledim ya... Yavrumun adının bu meseleye karışmaması, ömrü boyunca çekmemesi için yaktım o kâğıdı.

Son sözleri vahşice bir kesinlikle, öfkeli bir sesle söylemişti. İnandı, kadının kâğıdı yok ettiğine, yeniden umutsuzluğa düştü. Gerçek bir kez daha gerilemiş, bir kez daha yıkılmıştı. Tek kelime söylemeden kadını kapıya dek uğurladı. Bayan Alexandre odada bulunan kadınlara ne diyeceğini şaşırmış, onları selâmlamakla yetinip üzgün üzgün çıktı. Ve odaya bir sessizlik çöktü.

Geneviève olsun, bayan Duparque olsun, buz gibi donup kalmışlar, araya girip tek söz edememişlerdi. Marc başı önünde, son derece üzüntülü, usul adımlarla yürürken, ikisi hâlâ susuyorlardı. Bayan Duparque da kalktı. Kapının eşiğinde, gitmeden önce şunları söyledi:

- Bu kadın aklını kaçırmış... Şu yakılan kâğıt ayak üstü uydurulmuş bir yalan gibi geliyor bana, kimse buna inanmaz. Boşuna kimseye anlatmaya kalkmayın, hiçbir işinize yaramaz... İyi akşamlar, aklınızı başınıza toplayın.

Marc başını kaldırıp cevap bile veremedi, uzun adımlarla odanın içinde, bir aşağı bir yukarı dolaşıp duruyordu. Ortalık iyice kararmıştı, Geneviève lâmbaları yaktı. Lâmbanın solgun ışığında, karısı sofrayı kurarken, Marc artık onun düşüncesini öğrenme ihtiyacını bile duymadı, belliydi. Geneviève'le aralarında düşünce ayrılığı başmalıştı.

Bayan Duparque'ın son sözlerini uzun uzun düşündü Marc. Yaşlı kadın haklıydı. Bir raslantı sonucu öğrendiği bu olayı açıklamaya kalksa ne yararı olacaktı? Şüphesiz çocuk tanıklık edecek, amcası oğlunun Hristiyan Kardeşler Okulundan aynı yazı örneğini, bir eşini aldığını, yazı örneğini Victor'un elinde gördüğünü tekrarlayacaktı. Ne var ki on yaşındaki bir çocuğun sözleri ciddiye alınmayacak, annesi oğlunu doğrulamaya kalkmayacaktı. Kâağıdın kendisini de ele geçirmek gerekiyordu. Bayan Alexandre'ın yazı örneğini yaktığını söylemesi meseleyi ikinci kez hasır altı etmiyor muydu? Düşünüp taşınıp kararını verdi, öğrendiği olay bu şartlarda bir işe yaramayacaktı, beklemesi gerekiyordu. Akılla bulduğu gerçeği işte maddi olaylar da doğrulamaya başlamıştı. Suçlu Hristiyan Kardeşler Okulu rahiplerinden biriydi, ama hangisiydi, bunu da bulmak aslında pek zor değildi, dürüst bir soruşturma rahatça gerçek suçluyu ortaya çıkarabilirdi. Sabırla beklemesi, gerçeğe güvenmesi gerekiyordu. Gerçek ışımaya başlamıştı, bu ışığı karartmaya kimsenin gücü yetmeyecekti. Bunları düşünüyordu Marc, düşünüyordu ama yüreğindeki acı gittikçe artıyordu. Gerçek suçlu elini kolunu sallaya sallaya, alçakça dolaşırken, genç beyinleri zehirlemeye devam ederken suçsuz bir insan zindanda işkence çekiyordu. Bunu bilmek ve canavarca haksızlığı desteklemekte direnen, iş birlikçi, suç ortağı toplumsal güçlerin önünde haykıramamak insanı kahrediyordu. Uykuları yeniden kaçmıştı, gerçeği demir bir iğne gibi içinde taşıyordu, öyle bir demir iğne ki ona durmadan büyük görevini, adaletin yerine getirilmesi gereğini hatırlatıyordu. Ne yapmalıydı, gerçeği nasıl ortaya çıkarmalıydı. Yüreği kan ağlıyordu, üzgündü, bir saat olsun bunları düşünmeden edemiyordu.

Marc, Lehmann'larda bile öğrendiği son olaylardan hiç söz etmedi. Bu zavallı insanları, elde kesin bir kanıt olmadan umutlandırmak neye yarardı? Bu yüz karası, kürek hükümlüsünün zindanda çektiği acı, ordan gönderdiği mektuplar hayatlarını büsbütün çekilmez hale getirmişti. Taşıdıkları isim büyük bir sövgü gibi çarpılıyordu yüzlerine. Yaşlı Lehmann'ın müşterileri daha da azalmıştı. Rachel yas tutan dul bir kadın gibi evden dı-

şarı çıkamıyor, gittikçe büyüyen çocuklarının bir gün babalarının ne bayağı bir suçla zindanda yattığını öğrenmelerinden korkuyordu. Marc, durumu yalnızca David'e açmakla yetindi. David bir gün, kardeşinin suçsuzluğunun ortaya çıkması arzusuyla yanıp tutuşuyordu, ortalıkta pek görünmemeye özenle dikkat edip bir yandan da, yılmadan usanmadan kardeşinin aklanması hususunda elinden geleni yapıyordu. Bütün zamanını bu çabaya vermişti, kardeşi için uğraşmadığı tek bir saat bile yoktu. Varlığının tek amacı kardeşinin aklanmasıydı. Düşünüyor, inceliyor, kanıtlar araştırıyor, izliyordu. Ama ilk adımları attığında kesin hiçbir şey ele geçiremeden yeniden durmak zorunda kalıyordu: iki yıl durmadan araştırma yapmıştı. Ama işte elde hâlâ hiçbir kanıt yoktu. Mahkeme başkanının jüri üyelerinin karar odasına girip onlarla yasa dışı konuşmalar yaptığı hakkındaki şüphesi kesinleşmişti; ne var ki elde maddi bir kanıt bulunmaması bütün çabalarını baltalıyordu, gerçeği nasıl ortaya çıkaracağı hususu bile henüz belirginlik kazanamamıştı. Bütün bunlara rağmen cesareti ve sabrı daha da arttı. Sébastien'ın söyledikleri şimdi pek işe yaramayacağından, onca da, maddi bir kanıt buluncaya dek gizli tutulmalıydı. Bu olay kazanacaklarının bir kanıtıydı. Gerek David, gerek Marc, sessiz soluksuz, işi telâşa vermeden daha dikkatli ve daha sürekli bir şekilde araştırmalarını sürdürmeye koyuldular.

Bir sabah dersten önce Marc, masasının arkasında duvarda asılı duran haç'ı kaldırmaya karar verdi. İki yıldır Marc durumu sağlamlaştırmak için beklemiş, haç'a dokunmamıştı. Lâik, ilerici bir okul, haç duvarda kaldıkça, bağımsız sayılmazdı. Salvan'ın öğütlerini dinleyip, önce kasabada durumunu sağlamlaştırması için bu ana dek beklemişti. Şimdi yeteriyle güçlüydü, mücadeleye başlayabilirdi: resmi okulu onuruna kavuşturmuş, Hristiyan Kardeşler Okuluna geçen öğrencilerin yeniden eski okullarına dönmelerini sağlamıştı. Yavaş yavaş öğrencilerine kendisini sevdirmiş, çocuk anne ve babalarına varlığını kabul ettirmişti. Marc'ın yobazlıkla savaşma kararında Jonvillle'de gördüklerinin de büyük payı vardı. Eğitilmeye başlayan köy rahip Cognasse'la yeniden karanlıklara itiliyordu. Sébastien'ı dinledikten sonra kendisini kuşatan alçak çevreye karşı öfkesi daha bir alevlenmişti, din adamları Maillebois'yı, köleleştirmiş, zehirlemişti.

Marc bir sedirin üstüne çıkıp haç'ı indirmeye uğraşırken o sırada Geneviève, kızları Louis'i elinden tutmuş, sınıfa girdi. Çocuğu o gün bü-

yükannelerine bırakacağını söylemeye gelmişti. Marc'ın haç'ı çıkarmaya çalıştığını görünce çok şaşırdı.

- Ne yapıyorsun orada?

- Görüyorsun haç'ı indiriyorum, kiliseye koyması için alıp bizzat rahip Quandieu'ye kendim götüreceğim, bu haç'ın yeri orası... Hadi yardım et bana, tut şunu.

Geneviève yerinden kıpırdamadı bile, çok korkunç, tehlikeli, yasak bir şeye tanıklık ediyormuş gibi sapsarı kesilmişti. Marc, karısının yardımı olmadan tek başına haç'ı indirmek zorunda kaldı, sonra onu dolaplardan birinin altına koydu.

- Bana yardım etmek istemiyor musun? Nen var böyle? Yaptığımı beğenmiyor musun yoksa?

Geneviève, heyecanına rağmen, duru bir sesle cevapladı:

- Evet, beğenmiyorum.

Marc bozuldu, bu kez o da titremeye başladı. Karısı ilk kez böyle kızgın, dik başlı bir şekilde konuşuyordu onunla. Şaşırdı, bu bir kopmanın belirtileri miydi yoksa? Karşısında konuşan yabancı biriymiş gibi, şaşkın, tedirgin, bakakaldı karısına.

- Nasıl, beğenmiyor musun, bunu söyleyen sen misin?

- Evet benim. Bunu yapmaya hakkın yok.

Evet, bunları söyleyen oydu, önünde, uzun ve ince, gözlerinde babasının duygusal tutkuları yansıyan, sevimli kumral yüzüyle karşısında duruyordu. Evet, oydu, ama artık bir başkası olmaya başlıyordu, halinde değişen bir şeyler, iri mavi gözlerinde kargaşa ve esrarlı bir karanlık vardı. Şaşırdı Marc ve birden, bu değişikliğin derinliklerinden bir soğukluğun aktığını duydu. Neydi onu değiştiren, neler olup bitmişti? Hemen bir karara varmaktan çekindi.

- Böyle değildin sen, benim gibi düşünmediğin anlarda bile, neyi doğru görüyorsam onu yapmamı söylerdin hep. Bu haç'ı gerekli bulduğum için kaldırıyorum. Beni kınamana doğrusu çok şaştım, neyse bunu konuşuruz.

Geneviève silâhlarını indirmedi, aynı soğuk öfkeyle cevapladı.

- Konuşalım. Bu ara ben Louise'i anneannemlere götüreyim, akşam gider alırım.

Durumu birden kavradı. Bütün bunlar bayan Duparque'ın marifetiydi, Geneviève'i de, kızı Louise'i de elinden almıştı, kayıtsız kalmakla, karısı

ve kızını manastır kokan o karanlık ve softa eve göndermekle büyük hata etmişti. İki yıl boyunca bayan Duparque karısını işlemiş, onda çocukluğundan, eğitiminden kalma dini duyguları ve akıl ve aşkla yendiğini sandığı doğmaları yeniden uyarmıştı. Gerçi henüz dini bir uygulamaya girişmemişti karısı, ne var ki karısının artık kendisinden kopup ağır adımlarla geçmişe doğru yürüdüğünü duyuyordu. Bir yürüyüş ki atılan her adım onları birbirinden biraz daha uzaklaştırıyordu.

Üzgün bir sesle sordu:

- Artık anlaşamıyor muyuz sevgilim?

Geneviève içten bir şekilde cevapladı.

- Hayır anlaşamıyoruz, bak işte, anneannem haklı çıktı, bütün bunlar o iğrenç mesele yüzünden, zindanda yatan, hak ettiği cezasını çeken o adamı sen savunmaya başlayalı beri evimize mutsuzluk girdi, birbirimizi anlayamaz hale düştük sonunda.

Marc üzgün bir sesle haykırdı:

- Bunları sen mi söylüyorsun! Şimdi gerçeğin, adaletin karşısında mısın artık?

- Ben dine sataşıp duran yolunu şaşırmışların, kötülerin karşısındayım. Tanrıyı yok etmeye kalkanların karşısındayım. İnsan kiliseye gitmeyebilir, ama hiç olmazsa Tanrının elçilerine saygı göstermeli.

Marc, öğrencilerinin sınıfa girmek üzere olduğu böyle bir saatte bir tartışmaya girmeyi yersiz bulup sustu. Ne büyük bir acıydı bu. Başına gelenler hep Simon sorunu yüzündendi, haksızlığa karşı durduğu için, suçsuzluğu savunduğu içindi. Ve bu konuda asla kimseye taviz veremez, kimseyle uzlaşmaya yanaşamazdı. İki yıldır, her olayın altından Simon sorunu çıkıyordu, adalet yerini bulmadıkça da bu böyle sürüp gidecekti. Ve zehir evine dek girmişti.

Marc'ın sustuğunu görüp, Geneviève yeniden, istifini bozmadan tekrarladı:

- Louise'i anneannemlere götürüyorum.

Marc kucaklar gibi çevik bir hareketle çocuğu aldı. Bu kızcağızı, canının canını da elinden almalarına izin verecek miydi? Onu kollarına alıp, bu aptal ve ölümlü salgın hastalıktan kurtarması gerekmez miydi? Bir an baktı kızına. Annesi, anneannesi gibi, büyük büyükanneler gibi, ince ve uzundu. Ama saçları onlar gibi soluk kumral değildi, alnı bütün Froment'ların alnı gibi yüksek, kafası akıl ve bilgelik yüklüydü. Kollarını

tatlı tatlı babasının boynuna dolayıp cıvıl cıvıl gülmeye başladı.

- Dördüncü bildiğim masalı sana da anlatacağım babacığım.

Marc yeniden bir tartışma doğmasını istemedi, kızı annesine verdi, çıktılar. Zaten öğrenciler de hemen gelmiş, sınıf çabucak dolmuştu. Sınıf duvarından haç'ı indirmesiyle başlayan bu büyük mücadele şimdiden etkisini göstermeye başlamış, Marc'ın yüreğini derin bir sıkıntı kaplamıştı. Şimdi bu mücadele yuvasına dek sokulmuştu. Kendi göz yaşları da dökülecekti. Yiğitçe bir çabayla hüznünü yenip, okutman öğrencisi Sébastien'ı bir bölük öğrencinin başına koyduktan sonra, kendi de kara tahtaya geçip, odaya dolan gün ışığının cilveli aydınlığında, kıvançla ders vermeye koyuldu.

II.

Üç gün sonra, bir akşam, Geneviève yatmış, Marc da karısının yanındaki yerini almak üzere soyunuyordu. Salvan'dan bir mektup aldığını, acele, görüşmek üzere kendisini çağırdığını söyledi:

- Şüphesiz sınıf duvarından kaldırdığım şu haç konusunda. Sanırım öğrencilerin baba ve anneleri yine beni şikayet etmişler, kimbilir neler çıkacak altından, bekliyordum zaten.

Geneviève başını yastığın altına gömmüş, hiç ses çıkarmıyordu. Marc yatağa girip ışığı söndürünce karısının usulca kendisine sarıldığını ve alçak sesle kulağına fısıldadığını gördü:

- Geçen gün kalbini kırdım, ama söylediklerim doğruydu, ne din konusunda ne de o meselede senin gibi düşünmüyorum; ne var ki seviyorum seni, bütün yüreğimle seviyorum.

Bu sözler, karısının kendisine sarılışı alabildiğine duygulandırdı Marc'ı, zira Geneviève, üç geceden beri evlilikleri sona ermiş gibi, hep sırtı dönük uyumuştu.

Kadın tatlı tatlı devam etti:

- Madem güçlüklerle karşılaşacaksın, sana kızgın olmadığımı bilmeni isterim. İnsanlar ayrı düşündükleari halde de birbirlerini sevebilirler. Öyle değil mi? Eğer beni seviyorsan sevgili kocacığım, benim de hâlâ her şeyimle senin olduğumu unutma.

Marc, büyük bir sevgi ve heyecanla karısına sarıldı, coşkuyla okşama-

ya başladı saçlarını.

- Ah sevgili karıcığım, sen beni sevdikçe, benim oldukça, herşey vız gelir bana, kimse korkutamaz beni.

Geneviève sevgiye susamıştı, kocasına daha bir sokuldu, daha bir kendini verdi ona. Bir an için tek bir insan oldular. Bundan daha güzel bir barışma olur muydu. Birbirlerini aşkla seven, her akşam aynı yatakta buluşan genç evlilerin arasındaki muhabbet ancak, yataktaki muhabbetin bittiği gün son bulur. Eşler, birbirlerine âşık oldukları sürece, en çetin çelişkilere rağmen yine de anlaşırlar. Eşleri birbirinden ayırmak isteyenler başarıya ancak onların arasındaki bedensel dengeyi, zevk dengesini bozarak ulaşabilirler.

Marc karısı uyumadan önce onu son bir kez daha öptü ve bundan böyle de üzülmemesi için:

- Bu konuda çok dikkatli olacağıma söz veriyorum sana. Aslında, biliyorsun, tutkusuz, kendi halinde, anlayışlı bir insanımdır ben, dedi.

Geneviève tatlı tatlı cevapladı:

- Aman canım, nasıl bilirsen öyle yap, birbirimizi seviyoruz ya o bana yeter.

Ertesi gün, Marc yüreği karısının sevgi ve güveniyle dolu, kente indi. Cesaretini, kendine olan güvenini yeniden kazanmış, gülümseyen bir yüzle Salvan'ın odasına girdi.

Dostça tokalaştıktan sonra, Öğretmen Okulu Müdürü konuşmaya başladı, söylediği sözler şaşırttı Marc'ı.

- Eee söyle bakalım dostum, Simon'un suçsuzluğunu kanıtlayacak bir delili sonunda ele geçirebildin demek?

Marc, Salvan'ın hemen haç meselesinden söz edeceğini sanmıştı oysa. Bir an ne diyeceğini bilmeden durdu, herkesten gizlediği şeyi, gerçek durumu Salvan'a söylemeli miydi acaba? Sonra kelimeleri arayarak usulca cevapladı:

- Bir delil mi... Hayır, kesin hiçbir şey bulamadım henüz.

Salvan duraksadığını anlayamamıştı.

- Evet, ben de aynı şeyi düşündüm zaten, böyle bir şey olsa söylerdiniz bana. Ortada bir söylenti dolanıp duruyor, elinize çok önemli bir belge geçmiş de bu belgeyle gerçek suçluyu tepesinin üstüne dikecekmişsiniz, kasabanın bütün papazlarının suç ortağı oldukları ortaya çıkacakmış gibilerden.

Marc şaşkın şaşkın dinliyordu. Kim söylemişti bunları, kim çıkarmıştı bu sözleri, Sébastien'ın anlattıkları, bayan Alexandre'ın evine gelişi nasıl da böyle abartılarak yayılmıştı? Birden kararını verdi, dostluğuna ve öğütlerine her zaman güven duyduğu Salvan'a gerçeği olduğu gibi söylemeliydi. Olup bitenleri, savcının Simon'a karşı kanıt olarak kullandığı yazı örneğinin Hristiyan Kardeşler Okulundan nasıl öğrencisi Sébastien'ın eline geçtiğini, bu örneğin nasıl sonradan yok edildiğini anlattı.

Salvan çok heyecanlanıp ayağa fırladı:

- Evet, tam aradığımız kanıtmış bu. Ama susmakta, harekete geçmemekte haklısınız, zira kanıtın elimizde olması gerekir. Beklemeliyiz... Hasımlarımızın bir kaç gündür neden tedirgin olduğu, korkuya kapıldığı şimdi anlaşılıyor. Evet, insanın ağzından kaçacak bir kaç söz bir sürü çabayı, çalışmayı alt üst edebilir, rastgele söylenen bir kelime bütün şimşekleri üstüne çekebilir. Belki de hiçbir şey söylenmediği halde esrarlı bir güç, bu sırları yapısını değiştirerek ortalığa yayıyor... Kısacası sarsılan bir şeyler var, suçlu ve suç ortakları toprağın ayakları altında sallanmaya başladığını duydular. Elbette korkuya kapılacaklar, suçlarının telâşı içindeler.

Sonra sözü onu neden çağırdığına getirdi.

- Şu sıra herkesin ağzındaki, sınıfın duvarlarından indirdiğiniz haç meselesini konuşmak istedim sizinle... Benim düşüncelerimi bilirsiniz, okul dinin dışında kalmalıdır, bütün dini sembolleri kaldırdığınıza iyi etmişsiniz. Ama bunun nasıl bir fırtına kopardığını anlatamam size. İşin kötüsü Hristiyan Kardeşler ve cizvitler şimdi el ele verip kasabadaki güçlü durumunuzu yıkmaya kalkacaklar, sizin elinizde olduğuna inandıkları silahlar şimdi onların eline geçti, şikşekleri üstünüze çekince elbette saldırıya geçtiler.

Marc, Salvan'ın demek istediğini anlamıştı, mücadeleye hazır olduğunu belirten bir hareket yaptı.

- Öğütlerinize uymadım mı? Dikkatli davranmadım mı? Simon'dan sonra, lâik okulumuza el koyar gibi sınıfın duvarına asılmış olan o haç'ı kaldırmadan önce iki uzun yıl beklemedim mi? Horlanan ve gericiler, yobazlar önünde diz çöken okulumuzu ayağa kaldırıp onuruna kavuşturdum, özgür bir okul yaptım. Kasabalının kabul etmek zorunda kaldığı, mücadeleyi kazanmış bir öğretmen olarak, okulumuzu artık dini sembollerden, yakasını bir türlü bırakmayan dinden kurtarıp tarafsızlığına kavuşturmam

kanuni bir hareket değil midir?

Salvan sözünü kesti:

- Bir kez daha söyleyeyim ki sizi eleştirdiğim yok. Sabrı, hoş görüyü hiçbir zaman elden bırakmadınız. Ne var ki yaptığınız iş çok kötü bir zamana denk geldi. Benim bütün istediğim size bir zarar gelmemesi, tehlikeye birlikte karşı durabilmemiz için önce sizinle enine boyuna konuşmak istedim.

Uzun uzun konuştular. Ülkenin siyasal durumu gittikçe iğrenç bir hal alıyordu. Yeni seçimler, zaten güçlü durumda olan gericilerin daha da güçlendiğini gösteriyordu. Bu arada olağanüstü nitelikte bir başka olay da vardı: Lemarrois'nın, Ganbetta'nın eski dostu, Beaumont'un gözde milletvekilinin de yeri sallanıyordu, karşısında, Simon davasındaki savunmasıyla devrimci varoşlarda adı yayılan toplumcu bir aday, avukat Delbos vardı. Lemarrois ikinci turda ancak bin kadar oy alabilmişti. Bu ara, kralcı ve dinci gericilik bir sandalya daha kazanmış, yakışıklı Hector de Sangleboeuf kayın babasının Yahudi altınlarıyla Desirade'da verdiği şölenler sayesinde bir general dostunu daha Meclise sokmuştu. Ve gençliğin bir zamanlar bel bağladığı sevimli Marcilly, yeniden seçilebilmek için ustalıklı düzen ve dolaplarla, toplumculuğun gelişmesinden ödü kopan burjuvaziyle iş birliği halindeki dincilere şapka çıkarıyordu. Siyasal eşitliği kabul eden burjuvazi ekonomik eşitliğe yanaşmıyordu, zorbalıkla ele geçirdiği iktidarı elinden bırakmaya niyeti yoktu, alt yapıdan gelen halk gücüne karşı koymak, sahip olduklarından kimseye bir çöp bile vermemek için eski düşmanlarıyla bile birleşmeye hazırdı. Dünün dinsiz Voltercileri dinci kesilmeye başlamışlardı, din iyiydi, halkın gittikçe artan iştahını ancak din durdurabilirdi, din toplumun polisiydi, zorunluydu... Böylece yavaş yavaş kışla yönetimine, kafatasçılığa kayıyor, gericiliğin izlediği iki yüzlü siyaseti izliyorlardı. Ordu dedikleri de çağlardır süre gelen, yağmaların, hırsızlıkların, kaba gücün onaylanmasından başka bir şey değildi, ordu aşılmaz bir süngü duvarıydı ve bu duvarın ardında, mülkiyet ve sermaye, rahat rahat, halktan çaldıklarını sindiriyordu. Sömürü ve haksızlıklarının bütününe de ulus adını takmışlardı, ona dokunmaya kalkarsan kıyamet kopardı, cezalardan ceza beğen, tek bir taşına bile dokunulması yasaklanan canavar bir sosyal yapıydı. Irkçılık tıpkı orta çağdaki gibi, gerici olmayanları kazığa oturtmak için bir bahaneydi, bir iç savaş açıp ilericilerin kanını dökmek için atılan kin tohumlarından başka bir şey değildi. Bu

geniş gerici hareketi Kilise yönetiyordu. Devrimin özgür soluğuyla eriyen eski dünyalarında yitirdikleri alanı böylece yeniden kazanacaktılar. Öldürmek istedikleri Devrimci düşünceydi. İrtica, Devrimin iktidara getirdiği ama sonra, halka sırtını dönüp kanun dışı bir biçimde iktidarlarını sürdürmek için Devrime ihanet eden burjuvaziyle birlikte tezgâhlıyordu bu cinayeti.

Salvan şöyle bağladı sözlerini:

- Durum gün geçtikçe daha da kötüleşiyor. İlköğretime karşı açılan korkunç kampanyayı görüyorsunuz. Geçen cumartesi bir din adamı kürsüden, lâik öğretmenin eğitimci kılığına bürünmüş bir şeytan olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti. Adam şöyle bağırıyordu: "Analar, babalar, çocuklarınızı böyle bir cehennem yuvasında görmek, ölülerini görmekten daha acıdır." Orta okula gelince, o da dinci gericiliğin kucağında. Öte yandan, Valmarie Koleji gibi bir yığın dini okul mantar biter gibi her yanda durmadan bitiyor, gelecek kuşakları, burjuvaların çocuklarını, yani yarının subaylarını, yargıçlarını bugünden zehirleyerek, örümcek kafalı bir biçimde yetiştiriyor. Liselerimiz de aynı durumda, yobazların elinde. Sözgelimi lise müdürümüz olacak Depinvillers'nin evine rahip Crabot sık sık gelir, sanırım karısının ve kızlarının günah çıkartma papazı. Çok yaşlı, kimseye saldırmayan ve ciddi bir insan olan rahip Leriche'den hoşnut değil, bu yüzden okullarla uğraşma işini Crabot almış üzerine. Şüphesiz kiliseye gitmek zorunlu değil, ne var ki, öğrencinin babası, çocuğunun kiliseye götürülmesini istemiyorsa, bunu bir yazıyla belirtmesi gerekiyor. Eh, o zaman da öğrencinin çekeceği var... Cumhuriyetin otuzuncu yılındayız, bir yüz yıldan beri özgür düşüncenin yerleşmesi için çaba gösteriliyor, ama işte eski hamam eski tas; din yine dünyayı boyunduruğuna almış, yine yumruğu öğrencilerimizin, eğitimin tepesinde, yine insanları yalanlarıyla uyutuyor. Bugün içinde bulunduğumuz acıklı durum bundan doğuyor işte.

Bütün bunlar Marc'ın bilmediği şeyler değildi elbette. Sordu:

- Ne yapmam gerekiyor dostum? Mücadeleden vaz mı geçeyim?

- Hayır, hayır. Ama önceden haberim olsaydı, henüz beklemeniz gerektiğini söylerdim. Madem haç'ı sınıfın duvarından indirdiniz, geride, akıl hakim oluncaya kadar, bu eyleminizi savunmak kalıyor. Her şey size, sizin direnme gücünüze, kasabadaki sağlam durumunuzu sürdürmenize bağlı. Hristiyan Kardeşler, Kapüsenler, Cizvitler korkunç bir kampanya açacaklardır size, zira yalnızca bir ilkokul öğretmeni değil, aynı zamanda,

Simon'u savunan, gerçek ve adalet çırasını taşıyan, ağzı mühürlenmesi gereken bir şeytansınız. Kısacası, direnmenize devam edin dostum, her zaman böyle akıllı ve yürekli kalın!

Salvan ayağa kalkıp Marc'ın ellerini tuttu. Bir an el ele, gülümseyen gözlerle, inanç dolan ışıklı gözlerle birbirlerine bakıp konuşmadan durdular.

- Umarım hayal kırıklığına uğratmadım sizi?

- Hayal kırıklığı mı? Hayır çocuğum, asla! Sonunda yüzde yüz biz kazanacağız; ne zaman kazanacağız, bilemem bunu, ama zafer bizimdir, buna inanıyorum... Çevremiz uyuşuk, bencil insanlarla dolu. Sözgelimi üniversitedekiler, suya sabuna dokunmayan, neme lazımcı insanlar. Ne beklenebilir onlardan zaten, memur değiller mi? Bütün bildikleri yazı, çizi, başka düşündükleri yok... Üniversitenin rektörü Forbes'u alalım ele, tatlı, bilgili bir insan, ama tek isteği, bir olay çıkmasın, kimse ona dokunmasın, rahat rahat tarih araştırmalarıyla uğraşsın. Sanırım filozof kafalı, çağını çirkinliklerle dolu görüp odasına kapanmış, küskün bir insan, yönetimle ilgili günlük işlerden başka şeye karışmıyor, bakanlıkla üniversite görevlileri arasında basit bir çark olmaktan öteye gitmiyor. Lise müdürümüz de öyle, iki çirkin kızına Crabot zengin koca bulsun diye papazların peşinden ayrılmıyor. Ya ilköğretim müfettişi korkunç Mauraisin? Tam anlamıyla iğrenç bir adam, ona güvenmemekte çok haklısınız, yükselmek için yapmayacağı şey yoktur. Evet, evet, bütün bu zavallılar, aç gözlüler, güçsüz kişiler yarın kazandığımız zaman bizimle birlik olacaklardır. Memnun memnun gülümsedi. Sonra yine ciddi ve heyecanlı tavrını takınarak ekledi:

- Zaten, üzülmeye bile zaman bulamayacak kadar çok işim var burada. Çok iyi biliyorsunuz, çocuğum, bütün çabam, bir köşede kendimi unutturup, sessiz sessiz Fransa'nın geleceği için çalışmak. En azından yirmi kez birlikte tekrarladık: yarının okulu öğretmenin değerine bağlı. Ulusu kurtarabilecek, ona dünyamızdaki gerekli yerini kazandıracak lâik öğretmendir... Bu da olacak, inan bana. Öğrencilerimden çok memnunum. Şüphesiz okulumuzda yeteriyle öğrenci yok bugün. İşimiz hor görülüyor, öğretmen doğru dürüst bir ücret alamıyor, yoksulluk içinde. Ne var ki bu yıl durumumuz geçen yıla göre daha iyice. Mecliste bir tasarı var öğretmen maaşlarının arttırılmasıyla ilgili, bu tasarının onaylanacağını, öğretmenin görevine uygun bir hayat seviyesine ulaşabileceğini sanıyorum... Göreceksiniz,

öğretmenlerimiz aklın ve hakseverliğin öncüleri olarak bir köylere dağılsın, çok şey değişecek, yalanın saltanatı, yobazların egemenliği sona erecek. O zaman, kaynağını halkın bilgisizliğinden alan gericilik yenilecek, ulusumuz, önüne dikilen bütün engelleri yıkıp yarının barış ülkesine doğru ilerleyecek.

Marc heyecanla haykırdı:

- Nerde o günler dostum, bütün gücümüzü, kıvancımızı bu büyük umuttan alıyoruz... İnancımı, kendime olan güvenimi daha bir güçlendirdiniz, teşekkür ederim size, eserimizin gerçekleşmesi için elimden geleni yapacağım.

Coşkuyla tokalaştılar. Marc, en azgın mücadelelerin, boğaz boğaza kavgaların kendisini beklediği kasabaya döndü.

Beaumont'da olduğu gibi kasabada da siyasal durum gittikçe gerginleşiyordu. Milletvekilleri seçiminden sonra belediye seçimi yapılmış, sonuç cumhuriyetçiler için yıkım olmuştu. Darras, yeni belediye meclisinde azınlıkta kalmış, gericilerin adayı Philis belediye başkanlığına gelmişti. Marc, Darras'nın ne derece kendisini destekleyeceğini anlamak için bir akşam evine gitti.

Darras işinde hayli zenginleşmiş, kasabada güzel bir ev yaptırmıştı. Marc'ı görünce ellerini havaya kaldırıp haykırdı:

- Hoş geldin sevgili öğretmenim. Sonunda azgın köpek sürüsünü üstüne saldırttın. Sizi savunacağım, bana güvenebilirsiniz, çünkü şimdi artık belediye başkanı değil, başkanın karşısındaki bir meclis üyesiyim... Belediye başkanıyken, sizden yana olmam, sizi desteklemem zordu. Nedenini siz de biliyorsunuz, ancak iki oyla çoğunluğu sağlayabilmiştim. Aslında size hak verdiğim halde, bu yüzden yaptığınızı eleştirmek zorunda kalmıştım... Ama artık yanındayım, birlikte yürüyeceğiz, Philis'in elinden başkanlığı almak için benim de amansız bir savaşa girmem gerekiyor. İsacığımızı sınıf duvarından indirdiğine çok iyi ettin, zaten Simon zamanında sınıfta böyle bir haç yoktu, ve de olamazdı.

Marc gülümsedi:

- Ne zaman haçı kaldıracağımı söylediysem yaygarayı bastınız, dikkatli olmam, öğrencilerin babalarını , analarını ürkütmemem, hasımlarımızın eline yeni bir silah vermemem gerektiğini söyleyip durdunuz hep.

- Söyledim ya o zaman durumum başkaydı. Maillebois gibi bir kasabayı yönetmek kolay mı sanıyorsunuz? Öyle bir kasaba ki gericilerle öz-

gür düşünceliler arasında bugüne dek yalpalayıp durdu... Şu an parlak koşullar içinde değiliz, doğru. Boş ver, cesaretimiz kırılmasın, sonunda iyi bir ders vereceğiz bu gericilere ve ülkenin gerçek sahipleri bizler olacağız.

Aslında ciddi bir insan olan Darras'nın bu heyecanı son derece sevindirmişti Marc'ı.

- Şüphesiz, diye onayladı son sözlerini.

- Bugün Phillis de aynı benim dünkü durumumda, o da iki oy çoğunluğuna güvenip hiçbir ciddi işe girişemez. Şaşkın şaşkın ortalıkta dolanıp duracak, aman iki oy karşıya geçmesin diye korkuyla çırpınıp duracak.

Kafası ve midesi sağlam, etli kanlı bu şişman adam, ufak tefek, kara yüzlü, sivri burunlu, ince ağızlı belediye başkanını bir an önce yalayıp yutmanın iştahı içinde kıvançla gülüyordu. Yeni belediye başkanı Philis, eskiden balık ağı yapan bir imalathanenin sahibiydi. Karısı öldükten sonra bu işten çekilmiş, kaynağı bilinmeyen yıllık on bin frank geliriyle yaşıyordu. Dili uzunların "yatak tandırı" adını taktıkları iri yarı kumral bir hizmetçisi vardı. Dili uzunların söylediğine göre, dökümlü şişman gövdesiyle akşamları efendisinin yatağını ısıtıp, efendisi üşümesin diye geceyi de yanında geçiriyordu. On iki yaşındaki kızı, Beaumont'daki Dames de la Visitation din okulunda, on yaşındaki oğlu ise Valmarie'de cizvitlerin yanında okuyordu. Böylece, çocuklarını da yanından uzaklaştırmış, tam anlamıyla, kara cübbelilerle birlikte, kapalı, softa bir yaşam sürdürüyordu. Belediye başkanlığı kasabada dinciler ve cumhuriyetçiler arasındaki mücadelenin kızıştığı bir ana rastlamıştı.

Marc sordu:

- Size güvenebilirim demek, Belediye Meclisindeki azınlığınızla bana destek olacaksınız.

- Evet, ne var ki başımıza belâ açacak çok büyük bir şey yapma, dikkatli yürü.

O günden sonra kasabada mücadele kızıştı. İlk darbeyi vurmakla da galiba, Achille ve Phillippe'in babası Savin görevlendirilmişti. Bu cılız, memur ceketinin içinde kaybolan adam, bir akşam daireden çıktıktan sonra öğretmene sataşmak için okula geldi.

- Beni tanıyorsunuz değil mi bay Froment? Biliyorsunuz, ılımlı bir cumhuriyetçiyim, her halde bana, papazlarla işbirliği yapıyor diyemezsiniz. Buraya bütün çocuk baba ve anneleri adına, sınıf duvarından indirdiğiniz haçı yerine asmanızı istemek için geldim, çünkü din çocuklarımız ve

karılarımız için gerekli, yararlı bir şeydir... Okulda papazın işi yok, biliyorum, ama İsa'nın bulunması gerekir. Düşünün ki İsa, yer yüzünün ilk cumhuriyetçisi, ilk devrimcisidir.

Marc onun hangi çocuk velileri adına geldiğini öğrenmek istedi:

- Yalnız kendi adınıza gelmedinizse, lütfen, hangi aileler adına geldiğinizi söyler misiniz?

- Ben bir temsilci falan değilim. Ama, Doloir ve çiftçi Bongard'a rastladım. Baktım onlar da bu yaptığınız işi beğenmiyorlar, onlar da benim gibi düşünüyorlar. Ne var ki, düşüncelerini açıklamaktan çekiniyorlar. Ben de buraya gelmekle, şeflerim karşısında kendimi güç durumda bırakacağımı biliyorum. Ama ben bir babayım, bir öğrenci babası, çocuklarım her şeyden önce gelir. Çocuklarımı biliyorsunuz, Achille ve Phillippe, her ikisi de sözden anlamaz, yaramaz, Tanrı ve cehennem korkusu da olmazsa başımıza çıkarlar. Bakın, bu yıl Kudas törenine katılan büyük kızım Hortanse'a? Ne kadar uslu bir çocuk, Bayan Rouzaire'in öncülüğü sayesinde, kiliseye gide gele böyle uslu bir kız oldu. Bir sizin öğretiminize bakın, bir bayan Rouzaire'e, bir sizin yetiştirdiğiniz oğullarıma bakın, bir de kızıma. Bakın da kararı kendiniz verin bay Froment, haksız mıyım söyleyin.

Marc istifini bozmadan gülümsüyordu. Zira, bayan Rouzaire'in, gözdesi olan sevimli Hortense, erken gelişmiş, bedeni biraz genç kız bedeni halini almaya başlamış güzel bir kızdı. Teneffüslerde gizlice ara duvarından atlayıp erkek öğrencilerin yanına geliyor, kıyıda köşede erkek öğrencilerle buluşuyordu. Marc kaç kez karşılaştırmıştı bayan Rouzaire'in yetiştirdiği kız öğrencilerle kendi erkek öğrencilerini. Kendi öğrencileri, bu küçük delikanlılar gittikçe daha bir akıllanıp gerçeğe saygı beslerken, komşu kız öğrenciler, yalancı, sinsi düşüncelerle besleniyorlardı. Tanrının yaptıkları her şeyi bağışlayacağına inandıklarından, yürekleri bulanık, kafaları şımarıktı. Ah, ne kadar isterdi Marc bu kız çocuklarının erkek öğrencilerle birlikte, aynı sınıfta, aynı sıralarda okumalarını. Kendilerine günah olarak tanıtılan yasak yemişi tatmak için o zaman böyle duvarlardan atlamaya kalkmazlardı. En iyi okul, kız ve erkek öğrencilerin birlikte okudukları okuldu, yarının kurtulmuş Fransası, özgür Fransası ancak karma okullarda kurulabilirdi.

Marc şöyle cevaplamakla yetindi:

- Bayan Rouzaire görevini kendi anladığı biçimde yapıyor. Bana ge-

lince, ben de doğru bulduğum şeyi yapıyorum. Anne ve babalar bana yardımcı olursa öğretim ve eğitim daha hızlı gerçekleşir.

Bodur Savin, birden öfkelendi, kısa bacaklarının üstünde dikilip haykırmaya başladı:

- Çocuklarıma kötü örnek olduğumu mu söylemeye kalkıyorsunuz yoksa?

- Ah, hayır hayır, böyle bir şey söylediğim yok. Demek istediğim yalnızca şu: ben burda çocuklara bir şeyler öğretmeye çalışırken, çevreleri benim öğrettiklerimi yalanlamaya kalkıyor. Gerçek, tehlikeyle karşı karşıya, akıl suçlanmaya kalkılıyor, dürüst bir insan akıl yoluyla yetişmemiş gibi gösteriliyor.

Marc'ın büyük üzüntüsü buydu. Öğrencilerin baba ve anneleri çocuklarının kurtuluşunda yardımcı olacakları yerde karşı duruyorlardı. Çocuk okuldan çıktıktan sonra evinde ters bir durumla karşılaşıyordu. Aileler, toplumsal görevler konusunda, verdiği dersler konusunda ona yardım etselerdi öğretim ve eğitim ne çabuk amacına ulaşır, gerçekleşirdi. Baba ve anneler aynı düşüncede olmaz, evde çocuklarına örnek olmazsa zavallı öğretmen ne yapsındı? Öğretmenle baba ve annelerin aynı yolda, el ele, birlikte yürümeleri gerekirdi. Oysa ne kadar hazindi durum, Marc'ın verebildiği ufak tefek şeyleri de evde anne ve babalar yıkıyordu. Bilerek yapmıyorlardı bunu, ama gerek düşünceleri, gerek yaşam biçimleriyle kötü örnek oluyorlardı çocuklarına.

Savin yeniden konuşmaya başladı:

- Kısacası bay Froment, bizleri memnun etmek, bizlerle hoş geçinmek istiyorsanız, duvardan indirdiğiniz haçı yeniden eski yerine koyun, zira bizim istediğimiz sizinle hoş geçinmektir, çünkü kötü bir öğretmen olmadığınıza inanıyoruz.

Marc gülümsedi:

- Teşekkür ederim... Ama söyler misiniz, neden bayan Savin de sizinle birlikte gelmedi buraya? O, kiliseye giden, dini görevlerini yerine getiren biri, haçın duvara asılmasını istemek daha çok ona düşerdi.

- Bütün dürüst kadınlar gibi o da dini görevlerini yerine getiriyor. Kendine bir aşık tutacağına kiliseye gitmesi daha iyi değil mi yani?

Kıskançlık damarları yeniden kabarmıştı, her adamı karısını baştan çıkarmaya hazır gördüğünden Marc'a da kötü kötü baktı. Öğretmen neden karısını da getirmediğini soruyordu sanki? Achille ve Phillippe'in okula

gelmediklerini bahane edip iki kez evlerine uğramıştı üstelik. Savin karısına haftada bir, kapüsen'lerin babası Théodore'a gidip günah çıkartmasını şart koşmuştu. Karısının, böylece, bir hata işlemekten korkacağını sanıyordu. Kadın evlerinde kavga gürültü çıkmasın diye başlangıçta istemeyerek kabul etmişti kiliseye gitmeyi, günah çıkarmayı. Ne var ki son günlerde, papaz Théodore'un yanına gideceği anı iple çeker olmuştu, zira Théodore kadınların düşlerine giren pek tatlı bir adamdı.

Marc hınzır hınzır ekledi:

- Geçen perşembe günü rastladım karınıza, Capucins Alanındaki Manastırdan çıkıyordu, bir süre konuştuk. Kendisi bir öğretmen olarak benden memnun kaldığını söylemişti, bu yüzden sordum neden birlikte gelmediniz diye.

Zavallı koca kıskançlıktan kıvrandı bir an. Sürekli bir kıskançlık, sürekli bir aldatılma korkusu kemiriyordu yüreğini. Karısı hem başka şey düşünmeye zaman bulamasın, hem de yoksul evlerinin geçimine katkıda bulunsun diye, kadının evde işlediği incik boncukları bizzat kendi bulmuştu. Böylece bayan Savin için hayat çekilmez bir hal almıştı, bir yandan çocuklar, bir yandan incik boncuk, bir yandan zalim bir koca, bu tatlı ve güzel kadına, gönlünü oyalayacak gizli bir avuntu bulduğu güne kadar hayatı zehir etmişti.

Savin sinirli sinirli tamamladı sözünü:

- Karımla benim aramda hiçbir düşünce ayrılığı yoktur, o da bu konuda benim gibi düşünüyor. Gerek onun adına, gerek kendi adıma, gerek öteki aileler adına aynı şeyi tekrarlıyorum bay Froment: haçı eski yerine asmanızı istiyoruz. Benim söyleyeceğim bu kadar, sonunu kendiniz düşününüz.

Marc birden ciddileşti:

- Düşündüm bay Savin. Bu haçı kaldırmadan önce sonucunu da düşündüm, ben ne yaptığımı bilirim, madem haç artık duvarda değil, elbette ki yeniden oraya asmaya kalkmayacağım.

Ertesi gün kasabada bir söylentidir yayıldı, sözde, baba ve annelerden bir kurul okula gidip öğretmeni sıkıştırmıştı. Neler, neler anlatılmıyordu ki! Marc çok geçmeden rüzgârın ne yandan estiğini, Savin'i kimlerin gönderdiğini öğrendi. Mutlu olmaktan başka hiç bir amacı bulunmayan,bu konuyla hiç ilgilenmeyen, Savin'in güzel karısı, rahip Théodore'un arzusu üzerine kocasını kışkırtmıştı. Kocası gizlice rahiple görüşmüş, geleneklere

böylesine karşı düşen bir davranışından dolayı öğretmeni paylamayı kararlaştırmıştı. Okulda haç bulunmazsa çocukları baştan çıkmaz mıydı, sofu kızının ve annesinin hali nice olurdu? Ufak-tefek, cılız, cumhuriyetçi, dinle alışverişi olmayan, yoksulluk ve kıskançlık içinde kıvranan Savin böylece erdem adına, cenneti insanlığın ezilmesinde gören bir din adına, okula yürümüştü.

Théodore Baba elbette bu işte yalnız değildi, yardımcılarıyla, Gorgias ve Isidore'larla birlikte, öğrencilerini ellerinden alan lâik okula ateş püsküren papazlarıyla birlikte Fulgence vardı arkalarında. Onların da ardında Philibin ve Valmarie Kolejinin yönetmeni Crabot bulunuyordu. Korkunç Simon olayından beri karşı devrimci kampanyayı sürdüren bazı ünlü kişilerin görünmeyen elleri de bu yangını durmadan körüklüyordu: Zéphirin'in katili işte bu karanlık içinde rahat uykusunu uyuyordu, ve bilgisizliği, şüpheciliği yüzünden bütün bir yığın da bu kötülüğün suç ortaklığı yetmezmiş gibi yeni suçların suçlularını da savunmaya hazırdı. En küçüğünden en büyüğüne dek, çetenin hangi kovukta gizlendiğini ilk günden beri biliyordu Marc. Ama bu insanları nasıl yakalayacaktı? Sevimli, şık rahip Crabot kentin göz bebeği, mucizeler babasıydı. Beaumont'un zengin hanımları buyruğundaydı, onların sırdaşıydı. Eski öğrencileri hızla zenginleşmişler, bütün varlıklarını rahibin yönetimine, buyruğuna sunmuşlardı. Yardımcısı Philibin, Valmarie'de pusuya yatmış ortalığı kolaçan ediyordu. Karanlıkta işleyen bu sinsi çalışmanın hiçbir şey önüne geçemiyordu. Tam bir casuslar ağı içindeydi: kara cübbeliler çetesi yöresinden ayrılmıyordu. Lehmann'lara ne zaman gitti, David'le ne zaman konuştu, ne konuştu, hepsi kara cübbelilerin kulağındaydı. Salvan'ın dediği gibi, onun kişiliğinde geleceğin gerçek ve adalet yüklü insanı susturulmak, adalet çığlığı boğazına tıkanmak isteniyordu. Papazlar ve keşişler çetesi; her yana yayılmış, zavallı rahip Quandieu'nün bile elini kolunu bağlamıştı. Dini böyle bir haksızlıklar ordusunun ellerine bırakmaktan başka çare bulamayan zavallı Quandieu haftada bir gün piskoposun buyruklarını almak üzere kente indiğinde iki rahip büyük acılarını birbirlerine anlatarak avunuyorlardı. Kilisenin derin yarasını rahip cübbeleriyle sarmaya çalışarak göz yaşlarını yüreklerine akıtıyorlar, dinin ne büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bulunduğunu birbirlerine bile söylemeye cesaret edemiyorlardı.

Bir akşam öğretmen yardımcısı Mignot, Marc'ın yanına gelip öfkeyle söylendi:

- Ne iğrençlik, bayan Rouzaire'i bir merdivenin üstüne çıkmış, bizi gözetlerken yakaladım.

Gerçekten de öğretmen Rouzaire, zaman zaman duvara bir merdiven dayayıp okulu gözlüyordu. Mignot'nun söylediğine göre kadın her hafta ilkokul müfettişi Mauraisin'e gizli raporlar veriyordu.

Marc gülerek haykırdı:

- Vay hafiye bozuntusu vay. Boşuna merdivende dikilip kendini yoruyor. Gizlimiz saklımız yok bizim, diliyorsa kapıları ardına dek açalım.

Mignot da bağırarak karşılık verdi:

- Niye açacakmışız! Her horoz kendi çöplüğünde öter. Bir daha burayı gözetlediğini göreyim, ayaklarından tuttuğum gibi alaşağı ederim onu.

Marc yavaş yavaş kazanmıştı Mignot'yu, bu sözleri delikanlının bilinçlenmeye başladığını gösteriyordu, büyük bir mutluluk duydu Marc. Mignot, Simon'dan pek hoşlanmazdı eskiden. Kendisi bir çiftçi çocuğuydu, ağır köy hayatından, toprakla uğraşmaktan kurtulmak için öğretmen okuluna gitmişti. Karakteri ve zekâsı ortalamayıdı. Bir çokları gibi o da yalnız kendi çıkarlarını düşünüyordu. Bu yüzden Allahsız öğretmenden pek hoşlanmamış, ondan uzak durmaya çalışmıştı. Simon davasında da aynı tutumu takınmış, gerçi Simon'u suçlamaya kalkmamıştı ama onu savunmaya da yanaşmamıştı. Daha sonra Marc'a karşı da aynı tutumunu sürdürmüştü, geleceğini düşünüyorsa bu öğretmenden uzak durmalıydı, yoksa ilerleyemezdi! Bu yüzden bir yıla yakın bir zaman Marc'ı düşman bilmiş, yemeklerini dışarda yemiş ve bütün bu davranışlarıyla başöğretmeni güç durumda bırakmıştı. O zamanlar sık sık bayan Rouzaire'le görüşürdü, nerdeyse o da papazların himayesine girecekti. Marc, bütün bu yaptıklarını soğukkanlılıkla karşıladı. İlerde düşünüp taşınmasına, gerçeği seçmesine yardım etti, sevgi gösterdi. Biliyordu, gerçek çıkarının nerde olduğunu ergeç anlayacaktı Mignot, sonunda doğruya, adalete yönelecekti. Aslında, balık tutmaktan başka bir eğlencesi olmayan bu tombul oğlan, üstünde durulmaya , işlenmeye değmez miydi? Biraz bencildi, geleceğini düşünüyordu o kadar, ama kötü bir çocuk değildi, iyi ellerde o da iyi bir insan olabilirdi. O da sürüden, bunca insanlardan biriydi, ne çok iyiydi, ne kötü; şartlar şekillendirecekti onu. Yeterli bir eğitim görmüştü, öğretmendi, dürüst bir çocuktu, iyi niyetli bir el elinden tutarsa kurtulurdu. Marc bu düşüncelerle hareket ederek, yavaş yavaş, delikanlının önce güvenini, sonra da sevgisini kazanmıştı. Mutluydu, böylece, topluma yalnız

bir insan değil, ileri Fransa'nın temeline taş koyacak bir işçiyi kazandırmıştı. Marc'ın gösterdiği büyük sevginin, adalet ve gerçek aşkının sıcaklığı Mignot'yu da sarmıştı sonunda. Öğretmen yardımcısı şimdi artık yemeklerini onlarda yiyordu, aileden biri gibi olmuştu. Marc'a:

"Bayan Rouzaire'e karşı dikkatli olmanız gerekir, her şey beklenir bu kızdan. Mauraisin'den iyi rapor alsın diye satmayacağı insan yoktur." deyip, onu kaç kere kapıyı dinlerken yakaladığını söyledi. Rouzaire'i iyi tanıyordu. Aslında soğuk ve sinsi bir kadın olmasına rağmen aşırı derecede yapmacıklı bir saygı takınırdı üstlerinin, çıkar sağlayacağını bildiği kimselerin önünde. Korkunç bir insandı. Güzel değildi, iri yarı, kemikli, ablak yüzlü, çilli bir kız olduğu halde herkesi baştan çıkarmayı beceriyordu. Kendini satmasını çok iyi biliyordu, "kız öğrencileri neden böyle kiliseye götürüyorsun" diye kızan cumhuriyetçilere, "ne yapayım, çocukların babaları, anneleri böyle istiyor" şeklinde cevap veriyordu. Sırtını papazlara dayamıştı, lâik öğretimde bile ilerlemek için güçlülerden yana olmak gerektiğine inanmıştı. Aslında ulu Tanrıyı değil kendi çıkarlarını düşünüyordu. Beaumont'daki bir manavın kızıydı, bütün küçük esnaf gibi rahatından ve kazancından başka kaygısı yoktu. Dilediği gibi yaşamak için, evlenmemişti. Kasabadaki dili uzunların söylediği gibi papazlarla oynaştığı doğru değilse, demek ki yakışıklı Mauraisin'de gözü vardı. Zaten bodur Mauraisin de böyle jandarma gibi iri-kıyım kadınlardan hoşlanıyordu. İçkiyi pek sevdiği halde sarhoş olmazdı. Bazan öğleden sonra kıpkırmızı bir yüzle sınıfa giriyordu ama, yüzündeki bu kırmızılık şaraptan değil, midesini tıka basa doldurduğundan, sindirim güçlüğü yüzündendi.

Marc, bayan Rouzaire'i önemsemediğini göstererek elini salladı:

- Okuluyla ilgileniyor, beni üzen sadece öğretimini sıkı sıkıya dine dayatması. Erkek çocuklarla kız çocukları birbirinden ayıran yalnızca şu duvar değil: Aralarında tam bir uçurum var. Yarın bu insanlar birbirleriyle evlendiklerinde ailede korkunç bir bunalım baş gösterecek... Bu gelenekler yüzünden değil mi zaten, karı koca arasındaki ayrılık, mücadele?

Aslında yüreğinde büyük bir hınç vardı bayan Rouzaire'e karşı. Simon davasındaki iğrenç tutumunu unutamıyordu. Beaumont'da, mahkemede Simon'u öğrencilerini faziletsiz, yurt sevgisinden uzak dersler vermekle suçlamış, bayağı bir vurdum duymazlıkla papazlarla işbirliği yapmış, Simon'a türlü iftiralar atmıştı. Kasabaya geleli beri bu kadınla ilintisi hep resmi çerçeve içinde kalmıştı. Ne var ki, gün geçtikçe Marc'ın kasabadaki

durumu sağlamlaşmış, düş kırıklığına uğrayan bayan Rouzaire, güçlülerle bir olmayı çıkarına uygun bulduğundan öğretmene yanaşmaya başlamıştı. Özellikle, bu konuda, kocasının düşüncelerini paylaşan, ondan uzak durmaya çalışan Geneviève'e şirin görünmeye uğraşıyordu.

Mignot devam etti:

- Bir daha tekrarlayayım ki, bu kadına karşı dikkatli olmak gerek. Onu dinlemeye kalksaydım çoktan ihanet etmiş olurdum size. Bana durmadan sizinle ilgili sorular sorup duruyor, sizinle birlik olduğum sürece ilerleyemeyeceğimi, aptallık ettiğimi söyleyip duruyordu... Oysa siz bana karşı çok iyi davrandınız. Beni iğrenç bir durumdan kurtardınız, ama siz de aynı iğrenç olaylarla karşı karşıyasınız. Bu yosmaların sözüne kanan çok olur, bir takım başarılardan söz edip kolaylıkla kandırırlar insanı. Böyle konuştuğum için beni bağışlayın, ne var ki size bir öğüt vermekten kendimi alamıyorum. Karınızla konuşup bu kadına karşı dikkatli olması hususunda kendisini uyarın.

- Ne bakımdan uyarayım?

- Evet, evet, ben gözü kapalı kedi yavrusu değilim, bazı şeylerin döndüğünü çok iyi görüyorum. Rouzaire bir süreden beri fır dönüyor karınızın çevresinde. Bu "sevgili bayan" sözlerinin, gülücüklerin altından çok şey çıkar diye korkuyorum.

Marc, şaşkın, gülmeye çalıştı.

- Ah! Karım konusunda çekinecek bir yan yok. Rouzaire kapı komşusu, o da benim gibi öğretmen, belki bu yüzden yüzüne karşı gülmek zorunda kalıyordur.

Mignot diretmedi ama bir baş işaretiyle bu konuda kendisiyle aynı düşüncede olmadığını tekrarlamaktan da geri kalmadı. Her şeyi söylemek istemeyen bir hali vardı. Usul usul başlayan bir dramın farkındaydı. Marc da sustu. Gizli bir korku zaten çoktandır içini kemiriyordu. Geneviève'le aralarında bir gün mücadelenin başlayabileceğini düşünmek kahrediyordu onu.

Salvan'ı görmeye gittiği o günden beri beklediği saldırı birden patlak verdi. Saldırı kampanyası Mauraisin'in raporuyla başladı. Yakışıklı Mauraisin, haç'ın duvardan indirilmesini eleştiriyor, öğretmenin bu davranışının, bu dine karşı saygısızlığının öğrenci aile ve babalarına saygısızlık olduğunu söylüyordu. Raporda Savin'in, Doloir ve Bongard'ların adlarına da yer veriliyordu, sözde bu aileler de öğretmenin bu davranışını

protesto etmişlerdi. Kasaba da dini eğitimin ağır bastığı bir kasabaydı, ayrıca bir yığın hacı geliyordu Saint Antoine de Padoue'ya, o halde böyle bir yerde, lâik okulu sevdirme bakımından öğretmenin davranışlarında çok dikkatli olması gerekiyordu. Mauraisin raporunu bölücü öğretmenin kasabadan alınması önerisiyle bitiriyordu. Ayrıca daha bir yığın, iddiasını güçlendiren olaylar da eklenmişti. Bayan Rouzaire'in, kiliseden çıkmayan uysal kızları anarşist öğretmenin tembel, ne İsa'ya ne Musa'ya, hiçbir şeye inanmayan öğrencileriyle yan yana, büyük bir tehlike içindeydiler falan. Bütün rapor bayan Rouzaire'in casusluğu sayesinde alınan bilgilere dayanıyordu.

Üç gün sonra da katolik milletvekili kont Hector de Sangleboeuf'ün, yanına iki milletvekili daha alıp vali Hennebise'e çıktığını öğrendi. Mauraisin'in verdiği raporu elbette biliyordu. Désirade'ın ünlü konuklarından rahip Carbot'yla birlikte raporun yazılmasına yardımcı olmamışlar mıydı? Ve şimdi taktikleri işte bu rapora dayanıyordu, bu rapora dayanarak öğretmenin kasabadan alınmasını istiyorlardı. Vali Hennebise'in bütün arzusu, etliye sütlüye karışmadan herkesle barış içinde yaşamaktı, memurlarına hep aynı şeyi, "Aman ha sakın bir olay yaratmayın!" deyip duruyordu. Sangleboeuf'u dinledi, ona hak verdi ama öte yandan da gericilerle uzlaşmış görünmekten korkuyordu. Baron Nathan'ın damadı, ırkçı milletvekiline karşı sevgisi ayrıca büyüktü, ona bu konunun yalnızca kendi yetkisi içinde bulunmadığını, akademi müfettişinin önerisi olmadan tek başına bir öğretmeni başka bir yere gönderemeyeceğini açıkladı, ne yapsındı, kanun böyleydi, kanuna da uymak zorundaydı, şimdilik rahat bir soluk almak için bayları akademi müfettişi le Brazer'e gönderdi. Baylar hemen Le Brazer'nin, valilik konağındaki dairesine daldılar. Eski lise öğretmeni Le Brazer uzun deneylerden geçip sonunda usta bir diplomat olmuştu. Milletvekillerini büyük bir dikkatle dinledi. Ablak ve pembe yüzlü bir adamdı, elli yaşında olmasına rağmen saçları yeni yeni ağarıyordu. İmparatorluğa karşı kinle büyümüş, en eski cumhuriyetçilerdendi. Lâik eğitime cumhuriyetin temeli gözüyle bakardı. Din okullarını, Fransa'yı uçuruma sürükleyen din okullarını yok etmek konusunda elinden geline ardına koymuyordu. Ama yılların getirdiği tecrübesi ani hareketlerin ne kadar zararlı olduğunu göstermişti, amacını uzun süreli ve filozofça bir sabırla gerçekleştirmeye uğraşırdı, bu yüzden de ılımlı bir insan olarak tanınmıştı. Dengeli, tatlı ve direnmesini bilen biri olduğu davranışlarından da belli

oluyordu zaten. Yıllarca, gizlice çalışıp çabaladıktan sonra yavaş ama olağanüstü başarılar kazanmıştı. Milletvekilleri söze başlar başlamaz, öğretmenin bu davranışını kendisinin de benimsemediğini, duvardan haçı indirmesinin gereksiz bir hareket olduğunu belirtti, ama, arkasından da, yasalarda öğretmeni sınıfında haç bulundurmaya zorlayan hiçbir kural olmadığını ekledi. Ne var ki duvarlara haç asmak da bir alışkanlık haline gelmişti, haçı indirmese iyi olurdu. Sangleboeuf öfkeliydi, öğretmenin yaptığı utanç vericiydi, bütün kasaba bu rezilliğe karşı ayaklanmıştı. Le Brazer sakin bir sesle meseleyi enine boyuna inceleyeceğine söz verdi. Sangleboeuf'ün yine tepesi attı, ne vardı bunda incelenecek, Le Brazer, ilköğretim müfettişi Mauraisin'in raporunu okumuştu ya, her şey açık seçik anlatılmıyor muydu bu raporda? Milletvekilinin bu sorusu şaşırttı Le Brazer'yi. Hangi rapordan söz ediyordu bu adam? Ha, evet, evet, ilköğretim müfettişinin kendisine üç ayda bir sunduğu rapordan. Demek rapora ne yazıldığını biliyordu? Ama nasıl olur, bu raporu yalnızca kendisiyle, onu verenin bilmesi gerekmez miydi? Söylediklerini göz önüne alacağına söz vererek bayları uğurladı.

Bir ay geçti aradan. Marc hemen her gün Valilik katına çağrılmayı bekledi, ama henüz bir ses seda çıkmıyordu. Şüphesiz Le Brazer yine o ünlü taktiğini uyguluyor, zaman kazanmak, bir takım kimseleri törpüleyip yıpratmak için olayı uyutmaya çalışıyordu. Salvan'ın da dediği gibi, gizliden gizliye destek oluyordu Marc'a. Ne var ki sorunun fazla ciddilik kazanmaması gerekirdi, böyle bir durumda ise Le Brazer, laik eğitim uğruna giriştiği uzun mücadelenin kalan kısmını kurtarmak için Marc'ı harcamaktan çekinmezdi. Zaten devrimci yiğitliklerden hoşlanmayan bir insandı. Ama olay unutulmadı, günden güne de alevlendi. İlhamını nerden aldığı Marc'ça bilinen "Le Petit Beaumontais" gazetesi kasaba öğretmenine karşı zalim bir kampanyaya girişmişti. Gazetenin taktiği yine aynıydı, kısa ve anlamsız yazılarla işe başladı: komşu kasabada iğrenç şeyler oluyordu, olaylar önem kazandığı takdirde olup bitenleri bütün çıplaklığıyla açıklayacaktı. Ve öğretmenin adını açıkladı, rezalete bir sütun ayırdı: "Maillebois Rezaleti". Bu sütunda ne kadar dedikodu varsa yazıldı, öğrencilerle ve öğrenci aileleriyle yapılmış uydurma bir anket de unutulmadı. Bu anketlerde öğretmenin hayasız suçları bir bir açıklanıyordu. Kasabalı gittikçe daha bir şevk ve heyecanla sarıldı bu olaya, ortalık allak bullak oldu. Hristiyan Kardeşler ve Kapüsenler elbette ki yangını durma-

dan körüklüyorlardı. Sofu kadınlar iğrenç olayların döndüğü cumhuriyet okulunun önünden haç çıkarmadan geçmiyorlardı. Marc büyük bir tehlike karşısında olduğunu anladı. Mignot ciddi ciddi eşyalarını hazırlamaya bile başlamıştı. Marc'ın yanında yer aldığı için kendisinin de başka bir yere gönderileceğinden emindi. Bayan Rouzaire daha bir çalımla götürüp getirmeye başladı kız öğrencilerini kiliseye. Bir yandan Théodore, Manastırda, bir yandan Quandieu, Saint Martin kilisesinde, dinsizler yurdunda Tanrının yeniden eski yerini alacağı günün yakın olduğu, İsa'nın okul duvarına saltanatla yeniden asılacağını haykırıp duruyorlardı. Daha beteri, Darras da Marc'ı yalnız bırakmaya kararlıydı, belediyedeki azınlığı da yitirmekten korkuyordu. Öğretmenle karşılaştığında soğuk davrandı.

- Ne yapabilirim dostum, siz de pek ileriye gittiniz, böyle bir anda nasıl sizinle birlik olabiliriz... Philib denen yalancı sofu zaten pusuda, fırsatını bulur bulmaz sırtımı yere vurmak için her yaptığımı kolluyor, sizin yanınızda yer alsam ikimiz yapayalnız kalırız ki bu da bir işe yaramaz, diyordu.

Marc alabildiğine üzgün, doğru Salvan'a koştu. Güvendiği son adam, son dayanaktı Salvan. Ne var ki onu da tedirgin, düşünceli, neredeyse rahatsız bir halde buldu.

- İşler kötü çocuğum. Le Brazer'i beğenmedim, sizden söz ettiğimde hiç sesini çıkartmadı, kafasından bir şeyler geçer gibi, korkarım yalnız bırakacak sonunda sizi, zira çevresine fıldır fıldır dönüyorlar... Belki de biraz ileri gittiniz.

Bu sözleri duyunca Marc'ın yüreği daha da burkuldu. Yoksa Salvan da mı terkediyordu onu. Haykırdı:

- Nasıl, siz, siz de mi öğretmenim!

Salvan heyecanla ellerini tuttu Marc'ın.

- Hayır, hayır yavrum, benden şüpheniz olmasın, bütün yüreğimle sizinle beraberim, ve elimden geleni yapmaya hazırım. Ne var ki yaptığınız o öylesine sade, öylesine mantıklı hareketin başımıza açtığı derdi bilemezsiniz. Şimdi öğretmen okuluna da, bu okula da saldırmaya, dinsizler yuvası demeye başladılar. Depinviller, Katolik topluluğu içinde lisesini daha bir yüceltmek, dinci partilerle işbirliği yapmak için bu fırsattan alabildiğine yararlanıp okul papazının yetkilerini arttırıyor. Rektörümüz Forbes'u bilirsin, yumuşak bir adamdır, hiçbir şeye karışmamak, köşesinde sessiz sessiz, tarihi araştırmalarla uğraşmak ister. Bu olay huzurunu

bozunca fena halde canı sıkıldı... Le Brazer işini bilen, usta bir insandır, ama sonuna dek direnecek gücü bulabilecek mi bakalım?

- O halde ne yapacak?

- Hiçbir şey bilemeyiz şimdiden. Siz ciddiyet ve güvenle görevinizi yürütmenize bakın. Kucaklaşıp bir kez daha gerçeğin ve adaletin kollarına sığınalım.

İki ay, çevresinde dönen dedikodulara rağmen Marc cesaretini hiç bozmadı. Kapısını çalan tehlikeleri bilmezden geliyordu. Son derece büyük bir kıvanç ve dürüstlükle derslerini vermeye devam ediyordu. Öğrencilerinden başka bir düşüncesi yoktu, gerek sözle, gerek deneylerle, örneklerle, öğrencilerine çalışmanın yararlarını, en çetin anlarda bile gerçekten ve adaletten yana olmak gerektiğini öğretmeye uğraşıyordu. Kendisine acı söz söyleyen, söz vuran kasabalılara iyilik ve sevgi göstermekten geri durmuyordu. Bütün istediği çocukların babalarından iyi yetişmeleriydi, bütün çabasıyla mutlu geleceğin tohumlarını atmaya uğraşıyor, kendi mutluluğu pahasına başkalarının kusurlarına katlanıyordu. Küçük zekalar vardı yöresinde; bu saf, duru, temiz kaynağa eğilmiş, susuzluğunu bu kaynaktan gideriyordu. Bütün umudunu insanların kardeşçe, sevgiyle, bilinçle, aşkla yaşayacakları gelecek günlere bağlamıştı. Bu küçükler topluluğunu her gün biraz daha çoğalan yalan ve sahtekarlıklar dünyasından kurtarmaktı bütün özlemi. Görevini yapmanın gönül rahatlığı içinde her akşam kasabadan sürüleceği günü bekliyordu.

Bir sabah "Le Petit Beaumontais"de şu haber vardı: Maillebois'nın iğrenç öğretmeni'nin işten atılması kabul edilmiş, karar imzadan çıkmıştı. Bir gün önce Marc, kont Sangleboeuf'ün yeniden Valilik Katına gittiğini öğrenmişti. Artık hiçbir umudu kalmamıştı, işte sevgili görevi alınmıştı elinden. Çetin bir akşam yaşadı. Okul dağılmıştı. Gülümseyen küçük, kumral, esmer başlar evlerine gittiler, mutlu gelecekten söz edecek kimse kalmadı, o zaman korkunç bir sızı duydu yüreğinde, bir yandan da, yarına yiğit bir yürekle başlayabilmek için kendini toparlamaya uğraşıyordu. Gerçekten de üzücü bir akşam geçirdi. Başladığı eser yarım kalmıştı, demek sevgili öğrencileriyle son dersini yapmıştı, onların geleceği için giriştiği çabanın tamamlanmasına izin vermiyorlardı. Alıyorlardı elinden gelecekleri için çalıştığı çocukları, kimbilir hangi geri kafalıya vereceklerdi onları. Yüreği kanıyordu bunları düşündükçe. Acı, karanlık bir duyguyla yatağa girdi Geneviève, kocasının üzgün olduğunu görünce usulca

sokulup sarıldı.

- Bir üzüntün mü var canım?

Karşılık vermedi. Geneviève'in artık eskisi kadar, kendisi gibi düşünmediğini biliyordu. Bu da kendi hatasıydı. Karısının yalnızca kendisinin olması için elinden geleni yapmak varken, bayan Duparque'a bırakmıştı. Bu hanımlara kendisi uğramıyordu, ayağını yeniden kesmişti o küçük soğuk evden, ne var ki mutluluğunun bir gün tehlikeye düşeceğini bile bile karısına da yasaklamaya cesaret edememişti. Geneviève o evden her dönüşünde, onu biraz daha kendisinden uzaklaşmış buluyordu. Özellikle şu son günlerde karısı daha bir değişmişti, çünkü bütün kara cübbeliler o eve dadanmıştı. Bayan Duparque'ın konuşmalarında kendisini damatlığa kabul etmediğini, kendisinden yüzü kızararak, utançla söz ettiğini de ayrıca öğrenmişti.

Geneviève sordu:

- Neden bana cevap vermiyorsun canım, seni üzen şey beni de üzmez mi sanıyorsun yoksa?

Marc duygulandı.

- Evet canım, üzgünüm. Ne var ki seni ilgilendirecek şey değil bunlar. Sitem etmeye kalktığımı sanma. Ne diye başını ağrıtayım?... Sanırım çok yakında bu kasabadan ayrılmak zorunda kalacağız.

- Nasıl?

- Ya başka bir yere gönderirler, ya görevden alırlar. Her şey bitti artık... Kısaca, burdan gitmemiz gerekecek, ama bilmem nereye.

Geneviève memnuniyetini gösteren bir sesle haykırdı:

- Aman ne iyi sevgilim, bundan daha güzel müjde olur mu bize!

Marc, şaşkın, karısının ne demek istediğini önce anlayamadan açıklamasını istedi. Geneviève sıkılmış göründü, sözü değiştirmeye çalıştı.

- Ne var bunda anlaşılmayacak canım. Kızımız, sen ve ben birlikte olduktan sonra her yer bizim için bir değil mi? Her yerde mutlu oluruz.

Marc biraz daha sıkıştırınca Geneviève ağzındaki baklayı çıkardı:

- Gerçekten de burdan gitmemiz çok iyi olacak, bütün bu iğrenç şeylerden kurtuluruz, eğer böyle devam ederse sonunda aramızın açılmasından, birbirimizi incitmemizden korkuyorum, aramıza kimsenin girmeyeceği bir kuytuda olsaydık keşke, ne kadar mutlu olurdum. Hiç bir şey ayıramazdı bizi... Ah sevgilim, hemen yarın gidelim buralardan!

Çok görmüştü bu sahneyi. Geneviève onları birbirine bağlayan bağın

kopmasından korkuyor, her şeye rağmen kocasıyla başbaşa kalmak, yalnızca kocasının olmak istiyordu. Sanki bakışlarıyla, tavırlarıyla "Beni göğsüne bastır, kucakla. Al uzaklara götür, götür de kimse senin kollarından almasın beni. Duyuyorum, seziyorum her gün biraz daha uzaklaştırıyorlar beni senden, beni kuşatan bu büyük soğukluktan korkuyorum" der gibiydi. Bu korku Marc'ın da yüreğinden çıkmıyordu zaten. Geneviève yanında oldukça her şeye katlanırdı, karısından uzak kahrolurdu.

- Gidelim mi dedin sevgilim, gitmekle birşey halledemeyiz! Ama şu an beni çok sevindirdin, beni güçlendirdin. Ne kadar teşekkür etsem azdır sana!

Günler yeniden geçti. Vilayetten beklenen korkunç yazı postadan çıkmadı. Şüphesiz ülkede büyük yaygara koparan yeni bir olay dikkatleri Maillebois belediye okulundan uzaklaştırmıştı: Jonville papazı Cognasse köye tam anlamıyla egemen olmuş, uzun zamandan beri yeni bir zafer peşindeydi. Belediye başkanı Martineau'yu kandırmıştı, bundan böyle Jonville'in de bir evliyası, bir Hazret'i olacaktı. Kutsal Sacré-Coeur de Jésus kutsal varlığıyla Jonville'e uğur ve bereket taşıyacaktı. Elbette ki bu pek değerli buluş rahip Cognasse'ın zekasından çıkmamıştı, papaz bir aydan beri sık sık Valmarie Kolejine gider olmuştu, orda uzun uzun Crabot'yla konuşuyordu. Ve Moreux öğretmeni Férou'nun bir sözü kimini güldürürken, kimini de pek öfkelendiriyordu:

- Bu pis Cizvitler kanlı öküz yüreklerini buraya da getirmeye kalkarlarsa, herkesin ortasında yüzlerine tüküreceğim.

Hristiyan dininin egemen olduğu her yerde bir de bu Sacré-Coeur denen tarikat yayılıp durmuş, sonunda bu tarikat İsa'nın yeniden şekillenmesi gibi, yeni bir katolik mezhebi gibi önemli bir inanç halini almıştı. Marie Alacoque denen, isterik, ateşli ve hazin bir kadının gördüğü marazlı bir rüya, açık bir insan göğsünden yarı yarıya sökülmüş kanlı ve gerçek bir yürek, gittikçe yayılan, büyüyen bir inancın, tarikatın sembolü olmuştu. Böylece din ruhtan tene iniyor, bir tür tatmin halini alıyordu. Arınmış, yücelmiş İsa'nın eski dini, papazların elinde bulut kümelerine sarıp sarmalanmış; yerini, yeryüzü hazlarına düşkün insanların zevklerine uygun daha tatlı başka bir inanca bırakmıştı. Şimdi artık, ilâhi bir kasap tezgâhında İsa'nın eti, İsa'nın yüreği satışa çıkarılmıştı. Sofular bu yeni tarlada, cahillik ve budalalıklar otlağında diledikleri gibi otlayabilirlerdi. Neydi bütün bu olanlar? İnsan aklına karşı girişilen yeni bir saldırı değil miydi? İnanan

insanları yeni yalanlarla daha beter aptallaştırmak, köleleştirmek değil miydi? Sacré-Coeur (Kanlı Yürek) tarikatı adı altında ilkel boyların inançları, puta tapma tekrarlanıyordu. Bir mezbaha kalıntısına tapacak, bir öküz yüreğini sırığa geçirip, din adına, bayrak gibi ortalıkta dolaştıracaksın. Cizvitlerin bütün kurnazlığı buradan geliyordu zaten, dini insanla özdeşleştirmişlerdi. Çağlar çağı insanı Tanrıya götüremeyince, şimdi Tanrıyı insanın ayağına getiriyorlardı. Bu cahil halka elbette düşüncelerine uygun bir Tanrı bulmak gerekiyordu, anlayabildikleri, onlar gibi kan ağlayan gözü yaşlı bir Tanrı, ışıl ışıl yanan bir put. Böylece insanoğlu daha kolay hayvanlaşır, otlaya otlaya semirir, tıpış tıpış tutar mezbahanın yolunu; eh, çıkarcılara da kesip etini yemek kalır. Akıl üstünde kazanılan her başarı özgürlük alanında kazanılmış demektir. Din insanı neden aptallaştırır? Özgürlüğünü elinden almak, onu köleleştirmek, boş kalıpların boyunduruğuna sokmak için. Bozguna uğrayan Kilise, iki büyük eyaleti yitirdiğini görünce, öcünü, halkın şaşkınlığından yararlanıp, devrimci Paris'in en yüksek tepesine, hatalarından pişmanlık getiren Fransa'nın sembolü olarak, bu kanlı, bu çırpınan yüreği, Sacré-Coeur'ü dikmekle aldı. Devrimci Fransa'yı Tanrının eli cezalandırıyordu böylece. Sacré-Coeur bu tepeden, Monmartre'a dek, ötelerdeki kırsal alanlara bütün kentin üzerine kanıyordu. Kentteki bayanlar, baylar, yöneticiler, yargıçlar ve subayların bile hayranlığını çeken bu eser, kendi halindeki insanlar üstünde, köylerdeki bilgisiz, sofu insanlarda kimbilir ne büyük bir coşku uyandırıyordu. Ulusun, devrim yaptığına pişman bir ulusun sembolü halini almıştı. Fransa'nın nasıl yobazlara teslim olduğunun sembolü halini almıştı... Ve bu kanayan yürek ülkenin üç renkli bayrağının ortasına da işleniyordu. Eh o zaman o üç rengin anlamı da değişirdi elbette, mavi, gökyüzünün rengi, kırmızı, din kurbanlarının kanıydı. Soysuzlaşmış katoliklik kendine yeni bir Tanrı bulmuştu, köle Fransa'yı cahilliğe boğan, kanayan bir Tanrı, kanlı bir Tanrı.

Rahip Crabot'nun niyeti önceleri Kanlı Yürek Hazretlerini (Sacré-Coeur) kasaba merkezine, Maillebois'ya yerleştirmekti. Ama sonradan yüreğine şüphe düştü, çünkü kasabada bir işçi mahallesi vardı ve işçiler belediye meclisine toplumcu üye sokmuşlardı, toplumcuların ise Hazret Kanlı Yürekle bir alışverişleri yoktu. Evet, Hristiyan Kardeşlerin, Kapüsenlerin etkisi büyüktü, ama ne olursa olsun, emin değildi, bozuma uğramaktan korkuyordu. En iyisi önce Jonville'de harekete geçmekti,

Marc'ın ayrılışından sonra köy nasıl olsa dincilerin eline geçmişti. Eğer Jonville'de bu teşebbüs başarı kazanırsa etki alanını genişletir, Sacré-Coeur'ü kasabaya da sokardı. Jonville'de Cognasse'ın borusu ötüyordu, çıkarcı öğretmen Jauffre her şeyi yavaş yavaş papaza terk etmiş, böylece, bir zamanlar Marc'ın boyunduruğundaki köy gericilere yem olmuştu. Jauffre'un hayat felsefesi çok sadeydi: çocuk velileriyle, belediye başkanıyla, özelllikle din adamıyla iyi geçinmek. Madem ülkede dincilerin borusu ötüyordu, eh öğretmene de düşen onlara alkış tutmaktı. Beaumont'da güzel bir okula yerleşebilmek için, en güvenilir, en kısa yol bu değil miydi?

Nasıl olsa semirmiş, karısının getirdiği drahomayla ensesi kalınlaşmıştı, ama yetmezdi, cüzdanını daha doldurmalıydı. Bunun için de, önce karısını papaza göndermekle işe başladı, sonra da kendini attı kara cübbelilerin kollarına. Pazar törenlerinde kilisenin çanlarını çalıyor, çocukları törene götürüyordu. Belediye başkanı Martineau, papazlara karşı bir insandı, yeni öğretmenin davranışından önceleri hayli ürkmüştü, ama cüzdanı dolu bir öğretmene ne diyebilirdi ki! Hem, adam davranışlarını pek güzel açıklıyordu: Tanrıya hizmet etmek suç muydu yani, Kiliseye karşı mı olacaktı? Zavallı başkan, bu yüzden işi oluruna bırakmıştı, ama karısı, güzel karısı, kocasına en doğru yolu göstermişti, papazla birlik olanın her işi yolunda giderdi. Böylece, Cognasse'ın bütün Jonville'i ele geçirmesine bir yıl yetmiş de artmıştı bile. Nasıl olsa köyün öğretmeni de ardındaydı, ve öğretmen hayatından memnundu, papazın ardından gitmekle lokmanın irisini de yutmuş olacaktı.

Bütün bunlara rağmen Jonville'e, Kanlı Yürek Hazretlerinin yerleştirilmesi bazı direnmelerle karşılaşmıştı. Peki bu yeni tarikat da nerden çıkmıştı, fikir kimden geliyordu, kimsenin bir şey bildiği yoktu. Ama rahip Cognasse, bu zaferin üstüne yatmakta gecikmedi, bütün köyü Tanrıya o kazandırmıştı, onun kişisel başarısıydı. Piskopos Bergerot'nun bir kez daha etekleri tutuştu, söylendiğine göre hemen bir yazı yazıp Cognassse'ı Beaumont'a çağırdı. Yeni bir batıl inanç örneği yaratılmasını istemiyordu, istemiyordu ama bir kez daha onun karşısında pes etmek zorunda kaldı. Jonville belediyesi bu konuyla ilgili ilk defa toplandı, Sacré-Coeur tarikatının köylerinde kurulması köye ne sağlayacaktı, bilmek istiyorlardı. Bir an bu iş suya düştü sanıldı. Bunun üzerine öğretmen Jauffre bir gün kente indi, orda hangi önemli kişilere rasladı, kimlerle konuştu bilinmiyordu a-

ma, belediye meclisiyle papaz arasındaki sözcülüğüne doğrusu diyecek yoktu, işi tatlıya bağladı. Sacré-Coeur tarikatı köye neler mi kazandıracaktı: Beaumont'lu hanımefendilere gümüş bir kadeh, bir sunak örtüsü, çiçek vazoları, ve göğsünün üstüne bir yığın kanlı yürek çizilmiş kocaman bir İsa heykeli armağan edecekti. En sevgili Meryem kızına evlendiğinde beş yüz frank çeyiz verilecekti. Belediye Meclisinin kararında başlıca yeri Bon Pasteur'u atölye açma teklifi tutmuştu. Bu atölyede iki yüz işçi çalışıp Paris'in büyük mağazaları için iç çamaşırı, gömlek, etek ve kadın pantaloları dokuyacaktı. Köylüler daha şimdiden bütün kız çocuklarına, Rahipler Okuluna yerleşmiş gözüyle bakıyorlardı. Ayrıca böyle bir iş yeri köylerine kimbilir nasıl oluk oluk para akıtacaktı.

Törenin 10 Haziran pazar günü yapılması kararlaştırıldı. Cognasse'ın deyimiyle, eşi görülmemiş bir tören olacaktı. Üç günden beri, hizmetçisi korkunç Palmyre, öğretmen Jauffre'un ve belediye başkanının karılarının da yardımlarıyla kiliseyi yeşil dallar ve köy halkından ödünç aldığı duvar kaplamalarıyla süslüyordu. Beaumont'lu hanımlar, mahkeme başkanı Gragnon'un, general Jarrousse'un, vali Hennebise'in ve söylendiğine göre, eski cumhuriyetçi, milletvekili ve Beaumont belediye başkanı Lemarrois'nın karıları pek gösterişli bir Fransız bayrağı armağan etmişlerdi. Bayrağın üstüne Kanlı Yürek, Tanrı ve yurt sözleri işlenmişti. Bu bayrağı, belediye başkanının sağ yanında, bizzat köyün öğretmeni Jauffre taşıyacaktı. Tören sabahı ünlü kişiler köye akın ettiler: Beaumont'un ileri gelenleri, Sacré-Coeur bayrağını armağan eden karılarıyla birlikte yerlerini almışlardı. Maillebois belediye başkanı Philis gerici meclis üyeleriyle birlikte oradaydı, Papaz, rahip ve keşiş cüppeleri her yanda dalgalanıp duruyordu. Beaumont piskoposu gelmemiş ama yardımcısını göndermişti. Rahip Théodore, kapüsenler, papaz Fulgence ve yardımcıları, Philibin, Crabot kalabalığı onurlandırıyorlar, çevrelerine selamlar yağdırıyorlardı. Kasaba kilisesinin rahibi Quandieu ortalıkta yoksa bunun nedeni son anda hastalanmasıydı.

Saat üçte, Kilise Alanında, kasabadan gelen bando takımı birden bir kahramanlık marşı tutturdu, başlarında başkan Martineau, köyün bütün belediye meclis üyeleri , nişan kurdelalarını takmışlar çalımla yürüyorlardı. Başkanın sağ yanında öğretmen Jauffre iki eliyle kanlı yüreği kavramıştı. Marş bitene dek herkes bekledi. Kilise Alanında korkunç bir kalabalık vardı. Köy kadınları bayramlık elbiselerini giymiş, süslü kasaba ve

kent hanımları sıkış tepiş bekleyip duruyorlardı. Marş bitti ve birden Kilisenin kanatlı büyük kapıları ardına dek açıldı, rahip Cognasse, peşinde bir yığın papaz, papaz çömezi zangoç, süslü cübbeleriyle beliriverdi. Arkalarında çevre köy ve kasabalarından, kentten soluk soluğa gelmiş her türden kara cübbeli vardı. Kutsal şarkılar başladı, Sacré-Coeur sancağı kutsandığından törene katılanlar yerlere kapandılar. Ve işte en dokunaklı, en içli an da gelmişti, belediye başkanı Martineau ve belediye meclis üyeleri, sancağın kıvrımları altında diz çöktüler, Jauffre, Kanlı Yüreğin daha çok dalgalanması için bayrak direğini meclis üyelerinin başlarına doğru iyice eğdi. Başkan bağıra çağıra, bundan böyle köyün Kanlı Yürek Tarikatına adandığını duyurdu.

- Ben yalnızca bir aracıyım, bütün köyümüz, bütün aileler, analar, babalar, çocuklar bütün varlıklarıyla yalnızca İsa'nındır. Her şeyin başında kutsal İsa'mız, efendimiz gelir, bundan böyle, geleceğimiz için, şanımız ünümüz için, yönetimimizin bütün çabalarını kutsal soluğuyla o yönetecek.

Kadınlar iki gözü iki çeşme ağlarlarken erkekler alkış tutuyorlardı. Soluklu çalgı sesleri trampet seslerine karıştı, topluluk yürüyordu. Çılgın bir mutluluk rüzgarı duru gökyüzüne doğru yükselirken, bütün kara cübbeliler, belediye başkanı, meclis üyeleri, eli sancaklı köy öğretmeniyle bütün konuklar kiliseye daldılar. Kilise sunağının üstünde, çevresi mumlarla donanmış, yıldız gibi parlayan Saint-Sacrement'ı kutsadıktan sonra Cognasse, yönetimi bundan böyle tarikatın buyruğuna girmiş, Saint-Sacrement'ın önünde yere kapanır durumda görmekten pek memnun, ateşli bir nutuk çekti. Nasıl sevinçten etekleri zil çalmasındı, köyde, bundan böyle yönetim, Tanrının sessiz, dinlendirici ellerinde, baş kaldırıcı olmaktan çıkacak, onurundan vaz geçecek, ülkenin yönetimini, Fransa'nın kurtuluşunu İsa'ya bırakacaktı artık. Dinsizlerin sonu değil miydi, ruhların ve bedenlerin, yer yüzü gücünün ve iktidarının gerçek efendiye, Kiliseye terki değil miydi bu? Fransa adına korkulacak bir şey kalmamıştı artık, Tanrı sevgili büyük kızının, sonunda yanılgılarını anlayıp pişmanlık getiren, geleceği uğruna baş eğmesini bilen kızının mutluluğunu elbette düşünecekti bundan böyle. Bütün köyler, bucaklar, bütün kasabalar er geç doğru yolu bulacak, Jonville gibi kendini Kanlı Yürek'e verecek, bütün yurt dine dönünce, Fransa, İsa'nın bayrağı haline gelen kutsal bayrağı altında

atıldı, din şevkiyle köylüler kendinden geçti, ve bu görülmemiş tören, kilisenin tören eşyalarının konduğu yerde son buldu. Belediye başkanı başta olmak üzere bütün belediye meclis üyeleri bir kez daha yerlere kapanıp muşamba kağıdın üstüne imzalarını attılar. Bundan böyle bütün Jonville köyü Kanlı Yürek'in malıydı, ve işte lâik yönetim kutsal bir özveriyle yerini din yönetimine bırakıyordu.

Ne var ki kiliseden çıktıklarında bir rezalet patlak verdi. Moreux Köyünün öğretmeni Férou da kalabalığın arasındaydı. Eskisinden daha ateşli, yoksul giysilerinin içinde olup bitenleri seyrediyordu. Zavallı öğretmen, gırtlağına dek borç içinde yüzüyor ve artık çoluğuna çocuğuna, ezici bir çalışma sonucu sararıp solan karısına ekmek bile alamıyordu. On frank, yirmi frank için çırpınıyor, fırıncı ekmeği borç vermiyordu. Ayda aldığı para da, daha aldığı gün, dağ gibi yığılan borçlarına gidiyordu. Belediye yazmanlığı karşılığında ödenen üç beş kuruşa bile dil uzatıyorlardı. Gittikçe artan bu yoksulluğu yüzünden köylü de kendisini daha bir horlar, daha bir aşağılar olmuştu. Öyle ya, bu bilgisiz insanların hepsinin de rahatı yerindeydi, hepsinin de cebinde para vardı. Bir öğretmenin karnını bile doyuramayan bilime ne diye saygı göstereceklerdi? Bu korkunç cahillikler ortamında, tek akıllı, tek bilgili insan olan Férou; bilgisizler zenginlik içinde yüzerken kendisinin günbegün daha da yoksullaştığını görüp, bu haksızlık karşısında çileden çıkıyor, bu iğrenç haksızlıklar dünyasının yerle bir olacağı, gerçek ve adalet kentinin kurulacağı günü bekliyordu.

Férou, Moreux belediye başkanı Soleur'ün de törene katıldığını gördü. Soleur, rahip Cognasse ününü yücelteli beri ona hoş görünmeye çalışıyordu ve işte yeni giysilerini kuşanıp Jonville törenini o da onurlandırmıştı. Moreux eskisi gibi değildi şimdi, köylüyle rahibin arası düzelmişti, her ne kadar Cognasse, homurdana homurdana, yürüdüğü dört kilometre yolun acısını çıkarmaktan geri durmuyorsa da, artık cebi daha çok para gördüğünden, köylüyle el bebek gül bebek geçiniyordu. Artık solgun, meteliksiz, gırtlağına kadar borçta olan bir öğretmene saygı duyacak değillerdi ya, bütün sevgileri Cognasse'a yönelmişti, Cognasse'ın cüzdanı dolu, etli, canlı, cübbesi sağlam, sırtı kalındı. Kutsamalardan, evliliklerden, cenazelerden iyi para kazanıyordu. Ve bu eşit olmayan koşullarda kavgayı papaz kazanmıştı. İlerici öğretmen yenilmiş, ateş püskürüyordu. Saleur'ü görünce seslendi:

alçakça bir gösteride bulunmak utanç vermiyor mu size?

Aslında tamamıyle softa bir insan değildi Saleur, Férou'nun bu sözlerine bozuldu. Yeni yaptırdığı güzel evinde, yıllık geliriyle zengin bir hayat süren eski sığır celebi burjuva çalımına dil uzatılmasından hoşlanmamıştı. Meteliksiz öğretmenin ağzının payını verdi:

- Çenenizi tutarsanız daha iyi yaparsınız bay Férou, hayatta temiz insanlar gibi yaşamayı başaramayanlar utansın.

Férou'nun iyice tepesi attı, yok yoksul geziyorsa bu elbette kendi suçu değildi, sığır tüccarı damarına basmış, en duyarlı olduğu alana dil uzatmıştı. Tam ağzını açıp tersleyeceği sırada, köy öğretmeni Jauffre'un kiliseden çıktığını gördü, hıncını ondan aldı.

- Ne, siz de mi sevgili öğretmen arkadaşım, yalanın ve budalalığın sancağını demek siz de taşıyorsunuz! Bir öğretmen için, demokrasimiz için pek güzel bir hareket doğrusu! Demokrasimizi bilmez de değilsiniz hoş, softaya salkım, öğretmene talkım.

Çıkarcı Jauffre sancaktarlığından memnundu. Üstelik cüzdanı da doluydu. Cevabı ezici oldu:

- Zavallı dostum, başkalarına laf edeceğine, önce aç, çıplak dolaşan çocuklarının sırtına çul örtmeye bak.

Férou bu sözler üzerine tam anlamıyla çileden çıktı, ölçüyü bir yana bırakıp, uzun kollarını sallaya sallaya bağırmaya başladı:

- Gidi papaz bozuntuları! Gidi cizvitler! Durmayın gezdirin öküz yüreğini, tapın ona bakalım, çiğ çiğ yiyin, bu kadarı yetmez, daha da yobazlaşın, daha da aptallaşın!

Sürü Férou'nun çevresini sardı, yuhalamaya, tehditler savurmaya başladılar. Durum kötüye gidiyordu, belediye başkanı Soleur köyünün adının tatsız bir olaya karışmaması için öğretmeni kolundan tutup oradan uzaklaştırdı.

Ertesi gün Férou'nun sözleri büyüdükçe büyüdü, her yanda iğrenç olaydan söz ediliyordu. "Le Petit Beaumontais" gazetesinin yazdığına göre, kurtulmuş Fransa'nın kutsal sembolü olan ulusal Sacré - Coeur bayrağını saygı değer rahip Cognasse kutsarken, Moreux öğretmeni Férou bayrağa tükürmüştü. Sonraki sayısında da böylesi bir öğretmenin görevden alınmasının kesinleştiğini ekledi.

Gazetenin yazdığı doğruysa, görevden alınması Férou'yu çok güç durumda bırakacaktı. On yıllık zorunlu hizmetini tamamlayamadığından he-

men askerlik görevini yapması gerekiyordu. O zaman karısının, kızlarının, zavallıların durumu ne olacaktı? Zaten şimdi bile doğru dürüst geçinemeyen bu insanlar Férou askere gidince mutlaka açlıktan ölürlerdi.

Marc, olayı öğrenir öğrenmez hemen Salvan'a koştu. "Le Petit Beaumontais" gazetesi bu kez yalan yazmamıştı, Férou görevden alınmıştı, Le Brazer bu konuda pek ciddi görünüyordu. Marc, eski dostuna, Le Brazer'yle konuşup işlemi durdurması için yalvardı, ne var ki Salvan bu işe yanaşmadı.

- Hayır, hiçbir yararı olmaz bunun, Le Brazer başka şey yapamazdı, en azından, verdiği kararın şimdilik geçerli olduğuna inanıyor, söylemiştim, onun kendine has bir siyaseti vardır, güçlükleri böylece şimdilik ortadan kaldırmış oluyor... Bu konuda yakınıp durmayın: Férou'yu harcadıysa bunu sizi kurtarmak için yaptı.

Marc karşı koydu, böyle bir çözüm yolunun kendisi için son derece şaşırtıcı ve üzücü olduğunu söyledi.

- Bunun sorumlusu siz değilsiniz yavrum. Gericiler bir kurban istiyordu, Le Brazer de onların önüne bir kurban atmak zorunda kaldı, bunu da sizin başladığınız güzel eserinizi tamamlamanız için yaptı. Dün birinin de bana açıkladığı gibi, çok ince bir karar bu... Evet, biliyorum, en küçük bir ilerleme, nice göz yaşlarına, nice kanlara mal oluyor. Yiğitler geçsin diye nice insanlar ölüp çukurları dolduruyor!

Salvan'ın söyledikleri noktası noktasına gerçekleşti. İki gün sonra Férou görevden alındı; bunca adaletsizliklerle iyice çileden çıkmış, bıçak kemiğe dayanmıştı, kurtuluşu Fransa'dan basıp gitmekte buldu Férou, Belçika'ya sığındı. Bruxelles'de çalıştırıp karısını, çocuklarını yanına aldırmak umudundaydı. Ülkesinde yoksulluğun ve gericiliğin yıktığı aile ocağını gurbette yeniden kurmayı düşünüyordu. Zindandan kurtulduğu için yüreğinin rahatladığını bile söylüyordu. İşte artık düşünce ve davranış özgürlüğüne sahip bir insan olarak rahat bir soluk alacaktı. Bu ara karısı, üç kızını yanına alıp kasabada bir izbe oda tutmuş, dikiş dikerek çoluk çocuğuna bakmaya çalışıyor ama günlük ekmeğinin parasını bile çıkaramıyordu. Marc kadıncağıza gitti, ona yardımcı olmaya çalıştı. Yaşadıkları yoksul yuvayı görünce yüreği parçalandı. Vicdan azabı da duyuyordu; çünkü, sınıfın duvarından haçı indirmesi, Jonville olayının doğurduğu yaygara Férou'nun görevden alınması sayesinde unutulmuş gibiydi. "Le Petit Beaumontais" gazetesi muradına ermişti, kont Sangleboeuf kentde çalımla

dolaşıyordu, Moreux öğretmenine indirilen darbeyle Hristiyan Kardeşler, Kapüsenler, Cizvitler, Fulgence, Philibin ve Crabot rahipler bölgenin kesin efendileri olmuşlardı. Hayat yeniden başladı ve savaş alan değiştirdi, başka bir alanda amansızca yeniden patlak verdi.

Bir pazar günü Marc, karısının elinde bir dua kitabıyla döndüğünü görünce şaşırdı.

Sordu:

- Nasıl, kilişeye mi gidiyorsun?

Geneviève soğukkanlıydı:

- Kudas töreninden geliyorum.

Marc, solgun, soğuk bir yüzle, gizlemeye çalıştığı bir ürpertiyle baktı:

- Demek artık kiliseye gitmeye başladın, ve bunu bana sormadan yaptın?

Şimdi şaşırma sırası Geneviève'deydi. O kendine has, tatlı ve sakin bir ses tonuyla karşılık verdi:

- Sana sormadan mı? Neden soracak mışım? Ben sana karışıyor muyum, nasıl sen doğru bildiğini yapıyorsan, ben de kendime göre doğru bulduğumu yapıyorum.

- Şüphesiz, ne var ki, mutluluğumuz yönünden, önceden bilmek isterdim.

- Eh, işte artık biliyorsun. Görüyorsun, bir şey gizlediğim yok... Umarım dostluğumuz bu yüzden bozulmaz.

Bunları söylemekle yetindi, ama yüreğinde birikenleri dökmeye kalkmadı. Gün ağır bir sessizlik içinde geçti. Sonunda gerçekten bir dal kırılmıştı.

III

Aylar gelip geçti ve Marc hep aynı soruyu sorup durdu kendine: Neden inançları kendi inançlarına karşı düşen bir kadınla evlenmişti sanki? Bu uyumsuzluk yüzünden şimdi ikisi de korkunç bir acı çekmeyecekler miydi? İki ayrı, iki hasım dünyada yaşıyorlardı ve aralarında büyük bir uçurum vardı. İki kişi evlenmeden önce yalnız fiziki yönden sağlık kontrolü yapılıyor, fizik yapının, organlarının sağlıklı olup olmadığı araştırılıyordu. Oysa aynı zamanda kafa ve yürek yapısı da iyi bir denetimden geçmeli, evlenecek çiftin, baba ocağından kalma ya da sonradan edinilmiş budala-

lıkları olup olmadığı da araştırılmalıydı. Birbirlerine tamamen yabancı, çelişik, karşıt kavram ve değer yargılarıyla ayrı dünyalardan gelmiş; biri gerçeğe doğru yürüyen, öteki yanılgılar içinde kalmış iki yaratık, bir arada nasıl mutlu olurdu? Elbet bir gün birbirlerine çarpıp kırılacaklar, acı çekecekler, yok olacaklardı. Ama aşkın gözü kör, kulağı sağırdır derler, bu yüzden de başlangıçta, aşk yüzünden, bu ters durum ortaya çıkmamıştı. Ve şimdi sıra kesin cevabı vermeye geliyordu. Nasıl verecekti. Yüreğin dili başkaydı, aklın dili başka.

Marc, içinde bulunduğu bu olağanüstü durumun farkındaydı. Geneviève'i suçladığı yoktu, ama onun, bu papaz ve keşişler elinde, mücadele ettiği kişilerin elinde öldürücü bir silah halini aldığını görmekten korkuyordu. Gericiler, idari makamlarca ona diş geçiremediklerini anlamışlar, şimdi evinden, yüreğinden vurmaya kalkıyorlardı. Cizvit oyunuydu, günah çıkaran keşişlerin eski oyunuydu bu. Günah çıkarma adı altında, beyinleri ele geçirip, sinsi sinsi insanları köleleştiriyor, aile ocağına sokulup karıyla kocanın arasına giriyorlar; eğitimle, dini geleneklerle kadını ele geçirip, kendisinden kurtulmak istedikleri erkeği karısı kanalıyla, aile yuvasında vurup susturuyorlardı. Kara cübbeliler dünyasında, günah çıkarma dünyasında bu taktik, öyle çok tutulan, yaygın bir taktik değildir, yalnızca cizvitlere aittir. Bu; rahip Quandieu'nün etekleri ardında Théodore'un, Fulgence'ın cübbelerinin ardında saklanan, Cizvit Crabot'nun sevimli kaçak yüzüydü elbette.

Din, kuruluşundan beri, insanları köleleştirme ve kendini yayma işinde kadının gücünden yararlandı, kadından yardım gördü. Ne var ki, daha başka bir engelle karşılaştı. Kadın bir utanç kaynağı değil miydi? Kendini Tanrıya adayan insan için bir tehlike kaynağı değil miydi? Ermişlerin, kutsalların önünde titrediği günah dolu, korkulu, iğrenç bir yaratıktı kadın. İğrenç yapı onunla tuzağa düşüyordu, hayatın haz kaynağı, dinin insanlara hor görmeyi öğrettiği hayatın ta kendisiydi kadın. Din hovardaca işlenen günahları yasaklamamış mıydı, keşişler kadına uçkur çözmemek için çöllere kaçmıyor muydu? Akşam rüzgarı bir kadın kokusu taşımaya görsün, çölün çilekeşleri kahroluyor, çakallar gibi uluyorlardı. Her güzellik, her haz dünyadan sürgün edilmişti. Kadınla sevişmek şeytanca, iğrenç bir şeydi, kişi kendini bu iğrençliklerden kurtarmalı, dualaların gücüne sığınmalıydı. Kilisenin kadında düşman olduğu şey kadının cinsel organıydı, bu cinsel organı ezmek, yok etmek gerekiyordu. Yüce kadın kısırlaştırıl-

mış kadındı, yetişkin kız, kızlığı bozulmadan çocuk doğurmak gibi budalaca bir mucize sayesinde gökyüzünde, kraliçe tahtında oturuyordu. Ne var ki Kilise sonradan, kadının kadın olarak erkek üstündeki büyük gücünü, etkisini anlamış, kadınla sevişmekten ödleri koptuğu halde, sonunda erkeği elde etmek, onu kazanmak, zincire vurmak için, kadının sevişme gücünden yararlaanmaya başlamıştı. Yıkıcı bir eğitimle zayıflatılmış, cehennemle korkutulup, papazın kinci ve katı tutumuyla köleleştirilmiş kadınlar sürüsü, dinin aradığı orduydu. Madem erkek artık Tanrıya inanmıyordu, madem tapınaktan ayağını kesmişti, kadının şeytansı, yenilmez çekiciliğinden yararlanarak, bu çekiciliği din için kullanarak yolunu şaşırmış koç yeniden ağıla sokulabilirdi. Böylece koç, haçın dibine kadar koyunun ardından gelecekti. Şüphesiz bu davranış tutarsızdı, ahlak dışıydı ama Katoliklik ilk zamanlarının katılığını, sertliğini yitirmemiş miydi, Cizvitler, dinin dünyevi arzularla uzlaşmaya çalıştığı bir zamanda, bu yeni ortamda doğmamış mıydı? Kilise kadının elini daha tatlıca, daha ustaca tutuyordu. Kadını kocasıyla yatan, haz veren bir yaratık olarak hor görüyordu, ama, onun bu niteliğini kendi zaferini gerçekleştirmek için kullanamaz mıydı? İlk iş kadını tamamen kendine ayırmaktı, onu mankafalaştıracak, çocuk kafası gibi ilkel bir kafayla yaşatacaktı. Böylece sofu kadın din adamlarının elinde inanmayan erkeği yola getiren bir savaş silahı oldu. Kadın aile ocağında dinin sürekli bir tanığı, sürekli bir casusuydu. Erkeği sıkıntılar, acılarla kahretmek, vurup öldürmek için, yobazlık, evine dek uzun burnunu sokmuştu. Kadın yine aynı kadındı, iğrenç cinsel hazların kadını, softanın yaptığı, yalnızca, Tanrının saltanatı uğruna ondan yararlanmaktı.

Marc, Geneviève'in hangi koşullarda, hangi ortamda yetiştiğini biliyordu. Çocukluk günlerini La Visitation okulunda, ona tatlı gelen sessiz bir ortamda geçirmişti. Akşamları, küçük ak yatağında diz çöküp dua ediyor, iyi yürekli Tanrı, bir baba gibi uysal çocuklarını bağrına basıyordu. Bay papaz, aslanların pençesinden kurtulan sofularla, çocuk beşiklerini gözeten, Tanrının sevgili temiz ruhlarını gökyüzüne alıp götüren koruyucu meleklerle ilgili güzel öyküler anlatıyordu. Sonra Kudas törenine geliyordu sıra, kızlar uzun yıllar bu törene hazırlanıyorlardı. Yoğun karanlıklarla dolu olağanüstü sırlar yavaş yavaş aklı bulandırmaya, gizemli bilinmezlerin sahte ateşi ruhu doldurmaya başlıyor, hayata yeni doğan, bembeyaz örtülerin içinde esrikleşen genç kız, ilk gelinliğini İsa'yla nişanlanmak için

giyiyor, tatlı köleliğini ömür boyu kabul edeceği kutsal aşıkla birleşiyordu. Eh, artık evlenebilirdi onunla erkek, nasıl olsa şimdi bir sahibi vardı, İsa ile nikahı kıyılmıştı. Elbette evde kavgalar eksik olmayacaktı, kadın hep o anın etkisini taşıyacaktı. Bütün hayatı boyunca, gözlerinin önüne, ışıl ışıl yanan mumlar gelecek, günnük kokusunun bütün bedenine işlediğini duyacak, günah çıkarma odasının fısıltılarıyla, kutsal mayanın baygınlıklarıyla, Kudas töreninin anısı durmadan yüreğinde yaşayacaktı. En çetin değer yargılarının ortasında, çağlardan beri süregelen yanılgı ve yalanlarla beslenmiş, gerçek dünyadan hiçbir şeyin ona ulaşmaması için, özellikle, dar bir ortam içinde kapanıp kalmış, büyümesini sürdürecek. Visitation Okulunu bitirdiğinde, on altı yaşındadır genç kız. Böylece, artık bir ahlaksızlık, bir budalalık örneğidir. Kadınlık görevinden saptırılmış, ne başkalarını, ne kendini tanıyan; güzelliğinde, eş ve sevgili olarak, yalnızca dini zehirler taşıyan, karanlık bir yaratıktır. Bütün düzensizliklerin, acıların mayasıdır.

La Visitation Okulunu bitiren Geneviève'i, Marc; Capucins Alanındaki o küçük, sofu evde tanımıştı. Büyükanne bayan Duparque, annesi bayan Berthereau, manastırın yoğurduğu mayayı daha bir oluşturmak için ellerinden geleni artlarına koymamışlar, genç kızın, akıl ve gerçek yolunda yürümemesi için herşeyi yapmışlardı. Değil mi ki kız düzenli bir biçimde kiliseye gidiyor, dini görevlerini yerine getiriyordu, o halde daha ne istenebilirdi ondan. Ve böylece Geneviève hayata bir kör gibi hazırlanmıştı, Marc onu sevdiği günleri, ilk günleri hatırlamaya çalıştı. Kumral, tatlı ve ince yüzlü, çok sevimli bir kızdı. Gençlik ışıl ışıl yanıyordu yüzünde, burcu burcu sevgi kokuyordu, aşk kokuyordu. Gerisini gayet iyi hatırlıyordu Marc. Ne var ki o zamanlar akıllı ve sağduyu sahibi görünüyordu Geneviève. Tutkuyla, aşkla bağlanmışlardı birbirlerine, dünyayı alt üst eden arzu alevi yakıyordu yüreklerini. Geneviève'in de kendisi gibi aynı alevle yandığını sezmişti Marc. Kız sevgiye susamıştı. Soğuk bir eğitimle yetişmesine rağmen babasının, annesinin kendisine gösterdiği sıcak sevgiyle, yürek kapıları aşka açık kalmıştı. Şüphesiz aptal bir kız değildi, öteki kızlardan ayrı bir yanını görmemişti. Öteki kızlar hakkında da pek bir şey bilmiyordu ayrıca. Hem, uyum ya da uyumsuzluk da evlilikten sonra, Geneviève yalnız onun olduktan sonra ortaya çıkacak bir sorundu. Evliliklerinin ilk yıllarında, Jonville'de, onu daha iyi tanımak, onu bütünüyle kendisine bağlamak konusunda büyük bir çaba göstermemişti, buna

gerek de görmemişti. Çünkü ilk yıllar karşılıklı bir coşku, sonsuz bir mutluluk içinde geçmişti. Her akşam öpücüklerin büyüsüyle kendilerinden geçiyor, onları birbirlerinden ayırabilecek çelişmenin bilincine varamıyorlardı. Gerçekten akıllı bir kızdı, zaman zaman aralarında çıkan anlaşmazlıkların üstünde durmuyordu. Kiliseye gitmeyi, dini kuralları uygulamayı bırakınca Marc, onu eğitmediği halde, özgür düşünceli bir insan haline geldiğini sanmıştı. Aslında bu konuda Geneviève'in gevşek olduğunu görmüyor değildi, ne var ki onu yeni bir eğitimden geçirmek can sıkıcı bir durum doğurabilirdi; bazı engellerle karşılaşmaktan, evindeki huzuru bozmaktan korkuyordu. Mutlu değiller miydi, ne diye evindeki barışı, mutluluklarını tehlikeye sokacaktı? Sevgi, anlaşmalarına yetiyordu, bundan emindi zaten. Ama işte çöküntü başlamıştı. Bir zamanlar, evliliklerinde aracı olan Salvan da bu konudaki endişesini belirtmemiş miydi, ayrı dünyalardan gelen iki insanın geleceğinden kuşkuya düştüğünü söylememiş miydi? Kendini avutmak, bu konudaki şüphelerini savuşturmak için Marc'a hak verip kadını yaratan erkektir demek zorunda kalmıştı. Her koca, karısı kendisini sevdiği zaman onu dilediği biçimde yeniden yaratamaz mıydı, ona yeni bir biçim veremez miydi? Koca, karısının Tanrısıdır; aşkın gücüne dayanarak onu yeniden yaratabilir. Ama bir çöküntü, bir körlük içindeymiş, Marc, bunu sonradan anlayabildi. Geneviève'in beyni de, bilinmeyen bir kadın beyni gibi hâlâ karanlık içindeydi ve şartlar elverdikçe bu beyin de eskiye, çocukluk günlerine, genç kızlık günlerine kayıyordu yavaş yavaş. Küçük ak yatağında, koruyucu meleğinin kanadı altında diz çöken, Kudas törenine katılan, İsa'yla nişanlanıp manastırın bir köşesinde, günah çıkarma hücresinin karanlığında kendisinden geçen, beyninde günah korkusu uğuldayan genç kız işte yine gözlerini eski günlere çevirmişti. Zaman çocukluğundan beri onu kuşatan ılık suların etkisini silememiş, Kilise, ateşi ve kokusuyla çocuğun içine işlemiş, org seslerinin, çan seslerinin şiiri kulaklarından çıkmamıştı. Yıllar geçtikten sonra kadın çocukluğuna dönüyor, din kitabının saçmasapan çocuksu inançları içinde yeniden kara bir uykuya dalmaya hazırlanıyordu. Marc'ın kendisinin, yalnızca kendisinin sandığı sevgili Geneviève'i eski sahibine, eski geçmişine dönüyordu. Ve şimdi şaşkın şaşkın, karısıyla hiçbir ortak yanları olmadığını anlamaya başlamıştı. Usta ellerin çocuk yaştan beri yoğurduğu bu sevgili yaratığın iç dünyasını geliştirememişti. Ne kadar üzgündü, ne kadar pişmandı Marc. Evliliğin ilk günlerinden itibaren, o tatlı aşk ve unu-

tuluş saatlerinde karısını eğitmeli, öpücüklere boğduğu o güzel yüzün ardındaki aklı işlemeliydi. Boynuna aşkla sarılan koca bebeği eğitecek yerde mutluluk içinde uyuyakalmıştı. Madem karısının yalnızca kendisinin olmasını istiyordu, neden dikkatli bir erkek olarak, aşk oyunlarıyla başı dönmeyen bir erkek olarak, gerçeği, doğruyu öğretmemişti ona? Şimdi acı çekiyorlarsa bunun nedeni yine kendisi, kendi gururu, kendi tembelliği, kendi bencilliğiydi; mutluluğuna gölge düşürmekten korkmuştu.

Oysa bundan böyle tehlike daha da ciddi bir hal alıyordu, bu tehlikeyle savaşmalıydı. Ne var ki sert davranmamasını gerektiren bir özür buldu yine, bir başkasının özgürlüğüne, hayat arkadaşının samimi inancına saygı. Bir zaman, nikahlarının kilisede kıyılmasına, kızı Louise'in kutsanmasına karşı koymadığına göre, daha sonra Geneviève'in kiliseye gitmesini, günah çıkarmasını, Kudas törenine katılmasını nasıl yasaklayabilirdi, kadının inancı böyleydi. Ama öte yandan, cumhuriyetle Fransa'da çok şey değişmişti, düğünde olsun, kızının doğumunda olsun kendi düşüncelerini açıkça ortaya koyabilir, bazı şeylere karşı durabilirdi, oysa o, küçük öğrencilerine gerçek saygısını öğretmek için karısını gittikçe daha serbest bırakmıştı. Aslında, başkalarının yapmasını istemediği bir şeye kendi evinde de izin vermemesi gerekiyordu. bu da başlıca görevlerindendi; öğretmen, yaşayışıyla, kendi ailesiyle de çevreye örnek olmalıydı. Eğitimde dini etkilere, yobazlığa karşı duran ilerici bir öğretmen karısının, her pazar çocuğunu da yanına alıp kiliseye gitmesi, henüz yedi yaşındaki kızının uzun duaları kekeliye kekeliye ezberlemeye çalışması doğru muydu? Bunu görenler ayıplamıyor muydu? Oysa kendini alabildiğine düşünce özgürlüğü, inanca saygı gibi kavramlara kaptırıp karısını serbest bırakmaya devam ediyordu. Eğer gerçek mutluluğu arıyorsa onu bulmanın bir tek yolu vardı: karısıyla tartışmak, konuşmak, onu inandırmak, sağlam ve mantıksal olanı öğretmek. Evliliğinin ilk günlerinden beri vermesi gereken bu eğitime, daha da gecikmeden, bir an önce başlamalıydı. Bu yalnızca karısına insani gerçeği öğretmek için değil, sevgili kızı Louise'i de dinin öldürücü yanılgısından kurtarmak için de gerekliydi.

Şimdilik kızı Louise'in durumu o kadar ciddi değildi. Cocuğun küçük yaşlarındaki izlenimlerinin önemine inanmasına rağmen, kızıyla ilgili sorunları şimdilik bir yana bırakmaya zorladı kendini. Kızcağızı yandaki okula, kızlar okuluna, öğrencileri gırtlağına dek ermiş hikayeleriyle dolduran bayan Rouzaire'e göndermek zorunda kalmıştı. Kızlar okulunda, ço-

cuklar, ilk ve son derslerde dua ediyor, pazar günleri kiliseye gidiyor, dini törenlere katılıyorlardı. Marc, öğretmene, kızının hiçbir dini uygulamaya zoranmamasını rica etmiş, bayan Rouzaire ince bir gülücükle kendisine söz vermişti, ama ne derece sözünde duruyordu. Herkesin dua ettiği bir sınıfta, yedi yaşındaki küçük bir çocuk ağzını açmadan mı duruyordu, dua edip etmediğini kendisi nereden bilecekti. İşin en iğrenç yanı bayan Rouzaire'in aslında dinle bir alış verişi olmadığı halde, kişisel çıkarları için sofu görünmesiydi. Kadının dini duyguları sömürmesi, dürüstlüğü henüz zedelenmemiş olan Geneviève'i bile yaralıyordu. Mignot'yu korkutan husus, bu yüzden gerçekleşmemiş, Geneviève, yuvasına sokulmak, yuvasını cehenneme çevirmek isteyen bu kadının ani dostluğundan işkillenip ilintilerini belli bir çerçeve içinde tutmuştu. Kilise adına karı kocayı birbirinden ayırıp laik öğretmenin yuvasına kundak sokabilseydi ne kadar sevinecek, Tanrıya ne büyük bir zafer kazandıracaktı! Duvarın arkasında her gün bir imkan kolluyor, öğretmenin zavallı karısını avutacağı günün gelmesini bekliyordu. bazan laf atmaktan, sevimli görünüp öğütler vermekten de geri durmuyordu. Bir evde, karı-kocanın inançlarının birbirlerinden ayrı olması ne kadar üzücüydü, insan düşüncelerini değiştiremezdi ya hoş, en iyisi sabırla direnmekti. İki defa Geneviève'i ağlarken görüp bayram etmişti. Ne var ki Geneviève bayan öğretmenin yüreğinin hiç de temiz olmadığını anlayıp ondan uzak durmuş, ona içini açmaktan kaçınmıştı. İyilik taslayan bu jandarma kılıklı iri yarı kadından çekinmek bir yana iğreniyordu. Bayan Rouzaire, Geneviève'den de yüz bulamayınca karı-kocaya büsbütün düşman olmuştu. Marc'ın çocuğunu dini eğitimden uzak tutması konusundaki ricasına rağmen, Louise'in kafasını dinle doldurmakta direniyordu.

Kızının durumu şimdilik Marc'ı pek ciddi bir şekilde düşündürmüyordu, ama karısı konusunda, onu büsbütün yitirmeden, hemen harekete geçmeliydi. Daha önceden seziyordu bu tehlikeyi zaten, oysa şimdi herşey açıkça ortaya çıkmıştı: bayan Duparque'ın Capucins Alanındaki evine gide gele Geneviève eskiye, genç kızlık, çocukluk günlerine dönmüş, yüreğinde yeniden din duyguları uyanmıştı. Bu evde bir dini hastalık salgını vardı, sönmemiş ama ilk aşkla evlilik aşkıyla küllenmiş bir inanç ateşi Geneviève de yeniden tutuşuyordu. Jonville'de olsalardı Marc yalnızlıkları içinde, karısının bu endişeli tutkusuna bir çözüm yolu bulabilirdi. Ama kasabada işin içine başka sorunlar da girmişti. Karı kocanın aralarının

açılmasında Simon olayının, papazlarla mücadelesinin büyük payı vardı. Artık yalnız değillerdi, bir yığın insan ve olay kuşatmıştı çevrelerini, birbirlerinden tamamen kopmuşlardı. Geneviève, sanki, bayan Duparque'ın evinde, Marc'ın en azılı düşmanlarıyla karşılaşıyordu hep. Alabildiğine sert ve dik başlı kadın, yıllar sonra rahip Crabot'nun sevgili dostları arasına girebilmişti. Kasabada hiç de önemli bir toplumsal yeri bulunmayan bu çok yaşlı kadının günahını çıkarmayı kabul etmesi için pek ciddi bir neden olsa gerekti, çünkü genellikle rahip Crabot, Beaumont'un kaymak tabakasına hizmet etmeyi severdi. Bayan Duparque'ı, günah çıkarma günlerinde Valmarie'de karşılamakla kalmıyor, kadın rahatsızlığı yüzünden Valmarie'ye gidemeyince Crabot kendisi Capucins Alanındaki eve geliyordu. Öteki seçkin din adamları, Quandieu, Théodore, Fulgence da bu sessiz loş evin konuklarındandı. Bu evde pek dikkati çekmeden rahatça konuşup kararlar alabiliyorlardı. Ne var ki bazı söylentiler de dolaşmıyor değildi. Kasabalılar bu evin papazların merkezi olduğunu, orada önemli kararlar alındığını birbirlerine fısıldıyorlardı. İki yaşlı kadının oturduğu böylesi küçük bir evden kim şüphelenebilirdi? Elbette bu yaşlı kadınların kendilerine göre dostları olacak, zaman zaman bazı gölgeler girip çıkacaktı. Hizmetçi Pélagie usulca kapıyı örtüyor, ve evden artık tek bir soluk bile duyulmuyor, pencerelerden tek bir gölge bile görünmüyordu.

Marc, hanımlardan ayağını kestiğine pişmandı. Karısının kızıyla birlikte uzun saatler bu evde kalmasına izin vermemeliydi, hata etmişti. Kendisi de karısıyla birlikte bulunsaydı Geneviève bu salgın hastalığa yakalanmazdı. Kadın evlilik yaşamının tehlikede olduğunun farkındaymış gibi çok zaman direniyor, sevgili kocasıyla arasının açılmaması için kendisiyle mücadele ediyordu. Bu yüzdendir ki dinin görevlerini yeniden uygulamaya karar verdiğinde, anneannesinin ısrarlarına rağmen günah çıkarma papazı olarak, Théodore'u değil, Quandieu'yü seçmişti. Kapüsen papazı Théodore'un, sofu kadınların düşlerine giren kara sakallı, alev gözlü güzel yüzündeki savaşçı ifadeyi çok iyi seziyordu. Oysa rahip Quandieu, tatlı, uysal, babacan, üzgün yüzlü, sessiz bir insandı, başkalarının mutluluğundan başka bir şey düşünmezdi. Zaten Geneviève'in de henüz sevgiye ihtiyacı vardı, aklı bazı endişeler içindeydi ama henüz tamamen kararmamıştı. Her gün karanlık tutkulara doğru adım adım ilerliyor, hanımlar çevresini alıp her gün biraz daha aklını karartıyordu, o yumuşak davranışlarına ve sesine bir uyuşukluk çökmüştü. Marc boş yere Capucins Alanındaki eve

yeniden gitmeye başladı. Geneviève'in çevresinde daralan ağı hiçbir şey yırtamazdı artık.

Zaten görünüşte Genevieve'e zorlanan hiçbir şey yoktu. Tatlı tatlı okşuyor, dil döküp gönlünü çeliyorlardı. Kocasına karşı hiçbir zaman sert, şiddetli sözler kullanmıyor, yalnızca onun günah içinde olduğu, ruhunun temizlenmesi gerektiğinden söz ediliyordu: "Mutsuz adam, yurduna yaptığı kötülüklerin farkında değildi, onun dik başlı davranışı yüzünden bir yığın temiz çocuk cehennemlik olacak, günahların pençesinde kıvranacaktı. Geneviève karısı değil miydi, bu günah işleyen adamı aşkın gücüyle doğru yola döndürmeli, onu yeniden Tanrıya kazandırmalıydı. Ah bunu bir başarabilseydi Tanrı gözündeki değeri ne kadar yücelirdi. Bu yıkımın önüne geçmeli, hem kocasını, hem de onun eğitimindeki nice masum kurbanları kurtarmalıydı." Böylece, aylarca ince ince işlediler, kendi amaçlarına, evliliğin yıkımına hazırladılar kadını. Çağlar boyu süregelen yanılgılar içindeki kadını özgür insanın, özgür düşünceli erkeğin karşısına dikerek arzularını gerçekleştirmeye uğraşıyorlardı. Yıkım kaçınılmazdı.

Marc ve Geneviève arasındaki bir zamanların o güvenli, o sevgili, o gülücüklerin öpücüklerle karıştığı içtenlik günden güne azalıyordu. Henüz bir kavga patlak vermemişti. Ama yalnız kaldıklarında, günlük çabalardan kurtulup da yapacak bir işleri olmadığında, birbirlerinden rahatsız gibi sessiz sessiz duruyorlardı. İkisi de ağızlarından çıkacak kırıcı bir sözle bir kavganın patlak vermesinden korkar gibiydiler. Aralarında bir yabancı varlığın ortaya çıkıp, günden güne büyüyüp geliştiğini seziyorlardı. Bu varlık hücrelerine sokulup onları birbirlerine düşman kılıyordu. Yabancı, gündüz yanlarındaydı, gece yataklarında. Marc Geneviève'e, Geneviève Marc'a yabancıydı. Yaranın kanaması yakındı.

Bir akşam yatakta, ılık karanlıkların içinde yine her ikisi de sessiz sessiz somurtup dururlarken Geneviève oyuncağı elinden alınmış bir çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

- Ah, biliyorum, beni sevmiyorsun artık!

- Nasıl, seni sevmiyor muyum canım! Neden böyle düşünüyorsun?

- Beni sevseydin böyle korkunç bir acı çekmeme katlanır mıydın?.. Her gün biraz daha kopuyorsun benden. Hasta ya da çılgın biri, bir kafasız gözüyle bakıyorsun bana. Sözlerime hiç mi hiç aldırdığın yok, ne desem omuz silkiyorsun.

Marc büyük bir üzüntü duyuyordu, ama Geneviève'in sözünü, nereye

dek götürebileceğini anlamak için, kesmedi.

- Evet, evet, çok iyi anlıyorum. Öğrencilerine gösterdiğin ilginin en küçüğünü bile göstermiyorsun bana. Onlarla gülüp eğleniyor, bazan bir ağabey, bazan yaşıtları gibi, herşeyleriyle ilgileniyorsun, ama benim yanıma gelir gelmez güler yüzlülüğünden eser kalmıyor. Ne gülüyor, ne konuşuyorsun. Karısının tedirgin ettiği bir erkek tavrını takınıyorsun... Ne kadar mutsuzum Tanrım!

Yeniden hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

- Üzgünüm, üzgünüm ama üzüntümün nedenini sana söylemeye cesaret edemiyordum canım. Aslında ben de senin düşündüklerini düşündüğüm, senden eski ilgi ve sevgiyi göremediğim için üzülüyordum. Artık benimle değil gibisin. Bütün zamanını dışarıda geçiriyorsun, eve döndüğünde bir ölü yüzü takınıyorsun, zavallı evimiz böylece bir yas havasına bürünüyor. Benimle konuşmayan sensin. Kendin evdesin ama, ellerin dikişle, yemekle, kızımız Louise'le ilgilenirken aklın başka yerlerde, ötelerde. Bana suçlu bir insan, suçlu ama, işlediği suçun farkında olmayan biri gözüyle bakıyorsun. Gözlerin en basit gerçeğe açılmadığı sürece beni bundan böyle sevmeyecek olan sensin sanırım.

Her sözcüğün üstüne basa basa bağırmaya başladı Geneviève:

- Ben! ben ha? Ben seni suçluyorum! Hem beni sevmiyorsun, hem de benim seni sevmediğimi söylüyorsun.

Derken kendisine her gün işlenen sözleri boşaltmaya başladı:

- Ah, ah, başka kadınlar ne mutlu! Kocalarıyla aralarında bir inanç ayrımı yok onların. Kiliseye kocalarıyla birlikte geliyor, Tanrının kurtarıcı kollarına birlikte sığınıyorlar. Bu kutsanmış, bu kutlu aileler tek bir beden, tek bir ruh gibiler. Tanrının girmediği evde mutluluk olur mu?

Marc tatlı tatlı gülümsemekten kendini alamadı:

- Görüyorsun sevgili karıcığım, beni beğenmemeye başladın.

Geneviève hemen karşılık verdi:

- Kötü mü söylüyorum. Korkunç yanılgılar içinde olduğunu bildiğim için seni yeterince sevmediğimi mi sanıyorsun? Şüphesiz, öteki dünyaya inanmıyorsun, Tanrının öfkesini üstüne çekiyorsun. Ben her gün seni bağışlaması için Tanrıya yalvarıp duruyorum. Ah ne kadar isterdim gözlerinin açılmasını. Ömrümün on yılını verirdim korkunç yıkımlardan kurtulacağını bilsem... Ah, beni sevseydin eğer, sözümü dinleseydin, ölümsüz tatlılıklar ülkesine beraber gitseydik.

Bir zamanlar olağanüstü arzularla kollarında titreyen kadın, şimdi ona Hristiyanlığın temel inançlarını öğretmeye, onu Tanrıya inandırmaya çalışıyordu. Marc kendinden utandı, kendisinin bir zamanlar yapması gereken şeyi şimdi karısı yapıyordu. Karısının kollarında sevgiyle titrediği aşkın o unutulmaz günlerinde ona aklın ve gerçeğin yolunu öğretmeye çalışmamıştı, işte şimdi karısı onu yalan ve yanılgılar dünyasına götürmeye uğraşıyordu. Marc yüksek sesle düşünüp birden diline geleni söyleyiverdi:

- Bu konuşan sen değilsin, sen sana öğretilenleri yapıyorsun, mutsuzluğumuzu yok etmek için bu düşüncelerle işlediler seni, sen onların dilini konuşuyorsun.

Geneviève öfkelenmeye başladı:

- Neden böyle küçümsüyor, yaralıyorsun beni? Seven bir insan olarak seni kurtarmak için kendiliğimden harekete geçmiş olamaz mıyım? Demek sana göre ben, akılsız, aptal, uyuşuğun tekiyim, başkalarının elinde bir makineyim? Eğer bu sözlerinle, yalnız dindar oldukları için horlamaya kalktığın insanları kastediyorsan, şunu iyi bil ki o saygıdeğer insanlar sana karşı kardeşçe bir ilgi ve sevgi duymaktan başka bir şey yapmıyorlar; senden nasıl iyilikle söz ettiklerini bir duysan kendin de şaşar, onlara karşı daha anlayışlı davranırdın. Tanrı başına şimşekler yağdıracağı yerde sana kollarını uzatıyorsa, bu, alay ettiğin, aptal yerine koyduğun karının aşk uğruna seni bağışladığını gösterir. Benim kimseden ders aldığım yok!.. Artık birbirimizle anlaşamıyoruz, işte bu kahrediyor beni.

Geneviève konuştukça Marc korktuğu şeyin sonunda başına geldiğini daha iyi anlıyordu.

Yavaşça tekrarladı:

- Doğru, artık anlaşamıyoruz. İkimiz de sanki başka dilden konuşuyoruz. Aynı konuda ben sana sitem edeceğim yerde sen bana sitem ediyorsun. Hangimiz yıkacak bu yuvayı bakalım? Kim kimi daha çok seviyor? Kim kimin mutluluğunu istiyor? Ah, ah!.. biliyorum, ben suçluyum, ve artık çok geç, hatamı düzeltecek zaman yok. Gerçeği ve doğruyu öğretmeliydim sana.

Marc'ın bu üstten konuşması büsbütün kızdırdı Geneviève'i, büsbütün dikilmeye başladı.

- Evet, evet, ben her zaman senin aptal bir öğrencinim, gözü açılmadık kuş yavrusuyum... Gerçek ve doğruyu bilen benim aslında. Bu sözleri ağzına almaya hakkın yok senin.

- Hakkım yok mu?

- Hayır, sen kendini o iğrenç Simon meselesine kaptırmışsın, dine karşı duyduğun öç gözlerini kör etmiş, başkalarına kara çalmaya kalkıyorsun. Gerçeğe sırtını dönmüş, adalete gözlerini yummuş, Tanrının aracılarını kirletmeye uğraşıyorsun, böyle bir insana olsa olsa, aklını yitirmiş biri denir.

Şimdi de Marc sinirlendi, Geneviève'in aradığı kavga ortamını yarattı. İşin özü işte ortaya çıkmıştı, papazların, gericilerin karısını böyle ustaca işlemelerinin gerçek nedeni buydu. Hanımlar ve rahipler neden kızıyorlardı ona, gerçek ve doğrunun ardından koştuğu için, bu yüzden karısını işlemişler, aile yuvasından, canevinden vurmuşlardı onu. Kendi mutluluğunu yıkmışlardı işte, ve bu yıkımın da kaynağında gerçek suçluların cezasız kalması yatıyordu. Marc'ın sesi acıyla titriyordu:

- Ah Geneviève, ah, böylesi açık, böylesi yalın bir konuda da anlaşamazsak evliliğimizin sonu gelmiş demektir. Bu üzücü sorunda demek benim düşüncelerimi bölüşmüyorsun, demek benim gibi düşünmüyorsun?

- Evet, düşünmüyorum elbette!

- Zavallı Simon'un suçlu olduğunu mu sanıyorsun?

- Hiç şüphem yok bu konuda! İleri sürdüğün kanıtların hiçbiri de sağlam bir öze dayanmıyor, boş yere onun suçsuz olduğunu ispatlamaya çalışıp duruyorsun, bir de temizliklerinden işkillendiğin o insanları dinlemeni isterdim. Böylesi apaçık bir konuda bile yanıldıktan sonra, benden, senin başka düşüncelerini de bölüşmemi nasıl bekleyebilirsin? Temelsiz şeylere saplanıp kalmışsın, Tanrısız bir dünyada yaşıyorsun.

- Dinle Geneviève, gerçek ve adalet tektir, bu konuda bana inanman gerekir, mutluluğumuz için şart bu.

- Hayır, hayır, inanmıyorum.

- Geneviève, böyle koyu bir karanlık içinde kalman hoş değil, bak ben aydınlıktayım. Neden gerçeğe, doğruya gözlerini açmak istemiyorsun, bu gidişle mutluluğumuzdan eser kalmayacak!

- Hayır, hayır, dinlemek istemiyorum seni, bırak beni, bırak!

Kendini kocasının kollarından kurtararak sırtını döndü. Marc boşuna yeniden onu kollarına almaya uğraşıp durdu. Tatlı sözler, öpücükler bir işe yaramadı. Ne yüzünü dönüyor, ne cevap veriyordu. Marc aşk yatağının birden soğuyup buz kesildiğin sezdi. Gelecek bir mutsuzluğun koyu karanlığına, hüznüne bürünmüştü oda.

O andan sonra Geneviève'in kocasına karşı durumu daha öfkeli ve daha sinirli bir hal aldı. Marc'a karşı sevgisinin azaldığını gören bayan Duparque ve papazlar usta bir dille artık onun yanında kocasını yerebiliyorlardı. Böylece Marc, bayan Duparque'ların evinde yavaş yavaş bir bozguncu, lânetlenmiş bir adam, Tanrısız, dinsiz, inançsız, cehennemliğin teki olmuştu. Her sözüyle, her davranışıyla, evinden, kocasından artık hoşlanmadığını gösteriyordu. Hemen her akşam yatakta kavga etmeye başladılar, gündüzleri sakin geçiyorsa bunun nedeni birbirlerini görmemeleriydi; Marc sınıfında, Geneviève de dışarda, anneannesinin evindeydi. Kadın alabildiğine hırçınlaşmıştı, ama koca her şeye rağmen dayanıp sabırla işin sonunu bekliyordu.

- Yarın öğleden sonra sana ihtiyacım olacak canım.

- Yarın rahip Quandieu bekliyor beni, ona gideceğim. Hem artık hiçbir konuda beni hesaba katma.

- Artık bana yardımcı olmak istemiyor musun?

- Hayır, yaptıklarının hiçbirini doğru bulmuyorum, günah işlemek hoşuna gidiyorsa bunu tek başına yap. Ben yalnız kendimi düşünüyorum.

- Demek sen bir yana çekeceksin ben bir yana?

- Nasıl istersen.

- Ah, sevgilim, ah, böyle konuşan sen misin. Aklını karartmışlardı, şimdi demek artık yüreğini de karartmaya başladılar!.. İşte şimdi tamamen ahlâksızlarla, o örümcek kafalılarla bir oldun!

- Sus, sus, bedbaht adam!.. Örümcek kafalı sensin. Kendi iğrenç gerçeğinle, iğrenç adaletinle ona buna kara çalıp duruyorsun. Bu konuşan insan değil bir şeytan, evet aşağıda ders veren, o zavallı çocukları zehirleyen bir şeytan. O çocuklar da hâlâ senin sınıfında durdukları için aptallıklarına doymasınlar, onlara da acımıyorum artık.

- Zavallı sevgilim, sen ki ne kadar akıllı bir kadındın, böyle saçma şeyleri nasıl söyleyebiliyorsun?

- Öyle mi, saçmalıyor muyum, işine gelmezse bırakırsın.

Marc'ın da gırtlağına gelmişti, sonunda gerçekten de bıraktı. Karısını kendi haline bıraktı, artık bir zamanlar olduğu gibi okşayarak, tatlı sözler söyleyerek onu kazanmaya, öfkesini dindirmeye çalışmıyordu. Geceleri çoğunlukla uyuyamaz olmuşlardı, odanın koyu karanlığında, gözleri fıltaşı gibi açık, yatakta saatlerce, tek kelime konuşmadan sabahı bekliyorlardı. Her ikisi de birbirlerinin uyumadığını, karanlıkta, durgun, dilsiz,

kara kara düşündüklerini biliyorlardı. Onları birbirlerinden ayıran, yatakları arasındaki boşluk dipsiz bir uçurum kesilmiş gibiydi.

Marc'ı üzen özellikle, karısının okuluna, eğitmeye çalıştığı zavallı öğrencilerine karşı gittikçe artan kiniydi. Her ağzını açtığında bu çocuklar için acı sözler söylüyordu. Marc'ın canla başla didinip onları gelecek günlerin birer gerçek ve adalet sözcüsü yapmaya çalışmasını kıskanıyordu. Geneviève de eğitilmesi, aydınlanması, kurtarılması gereken öğrencilerden biriydi, ama çağlar boyu süregelen yalan ve yanılgılardan kendini kurtarmaya yanaşmıyor, direniyordu. Öğrencilerine gösterdiği insancıl sevgi biraz da Geneviève'den çaldığı sevgi değil miydi? Marc bir baba gibi bu çocuklarla uğraştığı sürece Geneviève, kocasını onlardan koparıp, kollarında uyumak istediği o çok tatlı ve kutsal budalalıklar dünyasına götüremeyecekti. Kavgaları yalnızca odalarında kalıyordu. Çünkü karısı sınıfın önünden, içinde nice şeytanlıklar dönen, kocasını bir türlü koparıp alamadığı, sınıfın önünden haç çıkarmadan geçemiyordu.

Aylar yıllar akıp gitti, ve yıllar geçtikçe de Geneviève'le Marc arasındaki mücadele yoğunlaştı. Hanımlarla hiçbir konuda uzlaşamıyordu, hep kilise haklı çıkıyor, hep kilise kazanıyordu o evde, ama Théodore, hele de Crabot işinin ustasıydı. Dürüst, seven bir kadının, dini çılgınlıklara saplanmadıkça öyle kısa zamanda kazanılamayacağını, yavaş adımlarla ilerlemek gerektiğini çok iyi biliyorlardı. Geneviève kocasını sevdiği sürece, kocasıyla arasında aşk bağı, cinsel haz bağı devam ettiği sürece onu tamamiyle kazanamayacaklar, erkeğini tamamen mahvedemeyeceklerdi. Bir kadının yüreğindeki derin aşkı, bütün uzantılarıyla birlikte yok etmek zaman isteyen bir şeydi. Bu yüzdendir ki Geneviève'i önce, yaşlı, uysal bir insan olan Quandieu'ye bırakmışlardı. Quandieu onu tatlı tatlı uyuttuktan sonra ötekiler gerekeni daha hızla yapacaklardı. Uzun süreli ama güvenilir bir yoldan yürüyorlar, Geneviève'i yavaş yavaş büyülüyorlardı.

Yeni bir olay aileyi bir daha allak bullak etti. Eski Moreux öğretmeni Férou'nun karısıyla, elinden geldiğince ilgilenmeye çalışıyordu Marc. Férou iki yıllık askerlik görevini yapmamak için Belçika'ya geçmiş, zavallı karısı üç kızıyla birlikte kasabada, iki odalı, son derece yoksul bir yere yerleşerek dikişle hayatını kazanmaya çalışıyor, kocasının kendisini Bruxelles'e çağırmasını bekliyordu. Ama günler geçiyor, Férou Bruxelles'de bir iş bulamıyor, yoksulluk içinde yaşıyordu. Bir yandan Bruxelles'deki yoksulluk, bir yandan evinden, yurdundan uzak kalmak o-

nu iyice yıpratmış, sonunda, artık yitirecek hiçbir şeyi olmayan, alabildiğine yoksul ve yarı çılgın, bir akşam kasabaya çıkagelmişti. Ertesi gün de askerlik şubesi yakasına yapışmıştı. Hemen bir disiplin birliğine gönderilmesi gerekiyordu, ne var ki Salvan araya girmiş de, Fransa'nın bir ucunda, Alpler bölgesinde küçük bir kente yollanmıştı, askerliğini orada yapıyor, karısı ve çocukları, aç, çıplak yaşıyorlardı.

Tutuklandığında Marc da koşup ona yardımcı olmaya çalışmış, Férou'yu şöyle bir görmüştü ve o anı unutamıyordu. Toplumsal dengesizlikler, iğrenç sosyal olaylar zavallı adamı ne hale getirmişti. Evet, Maurisin'in deyimiyle onun için artık hiçbir şey yapılamazdı, ama bütün bu olup bitenlerin sorumlusu Férou muydu. Bir çoban çocuğuydu, sonra öğretmen olmuş, açlık, yoksulluk yüzünden çılgına dönmüştü, ne malı mülkü vardı, ne de sevinci! Çevresindeki bir yığın bilgisiz insan bolluk içinde yüzerken, akıllı, bilgili bir köy öğretmeni yoksulluktan kıvranıyor, çoluk çocuğuna ekmek parası bulamıyordu. Ve sonunda bu garip duruma düşmüştü.

Marc'a doğru uzun ince kollarını kaldırıp, gözleri alev alev yanarak haykırmaktan kendini alamamıştı:

- Bu bir insanı yere çalmak değil de nedir? Evet, on yıllık mecburi hizmet belgesini imzaladım, on yıl çalışsaydım askerlikten kurtulacaktım. Ama, düşüncemi yüksek sesle söylemek cesaretini gösterdim diye görevden atıldım, ve bu yüzden ancak sekiz yıl öğretmenlik yapabildim. Söyle, mecburi hizmetten kaçtım mı ben, on yılı tamamlamayacağım mı dedim? Sekiz yıl çalışan bir öğretmeni görevinden alıp aç çıplak kaldırıma atıyor, sonra da, hadi bakalım askere diyorlar. Karım, üç çocuğum ne olacak, kim bakacak onlara? Adına eğitim dedikleri, ağzımıza kilit vurulan bir zindanda sekiz yıl çalıştığım yetmiyor mu? Barut ve kan kokan bir cehennemde iki yıl daha mı çalışmam gerekiyor, öyle bir cehennem ki yıkım ve kıyım dolu, insanı köleleştirmek için bire bir, bunu düşünmek bile çileden çıkarıyor beni. Yeter, yeter artık, bu kadar sömürdükleri yeter. Niyetleri beni büsbütün kudurtmak!

Marc, Férou'yu böyle tedirgin ve öfkeli görünce onun adına hayli telaşlanmış, öfkesini dindirmeye çalışmış, karısı ve çocuklarıyla ilgileneceğine söz vermişti. İki yıl sonra askerden dönüp gelir, hayatını yeni bir düzene koyabilirdi. Ne var ki avutamamıştı bu sözler Férou'yu, yüzü allak bullaktı, bağırıp çağırıyordu.

- Hayır, hayır! Benden iş geçti artık, şu iki yılımı sessiz sedasız geçirebileceğimi sanmıyorum. Bunu pek iyi biliyorlar zaten, beni kudurmuş bir köpek gibi öldürmek için Fransa'nın öteki ucuna gönderiyorlar.

Sonra Férou, Moreux'ye hangi öğretmenin geldiğini öğrenmek istemiş, komşu bucak öğretmeni Chagnat'nın adını duyunca acı acı gülmüştü. Basık alınlı, dönük ağızlı, küçük çeneli, ufak tefek, kara-kuru bir insan olan Chagnat tam bir papaz çömeziydi. Tanrıyı işinde yükselmek için bir araç olarak kullanan iki yüzlü Jauffre'dan beterdi. Papazların buyruğundan hiç mi hiç çıkmazdı. İri yarı, kızıl saçlı karısı, kocasından da budalaydı. Belediye başkanının bütün köyü Chagnat budalasının eline bıraktığını öğrenince Férou daha bir acı acı gülmeye başladı. Çömez Chagnot sayesinde, Cognasse köyün tek efendisi artık.

Şöyle devam etmişti sözlerine:

- Söylemiştim bir zamanlar, bu kara cübbeliler, papazlar, Hristiyan Kardeşler, rahipler, rahibeler bir lokmada yalayıp yukacaklar bizi demiştim de bana inanmak istememiştiniz... Eh, işte görüyorsunuz, gerçek efendilerinizin kimler olduğunu. Bakalım buralarda daha ne durumlara sokacaklar siz öğretmenleri. İnsanlığımdan tiksiniyorum, köpekler bile bizden iyidir... Tak dedi canıma artık, beni zıvanadan çıkarmaya kalkarlarsa sonu kötüye varacak.

Férou bir alaya gönderilmiş ve aradan üç ay geçmişti. Karısı, çocukları gün geçtikçe daha da yoksullaşıyordu. O yuvarlak yüzlü, kumral, körpe kadın yokluk elinde birden iki kat yaşlanmış kadar çökmüştü. Gözleri saatlerce dikiş dikmekten kıpkırmızı kesilmişti. Üstelik her zaman dikiş de bulamıyordu, bütün bir kışı odunsuz, kömürsüz, ekmeksiz geçirmişlerdi. Çektikleri acılar yetmiyormuş gibi, çocuklardan biri, büyük kız hastalanmış, tifoya tutulmuş, rüzgârın pencere ve kapı deliklerinden dolduğu bir tavan arasında can çekişiyordu. Marc zaman zaman, onlara sezdirmeden yardımlar yapıyordu aileye. Kızın çok hasta olduğunu öğrenince karısına, Férou'nun hanımı için dikiş araması ricasında bulundu.

Geneviève, Férou'dan hoşlanmıyordu, onun hakkındaki düşünnceleri elbette bayan Duparque'ın evinde konuşulanların tıpatıp aynıydı, ama karısının ve çocuklarının içinde bulunduğu büyük yıkım yüreğini sızlatmıştı. Marc'a:

"Louise'e bir entari diktirecektim, kumaşım var, götürüp Férou'nun karısına diktireyim." dedi.

- Çok teşekkür ederim canım, ben de seninle geleyim.

Ertesi gün kadıncağızın yoksul evine gittiler. Orada bile rahat oturamıyorlar, ev sahibi para almadığından iki de bir çıkarmaya kalkıyordu onları. Büyük kız ölmek üzereydi. Anne ve kızları iki gözü iki çeşme ağlar buldular. Bir an, olup bitenlerden habersiz ayakta kala kaldı Geneviève ile Marc.

- Ah bilmiyorsunuz, bilmiyorsunuz, artık muratlarına erecekler, kocamı öldürecekler.

Durmadan ağlayıp sızlıyordu, Marc sonunda olup bitenleri öğrenebildi. Férou alayda çok kötü bir asker olarak tanınmış, üstlerinin öfkesini çekiniş, devrimci kafada olmakla suçlanmış, onbaşısıyla takışmış, tekme, yumruk birbirlerine girmişler, bu olay üzerine Cezayir'deki bir askeri zindana gönderilmişti. Öyle bir zindan ki, aynı alayın bu cezaevindeki bir birliği eski zamandan kalma en ağır işkenceleri uyguluyordu.

Kadıncağız öfkeli bir sesle haykırdı:

- Biliyorum, geri dönmeyecek, öldürecekler onu. Mektubunda veda ediyor bana, öleceğini biliyor... Ne yapabilirim, şaşırıp kaldım? Zavallı çocuklarımın hali nice olacak? Ah, eşkiyalar, haydutlar!

Marc söyleyecek, Férou'nun karısını avutabilecek tek bir söz bulamıyor, yüreği sızlayarak dinleyip duruyordu. Geneviève avutmaya çalıştı:

- Neden öldürsünler kocanızı ham'efendi? Ordudaki subayların amacı askeri öldürmek değil elbette... Kendinize haksızlık edip boşuna üzülüyorsunuz.

- Eşkiyadan da beter o adamlar. Nasıl olur! Zavallı Férou'm sekiz yıl, yokluk içinde çalıştı, sağduyu sahibi bir insan gibi konuştu diye hayvan yerine koydular onu. Sonunun böyle olacağı belliydi, zindana özellikle, öldürmek için gönderdiler. Bunca çektiği yetmiyormuş gibi!.. Hayır, hayır, yapamazlar bunu, gidip yüzlerine karşı haykıracağım, haydut herifler, eşkiya herifler olduklarını söyleyeceğim!

Marc kadını avutmaya, üzüntüsünü gidermeye çalıştı. Bu toplumsal haksızlığa, adaletsizliğe o da dayanamıyordu. Bu zavallı kadın, bu çocuklar ne yapacaklardı, halleri ne olacaktı?

- Kendinizi toparlayınız lütfen, sizi yalnız bırakmayız elbette, Férou'yu cezaevinden kurtarmak için harekete geçer, bir şeyler yaparız.

Geneviève ise buz gibiydi; annenin beli iki büklüm, çocukların iki gözü iki çeşme, sızlanıp durduğu bu yoksul evde hiçbir acıma duymuyordu.

Yırtık pırtık yorganın içinden, gözlerini kocaman kocaman açmış şaşkınca bakıp duran, ağlayamayacak kadar halsiz düşmüş, ölmek üzere olan tifolu kızı bile gördüğü yoktu. Elinde diktirmek için getirdiği kumaşla ayakta, acımasız, kıpırdamadan duruyordu.

Usul bir sesle:

- Her şeyi Tanrıya bırakın, böyle sağa sola sataşmaya kalkarsanız Tanrı daha çok cezalandırır insanı, dedi.

Bayan Férou acı acı güldü:

- Ah, Tanrı mı, o zenginlerin Tanrısı, yoksullarla uğraşmaz. Başımıza gelen bu yıkım Tanrı adına değil mi? Bizi Tanrı adına bu hale düşürmediler mi? Kocamı Tanrı diye diye öldürmek istemiyorlar mı?

Geneviève ansızın parladı:

- Tanrıya saldırıyorsunuz, siz yardıma değer bir insan değilsiniz. Azıcık sofu olsaydınız o zaman ben de tanıdıklarıma söyler yardımınıza koşmalarını isterdim onlardan.

- Neden kızdınız hanımefendi, benim sizden bir şey beklediğim yok ki... Evet, papazlara günah çıkartmadığım için yardım etmiyorlar bana; iyiliksever biri olmasına rağmen rahip Quandieu bile elini uzatmadı. Ben iki yüzlü bir insan değilim, şurda çalışarak günlük ekmeğimizi çıkarmaya çalışıyorum o kadar.

- Öyle mi, pek güzel, o halde subaylara, papazlara haydut diyenler iş bulsun size.

Geneviève bunları söyleyip elindeki kumaş paketiyle birlikte dışarı fırladı, Marc ardından gitmek zorunda kaldı. Geneviève son sözleriyle hem kadını, hem kocasını karalamıştı. Marc öfkeden titriyordu, merdivenlerde kendini tutamadı.

- Kötü bir şey yaptığının farkındasın sanırım.

- Neden?

- Bir Tanrı varsa ve iyilikseverse, herkese karşı iyidir. Ama senin kafanda yarattığın Tanrı, düş ürünü, öc almayı, insanları cezalandırmayı seven canavar bir yaratık... İnsanlara yardım edilmesi için, yardıma muhtaç kişinin yalvarıp yakarması, etek öpmesi mi gerekir? Acı çekmek yetmiyor mu?

- Hayır, hayır, yetmez, günah işleyenler acı çeksinler. Varsın acı çeksinler, zındık olmakta devam edip, direnip dursunlar, öyle insanlar karşısında kılım kıpırdamaz benim, Tanrının buyruğu da bu zaten.

Akşam yatakta, kavga yeniden başladı. Ve Marc ilk defa yumuşaklığı bir yana atıp sert konuştu, yüreğinden acıma duygusu silinen kişi elbette bağışlanamazdı. Şimdiye dek Geneviève'in aklının saptırıldığını sanmıştı; gericilerin salgın hastalığı yüreğine mi bulaşmıştı yoksa? Karşılıklı ağızlarını açıp, bir daha geri dönülmeyecek derecede sert sözler, kırıcı sözler söylediler birbirlerine ve uçurum biraz daha büyüdü. Sonra her ikisi de, bu kara ve hüzünlü odada seslerini kesip ertesi gün akşama dek hiç konuşmadılar.

Sürekli tartışmalar doğuracak yeni ve çözümsüz bir neden daha çıktı ortaya. Yıllar geçmiş, Louise on yaşına girmişti. Kudas törenine hazırlansın diye, karısı, kızlarını İncil öğrenmesi için rahip Quandieu'ye göndermek istiyordu. Marc, bayan Rouzaire'e kızını dini etkilerin dışında bırakmasını rica etmişti, ama azgın kadın, söylenenin tersini yapıp, kızı, öteki öğrencileri gibi, gırtlağına dek dualarla doldurmuştu. Marc sesini çıkarmamıştı. Çünkü Rouzaire tetikteydi, en küçük olaylardan yararlanıp karısını doldurmaya, yuvalarını yıkmaya hazırdı. Louise'e din kitabının öğretilmesi söz konusu olunca, Marc bu kez direnmeye karar verdi, sorunu Geneviève'le konuşabilecekleri bir ortamın doğmasını beklemeye başladı. Ve bu ortam, akşam okuldan eve dönen Louise'in şu sözleriye doğdu:

- Bayan Rouzaire Quandieu'yü görmen gerektiğini söyledi anne, benim İncil öğrenmem için kayıt yaptırmalıymışsın.

- Peki yavrum, yarın gider görürüm.

Marc başını kitaptan kaldırdı:

- Özür dilerim canım, rahip Quandieu'yü görmeye gitmeyeceksin.

- Neden gitmeyecek mişim?

- Çok basit, Louise'in Kudas törenine katılmasını istemiyorum.

Geneviève yalnızca, alaylı gülmekle yetindi, henüz öfkesi kabarmamıştı.

- Delisin sen dostum. Kudas törenine katılmayan bir kız düşünülebilir mi? Peki o zaman nasıl evlenecek? Nasıl bir gelecek düşünüyorsun bakalım kızımız için, alnının haya damarı çatlamış, soysuz bir durum?.. Çocuğun kutsanmasına, ermiş hikayeleri ve dua ezberlemesine karşı durmamıştın, o zaman neden sesini çıkarmadın da şimdi İncil'i öğrenmesine karşı duruyorsun, bu yaptığın mantıksızlık düpedüz.

- Haklısın, o zaman ses çıkarmadım, çünkü çocuk henüz çok küçük olduğundan, devamlı eteğinin dibinden ayrılmadığından senin inançlarına

saygı göstermem gerekiyordu; kız çocuğunun özellikle çocukluk döneminde annesine yakın olması istenir. Ama şimdi durum değişik, on yaşına geldi, karşımızdaki mesele, Louise'i hayatı boyunca etkileyecek, geleceğini meydana getirecek bir ahlak meselesidir... Böyle bir durumda da babanın karışma hakkı vardır sanırım.

Geneviève sabırsızlandığını gösteren bir hareket yaptı, sesi titremeye başladı.

- Ben Louise'in dinini öğrenmesini istiyorum, sen istemiyorsun. Her ikimizin de çocuk üstünde hakkı olduğuna göre bu tartışma uzar gider, bir çözüme ulaşamaz. Ne yapalım yani? Benim isteklerim sana budalaca, senin isteklerin de bana iğrenç geliyor.

- Ooof! Benim istediğim, senin istediğinmiş! Bunda anlaşılmayacak ne var, istediğim kızımın özgür bir insan olarak... çocuğun yaşının küçük olmasından yararlanıp aklını saptırmalarından, yüreğini bulandırmalarından, saçma sapan şeylerle, yalanlarla beynini yıkamalarından, onu akla ve insanlığa ters biri haline getirmelerinden korkuyorum... Amacım kendi dediğimi yaptırmak değil, çocuğun aklını kurtarmak, geleceğinin gölgelenmesini önlemek.

- Nasıl sözler bunlar, peki nasıl gerçekleşecekmiş senin dediklerin? Bu koca kızı ne yapacağız şimdi?

- Hiç, kendi halinde büyüsün. Okur, okudukça da gerçekleri öğrenir. Yaşı yirmiyi bulunca, senin ya da benim, hangimizin haklı olduğuna kendisi karar verir. Yararlı bulursa İncili de ögrenir, Kudas törenine de katılır.

Geneviève patladı:

- Sen tam çıldırmışsın. Çocuğun önünde utanç verici şeyler konuşuyorsun, utanıyorum senden, saçma sapan konuştuğun için.

Marc iyice sinirlendi:

- Saçma mı, zavallı karım, saçma olan senin inançların. Ve böyle saçmalıklarla çocuğumun ahlakının bozulmasına karşı koyuyorum ben.

Geneviève haykırdı:

- Sus! Sus! Böyle konuştukça benden neler alıp götürdüğünü bilmiyorsun. Evet, sana karşı olan bütün aşkımı, kurtarmaya çalıştığım mutluluğumuzu söküp alıyorsun. Söyle... Sözcüklere aynı anlamı veremezsek nasıl anlaşırız biz, senin gözlerinde saçma olan şey benim gözlerimde kutsal, ölümsüz kaldığı sürece, nasıl anlaşırız biz?.. Senin o güzel mantığın yanılmıyor mu sanıyorsun? Eğer bugünden itibaren benim de istediğim bir

eğitim, dini eğitimi Louise'e yaptırmazsan ilerde neye dayanarak bir seçimde bulunacak, çocuk tek yanlı mı yetişsin istiyorsun?.. Çocuğu kendi dilediğin gibi eğitmene ben karışmıyorum, ama sen de dinini öğrenmesine karışma.

Marc yavaş yavaş gerilemeye başlamıştı:

- Kuralları bilmez değilim; çocuğa ilerde bir seçim hakkı tanımak kaydıyla, çocuk üzerinde hem babanın hem annenin hakkı vardır. Ama Katolik eğitimin bütün çabası özgür düşünceyi boğup katletmek, bu durumda senin isteklerine nasıl saygı gösterebilirim, hak dediğin şey aslında özgür düşünceye karşı haksızlık haline geldi. Ben bir baba olarak, kilisede kafası ve yüreği bulandırılan bir insana gerçeği ve akıl yolunu nasıl gösterebilirim bundan böyle. Kilisenin ön yargılarıyla, insan kafasına dehşet salan safsatalarla ve kurallarla, dini çılgınlıklarla yetişmiş bir kıza birazcık olsun sağduyu kazandırılabilir mi sonradan, kafası örümcek bağlamış kişi gerçeği, doğruyu öğrenebilir mi?

Karısı sert bir sesle tekrarladı:

- Senin babalık hakkın varsa, benim de annelik hakkım var. Kızımı on yaşında, henüz bana ihtiyaç duyduğu bir anda elimden alamazsın. Bu canavarca bir şey olur. Ben dürüst bir kadınım, Louise'i de kendim gibi, dürüst bir kadın olarak yetiştirmek istiyorum... Din dersi alacak. Gerekirse bizzat kendim götüreceğim.

Marc önce şiddetle karşı koymaya kalktı, ama aile yuvalarının büsbütün dağılmaması için kendini tutup söyleyeceklerini yuttu. Ne söyleyecekti, ne yapacaktı? Aile ocağının yıkılmasından, bu korkunç sondan çekinerek her zamanki gibi geriledi. Yazık ki gün geçtikçe, eski mutlulukları çekilmez bir işkence halini alıyordu. Bu dar görüşlü, bu dik kafalı kadını seviyordu, yalnızca birbirlerini tanımışlar, aşkı birbirlerinin dudaklarından tatmışlardı. Evliliklerinin ilk yıllarında tattıkları mutluluğu böyle birden bire silkip atamazdı. Sonra çocukları da vardı, bugünkü kavganın nedeni çocukları Louise. Tam bir açmaz, tam bir çıkmaz içindeydi ve bu çıkmaz yolda, o da nice kocalar gibi kendini eli kolu bağlanmış duyuyordu. Başka ne yapabilirdi? Sert davranıp kızını annesinin elinden alsa ev sabah akşam tam bir cehenneme dönecekti, katlanmaktan, gerilemekten başka çıkar yol göremedi. Yaban, yoz bir insan değildi; tatlı ve uysal bir yaradılışı vardı, sert davranıp hem kendi yüreğine, hem karşısındakine kan ağlatamazdı. Zaten Louise konusunda, karısının dini inançları konusunda savaşı önce-

den yitirmemiş miydi?

Louise babasını ve annesini o ana dek, durgun, ağzını açmadan dinlemişti. Bir süreden beri evlerinde kavgalar çoğalmıştı. Üzgün gözlerini bir babasında, bir annesinde gezdirip duruyordu. Sessizliği ilk o bozdu:

- Ama neden din dersi almamı istemiyorsun baba?

Boyu birden atmış, yaşından büyük görünüyordu. Duparque ve Froment'ların ortak niteliklerini taşıyan yüzü tatlı ve durgundu. Yüzü Duparque'lar gibi uzun, çenesi inatçı ve güçlüydü, ama yüksek alnında, dimdik başında Froment'ların, sağlam aklını taşıyordu. Henüz çocuk olmasına rağmen ışıklı bir zekası vardı, babasına durmadan sorduğu sorularla daha şimdiden gerçeği arayan bir insan olacağını ispatlıyordu. Kendisiyle canla başla ilgilenen, uğraşan annesini de taparcasına seviyordu.

- Din dersi alırsam bana saçma sapan şeyler öğretileceğini, benim de bunları düşünmeden kabul mu edeceğimi sanıyorsun?

Marc gülümsemekten kendini alamadı:

- Yavrucuğum onlar kabul etmeni isteyecekler senden, üstelik oraya gidersen kabul etmek zorunda kalacaksın.

- Ama sen evde ne olduklarını açıklamayacak mısın?

- Hayır yavrucuğum, açıklanması imkansız şeylerdir bunlar.

- Bayan Rouzaire'in öğrettiklerini sana sorduğumda açıkıyorsun ama... Ben yalnız senin sayende sınıfın birincisi oldum.

- O okul başka kızım. Rahip Quandieu'den döndüğünde hiçbir şey açıklayamam sana, çünkü dinin öğrettiklerini akıl kabul edemez.

- Ya, ne garip!

Louise, bir süre gözleri dalgın, öyle düşünceli durdu. Sonra yavaş bir sesle düşündüklerini söylemeye başladı:

- Çok garip, eğer bir şey bana açıklanmaz, ve o şeyi anlamazsam, hiç yokmuş sayar, kabul edemem. Gözlerimi kaparım, hiçbir şey görmem, her yan karanlık içinde kalır. O zaman da benimle uğraşmak boşunadır, sınıfın sonuncusu olurum.

Bu şimdiden belli bir akıl dengesine kavuşmuş, iyiyi, doğruyu gerçeği kavrayıp seçebilen çocuk, ciddi, küçük yüzüyle pek sevimliydi. Anlamını bilmediği, kendine kötü gelen şeyler zorla kafasına sokulmak istendiğinde, karşısındakinin gönlünü kırmamak için tatlı tatlı gülümsemekle yetinir, ama kafasından o şeyi tamamen silip atardı.

Geneviève konuşulanlara bozulup, biraz sinirli bir sesle araya girdi:

- Baban din kitabında yazılanları sana açıklayamazsa o zaman da ben açıklarım yavrum.

Louise hemen annesini kucakladı, annesinin yüreğini kırmaktan çekinmiş gibi bir hali vardı:

- Öyle ya anneciğim, derslerimi sen tekrarlatırsın bana. Biliyorsun bir şey açıklandığı zaman öğrenmeyi severim ben.

Sonra babasına döndü ve sevgiyle:

- Haydi baba, izin ver de din dersi alayım, göreceksin zararlı olmayacak, iyiyi kötüyü ayırmak için herşeyi öğrenmek, bilmek gerektiğini söylerdin ya bana.

Marc çaresizdi, bir kez daha geriledi. Karısına olan aşkı yüzünden, güçsüzlüğü yüzünden, mücadelenin her gün daha bir kızıştığı bu evde boyuna gerilemek zorunda kaldığı için kendini suçlamaya başlamıştı. Tek umudu kızı Louise'di. Annesiyle babasının kavgalarını önlemeye çalışan bu akıllı, tatlı çocuk belki kendi çabasıyla kilisede kendisine gösterilenleri aklının süzgecinden geçirip eleştirebilirdi. Ama Louise henüz bir çocuktu, bir çocuğun sözlerine ne derece güvenebilirdi, söylediklerinin anlamını tartabiliyor muydu acaba? Sonunda diğerleri gibi onun da kafası örümceklenip çıkarsa n'olacaktı? Kızının geleceğinden korkup endişeleniyor, kendine kızıyordu.

Evliliğin son bulması, bozulması için son bir olay daha gerekiyordu. Yıllar geçmiş, Marc'ın öğrencileri okulu bitirmiş, yenileri gelmişti. Henüz onbeş yaşındaki en iyi öğrencisi Sébastian Milhomme, diplomasını almış, Marc'ın öğütü üzerine Öğretmen Okuluna girmeye hazırlanıyordu. Öğrencilerinden diğer dördü, Doloir'ın iki çocuğu, Auguste ve Charles, Savin'in ikizleri, Achille ve Philippe de diplomalarını almışlardı. Auguste, babasının uğraşını, duvarcılık öğrenmiş, Charles bir çilingire çırak durmuştu. Savin'e gelince, oğullarını öğretmen yapmasını isteyen Marc'ın sözlerine hiç mi hiç kulak asmamıştı. Çocuklarımı halkın hor gördüğü böyle bir göreve vereyim de açlıklarından mı ölsünler diye bar bar bağırmış, Achille'e bir odacılık bulmuş, ötekine de uygun bir iş arıyordu ve bu kararından da pek memnundu. Çiftçi Bongard'ın oğlu, baba ve anasından daha ilerice olmasına rağmen, kalın kafası yüzünden diploma alamamış, babasının çiftliğinde pulluğun sapına yapışmıştı. Rouzaire'in okulundan çıkan kızların durumuna gelince: Bongard'ın, abisinden akıllı kızı Angèle çiftliğe diplomasını götürmüştü. Bu tutkulu, küçük yaramazın sayı-

larla arası iyiydi, alınyazısını değiştireceğe benziyordu. Savin'in kızı Hortense yaşı on altıyı geçmiş, sofu ve sinsi bir esmer güzeliydi, Meryem'in gözdesi seçmişti kilise onu, babası, kızı için parlak bir evliliğin düşünü kurarken, öte yandan kasabada, günden güne gizlenmesi daha da güçleşen bir dedikodu, kızın baştan çıkarıldığı fısıldanıyordu. Eskiler gitmiş, Marc'ın okulunda yeniler eskilerin yerini almıştı. Zaman nasıl akıp da gitmişti, Simon olayıyla ilgili Savin'in evine gittiğinde yüklü gördüğü karısı doğurmuş, büyümüş, şimdi okula başlıyordu. Simon davasından sonra dünyaya gelen, Doloir'ın yedi yaşındaki küçüğü Jules de bu yeniler arasındaydı. Yıllar geçecek, Marc'ın okuttuğu bu çocukların çocukları da okula gelecek, görevinde bırakılırsa onları da Marc okutacak, böylece bilgiye, iyiye, güzele doğru bir adım daha atılacaktı.

Marc'ın sınıfına aldığı yeni öğrenci, Simon'un onbir yaşını tamamlayan oğlu küçük Joseph yüzünden bazı üzücü şeyler oldu. Marc, uzun zaman diğer çocukların bazı kötü sözlerine ve davranılarına hedef olmasından çekinerek çocuğu okula almaya cesaret edememişti. Ama Simon olayının etkisinin hafiflediğini düşünerek annesine ve Lehmann'lara çocuğu artık okula göndermelerini, elinden geldiğince ona göz kulak olacağını söylemişti ve üç yıla yakın bir zamandan beri de Joseph'i okutuyordu. Birçok olaylara karşı küçük Joseph'i savunduktan sonra, sonunda arkadaşlarının ona karşı dostluğunu, sevgisini kazandırabilmiş, Joseph sınıfta hoş görü ve iyiliğin canlı bir örneği halini almıştı. Çok güzel bir çocuktu. Annesinin güzelliğiyle babasının sağlam aklı onda birleşmiş, babasının başından geçen olaylar, kasaba içinde bulundukları çetin durum onu yaşından önce olgunlaştırmıştı. Ciddi ve ağırbaşlı bir çocuktu. Evcek karşılaştıkları büyük haksızlığın acısını almak istermiş gibi kendini bütünüyle derslerine vermiş, sınıf birinciliğini elinden bırakmamaya kararlı görünüyordu. Öğretmeninden de aldığı öğütlerle bütün arzusu ilerde ilkokul öğretmeni olmak, babasının kırılan onurunu onarmaktı. Küçük Louise'i etkileyen de şüphesiz, böylesi akıllı ve güzel bir çocuktaki bu gizli çaba ve tutkulu ciddiyetti. Louise, kendisinden üç yaş büyük Joseph'in en yakın dostu, en yakın arkadaşı oldu, ikisi de bir araya gelip tatlı tatlı gülüyor, eğleniyorlardı. Bazan Marc, okul dağıldıktan sonra da çocuğu bırakmıyor, evde alıkoyuyordu. Bayan Edouard'ın oğlu Victor kırtasiye dükkânında kâğıt satmaktan tiksiniyor, annesinin gözünden kaytarıp bütün gününü, Hristiyan Kardeşler Okulunun diğer tembel öğrencisi, yol bakıcısı

Sauget'nin oğlu ve bayan Duparque'm yaşlı hizmetçisi Pélagie'nin yeğeni Ploydor'la salak salak kasabada dolanarak geçiriyordu. Ploydor solgun, sinsi, son derece temsel bir çocuktu, paralarını sızdırdığı halası Pélagie'ye şirin görünmek için papaz olmaya niyetliydi. Aslında papazlığı babası gibi yollarda çakıl taşı kırmamak ve özellikle askerlik yapmamak için istiyordu, çünkü askerlik tiksinti veriyordu ona. Zevkleri birbirlerine hiç de uymayan Victor ile Ploydor, bir, sabahtan akşama dek elleri ceplerinde dolaşmak, bir de otların arasında fabrikanın küçük orospularıyla oynaşmak hususunda pek iyi anlaşıyorlardı. Sébastien tehlikeli şekilde hastalandığından bayan Alexandre kırtasiye dükkanına hiç inmiyor, bayan Edouard ise oğlu Victor'dan çok satış faturalarıyla, çekmecelerine giren parayla ilgileniyordu.

Marc her akşam bayan Alexadre'lara uğrayıp sınıfın birincisi, sevgili öğrencisinin sağlık durumunu öğreniyor, çocuğun günden güne ölüme yaklaştığını gören annenin acısını paylaşmaya çalışıyordu. Solgun, kumral yüzlü, tatlı bir insan olan bayan Alexandre, kocasının ölümünden sonra, yerine çivilenmiş gibi sabit bir hayat yaşamış, çok sevdiği kocasının boşluğunu kendi gibi tatlı, kendi gibi kumral oğluyla doldurmaya çalışmıştı. Sébastien da annesini çok seviyordu, böylece iki varlık, güçlü bir sevgi bağıyla birbirlerine bağlanmıy, birbirleriyle kaynaşmışlardı. Öyle ki anayı oğuldan. oğulu anadan ayırmak yüreklerini göğüslerinden koparıp almak gibi bir şeydi. Marc dükkânın hemen üstünde, girişteki küçük odaya girdiğinde bayan Alexandre'ı çökmüş bir durumda buldu. Kadın çocuğuna karşı gülümsemeye çalışıyordu ama kan ağladığı, göz yaşlarını içine akıttığı belliydi. Sébastien ise ateşle yanıyordu, ateş çocuğu daha da zayıflatmıştı.

Marc Sébastien'a sordu:

- Söyle bakalım yavrucuğum, bugün daha iyisin değil mi?

Çocuk güçlükle konuşabiliyordu. Kesik ve usul bir sesle cevap verdi:

- Hayır, hayır öğretmenim, iyi değilim, hiç iyi değilim.

Annesi, gözleri ağlamaktan ve uykusuzluktan kıpkırmızı, üzüntüsünü gizlemeye çalışarak atıldı:

- Bakmayın siz ona bay Froment, çok daha iyi şimdi, bunu atlatacağız.

Öğretmenle sahanlığa dek birlikte gelip, oda kapısını kapadıktan sonra sızlanmaya başladı kadıncağız.

- Ah Tanrım! Ne yapacağım ben, yavrum gidiyor elden. Böyle güzel,

böyle akıllı, güçlü yavruma yazık olmaz mı? Gördünüz ne halde, bir deri bir kemik, et kalmadı, iki gözlerinden başka bir şey kalmadı yüzünde... Tanrım! Tanrım! Yavrumla birlikte ben de ölüyorum, çekecek gücüm kalmadı!

Düşünmek için direniyor, hızlı hızlı göz yaşlarını siliyor, sonra yüzünde sahte bir gülücükle çocuğun odasına giriyor, bütün zamanını bu odada, gözünü kırpmadan, çocuğunu ölümden kurtarmak için geçiriyordu.

Bir akşam Marc, bayan Alexandre'ı, her zamanki gibi, Sébastien'ın yatağının önünde diz çöküp, yüzünü şilteye dayamış, hıçkıra hıçkıra ağlar buldu. Oğlu artık annesinin sesini duyacak durumda değildi, dünden beri korkunç bir ateş nöbeti başlamıştı. Gitti gidecekti çocuk. Ne duruyor, ne görüyordu. Zavallı anne bu durum karşısında artık kendisini koyvermiş, acısını haykıra haykıra bu dar, loş odaya döküyordu.

- Yavrum, yavrum benim!.. Ne yaptım, suçum neydi benim, neden elimden alıyorlar yavrumu?.. Böyle iyi, böyle güzel bir çocuk gider mi Tanrım? Canım yavrum, yüreğim, canımın içi. Sen benim yüreğimdin, ben senin yüreğin... Suçum nedir benim? Ne yaptım, kime karşı ne suç işledim?

Doğruldu, Marc'ın ellerini yakaladı, deli gibi solumaya başladı:

- Siz söyleyin bay Marc, siz ki dürüst bir insansınız... Değil mi? Söylediklerim doğru değil mi? Suçsuz bir insanın bu kadar acı çekmesi, böyle amansız bir yıkımla karşılaşması imkansız... Kimseye kötülük yapmayan bir insanın başına bunların gelmesi, cezalandırılması canavarca bir şey... Değil mi bay Froment? Bir ettiğimiz var ki çekiyoruz. Böyle mi yoksa Tanrım? Bilseydim, bir bilseydim!

Kendisiyle korkunç bir çatışma içindeymiş gibi bir hali vardı. Bir kaç günden beri sürekli bir acı kemiriyordu yüreğini. Yine de içini dökmedi, o gün konuşmadı. Ama ertesi gün Marc'ı görür görmez koştu:

- Dinleyiniz bay Froment, içimi dökmek istiyorum. Az önce doktor burdaydı, çocuğum ölmek üzere, yalnız mucize kurtarabilir onu... İşlediğim bir suçun acısını çekiyorum, artık burama geldi. Bir zamanlar evimizin huzuru bozulmasın diye, bir başkası acı çekerken, ben size yalan söylemiştim. İşte şimdi bu yalanımın cezasını çekiyorum... Ah, kaç gündür kendimle mücadele ediyorum, dayanacak gücüm kalmadı artık!

Marc şaşkın dinliyor, kadının sözlerine henüz tam bir anlam vermeye cesaret edemiyordu.

Bayan Alexandre devam etti:

- Biliyorsunuz bay Froment, Zéphirin'in ırzına geçmek ve çocuğu öldürmekle suçlanan zavallı öğretmen bay Simon'u.. İşte sekiz yıldır zindanda. Orda ne büyük bir zulüm içinde yaşadığını sık sık söylediniz bana, ve yüreğim kan ağladı... Konuşmak istemiştim, evet, evet, yemin ederim ki, konuşmak, içimin sesine uymak, suçsuz bir insana yardımcı olmak istemiştim. Sustukça vicdan azabı çekiyordum, bütün bildiklerimi yargıçların önünde anlatıp rahatlamak istemişimdir. Ne var ki sonra gevşek davrandım, çocuğumun huzurunu bozabileceğimi sandım, bu olayın onun başını ağrıtmasından korktum... Hah, amma da aptalmışım, yavrumun mutluluğu için susmuştum. Ama işte, ben bu büyük hatayı işledim, susmakla bir başkasını azaba sürükledim diye cezamı şimdi çocuğum çekiyor!

Ölümsüz adalet yıldırım gibi düşmüştü:

- Evet bay Froment, işte artık yüreğim rahatladı, omzumdaki ağır yükten kurtuldum. Belki henüz çok geç olmamıştır, belki hatamı onardığım için ölümsüz adalet acır bana... Yazı örneğini hatırlıyorsunuz, onun bir eşini, yasak olmasına rağmen Victor'un Hristiyan Kardeşler Okulundan çalıp eve getirdiğini biliyorsunuz. O günlerde Sébastien bu örneği Victor'da gördüğünü söylemişti size. Ve aynı gün, bizi öyle korkuttular ki; görümcem oğlumu yalan söylemeye zorlamış, çocukcağız da size yanılmışım, böyle bir şey görmedim demişti.. Derken aradan uzun zaman geçince bu yazı örneğini eski bir defterin içinde buldum. İşte o zaman Sébastien söylediği yalanı hatırlayıp üzülmüş, gerçeği anlatmıştı size. Eve döndüğünde olup biteni anlattı, bu kez ben yeniden korkuya kapılıp, yeniden yalan söyledim, yazı örneğini yok ettim dedim. İşte şimdi bu hatamı çekiyorum, yazı örneği duruyor, onu vermeye korkum ama yırtıp atmaya da cesaret edemedim hiç bir zaman... İşte, bay Froment, alın da kurtarın beni bu iğrenç kâğıttan, evimize yıkım ve ölüm taşıyor!

Bir dolaba koştu, bir çamaşır bohçasının altından, Victor'a ait eski bir defteri çekip çıkardı, kağıt, sekiz yıldır bu defterin içinde uyuyordu. Marc alıp kâğıda baktı. İşte yok edildiğini sandığı, ele geçirmek istediği belge buydu. Bu, mahkemede yargıca sunulan yazı örneğinin bir diğer eşiydi, üstünde "Birbirinizi seviniz" yazılıydı. Kâğıdın Hristiyan Kardeşler Okulundan çıkmadığını da kimse kolay kolay ileri süremezdi, Zira Victor defterinin bütün sayfasına kendi eliyle aynı yazının bir kopyasını çıkarmıştı. Kâğıda bir daha baktığında gözleri sevinçle ışıdı, sol üst yanda ga-

yet açık, belirgin bir biçimde, Hristiyan Kardeşler Okulu rahiplerinin kendi malzemelerine vurduğu mühür vardı. Zéphirin'in odasındaki yazı örneğinin üst köşesinin niçin yırtık olduğu şimdi anlaşılıyordu. Cinayetin işlendiği odaya giren biri, yazı örneğinin Hristiyan Kardeşler Okulunua ait olduğunu örtbas etmek amacıyla kâğıdın sol üst yanını yırtmıştı.

Marc, heyecandan titreyerek sevgiyle bayan Alexandre'ın ellerini tuttu:

- Ah, bilemezsiniz ham'fendi, ne büyük, ne insanca, ne güzel bir hareket yaptınız, inşallah küçük Sébastien hastalıktan kurtulur, yaptığınız bu yüce davranışınızın karşılığını görmüş olursunuz.

Tam o anda, bir gündür ölü gibi yatan Sébastien da gizlerini açtı. Gerek Marc, gerek bayan Ayexandre büyük heyecan duydular. Çocuk hâlâ nöbet içindeydi, ama yine de öğretmenini tanıdı, usul bir sesle mırıldandı:

- Dışarda ne tatlı, ne güneşli hava var öğretmenim! Kalkayım da beni okula götürün, ders verirken ben de yardım ederim size.

Anne kendinden geçip, büyük bir coşkuyla sarıldı çocuğuna:

- Ah! Yavrum iyileşti, bundan sonra bir daha hiç yalan söylemeyeceğim, her zaman iyi olmak gerekiyor hayatta.

Marc odadan çıkınca bayan Edouard'la karşılaştı. Bayan Edouard gürültüyü duyup yukarıya çıkmış, olup bitenleri, Marc'ın yazı örneğini cebine koyduğunu görmüştü. Sessiz sessiz aşağıya kadar Marc'la birlikte indi, dükkânın önünde durup bu kez de o yakınmaya, özür dilemeye başladı.

- Çok üzgünüm bay Froment. Hakkımızda kötü düşünmeyin, biz şurda kimsesiz iki kadınız, bir kırtasiye dükkânıyla ekmeğimizi kazanmaya çalışıyoruz... O kâğıdı bana verin demiyorum, bunları söyledim diye kötü yürekli bir insan sanmayın beni, ne var ki, yaşamak için ticaretimizi düşünmek zorundayız.

Gerçekten de kötü bir kadın değildi, ama kırtasiye dükkânından başka da bir şey düşünmezdi. Bu mücadelede cumhuriyet okulu kazanırsa, kendisi geriye çekilip kırtasiye dükkânının yönetimini görümcesi bayan Alexandre'a bırakacağını söylüyordu. Ne var ki emir vermesini, yönetmesini seven erkek gibi bir kadındı, dükkândan çekilmek ona ağır gelecekti biraz. Ne yapıp yapıp bu yıkımdan en az zararla kurtulma yollarını araştırıyordu.

- Oğlumun defterinden hiç söz etmeksizin yazı örneğini ileri sürseniz... Bakın ben ne düşündüm. Örneğin, kâğıdı benim bulduğumu, size benim

verdiğimi söyleseniz, o zaman çok daha iyi olur, ikimiz birlikte uğraşır, zaferi kazanırdık.

Marc, heyecanına rağmen gülümsemekten kendini alamadı.

- Gerçeği söylemek çok daha iyi, çok daha dürüst değil mi ham'fendi, gerçeği olduğu gibi söylememiz onur payınızı hiçbir zaman azaltmaz.

Kadın biraz rahatladı:

- Nasıl isterseniz... Elbette gerçeğin ortaya çıkmasını sizin kadar ben de arzuluyorum, yeter ki zararını görmeyelim.

Marc cebinden Victor'un defterini ve içindeki yazı örneğini çıkarıp emin olmak için bir de bayan Edouard'a gösterdi. O sırada gülüşüp şakalaşarak Victor, arkadaşı Polydor Souquet ile içeri girdi. Yazı örneğini gördüklerinde Polydor "o kâğıtmış" diye haykırdı:

Mark, başını kaldırıp sordu:

- Demek böyle bir kâğıt olduğunu biliyorsun.

Polydor, iki yüzlü, sinsi bir tavırla sözü değiştirmeye kalktı:

- Ben mi, hayır... Hiç öyle kâğıt dedim, elinizdeki kâğıt olduğu için...

Marc, Polydor'un ağzından başka bir söz alamadı. Victor'a gelince, şu eski kâğıt zırıltısının, okuldan alıp getirdiği şeyin yeniden ortaya çıkmasından pek keyiflenmişti. Sébastien budalası yüzünden bir zamanlar yine ortalığı karıştırmıştı bu zırıltı. Marc kâğıdı cebine koyup gitmeye hazırlandı. Bayan Edouard, yol ortasına dek birlikte gelip başlarını derde sokmamasını bir kez daha rica etti. Akrabaları general Jarousse'dan çekiniyordu, bu olayı duyunca tepesi atacaktı, bir zamanlar evlerine dek gelmiş ona güzel öğütler vermişti; yurdun geleceği tehlikedeydi, gerçeği söyleyip yurduna gölge düşürmektense yalan söylemek daha doğruydu. General Jarousse kızarsa oğlu Victor'un hali nice olurdu, çünkü Victor'un subaylığı, giderek, generalliği Jarousse'un yüksek yardımlarına bağlıydı.

Marc karısını hep bayan Duparque'ın pençesine bırakmamak için zaman zaman kendi de onunla birlikte gidiyordu. Polydor'un "o kâğıt mı" demesi çok anlamlıydı, bu sözlerin ardında yüzde yüz bir gerçek yatıyordu. Geneviève ve Louise'le birlikte bayan Duparque'ın evine geldiklerinde, mutfağın dibinde Polydor'la Pélagie'nin fısıldaştıklarını gördü. Zaten bayan Duparque'ın soğuk davranışları Polydor'un yazı örneği olayını teyzesine hemen yetiştirdiğini ortaya koyuyordu. Son yılların olayları, Geneviève'in annesini daha bir üzmüştü. Kadıncağız umutsuz bir direniş içinde küçük evin loş yaşamını bölüşüyordu.

Ama bayan Duparque, yetmiş yaşına rağmen hâlâ kavgacı, hâlâ korkunçtu. Marc evlerine akşam yemeğine çağrıldığında bayan Duparpue o akşam sofu dostları özellikle davet etmiyor, Marc gibi birinin dürüst insanlarla düşüp kalkmaması için elinden gelen özeni gösteriyordu. Yemek bu defa da bütün öteki akşam yemekleri gibi tam bir sessizlik içinde, somurtkan bir hava içinde geçti. Odadaki düşmanca hava, hele de Pélagie'nin hizmet ederken tabağı kaşığı sert sert koyuşu, alışı, bir fırtınanın kopmak üzere olduğunu gösteriyordu.

Meyve ve tatlı çıkarılıncaya dek yine de sofra kavgasız gürültüsüz sürebilmiş, bayan Duparque o burjuva inceliğini elden bırakmamıştı. Pélagie masaya erik ve elma getirdi. Bayan Duparque:

- Akşam yemeğine yeğeniniz de kalabilir, dedi hizmetçisine.

Yaşlı hizmetçi homurtulu, kalın bir sesle cevapladı:

- Ah zavallı çocuk, gerçekten ilgilenmem gerekir onunla, çektiği yeter zaten!

Marc bu sözlerin kime vurulduğunu anlamakta güçlük çekmedi, demek bayan Duparque'lar yazı örneğinin bulunduğunu Polydor'dan öğrenmişlerdi, delikanlı gördüklerini anlatmak için teyzesine koşmuştu. Pélagie'nin sözü üzerine gülümsemekten kendini alamadı.

- Vay, vay, kim ne çektirmiş ona bakalım? Bugün öğleden sonra Milhomme görümcelere uğradım, delikanlı da oradaydı, aptallığa vurarak beni kandırmaya çalıştı, bunu mu öğrenmek istiyorsunuz yoksa?

Bayan Duparque çok önemli bir sorunun böyle alaylı bir biçimde ele alınmasından hoşlanmamışa benziyordu. Kuru, öfkesiz bir sesle konuşuyordu. Geneviève'in kocasının hâlâ o iğrenç Simon meselesiyle ilgilenmesi olacak şey miydi? Simon alçağın, katilin tekiydi, hakkında verilen karar çok yerindeydi, acımaya değmezdi, kafası kesilecek adamdı aslında. Ve Fransa'yı Yahudilerin ağzına atmak için dine saldırıyor, din adamları arasında suçlu aranıyordu! Ve Marc yine bu işi mi kurcalayacak, yeni belge diye, nereden ve nasıl geldiği bilinmeyen bir kâğıt parçasını mı kullanacak, bir çocuğun sözüne mi güvenecekti?

Marc istifini bozmadan karşılık verdi:

- Bakın büyükanne, bu meseleyi bir daha açmamaya karar vermiştik, ama siz başladınız, ben en küçük bir şekilde, kıyısından köşesinden, bu konuya şu masada dokunmuş değilim. Tartışmamız neye yarar zaten? Ben kendi yargımın, kendi düşüncemin doğruluğuna kesinlikle inanıyorum.

- Gerçek suçluyu bildiğinizi, onu adalete teslim edeceğinizi mi söylemek istiyorsunuz?

- Elbette.

Sofrayı toplamakta olan Pélagie dayanamayıp atıldı:

- Suçlu herhalde rahip Gorgias olamaz, ben kendisine tanıklık ederim.

Marc birden irkilip hizmetçiye döndü:

- Neden söylüyorsun bunu bana?

- Çünkü cinayet akşamı Gorgias yeğenim Polydor'u Jonville yolu üstündeki evine dek götürdü ve saat onbirden önce de manastıra döndü. Gerek Polydor, gerekse öteki tanıklar da mahkemede aynı şeyi söylediler zaten.

Marc gözünü kırpmadan hizmetçiye bakıyordu. Cinayet kafasında iyice biçimlenmeye başlamıştı. Gorgias, Polydor'u evine bıraktıktan sonra, dönüyor, Zéphirin'in açık penceresinin önünde duruyor, zaten yatmak üzere olan, bu yüzden yarı soyunuk bir durumda bulunan çocukla pencerenin önünde konuşmaya başlıyor, sonra, şüphesiz Zéphirin'in masasının üstündeki ermiş resimlerine bakmak bahanesiyle içeri giriyor, küçük çocuğun bedenine bakınca azgın bir arzuya kapılıp üzerine atılıyor, ağzını tıkayıp ırzına geçiyor, boğuyor, pencereyi yine öyle açık bırakıp gidiyor. Tıkaç olarak kullandığı yazı örneğiyle gazete tomarını telaşından orada bırakıyor, ertesi gün cinayet ortaya çıktığında, rahip Phillibin de odaya giriyor, şüphesiz öğretmen yardımcısı Mignot da gördüğü için yazı örneğini büsbütün ortadan kaldıramayıp okulun mührü bulunan köşeyi yırtıyor.

Marc tane tane ve ciddi bir sesle:

- Suçlu rahip Gorgias'dır, bütün deliller bunu gösteriyor, dedi.

Masa birbirine girdi. Bayan Duparque öfkesinden sararıp bozarmaya başladı. Bayan Berthereau üzgün gözlerle, bir kızına, bir damadına madına bakıp duruyordu. Louise babasının sözlerini dikkatle dinlemiş, kıpırdamadan izliyordu. Geneviève hırsla kalkıp masayı terk etti:

- Yine başladı! Sussan çok daha iyi olur, artık burama geldi, senin yanında kalamam, beni kendinden soğutmak için elinden geleni yapıyorsun.

Gece Louise'i yatırıp, karı koca, kendileri de yataklarına girince, odanın koyu karanlığında bir sessizliktir başladı. Akşam yemeğinden bu yana, ne yolda, ne evlerinde, tek bir kelime bile konuşmamışlardı birbirleriyle. Ne var ki, Marc bu olaylardan acı duyduğu için,karısının da üzülmesine katlanamıyor, hep önce kendi davranıp onun gönlünü almaya çalı-

şıyordu. Karısını usulca kucaklamak istedi. Geneviève sinirli sinirli, iğrenir gibi itti onu:

- Hayır, istemiyorum, rahat bırak beni!

Marc daha bir üzüldü, ama direnmedi de. Korkunç sessizlik yeniden başladı. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra karısı konuşmaya başladı.

- Sana henüz söyleyemediğim bir şey var... Sanırım gebeyim.

Birden heyecanlandı Marc, mutluluktla dolup taştı yüreği, karısını kucaklayıp bağrına basmak istedi:

- Ah sevgilim, sevgili karıcığım, ne güzel bir haber bu. İşte yine birbirimizin olduk!

Geneviève, yanında yatan bu adamdan, bu kocadan iğreniyormuş gibi sert bir hareketle kendini kurtardı:

- Hayır, hayır, bırak beni... Rahatsız oluyorum, en küçük bir hareketin bile rahatsız ediyor, uykumu kaçırıyor, böyle giderse yataklarımızı ayırmak zorunda kalacağım.

Artık tek bir kelime konuşmadılar. Odada yalnızca soluk alışları duyuluyordu. İkisi de uyumuyorlardı, ikisi de tedirgindi, birbirlerinden binlerce kilometre ırak iki ayrı dünyada yaşar gibiydiler. Ve çok uzaklardan, kara ve hüzünlü gecelerin derinliğinden, aşklarına ağlayan hıçkırıklar duyuluyordu sanki.

IV.

Marc, elinde yazı örneği, birkaç gün düşündükten sonra, Lehmann'ların Trou Sokağındaki evinde David ile buluşmaya karar verdi.

On yıldan beri Lehmann'lar, rutubetli, ölü gibi sessiz bir evde, nice sıkıntılara, nice taşlamalara, karalamalara katlanarak yaşıyorlardı. Softalar, gericiler bağıra bağıra terzi dükkânlarının önüne geldiğinde, zavallılar pencerelerini, kapıyı bacayı kapatıp, iki gaz lâmbasının ölgün ışığında çalışıyorlardı. Bütün müşterileri, dükkânlarından ayağını çekmişti, Paris'in büyük mağazalarına elbise dikerek hayatlarını kazanıyorlardı. Lehmann ve zavallı karısı günde on dört saat, iğneyle kuyu kazarak, kendilerini, kızları Rachel ve iki torunlarını, yani beş kişiyi zor güç doyurmaya çalışıyorlardı. Tam bir yıkım saltanat sürüyordu bu yoksul evde. Sevgisiz ve umutsuzdular. Ve nice yıllar sonra, hâlâ, kapılarının önünden geçenler tükürüyorlardı. Söylentiye göre, Yahudiler Zéphirin'in sıcak kanını evlerine getirmiş-

lerdi. Bu korkunç yoksulluk, bu büyük acı yetmiyormuş gibi, bir de Simon'un o zavallı kürek mahkumunun gittikçe seyrekleşen ve kısalan mektupları, suçsuzluğunu haykıran mektupları yüreklerini parçalıyordu.

Rachel ise bu mektuplar sayesinde ayakta durabiliyordu. Zavallı kadının o harika güzelliğini göz yaşları yiyip bitirmişti. Yaşamasının bir nedeni de çocuklarıydı. Kızı Sarah'ı dizinin dibinden ayırmıyor, bazı kötü yüreklilerin kıza bir kötülük yapmalarından korkup onu okula bile göndermiyordu. Şimdiden boyu hayli atmış, uzamış oğlu Joseph ise Marc'ın sınıfındaydı. Babalarının başına gelen olayı uzun zaman gizledikten sonra, küçük kafalarının kuşkuya düşüp yanlış yargılara kapılmaması için gerçeği olduğu gibi söylemek zorunda kalmışlardı. Şimdi artık cezaevinden mektup gelince onların yanında okuyorlardı. Böylece bu küçük beyinler acıyla olgunlaşıyordu. Babalarından her mektup gelişte, anneleri çocuklarını kucağına alıp dünyada babalarından daha dürüst, daha soylu, daha büyük bir insan bulunmadığını tekrarlıyordu. Onlara, babalarının suçsuzluğuna yemin ediyor, haksızlığın kurbanı olduğunu, bir gün mutlaka gerçeğin anlaşılıp babalarının özgürlüğüne kavuşacağını, alkışlarla döneceğini söylüyordu. Babaları dönünceye dek kendilerini en iyi biçimde yetiştirmelerini istiyordu onlardan. Sizler iyi olun ki döndüğünde sizlerle avunup nice yıllar çektiği acıları unutsun diyordu. Ama gerçek aydınlanıncaya dek yaşayabilecek miydi? Onu diri diri çarmıha germek isteyen zalimlerin zulmüne bu kadar katlanabilmesi de şaşılacak şeydi. Olağanüstü bir çaba, olağanüstü bir direniş gücü gerekiyordu. Dengeli ve mantıklı yapısı sayesinde ayakta durabilmişti. Ne var ki, son mektuplarında gücünün azaldığını gösteren bir anlatım vardı.Bu mektuplar Rachel'i öylesine telaşlandırmıştı ki bir gün kimseye danışmadan, kocasının son mektubunu alıp Désirade'da, Sangleboeuf'lerin yanında yazlamakta olan baron Nathan'a koşup yalvardı. Baron Nathan sözü her yerde geçen, ünlü, zengin bir kişiydi, kocası gibi o da Yahudiydi, suçsuz yere zindanda inleyen zavallı kocası için n'olur bir şeyler yapsaydı. Gözleri yaş içinde, şaşkın ve ürkek geri döndü. Hem muhteşem, hem korkulu bir kral sarayından çıkmış gibi şaşkın ve ürkekti. Girdiği yeri şu an iyice hatırlamıyordu bile. Baron ciddi ve kızgın bir yüzle çıkmıştı karşısına. Kızının yanında böyle solgun ve soğuk yüzlü bir kadın görmek sinirlerini bozmuştu. Tıpkı bir dilenciye davranır gibi davranmışlar, kadıncağız, suların şırıl şırıl aktığı, anıtların boy boy yükseldiği, nice zenginliklerin yer aldığı muhteşem Désirade'ın salon-

larından kör gibi çıkmış ve o günden sonra, yas tutan bir kadın gibi hüznünü yalnızlığına gömmüştü.

Bu yoksul ve hazin evde Marc yalnızca David'e bel bağlıyordu. Aydınlık bir aklı, sağlam ve şaşmaz bir yüreği vardı. Kardeşi hüküm giyeli beri, on yıldan beri, yılmadan, usanmadan, karşılaştığı güçlüklere rağmen, umutsuzluğa düşmeden uğraşıyordu. Kardeşi Simon'un suçsuzluğundan asla şüphesi yoktu ve yıllar bu inancına gölge düşürmemişti, gerçeğin bir gün ortaya çıkacağına yüzde yüz inanıyordu. Tam bir sessizlik içinde sürdürüyordu çabasını. Düşlere kaptırmıyordu kendini, heyecana ve telaşa yer vermiyordu, bazan tek bir adım atabilmek için haftalarca, aylarca bekliyordu. Kardeşinin suçsuzluğunu kanıtlaması, bu konuda araştırmalar yapabilmesi elbette ki her şeyden önce paraya bağlıydı, bu yüzden Baron Nathan'ın arazisinden çıkardığı kum ve çakıl satışı işini aksatmamıştı. Görünüşte bu işle uğraşıyordu. Ama aslında işi yürüten uzun zamandır yanında çalıştırdığı taşaronuydu. Burdan sağladığı geliri, David, dikkatli bir biçimde, kardeşinin kurtulması işinde kullanıyordu. Sürekli araştırmalar elbette bazı giderleri gerektiriyordu. Oysa öte yandan başkaları David'in cimriliğini dilinden düşürmüyordu. Yengesi Lehmann'ların yoksul evinde kıvrandığı halde kadına beş kuruşluk bir yardımda bile bulunmuyor, amma da pinti adam, diyorlardı. Bir ara kum ve çakıl işi tehlikeye düşer gibi olmuştu. Bu sessiz soluksuz çalışan adam rahip Crabot'yu işkillendirmeye başlamıştı. Onu buralardan temizlemek gerekiyordu. Bunun için de Crabot, Nathan'ı kışkırtmış, "baron kendisini mahkemeye vereceğini, artık arazisini rahat bırakmasını" söylemişti. Ne var ki, otuz yıllık bağıt sayesinde durumu kurtarabilmişti, devam ediyordu işine. David bütün çabasını, mahkeme başkanının, karar anında jürinin odasına girip onları etkilemesi üstünde toplamıştı. Bu davranış yasalara aykırıydı. Uzun araştırmalar sonunda şunları öğrenebilmişti David: Jüri üyeleri kanunun uygulanışı yönünden bir bilgi almak için mahkeme başkanının çağrılmasını istemişti. Başkan, üyelerin tereddütlerini gidermek amacıyla yanında bir de mektup götürmüştü. Sözde Simon'un bir dostuna yazdığı bu mektup, işte, yazı örneğindeki parafın Simon'a ait olduğunu gösteriyordu. Mektup düzmeceydi ve mahkemede gösterilmeyen bir delil jüri üyelerine karar sırasında sunulamazdı. Ama son anda Simon'un suçluluğuna kara verdiren de bu düzmece mektuptu. David bunları öğrenmişti, peki davanın yeniden görülmesini nasıl sağlayacaktı. Jüri başkanı mimar Jacquin, sofu ama dürüst bir

insandı. Uzun zaman uğraşıp sonunda adamı kazanabildi, mektubun düzmece olduğuna, son anda mahkeme başkanının karar odasına girip böyle bir mektubu kanıt olarak kullanamayacağına, jürinin ve mahkeme başkanının kanunlara aykırı bir yoldan Simon'u cezalandırdığına inandırdı. Mektubun sahte olduğunu David ispatlayabilirse jüri başkanı da mutlaka konuşur, jürinin bu düzmece mektupla yanıltıldığını söylerdi.

Marc, David'le buluşmak üzere, Lehmann'ların Trou Sokağındaki evlerine geldiğinde, dükkânı kapalı, evi ölü bir sessizliğe bürünmüş gördü. Aile ne olur ne olmaz diye kapıyı kapayıp dükkânın arkasına çekilmiş, lâmba ışığında çalışıyordu. Konuşmalar heyecandan titreyen Rachel'in ve çocukların çakmak çakmak yanan gözleri önünde geçti.

Marc bulduğu kanıtlardan söz etmeden önce David'in araştırmalarının ne derece ilerlediğini öğrenmek istedi.

- Evet, işler yolunda gidiyor, ama yavaş ilerliyor!

Jüri başkanı Jacquin, sevgi ve adalet yüklü İsa'ya inanan iyi yürekli dindarlardan. Bir an rahip Crabot'nun, her türlü çareye başvurarak onu da saptıracağından korkmuştum, ama şimdi içim rahat, adam vicdanının sesine uymaya hazır... Güç olan, söz konusu mektubu ele geçirmek.

Marc sordu:

- Peki mahkeme başkanı Gragnon bu mektubu yırtmamış mıdır dersin?

- Sanmam. Jüri üyelerine gösterdiği şeyi yok edemez, dosyaya iliştirmiştir, mektubun hâlâ dosyada bulunması gerekir. Delbos öğrenmiş bunu. Mahkeme kaleminden işte bu mektubu bulup çıkarmaya kalıyor iş, pek kolay olmasa gerek... Her neyse, ilerliyoruz ya ona bak.

Sonra, bir süre susup, bu kez Marc'a sordu:

- Ya siz dostum, iyi bir haberiniz var mı?

- Evet, hem de çok iyi bir haber.

Marc, tane tane, olup bitenleri, küçük Sébastien'ın hastalanıp annesi bayan Alexandre'ın nasıl üzüldüğünü, vicdan azabı duyduğunu, oğlunun hastalığını, sözü bir zamanlar gerçeği sakladığına nasıl bağladığını, Hristiyan Kardeşler Okulundan Victor'un çaldığı yazı örneğini sonunda dolaptan çıkarıp verdiğini anlattı. Ve rahip Gorgias'ın parafi, Hristiyan Kardeşler Okulunun mührünü taşıyan yazı örneğini çıkarıp uzattı:

- İşte kâğıt... İşte küçük Zéphirin'in odasında bulunan kâğıttaki yırtık köşe de bura olmalı. Biz Zéphirin'in, tomar ağzına sokulduğunda, burayı dişleyerek kopardığını sanmıştık. Yardımcım Mignot kâğıtta bu köşenin

varlığını şimdi çok daha iyi hatırlıyor, odaya girdiğinde rahip Phillibin kopardı demek... Şimdi iyice bakınız şu paraf'a. Bu örneğin üstünde çok daha belirgin, çok daha okunaklı, işte şu F, şu da G, Frère Gorgias'ın baş harfleri. Pek usta bilirkişiler, Badoche ve Trabot olacak adamlar işte bu harflerin L ve S olduğunu söyleyip kardeşinizin üstüne yıktılar cinayeti... Gün gibi açık artık, cinayeti işleyen rahip Gorgias'ın ta kendisi.

Hepsi de heyecanla, lâmbanın solgun ışığında kâğıda bakıyorlardı. Karı koca yaşlı Lehmann'lar dikişlerini bırakıp, yorgun yüzlerini, dünyaya yeniden doğmuşçasına, bu solgun kâğıda eğmişlerdi. Rachel umutsuzluğunu atmış, heyecanla titriyor, Joseph ve Sarah, yazı örneğini daha iyi görebilmek için birbirlerini itiyorlardı. David, bu yaslı evin büyük sessizliğinde kâğıdı eline almış, evirip çevirerek onu inceliyordu.

- Evet, Gorgias'ın katil olduğuna, sizin gibi, benim de şüphem kalmadı artık, şüphemizde haklıymışız.

Uzun uzun konuşup bütün olayları bir araya getirip değerlendirdiler, birbirlerini tamamladılar ve kesin karara vardılar. Sonuç iki kere ikinin dört ettiği kadar kesindi, evet katil Gorgias'dı, Polydor'u eve götürdükten sonra, dönüşte Zéphirin'in odasının önünden geçmiş, penceredeki ışığı, açık pencereyi görmüş, çocukla bir süre sohbet edip odasına girmiş, ırzına geçmiş, boğup öldürmüştü. Ertesi gün bir rastlantı sonucu oradan geçmekte olan rahip Phillibin cinayetin işlendiği odaya girmişti. Bunlar gün gibi açıktı, yalnızca birkaç nokta karanlıkta kalıyordu; yazı örneğinin Gorgias'ın cebinde bulunması ve köşenin yırtılması. Evet, rahip Phillibin katili öğrenince bütün papazlarla birlik olup onu kurtarmaya çalışmış ve suçsuz bir insanı zindana yollamışlardı. Olaylar gün geçtikçe daha bir aydınlığa kavuşuyor, soğanın kabukları soyulmaya başlıyor, yalanlar üstünde yükselen koca yapı çatırdıyordu.

Yaşlı Lehmann söze karıştı:

- Çektiğimiz acının sonu geldi demektir. Bu kâğıdı göstermek yeter, Simon'umuz kurtulur hemen.

Çocuklar daha şimdiden coşmuş, odanın içinde sevinçten oynuyor, babamız gelecek, babamız gelece diye bağırışıyorlardı, işin en nazik yerindeydiler, davaya yeniden bakılmasını nasıl isteyeceklerdi? Marc mırıldandı:

- Düşünmeli, az daha beklemeliyiz.

Rachel göz yaşlarını tutamayıp, hıçkıra hıçkıra ağlamaya, bağırmaya

başladı:

- Ne diye bekleyecek mişiz, neyi bekleyecek mişiz, zavallı kocamın zindanda işkence içinde ölmesini mi?

Küçükler yeniden acıya gömüldüler. Yıkımın bitmediğini hepsi anlamıştı. Bir anlık büyük kıvanç yerini yeniden yoğun bir hüzne bırakmıştı.

David de bu konuda kendi kanısını söyledi:

- Ne yapılması gerektiğini en iyi Delbos bilir. İsterseniz bu perşembe birlikte kente gidip kendisini bir görelim Marc.

- Haklısınız, perşembe günü evden alın beni.

Beaumont'da son on yıl içinde avukat Delbos hayli ilerlemişti. Geleceğini Simon davası hazırlamıştı. Bütün meslektaşlarının kabüle yanaşmadığı böyle bir davanın avukatlığını üstüne alması ve Simon'u çok iyi bir biçimde savunması ilerici çevrelerde sevgi yaratmıştı. Önceleri yalnızca demokratik eğilimli, güzel konuşan bir köylü çocuğuydu. Ama giderek, ülkesinin durumunu daha bir iyice değerlendirir, gerçekleri daha bir savunur olmuş ve yalanlara dayanan, toplumsal dengesizlikleri yalanlara dayanarak sürdürmeye çalışan bütün burjuva güçlerin işbirliği halinde karşısına dikildiğini görmüş, sonunda ülkenin kurtuluşunu halkta arayan toplumcu bir militan olup çıkmıştı. Kentin bütün devrimci kesimi yavaş yavaş onun çevresinde toplanmıştı, hatta son seçimlerde, yirmi yıllık milletvekili ılımlı Lemarrois'ı alaşağı etmesine ramak kalmıştı. Bütün suçlar sırtına yüklenen bir Yahudiyi savunduğunu hep başına kakıyorlardı, ama direnip zaferi kazanınca daha bir güçlenecek, hem gerçeğe olan ölmez inancına hizmet etmiş, hem de Simon'u savunmakta ne kadar haklı olduğunu herkese ispatlamış olacaktı.

Marc, bayan Alexandre'ın verdiği yazı örneğini gösterir göstermez Delbos sevinçle haykırdı:

- Sonunda elimize geçtiler!

Ve David'e dönüp ekledi:

- İşte bir umudumuz daha var. Birinci kozumuz, başkanın jüriye sunduğu sahte mektup. Bu mektubu dosyada bulacağız... İkinci kozumuz da, Hristiyan Kardeşler Okulunun ve rahip Gorgias'ın parafını taşıyan bu yazı örneği. Artık işimiz kolaylaşıyor.

David sordu:

- Ne yapmalıyız şimdi. Benim niyetim, yengemin ağzıyla bakanlığa bir dilekçe verip gerçek suçlunun Gorgias olduğunu bildirmek, davanın yeni-

den görülmesini istemek.

Delbos kaşlarını çattı, tasalı bir yüz takındı:

- Şüphesiz izleyeceğimiz yol bu. Ne var ki pek ince bir mesele karşısındayız, acele etmemek gerek. Önce jüri başkanı mimar Jacquin'in konuşup konuşmayacağından, mahkeme başkanı Gragnon'un yasalara aykırı bir biçimde son anda jüriye bir mektup sunduğunu söyleyip söylemeyeceğinden emin olmalıyız. Rahip Phillibin'in mahkemede söylediği sözü hatırlarsanız, sözde Simon'a ait bir mektup görmüş, bu mektuptaki paraf da aynı yazı örneğindeki parafa benziyormuş ama mektubu nerede, kimde gördüğünü açıklayamazmış, bir günah çıkarma anında öğrendiği bu gerçek Tanrıyla kendisi arasında kalmalıymış. Sanırım rahip Phillibin bu mektubun varlığını üstü kapalı bir biçimde jüriye duyurmak istemişti. İşte bu sözlere dayanarak sahte bir mektubun dosyada bulunması gerektiğini sanıyorum. Ama dediğim gibi, bunlar bir tahmin. Oysa elimizde gerçek deliller bulunmalı. Hristiyan Kardeşler Okulunun müdürü ve Gorgias'ın parafını taşıyan bu yazı örneğiyle yetinemeyiz. Önümüzde henüz karanlık bazı noktalar var, bunları aydınlatmalıyız. Cinayet anında böyle bir kâğıdın rahip Gorgias'ın cebinde nasıl bulunduğunu da bilemiyoruz, üstünde mührün bulunduğu köşenin yırtılıp kaybolması çok kötü, asıl ele geçirmek istediğim işte o köşe. Elimizdeki bu yazı örneğiyle harekete geçmeye kalkarsak yine binbir yalanla önümüze dikilip işi arap saçına çevirecekler.

Marc şaşkın şaşkın baktı ona:

- Nasıl bulacağız bu köşeyi? Çok güç şey. Biz bile bu köşeyi çocuğun dişleriyle kopardığını sanmıştık.

Delbos yanıtladı:

- Hayır, hayır, olamaz böyle şey. O köşeyi çocuk dişleriyle koparsaydı yırtık parçanın odada olması gerekirdi. Odada bulunmadığına göre, bu demektir ki, kâğıdın bu köşesini biri, bile bile kopardı. İşte burda rahip Phillibin giriyor işin içine zaten, öğretmenimiz Mignot kâğıdı sonradan yırtık görünce çok şaşırdığını söylemiyor mu? Hiç kuşkusuz o köşeyi rahip Phillibin kopardı aldı. Zaten suçluyu kurtarmak konusunda hep o adam, en son anda çıkmıyor mu ortaya? Her neyse, o yırtık köşeyi ele geçirmeliyiz.

David şaşkın, haykırdı:

- Yırtık köşeyi hâlâ sakladığını mı sanıyorsunuz?

- Elbette. Bu parçanın onda olması gerekir. Hantal görünüşüne bak-

mayın, hin oğlu hinin biridir. Gorgias'ı sindirip köpek gibi kendine bağlamak için saklıyordur. Bu işi belki, şu Valmarie olayının gizli suçlusu olan şefi Crabot'ya bağlılığı yüzünden, belki, yalnızca, dinin esenliği için, belki de Valmarie'de işlenen cinayetin suç ortağı olduğundan yapıyor. Her ne olursa olsun, şu bir gerçek ki, bu adam gürültü patırtı yapmaktan başka bir şey beceremeyen taş kafalı Fulgence'dan çok daha tehlikeli biri.

Marc dalgın dalgın mırıldandı:

- Phillibin, rahip Phillibin... Evet, bu adam hakkında yanılmışım. Mahkemeden sonra bile onun ciddi biri, bütün yobazlığına rağmen dürüst biri olduğuna inanıyor, içinde bulunduğu çevrenin onu saptırdığını sanıyordum... Evet, evet, olayın baş sorumlusu bu adam, bütün hileler, dolaplar, yalanlar onun eseri.

David yeniden sordu Delbos'ya:

- Tut ki yırtık köşeyi sakladı, istediğiniz zaman size vereceğini mi sanıyorsunuz?

- Elbette hayır, ne var ki harekete geçmeden önce kesin bir kanıt buluncaya dek bekleyelim dedim. Bir davanın yeniden görülmesini istemek, öyle kolay şey değil, her şeyi inceden inceye düşünmemiz, sağlam deliller sunmamız gerekir. Birkaç gün, şöyle iki üç hafta kadar izin veriniz bana, delilleri, olayları iyice bir gözden geçireyim, gerekirse hemen bakanlığa baş vurur, harekete geçeriz.

Ertesi gün, karısının tutumundan, hanımların her şeyi papazlara yetiştirdiğini, en büyüğünden en küçüğüne, bütün papaz tayfasının olup bitenleri öğrendiğini anladı. Simon olayı yeniden alevlendi, çevresi yeniden düşmanlarla donandı. Yazı örneğinin ele geçtiğini, Simon'un ailesinin gerçeği ortaya çıkaracağını, papaz Gorgias'ın kapana gireceğini gören bütün suç ortakları, Fulgence, Phillibin, Crabot, eski suçlarını yeni suçlarla kapamak için korkunç bir kampanya açtılar. Başlarına gelecek tehlikenin büyüklüğünü biliyorlardı, bu yüzden daha azgınlaşmışlar, suçluyu kurtarmak için her şeyi yapmaya hazırlanmışlardı. Elbette ki yalan, yeni yalanlar doğuracaktı. Yalnız kendilerinin kurtuluşu değil, Kilisenin kurtuluşu da buna bağlıydı. Alçaklıkları ortaya çıkınca, bir tavan gibi başlarının üstüne çökünce papaz tayfası tabutlardan tabut beğenecekti. Cumhuriyet okulu kazanacak, Kardeşler Din Okulunun kapısına kilit vurulacaktı. Kapüsenler, Hazret Saint-Antoine de Padou'larıyla halkı soyamayacak, Valmarie Koleji hapı yutacak, Cizvitler zehirledikleri ülkeyi terketmek zo-

runda kalacak, kilisenin gediği büyüyecek, özgür düşünce geleceğin yolunda güvenle yürüyecekti. Bütün din tayfası, çağlardır karanlığa gömdükleri bu yerlerden bir karışını bile elden çıkarmamak için bütün silâhlarıyla umutsuz bir direniş içindeydiler.

Önderleri, Gorgias'a bile haber vermeden hemen onu savunmaya başladı. Ne olursa olsun onu korumaları, suçsuz göstermeleri gerekiyordu. İlk anda hayli korktu Gorgias, Maillebois sokaklarında sık sık, uzun, cübbesini savuraraktan koşuşup durduğu görüldü. Kartal gagası gibi hörgüçlü burnu; kanlı elmacık kemikleri, kalın kaşları ve kara gözleriyle, vahşi ve sinsi bir yırtıcı kuşu andırıyordu. Aynı gün Valmarie'ye gitti, sonra belediye başkanı Philis'le görüştü, sonra trene binip Beaumont'a yollandı. Dolaşan yalnızca Gorgias mıydı? Köylerde, kasabalarda, kentte kara cübbeliler sağa sola durmadan koşuşup durdular, tam bir panik içindeydiler. Ertesi gün "Petit Beaumontais" gazetesinde bir yazı çıktı, dinsizin dostları yeniden ülkeyi kışkırtmaya, suçu saygıdeğer bir din adamının üstüne atarak Simon'u kurtarmaya çalışıyorlardı. Gorgias'ın adından söz etmiyordu gazete ama her gün yeni bir yazıyla, yobazlar, David'in ileri süreceği iddiayı David'den önce ortaya atıp çürütmeye uğraşıyorlardı. Her şey ustaca inkâr ediliyordu. Georgias Zéphirin'in penceresinin önünde durmamıştı, tanıklar saat on buçukta Hristiyan Kardeşler Okuluna döndüğünü söylemişlerdi. Yazı örneğindeki paraf elbette Gorgias'ın parafi olamazdı, bilirkişi bu parafın Simon'a ait olduğunu mahkemede belirtmişti. Hem Simon dinsizi belki de, Zéphirin'in defterinde Gorgias'ın parafını görmüş, iğrenç suçunu kin duyduğu bir dinin rahibine mal etmek için, bir yerden sağladığı bir yazı örneğine Gorgias'ın parafını atmış, Hristiyan Kardeşler Okulu, kendileriye ilgili ders malzemelerinin üstüne kendi mührünü bastığından, kâğıdın üst köşesini, sanki orda mühür varmış gibi yırtıp atmıştı. Her sabah tekrarlanan bu saçma sapan masala, beyni yalanlarla yıkanmış okuyucu sonunda tamamen inanmıştı.

Ne var ki ilk zamanlarda Gorgias, telâlaşından bazı yanlışlıklar yapmış, acemi öğütçüler yüzünden gazeteye daha başka şeyler yazdırmıştı. O zamana kadar gölgede kalıp birdenbire gün ışığına çıkan bu Gorgias, pek ilginç bir yüzdü. Babası Jean Plumet kaçak avcılıkla geçiniyordu, Valmarie'nin sahibi Quédeville kontesi onu ormanlarının av bekçisi yapmıştı. Gorgias annesini hiç bilmiyordu, ormanlarda başıboş dolanan biriydi, çocuğu doğurduktan sonra ortadan kaybolmuştu. Eski bir av arka-

daşının kurşunuyla babası öldüğünde Gorgias on iki yaşındaydı. Valmarie'de, kontesin yardımlarıyla büyümeye başlamıştı, kontesin torunu küçük Gaston'un oyun arkadaşıydı, bakıcısı Philibin'le bir gezinti sırasında suda boğulan bir çocukcağızın ölümü hakkında çok şey biliyor olmalıydı. Valmarie'nin en son mirasçısı da böylece ölünce, kontes bütün araziyi, günahını çıkartan rahip Crabot'nun idaresine bırakmıştı. O zamandan beri de papazlar, Gorgias ile ilgilenmekten geri durmamışlar, bir yığın engellere rağmen sonunda onu da rahip yapmışlardı. Bazı kötü yürekliler bu yüzden iki efendisiyle Gorgias'ın arasında büyük bir sır olduğundan şüpheleniyorlardı. Gorgias tam Tanrının buyruklarına uygun bir din adamıydı. Sürekli günahların kurbanı güçsüz insanı, mutlak bir efendinin, öfke ve ceza kralının kollarına teslim eden bir sofuydu. Ona göre: Egemen olan yalnız ve yalnız Tanrıydı, Kilisenin yaptığı sadece günah işleyenden Tanrının öcünü almaktı, insanlara ise, tanrısal yemişleri tadacakları cisimleşme günü gelinceye kadar koyun gibi baş eğmek düşüyordu. Gorgias da günah işlemiyor muydu? İşliyordu elbette, hem de sık sık, ama göğsünü bağrını yumruklayıp, toza toprağa beleniyor, böylece bütün günahlarından arınmış, rahat bir vicdanla yatıp yuvarlandığı topraktan doğruluyordu. İşte nasıl olsa günahının cezasını çekmişti, bir yeni günaha kadar Tanrıya hiçbir şey borçlu değildi. Ne var ki, keyfine pek düşkün olduğundan çok geçmeden başka bir günah işliyordu. Çocukluğunu ormanlarda koşuşup daha o zamanlarda kızlarla oynaşarak pespaye bir biçimde geçirmişti. Daha sonra, papazlar tayfasına katılınca oburluğu, içkiciliği, şehvete ve şiddete düşkünlüğüyle dikkati çekmişti. Rahip Phillibin ve Crabot kendisini azarlamaya kalktıklarında, iki yüzlü ve biraz da alaylı bir tavırla onlara şunları söylüyordu. Herkes günah işlemedi mi? Herkesin bağışlanmaya ihtiyacı yok mu? Kendilerinden büyük yakınlık gördüğü Crabot'yla Philibin'i hem eğlendiriyor, hem ürkütüyordu. Doğrusu bazan pek samimi kesiliyor, kendini sekiz gün oruçla cezalandıracak kadar, göbeğinin altına çivili kuşak saracak kadar suçlarından büyük pişmanlık duyuyordu. İşte bu yüzdendir ki efendileri tam bir din adamı buluyorlardı onu, keşiş Gorgias, zincirden boşalmış iğrençliklerini, pişmanlığın öc alıcı kamçısıyla kırbaçlayarak bağışlatmasını biliyordu.

"Petit Beaumontais" gazetesinin yazarlarına önceleri gerekenden fazlasını anlatmak gibi büyük bir hata işlemişti Gorgias. Şüphesiz o zamanlar efendilerinin ögütlerini dinlemeden, kendi başına bu işten sıyrılmaya

kalkmıştı. Yaptığı saçmalığın farkına varamayacak kadar da zeki olduğundan, yazı örneğindeki açık parafını inkâr edemeyeceğini düşünüp pek usta bir hikâye uydurmuş, gerçeğin bir bölümünü kabul edip bir bölümünü değiştirmişti. Polydor'u evine bıraktıktan sonra dönüşte küçük Zéphirin'in penceresini açık bıraktığını görmüş, onunla bir iki dakika şöyle ayak üstü sohbet etmiş, hatta masasının üstünde yazı örneğini görüp, "bunu okuldan almak yasaktır, neden aldın" gibilerden azarlamıştı bile. Bundan sonra yalanlar başlıyordu. Sonra kendisi oradan ayrılmış, çocuk da penceresini kapatmış, derken Simon gelip cinayeti işlemiş, şeytandan aldığı esinle o yazı örneğinden suçu Hristiyan Kardeşler Okuluna atmak için yararlanmış, caninin pencereden kaçtığı süsünü vererek sonradan pencereyi açmıştı. İlk gün gazeteden çıkan, güvenilir bir kaynaktan alındığı belli olan bu yazı ertesi gün hemen yalanlanmıştı, bizzat Gorgias, yazı işlerine gidip yazılanları yalanlamak zahmetine katlanmak zorunda kaldı. İncil'in üstüne yemin ediyordu, cinayet akşamı doğrudan doğruya okula gitmişti, yazı örneğinin üstündeki parafı uydurmaydı, bilirkişiler mahkemede parafın gerçek sahibini söylemişti. Kurtulmak istiyorsa efendilerinin sözünden çıkmamalıydı. Önceleri efendilerini pek taktığı yoktu, sövüp sayıyor, öğütlerine aldırmıyor, omuz silkiyordu, ama postun elden gideceğini anlayınca kuyruğunu kısmaya başladı. Ve yalanın en kuyruklularını, en krallarını uydurdu. Tanrı nasıl olsa ardında değil miydi? Günahlarını yıkayacağından emin olduğu Kilisenin dirliği için yalan söylemiyor muydu? Kendini din kurbanları gibi hurma dalları arasında görmeye bile başlamıştı, evet bütün rezilliklerinin armağanı olarak tanrısal bahçe en güzel yemişlerini sunacaktı ona. Din kurbanı, rahip Fulgence'ın buyruklarını uslu uslu yerine getirmeye başladı. Fulgence akıl hocalığında yalnız değildi elbet, ipler Phillibin ve Crabot'nun ellerindeydi. Herşeyi bütünüyle inkâr siyaseti izliyorlardı. Kilisenin kutsal duvarlarında açılacak en küçük bir gedik onun tamamen yıkılmasıyla sonuçlanabilirdi. Söyledikleri düşünen kafalara saçma gelen şeylerdi, ama yıllar yılı halkın beynini öyle bir yıkamışlar, onları öylesine apttallaştırmışlardı ki, şimdi bu halk onlar ne dese inanıyordu, bu yüzden de, efendilerin yalanları sınır tanımıyordu.

Papaz tayfası böylece, daha Gorgias'ın suçluluğu ortaya atılmadan saldırıya geçmişti, hele de rahip Fulgence'ın büyük çabası gözden kaçmıyordu. Böylece önemli anlarda, tımarhanede ölen ruh doktoru babasının büyük dehası hemen oğlunda da kendini gösterirdi. Olayların içine daha

başlangıçtan coşkuyla dalar, kendisini bir gün çok daha yüksek yerlere çıkaracak olan Kilise uğruna çırpınırdı. Simon meselesi ortaya çıkalı beri nerdeyse zafer diye aklını oynatacaktı. Şimdi de kasaba sokaklarında bu ufak-tefek, kara-kuru papaz, fırtınaya tutulmuş gibi eteklerini yeldire yeldire koşuşup duruyordu. Okulunu coşkuyla savunuyor, okulunun papaz öğretmen yardımcılarının temizliğine Tanrıyı tanık gösteriyordu. Bir zamanlar ortalıkta dolaşan o iğrenç söylentiler, iki rahibin alçakça bir şekilde birbirlerinin suç ortağı olduğu yolundaki sözler, bütün bunlar iblislerin uydurmalarıydı. Gerçeğe aykırı uydurmaları, yalanları bazan aklın sınırlarını alabildiğine aşıyordu. Yalan yalanı izliyor, Tanrı aşkıyla coştukça coşuyordu. Rahip Fulgence, her zaman temiz kalmış bir insan değil miydi? Utanç verici şeylerle her zaman mücadele etmemiş miydi? Emri altındaki rahipler onun sorumluluğu altındaydı, bir suçlarını görse kendisi yargılardı, bu dinsiz cumhuriyetçi sürüsü ne hakla rahiplerini sorguya çekecekti. Gorgias suçluysa Tanrıya hesap verecekti, insanlara değil. Din adamı insanların adaleti önüne çıkmak için yaratılmamıştı. Usta ellerin yönettiği Fulgence ikide bir öne atılıp sorumlulukları kendi üstünde topluyordu.

Elbette Fulgence'ın ardında Philibin, Philibin'in ardında Crabot vardı. Phillibin, Crabot'nun elinde bir araçtı, ama pek ilginç bir araç. Kişiliğini saklamasını çok iyi bilen, güçlü olduğu kadar yumuşak, babacan tavırlı, şu acılı yeryüzünün köylü çocuğu Phillibin, öte yandan uzun süreli tasarılar yapan, tasarılarını sabırlı, usta bir elle uygulayan, eserinin başarıya ulaştığını görmekten başka hiçbir tutkusu olmayan, sessiz soluksuz vuruşan bir asker miydi?

Valmarie Kolejinde öğretim sorumlusu olarak herşeyi o yönetir, her şeyi o denetler, her şeyle o ilgilenirdi. Bu ablak yüzlü, geniş omuzlu, iri yarı, kızıl-sarı babacan köylünün her yanda gözleri vardı, herşeyi görüyordu. Öğrencilerin içine karışır, onlarla oynar, bazan bir baba gibi, bazan da bir dost gibi davranıp yüreklerini okur, beyinlerine girer, sonra en ince ayrıntılara inen notları, raporlarıyla Crabot'ya gider, iki rahip bir odaya kapanıp, körpe çocuk beyinlerini zehirlemek için izleyecekleri eğitimi tesbit ederdi. Söylendiğine göre Crabot aslında kâğıtlı kalemli, yazılı şeylerden hoşlanmayan pek tetik bir adammış, yazılı şeyleri saklamaktan çok yırtıp atmasını severmiş, belgeleri derleyip toplayıp, sıralamayı pek sevmiyormuş. Ama rahip Phillibin'in usta ellerine, idareciliğine, çalışkanlığına güveni büyük olduğundan, anlayışına ters düşen bu belgeli eğitim bi-

çimine ses çıkarmıyormuş. Çilekeş hücresinden bölgenin bütün soylularına söz geçirmek yetmiyor muydu ona? Kutsal, sağlam, dürüstlüğü sayesinde günahlarını çıkardığı soylu hanımlar, çocuklarını okuttuğu aileler onun değil miydi sanki? Gerçekte herşeyi tezgâhlayan, ilericilere kampanya açan, Kilisenin zaferi için uğraşan Phillibin olduğu halde, Crabot, her şey kendi başının altından çıkıyormuş, dizginler kendi ellerindeymiş gibi öğünüyor, bölgeyi baştan başa ele geçireceği günü bekliyordu. Simon'a karşı açılan kampanyanın asıl tezgâhlayıcısı, Philibin'di, bu yer altı çalışmasını o yönetiyordu, korkunç Gorgias'ı düştüğü kuyudan çekip çıkaran oydu. Bir zamanların rezil çocuğu, bugünün korkunç rahip Gorgias'ını, bütün hayatı boyunca izlemiş, bu tehlikeli, tehlikeli olduğu kadar da gerekli yaratığı, onunla birlikte, Kilise ve Kilisenin gözde yıldızı, sevgili efendisi rahip Crabot da tepe taklak gitmesin diye, tam zamanında düştüğü kuyudan çekip çıkarmıştı.

Kasaba yeniden çalkalanmaya başladı. Rahipler ortalığa dehşet saçıyorlardı: işte bak, alçak bir Yahudinin, Simon'un işlediği suçu, son derece ahlaklı kutsal bir din adamının sırtına yüklemek için yine Yahudiler, din düşmanları, Allahsızlar, yurtsuzlar, harekete geçmişti. Öğrenci aileleri çevresinde arı gibi çalışıyor, çocukları belediye okuluna giden öğrenci velilerine kadar, bütün anne babaları işleyip, nasıl zındıkça bir suçlamayla karşı karşıya bulunduklarını anlatıp duruyorlardı. Konuştuklarına bakınca insan bütün sokakların hainlerle dolu olduğunu, dinsiz, imansız ve vatansızların bir sabah ansızın bütün evleri havaya uçuracağını sanırdı. Belediye başkanı Philis, bir meclis toplantısında, kasabanın içinde bulunduğu büyük tehlikeye üstü kapalı bir biçimde dokunup, yurt hainlerinin ülkeyi yok etmek için nasıl sandık sandık altın yığdıklarından söz etti. Kasabalının bir türlü kurtulamadığı şu Marc Froment olacak öğretmenin, ortalığı kışkırtıp bulanık suda balık avlamaya çalıştığını eklemeyi unutmadı. Gözü onun üstündeydi, bu kez Le Brazer'yle konuşup, ne yapıp yapıp artık kasabadan aldıracaktı onu. "Le Petit Beaumontais"nin yazdıkları kafaları iyice bulandırmıştı. Bayan Milhomme'larda bulunan bir belgeden söz ediliyordu, ama, kimi bu belgenin, iğrenç Simon'ca uydurulmuş yeni bir belge olduğunu, kimi de, rahip Crabot'nun suç ortaklığını ispatlayan bir yazı olduğunu söylüyordu. Bütün bunlar söylentiydi, ama yüzde yüz gerçek olan general Jarousse'un yurtsever çabalarıydı, hemen, çoktandır yaşayıp yaşamadıklarını bile unuttuğu yoksul akrabalarının evini onurlandırdı. Bir

sabah, hırsla, soluk soluğa kırtasiye dükkânına girmiş, yarım saat sonra, pancar gibi kıpkırmızı çıkmıştı. Ziyaret etkisini ertesi gün gösteriverdi, zavallı bayan Alexamdre, tifoyu bahane ederek, oğlu Sébastien'la birlikte güneyin yolunu tuttu. Bayan Edouard oğlu Victor'la kırtasiye dükkânını softa müşterilerine diller dökerek yönetmeye devam etti. Görümcesini soranlara, çocuğun hastalığı yüzünden güneye gittiğini söylüyor, bir yandan softalara hoş görünürken, bir yandan da laikleri kaybetmemeye uğraşıyordu. Eh, bakarsın mücadeleyi cumhuriyetçi okul kazanırdı, o zaman da iş elbette bayan Alexandre ile Sébastien'a düşerdi.

Bütün bu gürültü patırtılar arasında Marc, sessiz soluksuz, canla başla kendini öğrencilerine vermişti. Bundan böyle ona yalnızca tanıklık kalıyordu. İşin sonrasını David ile avukat Delbos halledeceklerdi. Coşkusu daha da artmıştı, geleceğin gerçek, akıl, iyilik ve doğruluk yüklü kuşağını yetiştirmek için çok daha şevkle çalışmaya koyuldu. Özellikle Geneviève'le konuşurken, onu kızdıracak konulardan özellikle kaçıyor, elinden geldiğince, günlük ufak-tefek, çok önemsiz şeylerle oyalanmaya uğraşıyordu. Ne var ki karısı, sofu hanımlar evinden geldiğinde, yüzü asık, sabırsız, öfkesini boşaltmaya hazırlanan bir tavır takınıyordu, zira kafası, hanımların evinde düşmanlarının anlattığı olaylarla doluydu. Kavgaları gittikçe kahredici, gittikçe öldürücü bir hal almaya başlamıştı, Marc bütün çabalarına rağmen bu kavgalardan kurtulamıyor, Geneviève bir fırsatını bulup öfkesini boşaltıyordu.

Bir akşam da zavallı Férou yüzünden kavga patlak verdi. Marc, bir çavuşun, kendisine karşı geldiği gerekçesiyle Férou'yu vurup öldürdüğünü öğrenmiş, çok üzülmüş, hemen Férou'nun karısına, baş sağlığına koşmuştu. Kadıncağız iki gözü iki çeşme ağlıyor, ölüm beni de çocuklarımızı da alsın artık diye haykırıyordu. Büyük zaten ölmüştü, kadıncağız iki kızıyla alabildiğine yoksul yaşarken, yıkımlarına yeni bir yıkım eklenmiş, korktukları başlarına gelmişti. Ne acı bir yıkımdı. Zavallı bir öğretmen, köylünün horladığı küçük maaşıyla, aç-açık didindiği yetmezmiş gibi bir de görevinden alınmış, yurt dışına çıkmak zorunda kalmış, Belçika'da bir süre süründükten sonra yeniden yurda dönmüş ve işte, bir disiplin birliğinde, kızgın gökyüzü altında türlü işkenceler içinde askerliğini bitirmeye çalışırken, bir çavuş kurşunuyla, kudurmuş bir köpek gibi vurulup can vermişti. Toplumsal dengesizliğin, eşitsizliğin ne hallere düşürdüğü bu zavallı kadın ve iki kızının önünde, Marc, insanların yaptığını düşünüp in-

sanlığından utanmıştı.

Akşam eve döndüğünde, üzücü olayların etkisindeydi hâlâ. Geneviève yandaki küçük odasına çekilip yatmaya hazırlanıyordu.

- Duydun mu, Cezayir'de bir çavuş, kendisine karşı geldiği için zavallı Férou'yu öldürmüş.

- Ya!

- Bugün öğleden sonra bayan Férou'yu gördüm, kadıncağız deli gibi... Gerçekten kasıtlı bir ölüm bu, bile bile vurdular. General Jarousse pek kızıyordu Férou'ya, artık bu gece rahat bir uyku çekebilir, çünkü dediğini yaptırdı. Vahşi bir hayvan haline getirilen zavallı Férou'nun kanını akıttı sonunda.

Geneviève birden, kendine saldırılmış gibi cevapladı:

- Generale ne bundan, Férou ettiğini çekti.

Marc, Geneviève'in bu taş yürekliliğine bozulmaktan, ona acımaktan kendini alamadı, ama yine de, bir kavga çıkmasın diye sözü generale getirip, rahip Crabot'nun pek gözde softalarından biri olan böyle bir adamın general yapılmasından duyduğu üzüntüyü belirtmekle yetindi. Boğazına ve uçkuruna pek düşkün, gösterişten hoşlanan, cumhuriyete inanmayan bu general gerici ve kafasızın tekiydi.

Marc yeniden konuşmaya başladı:

- Férou'ların Moreux'de ne güç koşullar altında olduğunu ikimiz de gördük. Aç-açık, yok-yoksul, bakımsız bir okulda, karı-koca, üç çocuk, her şeye rağmen hayatlarını sürdürmeye uğraşıyorlardı. Çektiklerini bir düşünüyorum da yüreğim sızlıyor. Zavallıyı, sanki tehlikeli bir hayvanmış gibi vurup öldürdüler.

Geneviève yine bir sinir buhranına yakalanıp hıçkıra hıçkıra ağladı:

- Evet, evet, ne demek istediğini çok iyi anlıyorum, taş yüreklinin biriyim sence değil mi? Önce aptal yerine koyuyordun beni, şimdi de kötü yürekli bir insan. Budala, kötü yürekli biri gözüyle baktığın bir kadından seni nasıl sevmesini isteyebilirsin?

Karısının böyle bir ruh çöküntüsüne düşmesine üzüldü, onu avutmaya, öfkesini dindirmeye uğraştı, ne var ki Geneviève gittikçe daha da çileden çıkıyor, çılgınlaşıyordu:

- Hayır, hayır, herşey bitti aramızda artık. Her gün daha bir iğreniyorsun benden, en iyisi, çok daha kötü durumlara düşmeden hemen birbirimizden ayrılalım.

Ve hemen odasına koşup kapıyı ardından kilitledi. Marc kapının önünde, üzgün, kalakalmıştı. O ana dek, ayrı odada yatmasına rağmen karısı kapıyı kitlemiyor, kapı bütün gece, ardına dek açık duruyor, karı-koca, odada uzun zaman konuşup sohbet ediyor, birlikte olabiliyorlardı. Ama işte, şimdi tam ayrılmışlardı birbirlerinden, iki yabancı gibi yaşayacaklardı.

Geneviève daha sonraki gecelerde de aynı şeyi yaptı, odasını kilitleyip kapamakta direndi. Derken bu işi iyice alışkanlık haline getirip, kocasının önüne giyinmeden çıkmaz oldu, sanki kocasının tenini görmesinden çekiniyordu. Yedi aylık gebeydi. Marc'la karı-koca ilintilerini kesmek için önce bu durumundan yararlanmaya kalkmıştı. Doğumu yaklaştıkça, en küçük bir şekilde okşanmaktan bile iğrenir olmuştu. Bir zamanlar kocasını öylesine büyük aşkla, tutkuyla seven kadın, artık onun elinin eline değmesinden bile ürküyordu. Marc şaşırmıştı, ama karısının bu durumunu gebeliğine veriyordu, çünkü gebelikte kadınlar bir süre kocalarına yaklaşmaz, cinsel ilişkiden iğrenirlerdi. Bu yüzden sabırla, karısının yeniden kendisine yaklaşacağı günü bekliyordu. Öte yandan endişesi de giderek artıyordu, bu sürekli kavgaların, yanlış anlamaların karısını soğutmasından çekiniyordu. Kadın erkek birbirlerini kollarına aldıkları sürece korkulacak bir yan yoktur, iki beden birleşince gündüzün en çetin kavgaları gecenin bir öpücüğüyle yok olur, karı koca arasındaki bağlar hiçbir zaman kopmaz; ama bedenler birbirinden uzak kalırsa en küçük bir tartışma öldürücü bir hal alır, eşler uzlaşamaz olur. Bazı evlilerin en küçük bir tartışmayla boşandıkları görülür, karı kocanın birbirlerinden neden ayrıldığına kimsenin aklı ermez. Oysa bu boşanmanın temelinde eşlerin cinsel kopmaları yatmaktadır. Geneviève'in kolları boynuna dolandığı sürece, Marc'ın karısını kendinden ayırmak için Duparque'ların evinde açılan kampanyadan korkusu yoktu. Geneviève'in kendisine gönülden bağlı olduğunu, dünyada hiçbir şeyin güçlü aşkı altedemeyeceğini biliyordu. Ama, ya artık karısı kendisini sevmiyorsa, ya artık onu arzulamıyorsa? Bu, hasımlarının, sonunda, karısını elinden almayı başardıklarını gösterirdi. Karısının kendinden soğuduğunu gördükçe, bir yıkımın kaçınılmaz hale geldiğini anlıyor, zavallı yüreği daraldıkça daralıyordu.

Yeniden anne olan bu kadının neden bu denli soğuk davrandığını öğrenebildi Marc. O zamana dek, dini görevlerini rahip Quandieu'ye giderek yerine getiriyordu. Quandieu uysal, tatlı bir insandı, oysa sonradan

Geneviève rahibini değiştirmiş, Saint-Antoine de Padoue mucizelerinin yaratıcısı, Kapüsenlerin başı, hokkabaz Théodore'un eline düşmüştü. Yumuşak başlı Quandieu, inanç ateşi daha bir alevlenen Geneviève'i doyuramıyordu. Ruhu İsa'ya acıkmış kadını ancak o pek yakışıklı, o Tanrı aşkıyla dolu Théodore doyurabilirdi. Gerçekte hanımlara bu değişikliği yaptıran rahip Crabot'ydu, uzun süre, sabırlı, bu değişikliği hazırlamıştı, Marc'a tokadı indirmenin zamanı gelmişti. Karısından şüphesi yoktu. Théodore'la birlikte kendisini oyuna getirebileceğini, onu aldatabileceğini düşünmüyordu, gözleri alev alev yanan, kıvırcık sakalları sofu kadınları ürperten bu yakışıklı esmer İsa'nın Geneviève'in gönlünü çelebileceği aklının köşesinden geçmiyordu, zira karısı çok dürüsttü, cinsel arzularına baş eğmeyen bir kadındı. Ama her şeyden önce bir kadındı, henüz gençti, bu hırçın davranışlarında, güzel bir erkeğin, kendisine baş eğilmesini isteyen bir Tanrı adına konuşan, Tanrılaşan, yakışıklı bir erkeğin, egemen bir erkeğin etkisi yok muydu? Théodore'un yanından kocasına alabildiğine hırçın bir durumda dönüyordu. Oysa Quandieu'nün yanından döndüğünde böyle hırçınlaştığını hiç görmemişti Marc. Gebelik yüzünden garip bir ruhsal bunalım içindeydi, kocasıyla yatağını, odasını ayırmış, sevgiden, aşktan, okşamalardan uzak kalmıştı, yüreğindeki boşluğu , yatağındaki boşluğu, şüphesiz gizemli bir tutkuyla, dini bir tutkuyla doldurmaya çalışacaktı. Belki de keşiş, önünde diz çöken kadına, lânetli bir adamın çocuğunu taşıdığını söyleyip kadıncağızı alabildiğine ürkütüyordu. Acayip bir yaratık doğurmaktan korkan bir anne gibi, doğacak çocuktan üzgün bir dille söz ediyordu. Hadi çocuk kusursuz doğdu, kocasının bu lânetli evinde bir dilsiz gibi, günahlarla dolu olarak mı büyüyecekti, ne yapacaktı, nereye götürecekti onu? Dinsiz bir insandan çocuk yapacağı için şüphesiz vicdan azabı duyuyordu, bundan böyle hiç çocuk yapmamaya, arzunun ötesinde, dinsel bir aşk içinde yaşamaya and içmişti, kocasından bu yüzden uzak duruyordu. Kilisenin her an elinden alıp uzaklaştırdığı sevgili karısını böyle üzgün görmek kahrediyordu Marc'ı.

Geneviève, Théodore'la yaptığı uzun bir konuşmadan sonra yine hırçın ve üzgün bir halde eve döndü, okuldan gelen kızına:

- "Yarın saat beşte Kapüsenlere, günah çıkarmaya gideceksin. Günah çıkarmadığın takdirde din dersine kabul etmiyorlar." dedi.

Marc, bu kez tam kararlı, araya girdi. Evet, Louise'in din dersi almasına izin vermişti, ama günah çıkarmasına her zaman karşı durmuştu.

- Louise, kapüsenlere gitmeyecek. Biliyorsun sevgilim, her şeye izin verdim ama çocuğumun günah çıkarmaya gitmesini kabul edemem.

Geneviève sordu:

- Neden günah çıkarmasını istemiyorsun?

- Nedenini bu çocuğun yanında söyleyemem. Beni tanıyorsun, nedenini anlaman gerekirdi, bir takım saçmalıklarla kızımın da aklının karıştırılmasını istemiyorum. Bu saçmalıklardan ailenin çektiği yeter zaten.

Sonunda kızın yanında düşüncelerini açıklamak zorunda kaldı. Ruhun, bedenin arınmışlığı adına rahibin söyledikleri, bu küçük kızda bir takım meraklar ve cinsel sapmalar doğurabilirdi. On rahibin içinde bir tekinin bile sapıklığı yeter de artardı, o zaman günah çıkarma edepsizliğe, rezilliğe dönüşürdü, kızı Louise'i böyle bir tehlikeye atamazdı. On iki yaşındaki bir çocuk hayata henüz yeni uyanan bir çiçekti, karanlıkta söylenen gizli sözler, manastırın gizemli havası çocuğun namusunu bozmakla kalmayıp onda ahlak çöküntüleri de yaratabilirdi. Geleceğin kadınını, annesini kilisenin, kıskanç bir Tanrının kollarına atamazdı. Kadın rahibin önünde diz çöktüğü an kişiliğini yitirip kilisenin malı oluyor, papazların elinde köleleşiyordu. Sözlerini şöyle bağladı:

- Kızımız hata işleyebilir, o zaman da hatasını ya sana, ya da bana söyler, bu daha akla yakın, daha dürüst değil mi?

Geneviève pek saçma bulduğu bu sözlere omuz silkti:

- Seninle artık tartışmak bile istemiyorum zavallı dostum... Şuna cevap ver yeter, kızımız günah çıkarmazsa Kudas törenine nasıl katılır?

- Kudas törenine mi? Buna bizzat kendisinin karar vermesi için yirmi yaşına dek beklemeyi kararlaştırmamış mıydık? İlerde iyiyi kötüyü kendisi ayırabilsin diye, tarih dersine, matematik dersine gider gibi din dersine gitmesine izin verdim o kadar.

Geneviève öfkesini daha fazla tutamayıp patladı:

- Ya sen Louise, sen ne düşünüyorsun, senin istediğin nedir, söyle hadi?

Louise, babası ve annesinin tartışmaya başlaması üzerine üzülmüş, düşünceli, ciddi bir hal almıştı. Bu kavgalarda hep tarafsız kalmaya, ne annesini, ne babasını, ikisini de kırmamaya çalışmıştı. Evde kavga konusu olmaktan usanmıştı, kendisi yüzünden kavga etmemeleri için yalvarır gibi, gözleri, bir babasına, bir annesine gidip gidip geliyordu. Annesini çok seviyordu, gel gör ki annesi, haksız yere, onun daha çok babasına eğilimli

olduğunu sanırdı. Louise babasını da taparcasına severdi, o da babası gibi sağlam kafalı, gerçek ve adalete aşık bir kızdı.

Bir an sevgiyle her ikisine de baktı, sonra sakin bir sesle düşündüğünü söyledi.

- Benim düşündüğüm ne olacak anneciğim, sizler ne isterseniz ben onu yaparım... babamın sözleri mantıksız mı görünüyor? Neden biraz daha beklemiyorsunuz?

Anne çileden çıkmıştı, daha fazla dinleyemezdi:

- Bu benim sorduğuma cevap değil kızım... Artık bana karşı ne sevgin, ne saygın kaldı senin. Bu evi zindan edeceksiniz anlaşılan, başımı alıp gitmek düşecek bana, sen babanla oturur, gönlünün dilediği gibi yaşarsın.

Her zamanki gibi odasına çekildi, kapıyı hızla çarptı. Her kavganın sonunda odasına kapanmayı huy edinmişti.

Kızını da nasıl elinden almaya çalıştıklarını gösteren bir olay oldu. Bayan Rouzaire, kiliseye gide gele sonunda uzun zamandır istediği parlak göreve kavuştu. Beaumont'a tayin edildi. Başlarında büyük komutan kont Hector de Sangleboeuf olmak üzere gerici milletvekili ve senatörler Le Brazer'in yolunu aşındırarak tayini yaptırmışlardı. Ama akademi müfettişi bu işi yaparken gericilere, her zamanki gibi güzel bir oyun oynamaktan da geri kalmamış, Rouzaire'den boşalan yeri, Marc'ın eski meslek arkadaşı ve çok beğendiği Jonville öğretmeni bayan Maseline'le doldurmuştu. Belki de Le Brazer böylece, Marc'ın yanına, Bayan Rouzaire gibi ayak bağı olmayan, ilerici, akıllı bir öğretmen vermek istemişti, ikisi mücadelelerini daha kolaylıkla yürütebilirlerdi. Belediye başkanı Philis, Mazeline'in kasabaya geldiğini duyar duymaz, belediye meclisi adına, Akademi müfettişine koştu, kızlarını böyle inançsız bir öğretmenin eline bırakamayacaklarından yakınıp bu tayinin durdurulmasını istedi. Le Brazer ne yapabilirdi ki başka, bayan Rouzaire'i kasabadan kente aldıran da kendi adamları, kont Hector de Sangleboeuf değil miydi? O halde boşalan yerin bir başka öğretmenle doldurulması gerekiyordu. Personel dairesi bayan Mazeline'i uygun görmüştü. Bulunduğu köyde öğrenci ailelerinin şimdiye kadar hiç mi hiç yakınmadıkları biriydi, iyi bir öğretmendi, çekinilecek bir yanı yoktu. Gerçekten de, Mazeline, gelir gelmez kasabalıları kazandı. Sevecen bir kadındı, öğrencilerini anne gibi seviyor, kendi kızlarını yetiştirir gibi, büyük bir aşkla kendini kız öğrencilerine veriyor, onları geleceğin eşleri, akıllı kadınları, anneleri yapmaya uğraşıyordu. A-

ma bayan Rouzaire gibi öğrencileri kiliseye götürmüyordu, sınıftaki dua faslı da son bulmuştu. Jonville'den Mazeline'i pek iyi tanıyan Geneviève, onun bu davranışını, diğer bazı softa ailelerle birlikte şiddetle kınıyor, atıp tutuyordu. Evindeki mutluluğa gölge düşmesin diye bayan Rouzaire'den uzak durduğuna şimdi pişmandı, yeni öğretmene ise elinden her türlü kötülük gelebilecek bir kadın gözüyle bakıyordu. Kızın tembihleyip duruyordu hep.

- Bak kızım, eğer bayan Mazeline sana saçma sapan nutuklar çekmeye kalkarsa söyle bana. Kızımın ruhunu çalmasına izin veremem.

Marc, bu sözler karşısında araya girmekten kendini alamadı:

- Bayan Mazeline kızın ruhunu mu çalacakmış? Pek garip! Bir zaman benim kadar sen de beğenirdin onu, çok akıllı, çok iyi yürekli biri olduğunu söylerdin.

- Ya, öyle mi dostum? Eh, elbette her yaptığını doğru bulursun sen onun, tam birbiriniz için yaratılmışsınız. Hadi durma, git bul onu, kızımızı kollarına at, zaten bu evde benim varlığımla yokluğum bir, diyerek hıçkırıklar içinde odasına koştu. Zavallı Louise ardından gidip ağladı, saatlerce annesinin gönlünü almak için yalvarıp yakardı da Geneviève odasından çıkmaya razı oldu.

Bu sırada inanılmayacak bir olay kasabayı yeniden allak bullak etti. Avukat Delbos Paris'e gitmiş, başkanlıklarla ilintiler kurmuş, bayan Alexandre Milhomme'dan alınan yazı örneğini göstermiş, bilinmez hangi etkili kişi sayesinde Valmarie'de, rahip Phillibin'in odasının aranmasını sağalayabilmişti. Arama yıldırım hızıyla yapılmış, bir zarfın astarından, yazı örneğinin yırtık köşesi ele geçmişti. Rahip gerçeği saklayacak durumda değildi, çünkü yırtık parça, Zéphirin'in odasında bulunan yazı örneğinin köşesine tıpatıp uyuyordu. Söylendiğine göre bu olayı duyan Crabot deliye dönmüş, hemen Phillibin'i çağırıp sorguya çekmiş, rahip olayı doğrulamak zorunda kalmıştı. Phillibin'in komisere ilk söylediği şu olmuştu: Yazı örneğinin üstünde okulun mührünü görünce, okulun adının böyle bir olaya karışmasından korkup, düşünmeye zaman bulamadan mühürlü yeri yırtmak zorunda kaldım. Daha sonra Phillibin'in ağzından bu konuda tek bir söz çıkmadı, şüphesiz başka bir düzen hazırlıyorlardı. Verecekleri cevabı bulunca konuşmaya başladılar. Evet, Simon suçluydu, suçunu din adamlarına yüklemek için sahte bir mühür kazdırıp yazı örneğinin üstüne bu mührü basmıştı. Rahip Phillibin kiliseyi her şeyin üstünde

tutmuştu. Tanrısına karşı başı her zaman yukardaydı, kimin suçlu, kimin suçsuz olduğunu Tanrı pek iyi bilirdi, ne diye boş yere konuşacaktı, işte bunun için susmuştu. Suçlu olsa, suç ortağı olsa yırtık parçayı şimdiye kadar saklar mıydı, rahatça yok edemez miydi sanki? Saklaması, bir gün, gerektiğinde bu parçayı ortaya çıkaracağını göstermez miydi? Phillibin böyle diyordu ama öte yandan şu bozguncular, din düşmanları inanıyor muydu? Rahibin sadece arşivciliğinden ve belki de Gorgias'a karşı elinde bir koz bulundurmak istediğinden yırtık köşeyi sakladığını düşünenler de vardı. En küçük bir karta kadar, yazılı ne varsa yırtıp atmaktan yana olan Crabot'nun her şeyi dosyalamak, fişlemek, arşivlemek gibi bir aptallığa kötü içerlediğini söylüyorlardı. Olayı duyunca tepesi atmış bağırmaya başlamıştı: "Nasıl! Ben her şeyi yırtıp at dediğim halde demek o parçayı saklamış ha!" Aramanın yapıldığı günün akşamı rahip Phillibin kayıplara karışmıştı. Nerde olduğu sorulduğunda, Beaumont Kapüsenler Bölge Başkanının kendisini emekliye ayırıp kalan günlerini bir köşede sessiz sessiz tamamlaması için İtalya'daki bir manastıra gönderdiğini söylüyorlardı.

Yazı örneğinin yırtık köşesinin bulunmasından sonra, davanın yeniden görülmesi kaçınılmaz bir hal almıştı. Delbos, savaşı kazanmış bir avukat olarak hemen David ve Marc'ı çağırdı. Adalet Bakanlığına yazılacak dilekçeyi düzenlediler. Delbos, yazı örneğinin mühürlü köşesini Phillibin'in sakladığından şüphelenmiş, davanın yeniden görülmesi için bu parçanın bulunması gerektiği üstünde durmuş, sonunda, sağladığı arama emri sayesinde, işte, yırtık köşeyi gizlendiği yerden gün ışığına çıkarmıştı. Mahkeme başkanı Gragnon'un jüri karar odasında yasalara aykırı tutumu ispatlanmasa bile, davanın yeniden görülmesine bu yırtık parça yeterdi.Şimdi izlenecek en güvenilir yol, doğrudan doğruya gerçek suçlunun Gorgias olduğunu ortaya atmaktı. Yırtık köşenin bulunması, bilir kişi raporunun düzmece olduğunu gösteriyordu. Hristiyan Kardeşler Okulunun müdürü katilin nerede aranması gerektiğini ortaya koyuyordu, rahip Phillibin, yazı örneğinin köşesini yırtmak ve mahkemede yalan söylemek yoluyla suç ortaklığı etmişti. David ve Marc, Delbos'nun yanından çıktıklarında artık ne yapacaklarını biliyorlardı. David ertesi gün hemen Adalet Bakanlığına bir yazı yazıp, Küçük Zéphirin'i ırzına geçerek öldüren suçlunun rahip Gorgias olduğunu ileri sürdü, on yıldır suçsuz yere zindanda yatan kardeşinin bu haksızlıktan kurtarılmasını, davanın yeniden görülmesini istedi.

Kasabada gerilim birden yükseldi.Yazı örneğinin yırtık köşesi bulununca, Kilisenin en ateşli destekçilerini bile bir bezginlik, bir ürkeklik kaplamıştı. Bu kez savaşı yitirecekler miydi yoksa? Phillibin'in yaptığı "Le Petit Beaumontais"yi bile kızdırmıştı. Cizvit papazının saçma hareketini yeren bir yazı çıktı. Ne var ki, iki gün sonra kendilerini toparladılar, aynı gazete halkoyunu yeniden yalan yağmuruna tuttu, Phillibin iyi niyetinin ve kilisenin bir kurbanı ama aslında yiğitçe davranan bir din görevlisi şeklinde sunuldu. Gazetede, başında taç, elinde hurma dallarıyla resimleri yayımlandı. Bir de efsane uyduruldu: Phillibin Baba, Apenins'lerde, balta girmemiş ormanlardaki bir manastırda, çıplak tenine at kılından sert bir aba giyinmiş, insanların işlediği günahlar için gece gündüz Tanrıya dua ediyordu. Her yana, arka yüzüne bir dua, ön yüzüne Phillibin'in diz çökmüş resmi basılmış olan küçük kâğıtlar dağıtmışlardı. Rahip Gorgias'ın suçlanması üzerine softalar çileden çıktılar, bir zamanların Simon düşmanları, Kilisede açılacak en küçük bir gediğin nelere mal olacağını iyi bildiklerinden hemen yeniden birleşip yeni dolaplar, düzenler çevirmeye koyuldular, bu onlar için bir ölüm-kalım meselesiydi, ya kazanacaklar, ya yok olacaklardı. Kasabada, köyde, kentte aynı savaş yeniden başladı. Bir yanda mutlu geleceğe hazırlanan, gerçek ve adalet aşkıyla yanan devrimciler, bir yanda gericiler, öfkeli bir Tanrıya bel bağlayanlar, dünyanın kurtuluşunu generaller ve papazlarda arayan çıkarcılar vardı. Belediye meclisinde meclis üyeleri birbirine girdi, aileler kavgaya tutuştu, Marc'ın öğrencileriyle Hristiyan Kardeşler Okulu öğrencileri okul dağıldığında, Cumhuriyet Alanında birbirlerini taş yağmuruna tuttular. Özellikle Beaumont'un ileri gelenleri, ilk davanın, ilk oyunu sahneye koyanların telâşı, tedirginliğiyle allak bullak oldular. Yargıcı, memuru, karanlığa gömdükleri büyük haksızlığın ortaya çıkmasından korkmaya başladılar. Öğretmen Okulu Müdürü Salvan, Marc'dan gelen müjdeci mektupları okuyup bayram ederken, ötekiler, toprak altından nice ölülerin çıkarılabileceğini düşünüp uykusuz geceler, kara geceler geçiriyorlardı. Seçimler de yaklaşmıştı üstelik, politikacıları bir ürküntüdür almıştı. Eski belediye başkanı, bir zamanların ünlü yüzü, ılımlı Lemarrois, Delbos'nun ününün günden güne artması karşısında korkuyla titriyordu. İlerici görünüp iki yana oynayan sevimli Marcilly şaşkındı, hangi yanda olmak gerektiğini kestiremez hale gelmiş, ayağı yerden kesilmişti. Başlarında vahşi Hector de Sangleboeuf, bütün gerici milletvekilleri ve senatörleri, kendilerini yaprak gibi önüne katacak

bir fırtınanın patlayacağını sezmişler, umutsuzca direniyorlardı. Aynı şaşkınlık idarecileri de sardı, Simon meselesinin yeniden ortaya çıkması Vali Hennebise'in keyfini kaçırmıştı. Üniversite rektörü Forbes'un kafası bozulmuş, öfkesini Le Brazer'i haşlayarak alıyordu. İstifini bozmayan tek kişi Le Brazer'di, her zamanki gibi sessiz, gülümseyen bir yüzle, bir yığın baskıya, üzüntüye rağmen çalışmasına devam ediyordu. Lise müdürü, kızlarını kiliseye götürmekten vaz geçmemişti ama bunca çabasının karşılığını alamayacağından çekinmeye başlamış, yüreğine kuşkular girmişti. Olayların ansızın değişmesi ilk öğretim müfettişi yakışıklı Mauraisin'i de hayli telâşlandırmıştı, hemen bir mason locasına mı girsem diye düşünüp duruyordu. En çok ürkenler de yargıç tayfasıydı. Davanın yeniden görülmesi ilk yargıçların yargılanması değil miydi, dosyadaki rezillikler ortaya çıkınca ne yapacaklardı? Dürüst bir insan olan sorgu yargıcı Daix, karısının tutkularına tutsak olduğu için büyük bir pişmanlık duyuyor, Adliyedeki odasında sessiz sessiz, kara kara düşünüp duruyordu. Cumhuriyet savcısı, Raoul de la Bissonière denen kaypak adama gelince, tersine, soğukkanlılığını yitirmiyor, sevinçli, vicdan huzuru içinde görünmeye çabalıyordu. Korkularını gizlemek için ne korkunç bir işkence çektiğini yakınları bile pek kolay anlayamıyorlardı. Suçlularla en çok işbirliği yapan, davanın en sorumlu kişisi başkan Gragnon birden yaşlanıvermiş gibiydi, koca gövdesini, ablak yüzünü sürükleyerek geziniyordu. Omuzları, ağır bir yük taşıyormuş gibi eğilmişti, yolda yanına, yöresine suçlu suçlu bakıyordu. Bu bayların hanımları da kocalarıyla birlikte fırtınaya tutulup harıl harıl çalışmaya koyuldular, evleri tam bir entrika, yalan dolan merkezi halini aldı. Patronu, işçisi, burjuvası, hizmetçisi, en büyüğünden en küçüğüne dek herkes olayların heyecanına kaptırdı kendini.

Rahip Crabot, uzun boylu, gösterişli cübbesiyle Jaffres sokağı kibarlarının pek iyi tanıdığı rahip Crabot birden ortalıkta görünmez oldu. Dostlarının söylediğine göre, rahip, odasına çekilip kendini duaya vermişti. Tanrıyla başbaşaydı, rahip Phillibin kayıplara karışmıştı, ortalıkta tek görünen, Hristiyan Kardeşler Okulu müdürü rahip Fulgence'dı, her zamanki gibi heyecanlı, aşırı gayretli, yel yepelek koşturup duruyordu, ama öyle acemice şeyler yapıyordu ki, dinciler arasında bir takım çirkin sözler dolaşmaya başladı, şüphesiz Valmarie'den gelen buyruk böyleydi, Fulgence'ı yem olarak kulanacaktı Crabot. En şaşılacak adam Gorgias'dı, ürkeceği, sineceği yerde büsbütün yiğit kesilmiş, kafa tutuyor, kendisine

toz kondurmuyordu. Hemen "Le Petit Beaumontais" gazetesine koşup Yahudileri lânetlemeye, en sağlam kafaları bile bulandırabilecek hikâyeler uydurmaya başladı. Yazı örneğinin cebimde işi ne diyor, öğretmenlerin ceplerinde yazı örneğiyle dolaşmaları görülmüş şey midir diye soruyor ve her şeyi, yazı örneğinn üstündeki mühürü, parafı, her şeyi inkârdan geliyor, yazısını benzeten Simon'un sahte mühür kazdırıp Hristiyan Kardeşler Okulunu karalamaya çalıştığını haykırıyordu. Gorgias çın çın öten bir sesle, aynı yalanları o kadar tekrarladı ki sonunda söyledikleri gerçekmiş gibi kabul edilip çıktı. Hemen "Le Petit Beaumontais" bu sahte mühür ve sahte paraf masalını işlemeye başladı, iğrenç Şimon, Kiliseyi lekelemek için suçu Hristiyan Kardeşler Okulunun rahiplerine yüklemeye kalkmıştı. Çağlar çağı, dinin köleleştirdiği, aptallaştırdığı zavallı beyinler bu masallara inanmakta gecikmediler. Şimdi de Phillibin'le birlikte Gorgias da din kurbanları arasına girmişti. Her görülen yerde alkışlanıyor, kadınlar cübbesinin eteğini öpüyor, çocuklarını kutsaması için yalvarıyorlardı. Bütün bunlardan cesareti daha bir artan Gorgias, hayasızca yalanlar uydurmaya, çadır tiyatrosudaki bir hokkabaz gibi iğrenç oyunlarını oynamaya devam ediyordu. Ne var ki gerçeği görenler bu soytarının ne büyük bir yıkım içinde bulunduğunu, kendini kurtarmak için çırpınıp durduğunu anlamakta gecikmiyorlardı. Sahnedeki bir oyuncudan bir kukladan başka bir şey olmadığını, iplerin görünmeyen, başka ellerce çekildiğini biliyorlardı. Rahip Crabot Valmarie'deki odasına çekilmişti ama Gorgias'ın oynadığı sahnede onun gölgesi dolanıyordu, ipler onun elindeydi, dinin zaferi uğruna kuklalarını salmıştı ortalığa.

Bütün gerici güçlerin işbirliğinine, gerçeği gizleme çabasına, gürültü patırtısına rağmen, Adalek Bakanlığı, David'in, bayan Simon ve çocukları adına verdiği dilekçeyi kabul edip Yargıtay'a sunmak zorunda kaldı. Gerçek için yapılan bu savaşta ilk başarı kazanılmıştı, din kesimi bir an yenilir gibi oldu ama ertesi gün hemen mücadele yeniden başladı, gericiler Yargıtay'a da saldırıp Yahudilere satıldığını haykırmaya başladılar. "Le Petit Beaumontais" alınan paranın tutarını bile yazıyor, başkanı, baş savcıyı, üyeleri, uydurma hikâyelerle rezil etmeye, yerden yere vurmaya uğraşıyordu. Davanın yeniden görülüp görülmemesinin Yargıtayca incelendiği iki ay boyunca gericiler, tutucular, çıkarcı çevreler yapmadıklarını bırakmadılar, adaleti önlemek için nice yalanlar uydurup nice dolaplar döndürdüler, nice entrikalar düzenlediler. Uzun oturumlardan sonra, bazı yargıçların,

duygusallığın üstündeki cesur, gerçekçi, dürüst tutumları sayesinde Yargıtay davanın yeniden görülmesi, yeni bir soruşturma yapılmasını gerekli görüp, soruşturmayı da kendi üstüne aldı. Karar, yıldırım etkisi doğurdu.

Aynı akşam Marc, okulu dağıtmış, bu güzel ilkyaz gününde, küçük bahçesinde kızaran tan yerini seyrediyordu. Bayan Mazeline, bazen dersten sonra da bu seçkin öğrencisiyle ilgilendiğinden Louise henüz okuldan gelmemişti. Geneviève öğle yemeğinden sonra anneannesine gitmişti, zaten günün hemen bütün saatlerini artık o evde geçiriyordu. Bu güzelim ilkyaz havasını dolduran serin leylâk kokularına rağmen, Marc, mutluluk duyamıyordu; küçük bahçesinde bir yukarı bir aşağı dolaşıp, aile ocağına giren derin acıyı yudumluyordu. Kızının günah çıkarmasını kabul etmemişti, rahip günah çıkarmadığı için din dersine de almıyordu onu artık. Ne var ki, karısının hışmından kurtaramıyordu kendini Marc, sabah akşam hep aynı konu yüzünden kavga ediyorlardı. Geneviève, günah çıkarmadığından Louise'in lânetlendiğini sanıyor, onu kollarına alıp pişmanlık mahkemesi önüne götürmediği için kendini suçlu duyuyor, çılgına dönüyordu. Kendi Kudas törenini, ak örtüler içinde, günlük kokuları ve mum ışıkları arasındaki, o en tatlı gününü, İsa'yla nişanlandığı o günü hatırlıyordu. Evet, İsa onu kendine eş seçmişti, tek kocası da oydu, onun kutsal aşkıyla yaşıyordu artık. Demek kızı böyle kutsal bir aşktan yoksun kalacak, dinsiz hayvanlar gibi yaşayacaktı? Kızının günah çıkarması için kocasından izin koparmaya uğraşıyor, bu yüzden evi cehenneme çeviriyor, en küçük sözler bile amansız bir kavgaya dönüyordu.

Gece, yürek sıkıntılarını dindirir gibi usul usul iniyordu kasabaya ve Marc, yorgun bir başla karısını, kızını, kendini düşünüyordu, nasıl vahşi bir cesaretle direniyorlardı. Eski hoşgörüsü yeniden uyanmaya başladı, kızının kutsanmasına pek güzel izin vermişti. Kudas törenine katılmasına da razı olamaz mıydı? Karısının önüne koyduğu nedenler, uzun zamandan beri kabul etmek zorunda kaldığı nedenler öyle havadan, sudan şeyler değildi: İnsan özgürlüğüne saygısı, annelik ve vicdan haklarına saygısı yüzünden kabullenmişti bunları. Özellikle kız çocukların, evde eğiticisi, yol göstericisi, öğreticisi anneydi. Onun düşüncelerini, duygularını hiçe saymak aile ocağının yıkımıyla sonuçlanmaz mıydı? Aralarında aile bağı, karı kocalık diye bir bağ kalmamıştı işte, mutlulukları yıkılmıştı, ana, baba ve çocuk arasında korkunç bir savaştır başlamış; bir zamanlar nice tatlı, nice mutlu evi şimdi derin acılara gömülmüştü. Küçük bahçesinde, akşamın ka-

ranlığında, bir aşağı, bir yukarı yürüyor, birazcık huzur için, biraz mutluluk için neler yapabileceğini, nasıl gerileyebileceğini düşünüyordu.

Ne var ki, bir yandan da vicdan azabı duyuyordu, bu mutsuzluğun suçlusu kendi değil miydi? Şimdi çok daha iyi anlıyordu sorumluluğunu, çok zaman kendine sorduğu o soruyu yine sorup duruyordu: evliliklerinin ilk günlerinden beri Geneviève'i kazanmaya, onu eğitmeye, eski inançlarının yerine kendi inançlarını vermeye çalışmış mıydı? Aşkın büyük duyarlığı içinde tamamen kendini ona vermişti Geneviève, bedenini, düşüncelerini, her şeyini sunmuştu; kocasının bedenini olduğu kadar düşüncesini de almaya hazırdı. Aşkın o mutlu günlerinde, cehennem korkusuyla iki büklüm olmuş bu ölümsüz çocuğu, hayat arkadaşını, dinin yıpratıcı etkisinden kurtarabilir, onu gerçeğe ve adalete saygılı, özgür düşünceli bir insan yapabilirdi. İlk kavgalarında şöyle bağırmıştı Geneviève: "Aynı şekilde düşünmememiz seni üzüyorsa, şunu bil ki bu senin hatandır. Beni eğitmen gerekirdi. Ne yapayım, ben böyle yetiştim, yazık ki sen bana yeni bir biçim veremedin." Artık iş işten geçmişti. Geneviève uzaktı ondan, şimdi kişisel onurunu korumak için kendi inancını savunuyor, kocasının inançlarını bölüşmeye yanaşmıyordu. Acı acı hatırlıyordu eski günlerini Marc, zamanı boşuna harcamış, evliliğin ilk yazını, bencilce harcamış, karısını taparcasına sevmek, güzelliğini tatmakla yetinmiş, Geneviève' i bilinçlendirip, aydınlatmayı düşünmemişti. O zamanlar, zaten gerçeğe bugünkü kadar vermemişti kendini, güçlü olduğunu, sevildiğini, evinin efendisi olduğunu bildiğinden, gelecek günlere güvenli, bazı önemli hususlarda uzlaşmaya kalkmıştı. Ve bugünkü bütün üzüntüsü dünkü hatalarını hatırlamaktan doğuyordu, aşk gözlerini kör etmiş, gücünü kırmıştı.

Henüz çiçek açmış bir leylâk önünde durdu, bir yandan bu güzel leylak kokusunu solurken bir yandan kendini düşündü; direnmeliydi, savaşmalıydı. Bir zamanlar görevini yapmamış, kendine sokulan ruhu kurtarmamış, eğitmemişti, aynı hataya artık bir kez daha düşmemeliydi, annesinden sonra kızını da yitirmemeliydi, bu bağışlanmaz bir hata olurdu. Başkalarının çocuklarını, çağlardır süregelen yalanlardan kurtarmaya uğraşıp kendi çocuğunu yalanın kucağına atmak yapılacak şey miydi. Böyle bir davranış alçakça bir örnek olurdu. Herhangi biri karısının direnişleri yüzünden, evindeki barış ve mutluluk uğruna çocuğunun kiliseye gitmesine, tehlikeli, bayağı batıl inançlarla kafasının allak bullak edilmesine göz yumabilirdi. Ama kendisi yapabilir miydi bunu? Laik eğitim adına sınıftaki

haçı duvardan indirmiş, kutsal kentin kurulması için kadının dini etkilerden kurtarılması gerektiğini her yerde açıkça savunmuştu. Böyle konuşan bir insanın kendi çocuğunu dini eğitimle yetiştirmesi bağışlanır şey miydi, bu, güçsüzlüğünün en büyük tanığı olmaz mıydı, kurduğu eseri yıkmak, bozguna uğramak değil miydi? Bütün gücünü yitirmez miydi, evinde gerçekleştiremediği şeyi başkalarından nasıl isteyebilirdi? İnsanın kendi evi her şeyin başında gelirdi; kişi, aklıyla, yüreğiyle önce evine sahip olmalıydı. Ya kızına karşı durumu? Bundan daha iki yüzlü , daha bencil, güçsüz bir örnek verebilir miydi çocuğuna? Louise inançlarını, günah çıkarmaya, Kudas törenine, kiliseye karşı olduğunu biliyordu. Çocuk kendi kendine şu soruyu sormaz mıydı: Babam hem gerçekten bilimden yana, dini bağnazlığa karşı, hem de benim dini eğitimle yetişmeme izin veriyor, bu nasıl iki yüzlü eğitimdir? Demek ki Marc, şöyle düşünecek, ama böyle yapacak, yani düşündüğünün tam tersini yapacaktı? Hayır, hayır, olacak şey değil bu, insanın kurtuluşu için çalışıyor, ve çalışacaktı, karısının önünde yeniden baş eğmesi, kurduğu eserin temelinden çatırdayıp çökmesiydi, bunu yapamazdı.

İlk yıldızların belirip, ışıl ışıl yanmaya başladığı solgun ilkyaz göğünün altında hem yürüyor, hem düşünüyordu Marc. Kilisenin zaferlerinden biriydi bu, en serbest düşünceli aileler bile, halk oyunun tepkisinden korktukları için, çocuklarını kilisenin elinden almaya cesaret edemiyorlardı. Çocuk kutsanmadan, kız Kudas törenine katılmadan nasıl evlenecekti? Evet, yazık ki daha beklemek gerekiyordu, gelenekler aklı yere vurmuştu, ama bilim de bir gün gelecek bütün saplantıları, doğmaları yıkıp atacaktı. Ne var ki düşünen kafalar, ciddi kafalar şimdiden gerekli örneği vermeliydiler. Marc'ın bugün başına gelenler Kilise yüzünden, yobazlık yüzünden değil miydi? Kilise çağlar boyu, kadını, dünyanın bütün günahlarından sorumlu, iblisin kızı şeklinde sunmuş ve onun kafasını günah korkularıyla allak bullak etmişti. Ama cizvitler şeytanca bir buluşla, Tanrıyı, çağın gereklerine uyarlamış, siyasi ve toplumsal egemenliklerini sağlama yolunda kadını ele geçirmiş, papazların buyruğuna sokmuştu. Cizvitler aşkı yere vurmuşlardı. Kadını amaçları için kullanıyorlardı. Kadın ten hazlarını sunan bir yaratıktı, kutsallar onunla yatıp kalkmamalıydılar, ama onun erkek üstündeki cinsel gücünü de unutmamalı, okşayarak, gönlünü hoş tutarak, tatlı sözlerle avutarak, bu yaratıktan, tapınağın iradesini güçlendirecek biçimde yararlanmalıydılar. Böylece, sihirlenmiş ola-

rak cinsel bir araç olarak ışıl ışıl yanmaya, erkeğe karşı bir tuzak hazırlanmaya başlıyor. Bütün anlaşmazlıklar, çağdaş toplumun bütün kavgaları, yarı özgür erkekle, Kilisenin buyruğuna girmiş, köleleştirilmiş kadın arasındaki terslikten doğmuyor mu? Sorun'un çözümünü başka yerde aramaya ne gerek var, kadını, kızlarımızı, eşlerimizi uyutan, onu erkekten koparıp kendine mal eden Kilisenin elinden almalıyız. Kadın bizimmiş gibi görünüyor, aslında bu sahte bir görüntüden başka bir şey değildir, kadın Kilisenin elindedir, o halde bize düşen, bizim olanı Kiliseden çekip almak. Bugün üç güç var karşımızda; kadın, erkek ve Kilise. Kilise ve kadın birleşip erkeğin karşısına dikiliyor, oysa gerekli olan, erkek ve kadının birleşip Kilisenin karşısına dikilmesidir. Karı-kocaya çift adını vermiyor muyuz? O halde çiftin, tek bir varlık olması gerekmez mi? Ne karı, ne de koca, birbirlerinden ayrı hiçbir şey yapamazlar. Ama iki beden, iki akıl birleşip, tek bir beden, tek bir akıl olunca kimseler yenemez, altedemez onları, hayat o zaman güç kazanır, doğada aradığımız mutluluk o zaman gerçekleşir. Marc birden gözlerinin önünde gerçek ışığının pırıl pırıl yandığını gördü: Kadın eğitilmeli, erkeğinin yanındaki gerçek yerini almalı, eşit şartlar altında, tam bir hayat arkadaşı olmalıydı. Çünkü erkeği yalnız ve yalnız, özgür bir kadın kurtarabilirdi.

Marc'ın hüznü dinmiş, yüreği güçlenmişti, cesaretini toplamıştı, savaşını sürdürebilirdi artık. O sırada Geneviève'in geldiğini duydu, günün son ışıklarıyla hafifçe aydınlanan loş sınıfta karşılaştılar. Ayaktaydı, gebeliği yüzünden biraz şişmanca görünüyordu, ama yine de her zamanki gibi uzun ve dimdik duruyordu, tavırları, alev alev yanan gözleri yeni bir fırtınanın kopacağını gösteriyordu.

Kocasına sordu:

- Eee, artık memnun musun bakalım?

- Memnun mu, neden memnun olacakmışım canım?

- Bilmiyor musun... Demek bu büyük havadisi vermek zevki ilk bana nasip oluyor... Yiğitçe çabalarınız sonunda ürününü devşirdi, az önce bir tel geldi. Yargıtay davanın yeniden görülmesine karar verdi.

Sevinçle haykırdı, farkında değildi ama sesinde, zaferi kazanmaktan doğan kızgın bir alay havası da vardı:

- Çok şükür, demek bu ülkede yargıç da varmış; Suçsuz acı çekmeyecek artık!.. Ama acaba haber doğru mu?

- Evet, evet, çok doğru, dürüst insanlardan öğrendim, bir tel yazısı

çekilmiş onlara. Hadi bakalım, çirkef diz boyu artık, sevinebilirsiniz!

Geneviève'in bu acı sözleri şüphesiz softa hanımlarda o olup bitenler yüzündendi. Crabot'nun tayfalarından biri, bir papaz, ya da bir softa hanımlara koşup büyük yıkımı, Tanrının içine düştüğü tehlikeli durumu yetiştirmişti.

Marc, karısının kızgınlığını görmezlikten gelip, kıvançla, kucaklaşmak için kollarını uzattı:

- Teşekkürler sevgilim, bu mutlu haberi verecek senden daha sevgili bir haberci olamazdı benim için. Kucakla beni.

Geneviève kıpırdamadığı gibi, hınç dolu bir hareket yapmaktan da geri durmadı:

- Seni kuucaklayacak mıyım, neden o? Böylesi iğrenç bir hareket senin başının altından çıktığı için mi, dine karşı işlenmiş böyle bir ihanetin suçlusu sen olduğun için mi? Dünyanın en düzenbaz, en adi insanı, iğrenç bir Yahudiyi kurtarmak için ülkeni, aileni, kendini bataklığa attın, gırtlağına kadar çamura gömüldün.

Marc tatlı bir sesle karısını yumuşatmaya çalıştı.

- Böyle konuşma sevgilim. Sen ki bir zamanlar öylesine akıllı, öylesine iyi bir insandın, şimdi nasıl böyle kötü sözler söyleyebilirsin? Yazık, gaflet demek salgın bir hastalık gibiymiş, en sağlam kafalara bile bulaşabiliyor... Biraz düşün anlayacaksın sen de Simon'un suçsuz olduğunu, suçsuz bir insanın zindanda yatması korkunç bir haksızlık, bütün ulusca zararını görürüz bunun, haksızlıklar düzelmezse bir ulusun yaşama imkanı da yok olmuş demektir.

Geneviève kendinden geçmiş, haykırmaya başlamıştı:

- Hayır, hayır, sana inanmıyorum, Simon suçludur, en saygıdeğer, en kutsal kişiler bile suçluluğunu kabul ediyorlar, Simon'a suçsuz demek dinsizim demek gibi bir şey; Tanrının hata işleyeceğini kabul etmektir bu. Hayır, hayır, Simon'un yeri zindandır, o zindandan çıkarsa dünyanın sonu geldi demektir.

Marc yavaş yavaş sabırsızlanmaya başladı:

- Böylesi açık seçik bir konuda anlaşamamamıza şaşıyorum. Bu bir gerçek ve adalet sorunudur. Tanrıyla ne ilgisi var?

- Haltetmişsin sen, Tanrının dışında ne gerçek vardır, ne adalet.

- Hah, işte şimdi büyük bir söz ettin, aramızdaki bütün uyuşmazlık, çektiğimiz bütün acı işte bu düşünceden doğuyor. Tanrıyı iki de bir aramı-

za sokmasaydın mutlaka sen de benim gibi düşünürdün. Bir gün gelecek sağlam bir kafaya, bir yüreğe kavuşup sen de benim gibi düşüneceksin. Tek bir gerçek, tek bir doğru vardır; insan beyninin denetimi altındaki bilimsel gerçek, bilimsel doğru.

Geneviève, iyice çileden çıktı.

- Açıkça söyle bakalım, dinimi, Tanrıya inancımı mı yıkmak istiyorsun?

Marc haykırdı:

- Evet, katolikliği, onun saçma sapan, iki yüzlü, iğrenç öğretimini yıkmak, yok etmek istiyorum. Çocuğu da, kadını da zehirleyen, köleleştiren yobazlığa karşıyım. İleri bir toplum yaratmak için, önce yolumuzun önüne dikilen bu yobazlığı, gericiliği yıkmamız gerek. Din, toplumsal sorundan, siyasi sorundan önce gelen, bir an önce çözümlenmesi gereken bir sorun. Halkı ahlaksızlaştıran, beynini örümcek ağı gibi saran, insanı öldüren yobazlığı, dinciliği, gericiliği yok etmeden tek bir ileri adım atamayız. Ve şimdi beni iyi dinle, sana kararımı söyleyeyim. Louise asla günah çıkartmayacak, Kudas törenine katılmayacak. Eğer buna izin verirsem kendimi görevini yapmamış bir insan sayacağım. Öğrencilerime verdiğim derslerle, kendi düşüncelerimle çelişkiye düşmüş olurum o zaman. Kendi çocuğumu tek önemli şey olan gerçeğe saygı düşüncesiyle yetiştiremezsem, başkalarının çocuklarına ne demeye hakkım olur. Kızımın günah çıkarmasını, Kudas törenine katılmasını kabul ettiğim an bu okuldan da çıkıp gitmem gerekir... Böyle bir şeye de asla niyetim yok, Louise yirmi yaşına gelince ne yapacağına kendisi karar verir.

Geneviève deliye dönmüştü, o anda Louise girdi içeri. Mazeline okul dağıldıktan sonra uzun süre Louise'i bırakmamış, zor bir iğne dantelini ona nasıl öğrettiğini açıklamak için, gülerek, kendisi de birlikte gelmişti. Ufak tefek, ince bir kadındı, güzel değildi ama kendine has bir çekiciliği vardı; yüzü yuvarlak, ağzı biraz büyükçeydi, kara gözleri insanlara sevgiyle bakıyordu, içeri girer girmez yüksek sesle anlatmaya başladı.

- Ne, karanlıkta mı duruyorsunuz... Akıllı, küçük bir kızın neler becerdiğini göstermek için geldim.

O anda Geneviève, Mazeline'in sözlerini dinlemeksizin, sert bir sesle kızını çağırdı.

- Geldin mi Louise. Şöyle yaklaş biraz... Baban yine seninle ilgili, söylemediğini bırakmadı bana... Kudas törenine katılmanı kesinlikle is-

temiyor... Bana gelince, bu yıl mutlaka bu törene katılmanı arzuluyorum. On iki yaşına geldin, bu işi geciktiremeyiz, rezil oluruz sonra... Karar vermeden önce, senin de düşünceni almak istiyorum.

Louise, yaşından önce olgunlaşmış, annesinin ince hatlarıyla, babasının sağduyusunun birleştiği akılı uslu yüzüyle küçük bir hanımı andırıyordu. Sevgi dolu bir sesle karşılık verdi:

- Benim düşüncem mi anneciğim, ah, ne diyebilirim ki. Ben bu iş çözümlendi sanıyordum, babam madem büyümemi bekliyor... Ben de o zaman söylerim düşüncelerimi.

Anne haykırdı:

- Cevabın bu mu hayırsız çocuk? Bekleyeceksin ha. Babandan aldığın korkunç derslerin seni her gün biraz daha benden koparıp aldığı yetmezmiş gibi, sen hâlâ bekleyeyim diyorsun.

Bayan Mazeline anne ve babanın bu büyük acısı karşısında daha fazla dayanamayıp söze girmeye kalktı.

- Ah sevgili kardeşim, Louise sizi taparcasına seviyor, demin söylediği sözlerde ne kötülük var.

Geneviève sertçe döndü öğretmene:

- Siz kendi işinize bakın hanımefendi, bütün bu olup bitenlerden henüz sizi sorumlu tutmadığıma göre işime karışmayın; öğrencilerinize Tanrıya ve büyüklerine saygı göstermeyi öğretseniz çok daha iyi olur... Bırakın da kendi kızımla ben ilgileneyim.

Mazeline kavganın büyümesinden çekinip, bir tek söz etmeden, üzgün bir şekilde çıktı. Geneviève kızına döndü:

- Beni dinle Louise... Sen de Marc, ikiniz de beni iyi dinleyiniz... Burama geldi, yemin ederim burama geldi, bu akşam olup bitenler dolan bardağı taşırdı artık... Beni sevmiyorsunuz. İnançlarım yüzünden işkence çektiriyorsunuz bana, bu evden gitmemi istiyorsunuz.

Karanlık büyük ders salonunun dibinde zavallı Louise, üzüntüden kahrolmuş ağlıyor, Marc kıpırdamadan, sessiz, karısını dinliyordu.

- Bu evden gitmeni mi istiyoruz?

- Evet! Bu evi çekilmez hale getirmek için elinizden geleni yaptınız. Bu rezil yerde daha fazla kalamam artık. Dinsiz, imansız bir yer burası, yanılgılarla dolu. Her sözünüz, her davranışınızla durmadan beni yaralayıp çileden çıkarıyorsunuz. Kaç kez demişlerdi bana zaten, orası senin yerin değil demişlerdi, sizlerle birlikte kalıp ben de lânetlenmek istemiyo-

rum, geldiğim yere dönüyorum.

- Anneannenin yanına değil mi?

- Evet, anneannemin yanına! Benim sığınağım orası, orada huzur bulabilirim ancak. Hiç değilse beni anlamasını, sevmesini biliyorlar orada. Gençliğimi geçirdiğim o evi hiç terketmemeliymişim aslında... Allahaısmarladık! Ne ruhumu, ne bedenimi, beni bağlayan hiçbir şey kalmadı burada!

Ve vahşi bir şekilde, gebeliği yüzünden biraz da sallana sallana kapıya yöneldi. Louise hıçkıra hıçkıra ağlamaya devam ediyordu. Marc, son bir çabayla yolunu kesti:

- Beni seviyorsan bir dakika dinle... Geldiğin yere dönmek istiyorsun, bu şaşırtmıyor beni, zaten onların da istedikleri bu değil miydi, seni benden koparmak için ellerinden geleni yaptılar. Yaşlı bir ev orası, öc duygularıyla dolu bir yer... Git ama şunu bil ki yalnız değilsin, karnında çocuğum var, onu böyle benden alıp başkalarına veremezsin.

Geneviève, kapıya sırtını verip kocasının önünde durdu. Boyu sanki daha uzamış, daha bir dik kafalı kesilmişti. Kocasının yüzüne tükürür gibi haykırdı:

- Evet, onu senden almak, senin iğrenç etkinden kurtarmak için gidiyorum zaten. Bunu da şu zavallı çocuk gibi, kafasını, yüreğini bulandırıp bir köle haline getirmeni istemiyorum. Karnımdaki çocuk henüz benim, koruma bahanesiyle onu da elimden almana izin vermeyeceğim... Hadi, kapının önünden çekil, bırak gideyim.

Cevap vermedi, öfkeye kapılıp sert bir hareket yapmamak için olağanüstü bir güç sarfediyordu Marc. Odanın gittikçe kararmakta olan solgun ışığında bir an birbirlerine baktılar.

Geneviève sert bir sesle tekrarladı:

- Kapının önünden çekil, kararım kesin. Bir rezillik çıksın istemezsin değil mi? İşini elinden alırlar sonra, eserini tamamlayamazsın. Ne eser; güzel derslerinle doğrusu iyi eşkiya yetiştiriyorsun... Hadi çekil yolumdan, sen lânetli okulunla uğraşmana bak, bırak ben de Tanrıma döneyim, o Tanrı ki bir gün cezanı verecek elbet.

Marc, yüreği yaralanmış, mırıldandı:

- Ah zavallı karıcığım, ne mutlu ki bu konuşan sen değilsin, bu dil senin dilin değil, seni bana karşı vurucu bir silah olarak kullanmak isteyen zavallı insanların dilini konuşuyorsun; onların dilini çok iyi tanırım, bütün

umutları, bütün istekleri bu değil mi, beni işimden attırıp okulumu kapatmak, eserimi öldürmek değil mi? Hep aynı sözler, Simon'un dostuyum çünkü, suçsuzluğu yakında ortaya çıkacak, yok etmek istedikleri birine yardım ettim çünkü... Çok haklısın, bir rezillik çıkmasını istemiyorum, kimseye bayram ettirmeye niyetim yok.

Geneviève, yeniden, direnen bir sesle tekrarladı:

- O halde bırak da gideyim.

- Bildiğini yap... Ama önce şunu söylemek isterim. Salgın bir hastalığa yakalanmış, acı çeken küçük bir çocuksun sen benim için, iyileşmen uzun sürecek. Seni seviyorum, umutsuz değilim, iyi bir insansın, sağlam bir yapın var, hem akıllı bir kadın, hem seven bir annesin, bir gün bu kara düşlerden uyanacağına inanıyorum... Birlikte on dört yıl geçirdik. Seni hem kadın, hem eş, hem anne yapan benim. Gerçi hatalarım oldu, uğraşıp eksik yanlarını onarmaya kalkmadım, seni eğitemedim, ama yine de bazı şeyler verdim sana, bunların bir gün etkisini gösterip, seni kara düşlerden uyandıracağına umutluyum.

Kadın meydan okur gibi güldü:

- Bu sözler!

Marc kendinden emindi:

- Gerçeği anladığın zaman bir gün döneceksin bana, sen yumuşak, seven bir kadınsın, doğruya uzun zaman gözlerini yumamazsın... Hiçbir zaman sert davranmadım sana, inançlarına hep saygı gösterdim, bir çılgınlık nöbeti geçiriyorsun, madem başka türlü iyileşmene imkân yok, git çılgınlığının doya doya tadına var.

Kapının önünden çekildi, Geneviève, on dört yılını geçirdiği, aşkın en tatlı günlerini yaşadığı bu aile ocağını nasıl bir anda bırakıp gidecekti, duraksar gibi oldu. Kocasının son sözleriyle yüzü daha bir acıyla dolmuş, odadan uçup gitmişti sanki. Ama birden kararını verip, boğuk bir sesle haykırdı:

- Elveda!

Louise, yoğun karanlıklar içinde, acıdan bitip tükenmişti, annesini bırakmak istemedi, atıldı:

- Anneciğim, anneciğim, bizi böyle bırakıp gidemezsin. Biz ki seni seviyor, senin mutlu olmanı istiyoruz.

Kapı birden kapandı, hızlı ayak seslerinin gürültüsüne karışan boğuk, uzak bir çığlıktan başka ses yoktu:

- Elveda! Elveda!

Louise hıçkırıklar içinde, yalpalaya yalpalaya babasının kollarına atıldı, baba kız, sınıftaki bir sıranın üzerine oturup birlikte ağladılar. Ortalık tamamen kararmış, gecenin karanlık örtüsü inmişti. Bu kara büyük salonu şimdi yalnızca kesik hıçkırık sesleri dolduruyordu. Boş evden geceye, büyük bir sessizlik ve yalnızlık akıyordu. Sevgili kadın, sevgili anne gitmişti, evlerini yasa bürümek için, babanın ve çocuğun elinden anneyi almışlardı. İşte gericilerin, yobazların uzun çalışmaları ürününü vermişti. Onu güçsüz kılmak, eserini yıkmak için Geneviève'i elinden almışlardı. Büyük acı çekiyor ve korkmadan doya doya ağlıyordu, ıssız evinin koyu karanlıklarında kızıyla birlikte böyle hıçkıra hıçkıra ağladığını kimseler görmüyordu nasıl olsa. Zavallı baba, yüreğinin derinliklerinden gelen bir başka buruk acıyı kızına söylemeden ağlıyordu: Ya onu da elinden alırlarsa bir gün?

Aynı akşam Marc, kasabanın yetişkinlerine de ders vermek zorunda olduğundan sınıfın gaz lâmbalarını yaktı, içerisi aydınlandı, kasabalı sıradaki yerlerini aldı. Eski öğrencilerinden bir çoğu, işçiler, genç esnaflar bu tarih, coğrafya, fizik, kimya, biyoloji derslerini titizlikle izliyorlardı. Marc, öğretmen masasındaki yerini alıp bir buçuk saat kadar, açık, aydınlık bir dille, dinin bulandırdığı bu insanlara bilimsel değerleri öğretmeye çalıştı. Dili konuşuyordu ama yüreği kan ağlıyordu, evi barkı yıkılmış, sevgili eşi, karısı gitmişti, artık yukarıdaki odalarına çıktığında onu bir daha bulamayacaktı, bir zaman ona sıcak gelen odalar şimdi soğuk bir yüzle karşılayacaktı baba kızı. Kimse okuyamadı yüzünde büyük hüznünü, adı bilinmeyen bir yiğit gibi eserini tamamlamaya uğraşıyordu.

Üçüncü Kitap

I

Yargıtay çalışmalarına başlamıştı. David ve Marc, bir akşam, Lehmann'ların karanlık, küçük terzi evinde buluşup bundan böyle izleyecekleri yolu kararlaştırdılar. Gericilerin, çıkarcı çevrelerin kışkırtmalarına meydan vermemek için birbirleriyle görüşmeyeceklerdi. Davanın yeniden görülmesi kabul edileli beri Lehmann ailesinin,
Simon ailesinin sevinci sonsuzdu. Yargıtay dürüst bir soruşturma yaparsa Simon'un kurtuluşu yüzde yüzdü. Dava ülkenin en büyük yargıçlarının e-

lindeydi, bu yüksek yargıçların vicdanından, aklından şüphe eder görünmeden davanın gidişini uyanık bir gözle izlemek yeterdi. Ne var ki bu zavallı insanların sevincini gölgeleyen bir haber vardı. Simon'un sağlığının iyi olmadığını öğrenmişlerdi, gerçek ortaya çıkmadan zindanda çürüyüp gitmesinden korkuyorlardı. Yargıtay, kesin bir karara varmadan kendisinin Fransa'ya getirilmemesinden yanaydı, soruşturma ise aylarca uzayabilirdi. David, şimdiye dek olağanüstü bir güçle direnen kardeşinin, kendisini umutsuzluğun, ölümün pençesine salmayacağına güveniyordu. Simon'u bilirdi, onunla ilgili gençlik günlerinin anılarını anlatıp aileyi avutmaya çalışıyordu. Evlerinin mutluluğu konusunda Simon her zaman olağanüstü bir güç göstermiş, yılmadan, usanmadan mücadele etmişti. Prensip sahibiydi, sağlam bir bilinci, direnme gücü vardı. Marc ve David, zafer kesinmiş gibi davranıp, bundan böyle hiçbir şüphe, hiç bir sabırsızlık göstermeden davayı izlemeyi kararlaştırarak birbirlerinden ayrıldılar.

O günden sonra Marc, daha bir güçle kendini öğrencilerine verdi. Çektiği acılar, karşılaştığı engeller çabasını daha bir arttırmış gibiydi, sabahtan akşama dek, yılmadan, usanmadan, geleceğin özgür kuşağını eğitmeye, yetiştirmeye uğraşıyordu. Derste, bir ağabey gibi, bütün bilgisini onlarla bölüşüyor, böylece büyük hüznünü, kanayan yüreğinin acısını unutmaya çalışıyordu. Ama akşamları, bir zamanlar aşkının doldurduğu, şimdi bomboş kalan evine döndüğünde, korkunç acı yeniden yüreğine çörekleniyor, bu soğuk odalarda daha ne kadar böyle yaşayıp yaşayamayacağını soruyordu kendine. Louise okuldan döndüğünde acısını biraz dindirebiliyordu, ama akşam olup, yemek masasına oturmak için lâmbayı yaktıklarında odaya derin bir sessizlik çöküyor, baba kızın ağzını bıçak açmıyordu. Kadınsız, annesiz bir evin çekilmez olduğunu anlıyorlardı. Günlük olaylardan söz edip annenin yokluğu düşüncesinden kendilerini kurtarmaya çalışıyorlardı ama ne yapsalar, ne etseler söz hep gelip anneye dayanıyor, iskemlelerini birbirlerine yanaştırıp, yalnızlıklarında ısınmak istermiş gibi baba kız el ele tutuşuyorlar, sonra Louise babasının kucağına oturup bir kolunu boynuna doluyor ve bütün bir akşamı ağlayarak geçiriyorlardı. Bir ölüm sessizliği içindeydi ev, anne, hayatı, ışığı, sıcaklığı, herşeyi beraberinde alıp götürmüştü sanki.

Bütün bu acılara rağmen Marc, Geneviève'in eve dönmesi konusunda hiç bir girişimde bulunmadı, karısının üstündeki kocalık haklarını kullanarak onu eve dönmeye zorlamadı, bir rezillik çıkmasını istemiyordu, düş-

manlarının arzusu da bu değil miydi, rezil olup görevinden atılmasına uğraşmıyorlar mıydı, elbette onların tuzağına düşmeyecekti. Öte yandan aşkın gücüne de güveniyordu, umudunu yitirmemişti. Geneviève sonunda gerçeği anlayacak, yuvasına dönecekti. Karnında kendinden bir çocuk taşıyordu, çocuk ikisinin de olduğuna göre, doğar doğmaz alıp getirecekti kocasına. Kilise yüreğinden kocasına karşı aşkını söküp alabilirdi, ama annelik duygularını nasıl öldürecekti, anne kocasından uzak da kalsa çocuğundan ayrılamazdı. Bir ay böylece beklemekle geçti. Geneviève'in doğumu yaklaşmıştı. Marc bu düşünceye, doğumdan sonra karısının eve döneceği düşüncesine kendini iyice alıştırmıştı, doğumla çektikleri büyük acının sona ereceğini sanıyorlardı. Kızı Louise'i annesinden asla ayırmamış, perşembe günü öğleden sonraki ve pazar tatil saatlerini annesinin yanında geçirmesi için onu bayan Duparque'ın evine gönderiyordu. Louise dönüşte ona annesini anlatıyordu, zavallı baba, kızı annesinin yanından geldiğinde onu kucağına alıp uzun uzun dinliyor, Geneviève'le ilgili sorular soruyor, hüznünü bir az olsun gidermeye çalışıyordu.

- Anneni nasıl buldun bugün bakalım yavrum? Gülüyor mu, memnun görünüyor mu? Seni sevip seninle oynadı mı?

- Hayır baba... Biliyorsun uzun zamandan beri gülüp şakalaşmıyor, oynamıyor benimle. Burdayken yine biraz neşeliydi, ama büyükannemlerde üzgün buldum onu, hasta gibi bir hali var.

- Hasta mı?

- Hayır, öyle yataklık hasta demedim, tersine, şöyle bir yerde rahatça oturamıyor bile, boyuna dolaşıyor, elleri de ateşi varmış gibi, alev alev yanıyor.

- Bugün ne yaptınız bakayım yavrum?

- Her pazar olduğu gibi kiliseye, törene gittik. Sonra ikindi kahvaltısı için eve döndük. Evde tanımadığım bir din adamı vardı, vahşi vahşi hikâyeler anlatan bir misyoner.

Louise anlattıkça, Marc, acı acı, yalnızca onu dinlemekle yetiniyor, kızın yanında annesini eleştirmek istemiyordu, annenin bu konudaki sözlerini dinlemeyeceksin, kiliseye gitmeyeceksin falan demiyordu.

- Benden söz etti mi sana yavrum?

- Hayır baba... Evde kimse senden söz etmiyor bana; sen de tembihlemiştin ya, onlar sorarsa söyle, yoksa benden söz etme demiştin ya, bu yüzden ne ben konuşuyorum seninle ilgili, ne onlar, sanki hiç yokmuşsun

gibi.

- Sanırım büyükanne sana kötü davranmıyor?

- Büyükanne Duparque'ın benimle hiç ilgilendiği yok, yüzüme bile bakmıyor, canıma minnet, bazan beni azanlamaya kalktığında gözlerine bakıyorum da korkuyorum bayağı... Ama anneannem Berthereau, kimse görmediği zamanlar bana karşı çok nazik, şeker veriyor, beni kucaklayıp bağrına basıyor.

- Anneannen ha!

- Evet, hattâ bir gün seni sevdiğini de söyledi bana. O evde senden söz eden tek insan anneannem.

Marc, Louise'in şimdiden hayatın acılarını duymaması için hiçbir şey söylemiyor, kızını dinlemekle yetiniyordu. Kocasının çok sevdiği, üstüne titrediği bayan Berthereau'nun anlayışlı, iyi bir insan olduğunu her zaman sezmişti zaten. Zavallı kadın dul kalınca, sofu annesinin, katı yürekli bayan Duparque'ın dinsel kuralları altında ezik bir hayat sürdürüyordu. Biliyordu Marc, o evde bayan Berthereau'nun kendisine dost bir insan olduğunu. Ama korkunç anne kızının gözünü öyle bir yıldırmıştı ki kadıncağız ağzını açıp konuşmaya cesaret edemiyordu.

- Anneanneni sev kızım, söylemiyor ama, tüm bu olup bitenler bizler kadar onu da üzüyor. Hele de anneni yavrum, ikimizin yerine de kucakla, sen onu kucakladıkça okşadıkça, ellerinde parmaklarında biraz da benim bulunduğumu duyacaktır.

- Olur baba.

Akşamlar, bazan çok acı, bazan da tatlı uzayıp gidiyordu böyle. Pazar günleri Louise, annesiyle ilgili üzücü haberler getirdiğinde zavallı Marc, karısının son durumunu öğrenmek için perşembe günlerini iple çekiyordu, zira Geneviève şimdi sık sık sinir buhranları geçirmeye başlamıştı. Karısının bunalımları şaşırtmıyordu Marc'ı, zavallı kadını bu hale getiren dinin o saçma ve ahlaksız alevleriydi. Perşembe günleri, Louise döndüğünde, annesini güler yüzlü gördüğünü, evdeki kediyi sorduğunu öğrenince yüreği rahatlıyor, kızıyla birlikte o da gülmeye başlıyor ve yeniden, sevgili karısının doğacak çocuğuyla birlikte ona döneceği günleri bekliyordu.

Geneviève gideli beri bayan Mazeline, Marc'ın ve Louise'in en güvenilir, en yakın dostları olmuştu. Hemen her akşam, okul dağıldıktan sonra Louise'in elinden tutup, kadınsız kalan bu evin kıyısına köşesine biraz çeki düzen vermeye çalışıyordu. Marc'ın ve Mazeline'in öğretmen

evleri hemen hemen yan yanaydı, aralarında yalnızca bir avlu vardı, arkadaki küçük bahçeleri ise bir kapıyla birbirine açılıyordu. Marc, eskiden beri, bu iyi yürekli, çalışkan kıza büyük bir sevgi ve saygı duyardı. Geneviève gittikten sonra daha sık görüşmeye başlamışlardı. Marc, Mazeline'i Jonville'de tanımıştı, sağlam kafalı, akıllı bir kadındı, öğrencilerini her zaman, gerçeğe, akla saygı duyan, insanları sevmesini bilen kimseler olarak yetiştirirdi. Kasabada, Maillebois'da ise bu saygısı, sevgisi daha bir artmıştı, Mazeline'in, gelecek kuşağı kurtarmak için çalışan, kendi ülkülerini gerçekleştirmeye uğraşan bir öğretmen olduğunu, yolunda sabırla ilerlediğini daha bir yakından görmüştü, tam bir öğretmen, tam bir eğiticiydi. Mazeline'i tanıdıkça eski inancında ne denli haklı olduğunu iyice anlıyordu, kadın erkeğe yardımcı olmadığı sürece hiçbir amaç gerçekleşemezdi. Mutlu bir gelecek için çalışan tek bir kişiyi bile görmek ne büyük güç veriyordu insana! Yuvasının büyük yıkımı içinde Mazeline tek yakın, kıvançlı dost, avuntu ve umut kaynağı oldu.

Marc'ı en çok memnun eden olaylardan biri de, kızının bayan Rouzaire'in elinden kurtulmasıydı, Mazeline'in gelişiyle birlikte Louise de değişmeye başlamıştı. Rouzaire'in zamanında büyük üzüntü duyuyordu Marc. Kızı okuldan alamıyordu, öte yandan onun çocukları nasıl dualarla, kilise törenleriyle yetiştirdiğini de görüyordu. Böyle bir öğretmenle yan yana çalışmak ayrıca güçleştiriyordu işini. Kendisi öğrencilerini yalnızca bilimsel gerçeklerle yetiştirmeye çalışırken, komşu kızlar okulu, bilimsel eğitimi bir yana atıp kızları İsa'ya hazırlıyordu. İki okul arasındaki bu çelişki ailelere yansıyor, sürekli kavgalar, anlaşmazlıklar yaratıyordu. Fransa zaten bu yüzden birbirine düşman iki kampa ayrılmış, hep bu toplumsal yaranın acısını çekiyordu. Erkek kardeşin kız kardeşle, kocanın karısıyla, oğulun anneyle anlaşamadığı, kelimelerin aynı anlam, aynı değeri taşımadığı bir evde mutluluk nasıl kurulabilirdi? İyi yürekli Salvan ve Le Brazer kasabaya aklı başında Mazeline'i getirmeye çalışırken, kızını yobaz bir öğretmenin elinde görmenin ıstırabını çeken Marc'ı memnun etmekle kalmamış, kendi arzularını, ilk öğretimi birleştirme arzularını da gerçekleştirmeye uğraşmışlardı. Kadın ve erkek öğretmen eğitimde yan yana yürümeli, aynı inançları bölüşmeli, aynı gerçekleri öğretmeliydiler. Zaten Marc'la Mazeline yan yana gelince kasabada kısa zamanda eğitim ağacı meyvelerini vermeye başlamıştı. Geleceğin kadınları ve erkekleri, bugünün küçük kızları, oğlanları, tohumu birlikte atmaya koyulmuşlardı bile.

Bayan Mazeline'in Geneviève gittikten sonra gösterdiği dostça yakınlık ayrıca duygulandırmıştı Marc'ı. Durmadan büyük bir sevgiyle Geneviève'den söz ediyor, onun kusurlarını bağışlamaya çalışıyor, Marc'dan, kanunların kendisine verdiği kocalık haklarına dayanarak sakın karısına karşı sert bir koca, bencil bir efendi gibi davranmamasını istiyordu. Marc'ın böyle sabırla, inançla, sağduyuyla bekleyişinde Mazeline'in öğütlerinin payı büyüktü. Mazeline, Marc'ı avutmakla kalmıyor, Louise'in yüreğindeki anne özlemini de dindirmeye çalışıyor, ona tam bir annelik yapıyordu. Böylece, baba, kızın, Geneviève gideli beri acı çektikleri yuvayı tatlı dostluğuyla, sevgisiyle dolduruyordu.

Bu güzel yaz günlerinde, Marc ve Louise, her akşam arkadaki küçük bahçede bayan Mazeline'le oturup sohbet ediyorlardı. Bahçelerin arasındaki ortak kapının sürgülerini kaldırmışlardı. Bayan Mazeline kendi bahçesinden komşu bahçeye geçiyor, bir masada oturup konuşuyorlardı. Marc'ın bahçesinde bir leylâk kümesi vardı, sanki bir orman köşesinde, bir meşe ağacının altındalarmış gibi, bu kümeye, şakadan, orman adını takmışlardı. Bütün bir gün oturduktan sonra, tam akşam olup tan yeri kızarırken sohbet daha da tatlılaşırdı.

Bir akşam şüphesiz, kendisinin de büyüyüp uzadığını hesaba katmış olacak ki, Louise ansızın bayan Mazeline'e sordu:

- Neden evlenmiyorsunuz öğretmenim?

Öğretmen bir kahkaha attı:

- Ah canım, şöyle bir baksana bana, bu kocaman burunla, bu ufak boyumla nasıl koca bulayım.

Louise şaşkın, öğretmenini alıcı gözle süzmeye başladı, çünkü hiç de çirkin bulmuyordu onu. Haksız değildi kızcağız, çirkin değildi öğretmeni. Gerçi boyu biraz kısa, burnu irice, yüzü ablak, alnı hafif dışarı doğruydu, elmacık kemikleri sivri ve kırmızıydı ama insana sevgiyle bakan son derece güzel gözleri bütün yüzüne tatlı bir anlam kazandırıyordu.

Louise:

- Çok güzelsiniz, erkek olsam sizinle evlenmek isterdim dedi.

Bu söz Marc'ın çok hoşuna gitmişti, ne var ki aynı sözler bayan Mazeline'e, gizli, hüzün dolu bir heyecan vermişti.

Bir an durakladıktan sonra gülerek cevapladı Loise'i:

- Demek ki erkeklerin zevki seninkine uymuyor. Yaşım yirmi, yirmibeş olsaydı seve seve evlenirdim, ama beni isteyen kimseye rastla-

madım. Bugün ise artık otuzaltı yaşına geldim, evlilik için geç bir yaş.

Marc sordu:

- Neden geç olsun?

- Neden mi? Dedim ya evlilik için geç bir yaş... Öğretmenlik yapan bir kadını, yoksul bir aileden gelen dar gelirli bir ilkokul öğretmenini kim alır? Az kazanan, çok çalışan, yurdun izbe bir köşesindeki bir öğretmenin bu şartlarını hangi koca kabul eder, hangi erkek onun peşine takılıp uzak bir köyde, bir kasabada yaşamaya yanaşır. Bir ilkokul öğretmeni, kendi gibi birini, yoksulluğu bölüşen bir başka öğretmeni bulamazsa, o, evde kalmış demektir... Benim durumum da işte bu, ama yine de mutluyum.

Daha da canlanarak devam etti:

- Biliyorum, evlilik çok önemli bir ihtiyaç, bir kadının mutlaka evlenmesi gerekir, eş olmayan, anne olmayan bir kadın görevini yapmamış, yaşamamış demektir. Doğanın isteklerini yerine getirmeyen bir insan, sağlam bir yapıdan da yoksun demektir, mutsuz bir insan demektir. Kız öğrencilerime verdiğim derslerde bu nokta üzerinde önemle durur, bir gün mutlaka evlenmeleri, çocuk doğurmaları gerektiğini tekrarlarım hep... Ne var ki şu ya da bu nedenle, bir kadın unutulmuş, evlenememişse, kendine mutluluk verebilecek başka bir meşgale bulmalıdır. Ben de kendimi görevime verdim, durumumdan pek yakındığım da yok, her gün, sabah akşam bir yığın çocukla haşır neşirim, yine de anne sayılırım. Yalnız değilim, koca bir aileyim.

Gülüyordu, gelecek neslin bütün sorumluluğu omuzlarındaymış gibi çalışan bu yalnız, evde kalmış kız, büyük çabasından sade bir dille söz ediyordu.

Marc hak verdi:

- Evet, hayat kolay değil bizler için, ve ona karşı direnmeyi bilmek gerek, yıkımları ancak böyle göğüsleyebiliriz.

Batan güneşin kızıl ışıklarıyla doldurduğu bu küçük bahçede, Marc ve bayan Mazeline, akşamları çokluk Geneviève'den söz ederek geçiriyorlardı. Hele de perşembe günleri öğlen sonralarını annesinin yanında geçiren Louise, bayan Duparque'lardan döndüğünde, konuşmalar hep Geneviève'in çevresinde dolaşırdı. Louise bir gün çok heyecanlı, telaşlı geldi: O gün annesi, Kapüsenler Kilisesindeki, Hazret Saint-Antoine de Padoue onuruna yapılan bir törene alıp götürmüş, ama tören sırasında bayılmıştı; burnu karnındaydı üstelik, durumu endişe vericiydi.

Marc, umutsuz, üzgün bir sesle:

- "Sonunda öldürecekler karımı" dedi.

Bayan Mazeline üzgün kocayı avutmak istedi:

- Hayır, hayır, korkmayın bay Froment, Geneviève sağlıklı, sağlam bir kadındır, hastalık bedeninde değil, kafasında. Göreceksiniz dostum, bir gün akıl yürekle birleşip hastalığı yenecek... Ne yapsın kadıncağız, aldığı dini eitimin, dini öğretimin acısını çekiyor, manastırda yetişmesinin sonucu bütün bunlar, kadını köleleştiren bu manastırlar, bu softa yatakları kapanmadıkça ne kadın kurtulur, ne de mutsuzluklar son bulur, Geneviève'i suçlayamayız, bütün bu olup bitenlerin gerçek suçlusu yobaz eğitim. Karınız Kilisenin el koyduğu, dehşet saldığı, alıklaştırdığı atalarının hatalarını ödüyor.

Marc üzüntüsünden, kızının varlığını unutup yakınmaya başladı:

- Ah! Her ikimizin de mutluluğu için, keşke hiç evlenmeseydik çok daha iyi olurdu. Ne o bana eş olabildi, ne ben ona bir koca.

Mazeline sordu:

- Kiminle evlenecektiniz sanki, burjuva ailelerinde dini eğitimle yetişmeyen, yalan ve yanılgılarla beyni yıkanmayan bir kız bulabileceğinizi mi sanıyordunuz? Şunu iyi bilin ki dostum, sizin aradığınız, geleceğin işçisi, aydın kadın henüz yok, onu yaratmak gerek. Evet, sağda, solda, tektük aradığınız gibi birkaç kız görebilirsiniz, ama onlar da soyaçekimin, yoz bir eğitimin etkilerini taşıyorlar, henüz kişilikten yoksunlar.

Sonra o tatlı ve kararlı haliyle gülümsedi.

- Biliyor musunuz, işte ben de böyle kadınlar; saplantılar, dogmalardan kurtulmuş kocalar için, gerçeğe ve adalete susamış kadınlar yetiştirmeye, senin okuttuğun küçük delikanlıların yarınki eşlerini hazırlamaya uğraşıyorum... Size gelince, dünyaya erken açmışsınız gözlerinizi, işte bütün sorun bu dostum.

İki ilkokul öğretmeni, geleceğin bu sade işçileri, kulaklarını dikip sessiz sessiz kendilerini dinleyen on üç yaşındaki kızı bir an için unuttular. Marc, bir tür duygusal ölçülülükle, şimdiye dek kızına böyle şeylerden söz etmemişti. Kızına verdiği öğütlere örnek; iyi, içten ve dürüst bir insan olmakla yetiniyordu, zaten Louise de taparcasına seviyordu babasını. Ne var ki, Louise büyümüştü, birçok şeyi kendiliğinden değerlendiriyordu artık, babasıyla öğretmeninin konuşmaları arasına girmeye henüz cesaret edemiyordu ama, o da bütün çocuklar gibi, anlamaz görünürken bu konuşma-

dan kendisine gerekenleri kapıyordu. Gecenin karanlığında dudakları hafif kıpırdar gibiydi, ağzı durgun, kapalıydı ama sanki kendi kendine bir şeyler söyleniyor, annesinden başka, dünyada en çok sevdiği bu iki insanın düşüncelerini küçük kafasına yerleştiriyordu. Bir gün, babası ve öğretmeni yine böyle konuşurken, derin bir düşünceden uyanır gibi, bütün söylenenleri çok iyi anladığını gösteren bir cümle kaçırıverdi:

- Ben ilerde babam gibi biriyle evleneceğim, babam gibi bir erkekle evlenirsem birbirimizi anlar, anlaşabiliriz. Evet, ikimiz de aynı şekilde düşünürsek işler pek güzel yoluna girer.

Geneviève sorununun bu biçimde bir çözüme bağlanması bayan Mazeline'in pek hoşuna gitmişti. Ama Marc duygulanmıştı bu sözlerden, kızının küçük kafasında, kendi sağlam ve aydınlık aklının, gerçek tutkusunun yavaş yavaş uyanmaya başladığını görüyordu. Şüphesiz henüz bir çocuktu Louise, yıllar sonra nasıl bir kadın olacağı şimdiden pek kestirilemezdi, ama yine de, yanılgılardan uzak, özgür bir aklın ilk ışıkları, ilk belirtileri vardı onda. Henüz çocuk olan kızında, geleceğin büyük yardımcısı, dağılan yuvanın yapıcısını görüyormuş gibi, öylesine tatlı buldu sözlerini. Yuvadan kaçan anne kuşu yuvaya o mu döndürecekti, kopan sevgi bağlarını yeniden o mu düğümleyecekti?

Louise'in, Capucins Alanındaki küçük evden getirdiği haberler gün geçtikçe daha da kötüleşmeye başladı. Doğum yaklaştıkça Geneviève daha bir üzülüyor, daha bir hırçınlaşıyor, bu hırçınlığını, saçlarını okşamak isteyen kızının ellerini itmeye kadar vardırıyordu. Yeniden bayılmaya başlamıştı. Bazı uyuşturucu ilâçlar kullanıp da, bunların etkisizliğini görüp, kendi kendine iki katını içmeye kalkan, yavaş yavaş kendini zehirleyen hastalar gibiydi, gittikçe çoğalan bir dini çöküntünün, gizemli çırpınışların kollarına atılıyordu. Yine, tatlı bir yaz akşamı çiçekli küçük bahçede otururlarken, Louise'nin getirdiği haberler bayan Mazeline'i çok telâşlandırmıştı, Marc'a bir öneride bulundu:

- Karınızla gidip bir görüşsem mi dostum? Beni severdi bir zamanlar, kendisiyle konuşsam belki sözlerimi dinler.

- Ne diyeceksiniz ona?

- Ne mi diyeceğim? Aslında kendisinin sizi sevdiğini ama bunun farkına varamadığını, bütün bu acıların bir yanlış anlama sonucu ortaya çıktığını, taşımaktan vicdan azabı duyduğu sevgili yavrusunu kollarına alıp evine döndüğünde bütün bu ıstırapların son bulacağını, bir kadının yerinin

her zaman kocasının yanı olduğunu söyleyeceğim.

Mazeline'in sözleri çok duygulandırdı Marc'ı, gözleri buğulandı. Marc'dan önce, Louise atılıp araya girdi:

- Ah, hayır, hayır öğretmenim, sakın annemin yanına gitmeyin.

- Neden gitmeyeyim canım?

Louise kızardı, Capucins Alanındaki küçük evde öğretmeninden kinci, ve kötü bir dille söz edildiğini nasıl söyleyebilirdi. Bayan Mazeline, bir öğretmen olarak, saldırının her türlüsünü gördüğü için, öğrencisinin söyleyemediğini anlamakta güçlük çekmedi:

- Annen beni sevmiyor mu artık? Beni asık bir yüzle karşılamasından mı korkuyorsun?

- Ah, hayır, annemin bir şey söylediği yok, ötekiler...

Marc heyecanını yenip kendini toparlamıştı:

- Çocuğun hakkı var, iyilik etmek isterken kötülük bulursunuz sonra, oraya gitmeniz hiçbir işe yaramaz. Gösterdiğiniz yakınlığa çok teşekkür ederim, ne iyi bir yüreğiniz olduğunu biliyorum.

Sonra uzun bir sessizlik başladı. Bakışlarında gökyüzü, dümdüz ve masmavi uzanıyor, bu sonsuz mavilikten, güneşin kırmızıya boyadığı yoğun, ferahlatıcı mavi ışıklar iniyordu. Küçük bahçedeki çiçeklerin kokuları yayılıyordu. Güzel bir gün sona ererken, hüznün durgunlaştırdığı üç insan, evlerine dağılıncaya kadar bir daha konuşmadılar.

Üç insan hüzün ve yalnızlıklarını küçük bahçede bölüşürken kasabalı durdu mu? Söyleyeceğini söyledi. Geneviève'in evden ayrılışının daha sekizinci gününde kasabada iki öğretmenin, korkusuzca, utanmadan, herkesin gözü önünde nasıl rezilce seviştikleri dillere destan oldu. İki de bir sınıfından sıvışıp buluşuyorlar, hele de akşamları, bütün komşu pencerelerin önünde, erkekler okulunun küçük bahçesinde saatlerce baş başa veriyorlardı; işin en iğrenç yanı, onlar sevişirken zavallı çocuk da orada bulunuyor, pis arzularına tanıklık ediyordu. Bu olayla ilgili nice ayrıntılar dolanıyordu ortalıkta. Cumhuriyet Alanından gelip geçenler nasıl gülüştüklerini gözleriyle görmüş, söyledikleri açık saçık, hayasız şarkıları kulaklarıyla duymuşlardı. Bir de efsane uydurulmuştu; sözde Geneviève bu iki insanın, eğitsin diye ellerine teslim edilen kız çocuklarına edepsiz şeyler öğreten Mazeline olacak kadınla kocasının rezil ilişkisine artık dayanamamış, evini terketmişti. Bu iki hayasızı taşlayıp, hem iğrenç ilişkilerine alet ettikleri Louise'i, hem kendi çocuklarını Allahsızlardan kurtarmalıydılar.

Bu dedikodulardan bazıları Marc'ın kulağına kadar geldi, omuzlarını silkmekle yetindi. Kaynağı belliydi bu sözlerin, papazlarla yaptığı gırtlak gırtlağa mücadelenin bir sonucuydu. Geneviève gidince hüznünü, acısını yüreğine gömmüş, papazların eline hiçbir koz vermemişti. Yobazlar, karısını elinden almakla umduklarına kavuşamayınca şimdi bu söylentiyi yayıyorlardı. Görevinden attırmaları için karısını almaları yetmemişti, o halde nasıl rezil edeceklerdi öğretmeni, iğrenç bir dedikodu uyduracaklar, Tanrının gönlü hoş olsun diye yalanlarla cumhuriyetçi eğitimi karalayacaklar, lekeleyeceklerdi. Simon davasının yeniden görülmesi ortaya çıkar çıkmaz kutsal Crabot, Valmarie'deki hücresine kapanır olmuş ama elbette boş durmamıştı, papazları kasabayı çalkalamaya devam ediyor, sık sık cübbelerini yeldire yeldire Valmarie yolunda gidip gidip geliyorlardı. Kentte, kasabada, köyde, manastır köşelerinde, günah çıkarma hücrelerinde papazlar sofu kadınların kulağına fısıldayıp duruyordu. Bütün ailelere, işçisine, köylüsüne, yoksuluna, orta hallisine, memuruna, esnafına, İsa'nın sevişmeye kapalı dininin yakıp tutuşturduğu evde kalmış kızlara bu söylentiler, işte hep manastırın karanlık köşelerinden yayılıyordu. Marc'ı tek kızdıran şey, bu sözlerin Geneviève'in de kulağına fısıldanması ihtimaliydi. Bunları duyan Geneviève, büsbütün öfkelenecek, evine bir daha dönmeyecekti.

Bir ay daha geçti, böylece, doğum iyice yaklaştı. Günleri sayıp duran Marc, hiçbir haber alamayışına şaşıp dururken, bir perşembe sabahı, hanımların hizmetçisi Pélagie eve geldi, kısa ve duru bir sesle o gün öğleden sonra Louise'in eve gelmemesini söyledi. Marc Geneviève'in durumunu öğrenmek, açıklayıcı bir bilgi almak için ardından koştuğunda, kadın, Geneviève'in pazartesi günü doğum yaptığını, hasta olduğunu söylemekle yetindi. Bayan Duparque'dan ağzını açmama buyruğu aldığı halde konuştuğuna canı sıkılmıştı, başka bir şey söylemeden çekip gitti. Marc bir baba olarak, sanki hiç yokmuş gibi hesaba katılmamasına, karısının doğumuna çağırılmamasına fena halde içerlemişti. Bir çocuğu oluyordu ve kimse gelip söylemiyordu kendisine. Bu kadarına da dayanamazdı, tepesi attı, şapkasını kaptığı gibi fırladı ve soluğu anneannenin yanında aldı.

Pélagie, kapıyı açıp Marc'ı gördüğünde hayretten soluğu kesilecekti, adamın küstahlığına şaşıp kalmıştı, Marc bir el hareketiyle onu ittiği gibi, tek bir kelime söylemeden salona girdi. Bayan Duparque pencerenin önündeydi. Biraz arkada kaynanası Berthereau ise ağır ağır nakış işliyordu.

Alandan gelen solgun bir ışıkla aydınlanan bu sessiz küçük salon her zamanki gibi nem ve küf kokuyordu. Korkunç büyükanne, Marc'ı görünce, birden ayağa kalkıp sert bir sesle bağırdı:

- Nasıl! Ne işiniz var burda bayım... Ne istiyorsunuz? Neden geldiniz?

Çok haklı bir konuda öfkelenip buraya koşmuş, ama bu tür hoyratça bir karşılama önünde birden kızgınlığı dinmişti, sakin bir sesle cevapladı:

- Çocuğumu görmeye geldim... Neden doğum haberi verilmedi bana?

Yaşlı kadın, ayakta, sert, bir an durdu, öfkeyle, yalnış bir davranış yapıp kendini küçük bir duruma düşürebileceğini anlamıştı:

- Size haber veremezdim... Bu isteğin Geneviève'den gelmesini bekliyordum.

- İstemedi mi yani?

- Hayır.

Birden anlar gibi olmuştu, Kilise Geneviève'in kadınlık duygularını öldürmekle kalmamış, annelik duygularını da ortadan kaldırmak istemişti. Geneviève'in doğumdan önce evine döneceğini sanıyordu, demek bir suç işler gibi, bir günah işler gibi sessiz soluksuz bir köşede doğurmuştu çocuğu.

Sordu:

- Oğlan mı? Nerede, çocuğumu görmek, sevmek istiyorum.

- Burda değil.

- Nasıl burda değil?

- Dün kutsandı, kendisine ermiş Clément'ın adı verildi, süt annesinin yanına gönderildi sonra.

Marc acıyla haykırdı:

- Bu yaptığınız bir cinayet! Babasına sormadan nasıl kutsayabilirsiniz çocuğu, nasıl adam kaçırır gibi kaçırıp başkasına verebilirsiniz... Louise'imizi öylesine büyük, annece bir sevgiyle emziren Geneviève küçük Clément'ını emziremez miydi sanki?

Bayan Duparque, yıllardan beri kin beslediği adamın böyle acı çekmesinden hoşnut, homurdanan bir sesle cevapladı:

- Katolik bir annenin hakkıdır bu, elbette çocuğunun kutsanmasını isteyecektir, hele de çocuk dinsiz bir babanın çocuğuysa, geleceği tehlikeye düşmüşse. Çocuğun burada, evde bakımına gelince, neye yarardı sanki bu, ne çocuğun, ne başkasının hayrına olurdu böyle bir şey.

Marc'ın düşündüğü doğru çıkmıştı, çocuk bir iblisin çocuğu değil

miydi, Geneviève sanki bir şeytan doğurmuştu, bu yüzden de hemen kutsanıp, büyük yıkımlardan kurtarmak için evden uzaklaştırılmıştı. Daha sonra çocuk alınıp Tanrıya adanacak, Tanrısal öfke dinsin diye papaz yapılacak, Capucins Alanındaki sofu ev utançtan kurtulacak, dinsiz baba kucaklayıp onu kirletmeyecek, özellikle anne, gözlerinin önündeki çocuğa baktıkça iblis yavrusunu doğurmak gibi bir vicdan azabı duymaktan kurtulmuş olacaktı.

Marc kendini tutup, sakin bir sesle:

- "Geneviève'i görmek istiyorum" dedi.

Bayan Duparque kararlı bir sesle cevapladı:

- Göremezsiniz.

Marc tekrarladı:

- Geneviève'i görmek istiyorum. Nerde? Yukardaki odasında mı? Gider bulurum şimdi onu.

Tam kapıya doğru yürürken büyükanne önüne durdu:

- Göremezsiniz onu, olamaz... Onu öldürmeye niyetiniz yoktur inşallah, kahrolması için sizi görmesi yeter. Doğum sırasında az kalsın ölüyordu. İki günden beri yüzü sapsarı, ağzını açıp tek kelime söyleyemiyor, en küçük bir olayla çılgına dönüyor, çocuğu da görmesin diye uzaklaştırmak zorunda kaldık... Ah, ah, eserinizle ne kadar öğünseniz azdır, kirlettiğiniz şeyler yüzünden başımıza taş yağıyor.

Marc daha fazla dayanamadı, ağzına gelenleri söyleyip öfkesini döktü:

- Tanrı, Tanrı diye ortalığa dehşet saçan canavar kadın, bütün soyuna sopuna lanet taşıdın... Bütün bu çektiklerimiz sizin yüzünüzden, yavaş yavaş işkenceler içinde bizleri öldürmek için yapmadığını bırakmadın. Soyunun sopunun kanını kuruttun, insanlıklarını yok etmek için elinden geleni ardına koymadın. Dul kaldıktan sonra zavallı kızının hayatını bir zindana çevirip en küçük bir söz hakkını bile elinden aldın, ağzına kilit vurdun. Kocasından ve çocuğundan ettiğin torunun yukarıda ölüyorsa bu da senin eserin, bu cinayetin tek suçlusu sensin... Ah zavallı Geneviève'im, nice yalanlar, nice saçmasapan telkinlerle doldurdular kafanı, elimden aldılar seni! Sen taş yürekli kadın, karımın kafasını dininle, yobaz düşüncelerinle doldurup allak bullak ettin, ne annelik bıraktın, ne kadınlık bıraktın Geneviève'imde. Kocası iblis değil mi, kocasını bir daha görürse cehennemlik olur karım, ya çocuğu, çocuğu da bir günah ürünü, onu emzirirse lanetlenir annesi... Şimdi kulak ver bana! Bu saçmalıklarınız böyle

sürüp gidecek mi sanıyorsunuz. Hayat her şeyi çürütür sonunda, her doğan gün koyu karanlıkları, bütün kara düşünceleri silkeler atar. Yitireceksiniz sonunda, bunu çok iyi biliyorum ve tiksinmekten çok, acıyorum size yüreksiz, kafasız zavallı ihtiyar.

Bayan Duparque, sözünü hiç kesmeden, başı yukarıda, pek ciddi bir tavırla dinledikten sonra konuşmaya başladı:

- Bitti mi? Saygısız olduğunuzu bilmez değilim. Allaha inanmayan birinden, bir kadının ağarmış saçlarına saygı göstermesi elbette beklenemez... Ne kadar yanıldığınızı, Geneviève'i buraya benim kapatmadığımı anlamanız için yolunuzdan çekiliyorum...Hadi çıkın yanına, canını alın onun, gidin de yeniden korkunç bir çöküntüye düşsün, ona bir şey olursa bunun tek sorumlusu siz olacaksınız.

Gerçekten de kapının önünden çekilip pencerenin yanındaki koltuğuna oturdu, hiçbir şey olmamış gibi, soğukkanlı, örgüsüne devam etti.

Marc, ne yapacağını bilmeksizin, bir an kıpırdamadan durdu. Böyle bir anda Geneviève'i görmesi, onunla konuşması, onu kazanması mümkün müydü? Böyle bir çabanın pek yarar sağlamayacağını sezdi, yarar bir yana, sonuç tehlikeli olabilirdi. Yavaş yavaş, tek sözcük söylemeden, allahaısmarladık falan demeden kapıya yöneldi, sonra aklına başka bir şey geldi, döndü:

- Madem küçük Clèment burada değil, nerede olduğunu söyleyin bana, süt annenin adresini verin.

Bayan Duparque, parmakları örgü şişlerinde, başını kaldırıp tek bir sözcük bile söylemedi, hiç oralı olmadan örgüsüne devam etti.

- Süt annenin adresini vermek istemiyor musunuz bana?

Büyükanne, bir süre daha sustuktan sonra cevapladı:

- Size verecek adresim yok. Madem niyetiniz zavallı kızı öldürmek, yukarı çıkıp isteyin adresi.

Marc'ın tepesi yeniden attı, hızla korkunç büyükannenin yanına yaklaşıp yüzüne haykırdı:

- Hemen süt annenin adresini verin bana!

Bayan Duparque, suskun, dik dik bakıp duruyordu. Bayan Berthereau'yu gözünün önünde olup bitenler allak bullak etmişti, sonunda dayanamayıp araya girdi. Kavganın başlangıcında, ısrarla, başını nakıştan kaldırmamıştı, annesini kızdırmaktan korkuyordu. Ama Marc, bayan Duparque'a bağırırken, bu sofu, ıssız evde kendi kızına nasıl zorbaca dav-

randığını, dul kalan kızının ağzına kilit vurduğunu hatırlatırken, kaynanası son derece heyecanlanıp, yıllardır tuttuğu gözyaşlarını birden salıvermişti. Bir an çekingenliğini yenip, nice yıllar susan kadın, sonunda konuşmaya başladı. Çocuğu elinden alınan, acılarla kıvrandırılan babaya, annesi adresi vermemekte direnince artık dayanamayıp haykırmaya başladı:

- Süt anne Valmarie yakınlarındaki Dherbecourt'da oturan Delorme adlı bir kadın.

Elli yaşını geçmiş kızına hâlâ küçük, yaramaz bir çocuk gözüyle bakan bayan Duparque bu küstahlık karşısında çileden çıkmış, birden ayağa fırlamıştı:

- Konuşmak için kimden izin aldın kızım?... Zavallı geçmişine yeniden dönmek mi istiyorsun yoksa? Yaptığın dinsiz bir evliliğin günahlarını ödemek için yıllarca duyduğun pişmanlıklar yetmedi mi yoksa? Dikkatli ol, günahını ödemiş değilsin, görüyorum henüz aklın başına gelmemiş... Neden benden izinsiz konuşuyorsun?

Bayan Berthereau, yüreği sevgi ve acımayla dolu, bir an kendini tuttu, sonra cevapladı:

- Yüreğim kan ağladığı için, bu haksızlığa dayanamadığım için konuştum. Marc'dan süt annenin oturduğu yeri saklamaya hakkımız yok... Evet, evet, bu yaptığımız çirkin bir şey!

Büyükanne, korkunç bir sesle haykırdı:

- Sus!

- Evet, yaptığımız iğrenç bir şey, önce karısını kocasından ayırdık, şimdi de çocuğu babasından ayırmaya kalkıyoruz. Beni canı gibi seven zavallı kocam, sağ olsa böyle bir şeyi asla kabul etmezdi.

- Sus! sus diyorum sana!

Yetmişüç yaşındaki yaşlı kadın, büyükanne, öyle bir haykırmıştı ki, saçları ağarmış kızı bayan Berthereau birden korkuya kapılıp sesini kesti ve başını nakışa eğdi. Hem titriyor, hem ağlıyordu, yaşlı yanaklarından, yıllardır içine akıttığı gözyaşları usul usul süzülüyordu. Yoğun bir sessizlik çöktü ortaya.

Şimdiye dek iyi bir insan olduğunu sanmadığı kaynanasının sonunda dayanamayıp haksızlığa başkaldırışı alabildiğine duygulandırdı Marc'ı. On yılı aşkın bir zamandan beri bir annenin zulmü altında ezilen zavallı dul kadına büyük bir sevgi duymaya başladı. Zavallı kadın kızı Geneviève'i savunamamış, kızını ve damadını, büyükannenin kara öfkesi

karşısında yalnız bırakmıştı ama onun da acı çektiği görülüyordu, şu an döktüğü gözyaşlarına bakıp kaynanasını bağışladı Marc.

Bayan Duparque istifini bozmadan konuşmaya başladı:

- Görüyorsunuz bayım, herşeyi altüst etmeye, rezil etmeye burada bulunmanız bile yetiyor; dokunduğunuz şeyi kırıyorsunuz, soluğunuz odamızın havasını kirletti. Şimdiye dek hiçbir zaman bana karşı gelmeyen kızım, siz evimize adımınızı atar atmaz dik başlı, söz dinlemez bir insan olup çıktı. Hadi gidin kendi kirli işlerinizle uğraşın, dürüst insanları kendi haline bırakıp, zindanda çürüyecek kirli Yahudinizi kurtarmaya uğraşın. Evet, bir daha tekrarlayayım size, kirli Yahudinizi zindandan kurtaramayacaksınız. Tanrı kutsal hizmetçilerini kirletmenize izin vermeyecek.

Marc, duyduğu büyük öfke ve heyecana rağmen gülümsemekten kendini alamadı:

- Hah, işte sonunda baklayı ağzınızdan çıkardınız, bütün öcünüzün, kızgınlığınızın temelinde Simon olayı yatıyor değil mi? İşkencelerle, acılarla mahfetmek istediğiniz aslında, Simon'un bir savunucusu, adaleti yerine getirmeye çalışan insan... Şunu iyi bilin, gerçek, adalet, er geç varlığını koyacak ortaya, Simon zindandan çıkacak bir gün, suçsuzluğu ispatlanacak, gerçek suçlular, yalancılar, karanlıkta çalışanlar, çağlardır ortalığa dehşet saçanlar, insanları zehirleyenler tapınaklarıyla birlikte tepetaklak yuvarlanacaklar.

Sonra, sessiz sessiz acı çeken bayan Berthereau'ya dönüp tatlı bir sesle ekledi:

- Geneviève'i bekliyorum, sizi anlayabilecek duruma geldiğinde kendisini beklediğimi söyleyin ona. Aradan yıllar da geçse yine bana dönecek biliyorum...Çektiğim acının bir önemi yok, kişi haklı çıkmak , mutlu olmak için acı çekmek zorunda.

Bir yandan, yüreği daha bir yaralı, daha bir acı dolu, ama bir yandan da cesareti yükselmiş bir durumda; hüzünlü, küçük evden çıktı. Bayan Duparque, hiç bitmeyen örgüsünü yeniden eline almıştı, ve yandaki kilisenin dondurduğu küçük ev yeniden o soğuk ve karanlık havasına büründü.

Bir ay geçti. Marc Geneviève'in yavaş yavaş, eski sağlığına kavuştuğunu öğrendi. Bir pazar, Pélagie Louise'i çağırmaya geldi ve Marc kızından annesinin, aşağıdaki küçük salona yemeğe inebilecek kadar ayakta dolaşabildiğini öğrendi. Ne var ki karısı daha çok zayıflamış, hayata karşı

daha bir küskünleşmişti. Marc yeniden umutlanmaya başladı. Capucins Alanındaki küçük evin ne kadar acıklı bir yer olduğunu anlar anlamaz evine dönecekti karısı. Şüphesiz uzun uzun düşünmüştü karısı, hüzün çeken yüreği gerçeklere uyanmaya başlamış olmalıydı. Geneviève'in döneceğini umuyor, onun dönüşünü geciktirebilecek en küçük bir olaydan bile titizlikle kaçınıyordu. Ama haftalar geçiyor, Marc'ın umutları yeniden kırılıyordu, karısını ondan ayıran eller, şüphesiz kapıyı bacayı sıkı sıkı kapıyordu.

Aşka ve gerçeğe güvenini yitirmemişti henüz, yine de yüreği acılar içinde yeniden kıvranmaya başladı. Bu umutsuz günlerinde hüznünü, Valmarie yakınındaki söğüt ve kavak ağaçlarıyla kaplı küçük köye gidip oğlunu kucaklayarak avutmaya çalışıyordu. Köyde, oğlunun beşiğinin yanında, belki karısına da rastlamak umuduyla, tam bir saat, mutlu anlar yaşıyordu. Geneviève'in sık sık çocuğu görmek istediği söyleniyordu, süt annesi yalnızca haftada bir gün annesinin yanına götürüyordu bebeği.

Marc günlerini bekleyiş içinde geçirdi. Yargıtay bir yıldır Simon davasının soruşturmasıyla uğraştığı halde kesin kararını hâlâ verememişti. Kara güçler bu soruşturmayı kösteklemek için ellerinden geleni yapıyorlar, Yargıtayın önüne türlü engeller çıkarıyorlardı. Bir zaman nice sevinmiş olan Lehmann'lar soruşturmanın uzayıp durması üzerine yeniden umutsuzluğa kapıldılar. Simon'dan gelen mektuplar çok kötüydü, direnme gücü gittikçe kırılıyordu. Yargıtay Simon'un kesin bir karardan önce Fransa'ya getirilmesini gereksiz görmüştü, dönmeye dönecekti, ama hangi durumda dönecekti, çektiği büyük acılar sonunda tamamıyla yeyip bitirmeyecek miydi onu? Kardeşinin gücüne hayli güvenen David bile korkmaya başlamıştı. David ve Marc'ın yüreğini kemiren bu sıkıcı uzun bekleyiş bütün kasabayı etkiliyor, bütün toplumsal hayat bu davanın acısını çekiyordu. Rahip Phillibin'in odasında bulunan yazı örneğinin yırtık köşesi Simon düşmanlarını korkutmuyordu artık. Araştırmanın uzaması, soruşturmanın gizliliği yine yalanlar doğurmuş, öğretmen düşmanları yeniden azmışlardı. "Petit Beaumontais" gazetesi yalanlarını, iğrenç saldırılarını arttırmıştı, Hazret Saint Antoine de Padoue onuruna yapılan bir törende rahip Thèodore kürsüye çıkıp Tanrının lanetli Judas soyuna yıldırımlar yağdıracağı günün yakın olduğunu söylemişti. Hristiyan Kardeşler Okulu müdürü rahip Fulgence, Tanrı kesilmişçesine, ardında kilise arabasını çeken bir at gibi koşturup duruyordu sokaklarda. Gorgias'a gelince, papazlar genellikle manastıra kapatıp dışarı bırakmıyorlardı. En güvenilir yol, rahip

Phillibin gibi onun da emekliye ayrılması, ortalıktan kaybolmasıydı ama şimdilik buna cesaret edemiyorlardı. Gel gör ki Gorgias manastırda rahat değildi, fırsat buldukça manastırdan fırlayıp, kendi esenliğini Tanrının esenliğine bağlayan ermiş tavırlarıyla görenleri şaşırtmayı pek seviyordu. İki defa sınıfının başarısız öğrencilerine yumruk sallayarak kasabada rezalet çıkardı. Hayli sofu bir insan olan belediye başkanı bile bu acayip vahşi din adamından ürküyordu, dinin çıkarını düşünerek Gorgias'ın densizliklerine karışmak zorunda kaldı, rahibin sert tutumu, Darras'nın birkaç oyla azınlıkta bulunduğu Belediye Meclisinde eleştirildi. Ne var ki eleştiri Darras'dan gelmiyordu, bir daha belediye başkanı olmamak korkusuyla adamın ağzı torba gibi büzülmüştü, keşişler ve papazların kasabada yeniden güçlenmesi onu büsbütün ürkek bir insan haline getirmişti.

Haberler gittikçe kötüleşiyor, Marc umudunu yitirmemeye uğraşıyordu. Yardımcısı Mignot şimdi artık onu daha çok destekliyor, mücadelesinde elinden geldiğince yardımcı oluyordu. Önce başkaldıran delikanlı, ustasının büyük çabasıyla doğru yolunu bulmuştu. Mignot bir hareketiyle bağlılığını bir kez daha ispatladı. Kimse, bir zamanların Mignot'sunun böylesine yiğitleşeceğini aklından geçiremezdi. Simon olayında suç ortağı durumuna düşmekten çekinip, pek ağırdan almıştı. Önceleri yalnızca mesleğinde ilerlemeyi düşünen biriydi, ne iyiydi, ne kötü, olaylar ve insanlara göre iyi de olabilirdi, kötü de. Ve Marc'la karşılaşmış, bu iyi niyetli, akıllı, güçlü öğretmen ona, iyiyi, doğruyu, gerçeği öğretmişti, akıl ürününü devşirmişti sonunda. Orta halli, sade insanlardan yiğit yaratmak için yiğitçe davranmak, yiğitliğin örneğini göstermek yetiyordu. İki yıldır, Mignot'yu öğretmen yardımcılığından öğretmenliğe atamak, komşu küçük bir köye göndermek istemişler ama o, Marc'ın yanında kalmak, ona yardımcı olmak için bu görevi kabul etmemişti. Öğretmeniyle birlikte savaşacak, onunla birlikte yenecek, onunla birlikte yenilecekti. Şimdi artık evlenmeyi bile düşünmüyor, bu işin zamanı geçti, öğrencilerim bana yeter, kalabalık bir aile içindeyim, diyordu. Onu kardeşçe bağrına basan ev yetmiyor muydu zaten? Yemeklerini Marc'larda yiyordu ya... Bu aile ocağında bulduğu içtenlik yetişmez miydi? Geneviève ile Marc'ın arasının açılmasının kadının evden ayrılışının, bu üzücü olayların acısını Mignot da çekiyordu. Kadınsız evin sıkıntılarını kendi varlığıyla ayrıca çoğaltmamak için yemeklerini küçük bir aş evinde yemek zorunda kalmış, ama öte yandan, öğretmenine karşı sevgisi, saygısı bir kat daha artmıştı, elin-

den geldiğince, çetin şartlar içinde yaşayan ustasının acısını dindirmeye uğraşıyordu. Her akşam yemeğinden sonra Marc'ın yanına gitmiyorsa bunun tek nedeni baba kızı baş başa bırakmaktı. Ustasıyla daha çok ilgilenip kardeş ellerle yarasını sarmasına zaman bırakmak için bayan Mazeline'e de uğramaz olmuştu. Ustasının umutlarını yitirip somurttuğunu gördüğü zamanlar, onu yeniden neşelendirecek, yüzünü güldürecek bir yol bulmuştu. İlk Simon davasındaki tanıklığında gösterdiği kayıtsızlıktan yakınıyor, kendini suçluyor, davaya yeniden bakıldığında gerçeği haykırarak vicdanını rahatlatacağını söylüyordu. Simon'un suçsuzluğuna artık inanmıştı, anılarını aydınlatan ışık onun suçsuzluğunu dalga dalga gözlerinin önüne taşıyordu.

Yargıtay soruşturmasının ağır ilerlemesi öğretmen düşmanlarının cesaretini arttırmıştı, cumhuriyetçi öğretmene alabildiğine çamurlar atıyorlardı, papaz tayfası, cumhuriyetçi okulun bir gün dinsiz öğretmenin başına yıkılacağını, savaşı Hristiyan Kardeşler Okulunun kazanacağını haykırıyordu. Bu telaşın kaynağı belliydi, Kilise korkmaya başlamıştı, öğretim hakkının, gelecek kuşakları zehirlemek, uyutmak hakkının elinden alınmasından korkuyordu.

Bir sabah kasaba bir dedikoduyla sallanmaya başladı. Öğretmen Mazeline'le Marc, bir yatakta koyun koyuna basılmışlardı, hem de bu iğrenç işi Louise'in odasının yanındaki odada yapıyorlardı ve de kızın kapısı ardına kadar açıktı. En sofu beyinlerin uydurduğu en ince ayrıntılar ekleniyordu ayrıca. Ne var ki bu yatak öyküsü havada kalıyordu, bir tanık bulunamıyordu. Söylentiler gittikçe korkunçlaşmış, laflar birbirini tutmadığından tehlikeli bir durum almaya başlamıştı. Mignot telaşlandı ve duyduklarını Marc'a açıklamak zorunda kaldı, ve Marc bunu omuz silkip sessizlikle geçiştiremedi. Bir gün uzun uzun düşündü, kendiyle mücadele etti, ve yüreği kanaya kanaya, akşam vakti kararını verdi. Tan yeri kızarırken, gün sonlarında mutlu bir saat geçirdiği küçük bahçeye vardı. Mazeline bahçedeydi, leylakların altında oturuyordu, dalgın ve üzgün bir hali vardı. Marc bir sandalye alıp karşısına oturdu, birkaç saniye sessizce baktıktan sonra konuşmaya başladı:

- Çok üzgünüm meslekdaşım, Louise gelmeden içimi döküp rahatlayayım... Böyle her gün birbirimizi göremeyiz, hatta aramızdaki ilişkilerin hepten kesilmesi çok daha iyi olur... Ayrılmalıyız arkadaşım, veda etmek istiyorum size.

Mazeline hiç şaşırmadı, ne diyeceğini önceden biliyormuş gibi bir hali vardı. Cesur ve kararlı bir sesle cevapladı:

- Evet dostum, ben de bu akşam bunun için, size veda etmek için gelmiştim, boşuna beni inandırmaya uğraşmayın, birbirimizden ayrılmamız gerektiğini biliyorum... Dedikoduları ben de duydum. Böyle bir iğrençlik karşısında kendi köşelerimize çekilmekten başka yapacak şey kalmıyor.

Günün yavaş yavaş can çekiştiği durgun, geniş göğün altında uzun bir sessizlik başladı. Güneş ışınlarının kızdırdığı çimenlere serinlik çökerken şebboylardan tatlı bir koku yükseliyordu.

Marc, yüksek sesle düşünür gibi, kısık kısık mırıldanmaya başladı:

- Doğanın, sağduyunun dışında yaşayan bu insanlar, günah düşüncesiyle bayağılaşmış düş güçlerine tutsak olmuşlar, kadın ve erkeği başka türlü düşünemiyorlar. Kadın bir iblistir, onunla en küçük bir ilişki bile ahlaksızlıktır, kadına karşı kardeşçe bir sevgi duyulamaz, kadınla dostluk kurulamaz... Çirkefliklerini bilmiyor değildim, adi yalanlarını, uydurmalarını ciddiye alıp onlara bayram ettirmek istemiyordum. Ben omuz silkip geçebilirim, ama en azından sizi ve özellikle Louise'i düşünmek zorundayım... Ve işte yine onlar kazandılar, acımıza acı kattıkları için sevinçten göbek atabilirler.

Bayan Mazeline, çok heyecanlı bir sesle cevap verdi:

- Arkadaşlığımıza son vermek benim için çok daha acı. Beni üzen yalnızca, akşamları tatlı konuşmalardan yoksun kalmak değil, bundan böyle size yararlı olamamak, sizi yalnız bırakmak. Birazcık ögünmemi bağışlayınız, eserinizi gerçekleştirmenizde size yardımcı ve destek olduğumu görmekten büyük mutluluk duydum! Oysa şimdi, sizi her düşündükçe yalnızlığınızı hatırlayıp üzüleceğim, insanın tek bir arkadaştan bile yoksun yaşaması çok acıdır, biliyorum... Ah, gerçekten kafası kırılacak insanlar var!

Marc hüznünü ele veren bir hareketle cevapladı:

- Onların isteği de bu, beni yalnız bırakmak, çevremde sevgiyle ilgili ne varsa koparıp, kahretmek, yok etmek. Size şunu söyleyeyim ki gerçekten, beni en çok üzen de bu, bana en yakın insanlara acı çektirmeleri, ötesi, saldırılar, kişiliğime yapılanlar vız geliyor, büsbütün güç kazandırıyor bana. Ama, benden olanlara acı çektirmeleri, onların beynini zehirleyip kirletmeleri, sevdiğim insanlara karşı vahşice ve utanç verici bir şekilde davranmaları, işte bunlar çok korkunç, işte bunlar elimi ayağımı bağlıyor,

kolumu kanadımı kırıyor... Zavallı karımı elimden aldılar, şimdi de sizinle dostluğumuza son verdiler, kızımı da kapıp kaldırmalarından korkuyorum.

Bayan Mazeline'in gözleri yaşarmıştı, Marc'a susmasını söyledi:

- Louise geliyor, arkadaşım, susunuz.

Marc hemen cevapladı:

- Susayım mı, yoo, ben de Louise'i bekliyordum zaten, onun da herşeyi bilmesini istiyorum.

Çocuk gülen bir yüzle gelip aralarına oturdu, babası konuşmaya başladı:

- Hemen öğretmenin için küçük bir çiçek demeti hazırla. İki bahçe arasındaki bu kapının sürgüsünü çekmeden önce bizden bir anı saklamasını istiyorum.

- Kapıyı sürgüleyecek misin, neden baba?

- Çünkü öğretmeninin artık buraya gelmemesi gerekiyor... Anneni elimizden aldıkları gibi şimdi de arkadaşımızı alıyorlar.

Louise ciddi bir yüzle, sessiz sessiz düşündü, bir babasına, bir öğretmenine baktı ve başka hiçbir şey sormadı. Gözlerinde yumuşak bir sevgi vardı, ama babasının alnı gibi yüksek alnındaki usul kırışıklıklar bu ayrılışın nedenini anlar gibi olduğunu gösteriyordu. Cevapladı:

- Gidip çiçek demetini hazırlayacağım, öğretmenime çiçekleri sen vereceksin ama.

Louise dolaşıp çiçekleri hazırlarken, küçük bahçede iki öğretmen birkaç dakika daha hüzünlü ve tatlı anlar yaşadılar. Hiçbir şey konuşmuyorlar, yalnız düşünüyorlardı, kadının ve erkeğin kurtuluşu eğitime bağlıydı, önce kadın eğitilip özgürleştirilmeliydi, erkeği de sırası gelince işte bu özgür düşünceli kadın yaratacıktı. Bu iki yaratık, kadın ve erkek, aşkın dışında birbirlerinin en gerçek dostuydular. Kadınsız erkek, erkeksiz kadın dünyanın en yalnız insanlarıydı. Marc, Mazeline'in kardeşi, Mazeline Mark'ın kız kardeşiydi. Ve kokulu küçük bahçeye inen gece, serin, dinlendirici ellerle yüzünlerini okşuyordu.

- İşte demet baba, ot saplarıyla güzelce bağladım.

Bayan Mazeline ayağa kalktı, Marc demetini uzattı, sonra üçü birden bahçe kapısına doğru yürüdüler. Kapının önüne geldiklerinde, sessiz, öte yandan mutluluklarını bir süre daha yaşamaktan memnun, bir an durdular. Sonunda Marc kapıyı ardına dek açtı, bayan Mazeline kendi bahçesine geçince, kızının sarılıp göğsüne dayandığı babaya son bir defa bakıp:

- "Elveda dost" dedi.
- Elveda dost!

Söz bitti, kapı usulca kapandı. Sonra her ikisi de iki yandan sürgüleri yavaş yavaş çektiler, paslı sürgüler hafif bir gıcırtıyla iki dostun ayrılışını yakındı. İki yürek daha bir burkuldu. Bitmişti, kin, iyi ve güzel olan bir şeyi daha alıp götürmüştü.

Bir ay geçti. Marc yalnızca kızıyla kalmıştı, çevresindeki yalnızlık çemberinin gittikçe daraldığını duydu. Louise ögrenci arkadaşlarının meraklı bakışları altında okuluna gidip geliyor, bayan Mazeline bu sevgili, akıllı öğrencisiyle artık ilgilenemiyor, öteki öğrenciler gibi davranıyordu ona. Okul dağılışında evine geç kalmıyordu çocuk artık, hemen dönüp ödevlerinin başına oturuyordu. İki öğretmen karşılaştıklarında selamla yetiniyor, ödevlerinin gerektirdiği durumlar dışında tek bir söz bile konuşmuyorlardı. Maillebois'lılar iki öğretmenin bu yeni durumlarını pek ilginç bulup eleştirmeye koyuldu. Kafası işleyenler, öğretmenlerin iğrenç dedikodular yüzünden , bile bile böyle davrandıklarını söylerken, çok bilmişler bu özrü kabule yanaşmıyorlardı: Kime yutturuyorlardı sanki, görünüşü kurtarmak için , özellikle böyle davranıyorlar, öte yandan da iki aşık gece sessizce buluşuyorlardı, kızın uykusu hafifse oynaşmalarını pek güzel duyuyordu. Marc bu yeni söylentileri Mignot'dan duyduğunda yeniden kahrolmaya başladı. Zaman zaman cesaretini yitiriyordu: Hayatı kendine zehir etmek, bütün mutluluklara sırt dönmek neye yarıyordu sanki, kötü yüreklilerin çenesi duruyor muydu? Yalnızlık hiçbir zaman şimdiki kadar öldürücü, şimdiki kadar ağır gelmemişti ona. Akşam olduğunda, soğuk ve ıssız odalarında kızıyla yapayalnız kalmışlardı, bir gün Louise'ini de yitirmekten, kendisini seven, soğuk odasını ısıtan bir yürekten yoksun, büsbütün yalnız kalmaktan korkuyordu.

Küçük kız gaz lambasını yakıp, ders masasına oturuyordu:
- Baba, yatmadan önce tarih ödevimi yapacağım.
- Peki yavrucugum, çalış.

Boş evin büyük yalnızlığında, yüreğini yoğun bir sıkıntı kaplamıştı. Çocukların ödevlerine bakamıyor, ayağa kalkıp ağır adımlarla odada dolanıp duruyordu. Uzun zamandan beri, lamba aynasından yansıyan ışık çemberinin dışında, karanlığa dalmış gibi böyle dolaşıp durmayı alışkanlık haline getirmişti. Bazan kızının ardına geçip eğiliyor, ve gözleri yaşla dolu, birden saçlarını öpüyor, Louise merakla soruyordu:

- Yine neyin var babacığım, üzgün görünüyorsun.

Ve bir damla sıcak yaş düşüyordu çocuğun alnına. Dönüyor, babasını kucaklayıp yanına oturuyordu:

- Kendini böyle yeyip bitirmen doğru mu babacığım, bütün bir gün nice yiğit olan sen, akşam olup birlikte kaldığımızda korkar gibisin, tıpkı benim bir zamanlar karanlıkta korktuğum gibi.

Baba gülümsemeye çalışıyordu:

- Sen benden daha büyük, daha akıllıymışsın canım... Şüphesiz, kendimi toparlayıp işime koyulmalıyım.

Ama kızına bakarken gözleri yeniden buğulanıp, kendini kaybederek çocuğunun saçlarını öpmeye başlıyordu. Kızcağız babasının gözyaşlarını görüp üzülüyor, şaşkın, dili dolaşık mırıldanıyordu:

- Ne var? Ne var? Neden böyle bağrına bastırıyorsun beni?

Baba titreyen bir sesle, korkusunu söylemek zorunda kalıyordu:

- Bir sen kaldın yavrucuğum benimle, seni de elimden almalarından korkuyorum!

Kızcağız, tek kelime söylemeden, babasının saçlarını okşuyor, birlikte ağlıyorlardı. Sonra Louise babasının hüznünü yumuşatıp ödevlerin önüne oturuyor, çalışmaya başlıyordu. Böylece bir kaç dakika geçiyor, Marc'ın yüreğini yeniden endişe kaplıyor, ayağa kalkıp bir yukarı, bir aşağı, durmadan dolaşıyordu. Yıkılmış yuvasının yoğun karanlıklarında ve sessizliğinde kaybolan mutluluğunun ardından koşar gibiydi.

Kudas töreni günü yaklaşıyordu, rezillik yeniden başlamıştı. Louise on üç yaşını bitirmek üzereydi, kasabanın sofuları bu günah çıkarmayan, kiliseye gitmeyen, dinsiz kalan koca kızın geleceğinden endişeleniyordu. Özellikle annesinin evi terkedişinden sonra çocuğun hayvanlar gibi yaşadığı söyleniyordu. Zalim bir babanın zulmü altında ezilen kızcağızdan herkes acıyan bir dille söz ediyordu; zalim baba, sabah akşam dua yerine haça tükürmeyi öğretmişti çocuğa. Babasının dinsiz eğitimi yetmezmiş gibi, kızlar okulunun öğretmeni Mazeline de iblisçe şeyler öğretiyordu ona. Bu zavallı ruhu, ahlaksızca davranışları herkesçe bilinen bu iki kişinin eline bırakmak, olanlara göz yummak, seyirci kalmak cinayet değil miydi? Kasabalı bir şeyler yapmalı, kızı zorbalardan kurtarıp, iğrenç hayata dayanamayarak kaçan kutsal kadına, anneye vermeliydi.

Bu tür iğrenç sözlere, saldırılara alışmıştı Marc, yalnızca, kızının büyükannesinin evinde sıkıştırılıp hırpalanmasından çekiniyordu. Boyuna acı

çeken, doğumdan sonra kendini doğru dürüst toparlayamayan anne dilsiz bir acı içinde hiçbir şeye karışmıyor, meydanı, öfkeli Tanrı adına önüne geleni azarlayıp duran, sabah akşam şeytanın cehennem ateşlerini tutuşturan korkunç büyükanneye bırakıyordu. Ondört yaşına girmiş kocaman bir kız, İsa'nın, Tanrının varlığından habersiz, kiliselere giremeyen bir köpek gibi yaşamaya utanmıyor muydu? Cehennemden, kaynar yağlardan, zebanilerin çatal demirlerinden, milyonlarca yıl alevlerde yanmaktan, delik deşik olmaktan korkmuyor muydu?

Louise, büyükannelerden dönüşünde söylenenleri babasına anlatıyor, Marc, temiz bir aklın böyle korkularla doldurulması karşısında titriyor, bu sözlerin çocukta bir etki uyandırıp uyandırmadığını gözlerinden okumaya çalışıyordu.

Kızcağız bu anlatılardan bazan heyecanlanmıyor değildi, ne var ki söylenenler kafası almayacak kadar iğrenç şeylerdi. Babasına "Tanrı bu kadar kötülükler yapamaz, bunlar saçma şeyler" deyip şöyle devam ediyordu:

- Büyükannenin bugün söylediklerine bak. İnsan tek bir töreni bile kaçırmamalıymış, tek bir töreni bile kaçırırsam şeytan ayaklarımı keser, dilim dilim edermiş... Doğru olamaz bu, pek saçma geliyor bana.

Kızının son sözleri yüreğine biraz su serpiyordu, Marc, çocuğun gerçeklere kendi aklıyla varması için orda öğretilen dersleri hedef alıp çürütmeye kalkmıyor, akla, gerçeğe, doğruya, iyiliğe dayalı genel bilgiler vermekle yetiniyordu. Sağduyu ve mantık kazandırmaktı tek amacı, ve amacının da gerçekleştiğini görüyordu. Henüz çocukluğunu yaşayan, olaylar karşısında güçsüz sayılabilen bir yaştaki Louise'in aydın ve sağlam düşünceli, iyi yürekli bir kadın kişiliğini şimdiden kazanması ne mutluydu, ne sevindiriciydi! Tek korkusu, geleceğin bu güzel meyvesinin daldan koparılmasıydı. Ama kızının şimdiden büyük, akıllı bir kadın gibi konuştuğunu gördüğü günler yüreği biraz rahatlıyordu. Bazan, bu ondört yaşındaki kız, sözleriyle babasını şaşırtıyordu:

- Biliyor musun baba, büyükanneyle pek uslu konuşuyorum. Günah çıkarmamı, Kudas törenine hazırlanmamı istediğinde, şimdi karar veremem, yirmi yaşıma girmemi bekliyorum, diyorum. Bu söz pek hoşuma gidiyor, çünkü haklı bir söz ve kendimi güçlü duyuyorum, insan haklı olunca güçlü demektir babacığım.

Annesini çok seviyordu, ama bazan tatlı tatlı annesini eleştirmekten de

geri durmuyordu:

- Hatırlar mısın baba, annem "din derslerinde anlamadığın olursa ben sana açıklar, öğretirim" demişti. Ben de şöyle cevaplamıştım: "Peki anne bilmediklerimi sorarım sana, öğrenmeyi sevdiğimi bilirsin, derslere gitmeye başladım, ama hiç mi hiç, hiçbir şey anlamıyordum, anneme soruyordum, açıklamaya çalışıyordu, ne garip, yine anlayamıyordum... Çok üzüyordu bu durum beni, annemi incitmekten korkuyor, bir şeyler anlar gibi görünmeye çalışıyordum ama boşuna, sonunda annem sinirlenip "amma kaz kafalıymışsın" diye dersi yarıda bırakıyordu. Bir gün İsa'nın cisimleşmesini anlatıyordu, ben sordukça annem bunalıyor, kızıyor, bunlar anlaman değil inanman gereken şeyler diyordu. Ben anlamadığım şeye inanmam şeklinde cevaplayınca kıyamet koptu, sen de babanın ağzıyla konuşuyorsun, ikiniz de cehennemliksiniz diye haykırdı... Ah ne kadar üzülmüştüm babacığım, ağladım, ağladım...

Bu acı anılarını şimdi gülerek anlatıyordu. Usul bir sesle ekledi:

- Annemin düşüncelerinin yanlışlığını din dersine gitmeye başlayınca anladım. Akıl almayacak şeyler... Annem bunları kafama sokmak için doğrusu boşuna uğraşıyordu, bana kalırsa, insana anlamadığı şeyleri öğretmeye kalkmak büyük haksızlık.

Baba kıvançla bağrına basıyordu kızını. Bu erken olgunlaşmış çocukta, aklın şimdiden verimli bir topraktan fışkırır gibi yeşermesi gözlerini yaşartıyordu. Onun yaşındaki, ergenlik çağına girmiş öteki kızlar, gizemli düşlere, saçma öykülere alabildiğine açıktılar, davranışları, sözleri çocukçaydı. Papazların, daha çocuk yaşta beyinleri yıkamaya başladığı bir ortamda insanın böyle akıllı bir kızı olması ne kıvanç verici şeydi. Uzun boylu, güçlü kuvvetli, sağlıklı bir kızdı, hastalık, ağrı, sızı görmeden yetişmişti. Zaman zaman, büyümüş de küçülmüş, yetişkin bir insan gibi konuşmasına rağmen gün olur tam çocuk kesilir, ufak-tefek şeylerle eğlenir, çocukça şeyler söyler, uzun uzun bebeğiyle gevezelik ederdi. İşte böyle çocuk günlerinde babasının endişesi artar, henüz çiçeği burnunda yavrusunu sonunda kandırıp elinden almalarından korkardı.

- Bebeğim ne akılsız şey baba, ama ne yaparsın, henüz bebeklikten kurtulamamış.

- Onu akıllı bir insan mı yapmak istiyorsun canım?

- Bilmem ki! Çok kalın kafalı, ermişlerin tarihini sözcüğü sözcüğüne ezberinde tutmuş, ama iş bilgisine, aritmetiğe gelince, hiçbir şey anlamı-

Ve gülmeye başlıyor, bu soğuk, hazin evi, av borusu gibi çın çın öten çocuk sevgisiyle dolduruyordu.

Günler geçtikçe Louise, düşünceli, ciddi bir tavır takınmaya başladı. Perşembe ve pazar günleri, annesinin yanından döndüğünde daha bir dalgınlaşıyordu. Akşamları, derslerini yapmak için masaya oturduğunda, gözleri babasında, dalıp dalıp gidiyordu. Sonunda Marc'ın kortuğu başına geldi.

Sıcak bir akşamdı, gökteki kara bulutlar bir fırtına bildiriyordu. Baba, kız, her zamanki gibi, gaz lambasının solgun ışık çemberinde, masalarına oturmuş çalışıyorlar, kara ve uykulu kasabaya ardına kadar açık pencerelerinden gece kelebekleri odaya doluyor, usul kanat vuruşlarıyla sessizliği bölmeye çalışıyorlardı. Bütün bir öğlen sonrasını Capucins Alanındaki küçük evde geçiren Louise çok yorgun görünüyordu. Alnında yoğun bir düşünce dolandığı belliydi. Önündeki kağıda eğilmişti ama elleri yazı yazmıyor, dalgın, düşünüp duruyordu. Sonunda, karar verip kalemi yere bıraktı ve evin büyük sessizliğinde konuşmaya başladı:

- Sana bir şey söylemek istiyorum baba, biliyorum üzüleceksin, ben de üzülüyorum, bu yüzden de ne zamandır söylemeye cesaret edemiyordum, ama bu akşam seninle konuşmadan yatmamaya karar verdim, bana kızma sakın, çok akla yakın, çok zorunlu bir durumu açmak zorundayım.

Marc birden başını kaldırdı, yüreğinin sızladığını duydu, korktuğu başına mı gelecekti yoksa, çocuğun titreyen sesine bakılırsa yıkım yakındı. Sordu:

- Ne diyeceksin yavrum?

- Söyleyeyim baba, düşündüm, taşındım, çocuk kafamda hep aynı soruyu evirip çevirip inceledim, sanırım sen de hak vereceksin bana, benim burdan ayrılıp büyükannelerde, annemin yanında kalmam daha iyi olur.

Marc neye uğradığını şaşırdı, hemen karşı koydu:

- Nasıl, annenin yanında mı? Olmaz, izin veremem buna, seni yanımda alıkoymak için bütün gücümle çalışacağım, sen de mi bırakıp gideceksin, yo, yo, izin veremem buna!

Louise, üzgün, titrek bir sesle yalvardı:

- Ah, babacığım, azıcık düşün, haklı olduğumu anlayacaksın.

Dinleyecek halde değildi, kendisini kaybetmiş, odada bir aşağı bir yukarı yürüyüp duruyordu:

- Senden başka kimsem yok, sen de beni bırakıp gitmeye kalkıyorsun! Karımı koparıp aldılar, şimdi de kızımı alacaklar elimden, yapayalnız bırakacaklar beni, bir köşede, yapayalnız, çoluk çocuğumdan yoksun, sevgiden yoksun, yapayalnız bırakacaklar beni. Ah! Seziyordum, bunu yapacaklarını biliyordum, karanlık ellerin yüreğimin son parçasını da koparıp alacaklarını biliyordum! Yo, yo! çok oluyorlar artık, bu kadarına da katlanamam, asla katlanamam!

Birden kızının önünde sertçe durup sordu:

- Sonunda senin de, senin de kafanı, yüreğini bulandırdılar demek, beni sevmiyorsun artık değil mi?... Biliyorum, her gidişinde aynı şeyleri söylediler sana, Simon'dan yana olduğumu, dinsizin, alçağın teki olduğumu söylediler, seni kopardılar benden. Öyle ya, ben alçağın, lanetlenmişin tekiyim, seni elimden alıp kendi saygıdeğer dostlarına sunacaklar, iki yüzlü, bunağın teki olasın diye... Beni terkedip düşmanlarımı dinleyeceksin, onların sapık saplantılarına baş eğeceksin!

Zavallı kız, alabildiğine üzgün, göz yaşları içinde, ellerini babasına doğru kaldırıp yalvarmaya başladı:

- Babacığım, babacığım, sakin ol... Yanılıyorsun, baba inanmalısın, annem asla benim yanımda seni yermelerine izin vermedi. Şüphesiz büyükanne sevmiyor seni, ama beni görür görmez susmak zorunda kalırdı. Büyükanne, seni terketmem, orada kalmam için neler yapmadı, neler, bunun tersini söylesem yalan konuşmuş olurum. Ama şunu bil ki verdiğim kararın ne onunla, ne de başkalarıyla hiçbir ilgisi yok. Beni bilirsin babacığım, yalan söylemem, yalanı sevmem. Düşünüp taşınıp bu kararı kendim verdim, buradan gitmem daha iyi, daha akıllıca olur.

- Ne, buradan gitmen iyi mi olur? Beni öldürmek mi istiyorsun?

- Babacığım, sen ki akıllı, cesur bir insansın, neden birden telaşlanıyorsun, az yanıma otur da dinle beni.

Babasını masaya, karşısına oturttu, ellerini ellerine aldı, büyümüş de küçülmüş akıllı kız, kararının gerekçesini tatlı tatlı babasına açıklamaya koyuldu:

- Büyükannelerde herkes senin beni din yolundan döndürdüğüne inanıyor, ağır basıp düşüncelerini bana kabul ettiriyormuşsun, senin etkinden hele bir kurtulsam, hemen ertesi gün soluğu papazların yanında alır, günah çıkarır, Kudas törenine hazırlanırmışım... Peki bu insanlara, yanıldıklarını neden ispatlamayalım? Yarın gidip büyükannelerde kalacağım, o zaman

görecekler, ne kadar yanıldıklarını anlayacaklar, her zaman aynı cevabı vereceğim onlara: "Yirmi yaşıma gelmeden Kudas törenine katılmayacağıma söz verdim, böyle bir davranışın sorumluluğunu yüklenebilmem için kendi kendime karar verebilecek yaşa gelmeliyim, yirmi yaşıma kadar bekleyeceğim."

- Onları tanımıyorsun yavrucuğum, birkaç hafta içinde kandırırlar, aldatırlar seni. Henüz küçük bir kızsın sen.

Bu kez de Louise karşı koydu:

- Ah, hiç de kibar değilsin baba, beni bu kadar hafif bir insan mı sanıyorsun! Evet, küçük bir kızım, ama senin küçük kızınım, senin yetiştirdiğin küçük bir kızım!

Bu sözleri öyle çocuksu bir yiğitlikle söylemişti ki, yüreğinin yanmasına rağmen, baba, gülümsemekten alamamıştı kendini. Zaman zaman alabildiğine düşünceli, mantıklı konuşan bu sevimli küçük kız, soğuk yalnızlığında, yüreğini ısıtan tek varlıktı. Gözleri pırıl pırıl yanan, yüzü sağlık ve gurur dolu, alnı dik, cana yakın kızını çok seviyor, onu güzel buluyor, tek sözcük söylemeden şimdi hep Louise'ini seyrediyordu. Louise'e gelince, babasının ellerini ellerine almış, uzun uzun kararının gerekçesini hazırlıyor, Capucins Alanındaki o soğuk, küçük evde neden annesini yalnız bırakmaması gerektiğini anlatıyordu. İğrenç dedikodular yayılıyor, babasının yanında değil de, büyükannesinin yanında olursa dinin gereklerini yerine getiren, sofu, dürüst bir kız gibi yetişeceği söyleniyordu. Neden bu söylentileri davranışıyla yalanlamayacaktı, evet, henüz küçüktü, yaşı on üçtü, ama babası görecekti, o evde nasıl akıllıca davranıp işleri yoluna koyacaktı.

Baba yorgun bir tavırla cevapladı:

- Neye yarar yavrucuğum, işleri yoluna koyacağım diye beni bırakıp gitmen mi gerekir, buna inandıramazsın beni.

Louise babasının yumuşadığını sezdi:

- Seni bırakmak mı, neden bırakacak mışım babacığım, annemi iki günde bir görmeye gitmiyor muydum, eee, seni de görmeye gelirim, hem de daha sık... Anlıyorsun değil mi babacığım? Annemin yanında olursam sözlerime biraz kulak vermek zorunda kalır. Onu her zaman sevdiğini, onun için ağladığını, çektiğin acıyı anlatacağım. Kimbilir? Bakarsın düşünüp taşınır, birlikte çıkar geliriz.

Baba kız, sarmaş dolaş ağlamaya başladılar. Henüz çocuk sayılan

Louise'in bu denli akıl yüklü, iyilik, umut yüklü sözleri alabildiğine duygulandırmıştı yalnız babayı. Ve küçük kız, henüz belli belirsiz duyduğu, anlatamadığı duygularla vaktinden önce olgunlaşmış gibi, bütün yüreğiyle babasının acılarını bölüşüyordu.

Marc sonunda, kekeleyen bir sesle, göz yaşları içinde mırıldandı:

- Peki kızım, nasıl istersen öyle olsun. Seni bırakıyorum ama bu sana hak verdiğimden değil, seni elimden almalarına bütün varlığımla, bütün yüreğimle karşıyım.

Son akşamlarını böyle geçirdiler. Dışarda gece sıcak ve mürekkep kadar karaydı. Ardına kadar açık pencerelerden tek bir gürültü bile gelmiyordu. Sessizce uçan, lambaya yapışıp yanan kelebekler de olmasa insan odada tek bir canlı yaratık yok sanırdı. Mürekkep renkli bulutlara rağmen fırtına çıkmadı. Baba kız masalarında sessiz, henüz bir arada olmanın mutluluğu içinde çalışmaya koyulmuşlardı.

Ama ertesi gün ne korkunç bir gece geçirmek zorunda kalmıştı Marc. Kızı gitmiş, bu soğuk, ölü odalarda tamamen yalnız kalmıştı artık. Önce karısı uçmuştu evden, şimdi de çocuğu, artık onu seven kimseler kalmamıştı odalarda, sevdiklerini, yüreğini parça parça koparıp almışlardı. Bütünüyle yalnız kalması için, kardeşçe sevdiği, aklına ve yüreğine her zaman saygı beslediği bir dostla da ilişkisine son vermişler, bütün dayanaklardan yoksun bırakmışlardı onu. Görünmeyen eller, yıllar yılı, alttan alta, işleye işleye amaçlarına kavuşmuşlar, yıkımını hazırlamışlardı. Can çekiştiği bu yalnız evde, işte, yüreğinde yüzlerce kanayan yarayla yapayalnızdı. İlk akşam kendini gerçekten yıkılmış, yenilmiş duyuyordu, düşmanları odasında böyle sendeleye sendeleye, bir yukarı bir aşağı dolaştığını görebilseler şüphesiz bayram ederlerdi, yıkılıp ölmek için kendine bir çukur arayan yaralı bir hayvan gibiydi.

Gerçekten de çetin günler yaşıyorlardı. Yargıtay soruşturmasıyla ilgili haberler çok kötüydü, zaten soruşturma, davayı uyutmak istercesine, alabildiğine yavaş yürüyordu. Boş yere umutla bekleyip durmuştu, artık günbegün korkusu artıyordu, dava yeniden görülmeden, suçsuzluğu ortaya çıkmadan Simon'un ölmesinden korkuyordu. Yargıtayın davanın yeniden görülmesini reddedeceğini, çabalarının boşa gittiğini, gerçek ve adaletin boğazlandığını sanıyordu. Demek, bu toplumsal yara böyle kanayıp gidecek, bu utanç verici yıkımın bütün bir yurt durmadan sancısını çekecekti. Bu genel yıkım yetmiyormuş gibi bir de kişisel yıkımlarının acısını duyu-

yordu. Artık Louise'i yanında değildi, varlığıyla yoğun hüznünü dindirmeyecek, tatlı sözlerle artık ona cesaret, güven veremeyecekti, ne büyük aptallıktı yaptığı, ne diye sanki gitmesine izin vermişti. Henüz bir çocuktu o, çağlar boyu kadının üstünde saltanat kurmakta ustalaşan Kilise onu kandıracaktı, birkaç hafta içinde Louise'i de elde edecekler, boyunduruğa sokacaklardı. Kızını almışlardı elinden, bir daha da geri vermeyeceklerdi, hiç göremeyecekti belki de onu. Bu savunmasız küçük kuzuyu kendi elleriyle kurtlara yem etmişti. Korkunç bir umutsuzluk içine düştü, hem eserini, hem kendini, hem kendinden olanları yıkıp yok etmişlerdi.

Saat sekizi vurdu, bu kapkara odada oturup akşam yemeği yiyecekti, ama bir türlü oturamıyordu masaya. O sırada biri usul usul kapıyı çaldı. Şaşkın, karşısında Mignot'yu buldu. Mignot çekine çekine konuşuyordu:

- Şey... Bay Froment, bu sabah, küçük Louise'in gittiğini söylemiştiniz. Aklıma bir şey geldi... Bu akşam, lokantaya gitmeden, kendi kendime dedim ki...

Söyleyeceği sözcükleri seçmek için duraksıyordu. Marc haykırdı:

- Nasıl, hâlâ akşam yemeğini yemediniz mi Mignot?

- Yemedim bay Froment... İşte düşündüğüm de buydu, yemeği birlikte yiyelim istedim, birbirimize arkadaşlık etmiş olurduk, ama sizi rahatsız eder miyim diye çekindim, kararımı veremedim, bu yüzden geciktim biraz... Eğer isterseniz yemeği evde yiyelim, giderleri bölüşelim. İki erkek her zaman anlaşır. Yemekleri birlikte yaparız, elimizden geldiğince kıyıyı köşeyi düzeltiriz... Ne dersiniz? Ben çok memnun kalırım.

Marc yüreğinde hafif bir kıvanç duydu, gülümsedi:

- Ben de memnun olurum... Çok iyi bir insansınız Mignot... Haydi oturunuz bakalım, birlikte yemeye şimdiden başlayalım.

Karşı karşıya oturdular, başöğretmen büyük acısıyla başbaşa, yardımcısı Mignot akşamın üzgün sessizliğinde durgun, yemeği bitirdiler. Bütün yemek boyunca, bir tabak ya da bir parça ekmek almak için kalkan Mignot'un usul ayak seslerinden başka bir ses duyulmadı.

II.

Yargıtay'ın soruşturması daha aylar ve aylarca sürdü ve Marc, bu bitmek bilmeyen günleri sınıfına kapanıp, kendini tamamen öğrencilerine ve-

rerek, yoksul işçi ve köylü çocuklarına gerçeği ve doğruluğu öğreterek geçirdi.

Aldığı iyi ya da kötü haberlere göre umutlanıp ya da umutsuzluğa düşerken, yüreğini derin bir endişe, kuruntu kaplamaya başladı. Bir zamanlar Fransa'nın nasıl olup da suçsuz bir insanı kurtarmak için harekete geçmediğini sorup duruyordu kendi kendine. Yargıtayın soruşturma kararı ülkesine olan güvenini yeniden kazandırmıştı. Nice yıllık hak uğruna savaş vermiş ülkesi, cömert ülkesi işte bir kez daha dünyaya, eski bir haksızlığı düzelterek büyüklüğünü ispatlıyordu. Ama yazık, umutlar yeniden suya düşmüştü, Fransa'yı yine aynı durumda, Beaumont davasının sonundaki o kayıtsız, umursamaz durumda görüyordu işte. Eskiden işlenen hatayı bir derece hoş görebilirdi, belki o zamanlar ülkesi olayları iyi bilmiyordu, iyi değerlendiremiyordu, yalanlarla aldatılmıştı, oysa şimdi durum çok değişikti, gerçekler gün ışığına çıkmıştı. Peki o halde neden hâlâ derin bir uyku içindeydi, bu yoğun, bu utanç verici haksızlığa bir türlü anlam veremiyordu. Fransa'yı, ülkesini değiştirmişler miydi yoksa? Artık kurtarıcı ülke, dünyaya özgürlük dağıtan ülke değil miydi? Neden hâlâ gözleri kapalı, kulakları sağırdı, neden haksızlıklara karşı kitle halinde başkaldırmıyordu?

Bu soruları kendine sordukça hep başladığı noktaya geliyor, ilkokul öğretmenine düşen büyük görevi hatırlıyordu. Ülkesi böyle derin bir uykuya dalmışsa bunun tek bir nedeni vardı: Gerçeği henüz bilmiyordu, halk henüz aydınlanmamıştı. Ürperdi: Bir ülkenin gerçekle beslenmesi, doğruyu kavraması için daha kaç nesil gerekiyordu? On beş yılık öğretmendi, geleceğin dürüst insanlarını yetiştirmeye çalışıyordu, bir nesil geçmişti elinden, onların geleceğe doğru nasıl ilerlediklerini izleyebiliyordu. Ve sorup duruyordu kendi kendine: Gerçekçi, dürüst insanları hazırlamak için tutulması gerekli en doğru yol hangisiydi? Eski öğrencileriyle mümkün olduğu kadar sık görüşmeye çalışıyor ve onların artık okul günlerindeki kadar kendisine bağlı olmadıklarını sezip şaşıyordu, evet, ninelerinden farklıydılar ama Marc'ın beklediği kadar hızlı bir gelişme olmamıştı. Umudunu yenilere bağlıyordu. Bunca acılara göğüs gererek yapılan, yorucu, uzun çalışmaların sonucu böyle mi olacaktı. Zaman zaman umudu kırılıyor, ama ardından kendini toparlayıp, yeni bir güç, yeni bir inançla çalışmaya koyuluyordu.

Güneşli bir ağustos akşamı, Valmarie yolunda, Bongard'ların çiftliğine

doğru yürürken eski öğrencisi Fernand'a rastladı. Fernand, omuzunda bir tırpan, tarladan eve dönüyordu. Babası gibi çiftçilik yapan bu eski öğrencisi şimdi yirmi beş yaşındaydı, duvar işçisi Doloir'ın on dokuz yaşındaki kızı Lucile'le evliydi. Ufak-tefek, sarışın, güleryüzlü Lucile, Fernand'ın çocukluk arkadaşıydı, okuldan çıktıklarında birlikte oynarlardı. Genç kadın, oturmuş, avluda çamaşır yıkıyordu.

- Nasılsın bakalım Fernand, işler yolunda mı, ürün iyi mi bu yıl?

Fernand yine eski Fernand'dı, bön yüzlü, dar alınlı, yavaş yavaş konuşan Fernand'dı:

- Amaaan bay Froment, bu kahrolasıca toprak insanın yüzünü güldürür mü, tohumu bile çıkaramıyoruz.

Babası elli yaşlarında kadardı ama toprak onu da hayli yıpratmıştı, bu yaşta doğru dürüst yürüyemiyordu. Savaş bitmeyen savaştı, toprak her zamanki gibi çetindi, baba oğul, bütün yeniliklere kapalı, toprakla uğraşa didine, kör bir savaş sürdürüyorlardı.

- Bana gönderecek, pantolonunu çeke çeke okula gelecek bir delikanlı yapmayı düşünmüyor musunuz hâlâ?

Marc'ın kıvançla söylediği bu sözleri, Lucile birden bir kız gibi kızarırken, Fernand şöyle cevapladı:

- Delikanlımız yolda, ama onu okutmak kimbilir kimlere nasip olacak, ve o, yeni yolcu, okuma yazma öğrendiği zaman kimbilir bizler nerelerde olacağız?

Dersleri bir türlü öğrenemeyen kalın kafalı öğrencisinin sözlerinin altında yatan sinsi anlamı sezmekte gecikmedi, alttan alta, kasabadaki son olayları hatırlatmaya çalışıyordu. Eski öğrencisinde bir gelişme olup olmadığını anlamak için bu fırsattan yararlandı.

- Ben hayatımdan memnunum, öğrencilerimi görevlerini yapar görmek, eskisi kadar yalan söylemediklerine tanık olmak büyük bir mutluluk veriyor bana... Hele bugün daha bir sevinçliyim, uzun zamandır uğraştığım davayla ilgili iyi haberler aldım.

Bu sözler rahatsız etti Fernand'ı, yüzü asıldı, kulakları düştü:

- Ama benim duyduklarım hiç de iyi değil.
- Ne duydun?
- Yargıçlar eski öğretmene karşı yeni kanıtlar geçirmiş ellerine.
- Ne gibi kanıtlar?
- Ne bileyim, kanıtlar işte.

Fernand duyduklarını açıklamak zorunda kalıp saçma sapan şeyler anlatmaya başladı. Yahudiler, Hristiyan Kardeşler Okulu öğretmenlerinden birinin başının kestirilmesi için soydaşları Simon'a beş milyon lira vermişler, Simon bu işi başaramayacınca, kendisine verilen parayı bilinmeyen bir yere saklamıştı, paranın yerini yalnız o biliyordu. Yahudiler, beş milyonun bulunması için şimdi onu zindandan kurtarıp, yerine Gorgias'ı göndermeye uğraşıyorlardı.

Marc şaşkın şaşkın haykırdı:

- Böyle aptalca sözlere nasıl inanırsın yavrucuğum?

Genç köylü, gözlerini fıldır fıldır dönderip eski öğretmenine bakıyordu. Cevapladı:

- Hay Allah! Neden olmasın?

- Aklın alamayacağı bir şey bu... Siz ki okuma yazma bilen birisiniz, yalanı gerçekten ayırabilecek kadar kafanıza biraz akıl sokmak için nice uğraşıp didindim... Maşallah, maşallah, size öğrettiklerimden hiçbir şey kalmadı mı kafanızda?

Fernand usanmış gibi bir hareket yaptı:

- Ah bay Froment, herşeyi tutmaya kalksaydık kafamız davul olurdu... Ben size duyduğumu söyledim, herkesin ağzında aynı sözler dolaşıyor, ben başkasının yalancısıyım...Ayrıca, dün değil önceki gün "Le Petit Beaumontais" gazetesinde buna benzer şeyler okudum. Gazete yazdığına göre doğru olsa gerek.

Marc üzüldüğünü belirten bir hareket yaptı. Yıllarca uğraşmış, didinmiş, cehaleti hâlâ yenememişti. Bu çocuk yalanlara, en saçma uydurmalara kolayca inanabiliyordu, gazetede okuduğunun doğru olup olmadığını araştıracak kadar düşünce özgürlüğünden, mantıktan yoksundu. Herşeye kolayca inanabilen kocasının bu safdilliğinden, karısı sarışın Lucile bile şikayetçi görünüyordu.

Lucile başını çamaşırdan kaldırıp:

- Beş milyon mu, çok para, dedi.

Diploma alamamasına rağmen Rouzaire'in sevgili öğrencileri arasındaydı, okuldan sonra zekası uyanmış görünüyordu. Okuldayken kızın sofu olduğu, İncil'in uzun bir bölümünü hiç hata yapmadan ezberinde tuttuğu söylenir, bayan Rouzaire bu öğrencisiyle pek öğünürdü. Ne var ki Lucile, evlenir evlenmez, Kilisenin buyruğundan çıkmamakla beraber, törenlerden ayağını kesmişti, günah çıkartmayı falan da düşünmüyordu, kendini

işine vermişti, ama yine de, bütün kadınlar gibi o da Kilisenin el koyduğu, Kilisenin yarattığı biriydi, iki ruhluydu.

Sözü Marc aldı:

- Bir köşede gizli beş milyon ha, demek paralar zavallı Simon'u bekliyor, ne saçma şey!.. Peki rahip Gorgias'ın suçluluğunu açıkça gösteren yeni kanıtlara ne diyorsunuz?

Lucile gittikçe açılmaya başladı, tatlı tatlı gülüp haykırdı:

- Şüphesiz Gorgias beş milyon etmez. Pek tekin birine de benzemiyor, aman, n'olursa olsun, dinin hatırı için adamı rahat bırakmak gerek... Fernand'ın okuduklarını ben de okudum, ne var ki yazılanlar biraz düşündürdü beni.

Kocası atıldı:

- Her okuduğumu düşünmeye kalkarsam çekeceğim var. İyisi bir köşeye çekilip etliye sütlüye karışmamak.

Marc, tam, eski öğrencisinin bu düşüncesinin de doğru olmadığını söyleyecekti ki bir ayak sesi duyup döndü. Karı koca Bongard'lar, kızları Angèle'le birlikte tarladan dönüyorlardı. Bongard, oğlunun son sözlerini duymuştu, öğretmene dönüp o da kendi düşüncesini söyledi:

- Oğlum doğru söylüyor bay Froment, şunu bunu okuyup ne diye kafamızı şişireceğiz... Bizim zamanımızda böyle gazete mazete yoktu ve şimdiki kadar başımız ağrımazdı. Değil mi kadın?

Karısı hemen cevapladı:

- Elbette ya!

Ama kızları Angèle, kalın kafasına rağmen, direnip en sonunda bayan Rouzaire'den diplomayı koparmasını beceren Angèle bilmiş bilmiş gülümsüyordu. Bu küt burunlu, büyük ağızlı kızın yüzü henüz anlamsızdı ama, zaman zaman, çevresindeki koyu karanlığı yırtmak ister gibi bir hali vardı. Gelecek ay, görümcesi, Lucile'in kardeşi, babası gibi bir duvarcı olan Auguste Doloir'la evlenecekti. Konuşmaya o da katıldı:

- Ben öğrenmeyi severim kendi payıma. Her şey bilmeye bağlı. Herkes hırsız kesilmiş, kazık atmaya çalışıyor. Hesabı gözden geçirmemiş olsaydım dün kalaycıya fazladan para verecektiniz.

Hepsi başlarını sallayarak bu sözü onayladılar. Birkaç dakikasını geçirdiği bu çiftlik avlusunda, Simon'un suçsuzluğuna tanıklık etmelerini istemeye geldiği günden bu yana hiçbir şey değişmemişti. Bongard'lar yine eski Bongard'lardı, bilgisiz, sessiz, kuşkulu, kodamanların, güçlülerin

kendilerini yutmalarından korkan ürkek köylüler olarak kalmışlardı. Kafaları birazcık gelişebilmiş, bağnazlıktan birazcık kurtulabilmiş, baba ve annelerine göre biraz daha bilgili, ama öte yandan, eksik kalmış bir eğitim yüzünden başka budalalıklara saplanmış çocuklarından başka hiçbir yenilik yoktu. Ne var ki, her şeye rağmen biraz yol alabilmişlerdi, ileriye doğru atılan en küçük bir adım bile, insanlığa götüren yolda bir umut kaynağı demekti.

Birkaç gün sonra Marc, bir tasarısını açmak için duvarcı Doloir'lara gitti. Bir zamanlar Doloir'ın iki çocuğunu, Auguste ve Charles'ı okutmuştu, şimdi de sınıfında duvarcının küçük oğlu Jules vardı, çok iyi bir öğrenciydi, bu sene son senesiydi, diplomasını alıp okuldan ayrılacaktı. Bu durum Marc'ı üzüyordu, çocuğun öğretmen okuluna girip öğretmen olmasını istiyordu, o da Salvan gibi, Fransa'nın kurtuluşunun her şeyden önce iyi öğretmenlere bağlı bulunduğuna inanıyor, en iyi öğrencilerinin öğretmen olmasını istiyordu.

Duvarcının, Palisir Sokağında şarapçının üstündeki evine gittiğinde, evde, Doloir'ın karısı ve Jules'den başka kimseler yoktu, erkekler işlerinden henüz dönmek üzereydiler. Doloir'ın karısı sinirli, ama evinin çıkarını çok iyi düşünen bir insandı, Marc'ı dikkatle dinleyip cevapladı:

- Ah bay Froment, böyle bir şeyin mümkün olabileceğini sanmıyorum. Jules'e çok ihtiyacımız var, onu hemen bir yere çırak olarak vermek zorundayız. Biz de isteriz okumasını, ama bu iş için gerekli parayı nereden bulacağız? Ne kadar tutumlu davransak da öğretim paraya bağlı.

Sonra çocuğuna döndü:

- Değil mi oğlum, en iyisi yine marangozluk, deyip, Marc'a bakarak ekledi:

- Babam marangozdu da...

Jules, gözleri ışıl ışıl, kendi arzusunu açıkladı:

- Ah anneciğim, hiç de öyle değil, benim bütün isteğim okumak.

Marc tam çocuğun düşüncesine yardımcı olacağı sırada, babası Doloir iki oğluyla birlikte odaya girdi. Auguste babasıyla aynı şantiyede duvarcılık yapıyordu, Charles ise bir çilingirin yanında işçiydi, baba oğul eve gelirken çilingire uğrayıp onu da almışlardı. Baba hemen karısının düşüncesini doğruladı, bu tutucu ve geleneklerine pek bağlı kadın her şekliyle evin efendisiydi. Dürüst, ciddi bir kadındı, ama öte yandan, burnunun doğrultusundan sapmayan, kendi düşüncesinden başka bir düşünce kabul etmeyen,

bencil bir insandı. Eski askerlik anılarını yinelemeyi pek seven koca, karısının önüne gelince gık diyemiyordu. O da aynı sözleri tekrarladı.

- Hayır, hayır bay Froment, böyle bir şey mümkün değil!

Anne, öğretmene sordu:

- Peki, öğretmen oluncaya kadar ne yiyecek?

Marc:

- Hay Allah! Bu kadar insanın oturduğu masadan bir kişi mi aç kalkacak... İnsan çocuğunun geleceği için bu kadarcık sıkıntıya da katlanabilmeli.

Küçük kardeşlerinin hem üzgün, hem gururlu haline bakıp abileri gülmeye başladılar.

Auguste kardeşine takıldı:

- Eee, söyle bakalım yumurcak, büyük adam mı olacaksın? Kafa patlatmaya değer mi, senin gibi bizim de diplomamız var. Ama, biz bu diploma yeter deyip çekildik, kitaplar okumayla biter mi, kafa kalmaz insanda... Doğrusu, duvar örmek daha çok hoşuma gider benim.

Sonra gülerek öğretmene döndü:

- Biliyorum bay Froment, çok üzerdim sizi, yerimde duramazdım, şimdi hatırlıyorum, öyle günler olurdu ki sınıfın altını üstüne getirirdim. Çok şükür Charles benim gibi değildi, o daha anlayışlı davranırdı.

Bu kez Charles söze karıştı:

- Orası öyle, ama sonunda, korkak ya da budala durumuna düşmemek için ben de sana uymak zorunda kalırdım.

Sözü Auguste bağladı:

- Budala mı dedin! Yoo, haylaz ve tembeldik o kadar... Yaptıklarımız için bizi bağışlayın bay Froment. Ben sizden yanayım, Jules'ün yeteneği varsa ona yardımcı olmalıyız. Hay Allah! dünya durmuyor, ilerliyor, biz de ilerlemeliyiz.

Bu sözler çok sevindirdi Marc'ı, şimdilik bu kadarıyla yetinerek, elverişli bir zamanda anne ve babayı iknaya karar verip Auguste'le sohbete başladı, ona, bir gün önce nişanlısı Angèle Bongard'a rastladığını, bu küçük kızın, hayatta karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelebilecek, akıllı bir kız olduğunu söyledi. Delikanlı çok hoşlanmıştı bundan, gülüyordu. Marc, eski öğrencisinin düşüncelerinde bir gelişme olup olmadığını araştırdı:

- Angèle'in kardeşi, kız kardeşiniz Lucile'le evlenen Fernand da sizler gibi öğrencilerimden...

- İki kardeş Fernand'ın adını duyunca pek neşelendiler.

- Fernand mı, tam et kafalının tekiydi!

- Evet, şu zavallı Simon'un yahudilerden beş milyon lira alıp gizli bir yere sakladığını, bu yüzden de Yahudilerin zindana rahip Gorgias'ı attırarak onu kurtarmaya çalıştıklarını sanıyor.

Bayan Doloir bu sözleri duyunca birden dikkat kesilip başını kaldırdı, baba Doloir'ın de canı sıkılmış gibiydi. O zamana dek söze karışmayan duvarcı dişlerinin arasından mırıldandı:

- Hâlâ bu Simon meselesi mi... Karım haklı, bizi hiç ilgilendirmeyen bir iş, insan böyle şeylere burnunu sokmamalı.

Ama Auguste'ü pek eğlendirmişti bu konu. Alaycı bir sesle söze karıştı:

- Şu beş milyonluk gömü değil mi, "Le Petit Beaumontais" de yazıyordu, okudum. Fernand'ın böyle bir masala inanmasına şaşmam... Toprağa gömülü beş milyon, böyle saçmalık olur mu?

Baba dayanamayıp boşaldı:

- Neden olmasınmış? Kendini pek akıllı sanıyorsun yumurcak. Yahudilerin neler yapabileceklerini bilmediğinden böyle konuşuyorsun. Askerdeyken bir onbaşımız vardı, Yahudi bir bankacının yanında çalışmış. Bir Yahudi her cumartesi Almanya'ya tonlarca altın gönderirmiş, Fransa'nın altınlarını, Fransa Yahudilere satılmış, yüzde yüz doğru bu.

Auguste babasının sözünü kesti:

- Yoo, yo, baba, askerlik öykülerine başlama yine, biliyorsun, ben de askerlik yaptım, orduda ne kabakça şeylerin döndüğünü bilirim... Asker olunca sen de anlarsın Charles.

Gerçekten de Auguste askerliğini henüz bitirmişti, oysa kardeşi Charles bu görevi yapmamıştı, ekimde gidecekti askere.

Delikanlı devam etti:

- Bu saçma sözlere benim karnım tok anlıyor musunuz, bir ağacın altında beş milyon lira gizliymiş de ay ışığı olduğu bir gece ağacın altını kazacaklarmış. Bunlar boş söz, ama Simon'un suçsuzluğu da kabak tadı verdi, hapiste yatıp yatmaması ilgilendirmez beni.

Bu son sözler çok üzdü Marc'ı. Auguste'ün akıllıca şeyler söylemesine sevinirken, delikanlının vardığı sonuca hayli şaştı.

Sordu:

- Nasıl düşünebiliyorsun bunu? Ya suçsuzsa, suçsuz bir insanın zin-

danda azab çekmesi doğru mu? Böyle bir hatayı ne yapıp yapıp düzeltmeliyiz.

- Suçsuz mu, suçsuzluğu kesinleşmedi ki. Bütün yazılanları okudum, kafam büsbütün karıştı, Simon işi arap saçına döndü.

- Yazılanları okudum diyorsun, okudukların hep uydurma, yalan bilgiler. Yazı örneğinin Hristiyan Kardeşler Okuluna ait olduğu ortaya çıktı, rahip Phillibin'in odasında kağıdın yırtık köşesi bulundu, bütün bunlar kanıt değil mi? Bilir kişi raporunun yanlışlığı ortada, yazı örneğinin üstündeki paraf şüphesiz Gorgias'ın, kendi eliyle attığı paraf.

- Ya! Bunları bilmiyorum ben, bütün yazılanları nasıl okuyabilirim? Daha önceden de söylemiştim size, bir şeyi bana ne kadar çok açıklarlarsa ben o kadar az anlarım. Ne var ki, zamanında, bilirkişi ve yargıçlar bu yazı örneğinin Simon'a ait olduğuna karar verdiler. Demek ki yazı örneği Simon'un.

Marc bir an, Auguste'ün yalan ve yanılgılardan kurtulduğunu sanmıştı, oysa işte yine delikanlı gerçek niteliğini koyuyordu ortaya, gözleri henüz kapalıydı, Simon'un suçluluğunda direnip duruyordu. Marc'ın çabaları boşa gitti.

Bayan Doloir, sade ve pek dikkatli bir kadın olarak sonunda ağırlığını koydu:

- Bu kadar yeter! Özür dilerim bay Froment, şu işten bizim evimizde söz etmeseniz çok iyi olur. Siz kendinize uygun geleni yapın, bir diyeceğim yok, ama bizi de kendi halimize bırakın. Bizler zavallı insanlarız, kimsenin etlisine sütlüsüne karışmasak daha iyi olur, bizi ilgilendirmeyen işlere ne diye burnumuzu sokacağız.

- Ama zindana sizin oğlunuzu atsalardı o zaman karışırdınız değil mi? Biz neden mücadele ediyoruz, böyle canavarca bir haksızlığın bir daha tekrarlanmaması için.

- Doğru bay Froment, ama benim oğlumu kimse elimden almaz, çünkü ben herkesle, hatta papazlarla bile iyi geçiniyorum. Papazlar çok güçlü biliyorsunuz. Onları üstüme saldırtmam.

Duvarcı Doloir, iyi bir yurttaş ağzıyla araya girdi:

- Papazlar mı, umurumda bile değil! Yurt her şeyden önce gelir, ama yurdu düşünen nerede, hükümet İngilizlere kavuk sallayıp duruyor.

Karısı sözü ağzına tıkadı:

- Sen de sussan iyi olur. Hükümetten, papazlardan bize ne, varsın bil-

diklerini yapsınlar. Biz ekmeğimize bakalım, ötesi boş şey.

Arkadaşlarının yanında, anlamını pek bilmeden toplumcu geçindiği halde, susup omuz silkmekle yetindi. Auguste ve Charles daha eğitilmiş bir kuşak olmalarına rağmen annelerine hak veriyorlardı. Sindiremedikleri yarı eğitim onları büsbütün şımartmış, şüpheci, bencil insanlar yapmıştı, insanın kendi mutluluğunun başkalarının mutluluğuna bağlı olduğunu, bu değişmez, sağlam toplumsal yasayı bilmiyorlardı henüz. Bu kaygısız ailede, tek bir kişi öğrenmeye susamış, küçük Jules, büyükleriyle öğretmeninin aralarının açılmasından korkarak konuşulanları dikkatle dinliiyordu.

Marc tartışmanın yararsızlığını anladı, gitmek için kapıya yöneldi:

- Ben gideyim artık ham'fendi, yine görüşürüz, umarım anlaşır, Jules'ü öğretmen yaparız.

- Görüşürüz bu konuyu bay Froment. Ama tek bir kuruşa bile malolmamalı bize.

Marc eve döndü, üzgün üzgün düşünmeye başladı. Yıllar önce gitmişti Bongard'lara ve Doloir'lara. İki aile de hâlâ yerinde sayıyorlardı. Çetin bir çalışma içinde sömürülüp duran bu insanlar, koyu karanlıklarında kalıp hiçbir şeyle ilgilenmiyor, kurtuluşu susmakta arıyorlar, ağızlarını açarlarsa daha da yoksullaşacaklarını sanıyorlardı. Çocukları onlardan daha çok okumuşlardı ama aldıkları bilgi gerçeği kavramalarına yetmiyor, yarım eğitimleriyle her şeyi birbirine karıştırıyorlardı. Çiftçi Fernand Bongard toprağa yapışıp kalmış, gerçeklere sırtı dönük yaşıyor, her duyduğuna, gazetede okuduğuna inanıyordu. Ya Doloir'ların çocukları, Auguste ve Charles? Kafalarını biraz işletmeye başlamışlardı, saçma sapan masalları artık kabul etmiyorlardı, ama öte yandan tamamen kurtulmuş değillerdi, kaz adımlarıyla yürüyorlardı. Eğitim, öğretim yolu sarp bir yoldu, daha çok çalışmak, didinmek gerekiyordu, üzgün üzgün, şimdilik bu kadarıyla da yetinmek zorunda kaldı Marc.

Bir başka gün memur Savin'e rastladı. Bir zamanlar ikiz oğulları Achille ve Phillippe'i okuturken bu cılız zavallı adamla sert bir tartışmaları olmuştu. O zamanlarda Savin, pek hızlı bir cumhuriyetçi olarak, bir yandan şeflerinden ödü koparken, öte yandan da, kendi garip siyaseti gereği Kiliseye koşuluyordu, ve bu yüzden papazların elinde oyuncak haline gelmişti. O günlerden sonra, üst üste yediği iki tokatla büsbütün perişanladı. İlk tokadı, bayan Rouzaire'in gözde öğrencisi, Kudas töreninin parlak çocuğu kızı Hortense'dan yemişti. Bu tatlı, kurnaz kız, on altı

yaşından itibaren kendini, ilk yanaşan bir haylazın, komşuları sütçü çocuğun kollarına bırakmıştı. Güzel kızını şeflerinden birinin oğluyla evlendirmek hayaline kapılan zavallı baba, Hortense'ın karnının büyüdüğünü görünce onu sütçü çocukla evlendirmek zorunda kalmış, bütün umutları suya düşmüştü. İkinci tokadı da çekingen karısından yemişti. Kiliseyle başı hiç de hoş olmayan bu narin, sevimli kadını, hastalık derecesindeki kıskançlığı yüzünden, günah çıkarmaya, dinin gereklerini yapmaya zorlamıştı. Çünkü Savin'e göre kadın her an kocasını aldatmaya hazır bir yaratıktı, ihanetin ise ancak din ile önüne geçilebilirdi. Sofu kadınların düşlerine giren, Kapüsenlerin babası Théodore'a günah çıkarması için zorla karısını da yollamıştı. İşin iç yüzü pek bilinmiyordu ama, kasabada dilden dile şöyle bir öykü dolanıyordu: Kocası, bir kış akşamı, karısını aramak için manastıra gittiğinde onu, karanlık bir köşede, günah çıkaran papazın kucağında bulmuştu. Tanrının iki sevgili kulu, ağızları kocaman açık, aç kurt gibi sevişiyorlardı. Kahrolmuş, öfkeden deliye dönmüştü, bir rezillik çıkmasından korkup susmak, bağrına taş basmak zorunda kalmıştı. En çok da kendi aptallığına kızıyordu, kendisine bağlı karısını aptalca kıskançlığı yüzünden papazın kollarına teslim etmişti. Kasabada söylendiğine göre, karısını Théodore'la yakaladığı günden beri evi cehenneme çevirmişti, zavallı kadına yapmadığını bırakmıyordu.

Savin o günden sonra, papaz ve keşişlere diş bilemeye başlamış, artık öğretmene yaklaşır olmuştu.

- Ah bay Froment, size rastladığım ne kadar iyi oldu... Bize kadar gelebilir misiniz acep? Bizim Philippe'in tembelliği endişe verici bir durum aldı, onun hakkından yalnız siz gelebilirsiniz.

Marc,

"Elbette" dedi.

Fauche Sokağındaki, sıkıcı, küçük eve vardıklarında, bayan Savin'i incik boncuklardan yaptığı çiçekleriyle uğraşır buldular. Kırk yaşına rağmen hâlâ güzel bir kadındı. Son yıkımdan beri Savin, karısının boncuktan çiçek yapmasını saklamıyordu artık, varsın karısı uğraşsın dursundu, yaptığının cezasını çekiyordu. Bir zaman, başında hanım şapkalarıyla kolunda gezen karısından pek çalımlanan Savin'in kulakları düşmüştü. Bayan Savin artık evde önlükle dolanabilir, ailenin geçimi için dilediği kadar çırpınıp yorulabilirdi. Adamcağız kendi üstüne başına bile eskisi kadar özenmez olmuştu, pek ünlü redingotuna bakar bakmaz anlaşılıyordu kıs-

kanç kocanın hayata küskünlüğü.

Savin girer girmez aslan kesilip dikildi:

- Yine bütün odayı kapladın mı, bay Froment'ı nereye oturtacağım şimdi ben?

Bayan Savin, tatlı, ürkek, biraz da kızararak iplik ve mukavvalarını toplamaya başladı.

- Ne yapabilirdim ki, çalışırken iplik ve kartonları elbette bir yerlere koymam gerekir, bu kadar erken döneceğini ummuyordum.

- Biliyorum, biliyorum, beni hiç beklemiyordun.

Savin'in, ünlü baskını ima eden bu sözleri kadını büsbütün telaşlandırdı. Dairesine kapanıp kalan, sittin sene ilerleme umudundan yoksun, bu zavallı, ufak-tefek koca, karısını yakışıklı, iri yarı bir erkeğin kollarında gördüğü günü unutamıyordu. Kadıncağız, bir an için yakışıklı esmer papazı, hırçın, marazlı, cılız ve kendisini zorla manastıra gönderen kocasıyla karşılaştırmış, arzularını yenememişti. Savin, karısının ışıklı, aydınlık gözlerinde özrünü okudukça, bir yandan öfkeli, bir yandan arzulu, hırstan deliye dönüyordu. Kadıncağız büzülüp kendini işine verdi.

- Oturunuz bay Froment, demin de söylemiştim ya, bu çocuk çok üzüyor bizi. Yaşı yirmi ikiye geldi, nereye verdiysem dikiş tutturamadı, işte bütün gün böyle oturup annesini seyreder, iplere boncuk dizmekten başka bir işe yaramıyor.

Philippe bir köşede, yokmuş gibi, sessiz sessiz oturuyordu. Annesi, babasının sözleri üzerine başını kaldırmış, yumuşak gözlerle oğluna bakmıştı, delikanlı, sen üzülme der gibilerden, hafif bir gülümsemeyle annesini cevaplıyordu. Anayla oğul, aynı üzüntülerle karşı karşıya bulunduklarından birbirleriyle iyi anlaşıyorlardı. Philippe solgun, cılız bir çocuktu, sağlığı iyi görünmüyordu. Marc'ın bir zamanlarki tabansız, yalancı öğrencisi sonunda hazin bir oğlan halini almıştı, güçsüzdü, dermansızdı, genç görünüşlü annesinin kanatlarına sığınmıştı, annesi hem sevgili bir abla, hem bir dert ortağıydı.

Marc cevapladı:

- Neden dinlemediniz beni zamanında, onu öğretmen yapmak istemiştim.

Savin haykırdı:

- Yoo, yoo, üstüme iyilik sağlık! Öğretmen olacağına varsın evde otursun daha iyi... Öğretmenlik de meslek mi, yirmi yıl okullarda kafa patlata-

caksın da ayda altmış küsür frank geçecek eline ve ayda yüz frank alacağım diye ayrıca on yıl köy köy dolanacaksın öyle mi?.. Öğretmenmiş, kimse öğretmen olmak istemiyor artık, köylüler bile, o okula girmektense yolda taş kırmaya razılar!

Marc hemen cevaplamaktan çekindi:

- Léon'un öğretmen olmasını istediğinizi sanıyordum. Onu olsun vermeyecek misiniz öğretmen okuluna?

- Vallahi veremem! Zaten bir gübre tüccarının yanına yerleştirdim bile onu. Henüz on altı yaşında ve şimdiden yirmi frank kazanmaya başladı... İlerde teşekkür eder bana.

Marc üzüntüsünü belli eden bir hareket yaptı. Küçük Léon'u annesinin kucağındayken görmüş, daha sonra sınıfında okutmuştu. Ağabeylerinden çok zeki, akıllı bir çocuktu, ne kadar istemişti onun okuyup öğretmen olmasını. Çocuğunun öğrenimine devam etmemesi, belli ki zavallı anneyi de üzüyordu, ara sıra başını kaldırıp kaçamak gözlerle bakmasından anlaşılıyordu bu hüznü.

Savin, Marc'a sordu:

- Ne yapsak dersiniz bu delikanlıya, bana bir akıl verin. Çok istirham ederim, şu koca aylak'a söyleyin önce, günlerini böyle boşuboşuna oturmakla geçirmesinin çok ayıp olduğunu bilsin.

O sırada Achille çilingirden döndü. On beş yaşındayken çilingirin yanına girmiş, adamın hep ayak işlerini görmüştü, aradan yedi yıl geçtiği halde ekmeğini hâlâ kazanamıyordu. Kardeşinden daha solgun, daha kansızdı, yine okul zamanlarındaki kadar toy, en küçük bir cezadan kurtulmak için arkadaşlarını ele vermeye hazır, iki yüzlü, tabansız, kötü bir öğrenciydi. Eski öğretmenlerini evlerinde görünce şaşırdı, sonra da şüphesiz iğnelemek için, hemen duyduklarını yetiştirmeye başladı:

- Gazetede neler yazıyor bilmem ama bayan Milhomme'lardaki öteki yazı örneklerini topluyorlarmış, mutlaka o iğrenç olay yüzünden.

Marc gazetede çıkan makaleyi biliyordu. Gorgias'ın yine kuyruklu bir yalan yer alıyordu orda. Gençlerin düşüncelerini öğrenmek için bu fırsattan yararlandı:

- Simon'un sucsuzluğunu herkes kabul etmeye başladığı halde "Le Petit Beaumontais" boşuna yalanlar uydurarak halkı aldatmaya çalışıyordu, sözde Simon'a milyonlar gönderilmiş de şimdi bu milyonlar bir ağacın altında saklıymış.

İkizler bu sözlere hafifçe omuz silktiler. Önce Achille dağınık bir sesle cevapladı:

- Ah, toprağa gömülü milyonlar, evet, aptalların inanacağı bir şey. Hayli yalan söyledikleri açıkça görülüyor. Ama bize ne bunlardan?

Öğretmen eski öğrencisine hayretle sordu:

- Bize ne bunlardan ne demek?

-Yani uzun zamandır kafamızı şişiren bu öykü bizi ilgilendirmez demek istiyorum.

Marc, yavaş yavaş ateşlenmeye başladı:

- Beni üzüyorsunuz çocuklar, Simon'un suçsuzluğunu böyle mi karşılıyorsunuz?

- Hay Allah! Evet, ama bunda şaşılacak ne var? Simon'un suçsuz olup olmadığı pek belli değil, ama insan bazı şeyleri dikkatlice okuyunca kendi kendine, Simon suçsuz olabilir, diyor.

- Peki o zaman, suçsuz bir insanın zindanda yattığını düşünmek öfkelendirmiyor mu sizi, böyle bir haksızlığa karşı haykırmak gelmiyor mu içinizden?

- Haksızlığa uğrayan yalnız Simon mu? Niceleri var onun gibi zindanda! Madem suçsuz, salsınlar adamı, serbest bırakılmasına karşı durduğum mu var. Hem kendi derdimiz yetmez mi, ne diye onun bunun sıkıntısını da kendimize dert edip hayatı büsbütün çekilmez hale getirelim?

Sonra da Philippe, usul bir sesle düşüncesini açıklamaya koyuldu:

- Bu olay canımı sıkıyor, bu yüzden ilgilendirmiyor beni de, öğretmen olsaydım o başka, ilgilenirdim elbette. Ama insan kıyıda köşede kalınca, en iyisi hiçbir şeye karışmamalı, sessiz sessiz bir kenarda durmalı.

Evlerdeki bu kayıtsızlığa, gevşekliğe boşuna karşı koydu, haksızlığa karşı güç birliğiyle savaşmanın zorunluğunu anlattı. Birlikten güç doğardı, herkes kendi sesini duyurmalı, direnmeliydi, halkın sesi bu demekti, en yoksul, en sade yurttaşın bile sesini duyurması, gerçeği haykırması gerekirdi. Herkesin alınyazısı birbirine bağlıydı, başkasının özgürlüğünü savunurken kişi kendi özgürlüğünü kurtarmış, korumuş olurdu, işte ne güzel fırsat geçmişti ele, gerçek uğruna savaşmakla toplumun siyasi ve sosyal gelişimini sağlayabilirlerdi. Bir yanda; zavallı suçsuz bir insanı öldürüp yok etmek için birleşmiş gericiler, yobazlar, çıkarcılar, öte yanda; gerçek ve adalet uğruna savaşan, akıllı, özgür düşünceli, mutlu bir Fransa'yı müjdeleyen insanlar vardı. Gericiler birliğinin yıkılması, ilericilerin kazan-

ması için tek bir çaba yeterdi, bak o zaman nasıl haksızlıklar düzeni çatır çatır yıkılırdı. Simon olayı bir kişinin suçsuz yere zindana atılması değildi, bu bir insanlık sorunuydu, Simon'un kurtuluşu halkın kurtuluşu, mutlu bir ülkenin yaratılması demekti.

Solgun yüzlü delikanlılar Marc'ın söylevi karşısında aptala dönmüşler, gözlerini kırpıştıra kırpıştıra bakıyorlardı.

- Neler söylüyorsunuz bay Froment? Basit bir sorun'un içine neler de karıştırdınız, kafamız karmakarışık oldu, ne yapabiliriz ki, bilmiyoruz, bilemeyiz o kadarını.

Savin sözünü kesmeden alaycı bir tavırla dinlemişti öğretmeni. Sonunda dayanamayıp patladı:

- Bana kalırsa bütün bunlar saçma sapan şeyler. Simon suçlu mu, suçsuz mu? İşte cevabı bilinmeyen bir soru! Ben düşündüğünü açıkça söyleyen biriyim, eski düşüncemden hâlâ dönmüş değilim, bence Simon suçlu, nerden mi çıkarıyorum, işte öyle, gazetede okuduklarının etkisi diyemezsiniz, zira hiç okumam, kimse tek satır okutamaz bana. Çok şükür papazlara da bayıldığım yok, hepsinin canı cehenneme, iğrenç herifler! Ne var ki, din dindir. Ordu gibi din de Fransa'nın eti kemiğidir. Ben cumhuriyetçiyim, hatta diyebilirim ki toplumcuyum, ama her şeyden önce Fransızım, ülkem her şeyin başında gelir. Kısacası Simon suçlu, bütün kanıtlar, halk oyu, mahkemeye sunulan kanıtlar, ceza giymesi, Yahudilerin onu kurtarmak için gösterdiği iğrenç çabalar, her şey suçlu olduğunu ortaya koyuyor. Eğer, mutsuz bir rastlantı sonucu, Simon suçsuzsa, bu ülkemiz için büyük bir yıkım demektir, inşallah suçludur.

Böylesi aptalca, körü körüne sözler karşısında susmaktan başka çıkar yol göremedi Marc. Tam gideceği sırada içeri, yedi yaşındaki çocuğuyla birlikte, Savin'in kızı Hortense girdi. Hortense o eski güzel kız olmaktan çıkmıştı. Kendisini ayartan sütçü oğlanla evleneli beri, yoksulluk, yorucu çalışmalar hayli çökertmişti. Ayrıca bu utanç verici evliliği bir türlü sindiremeyen intikamcı baba, gururu yaralanan memur da, kızına hor davranıyordu. Küçük Charlotte'un, dedesinin gönlünü almak için diller dökmesi gerekiyordu:

- İyi günler büyükbabacığım, iyi günler büyükanneciğim... Biliyor musunuz, okumada birinciliği kazandım, öğretmenim bayan Mazeline bana madalya verdi.

Çok tatlı bir çocuktu, anneannesi bayan Savin, boncuklarını bir yana

bırakıp torununu kucaklayıp öpmeye başladı. Küçük Charlotte çok iyi tanıdığı öteki öğretmene, Marc'a döndü:

- Biliyor musunuz öğretmenim, sınıfta birinci oldum, birinci olmak ne güzel!

- Elbette canım, birinci olmak çok güzeldir, çok akıllı bir kızsın, biliyorum zaten... Öğretmenini sev ve sözünden dışarı çıkma, akıllı, bilgili, çevresine mutluluk saçan küçük bir hanım yapacak seni.

Hortense, dikenin üstünde oturur gibi oturuyordu babasının evinde. İkizler de akşam yemeğine kadar zamanlarını dışarda geçirmek istediklerinden, birbirlerine bakıp sabırsızlanıyorlardı. Huzursuz baba, Marc'ın son sözleri üzerine kendi kendine konuşur gibi mırıldanmaya başlamıştı: Mutluluğu, arayıp bulamadığı mutluluğu Charlotte mu verecekti. Ne karısı, ne kızı, ne de torunu şimdiye dek mutlu kılamamışlardı onu. Bakalım bayan Mazeline ne yapacaktı, bir mucize mi yaratacaktı, torununu temiz, yararlı bir insan olarak yetiştirebilirse, bu mucizeyi kente koşup Hortense'ın öğretmeni bayan Rouzaire'e yetiştirecek, senin beceremediğini bak bayan Mazeline becerdi diyecekti. Karısını, kucağında torunuyla gençleşmiş gibi mutlu ve gülerken görünce canı sıkıldı, sert bir sesle, önündeki işine bakmasını söyledi. Kadıncağız, gözleri yaşlarla dolu, başını önüne eğdi.

Marc gitmek için doğrulduğunda Savin sözü aylak oğlu Philippe'e getirdi:

- Philippe hakkında bir öneriniz yok mu bana? Bay Salvan, Le Brazer'nin dostudur, kendisiyle bir konuşsanız, belki Philippe için il'de küçük bir görev ayarlayabilirler.

- Doğru, bir şeyler yapılabilir, bay Salvan'la bir konuşayım.

Sokakta, ağır adımlarla yürürken, eski öğrencilerinin evlerinde karşılaştığı durumu eleştirmeye başladı. Memur Savin'in çocukları, Achille ve Philippe, duvarcı Doloir'ın çocuklarından, Auguste ve Charles'dan daha akıllıca, daha özgür düşünceliydiler, çiftçi Fernand'ın saflığı, aptallığı yoktu bunlarda. Memur Savin'e gelince, yine eskisi gibi kör ve inatçıydı, ne yeni bir şey öğrenmiş, ne de eski bildiklerini unutmuştu, aynı aptalca yanılgılarında direnip duruyordu, oysa çocukları akıl ve mantık yolunda babalarından ötedeydiler, ama yeterince ilerleyememişlerdi. Marc bununla da yetinmek zorunda kaldı. Ne kadar üzücüydü, on beş yıllık bir çalışmanın ürünü böyle mi olmalıydı! İlkokul öğretmenlerini bekleyen büyük ça-

bayı düşününce ürpermekten kendini alamadı. Bu sade, acılı insanları, bu beyinleri yıkanmış, aptallaştırılmış, köleleştirilmiş, kirletilmiş insanları, bilinçli, özgür yurttaşlar yapmak, ne sabırlı, ne yorucu bir çalışma istiyordu! Çok kuşakların geçmesi gerekecekti. Zavallı Simon hâlâ zindandaydı, akıl, gerçek, adalet ürününü devşirememişti, eski bir haksızlığa baş kaldıracak yeni bir kuşak yaratılamamıştı. Uzun zamandan beri beklediği o güneş doğmamıştı, ulusu sandığı gibi soylu, cömert, doğruluk peşinde koşan bir ulus değildi henüz. Böyle boş inanlar, yalan ve yanılgılar içindeki bir ülkeye ne aklı, ne yüreği alışamıyordu bir türlü. Sonra Charlotte, küçük Charlotte, okumada sınıfın birincisi olan o sevimli kız geldi gözlerinin önüne, gelecek çocuklarındı, bu tatlı, küçük yaratıklar neden dev adımlarla ışığa doğru koşan yeni bir Fransa yaratmasınlardı?

Tam okula girerken, başka bir karşılaşma yüreğindeki sıkıntıyı büsbütün arttırdı. Bayan Férou, elinde bir paketle oradan geçiyordu. Zavallı kadın büyük kızını kaybetmişti, kızcağızı, tifo ateşinden çok, yoksulluk alıp götürmüştü, öteki kızıyla yaşamaya çalışıyordu. Yaşamak bile denemezdi buna, korkunç bir didinmeydi, yiyecek ekmek bulamıyorlardı çoğu zaman.

Marc, kadıncağızın gözleri yerde, yoksulluğunun utancı içinde ordan geçmekte olduğunu görünce durdu. Bayan Férou, o eski kadın, dudakları etli, ışıklı güzel gözlü, çiçek saçlı o eski hoş kadın değildi, vaktinden önce çökmüş, bedeni üstüne yığılmış, yıkık bir zavallıydı.

- Nasılsınız ham'fendi, dikiş işleriniz biraz düzene girdi mi?

Kadıncağız Marc'ı görünce heyecanlandı, sonra kendini toparlayıp cevapladı:

- Sormayın bay Froment, durumumuz hep aynı, eskisi gibi kötü, boşuna gözlerimizi kör edercesine uğraşıyoruz, günde yirmi beş kuruş kazanabilsek milyon kazanmış kadar sevineceğiz, nerdeee!

- Bir öğretmen dulu olarak valilik'ten istediğiniz yardım ne oldu?

- Ah bay Froment, ah, cevap bile vermediler. Dilekçeyi gidip kendim izleyeyim dedim, hani nerdeyse tutuklayacaklardı beni. Uzun boylu, esmer, sakallı bir adam, siz aklınızı mı oynattınız, kaçak, anarşist, askerlik meclisinin cezaya çarptırdığı, kudurmuş bir köpek gibi öldürülen birini ne cesaretle buralarda ağzınıza alıyorsunuz dedi. Öyle korkuttu ki beni, hâlâ heyecanım dinmedi.

Marc'ın öfkeyle titreyip sustuğunu görünce, gittikçe cesaretini topla-

yıp, haykıran bir sesle devam etti:

- Hey Allahım! Zavallı Férou'm benim. Kudurmuş köpek mi diyeceklerdi sana! Moreux'den iyi tanırsınız onu, kardeşlik, doğruluk için çırpınan, gerçeğin ardından koşan, yılmadan, usanmadan çalışan bir insandı, yoksulluk sonunda çılgına çevirdi zavallı kocamı... Bir daha dönmemek üzere ayrılırken şunları söylemişti bana: "Yobazlar, iğrenç gazeteler Fransa'yı berbat etti, zehirledi, bilgisizlik bataklığına sapladı, bu ülke saplandığı bataktan kurtulamaz." Görüyorsunuz bay Froment, ne kadar doğru söylemiş.

Daha da öfkelenmişti, büsbütün bağırarak konuşuyordu:

- Evet, kocam çok haklıymış!.. Olup bitenleri görmüyor musunuz? Chagnot denen Moreux'deki öğretmene bir bakın, adam tam papaz kesilmiş, işi gücü çocukların kafalarını yalan ve yanılgılarla doldurmak: budalalığı gırtlağına kadar getirdi. Ya Jonville'e sizin yerinize gelen Jauffre, papaz Cognasse'a şirin görünmek için yapmadığını bırakmıyor. Bu alçakların elinde Fransa on yıla kalmadan bildiği okuma yazmayı da unutacak, göreceksiniz.

Sosyal eşitsizlikler kahretmişti kadıncağızı, yüreği kinle doluydu, konuştukça öfkesi artıyor, konuştukça yıkık bedeni üstünde dikilmeye çalışıyordu.

- Duyuyor musunuz bay Froment, bu ülkeden hayır gelmez artık, iyi ve doğru hiçbir şey beklenemez, yobazlar kurt gibi kemiriyor bağrını!

Birden hayli ileri gittiğini anlayıp sustu ve tedirgin, solgun ve sessiz kızının kendini beklediği yoksulluk yuvasına doğru hızla yürümeye başladı.

Marc, bayan Férou'nun sesinde, kocasının, talihsiz öğretmenin sesini duyar gibi olup heyecanlanmıştı. Férou mezarından çıkmış, ateş püsküren bir ilkokul öğretmeni olarak yobazlara öfkesini haykırıyordu. Gerçi hıncı yüzünden hayli umutsuzdu, ama söylediklerinde haksız sayılmazdı: Chagnot, Moreux'lülerin durmadan beynini yıkıyor, Jauffre, beklediği görevin, Beaumont'da bir okul başöğretmenliğinin hâlâ kendisine verilmemiş olmasına için için kızmakla beraber, rahip Cognasse'ın buyruğunda Jonville'i mahfetmekten geri durmuyordu. Zaten ülkenin bütününde değişen bir şey yoktu, ilkokul öğretimi kendinden bekleneni sağlayamıyordu. Beaumont'daki bütün okullar, yükselmekten başka bir şey düşünmeyen, yobazların buyruğuna girmiş korkak, pısırık öğretmenlerin elindeydi. Ba-

yan Rouzaire papazların eteğinde dolaşmakta yine başta gidiyordu. Bir zamanların cumhuriyetçisi, "yurt tehlikede" yutturmacaları yüzünden gittikçe gericilerin kucağına düşmüş bulunan emekli Doutrequin, ahlak yüksekliğiyle övülüyor, yenilere örnek gösteriliyordu. 1870'lerin savaşçı bir yüzü, Cumhuriyetin kurucularının dostu Doutrequin gibi bir adam da, yurt Yahudi tehlikesi altında diye yobazların yanında yer alırsa genç öğretmenler Simon'un suçsuzluğuna, eğitimde kurtuluşun dini okulların ortadan kalkmasına bağlı olduğuna nasıl inanırlardı? Akıl, mantık, gerçek ve iyilik peşinde koşan bir Mazeline'le, baş öğretmenden aldığı örnek sonucu, ilerici savaşa katılan bir Mignot ile yürür müydü mücadele, birkaç ilericinin yanında, o kadar alçaklar vardı ki! Evet, öğretmen okulundan her yıl yeni öğretmenler çıkıyordu, yeni yeni yüzler dağılıyordu yurdun dört bir bucağına, ama yetmiyordu onlar, ilköğretim kaz adımlarıyla ilerliyordu. Yine de, bütün bunlar Salvan'ın umutlarını kırmış değildi, inancını yitirmemişti, ülkeyi kurtaracak olan, gerçek ve adalet aşkıyla yanan ilkokul öğretmeniydi, iyi öğretmenler yetiştirilmeliydi. Öğretmen okulu müdürü kendini işte bu öğretmenlerin yetiştirilmesine vermişti. Hep aynı sözleri tekrarlayıp duruyordu: ülkenin alın yazısı öğretmene bağlıdır, bir ulus öğretmeniyle değer bulur. Nasıl, yalan ve yanılgılardan kurtulmuş, doğru ve gerçeğin peşinde koşan bir ulus için yeni kuşaklar, yeni öğrenciler gerekliyse, bu kuşakların yetişmesi de iyi öğretmenlere bağlıydı, yeni kuşaklar öğretmenlik görevini de üstlenmeliydi, bu yapılmazsa ülke ileriye doğru elbette kaz adımlarıyla yürüyebilirdi.

Yargıtay soruşturması uzadıkça uzuyordu. Férou alçakça öldürülmüştü, ama ne soruşturmanın uzayıp durması, ne Férou'nun mezardan gelen çığlıkları yıldırmıyordu Marc'ı, çabasını daha da arttırarak savaşını sürdürdü. Kendini özellikle okul sonrası eğitime vermişti, çocuklar on üç yaşını bitirir bitirmez, yasalar gereğince, diploma alsınlar almasınlar okulu bırakmak zorundaydılar. Marc, öğretmenin okul sonrası da eski öğrencilerini izlemesi gerektiğine inanıyordu. Her yanda yeni yeni dostluk dernekleri kuruluyordu, hatta, bir bölgedeki, bir ildeki, bütün ülkedeki bu derneklerin bir federasyon haline getirilmesi düşünülüyordu. Emekli dernekleri, yardımlaşma dernekleri de vardı. Ama en çok ilgilendiği okuldaki yetişkinlerin eğitimiydi. Hele de bayan Mazeline, genç kızlar için akşamları açtığı nakış-dikiş ve sağlık eğitiminde pek olumlu sonuçlar almıştı. Bu eğitimin başarısı üzerine Mazeline pazar günleri öğleden sonra da genç

kızlara ders vermeye başladı, çünkü bazı kızlar akşam derslerini izleyecek fırsat bulamıyorlardı. Bu çalışmaları, sık sık söylediği gibi, büyük bir mutluluk veriyordu ona, böylece, öğrencilerini, yalnızca gerçeğe saygı duyan insanlar olarak yetiştirmekle kalmıyor, onların, çevrelerine mutluluk, sevgi ve sağlık saçan, bir evi çekip çevirebilen eşler, anneler yapmaya da çalışıyordu. Marc da Mazeline'i örnek almış, haftada üç akşam, eski öğrencilerini okulda topluyor, onlara hayat için gerekli bilgiler veriyor, eski öğrencilerini elinden geldiğince hayatın zorluklarına hazırlıyordu. Genç beyinlere özgürlük, mutluluk, doğruluk tohumları atıyordu. Elbette bütün bu çalışmalar çok yoruyordu Marc'ı, ama kendi kendine, attığım yüz tohumdan teki bile tutsa bütün yorgunluklarımı gidermeye yeter diyordu. Özellikle sınıfında gözüne kestirdiği bazı öğrencileriyle daha çok ilgileniyor, onları Öğretmen Okulunun sınavlarına hazırlıyordu. Pazar günkü öğleden sonralarını işte bu özel çalışmalara ayırmıştı, bu çalışmalar hayatının en güzel eğlencesi gibiydi.

Marc bu ara bir zafer daha kazanmış, küçük Jules'ün öğretmen okuluna verilmesi konusunda bayan Doloir'ı kandırabilmişti. Eski öğrencilerinden Sébastien ise bir yıldır zaten öğretmen okulundaydı. Yargıtay Simon davasının yeni bir soruşturmasını yapmaya karar vereliberi, eski öğretmenin suçsuzluğuna inananların sayısı çoğalmış, cumhuriyet okulu onurunu yeniden kazanmış, bayan Alexandre da yeni durumdan cesaret alıp kasabaya dönmüştü. Ne var ki, dükkanın dinci müşterilerinin gözüne batmamak için ortalıkta pek dolaşmıyordu. İkinci sınıftaki öğrencisi Sébastien'ı Salvan da pek seviyor, daha şimdiden ona, köylere gönderilecek ilerici bir önder gözüyle bakıyordu. Marc bir başka öğrencisini daha vermişti eski dostu Salvan'a, Simon'un oğlu Joseph de, her şeye rağmen, babası gibi bir ilkokul öğretmeni olmak niyetindeydi. Böylece, iki eski arkadaş, Sébastien ve Joseph, aynı amaçlar uğruna yeniden öğretmen okulunda buluşmuşlardı. İzinli oldukları bir öğlen sonrasında kasabaya gelip eski öğretmenleriyle tokalaşmak en büyük mutluluklarıydı.

Marc, bütün bu çilelerin, çabaların ortasında, bir gün mutlu, bir gün mutsuz, kendini bütünüyle öğrencilerine vererek günlerini bekleyiş içinde geçiriyordu. Boş yere kendini avutmuş, Genevève'in sonunda, yalan ve yanılgılardan kurtulup döneceğini ummuştu. Şimdi tek umudu, akıl ve sağduyusuna çok güvendiği kızı Louise'di. Kızcağız söz verdiği gibi, her perşembe, pazar günü sevinçle babasını görmeye geliyordu. Marc, anne-

siyle ilgili soru sormaya çekiniyordu, çünkü Louise, verecek iyi haberleri olmadığı zaman annesinden söz etmek istemiyor, susuyordu. On altı yaşındaydı, yaşı ilerledikçe, her üçünü üzen büyük acıyı daha iyi duyabiliyor, kavrayabiliyordu. Sevdiği bu iki insanı yan yana getirmekti tek amacı, bundan daha büyük mutluluk yoktu kızcağız için, Genevève annesinden söz etmeyi pek sevmiyordu, ama babasının bakışlarından çok üzgün olduğunu anladığı zamanlar, pek ölçülü bir biçimde acı çektikleri konudan söz ediyordu:

- Annem henüz çok mutsuz, onunla konuşurken pek dikkatli davranmak gerekiyor, bir dost gibi açılamıyorum. Zaman zaman beni kucağına alıp iyice bağrına basıyor ama bakıyorsun bazan da pek katı biri olup çıkıyor, beni sevmiyorsun sen, zaten hayatta kimse beni sevmiyor deyip duruyor... Görüyorsun değil mi baba, kafasındaki bu yersiz, bu haksız düşünceyi silmek için çok iyi davranmalıyım ona, kendisini kimsenin sevmediğini sanması çok kötü.

Bu sözler üzerine Marc, alabildiğine duygulanıyor, haykırıyordu:

- Peki neden buraya gelmiyor o halde? Ben ölesiye seviyorum onu, o da beni sevseydi ne kadar mutlu yaşardık!

Louise, usul ve sitemli bir hareketle hemen elini babasının ağzına götürüyor, onu susturuyordu:

- Hayır, hayır baba, bu konudan şimdilik söz etmeyelim daha iyi, kendimizi üzmekten başka bir işe yaramıyor. Beklemeliyiz... Şimdi annemin yanındayım, bir gün nasıl olsa onu yalnızca ikimizin sevdiğini anlayacak. Beni dinleyip, ardımızdan gelecek.

Bazı günler Louise, yeni bir savaşı kazanmış gibi, ışıl ışıl yanan gözlerle geliyordu babasına. Marc bunu sezinliyor, kızına soruyordu:

- Büyükannenle yine kavga etmek zorunda mı kaldın yoksa?

- Ya! Halimden mi anladın? Doğru, bu sabah yine bir saat söylev çekti bana, Kudas törenine katılmayan cehennemde şöyle yanar, büsbütün rezillik bu gibilerden.

Kızının sağlamlığını gören baba, endişelerini attı, sevinç dolu bir sesle sohbete koyuldu. Başlangıçta, kızının da öteki kızlar gibi bir gün boyun egeceğini sanmıştı. Oysa Louise'e güveni iyice artmıştı. Kendisi yanında olmamasına rağmen, kızı, babasından aldığı eğitimi sürdürüyordu. Ve Louise'e acımaya başlıyordu, zavallı çocuk Capucins Alanındaki küçük evde, bu yüzden kimbilir nice sıkıntılara katlanıyordu.

- Zavallı yavrucuğum, bu sürekli kavgalar kimbilir ne üzüyordu seni.

Louise tatlı tatlı gülüyordu:

- Ah, kavgalar mı dedin baba! Yo, yo, kavga etmeyecek kadar saygılıyım büyükanneye. Durup dururken hep o başlıyor kızıp köpürmeye, ateş püskürmeye. O konuşurken ben üstüne varmadan sessiz sessiz dinliyorum. Konuşuyor, sözünü bitiriyor, sil baştan aynı şeylere yeniden başlıyor, bitiriyor, başlıyor, derken iyice susunca, ben gayet uysal bir dille: "Ne yapabilirim sözümü tutmak zorundayım" diyorum. Anlıyor musun babacığım, "büyükanne, babama söz verdim, yirmi yaşına gelince, Kudas törenine katılıp katılmama konusunda kararı kendim vereceğim," diyor, hep bunu tekrarlayıp duruyorum, ne bir fazla, ne bir eksik, ezberledim artık. Gücümü burdan alıyorum. Zavallı büyükanneme acımaya başladım, ben cümleye başlar başlamaz odadan çıkıp kapıyı yüzüme vuruyor.

Louise bu sürekli kavgaların acısını duymuyor değildi aslında. Ama babasının üzüldüğünü görünce hemen boynuna sarılıyordu:

- Sen kendini üzme babacığım, yüreğin rahat olsun. Ben senin kızınım, aklımın almadığı şeyi kimse yaptıramaz bana.

Louise bir yandan da öğrenimini sürdürme savaşı içindeydi, o da kendini eğitime vermek, öğretmen olmak istiyordu. Çok şükür bu konuda annesiyle anlaşabilmişti, Genevève, büyükannenin gittikçe artan cimriliğinden kaygılanmaya başlamıştı; bayan Duparque elindeki beş on kuruşu da manastırlara dağıtıp tüketiyordu. Büyükanne, kızı ve torunundan, Marc'ı güç duruma düşürmek, zaten az olan gelirini de elinden alıp büsbütün yoksulluğa sürüklemek için para istemeye başlamıştı. Belki de sevgili dostlarının bir öğüdüydü bu, akılları sıra Marc para vermeye yanaşmayacak, onlar da kasabanın öğretmenini her yanda rezil edeceklerdi. Ne var ki, bayan Duparque'ın bu isteği Marc'ın hoşuna gitmişti, böylece aile babalığını sürdürmüş oluyordu. Yalnızlığına şimdi bir de yoksulluk katılıyordu, Mignot'yla yedikleri yemek alabildiğine yavanlaşmıştı, ama Marc üzüntü duymuyordu bundan, Genevève'in bu yardımdan nasıl heyecanlandığını öğrenmek yetmişti ona; karısı ve kızı için yalnızlığın yanı sıra bir de yoksulluğa katlanıyordu. Louise'in geleceğini düşünmesi, öğretmen olmak istemesini işte bu yüzden haklı görmüş, kızının tasarısını destekliyordu. Louise her zamanki gibi yine okuluna gidip geliyordu. Okulun birinci bölümünü bitirmiş, diplomasını almış, şimdi de yüksek bölümden diploma almaya hazırlanıyordu. Bayan Duparque'ı kızdıran konulardan

biri de buydu, ne diye kız yüksek bölümden de diploma alacaktı, din dersine gitsin yeterdi, bilim denen uydurma şeyleri öğrenip de ne olacaktı sanki! Küçük torunu bütün bu öğütleri dinliyor "Evet büyükanne... Şüphesiz büyükanne" gibi baştan savma cevaplarla geçiştiriyor; tepesi büsbütün atan bayan Duparque da öfkesini torunu Genevève'den almaya çalışıyordu. Ne var ki dolan bardak taşınca torun kafa tutmaya başlıyordu.

Bir gün Louise'in verdiği bir haber Marc'ı hayli şaşırttı, kızına tekrar tekrar sordu:

- Demek annen büyükanneyle kavga etti ha?

- Evet baba, hem de kaç kere. Biliyor musun, annem öyle her sözü çekemez hale gelmiş, hemen öfkelenip, tıpkı eskiden burda yaptığı gibi, odasına kapanıyor.

İçin için sevindiğini kızına belli etmeden dinliyordu. Genevève demek ki büyükannenin etkisine karşı koyabiliyordu artık.

- Anneannen, bayan Berthereau da karışıyor mu bu kavgalara?

- Anneannem mi, o hiç sesini çıkarmaz, hep susar, ama sanıyorum annemle benden yana, ne var ki, kavga büyümesin diye sesini çıkaramıyor... Zavallı kadıncağız, çok üzgün bir hali var.

Aylar yeniden akıp gitti, Marc'ın umutları gerçekleşmedi. Kızına da her zaman soru soramıyordu, şunu bunu sorup kızın bir casus durumuna düşmesini istemiyordu. Bazen haftalarca annesinden söz etmiyordu Louise, o zaman üzüntüsü, sıkıntısı büsbütün artıyordu Marc'ın, yeniden umutsuzluk çörekleniyordu yüreğine. Ve bu sıkıntılı, bu acı günlerini süsleyen yalnızca, kızıyla birlikte geçirdiği perşembe ve pazar öğlen sonralarıydı. Bu günlerde çokluk, Joseph, Simon ve Sébastien Milhomme da saat üçe doğru öğretmen okulundan kasabaya geliyorlar ve saat altıya dek, kendileri gibi gençlik, cesaret ve inaç dolu arkadaşları Louise'in babasıyla geçirdiği saatleri bölüşüyorlardı. Üç genç, tatlı sohbetleriyle, gülüşleriyle, bu yalnız, üzgün evin yüzünü değiştiriyorlardı. Marc, Joseph'den, gelirken Sarah'ı da birlikte getirmesini istiyor, Sébastien'a, annen bayan Alexandre burada, bizimle birlikte olsa çok daha memnun olurdum diyor, böylece, bütün ciddi, dürüst insanları, geleceğin bütün güçlerini çevresinde toplamak, çevresinde görmek istiyordu. Bu samimi toplantılarda, Sebastien'le Sarah, Joseph'le Louise arasındaki çocukluk günlerinin eski sevgileri yenileniyor, daha bir güç, daha bir canlılık kazanıyordu. Onları gülümseyerek seyreden Marc'a yarının mutlu günlerini beklemekten başka bir şey

kalmıyordu, geleceğin mutluluğu bu küçük insanların elindeydi.

Marc da, David de Yargıtayın soruşturmasının uzaması karşısında mutsuzluğa düşmüşler, artık bu soruşturmadan olumlu bir sonuç beklemiyorlardı. İşte bu umutsuz günlerin birinde avukat Delbos'dan bir mektup aldılar. Delbos görüşmek üzere ivedi onları çağırıyordu. Hemen koştular, yeni bir haber kent'de bomba gibi patlamıştı. Bir zamanlar Simon'u suçlayanlar arasında bulunan Jüri başkanı, sofu mimar Jacquin, vicdanıyla uzun yıllar hesaplaştıktan sonra konuşup, jüriye yapılan etkiyi açıklamaya karar vermişti. Softa denecek kadar dindar, günah çıkaran, Kudas törenine katılan, dinin bütün kurallarını uygulayan bir insandı Jacquin, bir zamanlar dürüstlüğüyle tanınırdı. Gerçeği daha ne kadar saklayacaktı, ömür boyunca, bu dünyada, öte dünyada daha ne kadar lanetlenmesine razı olabilecekti, ruhunun esenliğe kavuşması gerekiyordu. Aslında çok önceden konuşacaktı, ne var ki başvurduğu yönetmeni şaşkına dönmüş, ona, Crabot'ya sormadan hiçbir şey yapmamasını söylemişti. Aylarca Yargıtaya gerçeği açıklamaması da işte bu yüzdendi, Crabot baskı yapmış, konuşursan din elden gider demişti. Ama, yeryüzüne, gerçek ve adaletin aşkını yaymak için inen İsa'ya yürekten bağlı bu softa adam, bildiği korkunç sırrı artık daha fazla saklayamaz hale gelmişti. Ne savunma avukatının, ne suçlunun bilmediği bir belgeyi yasa dışı bir biçimde mahkeme başkanı Gragnon'un jüriye sunduğunu artık açıklamak istiyordu. Gragnon yasanın uygulanması konusunda üyeleri aydınlatsın diye karar odasına çağrıldığında başkan, sözde son anda eline geçmiş gibi yeni bir kanıt sunmuştu onlara, bu düzmece mektup, cinayet günü Zéphirin'in odasında bulunan yazı örneğindeki parafı taşıyordu. Rahip Phillibin'in, tiyatroda oynar gibi gözlerini tavana doğru kaldırıp sözünü ettiği işte bu mektuptu. Phillibin, günah çıkarma dolayısıyla böyle bir mektubu görmüş de, kutsal uğraşısı yüzünden kime yazıldığını açıklayamazmış. Jüriye sunulan mektupta Simon'un bir dip notu ve parafı vardı. Mektup Simon'un olsa bile , dip notu ve parafın sahteliği açıktı, hem öyle bir uydurma ki bir çocuk bile kolaylıkla anlayabilirdi.

David ve Marc, Delbos'ya gittiğinde, avukatı pek neşeli buldular.

- Dememiş miydim size? İşte Gragnon'un yasalara aykırı işlemi ispatlanmış durumda! Jacquin, Yargıtay başkanına yazıp bu usülsüzlüğü bildirdi... Simon'un yazdığı söylenen mektup dosyasında, başkan Gragnon onu yok edememiş. Ama dosyasından çıkartıp bir uzmana inceletmek zor!

Düzmece olduğunu seziyordum zaten, Phillibin denen o korkunç adamın işi bu uydurma mektup... Ah alçak adam, o ağır görünüşüyle saman altından ne sular yürütmüş, araştırmalar ilerledikçe adamın ne düzenci, ne küstah olduğunu daha iyi anlıyorum. Görüyorsunuz, yazı örneğinin köşesini yırtmakla kalmamış, son anda jüriyi avlamak için bir de mektup uydurmuş, bütün olup bitenler hep bu adamın başının altından çıkıyor.

David hâlâ endişeliydi, sordu:

- Jacquin'in, bu kilise mimarının, papazların buyruğundaki bu adamın sonuna dek sözünde duracağına güveniniz var mı?

- Var... Jacquin'i tanımıyorsunuz. Papazların buyruğunda olan biri değildir, yalnız vicdanının sesini dinler, haklısınız, dinciler arasında böylesine çok az rastlanıyor. Rahip Crabot'yla aralarında geçen konuşmayı anlattılar, pek ilginç. Papaz karşısındakini ezmek, ürkütmek için yüksek sesle Tanrının her şeyin başında geldiğini, Kilisenin esenliğini korumak zorunda olduklarını söylemiş, astığı astık, kestiği kestik, öfkeli bir Tanrı adına konuşmuş. Jacquin de onun bu sözlerini, iyilik, adalet dolu, yalan, yanılgı ve suç kabul etmeyen, doğru ve suçsuz insanları koruyan bir Tanrı adına cevaplamış. İnanan sade bir insanla, çökmek üzere olan dinin bu düzenbaz casusu arasındaki tartışmayı dinlemek isterdim doğrusu. Ve bana söylendiğine göre sonunda Cizvit papazı bu dürüst adamın önünde susmak zorunda kalmış.

Marc sözünü kesti:

- Dürüst adama da maşallah, vicdanının sesini pek geç duydu.

- Ah, şüphesiz, görevini hemen yaptı demiyorum. Ne var ki, başkan Gragnon'un jürideki davranışının usule aykırı, yasalara aykırı olduğunu uzun yıllar bilmiyordu. Zaten jüri üyelerinin hemen hemen yarısı yasalardan anlamaz, yargıçların sözüyle yetinir. Mahkeme başkanının yasalara aykırı davrandığını öğrendikten sonra da sustu diyeceksiniz, haklısınız, bir rezillik çıkmasından korktuğu için yıllarca yine susmak zorunda kaldı, günah çıkaran, Kudas törenine katılan bir sofunun yıllarca gerçeği sakladığını bir düşünün, kimbilir, lanetlenmek korkusu içinde ne çetin günler yaşadı? Ama mektubun düzmeceliğine kesinlikle inanır inanmaz, bir an bile durmayıp, Tanrının hizmetinde olduğuna inandığı Saint-Maxence kilisesinin çökmesi pahasına konuşmaya karar verdi.

Daha sonra Delbos, uzun çabalardan sonra amacına yaklaşmış bir insanın heyecanıyla durumu özetlemeye başladı:

- Bana göre davanın yeniden görülmesini sağladık demektir. Bugün artık elimizde iki koz var. Biri yazı örneği. Yazı örneğinin Hristiyan Kardeşler Okulundan çıktığı, kağıttaki parafin Simon'un olmadığı hususu. İkincisi mahkeme başkanı Gragnon'un yasaya aykırı davranışı, jüriye düzmece bir belgeyi sunuşu. Bu koşullar altında Yargıtay yüzde yüz, davanın yeniden görülmesine karar vermek zorunda.

David ve Marc, neşeyle Delbos'nun yanından çıktılar. Jacquin'in Yargıtaya yazdığı mektupla Beaumont kenti yine dedikodudan yıkılmaya başladı. Yolda yürürken herkes ona baktığı için yargıç Gragnon kapıları kapatıp kendini hapsetmek zorunda kaldı, gazetecileri cevapsız bıraktı. Derin bir sessizliğe gömülmüş gibiydi. Bu av ve karı-kız meraklısı, masaların efendisi yargıç tam emekliliği yaklaşıp şeref kordelasını takınacağı sırada büyük bir fırtınaya yakalanmıştı, çatısı çökmek üzereydi, ağzını bıçak açmıyordu. Güzel karısı, artık, general Jarosse'un genç subayları eşliğinde şiirler okuyacak yaşı geçirdiğinden kocasını biraz geç uyarabilmiş, yaşlılığın nimetlerinden yararlanmasını öğütlemişti. Yaşlı koca, kiliselerden, manastırlardan çıkmıyordu. Jacquin'in vicdanını rahatlatmasına engel olamayan rahip Crabot bütün gücünü, kilisenin softalığıyla gurur duyduğu Gragnon'a vermişti. Kentin öteki yargıçları da zaten Gragnon'la dayanışma halindeydi, başkanın verdiği kararı kendi kararlarıymış, kendi eserleriymeş gibi savunuyorlardı, bu karara dil uzatmak yurt hainliği gibi bir şeydi. Hakkı olmayan bu saygı değer yerine rağmen bay başkan, ancak, iğrenç bir korkuyla, suçluluğu anlaşılıp zindana atılmak korkusuyla, jandarmaların ağır ellerinin bir gün süslü, kırmızı kara giyimlerine dokunması korkusuyla titriyordu. Eski cumhuriyet savcısı yakışıklı Raoul de la Bissonniere'e gelince, artık Beaumont'da değildi, aynı görevle komşu bir ile, Moinay'e gitmişti, bakanlıklardaki sözü geçer dostlarına rağmen, hâlâ Paris'e gidememenin üzüntüsü içindeydi. Sorgu yargıcı Daix yine aynı kentte danışmanlık görevi yapıyordu; süs düşkünü, hırslı karısının arzuları zavallı kocayı kemirip duruyordu. İşin kötüsü, bütün kentte Jacquin gibi Daix'nin de vicdan azabı çektiği söyleniyordu. Bir zamanlar, takipsizlik kararı vermek istediği halde, hırslı karısının etkisinde kalıp bu kararından döndüğüne çok pişmandı ve bu pişmanlığını açıkça belirtmekten çekinmiyordu. Kentin bütün adliyecileri korkuya kapılmış, allak bullak bir durumdaydılar.

Siyasi çevreye gelince, onların yüreği de rahat değildi, ne yapacakla-

rını şaşırmışlardı. Kentin belediye başkanı, milletvekili Lemarrois iyice sallandığını duyuyordu. Eski cumhuriyetçi durumundan çok şey yitirmişti zaten, bir de partilerin gücünü sarsan, halkın gücünü egemen kılan bir çöküntüyle de karşılaşırsa parsayı büsbütün kaybedecekti. Akıllı karısının toplantılarını artık gericilerin şenlendirdiği de ayrıca dilden dile söylenir olmuştu. Bir zamanlar aydın gençliğin milletvekili, Fransız özgürlüğünün umudu sayılan Marcilly de, Lemarrois'nın evinde sık sık rastlanan konuklardandı, yeniden seçilmeme korkusu, kişisel çıkar endişesiyle tam bir siyasi inme içindeydi. Bir askeri darbe yapamadığı için artık kimseden yüz bulamayan general Jarousse, şüphesiz kara kuru, bodur karısının yaygaraları yüzünden, ortalığa şirin görünmek için Lemarrois'nın ve salona gelen diğer gericilerin eteklerinde dolaşıyordu. Darbe yapamamıştı ama boynuzdan kurtulmuştu, kimsenin koynuna almayacağı kadar yaşlanan çirkin karısının artık uslandığı söyleniyordu. Bu toplantılara zaman zaman, sessiz karısını koluna takıp vali Hennebise de geliyordu, karı kocanın tek arzusu herkesle iyi geçinebilmekti, çünkü hükümet böyle istiyordu: Olay yaratmayacaksın, tokalaşmaktan, sırıtmaktan başka hiçbir şey yapmayacaksın. Seçimlerin sonucundan pek korkuluyordu. Simon sorununun ikide bir ortaya atıldığı bu bölgede durum iç açıcı değildi. Marcilly ve Lemarrois, açıkça söylememekle beraber, sosyalist adayları, hele de, Simon'un suçsuzluğu ortaya çıkarsa ünü pek yaygınlaşacak olan Delbos'yu altetmek için, başta Hector de Sangleboeuf olmak üzere, gerici milletvekilleriyle el altından anlaşmaya kararlıydılar. Jacquelin'in yazdığı mektubu öğrenince telaşları başlamıştı, çünkü bu mektup Simon davasının yeniden görülmesinde hayli etkili olabilirdi. İlericiler kazanıyordu işte, gericiler birkaç gün ezildiler, seslerini soluklarını çıkaramaz hale geldiler. Jeffres caddesindeki gezintilerde, yıllar öncesi gibi "Le Petit Beaumontais" gazetesi her sabah, Yargıtayın üçte iki çoğunlukla davanın görülmesinin gereksizliğine karar vereceğini yazıp müşterilerini avutmaya uğraşıyordu, sağı da büyük bir üzüntüdür almıştı, davanın yeniden görülmesi kaçınılmazdı.

Üniversitedekilere gelince, sevinçliydiler, ama sevinçlerini açıkça ortaya koyamıyorlardı, çünkü, yıllarca hep Simon'un suçsuzluğunun ispatlanacağını sanmışlar, ama umutları suya düşmüştü. Öte yandan üniversite rektörü Forbes'un da iyice canı sıkılmaya başlamıştı, şu Marc Froment olacak öğretmen yüzünden gerici güçler başının etini yiyordu. Aslında hiçbir şeye karışmak istemiyor, her şeyi akademi müfettişi Le Brazer'e bı-

rakıyordu. Ne var ki, Marc Froment da dolan bardağı taşırıyordu, icabına bakmanın zamanı gelmişti. Le Brazer'yle bu hususu görüştü. Le Brazer direncinin son kertesindeydi, ince siyasetinin sonucu, artık Marc'ın görevden alınma anının kaçınılmazlığına karar verdi ve bu düşüncesini Salvan'a açtı. Öğretmen Okulu Müdürü üzüldü. İyi yürekli Salvan kara kara düşünüp dururken birden Marc kendisini görmeye geldi ve büyük haberi verdi, Yargıtay yüzde yüz davanın görülmesine karar verecekti, bu karar kaçınılmazdı. Haber büyük bir sevince boğdu Salvan'ı, dostunun kurtuluşu ancak buna bağlıydı. Marc'ı kucakladı, içinde bulunduğu tehlikeli durumu ve onu bu durumdan ancak Yargıtayın olumlu kararının kurtarabileceğini açıkladı:

- Yargıtay olumlu bir karar vermezse yüzde yüz görevden alınacaksın yavrum, bu sefer tam girdin işin içine, bütün gericiler senin başını istiyor, ama görüyorsun sonunda savaşı kazandın, bu bizim zaferimizdir, cumhuriyetçi, lâik okulun zaferidir.

- İlerici eğitim için savaşı kazanmamız çok gerekli. Ülkeyi ilerici, gerçekçi öğretmenlerle donatmak konusundaki büyük çabamza rağmen henüz çok az ilerleyebildik, yalan ve yanılgı kol geziyor.

Salvan inanç dolu bir hareketle cevapladı:

- Şüphesiz, çağlarca sürecek bu mücadele, başka çıkar yolumuz yok, bizler yürümemize bakalım.

Marc'ı en çok şaşırtan, ilkokul müfettişi Mauraisin'le karşılaştığında, müfettişin dalkavukça davranışları oldu, adamın yeni tutumu, Marc'ın zaferini pek belirgin biçimde yansıtıyordu:

- Ah sevgili Froment, sizi gördüğüme ne kadar memnunum! Görevlerimizin dışında birbirimizi görmek fırsatı ne kadar az geçiyor elimize!

Simon davasının yeniden ele alınışıyla Mauraisin kahrolmuş, kendini yeyip bitirmişti. Yazı örneğinin bulunması, kağıdın yırtık köşesinin rahip Phillibin'in odasında ele geçmesi, uydurma mektup olayından sonra son derece korkmaya başlamış, yalnış bir yol tuttuğunu iyice anlamıştı. Papazların her zaman dört ayağı üzerine düşeceğini sanmış, bu yüzden de hep Simon düşmanlarının yanında yer almıştı. Ama işte kaybediyordu, güçlülerle işbirliği yapmaya alışmıştı, nasıl da yanılmıştı, kendini bu durumdan nasıl kurtaracaktı şimdi?

Sokakta kimseler olmadığı halde, Marc'ın kulağına eğilip fısıldadı:

- Biliyor musunuz bay Froment, Simon'dan hiçbir zaman şüphelen-

memişimdir. Suçsuz olduğuna canı gönülden inanıyordum. Ama elden ne gelir, bizler memur adamlarız, ağzımızı tutmak zorundayız. Mauraisin'in gözü uzun zamandan beri Salvan'ın yerindeydi. Simon'cular kazanırsa hemen onlarla birlik olup, onları kişisel çıkarları için kullanacaktı. Ne var ki henüz kazanacaklarından emin değildi, bu yüzden de şimdilik tetik davranıyor, Simoncu görüneceği zamanı bekliyordu. Hemen elini sıkıp, fısıltılı bir cümle daha söyledikten sonra ayrıldı:

- Simon'un zaferi bizim zaferimiz olacak dostum.

Kasabaya girdiğinde Marc, bazı değişiklikler gördü. Eski belediye başkanı Darras, her karşılaşmalarında olduğu gibi şimdi de yalnızca bir selam verip geçmeyle kalkmadı. Ana Cadde'deki kalabalığa aldırmadan , on dakika kadar yüksek bir sesle, gülüp şakalaşarak sohbet etti. Bu çok eski Simoncu, belediye başkanlığını yobaz Philis'ye kaptırdıktan sonra, başkanlığı yeniden ele geçirmek umuduyla sesini kısmış, adımlarını pek tetik atmaya başlamıştı. Şimdi kalabalığa aldırmadan Marc'la sohbete koyulması Simon'un temize çıkmasının kesinleştiğini gösteriyordu ve tam o sırada, belediye başkanı Philis, başı önünde, çevresine kaçamak gözlerle bakınarak acele acele geçiyordu. Darras Marc'a anlamlı bir göz atıp neşeli bir sesle ekledi:

- İşte böyle bay Froment, kimi güler, kimi ağlar.

Halkta gerçekten büyük bir değişme göze çarpıyordu. Birkaç hafta, savunduğu başarısının her gün biraz daha arttığını gördü Marc. Bu başarısını ispatlayan çok önemli bir olay daha geçti. Désirade'da, damadı Hector de Sangleboeuf'ün yanında yazlıkta bulunan baron Nathan'dan bir mektup aldı, cumhuriyet okuluna bağış yapmak istiyor ve bağışı görüşmek üzere kendisini çağırıyordu. Baron daha önceden de, en iyi öğrencilere verilmek üzere yüz franklık bağışlarda bulunmuştu. Mektubu alan Marc, şaşkın ve meraklı, hemen Désirade'a gitti.

David'le birlikte, hapishanedeki Simon'a yardım etmesini rica etmeye gittikleri zamandan bu yana, Marc, Désirade'a bir daha ayağını basmamıştı. O günü unutmamıştı, Sangleboeuf'ün kaynatası, bankacılar kralı, para babası Yahudinin, halkın horladığı yoksul bir Yahudiye yardımdan nasıl kaçtığını en ince ayrıntılarına kadar hatırlatıyordu. Désairade, bankalar kralının yeni yaptığı bir milyon liralık giderlerden sonra daha bir güzel, daha bir görkemli olmuştu, şatonun önüne yeni havuzlar yapılmış, büyük bahçeye yeni bir biçim verilmişti. Su perilerinin heykelleri arasından, bir

geçitin başına geldi Marc. Geçidin sonunda, özel, yeşil elbiseli, uzun boylu iki uşak bekliyordu, biri kendisini küçük bir salona götürüp beklemesini rica etti ve böylece Marc, komşu bir odadan gelen gürültüleri dinleyerek bir süre yalnız kaldı. Bir kapı, bir kapı daha kapandı, ortalık sessizliğe büründü, ve bu sessizlik içinde, baron Nathan girdi, hemen elini uzattı:

- Sizi rahatsız ettiğim için özür dilerim bay Froment, zamanınızın ne kadar değerli olduğunu biliyorum, öğrencilerinizden sizi ayırdığım için bağışlayın, son yıllarda okula yaptığım bağışı arttırmak, iki katına çıkarmak istiyorum, sizi bunun için görmek istemiştim. Bilirsiniz ben geniş görüşlü bir insanımdır, siyaset ve dinin dışında, değerli olan ne varsa ona hakkını vermek isterim... Evet, evet, yok cumhuriyet eğitimiymiş, yok dini eğitimmiş, ben bu türden ayrımlar yapmayı sevmem, bütün çabam Fransa için, ülkemiz içindir.

Marc, bu kısa boylu, saz benizli, dazlak kafalı, yırtıcı kuş burunlu, hafif kambur adamı süzüp dururken o boyuna konuşuyordu. Bu hırsızın en son, sömürgelerle ilgili bir ticaretten yüz milyon vurduğunu biliyordu. Bir o kadar da sömürücü bir başka banka, katolik bir banka kurmuştu. Milyonlar milyonlara eklendikçe, halkı sömürerek kazandığı bu paraların devamı için din adamlarının ve subayların bekçiliğinin ne kadar gerekli olduğunu daha iyi anlıyor, ilerici adımların atıldığını gördükçe çileden çıkıyordu. Kızını eski bir aileyle, Sangleboeuf'lerle evlendirmesi bile hırsını doyurmaya yetmemişti. Gün geçtikçe daha bir Yahudi düşmanı, daha bir kralcı, daha bir askerci kesilmiş, bir zamanlar Yahudiyeri ateşte kızartanların en yakın dostu olmuştu. Milyonlara milyonlar ekleyen bu adamın hâlâ atalarından kalma bir korkuyu ürkek, solgun bakışlarında taşımasına, en küçük bir gürültüyle masaların altına saklanmaya hazır haline şaşıyordu.

Bir yığın karmakarışık şeyler söyledikten sonra iki yüz frank uzattı:

- Buyurun şu parayı alın, başarılı gördüğünüz öğrencilerinize kendi ellerinizle verin, size sonsuz bir güvenim var.

Marc şaşkın şaşkın parayı aldı, doğrusu hiçbir şey anlamamıştı. Herkesle iyi geçinmek istediğinden miydi, savaşı kazananlarla beraber mi olmak istiyordu, Désirade'daki bu yararsız, gereksiz buluşmaya, Simon zindandan çıksın, çıkmasın, cumhuriyetçi eğitim kazansın kazanmasın, gerçekten hiçbir anlam verilemezdi. Baron Nathan sözlerini bitirdikten sonra

Marc ordan ayrıldı. Para babası salonun kapısına kadar gülümseyen bir yüzle kendisini uğurladı, ve birden, yüreğine yepyeni bir esin doğmuş gibi yeniden konuşmaya başladı.

- Sevgili dost, sizden gizli saklım elbette olamaz... Geldiğiniz sırada yanımda biri vardı, önemli biri, geldiğinizi duyunca büyük bir samimiyetle "Ya, bay Froment mı gelmiş, kendisiyle konuşmayı ben de ne kadar isterdim!" dedi. Gerçekten, içten gelen bir istekti.

Marc'ın, kimdi diye sormasını bekleyip bir an sustu, sonra Marc'ın sessizliğini görüp işi şakaya dökerek sözlerini tamamladı:

- Adını söylesem çok şaşarsınız.

Marc'ın yine susması üzerine baklayı ağzından çıkardı:

- Rahip Crabot! Şaştınız değil mi?.. Evet, rahip Crabot bu sabah yemeği birlikte yiyelim diye gelmiş, tamamen bir rastlantı. Biliyor musunuz, kızımı çok sever, evimi sık sık şereflendirir. Evet, geldiğinizi duyunca o da sizinle oturup konuşmaktan çok memnun olacağını söyledi. Gerçi aranızda düşünce ayrılıkları var, ama ne çıkar bundan, Crabot eşine az rastlanan, değerli bir insandır. Neden görüşmeyesiniz?

Marc sonunda anlamıştı neden çağrıldığını, içi rahat etti. Bir yandan da Crabot'nun neler söyleyebileceğini merak ediyordu, istifini bozmadan karşılık verdi:

- Görüşmek istemediğim de nereden çıktı. Bana söyleyecekleri varsa seve seve dinlerim kendisini.

Baron Nathan, kullandığı usta siyasetine kendi de hayran olmuştu, coşkun bir sesle haykırdı:

- Çok güzel! Çok güzel! Hemen haber vereyim.

Bir kapı, bir kapı daha açıldı, küçük salona bir takım gürültülü sesler geldi, sonra yeniden sessizlik başladı ve Marc bir hayli beklemek zorunda kaldı. Pencereye yanaştığında seslerini duyduğu kişilerin çıkmakta olduğunu gördü. Hector de Sangleboeuf ve karısı güzel Lia'yı, elli yedi yaşına rağmen, bu güzelim yıkıntılar arasında varlık içinde yüzen sarışın Markiz Boise'ı bir bakışta tanıyıverdi. Derken Nathan ve ardından, Désirade'lı dostlarının kendini tıpkı bir ev sahibi gibi kabul ettikleri kara cübbeli, uzun boylu Crabot belirdi. Karşılaşma hele de yaşlı markiz Le Boise'ın pek hoşuna gitmişe benziyordu. Elli yaşına bastığında, sevgili dostu Hector'u pek yaşlı bir oynaştan kurtarmak için ortalıkta görünmemeye söz verdiği halde sonunda Désirade'a tamamen yerleşmişti. Hector'undan, her şeye

boş verip kendisiyle birlikte kara bir yoksulluğu yaşamasını istememiş, onu kendi elleriyle evlendirmek uysallığını göstermişti. Yalnızca kendisine aşık, pek sevgili dostu Lia'yı kadınlığın o çok ağır angaryalarından o kurtarmıştı; hem herkes hâlâ çok tatlı, çok güzel olduğunu söylemiyor muydu, o halde neden varlığıyla karı kocayı mutlu kılmaya devam etmeyecekti? Yaşının geçkinliğine rağmen, rahip Crabot'nun samimi sırıtmaları, sofu kutsamalarıyla kendinden geçiyordu.

Marc, davranışlarına, başını sallayıp duruşuna bakıp Sangleboeuf'ün memnun olmadığını anladı. Doğrusu siyasetin bu kadarı da fazlaydı, Marc da kim oluyordu, alt yanı küçük bir ilkokul öğretmeniydi, anarşistin tekiydi, böyle bir adam eve çağrılmaya, oturup konuşmaya değer miydi? Zırhlı süvari alayında geçirdiği o güzel günlerini, tek bir savaşa bile katılmamasına rağmen, anlata anlata bitiremiyor, herkesi kılıçtan geçirdiğini söylüyordu. Sevgili dostu markiz, milletvekili olmasına çalışmış, başarmıştı da, ama ardından, papanın emri üzerine, cumhuriyetçilerle de hoş geçinmesini sağlamaya uğraşmış, çabaları boşa gitmişti. Sangleboeuf üç renkli bayrak gibi kendi rengini de berbat edecek miydi? Ah o iyi yürekli markiz de olmasa daha ne potlar kırardı, işte onu bırakmaya, kadıncağızın yüreği bu yüzden razı gelemiyordu. Şimdi yine araya girmek, dostunu uyarmak zorunda kaldı, karısıyla arasına girip, sevinçli ve annece tatlı sözlerle, minik adımlar ata ata onları bahçeye doğru uzaklaştırdı.

Bayan Nathan hemen büyük salona geçti, camlı kapıyı kapadı. Marc ayak seslerinden, bankacılar kralının kendisini çağırmaya geldiğini anladı.

Bir bilardo salonundaydılar. Sonra büyük salonun kapısını açtı, sonra yeniden kayboldu, derken yeniden belirdi, oynadığı bu garip oyunla kendinden geçmiş bir durumda, bankalar kralı olduğu halde soyuna has bir eziklikle yol gösterdi:

- Buyurun giriniz, sizi bekliyorlar.

Baron Nathan içeri girmemiş, özenle, saygıyla kapıyı kapatıp ortadan kaybolmuştu. Marc, şaşkın bir durumda kendini rahip Crabot'nun karşısında buldu. Crabot, kara cübbeleri içinde, bu geniş, görkemli duvarları kırmızı ve yaldızlı kaplamalarla süslü bir salonun ortasında, dimdik, ayakta duruyordu. Bir süre konuşmadılar.

Cizvit, pek soylu görünüşüne, bütün gösterişine rağmen yaşlanmış, solmuş gibiydi, bir süreden beri başında dönen belalar, endişeler onu çökertmişe benziyordu. Ama sesi tatlılığını yitirmemişti henüz:

- Madem mutlu bir rastlantı sonucu ancak şimdi karşılaşabildik, izin verirseniz biraz sohbet edelim bayım. Uzun zamandan beri sizinle konuşmak ister dururdum zaten. Değerli, çalışkan bir insan olduğunuzu biliyorum, ben, samimi, dürüst ve ciddi olduğu sürece bütün inançlara saygı gösteren biriyimdir.

Hasmını aptallaştırıp kazanmak ister gibi, uzun uzun konuştu. Marc'ı övgülere boğdu. Ne var ki başvurduğu yol, çok bilinen, çok çocukça bir yoldu. Marc, saygısız davranmış olmamak için hiç ses çıkarmadan işin sonunu bekliyordu. Çünkü, Crabot gibi bir adamın böyle konuşması için önemli bir neden olmalıydı. Sonunda rahip Crabot dilinin altındaki baklayı çıkardı:

- Bazı mutsuz olayların birbiriyle anlaşabilecek iki aydın insanın arasına girmesi ne kadar üzücü! Bu anlaşmazlıklar gerçekten çok kötü, bir yığın değerli insan bunun acısını çekiyor. Sözgelimi başkan Gragnon...

Öğretmenin irkildiğini gören Crabot kendini toparladı:

- Örnek olarak Gragnon'u verdim, çünkü kendisini yakından tanırım, hem rahibi, hem dostuyum. Eşine az rastlanır bir insan, yüksek bir ruh, dürüst bir yürek. Ne korkunç bir durumda olduğunu biliyorsunuz. Görevini kötüye kullanmakla suçlanması çökertiyor adamcağızı, bütün yargıçlık hayatı sallanıyor. Geceleri uyku uyuyamaz oldu, halini bir görseniz yüreğiniz parçalanır.

Anlaşılıyordu, Kilisenin eski dostu, sevgili oğlu Gragnon'u kurtarmaya uğraşıyordu Crabot. Gragnon yenilirse Kilisenin çanına ot tıkanmış demekti.

Marc karşılık verdi:

- Sıkıntısını anlıyorum, ama yaptığını ödüyor, kendi cezasını çekiyor. Bir yargıcın kanunları bilmiş olması gerekir, yaptığı hareketle suçsuz bir insanı zindana attırdı.

Cizvit haykırdı:

- Hayır, hayır, inanın bana, hiçbir kötü niyeti yoktu. Son anda eline geçen o mektuba bir önem vermiyordu. Üyelerin karar odasına girdiğinde mektup elindeymiş o kadar, ne yüzden, nasıl olup da o mektubu gösterdiğini kendisi bile iyice bilmiyor.

Marc usulca omuzlarını silkti.

- O halde dava yeniden görülürse yargıçlara söylesin bunu... Bu konunun benimle ilgisi ne anlamıyorum.

- Ah, ah! Böyle söylemeyin bay Froment? Kendi halinde bir öğretmen gibi görünmenize rağmen bu hususta ne kadar güçlü olduğunuzu biliyoruz ve ben de zaten bu yüzden size baş vurmayı düşündüm. Simon olayında ne derece etkili olduğunuz, ağır bastığınız bilinen bir gerçek. Simon ailesinin dostusunuz, onlar sizin sözünüzü tutarlar, zavallı, mutsuz bir insanı kurtarmak istemez misiniz, ille de sizce Gragnon'un harcanması mı gerekir?

Crabot ellerini birleştirmiş, kendinden geçmişçesine hasmına öyle bir yalvarıyordu ki Marc şaşmaktan kendini alamadı. Crabot ne diye böyle umutsuz bir girişimde bulunuyordu sanki, bu beceriksiz, bu hiç de siyasi olmayan direnişi nerden geliyordu, anlaşılır şey değildi doğrusu. Cizvit savunduğu davayı yitirdiğini seziyor muydu yoksa? Davanın yeniden görüleceğine dair bir şeyler mi öğrenmişti yoksa? Davranışlarından yakın bir tehlikenin varlığı seziliyordu. Bir zamanlar elinden tuttuğu yaratıklarını şimdi yüz üstü bırakıyordu. Bir zamanlar yardım ettiği rahip Fulgence kafası dumanlı, dengesiz, kendini beğenmişin biriydi, nereye burnunu soksa bir çuval inciri berbat ediyordu. Ya Phillibin? Doğrusu inancı bütündü, ama onun da bir yığın boşlukları vardı, ahlak duygusundan yoksundu. Gorgias olacak sefile gelince, onu büsbütün atmıştı. Kilisenin kanayan bir yarası, baş ağrısı, serüvenci, elden gitmiş bir insandı, sözü Simon'un suçsuzluğuna kadar ileri götürmüyordu ama Gorgias'ın da her türlü suçu işleyebilecek bir yapıda olduğunu kabul ediyordu:

- Görüyorsunuz sayın bayım, eğriye eğri, doğruya doğru demesini severim. Ama Gragnon'a gelince, o bambaşka bir insandır, yaptığı bir hatayı çok pahalı ödemiş olacak. Yardım edin de bu adamcağızı kurtaralım, biz de başka sıkıntılarınızda size yardım edip karşılığını öderiz.

Crabot'nun gücünü, değerini iyice saptamak için uzun uzun konuştu, tartıştı Marc. Adamı tanıdıkça şaşkınlığı büyüyordu. Öylesine beceriksiz, öylesine sağ duyudan, mantıktan yoksundu sözleri. Her yerde parmağı olduğu söylenen, herkesi kukla gibi oynatan bu adam mıydı? Budalaca düzenlenen bu iğrenç rastlantı, tam tersine, Crabot'nun ne kadar akıldan yoksun olduğunu ortaya koyuyordu. Aklı başında, mantıklı bir dinleyici karşısında kendi inancını açıklamayı bile beceremiyordu. Her görenin, dinleyenin gözlerini kamaştıran Crabot sıradan biriydi. Karşısındaki bu sıradan adamın, bu sade cizvit rahibinin gerçek değerini şimdi çok iyi anlıyordu Marc. Karşısındaki sürü, koyun kafalılar onu büyütmüş, her dediğini yüzde yüz kabul etmiş, her sözünü inci sanmıştı. Adamı su yüzüne çı-

karan, parlak bir yüz yapan, çevresini süsleyen gerici kurulu düzendi. Oysa ondan çok daha akıllı olan öteki cizvitler, sözgelimi, Rozan'da yerleşen bir rahip Poirier kıyıda köşede kalmıştı.

Bütün tersliklerine, saçmalıklarına rağmen rahip Crabot sonunda yanlış bir yolda olduğunu anlayabilecek bir incelik göstererek Marc'la daha fazla zaman kaybetmemeye karar verdi, becerebildiği kadarıyla devirdiği çamları yeniden dikmeye uğraştı ve konuşma karşılıklı göstermelik saygılı sözcüklerle son buldu. Derken, konuşma boyunca şüphesiz kapının ardından ayrılmayan baron Nathan girdi içeri, bozuk çalan bir hali vardı, çıkarının nerede olduğunu anlamayacak kadar budala bu küçük ilkokul öğretmenini bir an önce Désirade'dan sepetlemek istiyordu, geçide kadar uğurladı, ve yol boyunca ardından baktı. Marc, mermer su perileri ve çaylar arasından geçerken, uzaktan uzağa, büyük ağaçlar altında, iki sevgili dostu, Hector ve Léa'sıyla tatlı tatlı, uslu uslu gezinen markiz de Boise'ı gördü.

Aynı günün akşamı Trou sokağındaki Lehmann'ların evine gitti, David'le buluşmaları gerekiyordu. Paris'den gelen bir telgraf beklenen büyük haberi müjdelemişti. Yargıtay Beaumont kararını bozmuş, davanın Rozan'daki bir mahkemece yeniden görülmesini istiyordu. Karar üyelerin oy birliğiyle alınmıştı. Rahip Crabot'nun sözleri şimdi daha az aptalca görünüyordu Març'a: Her yanda gözü, kulağı olan bu adam şüphesiz bu haberi daha önceden biliyordu, dava yeniden görülürken hiç olmazsa Gragnon'u kurtarmaya uğraşıyordu. Lehmann'ların evinde tam bir bayram havası esiyor, sevinç göz yaşları döküyorlardı, işte yıllarca süren yıkım bitmişti, Joseph, Sarah ve anne, bekleye bekleye yaşlanmış, çökmüş anne, sevgili babanın, sevgili kocanın, yıllardır özlemini çektikleri, yokluğunu duydukları insanın döneceğini düşünüp sevinçten deliye dönüyor, durmadan, birbirlerini kucaklıyorlardı. Çektikleri acıları unutmuş gibiydiler, nasıl olsa artık evin babası yüzde yüz temize çıkacaktı, kasabada olsun, kentte olsun, kimsenin şüphesi yoktu buna. David ve Marc, adaletin bu iki sabırlı işçisi sevinçle kucaklaştılar.

Ne var ki sonraki günlerde, endişeleri yeniden başladı. Simon zindanda ağır hastaydı, Fransa'ya getirilmesi hemen hemen imkansız gibiydi. Rozan'da yeni davanın başlaması için de yine ayların akıp gitmesi gerekmişti. Bilgisiz kitlelerin yeniden yalan ve yanılgılarla aldatılması için gerekli zaman hazırlanmış oluyordu böylece.

III.

Çetin ve savaş dolu geçen bir yıldan sonra Kilise yitirdiği gücünü yeniden kazanmak için olağanüstü bir çaba gösterdi. Şimdiye dek dinciler asla böylesine güç bir duruma düşmemişlerdi. Egemenliklerini bir, iki yüzyıl daha sürdürmek amacıyla umutsuz bir çırpınış içindeydiler. Bu amacın gerçekleşmesi ise Fransız gençliğinin eğitimini ellerinde tutmalarına, çocuk ve kadın üstündeki etkilerini sürdürmelerine, orta halli, sade yurttaşları yalan ve yanılgılarla uyutmalarına bağlıydı. Eğitim imkanını kaybettikleri, okulları kapandığı gün sonları gelmiş demekti. Yalanlardan uzak, aklın ve özgür insanlığın emrindeki yepyeni bir halk o zaman elbette din sömürüsüne dur diyecekti. Kilise en tehlikeli günleri yaşıyordu. Simon'un suçsuzluğu ortaya çıkarsa dini okullar korkunç bir darbe yiyecek, lâik okul kazanacaktı zaferi. Başkan Gragnon'u kurtarmaya çalışan, en az onun kadar suçlu Crabot yine ortalıktan kaybolmuş, solgun ve titrek, hücresine kapanmıştı. Roma'daki bir manastıra gönderilen Phillibin, eğer hâlâ ölmediyse, günlerini çile çekerek dolduruyordu. Rahip Fulgence tamamen gözden düştüğü, öğrenci sayısı üçte bir oranında azaldığı için görevinden alınmıştı, şimdi uzak bir bölgede ağır derecede hasta olduğu söyleniyordu. Tutuklanmaktan korkarak rahip Gorgias da kaçmıştı. Üslerinin kendisini yalnız bıraktıklarını, az daha sıkışırlarsa harcayabileceklerini sezmişti. Gorgias'ın kaçışı sağcıları da telaşlandırmaya başlamıştı, şimdi bütün güçleriyle yeni bir savaşa hazırlanıyorlardı. Simon davası yeniden görülürken canlarını dişlerine takıp mücadele edeceklerdi.

Marc'a gelince, bir yandan, sağlık nedeni dolayısıyla Simon'un Fransa'ya gelemeyecek durumuna üzülüyor, öte yandan da, kendini bu yeni savaşa hazırlıyordu, çünkü bu son savaş çok önemliydi, kesin sözü söyleyecek, kara koyun ak koyundan ayrılacaktı. Her perşembe, bazan David'le birlikte, ama genellikle yalnız olarak kente iniyor, durumla ilgili haberler topluyordu. Delbos'yu görüyor, düşündüklerini söylüyor, o hafta neler olup bittiğini soruyor, en ince ayrıntılarına kadar, her şeyi öğrenmeye çalışıyordu. Daha sonra Salvan'a uğruyor, kent halkının neler düşündüğünü araştırıyordu. Sorun kentin bütün sınıflarının baş derdi haline gelmişti, her gün başka başka söylentiler çıkıyor, düşünceler değişip duruyordu.

Bir perşembe günü, Öğretmen Okulundan çıktığında, Marc, kendisine

hayatının en heyecanlı anlarını yaşatan bir olayla karşılaştı. Jaffres sokağından Saint-Maxence kilisesine doğru iniyordu. Sokağa açılan bir yolun dibinde, dörtten sonra kimselerin geçmediği bir saatte, Geneviève bir sıraya oturmuş, yorgun ve dalgın düşünüyordu. Kilisenin soğuk gölgesinde, yaşlı kara ağaçların altında, hayattan usanmış, bıkmış ve terkedilmiş bir hali vardı.

Bir an kıpırdanmadan durdu Marc. Kasabada da bazen uzaktan uzağa karısını görürdü, ama hep büyükanne, bayan Duparque'la birlikte. Ama işte şimdi karşı karşıya ve yalnızdılar, onları ayıracak kimseler yoktu. O da Marc'ı görmüştü, bakıyordu ve bakışlarından derin bir hüzün okunuyordu, yardım isteyen gözlerdi bunlar. Yaklaştı Marc, aynı sıraya ama biraz uzağa oturdu, kızdırıp kaçırmaktan korkar gibi yanına yaklaşamamıştı.

İkisi de susuyordu. Aylardan Hazirandı. Gökyüzü kocaman, durgundu, alçalmaya başlayan güneş, yapraklara ince oklarını atıyordu. Usul bir rüzgar öğlen sonrası sıcaklığını alıp götürmüş, serin elleriyle alınları okşuyordu. Tek kelime söylemeden durmadan karısına bakıyordu Marc, ve onu böyle önemli bir hastalıktan yeni kalkmış gibi, zayıf ve solgun gördükçe yüreği acıyla doluyordu.Bir zamanların yüzü, aşk dolu iri gözlerin, kumral ışıklı saçların süslediği yüz değişmiş, tasalı bir anlatıma bürünmüştü. Büyük bir boşluk içinde gibiydi, yüreğindeki büyük boşluğu hiçbir şey doyuramıyordu sanki. Göz kapakları hüzünle kapanıverdi, tutmaya çalıştığı iki damla göz yaşı yanaklarına süzüldü. Daha fazla dayanamadı Marc, bu hüzünlü yüreğin acılarını dindirmek için konuşmaya başladı:

- Küçük Clément'ımızın sağlığı iyi mi?

Hemen konuşmadı Geneviève, saklamaya çalıştığı heyecanını göstermekten korkuyordu şüphesiz. Dört yaşına gelmişti Clément ve artık Dherbecourt'da, dadısının yanında değil, annesinin yanındaydı. Geneviève, bayan Duparque'ın homurdanmalarına rağmen çocuğunu çekip almıştı.

Titreyen bir sesle cevapladı:

- Çok iyi.

- Ya Louise'imiz, memnun musun?

- Evet, her sözümü tutmuyor gerçi, tıpkı eskisi gibi senin sözünden çıkmıyor, ama yine de memnunum, akıllı, uslu, derslerine güzel güzel çalışıyor.

Yeniden sessizlik başladı, Louise'in durumu her ikisine de aralarındaki

kavgaları hatırlatmaya yetmişti. Ne var ki, Lousi'in, Kudas törenine yirmi yaşımı bitirince kendim karar vereceğim diye direnişi o eski anlaşmazlığın gücünü günden güne azaltmıştı, Louise sorumluluğu kendisi üstlenmişti. Belli, kendi düşüncelerini kabul ettiremeyen anne sonunda direnmekten usanmıştı. Uzun zaman arzulanıp tadılamayan bu mutluluktan vazgeçmiş gibiydi Geneviève.

Bir süre daha konuşmadan geçti. Marc bir soru daha sormak cesaretini gösterdi:

- Ya sen sevgili arkadaşım, bir zamanlar çok acı çekiyordun, şimdi nasılsın?

Umutsuzca omuzlarını silkti Geneviève ve tutmaya çalıştığı iki yeni göz yaşı daha süzüldü yanaklarından..

- Ben mi? Uzun zamandan beri nasıl olduğumu bile anlayacak durumda değilim. Ne yapalım, önemi yok bunun, Tanrıdan aldığım güçle direne direne yaşamaya çalışıyorum işte.

Marc, karısının hâlâ büyük bir acı içinde olduğunu görünce öyle büyük bir üzüntü duydu ki haykırmaktan kendini alamadı:

- Geneviève, Geneviève'im, nen var, neden acı çekiyorsun, derdin ne, söyle bana da derdine derman olmaya çalışayım!

Geneviève, Marc'ın kendine doğru yaklaştığını görünce hemen öteye kaydı:

- Hayır, hayır, aramızda ortak olan hiçbir şey kalmadı artık, bana hiçbir yararın dokunamaz dostum, çünkü ikimiz ayrı dünyaların insanlarıyız... Ah, ah! Söyleyebilseydim sana! Ama neye yarar? Nasıl olsa anlayamazsın beni!

Ama her şeye rağmen konuştu, tıpkı günah çıkarır gibi, kesik cümlelerle yüreğindeki hüznü, gittikçe büyüyen sıkıntısını anlattı, anlattı. Kiliseler, manastırlar yüreğindeki boşluğu dolduramamış, hatta, bir öğlen sonrası, bayan Duparque'ın da önerisiyle, Beaumont'un sofu kadınlarının yüreğini din aşkıyla, Tanrı aşkıyla tutuşturan Athanase adlı ünlü bir misyonere bile koşmuştu. Bir rastlantı sonucu, Beaumont'dan geçen bu rahip, İsa aşkıyla yanıp tutuşan doyumsuz ruhlara barış dağıtıyordu. Onun kutsadığı kadınlar, onun duasını alanlar kutsal meleklerin rahat gülücüklerine kavuşuyorlardı. Yandaki kiliseye Athanase için gitmişti, kutsal adama yüreğini açmış, mutluluğa özlem duyduğunu ama aradığı mutluluğu bulamadığını söylemiş, tam iki saat konuşmuşlar, Athanase, "mutluluk dileği insan onu-

runun, insan tutkularının bir sonucudur, zihnini başka şeylere ver, söz gelimi yoksul ve hastalara yardım et, seni oyalayacak şeyler bul" demişti. Geneviève, rahibin yanından çıktıktan sonra hemen eve dönmemiş, iki saat daha manastırda dua etmişti. Ama yazık, Saint-Maxence'ın loş köşesinde geçen saatler büyük acısını gidememişti, boşluk yine yüreğindeydi. Bütün ruhunu, bütün bedenini kutsal bir armağan gibi Tanrısına sunmak istemiş ve işte ne yüreğinin, ne bedeninin susuzluğu dinmemişti.

Zavallı Geneviève'ini böyle üzgün görünce Marc'ın yüreğinde umutlar yeniden yeşermeye başladı. Elbette, ne Quandieu, ne Théodore, bir kadın yüreğindeki aşk boşluğunu dolduramamışlardı. Aşkı tatmıştı, erkeği sevmesini öğrenmişti, kendisine taparcasına bağlı, bırakıp gittiği bir kocanın okşayışlarının yerini ne doldurabilirdi ki! İsa sevgisi, solgun bir ikonaya duyulan soyut bir sevgi gerçek aşkın yerini hiçbir zaman dolduramamış, doyumsuz yüreği büsbütün aşkı arar olmuştu. İşte artık, onurlu, dikbaşlı, kendini beğenmişin biri kesilmişti. Düş kırıklığını gidermek için gittikçe daha fazla dine vermişti kendini, yüreğindeki özlemi unutmalı, baş kaldıran ruhunu esenliğe kavuşturmalıydı, demek İsa'ya, dinine tam verememişti kendisini, daha çok dua etmeli, en çetin dini kuralları uygulamalıydı. Bütün bunlar Geneviève'de yeniden insani duyguların uyandığını gösteriyordu. Yanına aldığı küçük Clément, sevgili Louise'iyle annelik sevgisi yeniden uyanmıştı. Tatlı Louise, hiç belli etmeden annesinin acılarını avutmaya çalışıyor, onu her gün biraz daha babasına, ona bir zamanlar nice mutlu günler yaşatan kocaya yaklaştırıyordu. Öte yandan korkunç büyükanneyle kavgalar da başlaıştı. Capucins Alanındaki soğuk, sessiz loş ev de çekilmeyecek hale gelmiş, sıkıntısı, üzüntüsü arttıkça artmış, son bir umut olarak o güçlü misyonere koşmuştu. Çünkü ne rahip Quandieu, ne Théodore derdine derman olamamış, ruhunu İsa'yla tam dolduramamışlardı. Ama işte, bu son umut da suya düşmüş, güçlü Athanase bu aç ruhu çocukça şeylerle doyurmaya kalkmıştı.

Marc, çekingenliği bir yana bırakıp yeniden bağırmaya başladı:

- Anlamıyor musun Geneviève'im, senin aradığın, sevgili yuvamız, sen onun eksikliğini duyuyorsun! Çok muksuzsun, acı çekiyorsun, yalvarırım n'olur evine dön!

Geneviève çalımla geriledi:

- Hayır, hayır! Asla dönmeyeceğim sana... Mutsuz değilim, doğru değil bu. Seni sevdiğim için, etin etime değdiği için, seninle günaha gir-

diğim için acı çekiyorum, Tanrı böyle cezalandırıyor beni. Büyükannem derdimi anlattığım, sıkıntılarımdan yakındığım zaman haklı olarak hüznümün asıl kaynağını hatırlatıyor bana. Sen cehennemliksin ve Tanrı senin öcünü benden alıyor, cehenneminde seni değil beni yakıyor.

- Zavallı karıcığım, ne acayip konuşuyorsun. Aklını başından almışlar, deliye döndürmüşler seni. Mutlu günler geçirdik birlikte, bütün umudum o günlerde, eğer en küçük bir katkım olabilmişse yüreğinde kurtuluş tohumu yeşerir, yeniden mutluluğa kavuşursun. Evet, bizler birbirimizle kaynaştık, haşır neşir olduk, ortak ürünümüz olan çocuklarımız er geç getirecekler seni bana!

- Asla!.. Tanrı başımıza şimşekler yağdırır. Alaylarınla, küçültücü sözlerinle evimizden kovdun beni. Beni sevmiş olsan kızımızı elimden almaz, onun Kudas törenine katılmasına karşı koymazdın. Dua bile etmeme izin verilmeyen böyle dinsiz bir eve nasıl dönmemi isteyebilirsin?.. Ah! Ne acınacak durumdayım, kimseler sevmiyor beni artık, Tanrı bile yüz çevirdi!

Hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Marc bu kanayan yaranın kapanmayacağını anladı, ona daha fazla üzüntü vermemek için sustu. Ortalık henüz kararmamıştı. Akşamın solgun aydınlığında, çocukların uzaktan uzağa çığlıkları gelirken, iki mutsuz insan bir süre daha sessiz bekleşip durdular.

Konuşma sırasında farkında olmadan birbirlerine yaklaşmışlardı. Şimdi yan yana, gözleri batan güneşin altın ışıklarında, dalıp gitmiş düşünüyorlardı.

Bu büyük sessizliği ilk Marc bozdu:

- Kasabada bazı insanlar, bayan Mazeline'le kardeşçe ilişkilerimiz hakkında iğrenç dedikodular yaptı, elbette kulağına gelmiştir, bu söylentilere inanmadığına eminim?

- Ah, hayır, hayır, seni de tanırım, onu da. Söylenen her söze inanacak kadar aptallaştığımı sanma, dedi. Biraz duraksadıktan sonra kekeledi:

- Biliyorum, belki beni de Théodore'un güzel sözlerine bayılan koyun kafalı kadınların yerine koymak istemişlerdir. Evet, rahip Théodore bir rahibe fazla gelecek kadar gösterişli biri ama samimi olduğuna inanıyorum. Hem kendimi korumasını bilirim, bunda şüphen yoktur sanırım.

Üzüntülü olmasına rağmen Marc, hafifçe gülümsemekten kendini alamadı. Geneviève'in sıkıntısına bakılırsa; Kapüsen papaz şansını denemek istemiş, ama yüz bulamamış, bir rahibin bu ahlaksız tutumu bunalımını

daha bir arttırmış, günah çıkaran papazını değiştirerek yeniden Quandieu'ye gitmek zorunda kalmıştı.

- Elbette şüphem yok. Ben de seni tanırım, böyle taraklarda bezin yoktur... Rahip Théodore'un ne mal olduğunu gerçi bilmez değilim, güvenilir birinden duydum, manastıra karısını almaya gittiğinde kendi kulaklarıyla işitmiş rahibin pek tatlı sözlerini, ama bu konuda beni tedirgin eden hiçbir şey yok. Beni tek üzen rahip Quandieu gibi uysal bir insanı terketmendi, elbette ki bu da senin suçun değil, suç seni kandıranlarda.

Geneviève'in hafifçe kızarmasından tahminlerinin doğru olduğunu anladı. Rahip Crabot'nun başının altından çıkmıştı bütün bunlar. Henüz genç, sevdalı bir ruhu kocasına düşman etmek için herşeyden önce, yaşlı, uysal rahip Quandieu'nün elinden kurtarıp, kadınları etkileyen, yakışıklı bir ele vermek gerekiyordu. Bayan Duparque'la konuşup rahip Quandieu'nün yetersizliğini bahane ederek yaşlı sofuyu kandırmıştı. Bu coşkun ruhu yaşlı Quandieu eğitemezdi, ona yön verecek sağlam bir kafa, Théodore gibi yakışıklı, güçlü bir erkek canlandırabilirdi. Bu yobaz hekimler aşkı ancak aşkın öldürebileceğini çok iyi biliyorlardı. İsa'nın dışında bir başkasını seven beden asla kendini tamamen İsa'ya veremezdi. Eğer sevmekten vazgeçmez, ya da aşkı başka yerde aramazsa, Geneviève'in eski günahlarına yeniden dönüşü kaçınılamazdı. Ne var ki, kötü bir ruhbilimci olan Théodore, elini pek çabuk tutup bu sevdalı, dürüst ruhu incitmiş, henüz ruh sağlığından uzak zavallı yaratık, bu kez de çevresindeki gizemli dini evrenin çöktüğünü görmüştü.

Bu yeni buluşundan mutlu, Marc, karısına hafifçe takılmaya başladı:

- Eee, artık günah çıkarmaya Théodore'a gitmiyor musun?

Geneviève kocasına şöyle bir baktı, sonra, tane tane karşılık verdi:

- Hayır, rahip Théodore bana uygun biri değil, yeniden Quandieu'ye gidiyorum. Gerçi, büyükannemin de dediği gibi, pek yumuşak başlı ama çok iyi bir insan, zaman zaman onun yanında üzüntülerimin dindiğini duyuyorum.

Bir süre dalgın durdu, derken alçak sesle, ağzından yeni bir söz daha kaçırdı:

- Ah, ah! İyi yürekli, tatlı ihtiyar, derdime derman olsun derken, o iğrenç olayla ilgili sözleriyle beni büsbütün üzdü...

Geneviève sözünü tamamlamadı, Marc, ne demek istediğini sezmişti.

- Simon olayıyla ilgili... Rahip Quandieu Simon'un suçsuz olduğuna i-

nanıyor değil mi?

Geneviève başını usulca yere eğdi, hâlâ susuyordu. Sonra yavaş bir sesle Marc'ın sorusunu cevapladı:

- Evet, inanıyor, kilisede, onu dinleyen efendimizin önünde, büyük bir inançla söyledi bana.

- Ya sen Geneviève, şimdi Simon'un suçsuzluğuna sen de inanıyor musun?

- Hayır, inanmıyorum, inanmam da. Hatırlarsın, onun suçsuzluğuna inansaydım zaten asla seni terketmezdim, onun suçsuzluğuna inanmak demek Tanrının elçilerinin suçluluğunu kabul etmek, sen de, onu savunmakla Tanrıya saldırdın.

Marc o olayı, Geneviève'in, Yargıtay kararını kendisine söylediği o günü çok iyi hatırlıyordu, kocasının sevindiğini görünce çileden çıkmış, Tanrının dışında hiçbir gerçek ve adaletin var olamayacağını haykırmış ve sonunda, dini inançlarına karşı düşen evini terkedip gitmişti. Marc şimdi karısının bu inancının sarsıldığını sanıp onu inandırmak, yeniden kazanmak istedi.

- Bir daha söyleyeyim Geneviève'im, sen ki, çok dürüst, çok iyi bir kadınsın, çocukluğunu dolduran efsanelerden sıyrıldığın zamanlarda çok akıllı birisin; öyle kuyruklu yalanlara nasıl inanabiliyorsun, belgeleri oku, araştır, öğren, bak doğruyu o zaman nasıl bulacaksın.

- İnan bana dostum, öğrendim, herşeyi okudum.

- Dava dosyası yayımlandı, dava dosyasını, Yargıtay'ın soruşturmasını okudun mu?

- Ben... Ben "Le Petit Beaumontais" gazetesinde çıkan bütün yazıları okudum. Biliyorsun, büyükannem her sabah alır bu gazeteyi.

Marc, "Le Petit Beaumontais" nin ne biçim bir gazete olduğunu gösteren sert bir hareket yaptı:

- Aman ne güzel! Okudum dediğin bu muydu! Sözünü ettiğin gazete iğrenç yalanlarla dolu adi bir paçavradan başka bir şey değil. Belgeleri değiştirip kırpıyorlar, zavallı insanların kafalarını uydurma masallarla dolduruyorlar... Nice ciddi insanlar gibi, seni de yalanlarıyla kandırmış bu gazete.

Şüphesiz gazetenin aptalca şeyler yazdığını sezmiyor değildi Geneviève, bir yığın iğrenç sözlerle doluydu, bu yüzden, hemen bir cevap vermeyip başını önüne eğdi.

Marc devam etti sözüne:

- Beni dinle, izin ver de Yargıtay soruşturmasının bütününü göndereyim sana ve hepsini okuyacağına söz ver.

Geneviève sertçe başını kaldırdı:

- Hayır, hayır, hiçbir şey gönderme bana, istemiyorum.

- Neden?

- Hiçbir yararı yok da ondan. Hiçbir şey okumaya ihtiyacım yok benim.

Marc'ın umutları yine kırılmıştı, üzgün, kırık bir sesle sordu:

- Demek hiçbir şey okumak istemiyorsun?

- Hay Allah! Evet, hiçbir şey okumak istemiyorum anladın mı?.. Büyükannemin de dediği gibi, neye yarar sanki?

Ve bu konuyu konuşmaktan usandığını gösteren hafif bir hareket yaptı. Ama Marc devam etti:

- Biliyorum, bir yandan Simon'un suçsuzluğuna inanmak istemiyorsun, bir yandan da Quandieu'nün sözlerini unutamıyorsun, kutsal bir rahibin nasıl olup da Simon'un suçsuzluğuna inandığını düşünmek dehşete boğuyor seni. Yıllarca süren, giderek yuvamızı bile dağıtan yanılgılarını kabul edemiyorsun bir türlü.

Bu defa aynı hareketi tekrarlamadı Geneviève, söylenenleri hiç duymaz gibiydi sanki. Bir an gözlerini yere dikip, sonra konuşmaya başladı:

- Beni üzüp durmaktan zevk mi alıyorsun? Evet yuvamız dağıldı, olacağı buydu zaten, senin yanına dönersem kendimi daha da suçlu duyarım. Yanıldığımı, aradığım huzuru, inancı büyükannemlerde bulamadığımı öğrenmen rahatlatacak mı seni. Benim derdim senin derdine derman olacak değil ya.

Geneviève pişmanlık duyar gibi konuşuyordu, yüreğinde şüphe filizlenmeye başlamıştı, evini bıraktığına üzgün gibiydi, bunu seziyordu Marc, yeniden haykırdı:

- Üzgünsen, mutsuzsan söyle bana, saklama benden! Yuvana dön, çocuklarımızı al da gel, ev sizleri bekliyor! Ne büyük bir mutluluk duyardım!

Geneviève kalktı, dik başlı, kör ve sağır bir sesle tekrarladı:

- Mutsuz değilim, cezamı çekiyorum o kadar, bu cezayı sonuna dek çekmeye hazırım. Eğer bana acıyorsan otur oturduğun yerde, peşimi bırak ve eger bir daha yolda rastlarsan başını çevir de geç, çünkü aramızda hiç-

bir şey kalmadı, kalmaması da gerekir zaten.

Ve batan güneşin solgun ışıklarında, ıssız ağaçlıklı yol boyunca yürüdü, karanlık, uzun, ince bir gölge gibiydi, günün son ışıkları kumral saçlarının buklelerini alev alev yakıyordu, Marc, hırçın karısının buyruğu üzre hiç kımıldamadı yerinden, son bir defa daha ardına bakar diye gözleri uzun uzun giden sevgiliyi izledi. Ama dönüp bakmadı Geneviève, akşam rüzgarı gölgelerde serin serin eserken, özlemini çektiği kadın ağaçların arasında kayboldu.

Marc, üzgün ve kırılmış, tam yerinden kalkarken karşısında tatlı tatlı gülümseyen Salvan'ı bulunca çok şaşırdı.

- Ah, gidi sevdalılar, demek ıssız yerlerde buluşuyorsunuz böyle, nasıl bastırdım sizi! Bir süre seyrettim ikinizi de, rahatsız etmemek için yanınıza gelmedim... Demek bugün öğleden sonra bunun için hemen yanımdan kaçtın!

Marc, üzgün üzgün başını sallayarak yaşlı dostuyla birlikte yürümeye başladı:

- Yo, yo, sandığınız gibi değil, yalnızca bir rastlantıydı, keşke rastlamaz olsaydım, yüreğim paramparça.

Ve karşılaşmalarını, uzun konuşmalarını anlattı, eski dostuna içini döktü. Evet, artık bütün umudu suya düşmüş, kolu kanadı kırılmış, karısının bir daha kendisine dönmeyeceğini anlamıştı. Olup bitenlere Salvan da üzgündü, araya girmiş, onların evlenmesinde büyük rol oynamıştı, ama işte başlangıçtaki mutlu yuva sonunda yıkılmıştı. Serbest düşünceli bir insanı dini eğitim görmüş bir kızla evlendirdiği için kendini suçluyordu. Gülümsemeyi bırakmış, dikkatle Marc'ı dinliyordu ve yüzündeki karamsarlık dağılmaya başlamıştı. Sonunda kendi düşüncesini söyledi:

- Durum pek de kötü görünmüyor bence, ne bekliyorsunuz dostum, elbette Geneviève'cik kendisini yeniden kabul etmeniz için yalvarıp yakaracak, boynunuza sarılacak değildi. Kendini Tanrıya vermek isteyen bir kadın, Tanrıya kavuşamadığını görünce büyük bir yıkıma uğrar ve bu yıkımını, gururu yüzünden açıklayamaz. Bana göre, korkunç bir çöküntü içinde ve bu çöküntü er geç onu size getirecektir... Gerçek ortaya çıkınca, Geneviève'in üstünde de yıldırım etkisini gösterecek.

Salvan'ın yaşlı yüzü yeniden eski canlılığına, rahatlığına büründü. Tatlı bir sesle sözüne devam etti:

- Bu son yıllarda bayan Duparque'lara Geneviève konusunda bir kaç

kez gittim, ama bundan söz etmedim size, çünkü girişimlerim hiçbir işe yaramadı... Evet, karınız evinizi terkedince, eski bir baba dostu olarak araya girmeyi bir görev bildim, hem Geneviève'in eski yasal koruyucusuyum. Capucins Alanındaki donuk evin sürgülü kapılarını bana da kapayamazlardı elbette. Ama bir görmeliydiniz korkunç büyükannenin beni nasıl karşıladığını. Geneviève'le bir saniye olsun yalnız bırakmıyordu bizi, ne zaman sizinle ilgili konuşmaya başlasam bağıra çağıra sözlerimi ağzıma tıkıyordu. Yine de söyleyeceğim ne varsa hepsini söyledim... Zavallı Geneviève'cik, öylesine acayip bir haldeydi, beni dinleyebilecek bir durumda değildi. Dini eğitim, kadın beynini ne hallere getiriyor, sağlıklı, dengeli bir kız, birden Simon davasıyla birlikte dengesini yitiriyor. Görseniz, Geneviève beni dinlemek bile istemiyor, sözlerimi, insan kafasını hayrete düşürecek, karmakarışık, acayip bir mantıkla cevaplandırıyordu... Kolumdan tutup dışarı atmadıkları kaldı. Ama her şeye rağmen, iki saat uzun uzun konuştum, o karanlık, soğuk eve sanırım az da olsa mantık taşıyabildim. Özellikle bayan Berthereau o evde aklı başında görünen tek insan, bütün bu olup bitenlere çok üzüldüğü belliydi.

Marc, hâlâ umutsuz, üzgün bir yüzle dinliyordu, yaşlı dostuna kendi düşüncesini söyledi:

- Görüyorsunuz umut yok artık. Bilgisizliklerinde ısrarla direnip duran bu insanları yola getirmek imkansız.

- Neden imkansızmış?.. Benim yaptığım girişim bir işe yaramadı, doğru, yeni bir girişimde daha bulunmamın hiçbir yararı yok, kimseyi görmemek, kimseyi duymamak için önceden gözlerine perde çekmiş, kulaklarını tıkamışlar. Ama evde, avukatların en iyisi, diplomatların en ustası, yiğitlerin yiğiti, güçlü bir dayanağınız var.

Gülüyor, konuştukça coşuyordu:

- Evet, evet, benim de çok sevdiğim, o akıllı, tatlı kızınız Louise var... On iki yaşından sonra ne akıllı, ne sağlam bir çocuk oldu, biliyorsunuz, tam bir destan kahramanı, örnek bir kız, bir eşine daha rastlamadım. Aynı yaştaki arkadaşlarının hiçbirinde görülmeyen bir sağduyu, bir yüreklilik var kızda. "Yirmi yaşına basmadan önce ne Kudas törenine katılırım, ne günah çıkarırım" diye ne güzel diretti, kendini hiç yormadan, istifini bozmadan, korkunç büyükanneyi de, annesini de bezdirdi. Sözünde durduğunu herkese ispatladı, bugün, oturduğu evi de kazanmış durumda, büyükanne bile homurdanmaktan usandı. İşin en tatlı, en güzel yanı, annesini

alttan alta işlemesi. Annesi ruhsal ve bedensel sağlığını kazanabilsin, düzgün bir hayata yeniden dönebilsin diye, çevresinde fır fır dönüyor, sonsuz bir sevgi gösteriyordu ona. Sizin ardınızdan çok az söz ediyor annesine, ama onu, yavaş yavaş, sizin tavırlarınıza, düşüncelerinize ve aşkınıza yeniden alıştırmaya uğraşıyor. O evde, annesinin yanındaki o değil de sizmişsiniz gibi. Okşayan, tatlı elleriyle, çözülmüş bağları yeniden düğümlemek için tek bir saatini bile boşa harcamıyor. Eğer karınız bir gün geri gelirse, onu size bu çocuk, bu sağlıklı, yuvanızın huzuru, güçlü çocuk getirecek.

Marc, bu sözlerden çok heyecanlanmış, yeniden umutları tazelenmiş, dikkatle yaşlı dostunu dinliyordu:

- Ah! Söylediklerniz gerçek olsaydı! Zavallı Geneviève'im hâlâ çok hasta.

- Siz işi küçük hekiminize bırakın, o her sabah öpücükleriyle nasıl iyileştirecek annesini... Geneviève bu kadar işkence çekiyorsa bu onda yaşama gücünün yeniden canlanmaya başladığını, bir iç çatışma içine girdiğini gösterir. Her gün biraz daha düştüğü derin bunalımdan kurtulmaya çabalıyor... Sağlıklı olması gereken sağlam yapılı bir kadındır, bu yapısı er-geç dinin çırpınmalardan, sihirli çalkantılardan kurtaracaktır Geneviève'i. Kurtulur kurtulmaz da gelip kollarına atılacak... Haydi dostum, üzme bu kadar kendini, yürekli ol! Gerçek ve adalet zaferi kazanınca, Simon ailesine, çoluk çocuğuna kavuşunca, siz de sevgili karınızı kollarınızda bulacaksınız.

Ağabey, kardeş gibi el sıkışıp ayrıldılar, Marc, yeniden güç kazanıp kasabaya döndü ve ertesi günle birlikte kendini yeni savaşlara hazırladı. Dincilerin bütün ağırlıklarını koydukları yer özellikle Maillebois'ydı, dini eğitimi kurtarmak için olağanüstü bir çaba gösteriyorlar. Gorgias'ın ortadan kaybolması, kaçması papazların eteklerini büsbütün tutuşturmuş, Simon sorunu büsbütün alevlenmişti. Adı gittikçe Simon olayına karışan bu korkunç rahibin suçlu olup olamayacağının tartışılmadığı tek bir ev bile yoktu kasabada.

Gorgias ortadan kaybolurken dengesizlikten de geri kalmamış, "Le Petit Beaumontais" gazetesine bir de mektup yollamıştı. Bu mektupta, üstlerinin alçakça kendisini düşmanlarının eline bıraktıklarını, kendini özgürce ve dilediği gibi savunmak, güvenliğini sağlamak için ortadan kaybolmak zorunda kaldığını açıklıyordu. Ama bu mektubun asıl büyük ö-

nemi, Zéphirin'in odasındaki o ünlü yazı örneğinin orada bulunuş şekliyle ilgiliydi. Bu yazı örneğinin Hristiyan Kardeşler Okulundan çıktığını saklamaya çalışan kaz kafalı üstleriydi, böyle budalaca yalanlar uydurmaya kalkmışlardı, asıl gerçeği saklamanın hiç bir anlamı yoktu. Yazı örneğindeki paraf da kendisinindi, bunu gizlemeye çalışmak aptalca, çocukça bir şeydi. Dünyanın bütün bilirkişileri, yazı örneğindeki parafın Simon'un parafı olduğunu söylese bile dürüst insanları aldatamazlardı, gerçek gerçekti, onu olduğu gibi söylemek en dürüst yoldu, bu paraf kendisinindi. Ama işte üslerinin tehditleri karşısında bugüne dek susmak zorunda kalmış, konuşamamıştı. Rahip Phillibin'in evinde yapılan araştırma bütün gerçeği gün ışığına çıkarmıyor muydu, bu yalanı daha fazla sürdürmenin ne gereği vardı. Simon'un, Hristiyan Kardeşler Okuluna suçu yüklemek için sahte bir mühür yaptırdığını tekrarlayıp durmak gerçekten çok aptalcaydı ve bu aptallıklarından hâlâ direnip duran papazların aklına şaşıyordu. Böylece Gorgias, gerçeğin bir kısmını söyleyerek, kendisini yalnız bırakan üslerine göz dağı veriyordu. "Le Petit Beaumontais" de okurların aklını allak bullak eden mektup şöyle devam ediyordu: Yazı örneği Hristiyan Kardeşler Okulunda kullanılan örnekti. Kağıttaki paraf kendi parafıydı, şüphesiz Victor Milhomme gibi küçük Zéphirin de, okuldan çıkarılması yasak olan bu kağıdı söz dinlemeyip almış, odasına getirmiş. Simon, Zéphirin'i iğrenç bir şekilde kirlettiği gece yazı örneği de işte bu nedenle masanın üstünde duruyordu.

Onbeş gün sonra gazete, Gorgias'ın yeni bir mektubunu yayımladı. İtalya'ya sığındığını söylüyor ama gerçek adresini şimdilik saklamak zorunda olduğunu, kendisini zorla bir yere kapamadıkları takdirde mutlaka Rozan'a gelip tanıklık edeceğini yazıyordu. Ve ekliyordu: Simon alçak Yahudinin tekiydi, iğrenç cinayeti o işlemişti, bunu ispatlayacak kuvvetli bir delil vardı elinde ve bu delili yalnızca Rozan mahkemesinde açıklayacaktı. Simon'a saldırırken eski suç ortağı üslerine de ateş etmekten geri durmuyordu, hele de rahip Crabot'ya şiddetli bir dille çatıyordu. Sahte mühür yalanını, o aptalca yalanı uyduran üsleri değil miydi! Gerçeği söylemek dururken yalanlara kaçmak ne saçma şeydi! Evet, üsleri, budala, aptal, alçak, evet, özellikle alçak insanlardı. Yiğit bir insanı, rahip Phillibin'i, zavallı Fulgence'ı harcadıkları yetmezmiş gibi, şimdi de Tanrının sadık bir hizmetçisi olan onu yalnız bırakıyorlardı. gerçi, Fulgence da tekin adam değildi, zavallının, düzencinin, kendini beğenmişin biriydi,

onu yalanlarına alet ettikten sonra yakayı sıyırmak için, hastalandığını bahane edip uzaklara sürmüşlerdi, ama rahip Phillibin'e yaptıkları hak mıydı, Phillibin ki dost insandı, kahramandı, üstlerinin sözünden çıkmazdı, Phillibin'i işlerine geldiği gibi kullanmışlar, sonra da ağzına gem vurup uzaklaştırmışlardı. Bu yiğit din adamı şimdi Apenin'lerdeki bir hücrede, bir din şehidi gibi can çekişiyordu. Gorgias mektubunda, Phillibin'i, Simon düşmanlarının dağıttığı resimli kağıttaki gibi, elinde hurma dalı, başında kutsal bir taçla çiziyordu. Ve ustaca, Phillibin'i över gibi görünerek kendini göklere çıkarıyordu. İşinin tam uzmanıydı, eşine ender rastlanan, bir yandan içten, bir yandan yalanlarla dolu bir dille, öyle büyük bir çaba ve ikiyüzlülükle kendini tanımlıyordu ki alın yazısı onu rahip yapmasa mutlaka büyük adam olurdu. Üsleri onun bu marifetlerini de öğrenip bıyık altından gülümseyedursunlar, Gorgias, kendi ifadesiyle, inancı bütün, örnek bir din adamı, gökyüzü ve yeryüzü krallığını dinin bağrında bulan, dinin esenliği için savaşan, din uğruna herşeyi yapmaya hazır bir askerdi. Tanrı vardı, üsleri vardı, ve kendi vardı. Tanrıya, üslerine, kendine karşı sorumluydu, bunun dışında kalanlara hesap verecek değildi. Onlar Tanrının buyruğuna uymak zorunda insanlardı. Ama işte artık üslerinin de ne mal olduğunu anlamış, Tanrısıyla başbaşa, yapayalnız kalmıştı, şimdi bir Tanrı vardı, bir o. Günah çıkardığı, Tanrının yüreğini yuyup arıttığı günlerde meleklerin katına yükseldiğini çok daha iyi anlıyordu, dünya yasalarının dışındaydı, eylemlerinden, davranışlarından kimseye hesap vermek zorunda değildi. Hristiyan gerçeğinin özü de buydu zaten. Bu sade gerçeği göremeyen rahip Crabot'nun , saçma yeryüzü adaletinden, yığınların sapık düşüncelerinden çekinip yalan yola sapması alçaklıktan başka neydi?

Bu mektubunda ayrıca Gorgias, küstahlığını, zaman zaman kendisinin de günah işlediğini kabul edecek kadar öteye götürüyor, göğsünü yumruklayıp, çamura bulaştığını, Tanrının önünde bir domuz, bir kurttan başka bir şey olmadığını haykırarak günahlarının cezasını ödemeye çalıştığını, sonra gönül huzuruyla dinine, Kiliseye hizmet ettiğini yazıyordu. Beden denen çamur yığını onu yeniden lekelemeye kalkarsa yine aynı şeyleri yapıyor, çile çekip bütün günahlarının hesabını Tanrısına veriyordu. Dürüst, dinine alabildiğine bağlı bir insandı, bu yüzden de işlediği suçları her zaman açıklayabilecek yürekliliği, çile çekme gücünü kendinde bulabiliyordu, ama ya üsleri, onlar böyle miydiler, o yalancı, düzenci din adamları, hataları önünde titreyip iki yüzlü davranıyor, insanların gazabından

korkup suçlarını başkalarına yüklemeye çalışıyorlardı. Başlangıçta, birinci mektubunda yalnızca üslerinin kendini yalnız bırakmalarından acı acı yakınıyordu. Tıpkı Phillibin gibi, Fulgence gibi o da uysal uysal, üslerinin buyruklarına, isteklerine uymaktan başka bir şey yapmamıştı. Üçü de düzencilerin kurbanıydı. Ama on beş gün sonra gönderdiği mektupta üslerinden yakınmakla kalmıyor, üstü kapalı tehditler de savuruyordu. O iyi bir din adamı olarak hatalarını ödemişti, ötekiler de herkesin gözü önünde pişmanlık getirip suçlarının cezalarını çekmeliydiler. Neden çekmiyorlardı? Elbet bir gün onlar da çekeceklerdi, Tanrının sabrının taşacağı günler yakındı, öcünü elbet bir gün alacak, açıklamadıkları, cezasını çekmedikleri, pişmanlık getirmedikleri suçlarını, ilahi adalet yüzlerine haykıracaktı! Bu sözlerin asıl nişan tahtası rahip Crabot'ydu, dilden dile çeşitli biçimlerde dolanan garip hikayeyi kontes de Quédeville'in bağışladığı, daha sonra üstüne Valmarie Koleji kurulan o ünlü arazinin hikayesini hatırlatıyordu. Olayın bazı ayrıntıları hâlâ unutulmamıştı; taşkınlıkları yıllarca dillere destan kumral kontes, yaşı altmışı geçtiği halde hâlâ güzeldi ve son yıllarda aşırı derecede dindar olmuştu. O zamanlar çok genç bir rahip olan Phillibin, kontesin torunu Gaston'un özel öğretmeniydi. Henüz dokuz yaşındaki bu küçük çocuk Quédeville'lerin tek mirasçısıydı, babası ve annesi bir yangında can vermişti. Eski bir aşk yarası yüzünden kendini Tanrıya adayıp kiliseye kapandığı dillere destan coşkulu rahip Crabot da Phillibin'in ardından şatoya yerleşmiş, giderek, kontesin sırdaşı, öğretmeni, hatta bazılarının söylediğine göre, güzelliğini hâlâ yitirmeyen Quédeville'in yavuklusu olmuştu; ve derken, bir gün, bir kaza hepsini üzüntüye boğmuş, küçük Gaston, öğretmeni Phillibin'le gezerken suda boğuluvermişti. Ailenin son mirasçısının ölümü üzerine kontes, Beaumont'lu, adı bilinmeyen bir bankacıyla bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre, bankacı, şatoyu ve büyük bahçeyi din orta okulu haline getirdikten sonra Cizvit eğitim kurumuna terkedecekti. Kontesin Valmarie av bekçisi yaptığı kaçak avcının çocuğu, küçük oğlu Gaston'un oyun arkadaşı, Georges Plumet adlı haylaz çocuğun Valmarie Cizvitlerince nasıl yetiştirildiği ve sonunda bir papaz, bugünkü rahip Gorgias olup çıktığı da hatırlatılıyordu. Gorgias'ın mektuptaki katı sözleri, tehditleri o uzak geçmişi yeniden yaşatıyordu. Av bekçisinin oğluyla güçlü efendileri arasında eski bir sırrın, bir ölü bedenin varlığı söylenip durmuyor muydu zaten? Bu katı sözler, tehditler, güçlü efendilerin uzun zamandan beri Gorgias'ı ko-

ruduğunu, ona nasıl kol kanat gerdiklerini, onunla birlikte en karanlık serüvenlere giriştiklerini göstermiyor muydu? Şüphesiz önce Kiliseyi kurtarmaya uğraşıyorlardı, bu amaçla birleşmişlerdi, ama bir diğer amaçları da korkunç papazı temize çıkarmak değil miydi? Sonunda onu harcamak zorunda kalmışlarsa bunu isteyerek yapmamışlardı, çünkü olaylar ters yönde gelişmiş, artık onu savunamaz duruma gelmişlerdi. Belki rahip Gorgias'ın amacı da henüz mümkün olduğu kadar bir şeyler koparabilmek için onları korkutmaktı. Korkutuyordu da şüphesiz, her an kendisinin ve başkalarının hatalarını haykırarak göğsünü yumruklamaya hazır bu korkunç gevezenin mektupları, yazıları, şaşkına çeviriyordu onları. Gorgias'ın, bazan bir kaç hafta süren sususları üslerinin hâlâ onu koruduklarını, para gönderdiklerini, avutucu tatlı sözlerle telaşını dindirmeye, sesini kesmeye çalıştıklarını gösteriyordu.

Her şeye rağmen, Gorgias'ın sözleri, tehditleri softaları iyi hırpalıyor, akıllarını başlarından alıyordu. Kutsal tapınağın sırlarını kötü yürekli dinsizlerin önüne sermek, onlara aradıkları fırsatları vermek ne büyük saygısızlıktı. Ne olursa olsun Gorgias'a bağlı kalanlar, onun heyecanlarında kutsallıklar bulmaya kalkanlar çoğunluktaydı. Tanrının elçileri elbette her şeyin üstündeydi. yeryüzü adaleti hiç bir zaman gerçek adaletin, ilahi adaletin yerini tutamazdı. Sonra, kutsal rahibin söyledikleri neden doğru olmasındı, Zéphirin, Gorgias'ın öğretmenin parafını taşıyan yazı örneğini din okulundan alıp odasına getirmişti ve yazı örneğini gören Simon iblisçe emellerinin gerçekleşmesi için bu örnekten yararlanmayı, iğrenç suçunu kutsal din adamlarına yüklemeyi düşünmüştü, bütün bunlar neden akla yatkın olmasındı? Phillibin'in yaptığı işi bile hoş görüyorlardı, Tanrıya, dinine körükörüne bağlılığı yüzünden, son anda, yazı örneğinin köşesini yırtmıştı. Rahip Crabot'ya gönül vermiş dincilere, rahip ve papazların hemen hepsine gelince, onlar ilk sav üstünde diretiyorlardı. Gorgias saçmalıyordu, yazı örneğindeki mühür de, paraf da sahteydi. Ve "Le Petit Beaumontais'nin çılgın okuyucuları bu görüşü benimsemiş, hemen inanmışlardı. Gazete her sabah, Simon'un sahte bir mühür yaptırdığını ispatlayan kesin delillerin bulunduğunu, öğretmenin Rozan 'da bir daha suçlanacağının kesinliğini tekrarlayıp duruyordu. Gazete suçluluk fermanını imzalamıştı bile, kasabalılara ve kentlilere bu fermana inanmak kalıyordu. Kardeşler Din Okulu yüzde yüz zaferi kazanacak, din ve yurt düşmanları bir kez daha bozguna uğrayacaklardı. Kardeşler Okulunun kurtarılmaya,

zafere büyük ihtiyacı vardı, yazı örneğinin ve yırtık köşenin ele geçmesinden sonra iki öğrencisini daha kaybetmişti. Dini eğitimi ancak ve ancak, yeniden zindana atılarak Simon'un ezilmesi kurtarabilirdi. Rahip Fulgence'dan sonra okulun yönetimini ele alan papaza sabırla beklemesi, yerli yersiz konuşmaması, ortalıkta pek sık dolaşmaması söylenmiş, yönetimi, yıkıntılar üstünde bile zafer anıtı gibi dikilmeyi beceren Cizvitlerin başı rahip Théodore ele almıştı. Théodore ince bir siyasetle, bu çetin durumdan bile yararlanmaya çabalıyor, kasabanın sofularıyla konuşup Saint-Antoine de Padoue'ya yardımlarınızı bekliyoruz diyordu. Kasabanın dinibütün sofuları Kardeşler Din Okulunu desteklemek amacıyla, her ay kırk kuruş yardımda bulunuyorlardı.

Bu ara dincileri çok üzen bir olay oldu. Saint-Martin Kilisesinin rahibi Quandieu bir gün kürsüye çıkıp yüreğini boşalttı. Uzun zamandan beri, Quandieu'nün Simon'u savunduğu biliniyordu. Üstelik yalnız da değildi, ardında piskopos Bergerot kale gibi duruyordu, nasıl Kapüsenler ve Kardeşler Din Okuluna Crabot kol kanat geriyorsa, Quandieu de piskoposça destekleniyordu. İşte boş inanlarla savaşan iki rahip, tarikatçıların karşısına dikilmişti, keşişlerin dini kemirip durmasına, bezirganlıklarına izin vermeyecekler, eski yenilgilerinin acısını çıkaracaklardı. Rahip Quandieu olsun, piskopos Bergerot olsun, tarikatçıların artan gücü karşısında yenilmişler, susmak zorunda kalmışlar, zavallı Quandieu, yüreği kan ağlayarak, Kapüsen Manastırındaki tarikatçı bir törene katılmak küçüklüğünü bile göstermişti. O günden sonra da göz yaşlarını içine akıtmış, kilisesine kapanıp günlük görevlerine vermişti kendini. Doğan çocukları kutsuyor, kadınların günahını çıkarıyor, çiftleri evlendiriyor, ölüleri gömüyor, bunların dışında başka hiçbir şeye karışmıyordu. Ne var ki bu arada din yeni tehlikelerle, yıkımlarla karşılaşmış, rahip Phillibin'in yalanları, Fulgence'ın suçlularla işbirliği ortaya çıkmıştı. Gorgias'ın yazdıkları, birden bire ortadan kayboluşuyla, eski inancında ne kadar haklı olduğunu daha iyi anlamıştı Quandieu. Simon'un suçsuzluğu gün gibi açık değil miydi ve daha ne kadar susacaktı? Ötekiler susuyor muydu? Jonville papazı korkunç Cognasse, komşu köyün kilisesinden kürsüye çıkıp kendisine çamurlar atıp dururken, hâlâ eli, kolu, dili bağlı bekleyecek miydi? Neler dememişti bu Cognasse, bir rahibin Tanrısına ve yurduna ihanet ettiğini, Yahudilere satıldığını bağırmıştı kürsüden. Bu bezirganlar, gerçek ve adaleti için yeryüzüne inen İsa'ya ihanet içindeydiler, artık alçaklıklarını hay-

kırmanın zamanı gelmişti. Ve bir pazar günü kilisenin kürsüsüne çıkıp, en iğrenç suçları işleyenlerle iş birliği, suç ortaklığı eden dini öldürmeye kalkan bezirganları lanetledi. Simon davasının sonucundan ürküp duran dincileri bir telaştır aldı, şaşkına döndüler. İşin kötüsü, piskopos Bergerot'nun, bu kez rahip Quandieu'yü yalnız bırakmamaya, dini öldüren bezirgan tarikatçılarla boğaz boğaza mücadeleye kararlı olduğu söyleniyordu.

Ve bu amansız savaş içinde Rozan davası yeniden başlamıştı. Zavallı Simon, ateşli hastalıklarla perişan olmuş, bu yüzden de, bir yıla yakın bir süre iyileşmesi beklenmişti. Henüz tam iyileşmeden getirmek zorunda kalmışlardı. Hatta görevliler sağ salim gemiden inebildiğine bile güvenemiyorlardı. Ayrıca, kürek mahkumunun bir saldırıya uğraması ihtimali de vardı, bu yüzden kente gece vakti indirilmiş, kalacağı yere, kimsenin bilmediği başka başka sokaklardan götürülmüştü. Şimdi, Adliye Sarayının yanındaki bir ceza evindeydi, cezaevinden Adliyeye tek bir yol vardı, yargıçların önüne sıkı güvenlik ölçüleri altında götürülüyordu, ülkenin alın yazısı bir yerde, bu kürek mahkumunun hakkında verilecek karara bağlıydı.

Simon'u önce karısı gördü, yıllarca sonra kocasına yeniden kavuşmanın heyecanıyla, neredeyse bayılacak gibiydi kadıncağız. Rachel, çocukları Joseph ve Sarah'ı Rozan'a getirmemiş, onlar kasabada, Lehmann'ların yanında kalmıştı. Delice kucaklaştılar! Kadın kocasının yanından göz yaşlarıyla çıktı, Simon'u ne kadar zayıflamıştı, kumral saçlarının altında yüzü zayıf ve saz gibiydi. Simon yıllar yılı olup bitenler üstüne hiçbir şey bilmiyordu, davanın yeniden görüleceğini işte Yargıtaydan gelen, ayrıntısız bir yazı sonucu öğrenmişti. Ve hiç şaşmamıştı, korkunç acılara, işkencelere rağmen, bir gün suçsuzluğunun ortaya çıkacağı inancıyla yaşamış, bugünü beklemişti. Çocuklarını görmek, onlara lekesiz bir ad bırakmak için yaşamak istiyor ve yaşıyordu. Her şeye rağmen, kara düşünceler içindeydi, haksız yere suçlanmasına bir türlü anlam veremiyordu, olup btenler hakkında da hâlâ hiçbir şey bildiği yoktu. David ve avukat Delbos, yıllarca süren mücadelelerini, Simon'un suçlanmasıyla, bir yanda geçmişin çürük düzenini savunan gericiler, bir yanda, geleceğe doğru yürüyen özgür düşünceliler, halkın iki düşman kampa ayrıldığını anlattılar. Bunları dinledikten sonra Simon acılarını unuttu, söz konusu olan kendinin değil, insanlığın kurtuluşuydu. Zaten acılarından söz etmek de istemiyordu. Evet,

hırsızlar, katillerle birlikte yatmıştı, ama onlardan çok, zulmetmekten hoşlanan, insanları işkence ede ede öldürmekten sapıkça haz duyan gardiyanlardan çekmişti. Yirmi kez beynine kurşun sıkıp öldürmek istemişlerdi onu ve bütün bunları, çok sade, olağan, günlük olayları anlatır gibi anlatıyordu. Zindana atılmasından sonra demek daha neler neler olmuştu köyde, kentte, kasabada, bütün bu olup bitenlere, çocuk gibi şaşıp kalıyordu.

Marc, davada tanık olarak dinleneceği için izin alıp, mahkemenin başlamasından birkaç gün önce Rozan'a gelmişti. David ve Delbos'yla buluştu, her ikisi de bütün güçleriyle yeni bir mücadeleye hazır, mahkemenin başlamasını bekliyorlardı. Marc, genellikle çok sakin ve çok ciddi bir insan olan David'in yüzündeki tedirgin anlatımı ve onu sinirli bir halde görünce şaşırdı. Rahat, neşeli yaradılışına rağmen Delbos da endişeli görünüyordu. Aslında bu dava Delbos için çok tehlikeliydi, avukatlık mesleği, gittikçe artan ünü, sosyalist adaylığı bu davanın sonucuna bağlıydı, kazanırsa kasabada Lemarrois'yı altedecekti. Ne var ki, Marc'ın büyük umutlarla gemiden indiği Rozan'da endişe verici şeyler dönmeye başlamıştı. Oysa her yerde, hatta Maillebois kasabasında bile, sağ duyulu kimseler Simon'un suçsuzluğunun yüzde yüz ispatlanacağı düşüncesindeydiler. Crabot'nun adamları bile endişelerini açıklamaktan çekinmemişlerdi, Paris'teki bakanlıklardan hep iyi haberler geliyordu. Ama işte Rozan'da, durum tamamen değişik görünüyordu, sokaklar yalan ve ihanet kokuyordu.

Rozan, bir zamanlarki önemini yitirmiş eski bir eyalet merkeziydi, çağların karanlığından kurtulamamış, kralcı ve dinci inançlarını yüz yıllar ötesinden sürüyüp getirmişti. Geleceğin efendisi olmak için dini eğitim kurumlarını sürdürmesi gereken papazlar, dinciler yönünden çok elverişli bir alandı burası. Simon kurtulursa zaferi cumhuriyetçi, ilerici eğitim kazanacak, çocuğu yalan ve yanılgılardan kurtarıp, gerçek ve adalete aşık, özgür düşünceli bir insan olarak yetiştirecek, barış içinde mutlu bir Fransa doğacaktı. Simon yeniden suçlu görülür, hüküm giyerse Kardeşler Din Okulu kurtulacak, eski, karanlık baskı gücüne yeniden kavuşacak, çocuğu en azından daha bir, iki yüz yıl bilgisizlik içinde tutacak, köleleştirecek, eski kralcı, dinci egemenlik devam edecek, halk yine ezilecekti. Marc, Rozan savaşının kazanılmasının önemini bu derece şiddetle duymamıştı. Ve işte Roma, Papalık, atılan her adımda varlığını, etkisini gösteriyordu.

Delbos ve David, Marc'a elinden geldiğince dikkatli davranması ge-

rektiğini söylediler, bir pusuya düşürülüp öldürülmemeleri için kendileri de polis kontrolü altında dolaşabiliyorlardı. Marc, ertesi gün, yöresinde karanlık gölgelerin dolaşıp durduğunu gördü. Öyle ya, Simon'dan sonra okula atanan lâik öğretmen, din düşmanı, vatan haini değil miydi, dinin selameti onun yok edilmesini gerekli kılmıyor muydu? Sağır tehditler, karanlık gölgeler kol geziyordu, ıssız bir köşede beynine bir kurşun girebilir, başına bir odun inebilirdi. İleriye doğru yürümek isteyen insanlığı durdurmak amacıyla yakıp yıkmaktan, öldürmekten çekinmeyen kör insanların toplandığı Rozan, işte böyle amansız bir mücadele alanı halini almıştı. Bu kent, bir salgın hastalık anında olduğu gibi, pancurları kapanmış evleri insana donuk gözlerle bakan kent, korkulu anlar yaşıyor, damların üstüne dehşet çöküyordu. Yazın zaten hareketsizleşen kent büsbütün boşalmış gibiydi. Kızgın güneş ışığının altında sokaklardan geçenler, endişeli gözlerle yanlarına, yörelerine bakınıp hızlı adımlarla yürüyorlardı. Esnaf vitrinlerinin ardından, sanki hemen biri öldürülecekmiş gibi merakla sokakları süzüyordu. Hele de jüri üyelerinin seçimi kenti büsbütün karamsarlığa boğdu, herkes, jüri üyelerinin adını, kurbanlık koyunlarmış gibi, başlarını esefle sallayarak söylüyor, ailelerinden herhangi birinin jüri üyesi olmasından ödleri kopuyordu. Rozan halkı küçük toprak sahibi, imalatçı ve esnaftı, dini kuralları yerine getirmemek halk arasında büyük bir utanç sayılır, dini bütün olmayanlar aç kalırdı. Altı kilise, otuz manastır vardı, papazlar ve keşişlerin kaynaştığı böyle bir kentte karıların, çocukları ve kocaları üstünde etkisi büyüktü, çanlar her zaman çalardı. Beaumont'da bile, bir zamanlar din yapacağını el altından yapmaya çalışırdı, çünkü kentte her şeye rağmen dine karşı eski burjuva ve devrimci işçi mahalleleri vardı. Ama karanlıklar içinde geleneklerine sıkı sıkıya bağlı, uyuyakalmış bu kentte, Rozan'da elbette papazlar, keşişler saltanat sürecekti. İşçi kadınlar her pazar kiliseye gider, burjuva hanımları din dernekleri için çalışırdı. Şeytanın saltanat süremeyeceği, her an haçlı savaşlarına hazır bir yerdi burası. Davadan sekiz gün önce Rozan tam bir savaş alanı olmuştu, dini savaşa hazırlanmayan, dinsiz öğretmenin konuşulmadığı tek bir ev bile yoktu. Zavallı jüri üyeleri sokağa çıkmaya korkuyorlardı, evlerine kapanıp kalmışlardı, hele bir sokağa çıksınlar, neler olmuyordu neler, kaldırımda tanımadıkları adamlar omuz vuruyor, iğrenç ilkokul öğretmenini zindana göndermedikleri takdirde başlarına gelecekleri hatırlatıyorlardı, öğretmen zindanı boylamazsa ya canlarından, ya mallarından, ya görevlerinden ola-

caklardı.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Marc mahkemeye başkanlık edecek Yargıtay üyesi Guybaraud ve Cumhuriyet savcısı Pacard'la ilgili can sıkıcı şeyler duyuyordu. Guybaraud, Valmarie Cizvitlerinin eski öğrencilerindendi, mesleğinde yükselişini cizvitlere borçluydu, çok zengin, sofu, kambur bir kadınla evliydi. Cumhuriyet Savcısı Pacard'a gelince; eski demagoglardandı, şüpheli olaylara adı karışmış dinci biriydi. Paris'de iyi bir göreve atanmasını bekliyordu. Marc özellikle cumhuriyet savcısının bir halt karıştırmasından korkuyordu, çünkü öğretmen düşmanları onun bir zamanlar cumhuriyetçiler safında yer aldığını hatırlayıp, eski geçmişiyle korkutarak diledikleri kararı koparabilirlerdi. Guybaraud'ya güveni tamdı dincilerin. Onun yüksek vicdanını gökyüzüne çıkarıyorlar, ama üstü kapalı bir biçimde Pacard'dan yakınıyorlar, gerçek ve adalet aşkıyla yanıp tutuşan, suçlu Simon'u zindana göndererek adaleti yerine getirecek bir yiğit olup olmadığına güvenemiyorlardı henüz. Bütün Rozan'ın gözü savcı Pacard'ın üstündeydi ve Marc'ı üzen buydu, güvenilir kaynaklardan öğrenmişti, savcının ününü duyurmak için yapmayacağı şey yoktu. Bütün bir kent alttan alta çalışıyor, yer altından nice eller nice ipleri çekiyordu. Bu kent, ilk davanın görüldüğü Beaumont'a hiç benzemiyordu. Sevimli milletvekili Marcilly'nin, ağzı sıkı vali Vennebiese'un, general Jarousse'un bayanların gülücükleri arasında uysal uysal, usul usul işlerini yürüten üniversite görevlileri, memurlar ve yargıçların girip çıktığı tatlı salon, Lemarrois'nın güzel karısının salonu yoktu burada. Piskopos Bergerot'nun, dinin bezirganlara, batıl inançlara koşulduğunu görüp kürsüsünden keşişleri payladığı ılımlı ortama rastlamak söz konusu değildi. Mücadele şimdi, büyük toplumsal suçların tezgahlandığı yoğun karanlıklarda yürütülüyordu. Ölü kentin donuk sessizliğindeki bu boğaz boğaza savaş, vebalı bir kent'de gibi hep yer altında yapılıyor, su üstüne çıkmıyordu. Marc'ı kahreden de buydu, Beaumont'daki gibi Simoncularla Simon düşmanlarının açıkça çarpışmalarını görmemek yüreğine büyük bir kuşku salmıştı. Bu karanlık ortamda, bir mahkeme başkanı Guybaraud'ya, bir savcı Pacard'a ne kadar güvenilebilirdi, ikisi de önünde sonunda gericilere alet olacaklardı, bu iş için biçilmiş kaftandılar zaten.

Marc ıssız bir sokağın sonunda büyük bir oda kiralamıştı. Her akşam, David, Delbos ve her sınıftan ateşli, ilerici dostlar burada toplanıp aldıkları bilgileri değerlendiriyor, konuşuyor, tartışıyor, birbirlerine güç veri-

yorlardı. Umutsuzluğa düşmemeli, her an kendilerini, yeni mücadelelere hazırlamalıydılar. Yandaki bir sokakta, Gragnon'un kayınının evinde de Simon düşmanları, gericiler, hasımları toplanıyordu. Savunmanın, avukat Delbos'nun tanık olarak dinlenmesini istediği Gragnon da gelip kentte, kaynının evinde yerini almıştı. Bütün Simon düşmanları, papaz ve keşiş tayfası dalga dalga geceleri onun kaldığı eve akıyordu. Söylendiğine göre, bir iki kez de rahip Crabot gelmiş, buyruklarını verdikten sonra Valmarie'ye dönmüştü. Issız mahallenin derinliklerinde bazı karanlık, şüpheli yüzler dolaşıyordu. Sokaklar pek güvensizdi. David ve Delbos, gece Marc'ın yanından çıktıklarında, dostlar ne olur ne olmaz diye onları yalnız bırakmıyor, kaldıkları yere kadar götürüyorlardı. Bir akşam bir el silah atıldı. David ve Delbos'yu korumakla görevli polis memurları silahı atanı bulamadılar, kimseler tutuklanmadı. Rahipler ve keşişler tayfası, gericiler kara çalma kampanyalarını daha bir hızlandırdılar. Bu kampanyanın ilk kurbanı Delbos'ydu. Oturumun başlayacağı günün sabahı "Le Petit Beaumontais" gazetesi iğrençliklerini kusmaya başladı. Delbos'un babasıyla ilgili, elli yıl önce geçen bir olayı değiştirerek yazıyordu. Beaumont piskoposunun yanında kuyumculuk yapan baba Delbos, kendisine onarılmak üzere bırakılan vazoları aşırmıştı. Oysa aslında vazoları çalan bir kadındı, kadın yalnız vazoları çalmakla kalmamış, bütün kuyumcu dükkanını da soymuş, ne var ki, yürekli baba Delbos, bu kadının mahbus damlarına düşmesine kıyamayıp onu ele vermemiş, çalınan vazoların bedelini kendisi ödemiş, böylece de savcılık el koymadan olay kapanmıştı. Bazı insanların öc duygularıyla nasıl yanıp tutuştuklarını, ne kadar iğrenç şeyler yapabileceklerini anlamak için gazeteye şöyle bir göz atmak yeterdi. Bu eski olay, en ince ayrıntılar, en adi yalanlarla süslenerek, en densiz hayal gücüyle beslenerek bugün oğulun yüzüne haykırılıyordu. Şüphesiz, ölü bir insanla uğraşan mezar soyguncusu çirkef yazar, değiştirerek yayınladığı belgeleri rahip Crabot'dan almış, ona da papazlar getirmişti. Ve bu olayla Delbos'yu can evinden vurmaya, onu çökertmeye, ağzına gem takmaya, yıkıp, Simon'u savunamaz hale getirmeye uğraşıyorlardı.

Dava pazartesi, kızgın bir temmuz gününde başladı. Savunma, eski jüri başkanı Jacquin'le yüzleştirmek için getirttiği Gragnon'dan başka daha bir çok tanığın dinlenmesini istemişti. Mignot, bayan Rouzaire, sorgu yargıcı Daix, Mauraisin, Salvan, Sébastien ve Victor Milhomme, Polydor Souquet, Bongard'ın, Doloir'ın ve Savin'in çocukları gösterilen tanıklar

arasındaydı. Listede ayrıca rahip Crabot, Phillibin, Fulgence ve Gorgias'ın adları vardı, ama bu son üç tanığın gelip gelmeyeceği bilinmiyordu. Cumhuriyet Savcısı Pacard ise, ilk davada dinlenen tanıklarla yetinmişti. Rozan sokakları bu tanıklar, gazeteciler ve meraklılarla doluydu. Her gelen tren kalabalığa yenilerini ekliyordu. Adliye sarayının çevresini, sabahın saat altısından beri, Simon'u görmek için toplanan öfkeli, kızgın, meraklı bir halk kuşatmıştı. Herhangi bir linç olayına meydan verilmemesi için silahlı kuvvetlerden yardım istenmişti. Simon'un geçeceği yolun iki yanını boydan boya askerler tutmuştu, bu asker duvarlarının arasından yürüyen Simon'u kimse doğru dürüst göremiyordu. Saat sekizdi. Kızgın sıcağı düşünüp oturum için bu saat seçilmişti.

Mahkeme salonu, hiç de Beaumont'un o yepyeni, yüksek pencerelerinden ışık dolan salonuna benzemiyordu. Rozan Adliye Sarayı eski bir derebeyi şatosuydu, uzun, tavanı basık, küçük bir salon vardı; yaşlı meşe ağaçlarıyla kaplı duvarlarındaki uzunlamasına küçük pencerelerden güneş güçlükle sokulabiliyordu. Bu haliyle, cumhuriyet mahkemelerinden çok engizisyon mahkemelerinin yer aldığı o kara manastırları andırıyordu. Sıraların hemen hepsini tanıklar tutmuş, böylece dinleyicilere ayrılabilen küçük alan daha da daralmıştı. Bu donuk, sıkıcı yerde sabahın saat yedisinden beri sıkış-tepiş oturup duran dinleyiciler, öfkeli gözlerle kıpırdamadan sessiz-soluksuz bekliyorlardı. Tutkuları sanki yer altında, pusudaydı, en küçük bir işaret, en ufak bir gürültüyle yerlerinden fırlayacakmış gibi gergin bir halleri vardı.

Marc, salona girip, tanıklar sırasına, David'in yanına oturduğunda aynı gerilimi, sıkıntıyı duymaya başladı, duvarlar üstüne yıkılacak gibiydi. Bütün gözlerin kendisine çevrildiğini gördü, hele de David'e büyük bir merakla bakıyorlardı. Ardından Delbos girdi salona, "Le Petit Beaumontais" gazetesinde sabah yayımlanan yazının etkisini görmek için hain hain bakan gözlerin arasında, solgun, ama kararlı adımlarla ilerliyordu. Delbos, kinli gözler karşısında, oralı değilmiş gibi gülümseyen bir yüzle uzun zaman ayakta beklemek zorunda kaldı. Derken, jüri üyeleri girmeye başladılar. Marc her birine dikkatle bakıyor, bu çok önemli görevin, bir haksızlığın onarılması görevini yüklenen insanların kişiliklerini yüzlerinden okumaya çalışıyordu. Bunlar anlamsız, küçük esnaf, küçük burjuva, bir eczacı, bir baytar ve iki emekli subay yüzleriydi. Hepsi de aynı donuk endişeyi taşıyorlar ama bu ürekliklerini, korkularını açığa

vurmamaya çabalıyorlardı. Jüri üyesi olarak adlarının yayıldığı günden beri kendilerini sürekli rahatsız eden sıkıntıyı şimdi de mahkeme salonuna sürüklüyorlardı. Bazıları, kilisede okunmuş suyu sunan hizmetçilerin, yalancı sofuların solgun yüzünü taşıyordu, dincilerin çifte yüzü bakar bakmaz okunuyordu, bazıları şişmandı, ablak suratlarına kan yürümüştü, yüreklerini güçlendirmek için sabah midelerini alkolle doldurmuşlardı. İnsan bu kişilere bakar bakmaz dinin üstlerindeki şiddetli ağırlığını görüyordu. Adaleti papazlar ve keşişler adına toplanan bu insanlar mı yerine getirecekti? Böyle büyük bir eserin, aklı ve bilinci yozlaşmış kimselere bırakıldığını düşündükçe ürpermekten kendini alamadı Marc.

Salonun ortasından gelen boğuk bir uğultu duydu Marc ve o an hayatının en heyecanlı anını yaşadı. Simon'un salona girdiğini görememişti, birden farkına vardı, Simon, Delbos'nun ardında, sanıklar sırasında ayakta duruyordu. Ne korkunç bir manzaraydı bu, yüzü iskelete dönmüş, çıplak başında bir iki saç teli kalmış, bu cılız, bu kambur insan mıydı Simon? O eski, tığ gibi, canlı arkadaşı nereye gitmişti, bu canlı cenazeydi demek Simon! Karşısındaki zavallı yaratığı, kupkuru hareketleri gözleriyle görmese, bu cılız sesi kulaklarıyla duymasa asla böyle bir insanın varlığını düşünemezdi, çünkü belleğindeki Simon, gençlik ve dava arkadaşı, pırıl pırıl bir Simon'du. Zindan alıp götürmüştü onu, yok etmişti, alev gibi yanan iki gözü de olmasa insan büsbütün bir hiçlik önünde bulunduğunu sanır. Yaşadığı, nasıl yıllarca direndiği ancak gözlerinden okunabiliyordu. Yüreğindeki kendine ve adalete olan sarsılmaz güç, beynindeki gerçeğe saygı duyan akıl şimdiye dek ayakta tutmuştu onu, bir gün suçsuzluğunun ortaya çıkacağına inanmıştı. Bütün başlar, bütün gözler Simon'a çevrilmişti ve Simon da, sanki orada yokmuş, bu gözler onu seyretmiyormuş gibi dalgın bakışlarıyla oturanlara bakıyordu. Sonra dudaklarına sevgi dolu bir gülümseme yayıldı, kardeşini, David'i görmüştü. Ve Marc David'in titrediğini duydu.

Mübaşirin haykıran sesi salonu doldurduğunda saat sekizi çeyrek geçiyordu, yargıçlar içeri girdi. Salondakiler ayağa kalkıp oturdular. Beaumont mahkemesindeki, ilk davadaki seyircilerle şimdikileri böyle bir karşılaştırdı Marc. Beaumont'da bütün oturumlar boyunca salon homurtularla, diş gıcırtılarıyla, uğuldamıştı. Oysa Rozan dinleyicileri susuyordu, susuyorlardı ama onlar da yüreklerinde aynı kini, aynı öfkeyi taşıyorlardı, ellerinden gelse parça parça edeceklerdi bu suçsuz, bu zavallı insanı.

Yalnızca Simon göründüğünde hafif bir uğultu duyulmuş, sonra salon kara sessizliğine gömülmüştü. Mahkeme başkanları da birbirlerine benzemiyorlardı. Gragnon haşin bir insandı, oturum boyunca Simon'la alay etmişti, oysa yeni başkanın kibarlığı şaşılacak derecedeydi, sesinde içe işleyen bir rahatlık vardı. Yeni başkan, ufak-tefek, güler yüzlü ve tatlıydı ama gri gözlerinde bıçak gibi kesen bir soğukluk seziliyordu ve etrafına kiliselere has gizli bir günnük kokusu saçıyordu sanki. Aynı zıtlık eski savcıyla yeni savcı arasında da seziliyordu. Eski savcı, görkemli Raul de la Bissonnière'in yerini alan Pacard, çok uzun, ince, kuruydu, bakır çalığı yüzü, bir an önce geçmişinden kurtulup yükselmek, servet yapmak arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Mahkeme başkanının sağında, solunda iki yargıç daha yer alıyordu, adamların kayıtsız, ilgisiz, sorumsuz bir halleri vardı. Cumhuriyet Savcısı hemen önündeki koca dosyayı açtı ve çevik bir elle sayfaları karıştırmaya başladı.

Beylik sözler tekrarlandı, yargıçların, jüri üyelerinin yerlerini aldıkları belirtildi, mahkeme katibi tanıkların adlarını okudu, adları okunanlar teker teker salondan çıktılar, Marc da onlarla birlikte çıkmak zorunda kaldı. Sonra başkan Guybaraud, ağır aksak Simon'un sorgusuna geçti. Soğuk bir dille sorularını sormaya başladı, alabildiğine keskin, soracaklarını, söyleyeceklerini önceden ezberlemiş gibi konuşuyordu, sorularını döndürüp dolaştırıp Yargıtayın bozduğu ilk mahkemenin üstünde durduğu hususlara getirmesi şaşılacak şeydi. Rozan mahkemesinin yeni deliller üstünde hiç durduğu yoktu, sanki Beaumont'daki dava yeniden görülüyordu, eski hamam eski tastı. Simon Beaumont'dan trenle dönmüştü, saat onbiri yirmi geçelerde kasabadaydı, o sırada yatmakta olan Zéphirin'i kucaklamak için odasına girmişti, çılgınca bir arzuya kapılıp ırzına geçmiş, sonra da boğarak öldürmüştü... Başkanın sorduğu sorular hep bu çerçeve içinde dolanıp duruyordu. Yazı örneğinin bir köşesinin rahip Phillibin'ce yırtılıp saklandığı elbette geçiştirilemeyecekti, yapılan bir aramayla bu köşe ortaya çıkmıştı, ama gel gör ki sayın başkan Simon'u başka bir suçla, rahip Gorgias'ın bile saçma ve çocukça bulduğu o uydurma öyküyle suçluyordu: Simon sahte bir mühür yaptırıp yazı örneğinin üstüne basmış, Gorgias'ın adının baş harflerini de kağıda kendi elleriyle yazmıştı. Her şey ilk mahkemedeki gibiydi, Gorgias'ın bir mektupla yazı örneğinin Kardeşler Din Okulundan çıktığını, üstündeki parafın kendi parafı olduğunu gazetede açıklamasına rağmen, hâlâ ilk bilir kişi raporunun, Badoche ve

Trabot ortakların raporlarının doğruluğunda da diretiliyordu. Şimdi, davaya ekledikleri son kuyruklu yalanın doğruluğuna kimsenin şüphesi kalmasın diye savcı işi sağlama bağlıyor, Simon'un sahte mührü nasıl yaptırdığı araştırılıyordu.

Bu uzun soruşturma sırasında Simon acınacak haldeydi. Dostlarının pek çoğu, Simon'u, gizli ellerin gömmeye çalıştığı mezardan, kolunu bir yıldırım gibi uzatıp doğrulan, sonunda haksızlığı yenen bir yiğit şeklinde düşünmüşlerdi. Oysa hâlâ sıtma ateşiyle titreyen zavallı, uysal bir sesle suçsuz olduğunu söylüyor, soruları cevaplıyordu. Sesinde, tavrında beklenen şimşek, gök gürültüsü yoktu ve bu hali dostlarında düş kırıklığı yarattı, düşmanların cesaretini arttırdı, "bak her haliyle suçluluğunu, işlediği alçakça cinayeti nasıl ortaya koyuyor" diye fısıldaşmaya başladılar. Bütün oturum boyunca bir kez öfkelendi, ilk duyduğu o sahte mühür sorulunca kızdı. Sözde, bilinmeyen bir işçi, bir kadına sır vermiş, Maillebois öğretmenine sahte bir mühür yaptığını söylemişti ve elde hiçbir delil yoktu. Bu sav karşısında Simon'un birden öfkelenmesi üzerine başkan konu üstünde daha fazla durmadı, zaten o sırada Delbos da ayağa fırlamıştı, neredeyse bir olay çıkacaktı. Savcı, istifini bozmadan, bilinmeyen işçiyi bulamadığını, ancak, bu hususun gerçeğe hiç de aykırı görünmediğini belirtmekle yetindi. Akşam, David, bu birinci oturumda olup bitenleri anlattığında Marc, yüreğinin daha bir burkulduğunu, sıkıştığını duydu, işte yeni ve iğrenç bir haksızlık örneği, yeni bir cinayet daha tezgahlanıyor, suçun katmerlisi hazırlanıyordu. Simon'un, sessiz, sakin durumuna şaşmıyordu, duygularını açığa vuramayan bir insandı ve suçsuzluğuna, gerçege güveniyordu. Ama mahkemenin gidişi hiç de iyi değildi, başkanın soğuk davranışları, en yararsız, boşluğu çoktan anlaşılmış sorulara verdiği önem hiç de hoş olmayan bir sonucu şimdiden gösterir gibiydi, bir yıkımı yeni bir yıkım, bir haksızlığı yeni bir haksızlık izleyecekti. David de korkusunu, kaygısını gizleyemeyecek durumdaydı, tutmaya çalıştığı iki iri göz yaşı yanaklarından süzüldü. Adliye sarayından umutsuz, üzgün bir yürekle çıkmıştı zaten, yüreği çatlayacak gibiydi.

Ne var ki, tanıkların dinlenmesine ayrılan daha sonraki günler cesaretlerini biraz arttırdı, yeniden kendilerini topladılar. Önce eski tanıklar dinlendi, Simon'un kasabaya nasıl döndüğü, on buçuk treniyle mi, yaya mı geldiği hususunda tanıklıklarına baş vurulan demir yolu işçileri , ambar memurları bir bir kurulun önünden geçtiler. Marc, salonda daha fazla ka-

lıp davayı izleyebilsin diye Delbos'ya rica edip adını önlere aldırmıştı. Zéphirin'in cesediyle nasıl karşılaştığını anlatıp, tanıklara ayrılan daracık yerine döndü ve David'in yanına oturdu. Böylece mahkemenin kalan bölümünü izleyip, gazetede çıkan o yazı üzerine yüreği kan ağladığı halde, Delbos'nun, nasıl ciddi, nasıl kendinden emin biçimde olaylara parmak bastığını gördü. Delbos mahkeme başkanından rahip Phillibin, Fulgence ve Gorgias'ın neden bulunmadıklarını sordu. Başkan kısa kısa açıklayıp geçti; çağrı yapılmış, ama şüphesiz Fransa'nın dışında bulunduklarından, adresleri de bilinmediğinden adı geçenlere ulaştırılamamıştı, rahip Fulgence'a gelince, ağır derecede hastaydı, doktor raporu göndermişti. Delbos Fulgence'ın dinlenebileceği konusunda diretti ve sonunda, başkan, Fulgence'ın durumunun, oraya yeminli bir hekim kanalıyla göönderilecek bir doktorla tesbit edilmesini kabul edebildi. Daha sonra avukat, Crabot'nun gönderdiği mektuba karşı koydu, cizvit papaz işlerinin çokluğundan, rahiplik görevlerinden söz ediyor, zaten olayla ilgili özel bir şey bilmediğini ekliyordu. Savcının karşı koymasına rağmen Crabot'nun getirilmesi hususunda mahkemenin ısrarla durmasını sağlayabildi. Bütün bu direnişler öfkeli bir hava doğurmuş, başkan ve savunma avukatı sürekli bir çatışmaya girmişlerdi. Ve oturum, öğretmen yardımcısı Mignot'nun, büyük heyecan bulan tanıklığıyla son buldu. Bayan Rouzaire yine ilk tanıklığındaki hayasızlığı göstermiş, Simon'un okula döndüğünü, Zéphirin'le konuştuğunu, sesini duyduğunu ısrarla tekrarlamıştı. Birinci mahkeme sırasında en ağır basan, Simon'un suçlanmasında en büyük payı olan sözlerinde bu mahkemede de direnmişti. Söz Mignot'ya geldiğinde, öğretmen yardımcısı, samimi ve duyarlı bir dille ilk tanıklığında yanıldığını, gece okulda hiçbir ses duymadığını, şimdi Simon'un suçsuzluğuna bütün yüreğiyle inandığını söyleyip hükmünü en sağlam dayanaklarla ortaya koydu. Bunun üzerine bayan Rouzaire yeniden dinlendi, Mignot ile yüzleştirildi. Rouzaire'in okulda kaldığı odadan Zéphirin'in odasındaki sesleri duymanın imkanı yoktu, bu konuda savunma makamına verecek cevap bulamadı, Simon'un döndüğü saatle ilgili soruları da çelişik, birbirini tutmaz sözlerle cevaplamaya kalktı. Aynı husus bir de Marc'dan soruldu, Marc, Mignot'nun söylediklerinin doğruluğunu tekrarladı. Ne var ki sıra ilköğretim müfettişi Mauraisin'e gelince ne Mignot, ne Marc, ne de Simon'a karşı sözler sarfetmedi, ama bayan Rouzaire'i göklere çıkararak uzun uzun, ne değerli, ne üstün bir insan olduğunu sayıp döktü.

Daha sonraki iki oturum da savunma yönünden çok iyi geçti. İlk oturum kapalı yapılmış, halkın kafası bir hayli bulandırılmıştı. Ama şimdi başkan böyle bir öneride bulunmaya cesaret edemiyordu. Bir zamanlar küçük çocuklar olan, şimdiki delikanlılar, Simon'un eski öğrencilerinin de ifadeleri alındı. Fernand Bongard, Auguste ve Charles Doloir, Achille ve Phillippe Savin'in söyleyecek fazla sözleri yoktu, daha çok sanık yönünden elverişli konuştular. Bir zamanlar ilk oturumun kapalı yapılması yüzünden ortaya atılmış olan igrenç söylentilerin aslı olmadığı böylece meydana çıkıyordu. Sébastien Milhomme ve Victor Milhomme'ların tanıklıkları özellikle ilgiyi çekti. Şimdi yirmi iki yaşında bulunan Sébastien, heyecanlı bir sesle, çocukken, annesinin ve yengesinin telaşları yüzünden nasıl söylediği doğru bir sözü geri almak, yalana sapmak zorunda bırakıldığını, bu yalan yüzünden uzun zaman nasıl acı çektiğini anlattı, eski olayları tek tek sıraladı; amcası oğlu Victor'un elinde yazı örneğini görmüş, bu örnek sonradan kaybolmuştu, kendisi ağır hastayken, yaptığı hata yüzünden cezalandırıldığını, bu yüzden oğlunu yitireceğini düşünen annesi telaşlanıp, sakladığı yazıyı ortaya çıkarmıştı. Victor'a gelince, kırtasiye dükkanındaki dinci müşterilerini kaçırmaktan korkan annesine hoş görünmek için hiçbir şey hatırlamıyordu. Defterlerinin birinde bulunduğuna göre demek okuldan böyle bir yazı örneğini alıp eve getirmişti; ama bundan başka hiçbir şey bilmiyordu, söyleyecek başka bir sözü yoktu. Sonra Simon'un bir diğer öğrencisi, bayan Duparque'ın yaşlı hizmetçisinin yeğeni Polydor Souget'nin tanıklığına geldi sıra. Delbos kendisine, Zéphirin'in öldürüldüğü akşam, rahip Gorgias'ın onu nasıl evine kadar götürdüğünü, yolda neler olduğunu, neler konuştuklarını, saatın kaç olduğunu uzun uzun sordu. Polydor'un tanıklığını Delbos'ya Marc önermişti. Aylak aylak dolaşan, zevke eğlenceye düşkün dünkü bu tembel oğlanın bir manastırda çalıştırılmasının elbet bir nedeni bulunduğunu, gerçeğin bir kısmını bilebileceğini söylemişti Delbos'ya. Ne var ki, abuk sabuk sözlerden başka bir şey alamadı ağzından avukat. Aradan bunca yıllar geçmişti, nereden hatırlasındı? İleri sürdüğü özür pek olağandı, savcı sabırsızlık işaretleri gösteriyor, dinleyicilere gelince, savunmanın bu anlamsız tanığın üstünde neden bu denli durduğunu anlamamakla beraber, karanlık, kaçak bir gerçeğin havada kanat vurduğunu, titreştiğini seziyorlardı.

Daha sonraki oturum yeni bir heyecan getirdi, bilir kişi heyetinden Badoche ve Trabot ortaklar, Gorgias'ın mektubuna rağmen, gerçekten o-

kunamayacak durumdaki iki harfin, F ve G değil, ille de E ve S olduğunda direniyorlar, belgeler yığıyorlardı, deliller uyduruyorlardı. Üç saati aşkın konuştukları halde mahkeme başkanı hiç de sıkılmış görünmüyor, savcı notlar alıyor, onların raporları Simon'un suçlanmasına yetmiyormuş gibi bazı ayrıntılar üstünde inceden inceye duruyordu. Salondaki bu oyun bazı aklı başında insanları bile yanıltmaya başladı. Neden olmasındı, hay Allah! yazı değil mi, şöyle de olurdu böyle de. Ama oturumun sonunda, on dakika bile sürmeyen bir olay birden akılları allak bullak ettti. Kara elbiseler içinde, savunmanın tanık olarak dinlenmesini istediği, eski sorgu yargıcı Daix göründü. Yaşı henüz elli altmışlarda olduğu halde yetmiş yaşındaymışcasına çökmüştü, zayıflamış, kamburu çıkmıştı, saçları apaktı, yüzü süzülmüştü. Korkunç karısı ölmüştü. O tutkulu, giyimine kuşamına, süsüne püsüne düşkün çirkin kadının, özlediği saltanatlı, cafcaflı hayata kavuşamayınca kocasını nasıl işkenceyle kıvrandırdığı anlatılıp duruyordu. Kocası, Simon'u zindana gönderirse hemen yükseleceklerini, yaşadığı basit hayattan kurtulacağını sanmış, ama yıllar her gün biraz daha korkunç kadının umutlarını suya düşürmüştü. Çekingen, ürkek, görevinde kılı kırk yaran ve aslında dürüst bir insan olan Daix, evinde kendisine korkunç anlar yaşatan karısının çirkefliklerinden artık kurtulmuş, vicdanını huzura kavuşturmak istiyordu. Olayları doğrudan doğruya anlatmadı, soruşturma açtıktan sonra kovuşturmaya gerek olmadığı konusunda karara vardığı halde korkunç karısı yüzünden bu kararını değiştirmek zorunda kaldığını söylemedi,, yalnızca Delbos'nun sorularını cevapladı ve savunma, bugünkü kanaatını sorduğunda, açık bir dille, madem Yargıtay bizim mahkememizin kararını bozmuş, o halde Simon suçsuzdur dedi. Sonra, salonun büyük sessizliği içinde çıkıp gitti. Karısını yeni yitiren yaşlı bir insanın ağır ve üzgün bir sesle yaptığı bu itiraf bütün yürekleri duygulandırmıştı.

O akşam, her oturumdan sonra, durumu değerlendirmek üzere toplandıkları büyük odada, Delbos ve David büyük bir sevinç içindeydiler, davanın kazanılacağı yüzde yüzdü, Daix'nin tanıklığı jüriyi öylesine etkilemişti. Ne var ki, onların bu sevincine katılamıyordu Marc, yüreğinde dağ kadar bir endişe vardı. Eski mahkeme başkanı Gragnon denen adamın Rozan'a geldiği günden beri boş durmadığını, el altından durmadan çalıştığını duymuştu. Kendileri bu evde toplanırken, yakındaki bir başka sokağın bir başka evinde, her akşam, büyük bir gizlilik içinde başka toplantılar da yapıldığını çok iyi biliyordu. Ertesi gün neler yapılacak, hangi sorulara

hangi cevaplar verilecek, hangi olaylar yaratılacak, hep o evde kararlaştırılıyordu. Özellikle tanıklar işleniyor, günlük oturuma göre, tanıkların ertesi gün söyleyecekleri kararlaştırılıyordu. Bugünkü oturum savcılık yönünden eziciydi, ama mutlaka bunu karşılıksız koymayacaklar, yarınki oturumda sanığı can evinden vuracaklardı. Rahip Gragnon'un kaldığı yere gölgelerin süzüldüğünü, Polydor'un, geç saatlerde, bayan Rouzaire ve Mauraisin'e benzeyen bir kadın ve bir erkeğin bu evden çıktığını görenler vardı. İşin en kötüsü, dinci jüri üyeleri çevresinde yapılan sinsi çalışmaydı, pek açık bilgiler verememekle beraber, ilerici dostları dikkatli olmalarını söylemişti. Şüphesiz Gragnon, jüri üyeleriyle yüz yüze konuşmak budalalığını yapmıyordu, araya adamlar koymuş, Simon'un suçluluğunu yüzde yüz ispatlayan, ama, ciddi nedenler yüzünden mahkemeye sunamadığı korkunç bir delil vardı elinde, çok zorunlu kalırsa, savunma üstüne varırsa mahkemenin önüne serecekti bunu. Marc, ertesi gün başlayacak oturumdan endişeliydi.

Gerçekten de ertesi günün oturumu, oturumların en çekişmelisi, en çetini oldu. İlk mahkemenin jüri başkanı Jacquin de tıpkı Daix gibi, konuşup vicdanını huzura kavuşturdu. Jüri üyelerince, ceza maddesinin uygulanmasıyla ilgili, bilgi almak için çağrılan mahkeme başkanı Gragnon'un, nasıl odaya, heyecanlı bir halde, elinde bir mektupla girdiğini, mektubu jüri üyelerine gösterdiğini anlattı. Gragnon'un dediğine göre bu mektubu Simon bir dostuna göndermişti, altında bir de dipnot ve dipnotun sonunda bir paraf vardı, bu paraf Zéphirin'in odasında bulunan yazı örneğindekine benziyordu. O zamana kadar Simon'un suçlu olup olmadığı konusunda bir karara varamayan jüri üyeleri bu mektup üzerine Simon'un suçluluğuna inanmışlardı. Jacquine'e gelince, şimdi artık hiçbir şüphesi yoktu. Simon'un suçsuzluğuna kesinlikle inanıyordu, bunu söyleyip vicdanını huzura kavuşturduğu için çok mutluydu. O zamanlar, mahkeme başkanının yeni bir kanıtla odaya girip jüri üyeleriyle konuşmasının yasak olduğunu bilmiyordu, evet, başkanın bu davranışının yasalara aykırı olduğunu öğrendiği zaman da hemen konuşamamış, susmak zorunda kalmıştı, çünkü gösterilen mektubu Simon'un sanıyordu, oysa artık hiçbir şüphesi kalmamıştı, mektup da paraf da uydurmaydı. Simon suçsuzdu, dindar bir insan olarak daha da susamazdı. Konuşmasıyla ilgili bir ayrıntı, salondakiler üstünde ayrıca etki uyandırmış, sofu dinleyicileri ürpertmişti. Bir akşam, vicdan azabı içinde kıvranarak, Saint Maxence Kilisesinin karanlık bir kö-

şesinde diz çökmüşken İsa'nın sesini duymuş, İsa, konuş ve vicdanını huzura kavuştur demişti. Derken sıra Gragnon'a geldi, olayları, eski katı başkan ağzı ve yuvarlaklığıyla açıklayacaktı elbette. Korkudan rengi biraz atmıştı, ama bu korkusunu, zevk safaya düşkün insanlara has hayasızlığının altında saklamasını becerebiliyordu. Yağlı, kalın ensesi, göbekli bedeniyle tanık kürsüsünü doldurup, aradan yıllar geçtiğini, bazı ayrıntıları unutmuş olabileceğini söyleyerek söze başladı. Evet, galiba jürinin toplantı salonuna, kendisine getirilen bir mektupla girmişti galiba. Çok heyecanlıydı o sıra, ne yaptığının farkına varmaksızın, sadece, gerçeğin ortaya çıkması amacıyla mektubu göstermişti. Yaptığı bu hareketten hiçbir pişmanlık duymamıştı, çünkü gerek dipnotun, gerek dipnot altındaki parafın Simon'a ait olduğundan öylesine emindi, zaten dipnotun da, parafın da sahteliği ispatlanmamıştı. Bunları söyledikten sonra, eski jüri başkanı Jacquin'i, gösterdiği mektubu yüksek sesle diğer üyeler önünde okumakla suçladı. Bu suçlama üzerine, eski başkanla eski jüri üyesi arasında bir tartışmadır başladı. Derken mimarı şaşkın duruma düşürdü, yanıldığını ya da, aradan yıllar geçince unutmuş olabileceğini hatırlattı, şimdi dinleyiciler eski jüri başkanını, dürüst adamı dinsizlere, vatansızlara satıldı diye yuhalıyorlardı. Delbos kaç kez araya girip sahtekar adamın maskesini indirmeye uğraşmış, o pek ünlü mektubu nerden ele geçirdiğini sormuştu. Ne var ki Gragnon artık hayatından hoşnut, kendinden emindi, dilediği ilk etkiyi uyandrmış, jüri üyesi şüpheli duruma düşmüştü. Delbos'nun sorularını da kaçamaklı cevaplarla geçiştiriyordu. O ara jüri üyelerinden biri Gragnon'a kimsenin bir şey anlayamadığı bir soru sordu: Simon yazı örneğine istenen şekli vermek için bir başka dolap daha çevirmiş miydi, bu konuda ayrıca bir bilgisi var mıydı? Gragnon'un cevabı da tam bir bilmeceydi, söyleyeceğini söylemişti, doğruluğu yüzde yüz bile olsa, başka şeyler ortaya atıp mahkemeyi uğraştırmaya niyeti yoktu. Kısacası Gragnon yapacağını yapmış, o günkü oturumun dilediği gibi bitmesini sağlamıştı.

Tanıkların dinlenmesi daha birkaç oturum sürdü. Sağlık durumunu incelemek üzere Fulgence'a gönderilen yeminli hekim, elinde, rahibin yerinden kalkamayacak kadar hasta olduğunu, dolayısıyla, tanık olarak dinlenmesinin olanaksızlığını belirten bir raporla döndü. Öte yandan, rahip Crabot da, ani bir kazayla ayağının burkulduğunu bahane ederek mahkemeden kaçma yolunu buldu. Delbos, Rozan'a kadar madem gelemiyor, Beaumont yargıçlığında ifadesi alınıp gönderilsin dedi. Başlangıçta pek

nazik, uysal görünen başkan Guybaraud şimdi gemi azıya almış, bir an önce davayı sonuçlandırmaya çalışıyordu. Bir başkasının olağanüstü serüvenini dinler gibi tanıkları şaşkınlık içinde dinleyen Simon'un o durgun, uysal, sessiz halinden cesaret almış, daha şimdiden ona suçlu işlemi yapıyor, onunla sert sert konuşuyordu. Simon duruşmalar boyunca gülümsemek, omuzlarını silkmekle yetinmiş, ancak iki üç seferinde, tanıkların pek aşırı yalanları karşısında, öfkelenir gibi olmuştu. Tanıkların dinlenmesi bitince sözü Cumhuriyet Savcısı aldı. Uzun boylu, ince yapılı bir adamdı, hareketleri kırıktı, süssüz bir dille, açık-seçik, matematiksel doğrularla konuşuyordu. Görevi hiç de kolay değildi, Yargıtayın açıkça bozduğu bir davayı yeniden sonuçlandırmak zorundaydı. Ne var ki, savcının yöntemi çok sadeydi, Yargıtay eski davayı bozmamış gibi işini görüyordu, konuşmalarında, Yargıtayın uzun soruşturmalarına bir kez bile olsun, uzaktan yakından hiç ilgi göstermedi. İstifini bozmadan, suçlamasını, ilk davanın kanıtlarına, iki bilir kişinin raporuna dayandırdı, bu ara, ortaya atılan yeni savı da ihmal etmedi, eskiden sahte paraf söz konusuyken, şimdi buna bir de sahte mühür eklenmişti. Suçlamasında, elinde kesin deliller varmış gibi, bu sahteliği doğrulayan cümleler kullanıyordu. Evet, rahip Gorgias gazeteye bir mektup göndermiş, parafın kendisinin olduğunu, yazı örneğinin kendi okullarında kullanıldığını ileri sürmüştü, ama Gorgias zavallının biriydi, belki de bir ruh hastasıydı, Kilisenin baş ağrısı olan bu adam sonunda dinsizlerce satın alınmıştı. Jüriye soruyordu, suçluyu nerede aramak gerekirdi. Allahsız ve vatan hainlerinin içinde mi, yoksa, inançlarına, dinine, geleneklerine bağlı, çağlardır yurdun esenliğinden, büyüklüğünden başka kaygıları olmayan saygılı insanlar arasında mı? Jüri bir an önce kararını verip ülkeyi bu kangren olmuş yaradan kurtarmalıydı.

Daha sonra, iki oturum boyunca savunma avukatı Delbos konuştu. Keskin, sinirli, ateşli bir dille olayı başından alıp, Yargıtay soruşturmasının belgelerine dayanarak bütün suçlamaları çürüttü. Savcılığın ileri sürdüğü deliller asılsızlığı saptanmış, çoktan çürümüş delillerdi. Simon'un kasabaya yayan döndüğü, ancak on ikiye yirmi kala kasabaya vardığı ispatlanmıştı. Oysa cinayet bu saatten bir saat önce işlenmişti. Zéphirin'in odasında bulunan yazı örneğinin Simon'la hiçbir ilgisi yoktu. Gorgias'ın gönderdiği mektup ortadaydı. Yazı örneği Kardeşler Din Okulunda kullanılıyordu, altındaki parafın kendisinin parafı olduğunu Gorgias haykırıyordu, Yargıtayın bilirkişilerince verilen rapor eski bilirkişi raporu,

Badoche ve Trabot ortakların raporunu çürütmüştü. Savcılık yeni bir sav daha ortaya atıyordu. Simon'un sahte bir mühür yaptırdığını söylüyordu. Delilleri neredeydi? Elinde hiçbir delil olmadan bu uydurma hikayenin doğruluğunu savunuyordu. Bütün bunlar, suçsuz bir insanı yeniden zindana gönderme çabasıyla döndürülen dolaplardan başka bir şey değildi. Sözde, bir kadın, hasta bir işçiden, onun gizlice, Maillebois öğretmenine sahte bir mühür yaptığını öğrenmişti. Peki neredeydi bu kadın? Ne yapardı? Kimse bu sorulara cevap bulamıyor, bulmak istemiyor, savcılık "Le Petit Beaumontais"nin uydurduğu saçma yalanlara hukuk kuralı gözüyle bakıyordu. Cinayetin asıl suçlusunu kimse aramaya kalkmıyordu. Rahip Gorgias, Polydor'u evine bıraktıktan sonra Zéphirin'in açık penceresinin önünden geçmiş, yaklaşıp çocukla sohbet etmiş, sarışın melek yüzlü sevimli çocuğu yarı çıplak görünce iğrenç arzulara kapılıp bir bahaneyle pencereden odaya girmiş ve o korkunç cinayeti işlemişti. Bu korkunç sahnede tek bir boşluk kalıyordu. Gorgias bu yazı örneğini nereden almıştı? Öyle ya, öğretmenlerin cebinde güzel yazı örnekleriyle dolaşmak gibi bir alışkanlıkları var mıdır? "Le Petit Beaumontais" gazetesi o gece şüphesiz odada duruyordu, rahip Gorgias çocuğu susturmak için alıp ağzına tıktı. Yazı örneği de belki odadaydı, ama oraya nasıl gelmişti? Polydor'un ağzından bunu öğrenmeye uğraşmış, ama aptal görünen iki yüzlü çocuktan hiçbir şey koparamamıştı. Zaten bu hususun aydınlanıp aydınlanmamasının da büyük bir önemi yoktu. Gorgias'ın suçluluğu açıkça belirmiyor muydu. Yalancı tanıklarla rahibi kurtarmaya çalışanlar, onun ortadan kayboluşuna, gerçekleri yarı yarıya açıklayışına, onu kurtarmak için çabalayan suç ortaklarına, Phillibin'in İtalya'daki bir manastıra kapağı atışına neden gözlerini, kulaklarını kapıyorlardı? Fulgence neden eski görevinin başında değildi, neden mahkemeye gelmiyordu? Ya rahip Crabot, tam zamanından melekler koşarak armağanlarını sunmuş, kutsal rahibin ayağı burkulmuştu. Eski mahkeme başkanı Gragnon, sahteliği Yargıtayca ispatlanmış bir mektupla jürinin karar odasına ne diye koşmuştu? Suçluyu kurtarmak için. Eski jüri başkanı burda, Gragnon'un yasa dışı hareketini herkesin gözü önünde açıklamadı mı? Diğer suçlar bir yana, kapalı gözlerin açılması için bu suç bile yeterdi.

Delbos sözlerini, Simon'un on beş yılda, zindanda çektiği fiziki ve ruhi işkenceleri belirterek bağladı, onun nasıl suçsuzluğunu haykırdığını belirtti. Evet, ülkenin bağrında kanayan bu yaraya hemen bir derman bu-

lunmalıydı. Ama bu derdin dermanı savcılığın arzularında değil, Simon'un kurtuluşundaydı, Simon'un kurtuluşu Fransa'nın onurunun kurtuluşu, adaletin kurtuluşuydu, suçsuz bir insanın yeniden suçlanması ise, ileride çaresiz ağrıları doğuracak bir utanç kaynağıydı.

Başkaca söz isteyen olmadı, duruşma bitti, jüri üyeleri hemen karar odasına geçtiler. Saat sabahın onbiriydi, kızgın bir temmuz güneşi, örtük perdelere rağmen salonu cehennem gibi yakıyordu. Üyelerin karar vermeleri bir saatten fazla sürdü. Dinleyiciler, sessiz ve sıkıntılı bekliyorlardı. Rozan dinleyicileriyle Beaumont'daki eski gürültücü, azgın dinleyiciler arasında dağ kadar fark vardı. Tavandan salona durgun, kurşun kadar ağır bir hava iniyordu. Kimse konuşmuyor, zaman zaman Simon'cularla Simon düşmanları kaçamak gözlerle birbirlerine bakıyorlardı. Sanki, bir halkın bütün alın yazısı çizilen, ölmesi ya da yaşaması kararlaştırılacak yaslı bir odadaydılar. Derken, uzun bekleyiş bitti, jüri üyeleri odalarından çıktılar, yargıçlar yerlerini aldı, korkunç bir sessizlik ortasında, jüri başkanı, kurşuni, zayıf bir adam, bütün müşterileri dinciler olan kuyumcu ayağa kalktı. Açık-seçik, tiz bir sesle kararı bildirdi. Oy çokluğuyla sanığın suçluluğuna, oy birliğiyle de hafifletici sebeplerin varlığına karar vermişlerdi. Beaumont'da görülen ilk dava sırasında ise oy birliğiyle sanığın suçluluğu ve pek az bir çoğunlukla ise hafifletici nedenlerin varlığı kabul edilmişti. Başkan Guybaraud, hamarat bir şekilde, sıradan işlemleri tamamlayıp hemen cezayı bildirdi: on yıl hapis cezası. Ve hemen çekip gitti, savcı Pacard da, teşekkür edercesine jüriyi selamladıktan sonra başkanın ardına takıldı.

Marc, Simon'a baktı, ne garip, Simon'un durgun yüzünde yalnızca usul bir gülümseme, ama kasılmış dudaklarında hüzün vardı. Delbos yumruklarını sıkıyordu. David, aşırı derecede heyecan duyduğundan salona girmemiş, dışarıda kararı bekliyordu. Marc üstüne yıldırım düşmüş gibiydi, başında korkunç bir rüzgar esiyordu, kanı damarlarında donmuştu. İnanılacak şey miydi, aynı haksızlık bir daha tekrarlanıyor, suçların üstüne, yeni bir suç ekleniyordu. Aklın kabul edemediği şey, bir temmuz sabahında canavarca gerçekleşip çıkmıştı.

Beaumont'da olduğu gibi, ilericilik düşmanları sevinç çığlıkları atmadılar, kanlı şölen sofrasına sunulan sıcak av bu insan yiyen yamyamlara saldırıyordu sanki: En akıllı Simon düşmanlarıyla dolu mahkeme salonu, iliklere dek işleyen korkunç bir sessizlige büründü. Uzun bir titreyiş, bo-

ğuk, usul mırıltılar şeklinde salonda kanat vuruyordu. Heyecan ve dehşet dolu bu kara, yaslı oturum tek bir çıtırtı, tek bir soluk sesi duyulmadan dağıldı. Marc dışarı çıktığında David hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.

Gericiler zaferi kazanmıştı, Kardeşler Din Okulu varlığını sürdürecek, cumhuriyetçi, devrimci okullar, çocukların bedenlerinin ve ruhlarının kirletildiği bir cehennem ocağı, bir şeytan yuvası olarak görülecekti. Gericiler, dinciler, yobazlar tayfası çabalarının ürününü almış, gelecekteki yüzde yüz yıkımlarını bir süre daha geciktirmişlerdi. Genç kuşakların yine yıllarca beyinleri yalan ve yanılgılarla doldurulacaktı. İnsanlığın ileriye doğru yürüyen ayaklarına bir kez daha çelme takılmıştı, bu ayaklar, tek kurtuluş, gerçek ve adalet yolu olan bilim zaferini kazanıncaya kadar, özgür düşünce ürünlerini verinceye kadar topallaya topallaya yürüyecekti.

Ertesi gün, akşam Marc, kanayan bir yürekle ve yorgunluktan bitmiş, kasabaya döndüğünde Geneviève'in üç cümlecik mektubuyla karşılaştı: "Yargıtay soruşturmasını ve Rozan duruşmalarını okudum. Suçların en canavarcası işlendi. Simon suçsuzdur."

IV.

Marc, Rozan'da geçirdiği korkunç günlerin etkisiyle, çok rahatsız bir gece geçirdikten sonra, sabah uyandığında Louise'i gördü. Kızcağız sabah sabah, bir fırsatını bulup bayan Duparque'ın kapıları her zaman kapalı evinden sıvışıp babasını görmeye koşmuştu. Çılgın gibi babasının boynuna atıldı.

- Ah, babacığım, kimbilir ne kadar üzgünsün ve seni ne kadar özledim!

Louise büyümüş, yetişkin bir kız olmuştu artık. Simon olayını bütün ayrıntılarıyla öğrenmiş, hem babası, hem klavuzu olan, taparcasına sevdiği adamın bütün inançlarını, bütün adalet tutkusunu bölüşüyordu. Babacığım, babacığım diyen çığlıklarında Rozan'da işlenen canavarca haksızlığa karşı baş kaldırı vardı.

Marc kızını böyle boynuna atılmış görünce hemen karısını, uykusuz geçen bütün bir gece boyunca aklından çıkmayan Geneviève'in mektubunu düşündü.

- Eee, söyle bakalım, annenin bana mektup yazdığını, bundan böyle artık onun da bizim gibi düşündüğünü biliyor musun?

- Evet babacığım, biliyorum... Söyledi bana. Eh, evde annemin, eve

asla girmeyen o belgeleri okuduğunu görünce, büyükanne nasıl öfkelendi anlatamam, kıyameti kopardı. Annem her sabah çıkıp yeni davanın tam metnini satın alıyor, odasına kapanıp bütün gün okuyordu. Annem benim de okumama izin verdi, hepsini okudum. Ah babacığım! Ne korkunç şey, bir yığın iğrenç adamın, suçsuz, zavallı bir insanı ezmesi! Suçsuz birini sevdiğin, savunduğun için seni daha çok seviyorum!

Babasını kucakladı, coşku dolu bir yürekle öptü, saçlarını okşadı. Marc, yüreğindeki acıya rağmen, kanayan yarasına serinlik veren bir merhem sürülmüş gibi gülümsemeye başladı. Okuyan, gerçeği sonunda öğrenen karısı, kızıydı, şimdi yüzünü güldüren.

Usulca konuşmaya başladı:

- Mektubuyla, sevgili mektubuyla hüznümü dindirdi, bana büyük bir umut, avuntu verdi annen! Büyük yıkımlardan sonra, bu, eriştiğim en büyük kıvançtır?

Sonra sıkıntılı bir sesle Louise'e sordu:

- Demek annen benden sözetti sana? Durumu anlıyor mu? Pişmanlık duyuyor mu? Hep onu düşündüm, kurtulduğu gün bana döneceği umuduyla yaşadım.

Louise'cik usulca parmağını babasının ağzına götürüp susturdu, gülümseyerek cevapladı:

- Babacığım, ne dememi istiyorsun, henüz sana söyleyecek tatlı sözlerim yok. Çok iyi haberler getirdim desem yalan söylemiş olurum. İşler yolunda gidiyor, şimdilik hepsi bu... Az daha sabırlı ol, senin kadar akıllı ve sevgi dolu kızına güven.

Daha sonra, anneannesinin, bayan Berthereau'nun sağlığından söz etti, kadıncağız hiç de iyi durumda değildi. Yıllardan beri zaten kalbinden rahatsızdı ve son olaylar büsbütün yıpratmıştı kadıncağızı. Bayan Duparque sürekli öfkesi, bağırtısı çağırtısıyla karanlık, kasvetli evi büsbütün çekilmez hale getiriyor, onun her çığlığıyla zavallı anneannenin yüreği yerinden fırlayacakmış gibi çırpınıp duruyor, kalp ağrıları daha bir artıyordu. İkide bir korkulu anlar yaşamamak için bayan Berthereau artık aşağı inmiyor, bütün bir gününü uzun iskemlesinde, sabahtan akşama kadar, yıllardır sevgisiz, üzgün gözleriyle o ıssız Capucins Alanına bakarak geçiriyordu.

Louise anlatmaya devam etti:

- Üzme tatlı canını, evdeki durum hiç de iç açıcı değil, annem odasın-

dan çıkmıyor, anneannem de öyle, bana gelince, derslerim başımdan aşkın, ben de kapanıp çalışmakla geçiriyorum zamanımı. Büyükanne sıkıntıdan deliye dönecek, bir yukarı çıkıyor, bir aşağı iniyor, kapıları çarpıyoor, kavga edecek kimseyi bulamayınca hıncını hizmetçisi Pélagie'den alıyor. Annem çalıştığımdan pek memnun, altı ay sonra Öğretmen Okulunun sınavlarına gireceğim, kazanacağımı sanıyorum.

Günlerden perşembeydi, okullar öğleden sonra tatil olduğundan Sébastien Milhomme da kasabaya gelmiş, Rozan'dan dönen eski öğretmenini kucaklamak istiyordu. Joseph ve Sarah da, hemen sonra geldiler. Gösterdiği büyük çabalar ve yiğitçe davranışı için annesi ve karı-koca Lehmann'lar teşekküre göndermişlerdi. Trou Sokağındaki yoksul terzievinin yeniden nasıl kara yaslara büründüğünü anlattılar. David kara haberi Rozan'dan telgrafla bildirmişti. Bayan Simon yobaz kentte üzücü bir olayla karşılaşmaktan korktuğu için kasabaya dönmüş, annesi, babası ve çocuklarıyla dava sonucunu beklemişti. Hoş, istese de Rozan'da kalamazdı, ellerinde, avuçlarında beş kuruşları yoktu. Zavallılar, neler olup bittiğini henüz tam bilmiyorlar, David'in dönüşünü bekliyorlardı, ne var ki bu büyük haksızlığı öğrenmek yetmişti, umutların yerini göz yaşları almıştı.

Marc'ın odasında toplanan bu dört genç insanın durumu son derece duyarlıydı. Okulda tanıştıktan sonra bu dost evde birbirlerini görmeye, sevmeye devam eden gençler, şimdi bütün yürekleriyle bu yeni haksızlığın acısını bölüşüyorlardı. Joseph ve Sarah bütün bir geceyi çırpıntılarla geçirmişler, tek saniye olsun gözlerini yummamışlardı ve kızaran gözlerinden hâlâ iri göz yaşları akıyordu. Onların böyle babalarından söz edip hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladıklarını gören Sébastien, yüreğinden kopan büyük bir dostluk ve sevgiyle arkadaşı Sarah'ı kucaklamış, Louise de ağlaya ağlaya Joseph'in ellerinden tutmuş, onun dertli yüreğini avutmaya, acısını bölüşmeye çalışıyordu. Louise on yedi yaşındaydı, Joseph yirmi. Sébastien yirmi birine basmak üzereydi, Sarah on sekizine. Marc, bu, gençlik, akıl ve iyilik dolu insanlara bakarken onların gelecek günlerini düşündü. Çocukluklarından beri hep aynı şeyi düşünmüştü. Yarının özgür kuşağı, geleceğin mutlu ürününü yeşertecek bu insanlar neden ileride birleşip bir çift meydana getirmesinlerdi?

Kızının koşa koşa eve gelişi, Geneviève'den aldığı mektup hüznünü biraz olsun dağıtmıştı ama ardından yine acılı günler başlamıştı. Zavallı

ülkesini böyle aldatılmış görmek kahrediyordu onu. Yalnızca suç değil, katmerli suç işlenmişti, Fransa'nın vicdanı huzura kavuşmayacaktı demek! Gerçeğin, kurtuluşun eski aşığı Fransa nerede kalmıştı? Uzun yıllar, eski bir haksızlığın onarılması, yalnış bir kararın düzeltilmesi için yapılan bir savaşın sonu böyle mi bitecekti? Fransa'nın böylesine kulaklarını gerçeklere tıkayacağını, sağırlaşacağını, haksızlık ve utanç yatağında böylesine uzanıp kalacağını, bu noktaya geleceğini düşünememişti hiç, olanları bir türlü almıyordu aklı. Ülkeyi bu iğrenç uykudan uyandırmak için daha kaç yıl beklemek gerekecekti, kaç kuşak bu haksızlıkları çiğneyip geçecekti? Bir an için bütün umutlarını yitirdi, Férou'nun topraktan çıkıp lanetler okuduğunu duyar gibi oldu, yoksa Fransa gerçekten çamura batmış, yok olmuş, yitik bir ülke miydi? Ne diyordu Férou: yobazların elinde tamamen çürüyüp gitmiş, alçak gazetelerle zehirlenmiş, bir daha çıkmayacak biçimde gırtlağına kadar bilgisizlik, adilik bataklıklarına saplanmış bir ülke! O korkunç Rozan kasabasının sonraki günlerinde bir uyanış, vicdanı dürüst insanlardan bir kıpırdanış beklemişti. Ama işte kimseler baş kaldırmıyor, kimseler ses çıkarmıyordu, yer yarılmış da dürüst insanlar toprağın altına girmişti, evrensel aptallık ve uyuşuklukların gölgesinde cehalet yüce saltanatını sürdürüyordu.

Marc, kasabada Darras'yla karşılaştı, dinci Phillis'in zaferi kazanmasıyla belediye başkanlığının elinden kaçtığını görüp yüzünün biçimi değişmişti. Hele de eski öğrencileri Fernand Bongard, Auguste ve Charles Doloir, Achille ve Phillippe Savin doğrusu tam bir sosyal adalet, medeni cesaret örneği vermişlerdi. Yazık, bunca yıl okul sıralarında hiçbir şey kazandıramamıştı onlara, emekleri boşa gitmişti. Fernand her şeyden habersiz omuzlarını silkiyordu. Auguste ve Charles, Simon'un suçsuz olup olmadığı konusunda şüpheye düşmeye başlamışlardı. İkizlere, Achille ve Phillip'e gelince, Simon'un suçsuzluğuna eskisi gibi inanıyorlardı; ama ne yapacaklardı sanki? Tek başlarına devrim yapamazlardı ya. Dehşet saltanatını sürüyor, herkes, burnunu bundan böyle, bu gibi şeylere sokmamaya kararlı, evine dönüyordu. Beaumont daha da beterdi. Marc, bazı güçlü kişilerin son bir çaba gösterip bu haksız Rozan kararına el koymaları için kente inmek çılgınlığını göstermişti. Lemarrois'ya gitti, milletvekili ona aklını yitirmiş gözüyle baktı. Açık seçik bir dille, yaradılışına aykırı biraz da sert bir biçimde bu sorunun artık kapandığını, bir daha kurcalamaya kalkmanın aklı başında bir iş olmadığını söyledi. Ne yani, ortalığı büsbü-

tün kudurtacak mıydı? Siyasi durum da iyice kötüleşmiş, cumhuriyet kapana sıkışmıştı, yeniden Simon olayını kurcalayıp gelecek seçimlerde dincilerin eline bir koz daha mı verecekti yani. Gelecek seçimler! Gelecek seçimler deyince akan sular dururdu. Beaumont mahkemesinden sonra da aynı şey olmamış mıydı, gelecek seçimler endişesiyle dağ kadar bir haksızlık sessizce geçiştirilmemiş miydi? Şimdi de aynı şey yapılıyordu, hem de eskisinden beter bir biçimde. Milletvekilleri, senatörler, vali Hennebise'iyle bütün yasal ve yönetim güçleri ağızlarına gem vuruyor, iki kez haksız yere suçlanan bir insanın adını bile ağızlarına almaya korkuyorlardı. Tıpkı Lemarrois gibi, eski cumhuriyetçiler, eski Volterciler büsbütün alabanda etmişlerdi, sesi gittikçe yükselen, ülkenin bütün servetlerine el koymuş burjuvaziye baş kaldıran pek korktukları sosyalizme kafa tutmak için kendilerini Kiliseyle işbirliği etmek zorunda sanıyorlardı. Şüphesiz Lemarrois'yı ürküten Delbos değildi artık. Toplumcuların sayısı gittikçe artıyordu ama Delbos, Rozan'da yiyeceği tokadı yemişti, bir daha belini doğrultamazdı, Susması, daha çok olaya adı karışan, Simon'u savunan yiğitleri vurmak arzusundan doğuyordu. Bu vicdan ve karakter yıkımının ortasında, Simonculara yüzü gülen tek insan, rahatı pek yerinde sevimli Marcilly'ydi. Ilımlı bir bakanlıkta tatlı bir görev bulmuş, halk eğitim uzmanlığı yakalamıştı. Herkese elini uzatan cömert, gönlü ve dili bol bir insan olduğu için pek yakında bir başka bakanlıkta da aynı göreve konardı. Marc'ı güler yüzle karşılayan tek insan o oldu. Kesinlikle söz vermiyordu ama iktidara gelince bir şeyler düşünecekti.

Kasabanın yobaz tayfası çok geçmeden zaferi kutlamaya başladı, cübbeler sevinçten uçuyordu, rahip Crabot, suç ortakları ve yamakları kurtulmuştu işte, ah dünya vardı, rahat bir soluk alabilirlerdi artık. Eski başkan Gragnon'un evinde büyük bir akşam yemeği verildi. Yargıçlar, memurlar, hatta öğretim görevlileri eve doluştular. Büyük bir tehikeyi geçiştirmişlerdi, mutluydular, gülüyor, şakalaşıyor, tokalaşıyorlardı. "Le Petit Beaumontais" gazetesi her sabah Tanrı ve yurt savaşçılarının zaferlerini kutluyordu. Ama birden sesler kesildi, şüphesiz yukardan bir buyruk almışlardı, gazete de tek kelime yazmaz oldu. Çıkarcılar savaşı kazanmanın sarhoşluğu içinde coşkularını sürdürüyorlardı ama öte yandan bir ahlak çöküntüsü de başlamıştı şimdiden. Bu coşku ne zamana kadar devam edecekti, yarın ne olacaktı, yarının korkusunu duyuyordu şüphesiz ipleri çeken eller. En iyisi akıllardan bu olayı silmek, sessizliğe gömmekti. Jüri

üyeleri sonucu söylemişlerdi, Simon'un tek bir oy çoğunluğuyla suçlandığı biliniyordu artık. Ayrıca, duruşmadan çıkarken bütün jüri üyeleri Simon'un cezasının bağışlanmasını isteyen bir yazıya imza koymuşlardı. Simon'u, halk oyunun dinsel çevresinin baskısıyla suçladıklarını çok iyi biliyor, eziklik duyuyorlardı. Bir jüri ki hem suçluyor hem cezayı bağışlıyordu, bu garip çelişki elbette kaçmamıştı gözlerden. Bu bağışın kaçınılmazlığına, zorunluluğuna hepsi o kadar inanmıştı ki, bir iki gün geçmeden hepsi de bağış yazısına imzalarını koydular. İğrenç görevinden artık kurtulduğuna memnun, "Le Petit Beaumontais" dinsiz öğretmene son bir kez daha söğüp rahatladı. David bu af hususunda bir karara varamıyordu, huzursuzluk içindeydi, kardeşi öldü ölecekti, ayakta zor duruyordu, maddi manevi çöküntü içindeydi. Cezaevine ancak, bir daha çıkmamak üzere girebilirdi. Gözü yaşlı bir kadın ve çocuklar vardı geride, babamızı yeniden mutlu günlere kavuşturabiliriz diyen. Yine de David, Marc'la, Delbos'yla, onu savunan yiğit arkadaşlarıyla görüşmeden af konusunda bir karara varmadı. Af Simon'un suçsuzluğunu ispat etme imkanını kaldırıyor, silahları ellerinden alınıyor, güçsüz kalıyorlardı. Yenilgiyi şimdiden kabulleniyorlardı, bir haksızlığı artık bütün dünyaya haykıramayacaklardı. İçleri yana yana boyun eğmek zorunda kaldılar ve David cezanın kaldırılması konusunda başvuruyu kabul etti.

Ardından Simon'un durumu bir düzene kondu. David onu alıp kasabaya götürmeliydi. Bayan Simon daha bir süre Joseph ve Sarah'la birlikte Lehmann'larda kalmalıydı, çünkü çocuklar öğretmen okullarının derslerini izliyorlardı. David yeniden kolları sıvadı. Zaten kardeşi cezaevinden çıkarsa ne yapacağını çoktan tasarlamıştı: Désirade'daki kum ve çakıl işini bir taşarona bırakıp, Pyréné'lerdeki ıssız bir vadide mermer üretimiyle uğraşacaktı. Bir dostu araştırmasını yapmıştı, çok iyi bir işti bu. Simon'u da birlikte götürecek, kendine ortak edecekti. Dağ havasının, canlı bir çalışma hayatının altı aya varmadan kardeşini eski sağlığına kavuşturabileceği inancındaydı. Onlar yerleştikten sonra da bayan Simon ve çocuklar gelecekti. Bütün bunlar büyük bir özenle gerçekleştirildi, kimsenin ruhu duymadan Simon, Rozan'ı terketti ve kardeşi David'le beraber, dağların ortasındaki bilinmeyen bir vadide izini kaybettirdi. Kasabalılar, karısı ve çocukların da Simon'un yanına gittiğini ancak gazetedeki bir yazıdan öğrenebildiler. Sonra büsbütün silindi, büsbütün unutuldu kasabanın eski öğretmeni.

Simon ailesinin, vadide, büyük bir sevinçle kucaklaşıp birbirlerine kavuştukları gün Marc, Salvan'dan bir mektup aldı, çok acele yanına gelmesini istiyordu. Hemen indi kente Marc, Öğretmen Okulunda yaşlı dostuyla el sıkışıp Simon'u, karısını, çoluğunu, çocuğunu konuştular, şimdi o ıssız vadide, yıllarca acı çeken insanlar kimbilir ne sevinçli, ne mutlu anlar yaşıyorlardı. Salvan:

- Bizim için bu da büyük bir armağan, Simon'u temize çıkaramadık ama hiç değil ailesine, çoluk çocuğuna kavuşturabildik.

- Evet ben de sabahtan beri aynı şeyleri düşünüyorum. Büyük, mavi bir gök yüzünün altında, mutlu, gülümsediklerini görür gibiyim. Uzun yıllar zincire vuruldu zavallı Simon. Özgür dolaşmak, serin havayı, otların, çiçeklerin, ağaçların kokusunu solumak kimbilir ne kıvanç veriyordur ona. Çocukları, karısı, bunca yıllık özlemden sonra sonunda kavuştular babaya, hastalıktan yeni kalkan koca bir çocuk gibi koluna girip gezdiriyorlar, yeniden doğan bir insana mutlu gözlerle bakıp gülümsüyorlardır. Haklısınız, büyük bir armağan bizim için.

Sustu, elindeki silahı kırılmış bir savaşçı gibi, üzgün bir sesle ekledi:

- Görevimiz bitti işte... Şüphesiz affı kabul etmek zorundaydık, ama böylece bütün hareket gücümüzü de yitirdik. Kıraç bir toprağa ektiğimiz ürünlerin yetişmesini beklemekten başka yapılacak iş kalmadı, eh, eğer ektiğimiz tohum yeşerirse.

- Ah dostum, bundan hiç şüpheniz olmasın, yeşerecek, yeşerecek! Ülkemizden umudu kesmeyelim. Bir yanılır, iki yanılır ama sonunda aklın ve gerçeğin yolunu bulur. Eserimize güvenelim, mutlu bir geleceğe kavuşacağız.

Sonra sustu, kuşkusunu belirten bir hareket yaptı.

- Evet, aslında ben de sizin gibi düşünüyorum, bu mutlu gelecek çok yakındır diyemem, iğrenç günler yaşıyoruz, Fransa'nın en karanlık günlerini bu kuşaklar yaşıyor. Sizi de zaten, içinde bulunduğumuz endişeli durumu birlikte biraz konuşalım diye çağırdım.

Ve öğrendiği şeyi Marc'a da anlattı. Rozan kararından sonra din tayfası bütün Simonculardan, olaya adı karışmış bütün ilericilerden öcünü almaya hazırlanıyordu. Gerçek ve adalete hizmet edenler şimdi bu hizmetlerini pahalı ödeyeceklerdi.

- Delbos'ya artık Adliye Sarayında kimsenin selam vermediğini biliyor musunuz? Elindeki davaların sayısı yarı yarıya düştü, Simon'u savunması

yüzünden müşterilerinin çoğunu kaybetti. Durumunu yeniden düzenlemesi gerekecek... İşin kötüsü, siyasi yönden de tokadı yedi, önümüzdeki seçimlerde yüzde yüz başarısızlığa uğrayacak. Bu dava yüzünden sosyalist parti bile ikiye bölündü... Bana gelince, galiba beni de atacaklar...

Marc büyük bir üzüntü ve şaşkınlıkla haykırdı:

- Nasıl, sizi de, sizi de demek!

- Evet, beni de dostum... Biliyorsunuz, uzun zamandan beri Öğretmen Okulu Müdürlüğünde Mauraisin'in gözü var. Yerimi almak için ne zamandır dolaplar çevirip durdu. Gericilere yanaşması, onlara şirin görünmek istemesi de bu yüzden. Yargıtay'ın bozma kararından sonra biraz korkmadı değil, Simon'un suçsuzluğuna her zaman inandığını söyledi. Ama Simon Rozan'da yeniden suçlanınca Mauraisin de yobazlarla bir olup hırlamaya başladı. Gerici baskılara karşı sanırım bundan böyle pek direnemeyecek Le Brazer, beni harcamak zorunda kalacak... Ekim ayında defterim dürülmezse pek şaşarım.

Marc üzgündü:

- Nasıl! sizi harcayabilecekler demek, ilköğretime bunca hizmet etmiş, doğmalardan kurtulmuş, özgür düşünceli öğretmenler yetiştiren, onları yurdun dört köşesine gönderen sizin gibi bir insana bunu yapaak ha! Hep söyler durursunuz, özgür düşünceli öğretmenler yetiştirip en ücra köşelere dek yollamak Fransa için bir ölüm kalım meselesidir, Fransa'yı çağlar çağı süren kölelikten kurtarıp aklın ve gerçeğin buyruğuna sokmak, en sade, en kendi halinde insanlara bile gerçeğe saygı düşüncesini kazandırmak ilkokul öğretmenlerinin çabalarına bağlı. Ülkeyi kurtaracak olan ilkokul öğretmenleridir. Hal böyleyken, yapacak daha nice işleriniz varken, eserinizi tamamlayamadan görevden alınacaksınız. Hayır, hayır, olamaz böyle saçma şey, açıkça söylememesine rağmen Le Brazer de bizim doğrultumuzda bir kimse, asla böyle kötü bir şey yapamaz.

Salvan üzgün üzgün gülümsüyordu.

- Eserimiz kişiye bağlı değildir, yapılan şeyler yarıda kalmaz, benim bıraktığım yerden başlayıp eserimizi tamamlayacak biri her zaman bulunur. Diyelim Mauraisin geçti yerime, ne yapacak yani? İstese de istemese de çizilen yolu sürdürmek zorunda kalacak. Görüyorsunuz, insan bir kez bir esere başlamayagörsün, evrim yasaları, insanları aşıp bu eseri tamamlar... Hem, Le Brazer'yi tanımıyormuşsunuz gibi konuşuyorsunuz. Onun işi hiç belli olmaz, kendine has, ince bir siyaset güder. Bizimle beraberdi,

buna şüphe yok, kazansaydık yine bizimle birlik olurdu. Ama uğradığımız bozgun onu da güç duruma düşürdü. Zavallı Cumhuriyetcimiz, o da kendi eserini, laik öğretimi kurtarmaya çalışıyor. Gericiler kazanmış durumda, eserini yıkmaya uğraşıyorlar, güçlü hale gelinceye kadar elbette daha çok direnmeyip, bazı kurbanlar vermek zorunda kalacak. Adamın yapısı böyle, değiştiremeyiz.

Salvan, Le Brazer üstündeki gerici güçlerin etkisini, baskısını uzun uzun anlattı. Üniversite rektörü Forbes suya sabuna dokunmayan, mücadeleden hoşlanmayan bir insandı, köşesinde sessiz soluksuz tarih araştırmalarıyla uğraşmayı seviyordu, bakanlıkla çatışmaktan korkup Le Brazer'e açıkça buyurmuştu gereğini yapmasını. Başlarında Hector de Sangleboeuf bütün gerici milletvekilleri, anarşist dedikleri memur ve öğretmenlerin görevlerinden atılmaları için baskı üstüne baskı yapıyorlardı. Cumhuriyetçi milletvekillerine, ılımlı Lemarrois'ya gelince, alanı rahatça, gericilere bırakmışlar, hiç seslerini çıkarmıyorlardı. Huzur uğruna varsın birkaç kişinin gericiler başını yesindi, yoksa halkın kafası bozulur, oylarını vermezdi. Üniversite profesörleri, kentin öğretmenleri şimdi artık Depinviller'nin davranışlarını örnek almışlar, pazar günleri, karılarını, kızlarını kollarına takıp kiliseye gidiyorlardı. Din adamları lisede saltanatlarını sürdürüyordu, dinsel uygulamalar zorunlu hal almaya başlıyor, din derslerini izlemeyen öğrencilere kırık not veriliyor, bu çocuklar tartaklanıyor, korkutuluyordu. Rahip Crabot artık liselerde de ağır basıyor, papaz Valmarie'de uyguladığı gerici, zorba düzenini liselere de sokuyordu. Bir olay, dincilerin densizliklerini nereye kadar getirdiklerini göstermeye yetiyordu: Yasalar izin vermediği için cizvitler din adamı olarak liselerde ders veremiyorlar, oraya ancak papaz adı altında girebiliyorlardı, Simon olayından sonra ise açıktan açığa liselere yerleşmeye başlamışlardı.

Devam etti Salvan:

- İşte böyle! Simon'un yeniden suçlanması ekmeklerine yağ sürdü, başımıza iyice efendi kesildiler, kitlelerin aptallığı, uyuşukluğu sayesinde diledikleri gibi at koşturabiliyorlar. Yerimizi papaz yamaklarına bırakmamız için şüphesiz hepimizi silip süpürecekler. Daha şimdiden, kentin en gözde ilkokuluna bayan Rouzaire'in başöğretmen olarak atanacağı söyleniyor. Jonville öğretmeni Jauffre'u da kente alacaklar. Kiliseye çalıştım çalışacağım kadar, karşılığını görmezsem rahip Cognasse'a dirsek çeviririm gibilerden üstü kapalı tehdit savurmuş. Dünün cumhuriyetçisi

Doutrequin, yurt aşkı, vatandı, bayraktı derken gericilerin, yobazların kucağına düştü, doğmalara kapılıp kafatasçı kesildi ama armağanını da aldı, iki oğlunu da kente aldırdı. Kısacası gericilerin ağlarındayız, en son ve en önemli bir çöküntüyle karşı karşıyayız... Evet, eğer benim defterim dürülürse dostum, siz de hazırlıklı bulunun.

Marc, Salvan'ın kendisini neden böyle hemen çağırdığını anlamış, gülümseyerek bakıyordu:

- Demek fermanımız hazır?

- Evet, bu kez bir şeyler olmasından korkuyorum, onun için, hazırlıklı bulunun diye çağırdım sizi... Gerçi henüz bir şey yok, Le Brazer'nin ağzını kilit açmıyor, şüphesiz zamanı gelmeden konuşmayacak. Ama sizin yüzünüzden ne baskılar altında, bilemezsiniz. En çok sizin başınızı istiyor gericiler, Sanglebeouf budalasından az önce söz etmiştim size. İpleri yaşlı kontesin elindeki o becerikli kukla tam üç kez vilayete gelip Le Brazer'le konuştu, valinin Marc'dan hoşlanmadığını, Marc'ı görevden atmadığı taktirde Meclis'e gensoru vereceğini söyledi. Neyse ki Sangleboeuf budalası sazını sözünü bilmiyor, Le Brazer'ye böyle kabak gibi dikilmeseydi belki çoktan görevden alınırdınız. Ne var ki dostum, Le Brazer daha fazla direnemeyecek durumda, kendi bile istenmeyen adam haline geldi. Usta bir politikayla kaç yıl sizi kasabada tuttuğunu unutmayın, her zaman, hasımlarını memnun edecek bir başka yol arayıp, sizi kurtaracak bir çare bulabiliyordu. Son derece oturmuş, dengeli bir politikası vardır. Şimdi ise herşey bitti, sizden hiç söz etmedim bile, çünkü ne söylesem boş. Kararı kendisine bırakmaktan başka yapacak şey yok, belki bir yolunu bulur, yeni bir düzenleme yapar. Ama hiç belli olmaz, kendisinin yıpratılmasından hoşlanmaz, dediğim gibi, ne yapıp yapıp, o, kendi eserini, lâik öğretimi kurtarmaya çabalıyor.

Marc gülümsemiyordu artık, yüreğine büyük bir sıkıntı oturmuştu.

- Çok acı benim için. Her şeyimi bu küçük kasaba okuluna, çocuklarım gibi sevdiğim öğrencilerime verdim, et tırnaktan ayrılmıyor. Yüreğim, aklım hep o okulda. Geri kalan kırık bir ömrü sürüklemek de var ardından. Kendimi tamamen öğretmenliğe adadım, başka ne işe yararım ki. Gerçek ve adalet yapısına taş koyacak sağlam işçilerin en çok gerekli olduğu bir anda, insanın eserini yarım bırakıp ayrılması ne acı!

Salvan duygulandı, üzüntüsünden silkinip Marc'ın ellerini tuttu:

- Haydi, haydi, cesaretinizi kırmayınız. Eli kolu bağlı duracak değiliz

ya, hay Allah!

Marc bu sözler üzerine kendini yeniden toparladı, yaşlı dostunun ellerini kuvvetle sıktı:

- Haklısınız! Sizin gibi bir insanı da vurmaya kalkarlarsa hüzün hoş geldi, safa geldi. Gelecek bizimdir.

Birkaç gün daha geçti. Yobaz tayfası kasabada kazandığı zaferin tadını çıkarıyor, yağlı parçayı koparmaya çalışıyordu. Kardeşler Din Okuluna eski gücünü kazandırmak için büyük bir çaba tüketiyorlardı. Amaçları da bu değil miydi zaten: Cumhuriyet Okulunu gözden düşürmek, iğrenç, utanç yuvası bir yer olarak tanıtmak, din okulunu göklere çıkarmak. Çabalarının ürününü devşirmeye başladılar, Kardeşler Din Okuluna on öğrenci daha kaydoldu. Hele de kapüsenler, densizliklerini şaşılacak dereceye vardırdılar. Mutlu sonuç, herşeyi gören, gözleyen, Tanrının sevgili ermişi Saint-Antoine de Padou'nun armağanı değil miydi? Simon olacak dinsizin, anarşistin defterini dürmesi için nice sofu yardım kutusuna yirmi kuruş, kırk kuruş tıngırdatmıştı. Dinsiz ilkokul öğretmenin ezilmesi Hazret'in yeni bir mucizesiydi. Ermiş'in gücünü kabul etmeyen kalmamıştı artık. Adaklar, bağışlar gittikçe çoğalıyor, kasabadan, köyden kentten Hazret'in kutularına akıyordu. Rozan davasından sonra yüreklenen Théodore'a esin perileri eşsiz bir buluş taşımışlardı, Kapüsen keşiş cenneti beş franklık hisse senedinin elli kuruşluk on kuponu vardı, bu kuponların kimi dua, kimi tören sevabı sağlıyordu. Bu dünyada Saint Antoine de Padoue'ya ödeyenler öte dünyada karşılığını alacaklardı. Hisse senedinin kullanılış biçimlerini gösteren açıklamalı kağıtlar köylere, kentlere, bütün çevreye dağıtılmıştı. Bu hisse senetleri ayrıca hediyeliydi de, yirmi hisse senedi alana Hazret'in renkli bir heykeli armağan ediliyordu, yüz hisse senedi alanlar ise bir yıl kilise törenlerine katılmış sayılıyordu. Hisse senetlerinin adı Saint Antoine de Padoue hisse senediydi. Çünkü Hazret, bu dünyada aldığı her şeyin öte dünyada yüz katını kendisi ödeyecekti. Açıklama belgesi şu cümlelerle bitiyordu: "Bu görülmemiş garanti sayesinde Saint - Antoine de Padoue senetleri gerçek hisse senetlerinden daha geçerli, daha güvenilir senetler olmuşlardır. Hiçbir mali tehlike altında değildir. Dünyanın sonu gelse, taş üstünde taş kalmasa bile senet sahipleri yine ödedikleri paranın karşılığını alacaklardır."

Başarı görülmemiş derecedeydi, birkaç haftada binlerce cennet hisse senedi satıldı. Çok yoksullar işbirliği yapıyor, her biri yirmişer kuruş koy-

duktan sonra kuponları bölüşüyorlardı. Bütün acılı ruhlar paralarını bu yeni baht oyununa yatırıyorlardı, çinkoyu, tombalayı yapanlar özledikleri mutlu hayata, yani öldükten sonraki mutlu hayata kavuşacaklardı. Derken birden, piskopos Bergerot'nun, bazı samimi sofuların içini sızlatan bu bayağı işi yasaklayacağına dair bir söylenti yayıldı, ne var ki bunu yapmaya cesaret edemedi. Simon'un suçsuzluğunu savunanlardandı, kasabanın eski öğretmeninin Rozan'da davayı yeniden kaybetmesi piskoposu da güç durumda bırakmıştı. Din, tarikatçıların, cahillerin elinde can çekişiyordu, ama gel gör ki bay Bergerot artık gık diyemeyecek, güçlü kapüsenlere kafa tutamayacak haldeydi. Yaşı ilerledikçe mücadele gücünü daha da yitirmişti. Artık ona yalnızca, can verirken Tanrısının önünde diz çöküp, dini bezirganların eline bıraktığı için af dilemek kalmıştı. Kapüsenlerin hisse senetleri kasabanın, Saint-Martin Kilisesinin rahibi Quandieu'yü de kahrediyordu. Simon'un yeniden suçlanması onu da can evinden vurmuştu. Cinayet gününden beri Simon'un suçsuzluğuna inanmıştı, İsa'ya gönül vermiş sofuların ve rahiplerin, iyilik, gerçek ve adalet Tanrısına inananların böyle canavarca bir haksızlık yapmalarına, yalanlarla suçu bir başkasına yüklemelerine dayanamıyordu. Ona göre bu haksızlık elbette cezasız kalmayacaktı, tarikatçılar, rahipler, papazlar kendi elleriyle dini yıkıyorlardı. Hep özgür bir Fransız Kilisesinin düşünü kurmuştu. Ama görüyordu işte, bu düş, çağın büyük demokratik hareketine ayak uyduran bağımsız bir Kiliseye kavuşamayacaktı. Öte yandan, kapüsenler hayatı çekilmez hale getirmişlerdi zavallı rahip için, ticaret yuvası manastırları kilisenin tüm sofularını çekmişti, kalanlar da, her gün, teker teker tarikatçılara akıyor, adaklar, yardımlar hep Saint Antoine de Padoue'nun kutularına doluyordu. Çok azla yetinirdi, çok basit bir insan olarak, zaman zaman, eline avucuna geçen beş on kuruşla yaşamaya alıştırmıştı kendini. Onun da yardım ettiği yoksullar vardı, ama kilisesine kimse bağışta bulunmadığından bu yoksullara yardım edemiyordu, yatağının yününe kadar, her şeyini onlara vermişti. Ne var ki yine de dertlerine derman olamıyordu ve bu yoksullar gün geçtikçe daha bir kıvranır hale gelmişlerdi. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de kapüsenlerin cennet hisse senetleri dağıtması dolan bardağı taşırmıştı, daha fazla dayanamadı, bir gün kürsüye çıkıp İsa'nın bir rahibi olarak dinin bazı bezirganlar elinde çıkar kaynağı halini almasından duyduğu büyük acıyı belirtti ve vaizdan sonra kente inip efendisi piskopos Bergerot'yla görüştü. Piskopos Bergerot mücadele gü-

cünü yitirmiş, bitmiş, tükenmişti. Efendisini bu durumda gören rahip Quandieu emekliye ayrılıp, bir mahalledeki küçük eve çekildi ve orda dar geliriyle basit hayatına gömüldü.

Kapüsenler bu fırsattan hemen yararlanmasını bildiler, usta düzenbazlıklar, entrikalar sonunda piskopos, kasabaya, Crabot'nun çömezlerinden gerici genç bir papaz yardımcısını göndermek zorunda kaldı. Kapüsenler hemen yeni papazla anlaşıp, büyük bir törenle, kasabanın kilisesine, kırmızı yaldızlı bir Saint-Antoine de Padoue anıtı yerleştirmeyi kararlaştırdılar. Keşişler böylece tarikatlarını her yere yerleştirip, çevrenin tek efendileri olacaklar, Fransa'yı daha kolay uyutup aptallaştıracaklar, halkı tam bir hayvan sürüsü haline gekireceklerdi. Sıcak bir eylül gününde pek görkemli bir tören yapıldı, çevrenin bütün din adamları Maillebois'ya koştular. Saint - Martin kilisesiyle Manastır birbirine çok yakındı, arada Capucins Alanı ve küçük bir yol vardı, ama tören alayı Cumhuriyet Alanından, Büyük Caddeden geçip iyi bir gövde gösterisi yaptı, Saint - Antoine de Padou hazretlerinin anıtı kasabayı bir uçtan bir uca dolaştı. Belediye başkanı Philis, çevresinde belediye meclisi üyeleri, çiğ renklerle donanmış, kadife bir kalkan üstüne oturtulmuş anıtın ardından yürüyordu. Okul tatil olmasına rağmen Kardeşler Din Okulunun bütün öğrencileri çağrılmış, okul formalarıyla, ellerinde birer mum, anıtı izliyorlardı. Meryemin kızları, hayır dernekleri, dini kuruluşlar, kasabanın sofuları ardarda dizilmişler, rahibelere, papaz çömezlerine varıncaya dek bütün Beaumont'un dini kurumları Maillebois'ya dolmuşlardı. Törende yalnızca piskopos Bergerot bulunmamış, bir gün önce rahatsızlandığından gelemeyeceğini bildirerek özür dilemişti. Kasaba, böylesi ateşli bir dini coşkuyu ilk kez yaşıyordu. Halk kaldırımlarda diz çökmüş ağlıyordu. Üç genç kız bayılmış, eczacıya götürülmüştü. Akşam Saint - Martin kilisesindeki kutsama töreni görülmeye değerdi, bir zamanların ıssız kilisesine şimdi iğne atsan yere düşmüyor, çanlar kasabayı çın çın öttürüyordu. Kimsenin şüphesi kalmamıştı artık, kasaba hisse senetleriyle kurtulmuş, Tanrı bütün suçları bağışlamıştı, dinsiz - imansız ilkokul öğretmeni Simon'un anısı silinip atılmıştı.

Aynı gün Salvan bayan Berthereau'yu görmeye gelmişti, bir süreden beri bu eski aile dostuyla ilgili endişe verici haberler alıyordu. Capucins Alanındaki küçük evden çıkarken Marc'la karşılaştı. Marc Lehmann'lardan dönüyordu, sokaklardaki tören alayı yüzünden gecikmiş-

ti. Salvan ve Marc el sıkıştıktan sonra kalabalık yüzünden uzun süre beklemek zorunda kaldılar. Keşişlerin en sonuncusu da, kırmızılı sarılı anıtın ardından uzaklaştığında, iki eğitimci birbirlerine şöyle bir bakıp, sessizce bir kaç adım attılar, derken Salvan söze başladı:

- Size geliyordum.

Marc işine son verildiğini, Salvan'ın bunu bildirmek üzere geldiğini sandı.

- Demek artık sonumuz geldi, toparlanmalı yavaştan.

- Hayır, hayır dostum, Le Brazer henüz tavrını koymadı. Bilmem ne bekliyor... Her neyse, görevden alınmamız yüzde yüz, az daha bekleyelim bakalım.

Birden takılmayı bıraktı, yüzü ciddi bir hal aldı:

- Bayan Berthereau'nun ağırlaştığını duydum, onu görmeye gelmiştim... Size rastlamadan önce ordaydım, çok üzülüyorum, günleri sayılı kadıncağızın.

- Louise de dün akşam aynı şeyleri söyledi, hemen yanına gitmeyi ne kadar isterdim ben de. Ama bayan Duparque kararlı, ne için olursa olsun, ben ayağımı basarsam o hemen evi bırakıp gidecekmiş. Bayan Berthereau'nun benimle görüşmek istediğini biliyorum, yazık, kadın, büyükannenin bir rezalet çıkarmasından çekindiği için çağırtamıyor... Ah dostum ah, bu sofu kadınlar deve gibi kin güdüyor.

Bir süre konuşmadan yürüdüler.

- Evet, bayan Duparque tam bir gardiyan gibi, kimseleri uğratmıyor, bir ara nerdeyse beni de içeri almayacak sandım. Yanımızdan hiç ayrılmadı, karınız ve kaynananızla konuştuklarımı en ince ayrıntılarına kadar izledi..Sanırım evde gücünü yitirmiş duyuyor kendini, ummadığı bir şeyle karşılaşmaktan çekiniyor.

- Nasıl yani?

- Ah, bilemem, ama bana öyle geldi işte. Kızı bayan Berthereau ölüp kurtulacak elinden, bu ara torununun da evi terketmesinden, kendini kurtarmasından korkuyor.

Marc durdu, gözlerini dostunun gözlerine dikti:

- Bazı belirtileri mi gördünüz?

- Evet, ama size bundan söz etmek istemiyordum, izlenimlerim yanlış olabilir, sizi boşuna umutlandırmış olmayayım... Şu tören konusunda, az önce gördüğünüz o yürekler acısı tören konusunda. Karınız galiba o töre-

ne katılmayacağını söylemiş, kararım kesin demiş. Yoksa bayan Duparque böyle bir günde evde durur muydu hiç, bu tür törenlerde sofu bir kadın olarak en başta görünmeyi çok sever. Ama ne yapsın kadıncağız, bir an ayrılamıyor evden, sizin ya da benim gibi şeytanın biri gelir de kızını, torununu kandırır, elinden alır diye ödü kopuyor. Nasıl somurtkan, nasıl öfkeliydi görmeliydiniz! Gözleriyle yiyordu beni.

Marc heyecanla dinliyordu.

- Ya, demek Geneviève bu törene katılmak istememiş ha! Yobazların iç yüzünü, ne denli alçak insanlar olduklarını, bütün bu budalalıkları sonunda anladı demek, eski akıl dengesini yavaş yavaş kazanmaya başladı o halde?

- Şüphesiz. Sanıyorum özellikle bu cennet senetleri gözlerini açtı... Böylesi görülmemiştir? Budalalar bu kadar uyutulur.

Yavaş yavaş istasyona doğru yürüdüler, çünkü Salvan Beaumont'a dönecekti. Marc dostundan ayrıldığında yüreği umut doluydu.

Gerçekten de, bayan Berthereau'nun ölüm saatının yaklaşmasıyla Capucins Alanındaki küçük ve soğuk ev daha çekilmez hale gelmiş, tam bir mezara dönmüştü. Geneviève annesini yitirmenin korkusuyla yeni bir ruhi çöküntüye düşmüş, tam anlamıyla allak bullak olmuş, pişmanlık duymaya başlamıştı. Gerçek, bir yıldırım gibi çarpmıştı onu, Yargıtay bozma kararını Rozan davasının belgelerini okuyunca, vicdan ve yüreğin hakimi sandığı din adamlarının nasıl suçsuz bir insanı alçakça zindana gönderdiklerini anlamıştı. Şüphe girmişti içine, inancı kaybolmaya başlamıştı. Artık tartışmadan, aklın kantarına vurmadan, incelemeden hiçbir şeyi kabul edemiyordu. Günah çıkaracak sandığı bir kişinin adice davranışlarını görmek yüreğindeki bütün güven duygusunu silmiş, böyle bir insanın yanına gittiği için kendini suçlamaya başlamıştı. Cenneti satan kuponlu hisse senetleri dolan bardağı büsbütün taşırmıştı, papazlar, tarikatçılar, halkın din duygularını nasıl sömürüyordu. Yalnızca tarikatın başındaki adamın, Théodore'un karakterini tanımakla kalmamış, kendinden geçercesine sevdiği bir tarikatın, bir dinin de ne mal olduğunu görmüştü. Neydi bu olup bitenler? Dinine inanan bir insan olmak için bütün bu bezirganlıklara, bütün bu batıl inançlara evet mi demesi gerekiyordu? Uzun zaman, sağ duyusunun karşı koyduğu anlarda bile inançlarına bağlı kalmıştı. Ama bunun da bir sınırı vardı. Gişeden hisse senetleri satmak için bir reklam mankeni gibi dolaştırılıp duran bu alacalı bulacalı Saint - Antoine de

Padoue anıtının ardından da koşup duracak değildi ya. İnandığı Kapüsen Théodore'un şüpheli söz ve davranışlarından sonra tekrar kendisine döndüğü rahip Quandieu'nün, lanet edip emekliye ayrılması gözlerini büsbütün açtı. Öc ve zorbalık dolu bir politika izleyen bir kilisede Quandieu gibi uysal, yumuşak bir rahibin artık kalmaması neyi gösteriyordu? Kilisenin kapılarının dürüst ve iyi insanlara kapalı olduğunu.

Şüphesiz yapısında yeşeren tohumlar olmasa Geneviève, bu kadar çabuk zamanda uyanamazdı. Bu uyanışın kökü çok uzun yıllar öncesine uzanıyordu. Babasından aldığı kalıtımla, güler yüzlü, kıvançlı, sağ duyu sahibi bir kızdı. Marc'ı sade bir köy öğretmeniyle dağ başında yaşamayı kabul edecek kadar delice sevmişti. On sekiz yaşına kadar Duparque'ın karanlık yüzlü, soğuk evinde büyümüş, Marc'la evlendikten sonra özgürlüğüne kavuşmuş, bir an dini eğitimin etkilerinden sıyrılıp kendini bütün gençlik tutkularıyla kocasına vermişti. Marc'ı başlangıçta yanıltan da işte buydu, karısının coşkun sevgisini görünce ona bütünüyle sahip olduğunu sanmıştı. Gerçi zaman zaman kuşku verici belirtiler görülmüyor değildi ve Marc, mutsuzluğun baş döndürücü hızında karısını yeniden yaratmayı gelecek günlere bırakmıştı, hem, taparcasına sevdiği bu kadının inançlarına karışmakla haksızlık edebileceği kanısındaydı. Sonra eski kusurları yavaş yavaş ortaya çıkmaya, yeniden yalan ve yanılgılara düşmeye başladı. Marc, inanç özgürlüğüne saygı düşüncesiyle, dini kuralları uygulamasına, kiliseye gitmesine ses çıkarmadı. Bütün çocukluk birikimleri, inançları uyanıyordu, ruhunu zehirleyen batıl inançlar temizlenememişti henüz, sofu ve zorba büyükannesinin yanına gide gide, kadın ruhunu yalan ve yanılgılarla kemiren dini çöküntüye düşüverdi. Olaylar, Simon meselesi, Louise'in Kudaş törenine katılıp katılmaması konusundaki tartışmalar karı koca arasındaki bağların kopmasını çabuklaştırdı. Kutsal ve sınırsız bir mutluluk arıyordu Tanrıda, çocukluğunun düşlerle dolu günlerinde bu mutluluğun ancak ilahi bahçelerde bulunduğu söylenmemiş miydi? Kulağında ilahilerin yankısı, çocukluk ve genç kızlık günlerinin düşleriyle kocasına olan aşkı gittikçe kararırdı. Ama o coşkuların, mutluluk üstüne söylenen sözlerin birer yalan olduğunu görmüştü. İlahi yüceliğe erişeceksin, en büyük, en üstün gerçeği bulacaksın diye kocasına karşı kışkırtmışlardı, tek mutluluğun insandan gelen mutluluk olduğunu anlamıştı, ama nice yıkımlardan sonra. Kocasından ayrılınca, ne huzur kalmıştı yüreğinde, ne sevgi. Boş yere direnip duruyor, mutluyum diye kendini aldatıyordu. Ma-

nastırların karanlık köşelerindeki uzun duaların, kudas törenlerinin boş şeyler olduğunu hâlâ söyleyemiyordu kendi kendine. Teninde, kanında İsa'yı bulduğunu, sevgiyle eridiğini söyleyip umutlarını avutuyordu. Babasından aldığı sağlam bir yapısı vardı, bu yapı, her gün azar azar onu, eski sağlığına, insan aşkına kavuşturuyor, çocukluğunda söylenen tatlı sözlerin birer yalandan başka şey olmadığını gördükçe kötülüklerden ruhu arınıyordu. Théodore gitmiş, karanlık bir adam olduğunu anlamıştı. Rahip Quandieu iyi bir insandı, ama ruhundaki boşluğu dualarıyla dolduramıyordu, etkisizdi. Kocasının aşkı yeniden çiçek gibi açılmıştı bahçesinde. Erkeğinin, çocuklarının babasının kollarına atılmak, yorgun başını dinlendirmek özlemi filizlenmişti yüreğinde, ama, erkek ve kadına sağlık, sevgi taşıyan bu ölümsüz, bu tek gerçeği kendine açıklamaktan çekinip, bu duygusunu, en ağır, en çetin dini savsatalarla yok etmeye uğraşıyordu.

Eski sağlam kafasına kavuştukça uysal torun büyükannesine kafa tutmaya başladı ve Capucins Alanındaki sessiz ev, sık sık çıkan kavgalarla sessizliğinden kurtuldu. Korkunç büyükanne torununu yitirmek üzere olduğunu seziyordu, sanki Geneviève mahpustu, büyükanne gardiyan. Ve bu kavgalar hep Geneviève'in kapıları çarpıp odasına kapanmasıyla sonuçlanıyordu, odasında hiç değilse kendi düşünceleriyle başbaşaydı. Ve kimseye de cevap vermek zorunda değildi. Hatta büyükannesi yukarı çıkıp kapıyı vursa bile. İki pazar ardardına, bayan Duparque'ın tehdit ve lanetlemelerine aldırmayıp odasına kapandı ve kilise törenine gitmedi. Yetmiş sekiz yaşındaki büyükanne çekilmeyecek derecede sofu bir kadındı, bütün hayatını köle gibi Kiliseye bağlılıkla geçirmişti. Sert bir annenin yetiştirdiği bir kızdı, ticaretten başka bir şey bilmeyen, karısını hiçbir zaman okşamamış, haşin bir adamla evliydi, karı-koca yirmibeş yıl Saint-Maxence Kilisesinin karşısındaki bir mağazayı işletmişlerdi, müşterilerinin çoğu keşişler ve tarikatçılardı. Çok az sevilen, yüreği ve vücudu koca sevgisinden yoksun otuz yaşındaki kadın, bir oynaş aramayacak kadar da dürüst olduğundan kendini bütünüyle dine verdi. Vücudunun arzularına gem vurdu ve aşk özlemlerini kilise törenleri, günlük kokuları, coşkun dualar ve kutsal ikonalardaki sarışın İsa'yla avuttu. Bir sevgilisi olmadı, erkek aşkını tanımadı, rahiplerin, soluk soluğa yaklaşıldığında bile yanında günah işleme korkusu bulunmayan rahiplerin varlığıyla yetindi. Günah çıkarıcı papazların okşayıcı sözleri, dokunaklı davranışları yüreğini sevinçle doldurmakla kalmıyor, cehennem ve günah korkuları arasında teninde tatlı

ürpertiler de duyuyordu. En ağır dini uygulamalar ten hazlarını yatıştırıyor ve onda, her kadının aradığı, kurallara bağlılık, dayanak görmek, erkeğin buyruğu altına girmek gibi özlemleri de gideriyordu. Çok iyi biliyordu işini Kilise, elbette ki kadını yalnızca cennet masallarıyla kazanamazdı, onu korkutup, ürkütüp kendine mal ediyor, çağlardır süregelen kamçılarına alışkın bir köle yapıyordu. Köleliğin buruk rahatlığıyla kadın ilahi egemenliğe kendini daha çok veriyordu. Daha beşikten beri buyruk altına girmeye alışkın bayan Duparque Kilisenin kazanılmış kızıydı, hor gören, gök gibi gürleyen, din ordusuna gönüllü askerler yazan bir yaratıktı, din onun kanalıyla dilediği erkeği vurabilirdi artık. Dul kaldığında, yobazlarla işbirliği sonucunda edindiği küçük servetiyle kasabada kökleşti, birden başı boş kalan hayatını yine din yolunda tüketmeye karar verdi. Sevgiyi, mutluluğu tanımayan, bu kadınlığı eksik yaratık için, intikamcı bir dinden daha uygun meslek var mıydı? Torunu Geneviève'i de kendisi gibi yetiştirmeye uğraştı. Evlendiğinden beri ömrünü tüccar bir kocayla geçirmişti, erkek elinin okşayışlarını tatmamıştı, onun canı yok muydu, kendi tatmadığı hazları elbette bir cehennem ateşi şeklinde tanıtacak, bu hazları her dişi yaratığa yasaklayacaktı.

Ama büyükanneyle torunun, dik başlı sofuyla kurtulmaya hazır inancın arasında yüreği yanan bir anne vardı. Görünüşte o da sofu bir kadındı, çocukluğundan beri bütün hayatı dini kurallara boyun eğerek geçmişti. Duasız günü yoktu. Salvan'ın dostu olan kocası Berthereau özgür düşünceli bir insan olmasına rağmen, karısını taparcasına sevdiği için onunla kiliseye bile giderdi. Bayan Berthereau annesi gibi değildi, aşkı tanımıştı, kocası delice severdi onu, o da kocasına bütün ruhuyla ve bedeniyle bağlıydı. Kocası öleli nice yıllar olmuştu, ama bayan Berthereau'nun yüreğinden bir an olsun silinmemişti, hep onun anısıyla yaşıyor, günlerini onun gölgesiyle başbaşa geçiriyordu. Kızıyla birlikte, bir manastıra çekilir gibi çekildiği bu donuk, loş evde uzun sessizliği de, silik yaşantısı da bu yüzdendi, eski bir sevginin anılarıyla avutuyordu hüzünlerini. Yeniden evlenmeyi bile düşünmemiş, hep yas elbiseleri içinde, yüzü saz gibi sarı, bütün bir eve ağırlığını koyan bir annenin buyruğunda, bir başka bayan Duparque gibi kendini dine verip yaşıyordu. Uzun yıllardan beri pençesinde kaldığı dini hayatın derinliklerinden eski mutlu günleri akıp geldikçe, bazan gözlerinde kaçak, hırçın, baş kaldıran bir ışık parıldıyor, dudaklarının kıyısına buruk bir acı oturuyordu. Dünyanın dertlerine kulağını tı-

kayıp, her şeyden elini eteğini çekerek yaşayan bu kadın, son zamanlarda kızı Geneviève'in , kocasıyla rahipler arasında kararsız, düştüğü büyük çöküntüyü, duyduğu büyük acıları görünce daha fazla dayanamamış, korkunç annesine karşı gelecek kadar ileri gitmişti.

Şimdi bayan Berthereau, Capucins Alanındaki soğuk evin hayatından kurtulmanın mutluluğu içinde ölüme akıyordu. Gün be gün, dizinde derman, gözünde fer kalmadığını gördükçe kızı Geneviève adına umutsuzluğu artıyordu, onu korkunç annesinin ellerinde, kendi hayatını zehir eden bu evde yapayalnız bırakıp da mı göçecekti? İnsanlığın can çekiştiği bu evde kızı da mı köle olacaktı? Hiçbir şey yapamadan, söyleyemeden, yavrusunu kurtarıp sağlık ve sevgiye kavuşturamadan çekip gitmeye gönlü razı değildi. Acele etmeliydi, son görevini yapmalıydı. Ve, kendinde konuşma gücü bulabildiği bir akşam cesaretini toplayıp, alabildiğine yavaş bir dille, usul usul yüreğindekini döktü.

Ilık ve yağmurlu bir eylül akşamıydı, küçük sade odanın eski döşemeleri batan bir güneşin solgun ışıklarında yavaş yavaş kararıyordu. Bayan Berthereau, yatağa uzandığında hemen nefesi daralıp boğulacak gibi olduğu için doğrulmuş, uzun iskemlesinde, sırtını yastıklara vermiş, oturuyordu. Henüz elli altı yaşında, kar gibi ak saçlarının altında can çekişen, uzun, ölü yüzü, çok eskiden kalmış, hayat denen hiçliğin boyalarını döktüğü bir eşyayı andırıyordu. Geneviève yanındaki bir koltuğa oturmuş, Louise elinde bir süt fincanıyla odaya henüz girmişti. Evin üstüne yoğun bir sessizlik çökmüştü, küçük ıssız alanın ölü havasında yankılanan son çan seslerinden başka bir ses duyulmuyordu.

Bayan Berthereau, kısık, yavaş bir sesle konuşmaya başladı:

- Beni iyi dinle kızım, sana söyleyecek şeylerim var, iş işten geçmeden söylemeliyim bunları.

Geneviève hasta annesinin konuşup yorulmasından çekinerek onu susturmak istedi. Ama annesinin mutlaka konuşmak istediğini görünce sordu:

- Anne, yalnız bana mı söyleyeceklerin, Louise gitsin mi?

Bayan Berthereau bir an sustu, başını, sevgi dolu gözlerle kendine bakan, güzel, uzun boylu genç kıza çevirdi.

- Louise de dinlesin daha iyi. On yedi yaşında, her şeyi bilmesi gereken bir yaşta. Gel benim minik kızım, sen de şöyle yanıma otur.

Louise anneannesinin yanındaki bir iskemleye oturdu, bayan

Berthereau torununun elini ellerine aldı.

- Ne kadar akıllı ve ciddi bir kız olduğunu biliyorum, zaman zaman seni üzecek sözlerim olduysa bunu samimi bir kız olduğunu bildiğim için yaptım. Bak bugün son saatlerimi yaşıyorum, iyilik etmekten başka amacım yok.

Bir an daha sustu, gözlerini açık pencereye, solgun gökyüzüne çevirdi, günün son ışıklarında, direnişler içinde geçen uzun hayatını yeniden bulmak ister gibiydi. Sonra bakışlarını, başında bekleyen kızına çevirdi.

- Seni böyle mutsuz bırakıp gitmek beni çok üzüyor kızım... Mutluyum demeye kalkma, çok zaman geceleri odandan gelen hıçkırıklarını duydum. Mutsuzsun, yüreğin parça parça, kendinle savaş edip duruyorsun... Yıllardır acı çektiğin halde hiç yardım edemedim sana.

Geneviève'in gözleri birden dolu dolu oldu. Böyle bir anda annesinin ona acılarını hatırlatması mutsuz kadını altüst etmişti:

- Yalvarırım anneciğim, beni düşünme. Benim seni yitirmek korkusundan başka hiçbir üzüntüm yok.

- Böyle konuşma kızım, ister mutlu, ister mutsuz yaşasın, herkes göçecek bir gün, ama insanı üzen, geride kalanların, mutlu olabilecekleri halde, boş yere, acı çekmekte direndiklerini görmek.

Ve dua eder gibi ellerini kavuşturarak yalvarmaya başladı.

- Yalvarırım kızım, bir gün daha durma bu evde. Hiç vakit kaybetme; çocuklarını al ve kocanın yanına dön.

Geneviève cevap verecek zaman bile bulamadan karanlık büyük bir gölge odada dikildi, bayan Duparque usulca girmişti. Geneviève ve Louise'i göremeyince evin içinde dört dönüp onları arıyordu. Yoksa gizlenip de bir kötülük mü yapıyorlardı, bir günah mı işliyorlardı? Hele de onların uzun zaman kızının yanında kalmalarından hiç hoşlanmıyordu, kızının söylememesi gerekli bazı şeyler söyleyebileceğinden çekiniyordu. Kedi gibi usul usul yukarı çıkmış, kapıya kulak vermiş, bazı sözleri duyunca, üçünü suç üstü yakalamak için kapıyı açmıştı.

Kuru, öfkeli bir sesle sordu:

- Neler söylüyorsun orda kızım?

Annesinin sert sesini duyunca bayan Berthereau'nun solgun yüzü daha da sarardı. Geneviève ve Louise, olup biteceklerden endişeli, ürkek ürkek duruyorlardı.

- Ne diyorsun orda kızım, Tanrının sesini duyduğunu bilmiyor musun?

Bayan Berthereau gözlerini kapayıp, cesaretini toplamak ister gibi yastıklara iyice bıraktı kendini. Geneviève'iyle, kızıyla baş başa, yalnız konuşmayı ne kadar istiyordu, ama işte yine yetişmişti annesi! Bütün hayatı boyunca annesiyle tartışmaktan kaçınmıştı, çünkü yenileceğini önceden sezerdi hep. Ama artık bekleyecek zamanı yoktu, şurda bir kaç saatlik ömrü kalmıştı, annelik görevini yapmalıydı, gözlerini yeniden açtı ve konuşmaya başladı:

- Varsın Tanrı sesimi duysun anne! Ben görevimi yerine getiriyor, kızıma, çocuklarını alıp kocasının yanına dönmesini söylüyorum, mutluluğu ancak orada, yuvasında, düşünmeden terkettiği evde bulabilir.

Bayan Duparque önce, daha ilk sözlerini kızının ağzına tıkamak ister gibi sert bir hareket yaptı. Ama, belki de, odayı şimdiden soluğuyla dolduran ölümün büyüklüğünden, son saatlerinde aklı ve aşkı zincirlerden kurtulan zavallı bir kölenin çığlıklarından etkilenip yerinde çivilendi. Ve sonsuz bir sıkıntı başladı ardından, aynı soydan dört kadın sessiz bekliyorlardı.

Dördü de aynı aileden geliyordu, uzun boylu, uzun yüzlüydüler, burunları biraz iriceydi. Yetmiş sekiz yaşındaki, dört köşe çeneli, yanakları sert çizgilerle kesilmiş bayan Duparque, papazların peşinde yeldirmekten, kiliselere gidip gelmekten zayıflamış, solmuştu. Elli altı yaşındaki bayan Berthereau ise, hastalığına rağmen, daha topluca, daha yumuşaktı, uysal bir görünümü vardı, solgun yüzünde bir zamanlar tattığı ve ölümsüz anısını yıllarca yaşattığı bir aşkın tatlılığını taşıyordu. Bu iki esmer, ciddi kadından, babasının inceliğini, kıvancını, sevdalı yaradılışını alan Geneviève gelmişti. Bu sarışın, arzulu kadın, otuz yedi yaşında hâlâ güzeldi. Ve sonuncuları, on sekiz yaşına henüz basan Louise, annesinin esmer rengiyle babasının bugday tenini taşıyordu. Alnı, babasının alnı gibi geniş, gözleri, babasının gözleri gibi, gerçek ateşiyle alev alev yanıyordu. Fiziki yapıları böyleydi, ruhi yapılarına gelince, evrim yasaları ağırlığını koymuştu: Büyükanne dini bütündü, etiyle, kemiğiyle, ruhuyla ilahi dünyanın malıydı. Tanrısı gibi haşindi, bütün insanlara el koymayı severdi ve yanılgıların esiriydi. Kızı bayan Berthereau dini kuralları düzenli bir biçimde uyguluyordu, din ona da boyunduruğunu takmıştı, ama öte yandan dünyasal mutluluğu da tatmıştı. Yüreği bu iki dünya arasında gidip gidip geliyordu. İç çatışması içindeki torun, Geneviève, zavallı yürek, yobazlığın son savaşını üzerinde denediği, aldığı yalancı dini eğitimin hiçliğiyle,

kocasının diri, gerçek aşkı, annesinin derin sevgisi arasında bocalayıp duran zavallı akıl kendini kurtarmak ihtiyacında, çırpınıyordu. Dinin, kadın ve çocuk üstündeki zorbalığından kurtulmuş, gün ışığına kavuşmuş mutlu yaratık Louise, gençlik ve sağlık fışkırıyordu.

Bayan Berthereau usul ve yavaş bir sesle konuşmaya başladı:

- Dinle Geneviève'im, bu evde artık durma. Ben ölür ölmez, hemen, ama hemen git... Benim mutsuzluğum babanı yitirdiğim gün başladı. Taparcasına severdi beni. Yaşadığım anlar yalnızca onunla birlikte, onun kollarında geçirdiğim anlardı. O tatlı günlerin değerini bilmiyormuşum, bu mutluluğu daha derinden tatmadığıma pişmanım. Eski günlerimin değerini ancak, dul, aşksız, dünyadan uzak, bu eve düştüğüm zaman anladım. Ne aptalmışım, ömrümü beni titreten, her saat yavaş yavaş, diri diri mezara sokan bu sessiz karanlık evde harcadım, bir parça temiz hava almak için pencereleri bile açmadım, ne uyuşuk, ne budalaymışım.

Bayan Duparque, ayakta, kımıldamadan dinliyordu. Bu baş kaldıran hüzünlü sese daha fazla saygı göstermeyip araya girdi:

- Kızım, konuşmana karışmak istemezdim, yeter ki söyleyeceklerin güzel şeyler olaydı, eğer günah çıkarmak istiyorsan rahip Théodore'u çağıralım... Madem kendini tamamen Tanrıya vermemiştin, ne diye evime geldin? Bu evde yalnız Tanrıyla baş başa kalacağını çok iyi biliyordun.

Son soluğunu vermekte olan bayan Berthereau usul bir sesle cevapladı:

- Ben günahlarımı çıkarttım, dinimin en son gerekleri ne ise elbette onları da yapacağım, çünkü şu an bütünüyle Tanrının malıyım ve ancak Tanrının olabilirim... Kocamı yitirdiğime çok üzüldüm dedim, ama bu eve geldiğime pişmanım demedim. Nereye gidebilirdim zaten? Sığınacak başka bir yerim de yoktu, mutluluğu bir an bile başka yerde aramayacak kadar dinime verdim kendimi. Nasıl yaşamam gerekiyorsa öyle yaşadım... Ama kızım çok acı çekiyor, o benim gibi değil, özgür bir insan, kendisini taparcasına seven bir kocası var, onun da benim yaşadığım üzücü hikayeye yeniden başlamasını, nice yıllar can çekiştiğim bir hiçlik içinde yaşamasını istemiyorum. Beni dinliyorsun değil mi kızım, beni dinliyorsun?

Ve yakaran, solgun ellerini kızına doğru uzattı. Geneviève gözleri dolu dolu annesinin yanında diz çöktü. Demek yıllarca eski bir aşkı yüreğinde taşımıştı annesi, iri göz yaşları yanaklarından aşağı dökülmeye başladı:

- Anneciğim, anneciğim, benim derdimi dert etme kendine. Ne diye

beni düşünüp, benim için üzülüp duruyorsun, bak hepimiz burdayız,, seni huzur içinde görmekten başka bir arzumuz yok, oysa sen böyle üzgün...

Bayan Berthereau birden aşırı derecede duygulanıp kızının başını avuçlarına aldı, gözlerinin içine baka baka konuşmaya başladı.

- Hayır, hayır yavrucuğum dinle beni... Şu son saatlerimde tatmak istediğim tek bir sevinç var, bu evde benim yaşadığım hayatı senin de yaşamayacağından emin olmak istiyorum. Söz ver bana, yüreğimi yasta koyma... Duyuyor musun, tekrar söylüyorum, son soluğumu verinceye kadar hep aynı şeyi söyleyeceğim. Bu yalan ve ölüm dolu evden kurtar kendini, yuvana, kocanın yanına dön, çocuklarını geri ver ona ve bütün varlığınla sev kocanı. Hayat, gerçek ve mutluluk orda, yuvanda... Yalvarıyorum kızım, söz ver bana, son arzumu yerine getireceğine yemin et.

Geneviève allak bullak olmuş, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu, tek kelime konuşacak durumda değildi, yaşlı anne, bu kez, iskemlesinin öteki yanında döz çökmüş, tıpkı annesi gibi üzüntüden nerdeyse bayılacak duruma gelmiş torunu Louise'e döndü:

- Benim tatlı torunum, sen yardım et bana. Düşüncelerini biliyorum, anneni evinize, babana götürmek için çok çalıştın, çok çaba gösterdin! Bizlere huzurlu günler yaşatmak için nice uğraştın, benim akıllı, küçük perim... Annenin bana söz vermesi gerekir, doğru değil mi? Söyle ona, bu mutluluğu esirgemesin benden.

Louise, anneannesinin ellerini tutmuş öpüyor, kesik kesik konuşuyordu:

- Ah anneanneciğim, ne kadar iyisin, ne kadar çok seviyorum seni!.. Elbette ki senin bu son arzunu unutmayacak annem. Düşünecek, yüreğinin sesini dinleyecek, gönlün rahat olsun.

Bayan Duparque, yüzü mahkeme duvarı gibi, kıpırdamadan duruyordu. Derin kıvrımlarla dolu soğuk yüzünde yalnız gözleri yaşıyordu. Can çekişen kızını hırpalayamadığı için öfkesi daha bir bilenmişti. Homurdanmaya başladı:

- Kesiniz seslerinizi! Tanrıya başkaldıran mutsuz dinsizler sizi. Cehennem ateşleriyle yanıp cezanızı bulacaksınız... Susun artık, tek kelime bile işitmek istemiyorum. Burası benim evim, hepinizin büyüğü ben değil miyim? Sen kızım, seni böyle şaşkın şaşkın konuşturan hastalıktır umarım, sana gelince torunum, içinde şeytan yaşıyor, pişmanlık çıkarmana rağmen henüz yüreğinden kovamadın şeytanı. Ve sen torunumun kızı, umudumu

henüz kesmiş değilim, hatalarını düzeltmeye, lanetlenmeni önlemeye çalışacağım... Susun bakayım, siz benim çocuklarımsınız, bensiz yapamazsınız! Hepinizin büyüğü benim, ne yapmak gerektiğine ben karar veririm, sözümü dinlemeyecek olursanız en büyük günahı işler, cehennemde sonsuza kadar yanarsınız.

Dikilmiş, boyu daha da uzamıştı, öfke ve öc dolu Tanrısının adına, vahşi bir dille konuşuyordu. Ama, ölümün yaklaştığını bilen kızı zorba annesinden kurtulmuştu artık, konuşmasını yasaklamasına rağmen devam etti:

- Yirmi beş yılı aşkın bir zamandan beri hep senin buyruklarına uydum anne, yirmi beş yıldan beri susuyorum, son saatlerimi yaşamasaydım belki yine uyuşuk duracak, sen ne dersen onu yapacaktım... Ama artık susamam, bu kadarı da fazla olur, yüreğimdekini boşaltmazsam, yerin altında bile rahat edemem. Yüreğimdekini kendimle birlikte götürmek istemiyorum. Uzun zamandan beri, içime gömdüğüm çığlıklar, ben istesem de istemesem de boşanacak dudaklarımdan. Ah kızım Geneviève'im söz ver bana, yemin et, söz ver!

Bayan Duparque yeniden çığrından çıktı:

- Geneviève, ben büyükannen, sana konuşmamanı emrediyorum.

Louise, annesinin, vicdan azapları içinde, yüzünü yorgana kapayıp hıçkıra hıçkıra ağladığını görünce kendisi konuşmaya başladı:

- Anneannem çok hasta büyükanne, iyi davranmalıyız ona. Annem de öyle, bak nasıl acı çekiyor, onu allak bullak etmeye kalkmak çok vahşice bir şey... Herkes kendi vicdanının sesine göre hareket etmekte serbest değil mi?

Kızının bu tatlı cesareti karşısında duygulanan Geneviève, anneannesini cevaplamaya kalkmadan başını kaldırdı ve ölmek üzere olan annesini delice kucakladı:

- Anneciğim, anneciğim, gönlün rahat etsin, benim yüzümden üzülmeni istemiyorum... Evet, son arzunu unutmayacağım, söz veriyorum. Sana karşı sonsuz sevgim ne yapmamı gerektirirse onu yapacağım... Evet, evet, iyilik ve aşktan başka, hiçbir gerçek yok.

Kızının bu sözlerini duyunca, konuşmaktan, yüreğindeki acıdan bitip tükenmiş annenin solgun yüzüne ışıklı bir gülümseme yayıldı, kızını bağrına bastı ve bayan Duparque tehdit eden son bir davranışta daha bulundu. Gün tamamen batmıştı, gökyüzünde ilk yıldızlar belirmeye başlamıştı,

şimdi oda yalnızca, bu durgun koca göğün solgun ışıklarıyla aydınlanıyor, açık pencereden dolan küçük, ıssız alanın derin sessizliği yalnızca bir çocuğun usul usul gülüşlerini taşıyordu. Can çekişen bir insanın yüce soluğunun dokunduğu nesnelerin bu uysal havasında, dik kafalı, kör ve sağır büyükanne homurdanıyordu:

- Sizler benim çocuklarım değilsiniz artık, ne kızım, ne torunlarım var benim. Birbirinizi ite ite cehenneme doğru gidiyorsunuz. Haydi, haydi, ne Tanrı sizinle, ne ben!

Sonra kapıyı sertçe kapayıp odadan çıktı. Karanlık küçük odada şimdi can çekişen anne, kızı ve torunuyla kalmıştı. Sarmaş dolaş, üçü birden uzun uzun ağladılar, bu dökülenler hem tatlı, hem acı göz yaşlarıydı.

İki gün sonra, en son dini görevini de yerine getiren bayan Berthereau sofuca öldü. Kilisede bayan Duparque kara yas elbiseleri içinde, yüzünde tek çizgi kıpırdamadan duruyordu. Yalnızca yanında Louise vardı, annesinin ölümünden, bu büyük acıdan sonra Geneviève yeniden yatağa düşmüştü, mutsuz kadın kimseyi görmek, kimseyle konuşmak istemiyordu. Üç gün, yüzü duvara dönük yattı. Kimseye cevap vermiyordu, kızına bile. Korkunç acı çekiyor, ah ediyor, inliyor, sarsıla sarsıla ağlıyordu. Büyükanne yanına çıkıp saatlerce söylev çekiyor, Tanrının öfkesini dindirmek için dua etmesi gerektiğini söylediğinde Geneviève büsbütün sinir bunalımları geçiriyor, çığlık çığlığa haykırıyordu. Louise annesini büsbütün çileden çıkarmalarına dayanamadı, kimse yanına girmesin diye kapıyı arkadan kilitleyip odasında bekçi gibi beklemeye başladı.

Dördüncü gün olan oldu.

Geneviève'in kilitli odasının kapısını, şunu bunu getirmek bahanesiyle yalnızca Pélagie zorlayabiliyordu. Altmış yaşındaki, somurtkan yüzlü, koca burunlu, kağıt ağızlı bu kuru kadın çekilmez hale gelmişti. Her zaman homurdanıp duruyor, korkunç hanımına bile kök söktürüyor, bayan Duparque'ın ona yardım etsinler diye bulduğu işçi kadınları kollarından tutup dışarı atıyordu. Bayan Duparque'a gelince, elinde kala kala bir bu yaşlı hizmetçisi kalmıştı, egemenliği ancak onunla yürürlükteydi, onsuz yaşayamazdı. Pélagie her şeyiydi, evde olup bitenleri yetiştiren gammazıydı, en bayağı arzularını onun aracılığıyla uyguluyordu, insanları eşya gibi kullanmasına hiç ses çıkarmıyordu, huysuz kadının evi dolduran bağırtılarına rahatça katlanıyordu.

Dördüncü günün sabahı, yemekten sonra, sofrayı kaldırmak için

Geneviève'in odasına çıkan Pélagie soluk soluğa hanımına koştu.

- Yukarda olup bitenlerden haberin var mı... Eşyalarını topluyorlar.

- Ana kız mı?

- Evet. Ah, ah, hem de açıktan açığa, kız odaya giriyor, çıkıyor, kucak kucak çamaşır taşıyor... Hanımefendi bir çıkıp bakın, kapı ardına kadar dayalı.

Bayan Duparque, tek kelime söylemeden, buz gibi soğuk bir tavırla yukarıya çıktı. Pélagie'nin dediği gibi, Geneviève ve Louise harıl harıl eşyalarını iki sandığa dolduruyorlar, henüz altı yaşına basan küçük Clément bir sandalyenin üstünde uslu uslu oturmuş, annesiyle ablasını seyrediyordu. Büyükanneyi görünce, şöyle bir başlarını kaldırıp baktılar, sonra sandıkları doldurmaya devam ettiler.

Bayan Duparque, bir süre sustuktan sonra, yüzünde tek bir çizgi kıpırdamadan, eskisinden daha soğuk, daha sert bir sesle sordu:

- Eee, biraz düzeldin mi bakalım Geneviève?

- Evet büyükanne. Henüz ateşim tam düşmedi, ama burda böyle kapanıp durursam düşeceği de yok.

- Başka yere gitmeye karar vermişsin bakıyorum. Nereye gidiyorsun?

Geneviève yeniden başını kaldırdı, gözleri hâlâ mosmor, titriyordu:

- Anneme söz verdiğim yere gidiyorum. Dört gün mücadele ettim kendimle, daha fazla direnirsem yaşayamam, ölürüm.

Bir süre sustular.

- Anneni üzmemek için söz verdiğini sanmıştım... Demek o adama dönüyorsun. Yazık, yeteriyle onurlu değilmişsin demek!

- Ah bu onur! Evet biliyorum, bu onur yüzünden uzun zaman beni burada tuttun... Evet, bütün geceler boyu, işlediğim hatayı kabule yanaşmayıp göz yaşı dökecek kadar onuruma düşkündüm... Ama sonra, bu onurun ne kadar saçma bir şey olduğunu anladım, ne acınacak durumda bulunduğumu anladım.

- Bahtsız kadın, demek ne dualar, ne pişmanlıklar kurtaramadı seni günah yolundan, o iğrenç günahı bir daha işlemeye kalkar, içindeki kötülükten kurtulamazsan sonsuza kadar cehennem ateşinde yanarsın.

- Hangi kötülükten söz ediyorsun anneanne? Kocam beni seviyor, ne yapsan boş, ben de onu seviyorum. Kötülük dediğin bu mu?.. Beş yıl kendimle savaştım, kendimi tamamen Tanrıya vermek istedim, Tanrıyla doldurmak istediğim yüreğimi bomboş bıraktım, peki neden Tanrı o boş-

luğu, içimdeki korkunç boşluğu dolduramadı. Ne eş olarak mutluluğu, ne anne olarak sevgiyi dinde bulamadım. Gökyüzü düşkırıklığından, yalandan başka ne verdi. Kocama işte bunun için dönüyorum, yitirdiğim mutluluğa yeniden kavuşmak için.

- Günah işliyorsun kızım, ömrün boyunca acı çekip cezalanacaksın. İçinde bir zehir var, bu zehir şeytandan gelmiyorsa Tanrının verdiği bir ceza demektir. İnan terkediyor seni, hiçlikler içinde çırpınıp duracaksın, boşluklar içinde tamamen yitireceksin kendini.

- Doğru, aylar var ki, her gün biraz daha inancımı yitirdim, bu gerçeği kendime bile açıklayamadım. Çocukluk inançlarım, genç kızlık düşlerim yavaş yavaş kayıplara karıştı... Pek mi garip bu! Genç kızlık günlerimde kulaklarımı dolduran dini şarkılar, törenler, gizemli sözler, bu eve sığındığımda, yeniden uyanmıştı yüreğimde. İlahi dünyaya yeniden atıldığımda, şarkılar ve çiçekler ortasında, kendimi yeniden Tanrıya vermek istediğimde bu düşlerin azar azar sararıp solduklarını gördüm. Özlemini çektiğim şeylerden kala kala düş kırıklıkları kaldı... Evet, sizin zehir dediğiniz şey aldığım dini eğitimin ta kendisidir. Yalan ve yanılgılar içinde büyüdüm, çocukluk günlerinin yeniden uyanışını sonradan büyük acılarla ödedim, içimdeki bu zehir tamamen yok olduğu zaman iyileşebilirim ancak!... Eğer iyileşirsem... hayli hırpalandım çünkü!

Bayan Duparque herhangi sert bir sözle torunlarıyla arasının büsbütün açılacağını anlamış, kendini tutuyordu. Karşısındakiler, Geneviève, Louise, sandalyenin üstünde, hiçbir şey anlamadığı halde pek dikkatle dinleyerek oturan küçük oğlan, soyunun son temsicisiydiler. Louise'e dönüp son bir çaba daha gösterdi.

- Sen, zavallı çocuk, en acınacak durumda olan sensin, içine düştüğün iğrenç uçurumu düşündükçe titriyorum... Kudas törenine katılmış olsaydın bütün bu kötülükler başımıza gelmezdi. Senin dinsiz kararında direnip durduğunu görünce Tanrı cezalandırdı bizi. Henüz iş işten geçmiş değil, o kutsal kürsüye yaklaşıp İsa'nın basit bir kulu olduğunda bütün evimiz mutluluğa, Tanrının şükranına kavuşur.

Genç kız usulca cevapladı:

- Neden yine bu konuyu açıyorsun büyükanne. Babama verdiğim sözü söyledim, cevabım yine aynı, kararımı yirmi yaşında vereceğim. İnanıp inanmadığım o zaman belli olur.

- Zavallı çocuk, ikinizi de dinden imandan eden o adamın yanına dön-

düğün takdirde cevabın önceden verilmiş demektir, dinsiz, inançsız bir hayvan gibi yaşayacaksın.

Ana kız, hiç konuşmadan sandıklarını doldurmaya devam ediyorlardı, büyükanneyle bir tartışmaya girmeye hiç de niyetleri yoktu, böyle bir tartışma gereksizdi zaten. Bayan Duparque büyük bir şevkle son bir arzuda bulundu:

- Demek böyle! Madem her ikiniz de gitmeye kararlıysanız hiç olmazsa bu küçük oğlanı, Clément'ı bırakın bana, Tanrı aşkıyla yetiştirip kutsal bir rahip yapayım onu, ben de yalnız kalmamış olurum, Tanrının gazabından kurtulmanız için küçük Clément'la birlikte dua ederiz.

Geneviève birden doğruldu:

- Clément'ı sana mı bırakayım! Oysa ben en çok Clément için buradan gitmek istiyorum. Çocuğu nasıl yetiştireceğimi bilmiyorum, adam gibi yetiştirmesi için babasına götüreceğim onu... Hayır, hayır, burda bırakamam.

Louise çok sevimli, çok saygılı bir dille büyükannesine:

- Neden yalnız kalacakmışsın büyükanne? Seni terketmek istemiyoruz biz, her gün sık sık görmeye geliriz, eğer izin verirsen. Hepimiz seni sevecek, seni mutlu etmeye çalışacağız.

Bayan Duparque kendini daha fazla tutamadı, öfkesi gırtlağına dek dolmuştu, birden patlayıp hıncını kusmaya başladı:

- Yeter! Susun, sesinizi duymak istemiyorum artık! Haklısınız hemen eşyalarınızı toplayıp defolun, üçünüz de defolun, kovuyorum sizi... Gidin cehennemlik adamınıza, Tanrının ve Tanrı elçilerinin yüzüne tükürüp iğrenç anarşisti kurtarmak isteyen eşkiyanıza koşun, iki defa suçlanan bir dinsizi savunan canavarın kollarına atılın.

Geneviève'in de sabrı taşmıştı, haykırdı.

- Simon suçsuzdur, onu suçlayanlar yalancı ve düzenbazlardır.

- Biliyorum, bu evden bu yüzden ayrılıyorsunuz zaten, o dinsiz adamın suçsuzluğuna inandığına göre artık Tanrıya inanamazsın. Bu budalaca adalet dini inkar demektir... Aramızda herşey bitti, çocuklarını alıp çabuk defol bu evden. Varlığınızla evimi kirletmeyin, başımıza taş yağmasın. Bu evin karşılaştığı yıkımlar hep sizin yüzünüzden. Sizi kovuyorum, sizi bir daha gelmemek üzere kovuyorum, adımınızı atmayın, eşiği aşar aşmaz bir daha kapımı vurmayın, çünkü bu kapı açılmaz. Benim çocuğum falan yok, dünyada yapayalnızım, yalnız yaşayıp yalnız öleceğim.

Seksen yaşındaki bu kadın hâlâ içinde vahşi bir güç taşıyordu, yine

güçlü, yine otoriterdi. Öfkeli Tanrısı gibi lanetliyor, cezalandırıyordu. Sert adımlarla merdivenlerden inip, soyundan gelen son çocuklar evini terkedinceye kadar odasından çıkmadı.

Aynı gün, duru bir eylül güneşiyle aydınlanan sınıfında Marc Salvan'la beraberdi. Okulların açılmasına on beş gün kalmıştı. Her an görevden alınmasını beklediği halde bir şey yokmuş gibi defterlerini ve notlarını gözden geçiriyordu. Yaşlı dostu Salvan'ın gülümsemeye çalışan ciddi halini görünce durumu anladı:

- Defterimiz bu kez dürüldü değil mi?

- Hay Allah! Evet, dürüldü dostum. Le Brazer'nin kalemi yaman işledi bu kez... Jauffre, Jonville'den Beaumont'a, kente gönderildi, iyi bir yükseliş doğrusu. Papazların dostu Chagnot, Moreux'den Dherbecourt'a gönderildi, Chagnot gibi bir hayvan için doğrusu rezil bir karar... Bana gelince, yerimi Maurisin'e bırakmak üzere emekli edildim.

- Ben de görevden atıldım.

- Hayır, hayır, hışma uğradınız o kadar, Jauffre'un yerine yeniden Jonville'e gönderiliyorsunuz. Suç ortağınız Mignot da çarpıldı, o da Moreux'de, Chagnat'dan açılan yeri dolduracak.

Marc sevinçle haykırdı:

- Jonville'e döneceğim demek, oh, doğrusu pek keyiflendim.

Bu haberi bir an önce Marc'a ulaştırmak için gelmiş olan Salvan durgun tavrını atmış, şimdi tatlı tatlı gülüyordu.

- İşte Le Brazer'nin siyaseti böyledir! Bir süredir bunun için susuyormuş demek. Mauraisin'i, Öğretmen Okuluna alarak Jauffre ve Chagnat'yı yükselterek sizi ve Mignot'yu kurtardı. Ayrıca bayan Mazeline yine eskisi gibi kasabadaki görevinde kalacak, sizin yerinizi de, en iyi öğrencilerimden, özgür düşünceli, sağlam kafalı Joulie alacak. Böylece Maillebois, Jonville ve Moreux, geleceğin en yiğit işçileriyle el ele kurtuluşa koşacak... Ne yaparsınız dostum, bir daha söyleyeyim, Le Brazer böyle bir adam, değiştiremeyiz, olduğu gibi kabul etmeliyiz.

Marc tekrarladı:

- Doğrusu pek keyiflendim. Ben, asıl, görevden atılmaktan, bir daha öğretmenlik yapamamaktan korkuyordum. Bu sabah, gelecek okul dönemini düşündükçe yüreğim burkuldu durdu. Ne yapacaktım? Nereye gidecektim? Şüphesiz, burdaki öğrencilerimi bırakmak üzecek beni, ama, hiç olmazsa gittiğim yerde seveceğim başka öğrenciler bulacağım, avunaca-

ğım. Jonville Okulu burdaki okul kadar güzel değilmiş, ne önemi var bunun, yeter ki görevimi sürdürebileyim, geleceğin özgür kuşaklarını yetiştirebilmek için çalışabileyim!.. Ah, yeni bir umutla Jonville'e dönmek, ne hoş!

Günlük güneşlik koca salonda, en sevdiği görevine yeniden kavuşmanın heyecanı içinde sevinçle yürüyordu. Hayata yeniden doğmuş gibi, çiçeği burnunda bir delikanlının sevinciyle, Salvan'ın boynuna atıldı, yaşlı dostunu kucakladı. Mignot da görevden atılacağına emin, bir kaç günden beri kendine iş arıyordu. Komşu bir fabrikaya gitmiş, ordan da hayır cevabı almıştı, içeri girdiğinde, Moreux'ye gönderileceğini duyunca Marc gibi o da şaştı.

- Le Moreux, Le Moreux, tam bir vahşi yatağı, ne yapalım, uygarlaştırmaya çalışırız biz de. Bay Marc'la uzak değiliz birbirimizden, aramız dört kilometre ya var ya yok, beni en çok memnun eden de işte bu.

Marc durgunlaşmıştı birden, içinde yeniden bir acının uyandığı mahzun gözlerinden anlaşılıyordu. Ötekiler de susmuştu, Marc'ın üzüntüsünü seziyorlardı. Umut ve umutsuzluk, sevinç ve hüzün bir aradaydı. Nice yıkımlarla süren bu savaş daha ne kadar devam edecekti, yitik mutluluklara kavuşmak için daha ne kadar göz yaşı dökülecekti! Salvan, alanı gören büyük pencere boşluğunun önünde, ayakta, bu sevdiği insanların derdine derman olamamanın sıkıntısı içinde, dalgın, dışarıya bakarken birden Marc'a sordu:

- Vay, vay, birini mi bekliyordunuz?

- Niçin sordunuz bunu?

- Evet, evet, bak kapının önünde küçük bir el arabası var, içinde sandıklarla.

Kapı açıldı, döndüler, Geneviève, küçük Clément'ı elinden tutmuş, yanında Louise içeriye girdi. Herkes öyle şaşkın, öyle heyecanlıydı ki, kimse ağzını açıp tek kelime söyleyemiyordu. Marc titriyordu. İlk konuşan Geneviève oldu:

- Canım Marc'ım, oğlunu getirdim sana. Evet, işte onu geri veriyorum, senin çocuğun, bizim çocuğumuz o. Adam gibi yetiştirelim çocuğumuzu.

Çocuk küçük kollarını babasına uzatmıştı, Marc heyecandan neredeyse bayılacak gibiydi, yavrusunu bağrına bastı. Geneviève kesik kesik devam etti:

- Çocuklarımla birlikte ben de sana geliyorum canım Marc'ım. Bir gün

çocuğunu sana getireceğimi, onunla birlikte sana döneceğimi söylediğinde çok haklışnışsın... Önce, gerçeği öğrenmek gözlerimi açtı, sonra da senden edindiklerim. Bir zamanlar saçtığın tohumlar yeşerdi, gururu silkeleyip attım ve işte karşındayım, çünkü seni her zaman sevdiğimi anladım... Boş yere bir başka mutluluk aramışım, tek mutluluk, tek canlı gerçek senin aşkın. Çocuklarımız ve bizlerin dışında herşey yıkım ve fırtına... Kucakla beni canım Marc'ım, senin kadar seninim.

Yavaş yavaş kocasına yaklaştı, tam kocasının boynuna atılacağı sırada Louise'in neşeli sesi duyuldu:

- Ya ben, beni unutuyor musun baba? Burada ben de varım, farkında mısın... Beni de unutmayın.

- Ah, Marc, kızımız Louise'imiz, nice sabırla, nice akıllıca uğraştı bu mutluluk anı için, bizi kavuşturmak için.

Bir kolu kocasının belinde, bir koluyla da kızını sardı. Küçük Clément babasının kucağındaydı zaten, anne, baba ve iki yavru sarmaş dolaş oldular. İşte aynı ten ve sevgi bağıyla dördü de birleşmişlerdi, tek bir yürek, tek bir soluktular. Yeni eğitim çocuklarını bekleyen bu çıplak, boş sınıfta kucaklaşan dört insanın mutluluğu ne yüceydi. Salvan ve Mignot'nun gözleri dolu dolu oldu.

Sonunda Marc da konuşmaya başladı, yüreği dudaklarının ucundaydı.

- Ah sevgili karıcığım, bana döndüğüne göre demek iyileştin. Biliyordum bunu. Ne kadar yordular seni, gittikçe daha da artan o dini safsatalar, günah çıkarmalar, karanlık manastır köşeleri... O sağlam yapını yıkmak için verdikleri zehiri günden güne arttırıyorlardı. Ama biliyordum, sağlam yapın er-geç kurtaracaktı seni. Kadın olduğunu, anne olduğunu yeniden duyduğun gün sağlığına kavuşacaktın... Evet, haklısın, o yalan ve yanılgılar dolu, toplumumuzun çağlardır acısını çektiği dinden yüreğindeki insan aşkı kurtardı seni.

Ama Geneviève, tedirgin, sıkıntılı titremeye başladı:

- Ah, hayır, hayır sevgili Marc'ım, böyle konuşma! Gerçekten iyileşip iyileşmediğim belli mi? Şüphesiz tamamen iyileşmem imkansız... Kendini ancak Louise'imiz kurtarabilecek. Bana gelince, yanılgılardan bütünüyle yakamı sıyıramam, hep yeniden, gizemli kara düşlere kapılmak korkusuyla yaşayacağım... Sana geldim, senin kollarına sığınmak için, başladığın eseri tamamlaman için. Koru beni, asla birbirimizden ayrılmamamız için ne gerekiyorsa onu yap.

Daha da sokuldular birbirlerine, tek bir insan oldular. Marc için bundan daha büyük bir eser olur muydu, kadını dinin elinden kurtarmak, ona gerçek yerini, kocasının yanındaki hayat arkadaşı yerini kazandırmaktan daha büyük bir eser var mıydı. Kadının kurtuluşu demek erkeğin kurtuluşu demekti, kadının köleliği erkeğin de köleliği demekti.

Bir süredir ortalıkta görünmeyen Louise birden kapıyı açıp bayan Mazeline'le içeri girdi. Mazeline de heyecanlı, gülümsüyordu, koşa koşa gelmişti, soluk soluğaydı.

- Öğretmenimin de sevincimizi paylaşması gerekir anneciğim, beni ne kadar sevdiğini, burda bizlere ne kadar yardım ettiğini bir bilsen!

Geneviève ilerledi ve Öğretmen Mazeline'i sevgiyle kucakladı.

- Biliyorum... Çok teşekkür ederim, uzun süren acılarımız sırasında, bizlere yaptığın iyilikler için çok teşekkür ederim kardeşim.

İyi yürekli bayan Mazeline, gözlerinde yaşlar, gülümsüyordu.

- Teşekkür edecek ne yaptım dostum, asıl ben size teşekkür ederim, bugünkü şu mutluluğumu bana yaşattığınız için.

Şimdi Salvan ve Mignot da gülüyorlardı. Salvan söylev çeker gibi, bir gün önce imzalanan atamalarla ilgili öğretmen Mazeline'e bilgi vermeye başladı. Geneviève haykırdı.

- Demek yeniden Jonville'e dönüyoruz, sahi mi? Ah, Jonville, birbirimizi sevdiğimiz o ıssız, sevimli köy, ne iyi, yeniden oraya gideceğiz, mutlu hayatımız yeniden başlayacak. Bu kasaba hep tedirgin ediyordu beni. Jonville mutluluk kaynağı, umut kaynağı.

Marc geleceğe karşı sonsuz bir güven duymaya başladı, yüreği coşkuyla cesaretle doldu.

-Aşk yuvamıza döndü, bundan böyle güçlüyüz, çok güçlüyüz. Varsın yalan ve haksızlık geçici krallığını sürdürsün, gerçek zafer yine bizimdir, son savaşı biz kazanacağız.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

I.

Ekim ayında Marc, Jonville'deki eski görevine büyük bir mutlulukla başladı. İçindeki fırtınanın yerini şimdi tatlı bir sessizlik almış, Rozan ka-

rarının yorgun umutsuzluğu yerini, yeni bir cesarete, yeni bir umuda terketmişti.

İnsanın ülküleri tamamen gerçekleşmiyordu hiçbir zaman. Kolay ve görkemli bir zaferi düşünmüştü; yanıldığına hayıflanıyordu. İnsanlık treni, bir tiyatro oyunundaki zaman kesitleri gibi hızla akıp gitmiyordu. Adaleti milyonlarca ağzın haykıracağını, suçsuz bir insanın, ülkeyi bütünüyle bir kardeşler ülkesine dönüştüren büyük bir ulusal törenle zindanlardan kurtulacağını sanmak düş kurmak gibi bir şeydi. En küçük, en yasal her ilerleme çağlarca süren savaşlar sonunda kazanılıyordu. İnsanlığın ileriye doğru attığı her adım, kan ve göz yaşlarıyla dolu nice mezarları çiğnemek zorundaydı, nice yiğitler, kuşakların mutluluğu için canlarını vermişlerdi. Gerici, sömürücü güçlere karşı yapılan bu bitmeyen savaşta, kardeş bir insanlığın bütün umutlarının, bütün düşlerinin hemen gerçekleşmesini beklemek düşle avunmak demekti.

Zaten, bu sarp, dikenli gelişme yolunda atılacak yeni adımı iyi saptamak zorunda olduğunu anlamıştı. Akan yıllar, kavgalar, saldırılar, acılar arasında insan, ne kadar ilerlediğini kestiremez. Yenildiğini sanır, oysa uzun yıllar almış, amacına çok yakınlaşmıştır. Rozan'da Simon'un yeniden suçlanması korkunç bir bozgun gibi görünmüştü, ama öte yandan, onu savunanların kazandığı ahlaki zafer de küçümsenecek gibi değildi. Özgür düşünceli, iyi yürekli insanları bir araya getirmişti bu dava, bir uçtan bir uca sağlam bir dayanışma örneği verilmiş, gerçek ve adaletin, geç de olsa, karlarla kaplı da olsa, bir gün yeşerecek tohumları atılmıştı. Gerici güçler, bir süre için daha, geçmişin çürük çatısını, bozuk düzenini, yalan ve cinayetlerle, güçbela kurtarmışlardı. Ama bu çürük yapı, her yandan yediği darbelerle çatırdıyor, yukarıdan aşağı doğru yarılıyordu. Gelecekteki darbelerle, gelecek kuşakların darbeleriyle tamamen çöküp yığılacaktı.

Simon olayından alınacak çok dersler vardı, şimşek gibi ardarda çakan gerçekler halkı aydınlatacaktı elbette. Böyle ilginç bir örneğe ender rastlanabilirdi: Bütün egemen çevreler, zavallı suçsuz bir insanı ezmek için birleşmişlerdi. Simon'un suçsuzluğunun ortaya çıkması işlerine gelmezdi, çünkü, din adamları, askerler, yargıçlar ve yöneticiler arasındaki sömürücü işbirliği tehlikeye girerdi, insanlığı yalanlarla, olağanüstü çirkefleriyle uyutamaz, halkı gırtlağına dek çamura saplayamazlardı. Simon olayıyla halk iki kampa ayrılmıştı. Bir yanda çürümüş, er geç yıkılmak zorunda, güdük ve zorba bir topluluk, bir yanda geleceğin, tutsaklıktan kurtulmuş,

özgür düşünceli, gerçek, adalet ve barışa susamış genç kuşağı vardı. Simon'un suçsuzluğunun ispatlanması; gerici geçmişin tepelenmesi, mutlu bir geleceğin en sade insanların gözlerine ışık ışık doğmasıydı. Her devrimci baltanın bir izi kalır, her atılım ulusu kurtuluşa götürür. Simon olayı da bir kaç ayda, halkın kurtuluşu, adaletin gerçekleşmesi yönünden, yüz yıllık ateşli politikadan daha etkili bir sonuç doğurabilirdi. Olaylar her zaman hep istenilen doğrultuda gelişecek değildi, savaşçıların yüreği, başladıkları eserin yarım kaldığını görüp kanayacaktı.

Ama hayat bitmemişti, devam ediyoru, hâlâ savaşmak, her zaman savaşmak gerekiyordu. Bir adım atılmıştı, öteki adımlar kararlaştırılmalıydı şimdi. Günbegün, acılar, karanlıklar içinde, mücadeleci insana düşen görev yeniden kan ve göz yaşları dökmek, zafer armağanını düşünmeden, karış karış kazandığı alan içinde savaşını sürdürmekti. Marc da, Simon'un yasal olarak suçsuzluğunun bütünüyle saptanmasından, bütün bir halkın onuruna kavuşmasından umudunu kesmiş, son sözü zamana bırakmıştı. Tutkuların gemi azıya aldığı bir anda Simon meselesini ortaya atmak hiçbir yarar sağlamayacak, kara çalma kampanyası yeniden başlayacak, çoğunluğun kayıtsızlığından yararlananlar, dinsiz-imansızın, bozguncunun kafasını ezelim naralarını atacaklardı. Yargıtaydan yeni bir bozma kararı alabilmek, ülkenin tarihinden bu iğrenç sayfayı koparıp atabilmek için, olayda parmağı olan kişilerin ölmesini, partilerin değişmesini, uygun siyasal ortamın gelmesini beklemek gerekecekti. David ve Simon da aynı düşüncede görünüyorlar, Pirenelerdeki ıssız vadide mermer üretimiyle uğraşarak uygun ortamı kolluyorlardı. Henüz şartlar ellerini kollarını bağlıyordu, harekete geçmek, hiçbir yarar sağlayamadığı gibi, tehlikeli sonuçlar da doğurabilirdi. Ve bu bekleyiş içinde Marc, kendini yine görevine verdi, kitlelerin gerçek kurtuluş yolunun öğretim ve eğitimden geçtiği inancındaydı, adalete giden yolu, ancak, bilimin ışık tuttuğu bir gerçek hazırlayabilirdi. Nitekim bazı ilerlemeler vardı ve bu ilerlemeyi eğitime borçluydu. Bilgi kafalara sürekli ışık tuttuğu takdirde, şimdi yetiştirdiği çocukların çocukları, biraz daha adalete, gerçeğe saygı duyacaklar, ama onların da çocukları, daha sonraki kuşaklar, yalan ve yanılgılardan tamamen kurtulacak, haksızlıkları onaracak, suçsuz insanı onuruna kavuşturacaktı. Fransa'nın gırtlağına kadar gömüldüğü bataklıktan kurtulup, özlediği, özgür, kurtarıcı, adil bir ülke haline gelebilmesi için nice kuşakların gerekli olduğuna iyice inanmış, bu yüzden de coşkusunun yerini sabır ve sessizlik al-

mıştı.

Gerçek, gerçek! Şimdi gerçeği her zamankinden daha büyük bir tutkuyla seviyordu. Bir zamanlar soluduğu hava gibiydi gerçek, onsuz yaşayamıyordu, ondan uzak kaldığı anlarda korkunç bir sıkıntı duyuyor, içinde büyük bir hüzün uyanıyordu. Ve şimdi, gerçeğin yenildiğini, tıpkı bir ölü gibi cansız, yalanın kuytularına gömüldüğünü görüp onu daha çok sevmeye, ona daha büyük bir tutkuyla bağlanmaya başladı. Onsuz yaşayamazdı, yerin altına gömseler bile yeri yerinden oynatırdı gerçek için. Yürüyordu, durmadan, dinlenmeden, aydın amacına doğru ilerliyordu gerçek, kimseler durduramazdı. Suçluların sevincini, rahatlığını, onların gerçeği yok ettiklerini sanıp bayram edişlerini gördükçe bıyık altından gülüyordu. Zamanı gelince adalet yıldırım gibi çarpacak, kül edecekti onları. Gerçeğin, alnı defne dallarıyla süslü, başı dik, yanında yürüdüğünü görüyordu, işte Marc'a gönül rahatlığı kazandıran da buydu, kendini sevgili görevine verip uslu uslu adalet şimşeğinin çakacağı günü bekliyordu.

Simon davasının korkunç görüntüsü gerçeğe olan inancını bir kat daha arttırmış, güvenini perçinlemişti. Bir zamanlar burjuvaziyi yalnızca suçluyordu. Özgür bir sınıf, ülkeyi yağmalamak, mutluluğu sürdürmek için gericilerin safına geçti, özgür düşünceliler en azgın dinci kesildi, diyordu. Zaman ne kadar haklı olduğunu göstermişti, burjuvazi iğrenç eserini koymuştu ortaya, alçak, yalancı, zorba bir sınıf olduğunu ispatlamıştı. Halkın yavaş yavaş uyanışından ödü kopanlar milyonlarına kimse dokunması diye her türlü suçu işliyor, suçsuz insanları zindanlara attırıyordu. Her zamankinden daha çok inanıyordu şimdi, burjuvazi çürümüş, kokuşmuş bir sınıftı, ulus kendini kurtarmak istiyorsa her şeyden önce bu kokuşmuş burjuvazinin beynine inmeliydi, inecekti de. Tek kurtuluş halktı, bu yeni güç, bu yeni kaynaktı, insan, emekti. Durmadan yenilenen genç kuşakların artık seslerini yükseltmeye başladıklarını seziyordu. Onlar, gerçek, adalet ve mutluluk taşıyorlardı.

Görevinin yüceliğini bir kez daha anlıyordu, kurtuluş yalnız köy öğretmeninin, ilkokul öğretmeninin ellerindeydi, yarının eseri köy öğretmenlerinin bu elleri üzerinde yükselecekti. Dinin yalan ve yanılgılarını onlar yok edecek, bilime dayalı gerçeği onlar duyuracak, mutluluğu onlar taşıyacaktı. Geleceğin Fransa'sı yoksul kulübelerin derinliğinden, köylerden fışkıracaktı, köylerde çalışmak, gericiliği, yalan ve yanılgıları köylerde yok etmek gerekiyordu.

Marc hemen görevine verdi kendini, Jauffre denen çıkarcı öğretmenin yaptığı kötülükleri bir an önce kazımalı, köyü, papaz Cognasse'ın etkisinden kurtarmalıydı. Ama ilk günler, barışan iki sevgilinin, evliliklerinin mutlu zamanlarını hatırlamakla geçti, birbirlerini delice sevdikleri ilk evlerine, eski sade yuvalarına, Jonville'e dönmüşlerdi. On altı uzun yıl geçmişti aradan, ama daha dün bırakmışlar gibiydi her şey, okul yine, arkasındaki küçük öğretmen evi ve bahçesiyle, eski küçük okuldu. Yalnızca bir badana yapmakla yetindiler, Geneviève'in büyük temizliği sayesinde şimdi her yan hemen hemen iyice aklanıp paklanmıştı. Her köşesi anılarla doluydu; Geneviève durmadan Marc'a sesleniyordu:

- Ah, Marc, sınıfa astığın yararlı böcekler tablosuna bak, hâlâ yerinde... Ya benim astığım şapkalıklar...

Marc, Geneviève'in yanına koşuyor, bir zamanlar kendi elleriyle yaptıkları şeyleri sevgiyle seyrediyorlardı.

- Gel, gel bak!.. Ağacın üstüne çakıyla kazıdığın tarihe bak. Hatırlıyor musun, Louise'in doğum günü... Tavandaki yarığı da hatırlıyorsun değil mi, yattığımızda o yarığa bakıp nasıl gülerdik, yıldızlar bizi gözetliyor, gülümsüyor, derdik.

Küçük bahçede dolaşıyor, sevinçle haykırıyorlardı.

Hey, yaşlı incir ağacımız bıraktığımız gibi... Yazık, çileklerden eser kalmamış, kuzu kulaklarıyla dolmuş burası, yeniden dikmemiz gerekecek... Pompayı değiştirmişler, zararı yok, bu da işimizi görebilir... Bak, bak, ormanın altındaki sıraya! Gel yine şöyle bir oturup eski günlerdeki gibi kucaklaşalım, eski öpücüklerimizi yenileriyle kutlayalım.

Oturup sarmaş dolaş, gözlerinde sevinç yaşları, mutlu günlerini tattılar. Bu dost çevre güçlerine güç katıyor, her şey zaferi müjdeliyordu.

Jonville'e gelişlerinden kısa bir süre sonra Louise'den ayrılmak zorunda kaldılar. Louise, Fontenay öğretmen okulunun sınavını kazanmıştı, babasını taparcasına seven kız, tıpkı babası gibi basit bir köy öğretmeni olmak için Fontenay'ye koşmuştu. Louise'den ayrılmak kolay değildi elbette, baba ve anne üzgün, küçük Clément'larıyla yalnız kalmışlardı. Kızlarından kalan boşluğu doldurmak için üç kişi daha bir sıkı sokulmuşlardı birbirlerine. Nasıl olsa Clément'ları yanlarındaydı, şimdiden adam gibi konuşup akıllıca sorular sormaya başlamıştı, anne, baba, çocuklarındaki uyanışı ilgiyle izliyorlardı. Marc, karısıyla konuşup onu kız okuluna öğretmen yapmaya razı etti, sonra gidip Salvan'a durumu anlattı, Salvan da

Le Brazer'ye rica etti. Le Brazer hemen atamayı imzaladı. Geneviève'in öğrenimi öğretmenlik yapmasına elveriyordu zaten, nitekim, Jonville'e ilk gelişlerinde de karısı, Mazeline'in yönetimindeki kızlar okulunda öğretmenlik yapmıştı. Jauffre ve karısı yükselmiş, köyden kende kapağı atmışlar, kızlar okulu öğretmensiz kalmıştı. Her iki okulu da karı koca Froment'lara bırakmak Le Brazer'nin arayıp da bulamadığı şeydi, karı, kız çocukları, koca erkek çocukları okutacak, yönetimde istenen birlik gerçekleşecekti. Marc'a gelince, bu onun da işine geliyordu, köyün öğretimi tek bir elde birleşecek, aynı eserin oluşmasında, ileriye doğru atılan adımlarda işbirliği sağlanacaktı. Hem böylesi daha iyi değil miydi? Gerçi Geneviève yönünden endişe edecek bir yan kalmamıştı, ama olsun, yeni görevi karısının olgunlaşmasını, akıl esenliğine kavuşmasını çabuklaştıracak, öğretmen Geneviève kendini daha bir eğitime verecek, yarının, akıllı, duyarlı eşlerini, annelerini yetiştirecekti. Bütün inançları, bütün sevgileriyle kendilerini aynı göreve, yarının mutlu kuşaklarına vermek karı koca arasındaki bağı daha da güçlendirmez miydi? Atama belgesini aldıklarında ikisi de deliler gibi sevindiler, tek bir yürek, tek bir kafa kesilmişlerdi sanki.

Ah, bir zamanlar nice sevdiği Jonville'i ne acınacak durumda bulmuştu Marc. Öğretmen olarak korkunç Cognasse'la ilk mücadelelerini, savaşı nasıl kazandığını düşündü. Belediye başkanı Martineau gerçi okuma yazma bilmeyen biriydi ama, kadınları aldatan, hiçbir iş görmeden tembel tembel yaşayan din adamlarından iğrenmişti hep, Marc, belediye başkanını da kazanmış, ikisi birlikte, köyü dini etkilerden ayıklamışlardı: Öğretmen kilise törenlerinde ilahi okumuyor, kilisenin çanlarını çalmıyor, öğrencilerini dini toplantılara götürmüyordu. Belediye başkanı, belediye meclisi tutuculuktan sıyrılmış, okula önem ve öncelik verir hale gelmişlerdi. Kısa zamanda Marc, öğrenciler ve öğrenci baba ve annelerini yetiştirmiş, aynı zamanda yazmanlığını yaptığı belediye üstüne ağırlığını koymuş, köy, geleceğe doğru mutlu adımlarla yürümeye başlamıştı. Ama ordan ayrılıp kasabada öğretmenliğe başlayınca, belediye başkanı da dinci öğretmene karşı direnememiş, köy, Kilisenin kucağına düşmüş, sağlam bir dayanaktan yoksun Martineau teslim bayrağını çekmişti. Bütün köylüler gibi belediye başkanı da ileri gitmesini sevmiyordu, güçlü kimse ondan yanaydı. Jauffre'un yükselmekten başka amacı yoktu, çıkarı dincilerle birlik olmasındaydı, bu yüzden de kilisede ilahiler okuyor, tören çanlarını

çalıyor, Kudas törenine katılıyor, papaz Cognasse'a şirin görünmek için yapmadığını bırakmıyordu. Böylece rahip Cognasse yavaş yavaş köyün tek efendisi olmuş, belediye başkanı ve belediye meclisini buyruğu altına almıştı. En çok memnun olan da pazar törenlerine bayramlık giysileriyle katılıp boy göstermeyi pek seven, başkanın güzel karısıydı. Jonville'in şu hali bay Salvan'ın da tekrarlayıp durduğu gerçeği pek güzel göstermiyor muydu: Öğretmen iyiyse okul da iyi, okul iyiyse köy de iyidir. İşte bir kaç yıl içinde bir zamanların mutlu Jonville'i örümcek yuvası halini almıştı, Jonville hızla gerilemiş, toplumsal hayata inme inmişti ve bunlar, belediye başkanı ve meclis üyelerini din adamına yem eden köy öğretmeni Jauffre'un marifetiydi.

Köyün on altı yılı işte böyle geçmişti. Sonuç tam yıkımdı. Kafa ve ahlakın yıkıldığı yerde ekonomik bir gelişme de olamaz. Din bir yeri boyunduruğu altına almışsa orası artık ölmüş demektir. Bilgisizlik, yalan ve yanılgı, saflık, sonunda insanı güçsüz bırakır. Kişi Tanrının elinde oyuncaksa gelişmek için didinmek neye yarar? Tanrı her şeyin hakkından gelir, soluğunu her şeye üfler. Dünyanın boş olduğunu, hiç olduğunu kafaya yerleştiren bir din insanı budala, kayıtsız hale getirir, kişi kendisini tamamen Tanrının kollarına bırakıp dünya nimetlerinden, dünya olaylarından elini eteğini çeker, toprağını doğru dürüst işlemez, tembellik ve kıtlık başlar. Jauffre köy çocuklarını gırtlağına kadar evliya hikayeleri ve dini kurallar, dualarla doldurmuştu. Aileler her yeni bilgiye, bilime şüpheyle bakıyordu. Bilmiyorlar, bilmek de istemiyorlardı. Tarlalar verimsizdi, bazı ürünler yetiştirilmez olmuştu, köylü tarlalarına özen göstermiyordu. Bilinmeyen, horlanan bir hayatın Tanrısının boyunduruğunda, güneşin kızgın sıcaklığında, köy gittikçe yoksullaşıyor, çölleşiyordu. Din adamı Cognasse'ın, başkan Martineau'yu kandırıp köyü Kanlı Yürek tarikatına adadığı günden sonra yıkım daha da artmıştı. Ne görkemli bir törendi! Köy öğretmeni, ortasına kanlı bir yürek işlenmiş Fransız bayrağını taşıyor, dört yandan koşup gelen kara cübbeliler, bayramlık elbiselerini kuşanan güzel köylü kadınlar arasında koşuşturup duruyorlardı. Kasabanın, kentin kahramanları en gösterişli giyimlerle boy göstermekten geri kalmamışlardı. O günden bugüne köylüler hâlâ ermiş Kanlı Yürek'in hünerini bekliyorlardı. Kanlı Yürek kutsal soluğunu üfleyip tarlaları, bahçeleri doludan korusa, gökten bol bol yağmur indirseydi de şöyle tatlı bir hasat yapsalardı! Jonville halkı biraz daha budalalaşmıştı, uykulu bir bekleyiş içindeydi-

ler, yavaş yavaş can veriyorlardı, kendiliklerinden hiçbir şey yapamayacak, kollarını bile kaldıramayacak hale gelmişlerdi.

Marc ilk günlerini, Geneviève'i de yanına alıp köyü dolaşmakla geçirdi. Jonville tam acınacak bir durumdaydı, tarlalar ota kesmiş, bakımsız, yollar alabildiğine bozuktu. Bir sabah, dört kilometre kadar yürüyüp komşu köye, Moreux'ye uzandı. Mignot hala yerleşme hazırlıkları içindeydi, okul hazin, köy yoksuldu. Marc gibi Mignot da köyün düştüğü yoksulluktan yakınıyordu:

- Cognasse olacak korkunç papaz burayı ne hale getirmiş, anlatamam dostum! Jonville yine ayakta durabiliyor biraz. Ama burası, tam yıkılmış. Köy küçük, iki yüz nüfuslu, halk bir rahip tutamayacak kadar cimri, bu yüzden de Cognasse ortalığı dehşete boğmuş, kırıp geçirmiş. Chagnat olacak öğretmen, papaz bozuntusu da, Congasse'la işbirliği yapmış, belediye başkanı şişko Saleur'ün ağzına gem vurmuşlar. Zaten Saleur de hayatından memnun, yeniden seçilmekten başka düşündüğü yok, belediye işlerini Chagnat'nın sırtına yıkıp yan gelmiş yatıyor. Aslında papazlardan hiç hoşlanmadığı halde papaz dualarını da kaçırmıyor. Öyle ya, cüzdanı dolu, öküz ticaretinden vuracağını vurmuş, ense kulak yerinde, geride ne kalıyor, kiliseye gidip boy göstermek, çalım satmak... Ah, ah, Férou'nun ıstırabını bu köyü görünce daha iyi anladım.

Marc ürperdi, başına bir kurşun sıkılıp öldürülen zavallı Férou'nun anısıyla yüreği parça parçaydı.

- Evet, köye girdiğimde, Férou'yu karşıma dikilir gibi gördüm. Zavallı, küçük maaşıyla sürünüyordu burada. Karısı, kızları, aç çıplak, yoksulluk içinde kıvranıyordu. Bir yığın bilgisiz insan, rahatları yerinde, dar gelirli öğretmene bakıp bıyık altından gülüyor, Férou'yu horluyorlardı. Ne kadar zor. Köyde tek kafası işleyen, tek okumuş, tek aydın insan olup yoksulluk içinde kıvranmak! Bütün bunlar kahrediyordu Férou'yu. Oysa Chagnat, Férou gibi mi? Adamın cebi para görüyor, yan gelirleri var, elbette belediye başkanını avuçlarına alacak. Köylü nesine gerek Chagnat'nın, kendi çıkarına, rahatına bakıyor.

- Yalnız Chagnat mı, köylülerin hepsi öyle, toprak ne verirse onunla yetiniyor, yan gelip yatıyorlar, kendilerinden başkasını düşündükleri yok. Üretimi de akıllıca yapsalar bari, ne gezer. Rahip Cognasse'la takışmaları da zaten çıkar kavgası yüzünden. Papazın köylüden aldığı parayı hak edecek kadar çalışmadığından, kiliseye düzenli gelmediğinden şikayetçiler.

Chagnat üç kağıtçılığı sayesinde papazla köylünün arasını biraz bulabilmiş. Ya, Kanlı Yürek Tarikatının yediği haltlar? Aklın almayacağı kadar garip... Sonuç yürekler acısı, okul ben geldiğimde tam bir ahır gibiydi, köyün bütün hayvanlarını Chagnat okuldan geçiriyormuş sanki. Bir kadın tuttum da, ikimiz ancak temizleyebildik.

Geneviève dalgındı, gözleri anılar içinde yitip gitmiş gibiydi.

- Ah zavallı Férou! Yazık, ne ona, ne çoluk çocuğuna bir iyiliğim dokunmadı. Bunu anlamak şimdi ne kadar üzüyor beni. Bunca acıyı, bunca yıkımı nasıl onarmalı bilmem! Henüz sayıca çok azız, öyle anlar oluyor ki kendimi umutsuzluğa kaptırıyorum.

Sonra birden dalgınlığından uyanıp, gülümseyen bir yüzle kocasına sarıldı.

Evet, öyle canım Marc'ım, sakın azarlama beni. Senin gibi korkusuz bir insan olmam için daha çok beklemem gerekiyor, kendimi yetiştirmem gerekiyor... Çalışacağız ve sonunda biz kazanacağız, buna şüphem yok.

Mignot genç evlileri konuşa konuşa uğurlayayım derken, farkına varmadan Jonville'e dek gelmişti. Yolun kıyısında koca bir yapı yükseliyordu. Burası, Kanlı Yürek Tarikatının kuruluşu sırasında köylüye söz verilen atölyeydi, Beaumont'daki Bon Pasteur köyde bir şubesini açmıştı. Böyle bir işyerinin sağlayacağı yarar göklere çıkarılmıştı. Köyün bütün kızları bu işyerinde çalışıp yetişeceklerdi, bundan böyle tek bir aylak, tek bir tembel kız kalmayacaktı. Bon Pasteur'ün atölyesi sayesinde, ilerde köy bir sanayi merkezi halini alacaktı. Bon Pasteur özellikle, Paris'in büyük mağazalarının sattığı etekler, kadın don ve gömlekleri, kadın iç çamaşırları yapıyordu. On kadar rahibenin yönettiği bu kuruluş iki yüz işçi kız çalıştırıyordu. Bu zavallılar sabahtan akşama kadar, yoksul düşlerine giren zengin hanımların elbiselerini hazırlamak için göz nuru döküyorlardı. Göz nuru döken yalnız iki kişi miydi, Bon Pasteur'ün, Fransa'nın her yerinde şubeleri vardı, atölyelerinde elli bine yakın işçi çalışıyor, bu düşük ücretli, doğru dürüst beslenemeyen, alabildiğine horlanan kızlar kuruluşa milyonlarca lira kazandırıyorlardı. Jonville'de de çok geçmeden düş kırıklığı başlamıştı, verilen güzel sözlerin hepsi havada kalmıştı. Bon Pasteur'ün atölyesi, köyün en son direncini de yalayıp yutan bir kuyuyu andırıyordu. Çiftçilerin kızlarını, oturduğu yerde, hanım hanımcık çalışacaksın diye kandırıp işe almışlar, ama çok geçmeden gerçek ortaya çıkmış, pişmanlıklar başlamıştı. Kışın odunsuz, yazın uykusuz, davul gibi bir kafa, boş bir

mideyle, saatlerce kıpırdamadan çalışmak hepsini canından bezdirmişti. Bu atelye tıpkı bir zindan gibiydi, yardım severlik adı altında kadın korkunç bir şekilde sömürülüyor, sağılıyordu. Bütün amaç kadını en çok yarar, en çok para sağlayacak şekilde kullanmaktı.

Rezilliklerin ardı arkası kesilmiyordu bu atelyede, kızın biri, soğuk ve açlık yüzünden ölüm derecesine gelmişti, bir diğer kız yarı deli haldeydi, bir diğeri, yıllarca en ağır işlerde çalıştırılmasına dayanamayıp sonunda karşı durduğu için beş kuruş verilmeden işten atılmıştı.

Marc yolun üstünde durup, tıpkı bir cezaevini seyreder gibi sessiz sessiz bu koca atölyeye baktı. Mutlu, verimli bir çalışmanın söz verildiği bu koca yapıda nice genç kız tükeniyordu. Söylendi:

- İşte Kilisenin bir marifeti daha, çağdaş isterlere uymasını nasıl da biliyor, bizi bizim silahlarımızla vuruyor. Üreten de o, satan da, elbiseden tut da içkiye kadar, el atmadığı, satmadığı hiçbir şey yok. El emeğini hemen hemen bedavadan sağlayıp, mücadele gücünden yoksul küçük üreticilerin canına okuyor. Milyonlar kara sandıklara doluyor, bizi yalayıp yutmayı, yok etmeyi amaçlayan savaşı besliyor, Kilisenin elindeki milyonlara yeni milyonlar ekliyor, bu büyük paralar sayesinde gericilik halkı daha bir kolay karanlığa boğuyor.

Geneviève ve Mignot sessiz sessiz dinliyorlardı Marc'ı. Akşamın büyük durgunluğunda tedirgin bir sessizlik saltanat sürüyor, batan güneş, bu soğuk kara yüzlü Bon Pasteur atelyesini kızıl renge boyuyordu.

Marc devam etti:

- İşte şimdi ben de kara kara söylenmeye, umutsuzluğa düşmeye başladım. Doğru, hâlâ güçlü bu dinciler. Ama biz de güçlüyüz, onların kitabı varsa bizim de kitabımız var. Küçük ilköğretim kitabımız, sonunda, gerçeği öğretip savaşı kazanacak, çağlar boyu saltanat süren yalan ve yanılgıların kökünü kazıyacak. Gücümüzün kaynağı burda, anlıyorsun değil mi Mignot. Yapmadıklarını bırakmasınlar bakalım, köye yıkımlarını taşıya dursunlar, halkı geriye götüre dursunlar, yaptıkları yanlarına kalmayacak. Hele biz işe yeniden bir koyulalım, bilgiyi üstün kılalım, bak nasıl yitirdiğimizi yeniden kazanacağız, yeniden ilerlemeye başlayacağız. Barış ve mutluluk kenti ergeç kurulacak. Bütün öteki zindanları gibi bu zindanlarının, Bon Pasteur denen atölyelerin de tavanı başlarına yıkılacak. Kanlı Yürek tarikatları da eski Phallus'un, yer yüzünden kalkan dinlerin yanını boylayacak. Anlıyorsunuz değil mi Mignot. Yetiştirdiğimiz her öğrenci a-

dalet yapısına bir taş daha koyacak. İş başına, iş başına dostlarım, savaşı yüzde yüz bizler kazanacağız, karşılaştığımız güçlükler, acılar ne kadar yaman olursa olsun, zafer bizimdir.

Akşamın sessizliğinde söylenen bu inanç çığlığı köyün üstünde kanat vurup dolandı, loş akşam saatleinde söylenen bu sözler, mutlu bir yeni günü, ışıklı bir günü müjdeliyordu. Mignot, yüreği güvenle dolu Moreux'ye döndü, Marc ve Geneviève Jonville'deki eserlerine bir an önce başlamak için evlerinin yolunu tuttular.

Marc'ı bekleyen yeni görev, büyük bir çaba ve sabır isteyen bir görevdi. Aklı yeniden egemen kılıp, belediye başkanı ve belediye meclisini Cognasse'ın elinden söküp almak gerekiyordu. Köye Marc'ın geldiğini duyunca Cognasse'ın kılı kıpırdamamıştı. Ne kızmış, ne korkmuştu, küçümseyen bir tavırla, omuzlarını silkmekle yetinmişti. Her yerde, yenik, onursuz, adı lekeli adamın, altı aydan fazla Jonville'de kalamayacağını söylüyordu. Zaten neden Jonville'e göndermişlerdi, gırtlağına çökmek için, tokadı hemen değil de yavaş yavaş atacaklardı. Ama aslında Cognasse tedirgin görünüyordu, hasmını tanıyordu, gerçeğe delice aşık olan bu sessiz öğretmenin ne kadar güçlü bir insan olduğunu biliyordu, tehlikenin farkındaydı, elinden geldiğince dikkatli ve soğukkanlı olmaya çalışıyordu. Hayli usta bir politika izlemeye başladı. Hasmını Tanrısına havale etmişti. Hatta, yaşlandıkça daha bir korkunçlaşan hizmetçisi Palymre bir gün, yeni öğretmenin, Maillebois'da, öğrencilerinin önünde tükürmek için, kiliseden kutsal ekmekleri çaldığını söylemiş, bunu duyan Cognasse herkesin yanında Palmyre'i haşlamıştı. Marc'ın buyruğunda bir şeytan olduğu, o çağırdığında duvardan çıktığı da söyleniyormuş ama bu hikayeler henüz ispatlanmamış. Ne var ki kapalı kapıların ardında papazla hizmetçi iyi anlaşıyorlardı, ikisi de olağanüstü haşin ve cimriydiler, biri dua okuyor, öteki öfkeleniyordu. Köyde saltanatını sürdürmek, okulu ve öğretmeni yere sermek için rahip Cognasse gizli ve amansız bir savaşa girişti:

Marc'a gelince, kilise yokmuş gibi davranıyordu. Belediye başkanı ve belediye meclisini kazanmanın tek yolu vardı, aklı ve bilgiyi üstün kılmak, halkı dini dogmaların boyunduruğundan kurtarmak. Onun istediği, okulu bir kardeşlik yuvası yapmaktı, yarının mutlu toplumu okuldan doğmalı , okul yaşama gücü ve sevinciyle dolup taşmalıydı. Sınıfına kapanıp kendini öğretim ve eğitim görevine verdi, insanları, yürekleri ve beyinleri yeniden yarattığı gün gerçek ve iyilik savaşı kazanacaktı. İnancını ve gücünü hep

aynı kaynaktan alıyordu. Belediyedeki yazmanlık görevine başladığında başkan Martineau'ya gizlice bazı öğütler vermekle yetindi. Martineau da Marc yeniden köye dönünce çok sevinmişti. Chagnat köyü terkedince ilahi korosu kalmamış, Cognasse ister istemez şarkılı töreni kaldırmış, bu da başkanın güzel karısını çok kızdırmıştı, hıncını kocasından aldı. Kilisenin bozuk saatıyla ilgili eski tartışma yeniden patlak verdi ve belediye meclisi, köye yeni bir saat almak için üç yüz franklık bir ödenek kararı aldığı gün herkes, Jonville'de bir şeylerin değişmeye başladığını anladı. Madem kilisenin hurda saati gerçek saati göstermiyordu, o halde köye yeni bir saat gerekliydi... Köylü bu konuda birbirleriyle şakalaşıyordu bile: Zamanı kilise değil belediye saptayacaktı artık. Marc sessiz soluksuz çalışmasını sürdürüyor, çabuk kazanılmış bir zzafer hayaline kapılmıyordu, yitirdiği alanı yeniden kazanmasının yıllara bağlı olduğunu biliyordu. Her doğan gün bir şeyler getirecek, her sabah ışığı mutlu geleceğin tohumlarını yeşertecek, her batan gün bencillikleri, uyuşuklukları kendiyle birlikte alıp götürecek, bir zamanlar inanmayan bu köylüler sonunda gerçeğe kapılarını açacak, aradıkları sağlık, umut ve barış kaynağına kavuşacaklardı.

Marc ve Geneviève, mutluluk ve alın teri dolu yıllar geçirdiler. Hele de Marc, şimdiye kadar kendini hiç bu kadar güçlü ve yürekli duymamıştı. Karısı dönmüş, iki yürek, iki kafa birleşmiş tek bir beden olmuş, eseri ve yaşamı birbirlerini bütünlemiş, gücü tazelenmişti. Bir zamanlar nice çelişkilerin acısını duymuştu, başkalarına gerçeği öğreteceğim derken evde karısını, sevgili karısını, çocuklarının annesini kendi inançlarına döndüremiyordu. Başkalarını yalan ve yanılgılardan kurtarmak için çırpınırken, evinde yalan ve yanılgılara boyun eğiyordu. Oysa artık söz konusu değildi bunlar, yuvasında bütünleşmişti, karısı inançlarını bölüşüyordu. Her biri, kendi kanılarında özgür iki insanın, karı kocanın aynı inançta birleşmesi ne güzel, ne mutlu bir olaydı! Geneviève'in zaman zaman güçsüzlükler gösterdiğine tanık olduğunda, ona yardım ediyor ama pek de fazla karışmıyordu, geçmişinden doğan bunalımlarını kendisinin çözümlemesini istiyordu. Her akşam, okullar dağılıp da öğrenciler evlerine döndükleri zaman, iki öğretmen, daracık öğretmen evlerine kapanıyor, kendilerine emanet edilen köy çocuklarının öğrenim gücünü tartışıyor, sonuçlar çıkarıyor, geçen güne dayanarak ertesi günü kararlaştırıyorlardı, ama yine de, karı kocanın eğitim programları birbirinden ayrı nitelikler, özellikler taşıyordu. Geneviève, kadın olarak daha bir duygusaldı, kitaplara bağlı kal-

mak istemiyordu, amacı, akıl ve aşkın gücüyle, kölelikten kurtulmuş samimi ve mutlu kızlar yetiştirmekti, yanlış kitaplar onları, yalnızlığa, kendini beğenmişliğe sürükleyebilirdi. Marc'a gelince, onun ülküleri daha ötelere gidiyordu; kız ve erkek öğrencileri aynı toplumsal birlik içinde, aynı bilgilerle donatmak isterdi. Geneviève olsun, Marc olsun, kız ve erkek öğrencilerin bir arada eğitim gördükleri bir okulda öğretmenlik yapamadıklarına ne kadar üzülüyorlardı. İki yüz bilmem kaç nüfuslu Moreux Köyündeki Mignot'nun durumuna gıpta ediyorlardı. Bir düzine kız, bir düzine erkek öğrenci ya var ya yoktu, bu yüzden de Moreux tekli egitimi uyguluyordu. Oysa, sekiz yüz nüfuslu Jonville'de otuz kız ve o kadar da erkek öğrenci vardı. Tek bir okulda birleşebilseler, Marc başöğretmen, karısı Geneviève öğretmen, kız ve erkek öğrencileri aynı çatı altında, aynı sıralarda yan yana toplayabilseler ne güzel olurdu. İşte, okul dağıldıktan sonra bir araya gelen karı koca günün eleştirileriyle bunu gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Kızlar erkekler, karı koca öğretmenlerin elinde, sanki bir aileymiş gibi birbirlerini bütünlemeliydiler. En doğrusu da buydu Marc'a göre, kız öğrenciler, erkek öğrenciler, hayatın çıraklık dönemini okulda geçireceklerdi. Jonville'de sanki Marc başöğretmen, Geneviève, onun buyruğundaki bir öğretmen olmalıydı, bak o zaman ne tatlı sonuçlar sağlarlardı. Oysa bir duvar, yalnızca bir duvardı iki sınıfı ayıran, bu duvarı yıkabilselerdi, iki ayrı sınıfı tek bir sınıf yapabilselerdi, erkek öğretmen erkekçe gücünü, kadın öğretmen kadınca sevgisini koyup küçük bir dünya yaratabilselerdi! Aynı kafayı, aynı yüreği taşıyan, geleceğin eşlerine daha bir verebilselerdi kendilerini!

Marc, kasabada on beş yıl sürdürdüğü eseri başından aldı. Burda öğrenci sayısı Maillebois'dakinden daha azdı. Ama az sayıda öğrenciyle tam bir aile içindeymiş gibi çalışabiliyor, çocuklarla kendi çocuklarıymış gibi daha yakından ilgilenebiliyordu. Öğrenci sayısının ne önemi vardı, yirmi çocuk da yeterdi, adam gibi yetişen yirmi çocuk köyünü kurtarabilirdi. Önemli olan Fransa'nın bütün köylerindeki öğretmenlerin de kendisi gibi düşünüp, kendisi gibi davranmalarıydı. Her köy yirmi adam yetiştirse adalet kurtulur, ülke kurtulur, dünya kurtulurdu. Le Brazer'nin yeni atadığı ilköğretim müfettişi M. Mauroy da ilerici bir arkadaştı, gizli gizli bazı öğütler veriyordu Marc'a. Bu köy küçük bir yer, göze batmaz, burda dikkati çekmezsin, dilediğin gibi inandığın yolda yürü, diyordu. Böyle bir ilköğretim müfettişiyle çalışmak ne mutluluktu!

Marc, okulda ne kadar dini ikona, resim, tablo varsa indirdi, doğa üstü, savaşçı, yakıp yıkıcı güçleri öğen, kitapmış, resimmiş hepsini çöp sepetine attı. Yağmayı, kaba gücü, savaşı, mucizeleri çocuğun kafasına sokmak, vahşeti yurtseverlik şeklinde tanıtmak cinayetten beterdi. Böyle bir eğitimden ilerici bir toplum değil, haksızlık, hırsızlık, yoksulluk, barbarlık dolu, beyni yıkanmışlar çetesi doğabilirdi. Jonville öğretmeninin arzusu, öğrencilerine çalışma, barış ve adaleti öğretmekti, dünyayı yöneten aklın, insanlar arasında kardeşliği gerçekleştiren adaletin yolunu göstermekti. Savaşçı çağların eski zorbalığı, yerini, bütün halkların mutluluk için dayanışmalarına bırakmıştı. Sınıfını, geçmişin kötülüklerini öğen simgelerden ayıkladıktan sonra özellikle yurttaşlık hukukuna önem verdi. Öğrencilerini, ülkesini tanıyan, onu seven, ona hizmet edebilen yurttaşlar olarak yetiştirmek istiyordu. Ülkesini seven bir yurttaş onun çağ dışı kalmasına katlanamazdı. Fransa dünyayı artık silahla değil, özgürlük, gerçek ve adalet yüklü akıl gücüyle kazanabilirdi. Bütün ulusları tutsaklıktan kurtarıp, kendisinin de içinde yer alacağı özgür ve kardeş bir halklar birliği kurmalıydı.

Bu ana düşünce çemberinde, ders programlarını uyguluyordu, hayli yüklüydü bu programlar, ama asla tamamını gerçekleştirmek gibi bir çabası yoktu. Uzun öğretmenlik yaşamı ona çok şeyler öğretmişti. Bilmenin hiçbir anlamı yoktu, önemli olan bildiğini özümleyip hayata, olaylara uyarlayabilmekti. Kitaptaki bilgileri, yazılı şeyleri temel alırken, öte yandan, sözlü açıklamalarla, bu bilgilerden mümkün olduğu kadar canlı örnekler çıkarıyor, yaşanan hayatla bağlar kuruyordu. Yaptığı bunca mücadeleler, geçirdiği bunca acılar, tutulduğu korkunç fırtına, bu küçük, sade çocuklara onu daha bir yaklaştırmış gibiydi, gerçeği arayıp duran körpe çocuk zekasına, yeni uyanan bir akla dönüş, mutluluğunu daha bir arttırmış gibiydi. Doğuştan öğreticilik yeteneğine bir de bunlar eklenince Jonville okulunda mucizeler yaratıyordu. Öğretmen değil de ağabeyleriydi, öğretmen değil de koca bir çocuktu, neşeyle aralarına girip oyunlarını bölüşüyor, sınıfta, harflere varıncaya kadar bütün bildiklerini unutup herşeyi onlarla birlikte öğreniyor, altı yaşındaki yaramazlarla, harfleri tek tek heceliyordu. Dilbilgisinde olsun, aritmetikte olsun, tarihte, coğrafyada olsun, yepyeni buluşlar yapıyorlarmış gibi, öğrencileriyle araştırıyor, gerçekleri öğrencilerine bulduruyordu. Her ders birbirinden canlı geçiyordu, öğrenciler, oyunların en eğlendiricisini bulmuşçasına dersleriyle ilgileni-

yor, tatlı arkadaşları olan öğretmenlerini de taparcasına seviyorlardı. Çocukları kazanmak istiyorsanız, çocukların sizinle anlaşmalarını, sizi anlamalarını istiyorsanız onları sevmeniz yeter. Marc yalnız öğretmekle de kalmıyor, öğrettiklerini onlara yaşatmaya da çalışıyor, toprağın nasıl işlendiğini, tarlalarda, el sanatlarının yararlarını marangozlarda, çilingirlerde, duvarcıların yanında öğretiyordu. Beden eğitimi derslerini de oyunlar biçiminde yaptırıyordu. Hakkın yerine getirilmesi de başlıca çabalarındandı, yargıçlık görevini de üstlenmişti, öğrencilerinden karşılaştıkları bütün güçlükleri kendisine açmalarını istiyordu. İki kişi arasında bir anlaşmazlık varsa, bu anlaşmazlığın her iki yanca da kabul edilebilecek bir biçimde çözülmesi için alabildiğine özen gösteriyordu. Genç beyinlerin oluşturulmasında, olgunlaştırılmasında gerçek ve adaletin büyük payı olduğuna inancı sonsuzdu. İnsanlar arasında sevgiyi ancak gerçek ve adalet gerçekleştirebilirdi. Kendisine yalan söylenmeyen, kendisine her zaman dürüst davranılan bir çocuk, aldığı olumlu örneklerle, akıllı, mantıklı, sağlam kafalı dost bir insan şeklinde yetişir. Ders programlarının öğretimi zorunlu kıldığı kitapları, ince eleyip sık dokuması işte bu yüzdendi. En iyi niyetlerle yazılmış en iyi kitapların bile çağlar çağı süregelen yalan ve haksızlıkları, farkında olmadan, öğrenciye doğru ve haklı göstermeye çalıştığını biliyordu. Kitaplarda karanlık cümleler, küçük köy çocuklarının anlamayacağı karmakarışık kelimeler, tehlikeli efsaneler, doğru gösterilen yanılgılar, yalancı bir din adına, yalancı, yalnış, düzmece bir yurtseverlik adına öğretilmeye çalışılan iğrenç şeyler vardı. Yanlış, sahte değer yargılarını ayıklıyor, karmaşık sözcükleri, sade, yalın, aydınlık kelimelerle açıklıyordu Marc. Din adamlarının Kardeşler Din Okulu için yazdığı kitaplarla, üniversitenin, cumhuriyet öğrencileri, lâik öğrenciler için yazdığı kitaplar arasında çokluk büyük bir ayrım bulunmuyor, bu kitaplar dini okul kitaplarının yalan ve yanılgılarını olduğu gibi tekrarlıyordu. Marc, amacı bütün yalan ve yanılgıların, yoksullukların kaynağı dini eğitimi yıkmak olduğuna göre, elbette karanlıkta kalan hususları açıklayacak, aydınlatacaktı.

Marc ve Geneviève, dört yıl sessiz soluksuz, alabildiğine çalıştılar Jonville'de, dikkati çekmeyen bu küçük köyde gericileri ürkütmeden mümkün olduğu kadar, halkı, öğrencileri aydınlatmaya çalıştılar. Çocuklar gidiyor, çocuklar geliyordu. Dünyayı yenilemek için elli yıl yeter diyorlardı. Her çocuk büyüyecek, dünyaya biraz daha fazla gerçek, biraz daha

fazla adalet getirecekti. Şüphesiz, dört yılın çabası henüz pek açık seçik sonuçlar doğurmamıştı, ilerleme pek az derecede kendini gösterebiliyordu. Yine de karı kocayı sevindiren tatlı belirtiler vardı, mutlu gelecek yeşeriyordu.

Emekliye ayrılan Salvan, Jonville'de, yakın hısımlarından birinden miras kalan küçük bir eve yerleşmişti. Dar geliriyle bahçesine ektiği çiçeklerle oyalanarak bu evde yaşıyordu. Fillbahar ve gül demetlerinin altında, büyük bir taş masa vardı, pazar günleri, dostları, eski öğrencileri geliyor, birlikte sohbet ediyor, gelecekle ilgili tatlı düşler kuruyorlardı. Öğretmenlerin yaşlı babası olmuştu, uzun yıllar boyu hazırladığı bu gençlerin kuşakları yenileme çabalarını memnun, gülümseyerek izliyordu. Her pazar Marc, yaşlı dostunu görmeye gidiyor, orda Maillebois'ya kendinden sonra atanan Joluie'ye de rastlayınca sevinci daha bir artıyordu. Joluic eski okuluyla, sevgili okuluyla ilgili bilgiler veriyordu. Maillebois'nın yeni öğretmeni ince, sarışın, tatlı, çalışan bir insandı. Babası küçük bir memurdu, Joluin babasının yıpratıcı daire çalışmasını görünce, daha özgür, daha yapıcı bulduğu öğretmenliği kendi arzusuyla seçmişti.

Salvan'ın en iyi öğrencilerindendi, ilk öğretime, bütün saçma dogmalardan arınmış, tamamen deneysel yöntemlere dayanan yeni bir ruh getirmeye uğraşıyordu. Kendini zorla değil kişiliğiyle kabul ettirmişti kasabada, inandığından dönmeyen ve inandığı şeyi gerçekleştirebilen ince bir zekası vardı. Rahiplerin onu başarısızlığa uğratmak için kurduğu bütün tuzaklardan ustaca kurtulmuştu. Yeni evliydi, karısı da kendisi gibi tatlı, ufak tefek sarışın bir hanımdı, bir öğretmen kızıydı, bu tatlı hanım okulu bir kıvanç ve huzur yuvası haline getirmişti.

Yine bir pazar, Marc, Salvan'ın yanına geldiğinde Joluin'i de yaşlı dostuyla birlikte, filbahar ve gül demetlerinin altındaki taş masada oturup sohbet ederken buldu. İkisi de bu karşılaşmaya çok sevindiler.

Salvan haykırdı:

- Gel, gel dostum. Bak Joluin ne anlatıyordu. Kardeşler Din Okulunun öğrenci sayısı durmadan azalıyormuş. Hani yenilmiştik, oysa hasadı toplayan biziz, attığımız tohumlar günbegün yeşerip, olgunlaşıyor, ektiğimizi biçmeye başladık.

Joluin doğruladı:

- Evet, öyle, kasabada durum çok iyi, hâlâ o kokuşmuş papazlar ülkesi olarak biliniyor ama işler yolunda... Rahip Fulgence'ın yerine okul müdür-

lüğüne atanan papaz Joachim çok kurnaz, işinin ehli biri. Fulgence ne kadar bağırgan, çağırgan, sertse, bu da o kadar yumuşak, tetik. Ne var ki, ne yaparsa yapsın, ailelerin Kardeşler Din Okuluna karşı kuşkusunu, güvensizliğini yenemiyor. Doğru dürüst bir şeyler öğretilmeyen, söz götüren, çağ dışı geleneklerle yönetilen bu okula karşı öğrenci baba ve annelerinde alttan alta bir direniş başladı. Simon'u yeniden suçlamakla ellerine hiçbir şey geçmedi, kendi suçlarını örtbas edemediler. Gorgias'ın iğrenç gölgesi kirlettiği sınıflarda dolaşır gibi, bir zamanlar kudurmuşçasına Gorgias'ı savunanlar bile, artık onun suçluluğunu kabul etmeye başladılar. Şimdi teker teker o okulun çocukları bana geliyor.

Marc, gül kokulu serin havayı soluyor, gülüyor, genç öğretmen arkadaşına teşekkür ediyordu:

- Bu sözlerinizle beni nasıl mutlu ettiğinizi bir bilseniz sevgili dost. Maillebois'dan ayrılırken yüreğimin bir parçasını da orda bırakmış gibiydim. On beş yılımı vererek hazırladığım bir eseri, ilerde ne duruma geleceğini bilemeden birden bire yarım bırakmak büyük bir üzüntü vermişti bana. Şimdi siz uzaklarda bıraktığım bir çocuğun, güçlü ve güzel, boy atan kendi çocuğumun başarılarını müjdeler gibisiniz... Ama siz, bu çocuğun boy atmasındaki büyük payınızı saklıyorsunuz. Bıraktığım eser usta ellerinizle gelişti, sağlamlaştı. Eski okulumun hangi güvenilir ellerde olduğunu biliyorum, bu yüzden de, uzun zamandan beri gönül rahatlığı içindeyim. Maillebois'nın soluduğu pis hava biraz daha temizlendi, gerçek ağırlığını biraz daha koyabildiyse bunu sizin elinizden çıkan, akla ve hakka saygıyla yetişen öğrencilere borçluyuz... Sizin için ne düşündüğümü sorun da, bir de öğretmeniniz Salvan kendi ağzıyla söylesin.

Joluin bir el hareketiyle övgülere hemen son verdi:

- Yo, yo, ben denizde bir damla olduğumu çok iyi biliyorum, eğer bir değerim varsa bu beni yetiştiren öğretmenimden geliyor, aslında övgüye değer olan benden çok, öğretmenimiz... Zaten Maillebois'da tek de değilim, bayan Mazeline'in büyük yardımlarını görüyorum, diyebilirim ki, kasabada en büyük dayanağım da o. Umutsuzluğa düştüğümde beni hep o avuttu, cesaretim kırıldığında o cesaret verdi. Bu tatlı ve akıllı kızda çok sağlam bir ruh var, başarılarımızın büyük bir kısmını ona borçluyuz, zira yetiştirdiği öğrencilerle, onun okulundan çıkan eşler ve annelerle aileleri kazandık... Büyük güç kadınlardadır, geerçeğin, adaletin, aşkın kaynağı kadındır.

Bu sırada Mignot çıkageldi. Dört kilometrelik yolu güle oynaya almıştı. Çünkü Salvan'ın evindeki bu pazar toplantısı onun da iple çektiği toplantıydı. Haftanın yorgunluğunu taş masadaki sohbetlerle gideriyordu. Bahçeye girdiğinde Joluin'in son sözlerini, Mazeline'in adının geçtiğini duymuştu, hemen konuşmaya başladı:

- Ah, bayan Mazeline, onunla evlenmek istediğimi bilir misiniz? Şimdiye kadar kimseye tek kelime söylemiş değilim bu konuda, ama şimdi söyleyebilirim... Evet, güzel değil, ama ben onu sevdim. Ne iyi, ne akıllı bir insandı, eşsiz bir insan doğrusu. Bir gün kendisiyle evlenmek istediğimde nasıl ciddileşti görmeliydiniz, heyecanlanmıştı, ama bir yandan da o kardeşçe gülücüklerini yüzünden eksik etmemeye çalışıyordu. Durumunu açıklamakla başladı söze, evlilik için yaşının geç olduğunu, otuz beşine girdiğini söyledi, bu kız öğrenciler benim kızlarım gibidir, artık onlardan başkasını, kendimi düşünemem, dedi. Ama bütün bunlara rağmen, kendisiyle evlenmek için yaptığım öneri yüreğinin derinliklerinde bir şeyler uyandırdı, üzgün geçmişi, yiten bir annelik duygusu kopup geldi... İşte böyle, kabul etmedi, ama hep iki iyi dost olarak kaldık, iki bekar dost. Moreux'de bu yüzden güçlük çekmiyor değilim, evli olsaydım, Moreux'deki kız öğrencilerimle daha yakından ilgilenecek bir kadın yardımıma koşardı.

Daha sonra, Mignot da köylüyle ilgili güzel haberleri verdi. Kendisinden önceki öğretmen Chagnat'nın bıraktığı yalan ve yanılgılar yığını, cehalet çatısı çatırdamaya başlamıştı. Belediye başkanı Saleur'ün, Beaumont lisesini bitiren, okul papazının gırtlağına kadar dinle doldurduğu oğlu Honoré'yle başı dertteydi. Liseyi bitirince Paris'teki küçük bir katolik bankasına müdür olarak atanmış, sonra da yemedik halt, işlemedik suç bırakmamıştı. Ticareti terkedip burjuva hayatına çekilen eski sığır tüccarının, zaten hoşlanmadığı, kara cübbeliler çetesi dediği papazlara karşı, oğlunun yıkımından sonra öfkesi daha bir bilenmişti. Öğretmenle papaz arasındaki tartışmalarda her zaman öğretmeni savunuyordu. Belediye Meclisi üyelerini de elde etmişti. Cognasse sesini yükseltmeye kalkacak olsa, başkan, ileri gidersen kilisene tek bir köylü bırakmam, Tanrınla başbaşa kalırsın diye haykırıyordu. Yoksulu bile bulunmayan bu küçük ve sessiz köy uyanmaya başlamıştı. Bunda, birkaç yıldan beri öğretmen maaşlarının yükseltilmesinin büyük payı vardı. Öğretmen eskisine göre daha onurlu yaşayabiliyordu. Öğretmenin durumu, yaşama koşulları bir düzene sokul-

muştu, göreve yeni getirilen bir öğretmenin eline ayda daha çok para geçiyordu, hayat şartlarının düzeltilmesi olumlu sonuçlarını hemen göstermişti: Bir zamanlar Férou aç ve çıplak, çoluğu çocuğuyla yokluk yoksulluk içinde kıvranırken papaz Cognasse'ın kesesi kabardıkça kabarıyor, halk ensesi kalın din adamlarının yaygaralarını dinleyerek yoksul öğretmeni hor görüyordu. Ama işte, Mignot, aldığı maaşla bugün insanca yaşıyordu, köyde hakettiği birinci yeri almıştı. Kiliseyle okul arasındaki savaşı sonunda bütünüyle okul kazanacaktı, olaylar böyle gelişiyordu.

Mignot sözüne devam etti:

- Ah, evet, henüz çok bilgisiz köylü, derin bir uyuşukluk çamuruna batmışlar. Toprakları var, yiyecek sıkıntısı çekmiyorlar, bu yüzden de yeniliklerden, bilmedikleri şeylerden korkuyorlar, bıraksam Cognasse yine koyun kırpar gibi iyice kırpacak onları. Ama bütün bunlara rağmen değişen bir şeyler var, seziliyor, görülüyor, ilerlemelerinde, mutluluklarında okulun yerini anlıyorlar... Söz gelimi bu sabah Cognasse kilisede üç kadın ve bacak kadar bir çocuktan başka kimseyi bulamadı. Törenden sonra kapıyı kıracakmış gibi çarpıp "bir daha buraya gelmem diye" haykırdı. Bu dinsiz köylüler için ulu Tanrıyı ve kendini ne diye boş yere yoracakmış?

Marc gülmeye başladı:

- Biliyorum, köyle yine arası bozuk, burda hâlâ tutunabiliyor ama, usta bir siyaset izleyerek, özellikle kadınları kazanıp mücadelesini sürdürmeye çabalıyor. Efendilerinden dersini iyi almış, kadınlar papazla birlik olduğu sürece din adamı yenilmiş sayılamaz. Bana anlatılanlara bakılırsa, Cognasse'ın bir ayağı Valmarie'de, sık sık akıl danışmak için Crabot'ya gidiyor. Crabot köşesine çekilmiş, karda yürüyüp izini belli etmiyor, yamaklarına gerekli öğütleri veriyor, kadınlara hoş görünün, yeter diyor. Böylesi hayvan bir adamın kadınların kalbini kazanması da doğrusu şaşılacak şey. Hele bir öfkeye yeniden kapılsın, bu onun tam sonu olacak. Zaten Jonville'de de işler yolunda. Her yıl biraz daha ilerliyoruz, köy sağlıklı ve mutlu bir geleceğe adım adım yaklaşıyor. Son rezilliklerden sonra köylüler Bon Pasteur'e kızlarını göndermiyorlar artık. Belediye başkanı Martineau başta olmak üzere, bütün Belediye Meclisi üyeleri, Cognasse ve Jauffre'un oyununa gelip köyü Kanlı Yürek tarikatı ocağı haline getirdiklerine bin pişmanlar. Bu kötü anıyı silip atacak bir fırsat kolluyorum, sonunda bulacağım da.

Bir an sustular, tatlı bir hava vardı. Pek memnun, konuşlanları dinleyip

duran Salvan, yumuşak, rahat haliyle söze karıştı:

- Bütün bunlar son derece cesaret verici şeyler, işte Maillebois, Jonville ve Moreux, uğruna mücadele ettiğimiz mutlu günlere doğru yürüyor. Bizi yendiklerini, kavga dışına attıklarını sanıyorlardı, ama uyanış başladı, tohum toprakta boy attı, biz sessiz soluksuz işimize, saçtığımız tohumun fışkırıp filizlenmesine bakalım. Hasadı devşirmemize hiçbir engel olamaz şimdi artık. Çünkü bizler gerçekten yanayız, hiçbir şeyin yıkıp yok edemeyeceği, gelişmesini durduramayacağı şeydir gerçekler... Şüphesiz, kentte henüz işler pek yolunda değil Doutrequin'in, cumhuriyetin en eski savaşçısının oğulları gericilerin yanında yer alıp yükseldikçe yükseldiler, bayan Rouzaire hâlâ öğrencilerini ermiş hikayeleriyle, dini kurallarla zehirleyip duruyor. Ne var ki, kentin yüzü yavaş yavaş, azar azar değişiyor. Mauraisin, Öğretmen Okulunu gericilere yem etmeye kalkmış, başaramamış. Öğrencilerim gülerek anlattılar, ne yapmak istese karşısına sizin gölgeniz, eseriniz çıktı, inme inmişe döndü, dediler. Öğretmenin kurtuluşu için atılan büyük adımlara Mauraisin'in taktığı çelmeler boşa gitmiş, hem yakında bu adamdan tamamen kurtulacağımızı sanıyorum... Görüyorsunuz değil mi, belirtiler hep umut verici. Maillebois'nın, Jonville'in, Moreux'nün ardında başka kasabalar, başka köyler var, öğretmen hemen hepsinde softalara tokat indirmeye, dinci okulları yıkıp ilerici okullara gerekli yerini kazandırmaya başladı. Dherbecourt'da, Joulleroy'da, Rouville'de, Bordes'da, akıl, gerçek ve adalet savaşı kazanıyor. Fransa'ya kurtarıcılık gücünü yeniden taşıyan, kimsenin karşı koyamayacağı bir silkiniştir bu.

Marc, heyecanla haykırdı:

- Ve bu sizin eserinizdir! Adını söylediğiniz her köyde sizin yetiştirdiğiniz öğretmenler, sizin eski öğrencileriniz var. Şu an yanımızda bulunan Joluin, sizden aldığı bilgi, sizden aldığı inançla kasabayı değiştirmek üzere. Öteki öğretmenler de öyle; sizin yüreğinizin, sizin aklınızın çocukları, gerçek ve adaletin yeni kitabını ezberlemek için en uzak köylere gönderdiğiniz savaşçılar. Halk uyanıyor, onuruna, hak sever, özgür ve sağlıklı bir demokrasiye kavuşuyorsa, bütün bu görkemleri sizin öğrencilerinizin öğrencilerine borçluyuz. Sıraları yeni kuşaklar devralıyor, küçükleri yarının dürüst insanları olarak yetiştiriyor. Usta bir işçisiniz, gelişme ancak akıl ve bilgi yoluyla gerçekleşebilir.

Joulin ve Mignot da coşkuyla katıldılar Marc'ın bu sözlerine:

- Evet, evet, siz bizim babamızdınız, bizler sizin çocuklarınızız, halkın alın yazısı öğretmenine, öğretmenin değeri ise Öğretmen Okuluna bağlı.

Salvan, o kendi halinde sadeliğiyle, bu övgülere hak kazanmadığını söylüyordu:

- Çocuklar, benim gibileri her yanda bol bol var, ellerine imkan verilsin yeter. Le Brazer'nin pek çok yardımlarını gördüm, hareket serbestimi pek kısıtlamadı, bana elinden geldiğince dayanak oldu. Ben ne yaptıysam Mauraisin de aynı şeyleri yapmak zorunda, çünkü gelişim bunu gerekli kılıyor, bir şey yeter ki başlamaya görsün bir kez, kimse onu durduramaz artık. Mauraisin'den sonraki müdür benden de fazla özgür düşünceli. Öğretmen Okuluna bugün, eskisine göre çok daha fazla öğrenci geliyor. Bir zamanlarki endişelerimin büyük bir bölümü, eline pek az para geçen öğretmenlerin kötü hayat şartlarıyla karşı karşıya bulunmalarından doğuyordu, dar gelirli öğretmen bulunduğu köyde, kasabada, kentde horlanıyor, küçümseniyor, bu yüzden de yeni yetişen kuşaklar okulumuzdan kaçıyordu. Ama işte öğretmen aylıkları yükselip eğitime toplum içindeki hakkı olan yerin verilmesiyle Öğretmen Okuluna ülkemizin her yanından öğrenciler gelmeye başladı. Eğer söylediğiniz gibi, bu çorbada benim de bir kaşık tuzum bulunabilmişse, benim için bundan daha büyük armağan yoktur. Ben artık, sizin çabalarınızı alkışlayan bir seyirciden başka bir şey değilim. Bu bahçenin sessizliğine kapanıp unutulmaktan mutluyum, sizlerle görüşmek yetiyor bana.

Güllü çardağın altındaki taş masada oturan bu insanların hepsinin yüreği heyecan ve sevgi doluydu. Yeşil bahçeden, bütün köyden rüzgar sonsuz bir sessizlik taşıyordu.

Baba ve annesinin Jonville'e yerleşmesinden sonra, Louise, her yıl tatilini doğduğu bu köyde geçiriyordu. Sağlam bir kafa, aydınlık bir akılla yetiştiği Fontenay Ögretmen Okulu kapandığında annesi, babası ve kardeşi Clément'ın yanında bütün bir öğretim yılının yorgunluğunu gideriyordu. Clément on yaşındaydı, o da, babasının öteki öğrencileri arasında yerini almış, dersleri izliyordu. Marc, ilk öğretimde,sınıf farkını gözetmeyen bir yöntem izliyor, çocukların hemen hepsine aynı şeyleri, onları hayata hazırlayacak genel kavram ve bilgileri öğretiyordu, Çocuk bu temele dayanarak durumuna uygun düşen yüksek öğretimi daha sonra yapardı. Marc, oğlu istediği takdirde onu da Öğretmen Okuluna vermek amacındaydı, çünkü daha uzun zaman, ülkenin gerçek kurtuluşu için çalışmalar

köy okullarında sürdürülecekti. Louis de çıkar peşinde koşmadan basit bir ilkokul öğretmeni olmayı seçmişti; nitekim Fontenay Okulunu bitirince Maillebois'ya, Mazeline'in, çok sevdiği eski öğretmenin yanına gönderildi.

Öğretmen yardımcılığına başladığında Louise on dokuz yaşındaydı. Salvan bir gün dostu Le Brazer'nin yanına gitmiş, kimseler duymadan bu atamayı gerçekleştirmişti. Zaman hayli değişmişti, Simon ve Froment'ın adının bile edilmesinin fırtınalar yarattığı o günler çoktan geçmişti. Louise'e tepki gösterilmemesi Le Brazer'yi cesaretlendirdi, altı ay sonra Simon'un oğlu Joseph'i de aynı kasabaya, Joulin'e öğretmen yardımcısı olarak gönderdi. Simon Öğretmen Okulunu iki yıl önce en iyi notlarla bitirmiş, iki yıldan beri de Dherbecourt'da öğretmen yardımcılığı yapıyordu. Kasabaya atanması ilerleme değildi, ama Simon'un suçsuzluğunu gösterme açısından önemli bir adımdı. Önceleri bir iki ses yükselmedi değil, papazlar homurdandı, ortalığı karıştırmaya çalıştılar. Ama öğrencileriyle ilintilerinde çok tatlı, samimi, uysal ve çalışkan öğretmen yardımcısını kasaba sevmeye başladı. Halkoyunda gelişme vardı, olaylar bunu gösteriyordu. Milhomme kırtasiye dükkanı da gelişmelere paralel kendine yeni bir düzen verdi. Dükkanın tek efendisi, söz sahibi bayan Edouard'ın tutumu belliydi, müşterilerin çoğunluğu nerdeyse kırtasiye dükkanı da ordaydı, cumhuriyetçi müşterilerinin çoğunlukta olduğunu görünce kendi ortalıktan kaybolup kasanın başına görümcesini geçirmişti. Hristiyan Din Okulunun iflah olmaz bir derde tutulduğunu bu olay pek güzel ortaya koyuyordu. Ayrıca, bayan Edouard'ın, oğlu Victor'la da başı beladaydı. Kardeşler Okulunu bitirdikten sonra Victor general olacağım diye orduya girmiş ama daha çavuş olur olmaz adı iğrenç bir olaya karışmıştı. Oysa bayan Alexandre, Simon ve Marc'ın eski öğrencisi, Joseph'in, Beaumont Öğretmen Okulundan arkadaşı, üç yıldan beri Rouville'de öğretmen yardımcılığı yapan oğlu Sébastien'la ne kadar övünse hakkıydı. Eski okul arkadaşları, çocukluk arkadaşları, Sébastien, Joseph, Louise, birlikte yetişmişler, birlikte hayata atılmışlar, atalarının kavgasını verdiği çetin eseri tamamlamak için; göz yaşlarıyla olgunlaşmış bir akıl, geniş bir mantıkla, büyük bir tatlılıkla çalışıyorlardı.

Bir yıl daha geçti, Louise yirmi yaşına girdi. Her pazar Jonville'e geliyor, günü babası ve annesiyle geçiriyordu. Çok zaman Joseph ve Sébastien'la da karşılaşıyordu köyde, sevgili öğretmenleri Marc ve

Salvan'ı görmeye geliyorlardı onlar da. Joseph köye gelirken kız kardeşi Sarah'ı da alıyordu yanına, böylece, açık havada, gül çardaklı bahçede geçen saatlerin sevincini birlikte bölüşüyorlardı. Üç yıldan beri sürekli kasabadaydı Sarah, büyükbabası ve büyükannesini yalnız bırakmak istememişti, dikiş atölyesini yönetmek hoşuna gidiyor, canla başla çalışıyordu. Bu büyük çabaları sayesinde yaşlı karı kocanın yoksul evine biraz mutluluk taşıyabilmişti. Müşteriler korkmadan gelebiliyorlardı artık, Paris mağazalarına da hazır elbiseler dikmeye devam ediyorlardı, birkaç da işçi tutmuşlar, bir tür kooperatif şeklinde çalışıyorlardı. Lehmann'ın karısı ölmüştü, zavallı yaşlı adamı da oğlunun aklandığını göremeden ölmek korkusu kemiriyordu. Her yıl Pyrénée'lere oğlunu görmeye gidiyor, birkaç gününü onlarla birlikte geçiriyor, gelini Rachel'i, oğlu David'i bağrına basıyor, üçünü de sessiz soluksuz işleriye uğraşır görmekten mutlu, kasabaya Trou Sokağındaki yoksul evine dönüyordu. Mutlu dönüyordu ama yaşlı baba, yüreğindeki buruk acıyı da atamıyordu, canavarca Rozan kararı düzeltilmeden ne Simon'un ne David'in ne de Rachel'in gönüllerinin rahat olmadığını seziyordu. Sarah büyükbabasının Pyrénée'lerde, oğullarının yanında kalması için boşuna yalvarıp yakarıyordu, yaşlı baba benim de atölyede bulunmamda yarar var diye kasabadan ayrılmamakta direniyordu. Büyükbabasının gerçekten de yardımı oluyordu, hiç değilse bu sayede zaman zaman Sarah da kaçamak yapıp yorgunluğunu gidermek fırsatını buluyor, Jonville'e dek Joseph'le birlikte gelebiliyordu.

Jonville'deki bu yeni buluşmalar, Marc'ın öngördüğü evliliği yaklaştırıyordu. Birlikte oynayan eski çocukları, zaman, rastlantılar durmadan birbirlerine yaklaştırmış, oyun birlikleri, okul birlikleri, aşk birliklerine dönmüştü. Önce Sarah'la Sébastien'ın evleneceği haberi yayıldı, haber kimseyi şaşırtmadı. Bayan Alexandre, hele bayan Edouard bu evliliğe razı olduklarına göre çağımız değişiyor deyip geçtiler. Ardından iki düğünü bir arada yapmak, Louise'le Joseph'i evlendirmek için Sébastien'la Sarah'ın düğünlerinin birkaç ay geciktiğini duydular. Ne, Joseph'le Louise mi evlenecekti? Şimdi de suçluyla, suçlunun baş savunucusunun kızı, babasının tutuklandığı okulda öğretmenlik yardımcılığı yapan oğlanla, kasabadan sürülen öğretmenin kızı evleniyordu. Durum hayli ciddiydi, Louise'in büyükannesi bayan Duparque böyle bir birleşmeyi nasıl karşılayacaktı? İki nişanlının temiz sevgisi, yan yana iki okulda öğretmen olmaları, her pazar Jonville okulunda sevinçle güle oynaya karşılaşmaları, üzücü eski müca-

deleleri hatırlatmaları kasabalıların yüreğine dokunmuş, iki sevgili sonunda kasabaya biraz olsun huzur kazandırabilmişlerdi. Ama halk en çok, üç yıldan beri, Capucins Alanındaki küçük evine kapanıp sokağa adım atmayan büyükannenin, Louise'e kapısını açıp açmayacağını merak ediyordu. Düğünler, Bayan Duparque'ın kararını öğrenmek için bir daha geriye bırakıldı. Louise yirmisine bastığı halde Kudas törenine katılmamıştı, nikahın kilisede değil belediyede yapılması kararlaştırıldı. Louise büyükannesine mektuplar yazıp kapıyı açması için boşu boşuna yalvarıp yakardı, bayan Duparque cevap bile vermiyordu bu mektuplara. Çoluk çocuğuyla kocasına döndüğü o günden beri bayan Duparque'ın kapısı bir daha asla açılmamıştı Geneviève'e. İşte beş yıldır büyükanne o vahşi sözünü inatla tutuyordu. Benim ailem yok deyip evine kapanmış, Tanrısıyla başbaşa yapayalnız yaşıyordu. Geneviève seksenini geçmiş bir kadının sürdüğü bu yalnız hayata üzülmüş, birkaç kez kendilerini kabul etmesi için girişimde bulunmuştu. Ama her girişimde büyükannenin vahşi direnişine çarpmıştı. Mutluluğunu büyükannesinin bölüşmemesinden son derece üzgün, Louise son bir kez daha şansını denemek istedi:

Bir akşam, gün ağarırken, batan güneşin kırmızı ışıkları sönmeye yüz tutarken küçük evin kapısını çaldı. Şaşırdı Louise, çıngırağın ipini çekiyordu, ses çıkmıyordu, içerden ipin çıngırakla bağlantısı kesilmişti galiba. Bu kez, önce yavaş yavaş, sonra sertçe kapıya vurmaya başladı. Hafif bir gürültü oldu, dar bir göz deliğinin tahtası oynamış gibiydi.

Louise seslendi:

- Siz misiniz Pélagie, söyleyiniz, cevap veriniz bana?..

Kulağını kapının göz deliğine iyice yaslayıp dikkat kesildi.

Pélagie'nin sesi duyuldu:

- Defolun, defolun, hanımım hemen defolmanızı istiyor.

- Öyle mi Pélagie? Gitmeyeceğim işte, gidin, büyükanneme söyleyin, kendisi gelip de benimle konuşmadığı takdirde buradan bir yere adımımı atmam.

On dakika bekledi, on beş dakika bekledi. Kapıya ara ara vurdu. Birden, kapının göz deliğinin kapağı çat diye hırsla açıldı, yerin altından geliyormuş gibi korkunç, yaban bir ses homurdanmaya başladı:

- Ne diye geldin?.. Yaptıklarından utanmıyor musun, iğrenç haberi aldık!.. Konuşacak ne kaldı? Bu durumunla evlenebilecek misin? Kudas törenine katıldın mı? Hayır, katılmadın değil mi? Benimle alay ettin, hani

yirmi yaşında Kudas törenine katılacaktın, işte yirmi yaşındasın ve şüphesiz Kudas törenine katılmamaya kararlısın... Hadi defol, büyükannen yok senin!

Louise altüst olmuş, yüzünden azrailin soluğu geçiyormuş gibi, titreyerek haykırdı.

- Büyükanne, büyükanne, seni razı etmeden evlenmeyeceğim, bir ay sonra yine gelirim.

Göz deliği çarparcasına kapandı, karanlık, dilsiz küçük ev kararan akşamda kaybolmuş gibiydi.

Beş yıldan beri bayan Duparque, her gün biraz daha dünyayla ilintisini kesmiş, sonunda kimseyi evine ayak bastırmaz olmuştu. Kızı Berthereau'nun ölümünün ve torunu Geneviève'in çoluk çocuğuyla evini terkedişinin ertesi günlerinde, soyuna sopuna artık yok gözüyle bakıp sofu dostlarıyla , tanıdığı din adamları ve papazlarla yetiniyordu. Katı yüreğindeki boşluğu tamamen sofu dostlarının varlığıyla dolduruyordu. Rahip Quandieu'den boşalan yere getirilen Saint-Martin kilisesinin yeni rahibi Coquard sert bir insandı, inancı koyu karanlıklarda yüzüyordu, bayan Duparque onun insan sevgisinden uzak, alevli cehennemi, kızıl demir dirgenleri, kaynar yağları tekrarlayıp duran ürkütücü dilini pek seviyordu. Kapüsenlerin manastırındaki dini törenlere giderken rahip tayfası bayan Duparque'ın kapısını tıklatmayı unutmuyor, korkunç büyükanne sabah akşam bu törenlerden eksik olmuyordu. Derken, yavaş yavaş daha az sokağa çıkar oldu. Ve sonunda, usul usul, karanlık ve sessizlik kefenine bürünmüş gibi evine kapandı, sokaktan ayağını kesti. Küçük evin, sabah açılıp akşam kapanan pancurları da bir daha açılmadı. Capucins Alanındaki soğuk ev ölüye döndü, yüzü karardı, ne bir ses ne bir soluk vardı, loş odalarına tek bir ışık sızmıyordu. Geceleri kara cübbeliler de gizlice içeri süzülmese insan bu evi terkedilmiş sanırdı. Evin üç büyük konuğu vardı; rahip Coquard, Theodore ve zaman zaman yaşlı kadını onurlandıran Crabot. Üç büyüklerin bu yaşlı kadına bağlılığı nereden geliyordu acaba? Küçük servetinin yarısını Valmarie Kolejine ve Kapüsen Manastırına bırakmasından mı? Elinde kalan son iki üç bin frankı da koparmak için mi? Belki, ama çok daha önemli bir başka neden vardı: En güçlü kişiler bile, bu zorba kadının önünde, bir çılgınlığa kapılıp kendilerini rezil etmesinden korktukları için eğiliyorlardı. Söylenildiğine göre özel bir hakkı daha vardı: Rahipler ayağına gidip kilise törenindeki duayı evinde tekrarlamak zorun-

daydı. Kudas töreni de evinde düzenleniyordu. Bellki de bu yüzden sokağa çıkmıyordu. Sofuluğunun gücüyle, kendisi Tanrının ayağına gideceğine, elçileri aracılığıyla Tanrıyı ayağına getiriyordu. Tanrı, bayan Duparque'a zahmet olmasın diye evine kendi gidiyordu. Değil mi ya? bu sokaklar, bu insanlar, bu içinde yaşadığı çağ dinsiz imansızdı, iğrençti, kilise can çekişiyordu, her şey işkence veriyordu ona. İyisi, canları cehenneme deyip pencereleri çivilemek, bütün delikleri tıkayıp hücresine gömülmekti, tek bir ses gelmemeliydi dışardan, tek bir ışık sızmamalıydı.

Tam bir mistik çılgınlığa düşmüştü. Bütün saatlerini dualarla geçiriyordu. Dinsiz cehennemlik ailesiyle bütün bağlarını koparmıştı, ama kendi soyundan gelen bu insanların dinsizliği ona da çamur sıçratmıyor muydu? Esenliği tehlikede değil miydi. Kızı Berthereau , durmuş durmuş da tam Tanrıya kavuşacağı günlerde ölüm yatağında Tanrısına karşı gelmiş, günaha gömülmüştü. Şimdi öte dünyada ne yapıyordu bahtsız kadın, belki Araf bile kısmet olmamış, cehennemi boylamıştı. Ya toruhu Geneviève, içindeki şeytanı kovmak için o kadar uğraşmış, çırpınmış, sonunda teslim olmuş, yanılgılarının kollarına düşmüş, kusmuklarına bulanmıştı. Torununun kızı Louise'e gelince, o tam bir zındık, tam bir Tanrısızdı, İsa'nın kutsal bedenine varıncaya dek her şeye sırt çeviriyordu. Bu son ikisi bedenleriyle de, ruhlarıyla da iblisin malıydı artık, onlar için yapılacak şey yoktu, varsın öfkeli, ceza verici Tanrı cehenneminde çatır çatır yakıp öcünü alsındı, ama kızı Berthereau'ya öte dünyada yazık oluyordu doğrusu, onun ruhunun huzura ermesi için dua etmeli, mumlar yaktırmalıydı. N'olursa olsun, tedirginliği bitmiyordu, ne yapmıştı da Tanrı soyunu vurmuştu böyle? Yıllarca kendini Tanrıya sunmuştu, bunlar hak mıydı yani? Bütün hayatını dine vermişti, İsa'nın bahçesindeki tatlı yemişleri devşirmesi gerekirken soyunun, özgür düşünceli suçlu kadınların, üç kuşak sonrası kiliseden tamamen kopanların canavarca günahlarının cezasını çekiyordu. Bu zavallılar insani dayanışma diye çılgınca bir inanca kaptırmışlardı kendilerini ve cehennemlik olmuşlardı. Bir kadındı, soyundar gelenler de kadındı, türlerinde, dişiliklerinde günah taşıdıkları yetmezmiş gibi, pişmanlık getirmesi gerekenler dişiliklerine dönmüşlerdi. O halde bir kadın olarak soyundan gelenlerin de cezasını çekmeli, karanlığa kapılanıp, bedeninde anneceymiş, şuymuş, buymuş, kadınsı en son hücreleri de öldürmeliydi, yalnız Tanrısı için yaşamalıydı.

Ve öyle çetin, öyle katı bir biçimde yaşamaya başladı ki evine gidip

gelen tek tük rahibin, din adamının da ödü koptu. Bu şeytanlarla dolu çağın karşısında dinin baş eğdiğini, Tanrının evlerinin çatırdamakta olduğunu seziyordu; şeytanın zaferini görmektense karanlığa kapanması, gözlerini iğrenç çağa yumması daha doğruydu. Şeytanın zaferini görmek bu zafere katılmak değil miydi? Dünyadan elini eteğini çekip bir din kurbanı gibi diri diri mezara gömülürse belki Tanrı savaşçıları yeniden cesaret bulurdu. Onlar, Tanrının elçileri de onun yaptığını yapmalı, onun kadar ateşli, bu dinsizler alayına karşı Tanrısal ruhu delicesine savunmalı, gök gürültüleriyle halkını kazanması için suçlulara ölüm saçan meleğe yardım etmeliydiler. Ne Crabot, ne Theodore, ne de dili hep cehennemi söyleyen rahip Coquard'a güvenip inanabiliyordu. Onlar da yüzyılın iğrenç düşüncelerine ses çıkarmıyor, Tanrıya günün zevklerine uygun bir biçim verip, dini kendi elleriyle yıkıyorlardı. Çıkardığı pişmanlıklar aç ruhunu doyurmaz olmuştu, yalnızlık daha bir coşturmuştu dini çılgınlıklarını, onlara görevlerinin ne olması gerektiğini bir bir sayıyor, açık ve sert bir savaş açmaları için söylevler çekiyordu. Bu garip çilekeş kadından, önce rahip Crabot usandı, nasıl kadındı, seksen üç yaşında hâlâ bu kadar katı olabilir miydi insan, peygamberce sözleri endişe veriyordu, tereciye tere mi satacaktı yani, üstelik katolik uyuşmazlığıyla Kapüsen tarikatına ters düşüyordu. Ne istiyordu kapüsenler? Yakıp yıkan, ateşlere atan korkunç Tanrıyı yumuşatmak, insanlaştırmak, insana yaklaştırmak. Bu kadın ise durmadan cehennem alevleri kusuyordu. Evden ayağını kesti Crabot, Valmarie'ye üç beş kuruş bırakacak diye ruhu fırtınalardan çalkalanan böyle bir kadınla kendini tehlikeye atacak değildi. Birkaç ay sonra da rahip Coquard görünmez oldu. Rahibin çekindiği bir husus yoktu, ne var ki bu kadınla karşılıklı konuşmak imkansızlaşmaya başlamıştı, yaşlı kadın konuşmuyor, kavga ediyordu hep. Coquard da bayan Duparque kadar zorba ve haşindi, rahiplik gücüne dil uzatılmasından hoşlanmıyordu. Oysa bu kadının karşısında günah çıkaran bir insan gibi, hep onun saldırılarına hedef olup boyun eğmek zorunda kalıyordu. Tanrı adına söylemedik söz bırakmıyordu ihtiyar, mücadele etmiyorsun, elin kolun bağlı duruyorsun gibilerden inciler döktürüyordu. Eee, bu kadarı da yeterdi. En sabırlıları Theodore olmalı ki bayan Duparque'ın evine bir yıl kadar girdi, çıktı, gün batarken kara bir cübbenin Capucins Alanındaki, dilsiz, kapıları ardından kilitli eve süzüldüğünü görenler oldu.

Şüphesiz rahip Theodore bayan Duparque'ın küçük servetinden hoş-

nuttu, çünkü ermiş Saint Antoine de Padou çetin günler yaşıyordu, cennet senetlerinin satışı durmuştu. Yardım kutuları dolup dolup boşalmıyordu. Nerdeydi o mutlu günler? Bir kemik bulmuşlar, ermişin kemiğidir deyip zavallı piskopos Bergerot'ya da onaylatmışlardı. Bilgisiz yığınlar, hastalar, tembeller, yoksullar, ermişten medet umup, ilahi saltanata ermek için yirmişer kuruşlarını oluk oluk Saint-Antoine de Padoue'nun kasalarına akıtıyorlardı. Şimdi okul aracılığıyla halk biraz aydınlanabilmiş, gerçek ve akıl biraz daha ağır basabilmişti, müşteriler gittikçe azalıyordu. Kapüsenler Manastırının yaptığı bu ticaretin ne kadar bayağı, utanç verici bir şey olduğu ortaya çıkmıştı. Ne var ki, Theodore'un da kafası boş değildi, çalışıyordu, cenneti parselleyip satışa çıkarınca, bu satış, yer yüzünde sürünüp duran mutluluğa aç ruhları allak bullak etmiş, hiç değilse mezardan ötede mutlu yaşamak için manastıra koşmuşlar, böylece, yoksulların dillerinden dişlerinden arttırdıkları paralar manastıra akmıştı. Derken cennet satışı da durmuştu. Rahip Theodore eşi görülmemiş bir başka buluşla ortaya çıkmıştı şimdi. İsa'nın gökyüzündeki bahçeleri satılıyordu. Bu bahçelerde güller, seçkin leylaklar, su kaynakları, serin gölgeli ağaçlar vardı. Ermiş Saint-Antoine de Padoue'dan isteyenler ona göre para ödemeliydi, bahçeler pahalıydı. Duruma göre, genişliğine, darlığına, melekler ve Tanrıya yakınlık uzaklığına göre her fiattan bahçe vardı. İki yaşlı kadın şimdiden ellerindeki avuçlarındaki bütün paralarını kapüsenlere verip yerlerini ayırtmışlardı, birinin bahçesi eski Fransız bahçeleri şeklindeydi, öteki yaşlı kadın ise daha romantik bir bahçe satın almıştı, labirentler ve çağlayanlar vardı. Bayan Duparque'ın da yerini ayırttığı söyleniyordu, gök rengi bir tepenin yamacında, şehit korulukları ve zakkum ağaçları arasında bir bahçeydi, içinde, güneşin şavkıdığı bir de mağara bulunuyordu.

Böylece, bayan Duparque'ın tek bir konuğu kalmıştı. Rahip Theodore. Rahibin ateş püskürüp ortalığı cehennem alevlerine boyamaması, sessiz, soluksuz, eli kolu bağlı, iğrenç çağa seyirci kalması seksen üçlük kadını çileden çıkarıyor, bağırıp çağırıyordu. Ama Theodore bütün bunlara katlanıyor, yine gelmeye devam ediyordu. Hatta evin anahtarını bile almıştı. Artık her istediği zaman eve girip çıkabilecek, hem de çıngırağı çaldığı halde kapının önünde uzun boylu beklemek zorunda kalmayacaktı. Kulağı sağırlaşan Pélagie, çıngırak sesini kolay kolay duyamıyordu. İki kadın, dünyadan elini eteğini çeken iki yaşlı, evin anahtarını Theodore'a verdikleri günden sonra çıngırağın da ipini kestiler: Evlerine girip çıkan zaten

tek bir insan vardı, ona da anahtarı vermişlerdi, o halde, dış dünyayla olan bu son bağa, çıngırağa da ne gerek vardı? Cevap vermek istemedikleri acı çıngırak sesini duyup da ne diye sinirleneceklerdi boş yere. Pélagie de, kendini tamamen dine verip, hanımı gibi vahşi ve manyak kesilmişti. Önce bakkalda, fırında oyalanma işine bir son verdi, ne alacaksa hemen alıyor, kimseyle tek kelime konuşmadan, evlerin önünden bir gölge gibi geçip, karanlık hücresine dönüyordu. Daha sonraları ancak haftada iki kez alışverişe çıkar oldu. Çünkü, hanımıyla birlikte, çöllerdeki çilekeşler gibi yalnızca biraz bayat ekmek ve biraz sebze yiyerek yaşamaya karar vermişlerdi. Pélagie sonra büsbütün sokaktan ayağını kesti. Cumartesi akşamları, bakkal ve manavlar kapının önündeki boş sepeti alıp istenen şeyleri içine koyarak yine kapının önüne bırakıyorlar, gelecek cumartesi gününe kadar uğramıyorlar, cumartesi günü ise, içinde eski bir gazeteye sarılmış parayla boş sepeti almaya geliyorlardı. İki yaşlı kadının dünyayla tek alışverişi bu kadar kalmıştı. Ne var ki yaşlı Pélagie'nin, Beaumont'daki bir manastıra hizmetçi duran yeğeni Polydor'la başı beladaydı, Polydor para koparmak için kadına korkunç sahneler yaşatıyordu. Kapıyı açmasa başına geleceği biliyordu, oğlan bütün mahalleyi ayağa kaldırıp, kapıyı tekmelerle kırıp yine içeri girecek yaradılıştaydı. Açtığı zaman da korkudan titremeye başlıyordu, istediği parayı hele bir vermesin, yiyeceği dayağın haddi hesabı yoktu. Yıllarca kuruşu kuruşuna katıp on bin frank kadar bir para biriktirmişti, bu parayla öteki dünyadaki yerini satın alacaktı, ne var ki nereye yatırım yapacağına bir türlü karar verememişti, meleklerin ilahiler okuduğu törenleri mi, yoksa hanımının bahçesinin yanından bir bahçe mi satın alsaydı? Parasını ot minderinin içinde özenle saklıyordu. Ama bir akşam Pélagie'nin ocağına kar yağdı: Polydor gırtlağını sıkmadı ama odasının altını üstüne getirdi, ve sonunda ot minderi parçalayıp on bin frankı aldığı gibi sıvıştı. Yatağının önüne yuvarlanmış, iki büklüm Pélagie, saçını başını yoluyordu. Saint-Antoine de Padoue'dan cenneti satın almak için sakladığı parayı kendi soyundan bir eşkiyaya kaptırmıştı. Ermişin gişeleri ona kapalıydı artık, eyvah, lanetlenmişti, cennet gitmişti elden. Üzüntüsünden iki gün sonra öldü. Rahip Theodore hizmetçiyi ortalıkta göremeyince şüphelenip odasına çıkmış, yaşlı kadının çatıdaki odasında buz gibi cesediyle karşılaşmıştı. Theodore, görevlerini yerine getirip, dini bütün Pélagie'yi dini bütün bir biçimde gömdü. Bu ıssız, karanlık evde bayan Duparque şimdi yapayalnız nasıl yaşayacaktı, bundan böyle ona bakacak

kimseler kalmamıştı. Theodore kara kara işte bunları düşünüyordu.

Birkaç haftadan beri seksen üçlük büyükanne yataktan çıkamıyordu, dizinde derman kalmamıştı, ayakları tutmuyordu. Ama yatağın içinde oturup dualarına devam ediyordu. Derin çizgilerle dolu uzun yüzü, ince ağzı ve topuz burnuyla hâlâ dimdik ve kocamandı. İşte yapayalnız kalmıştı, kızını, torunlarını kovduğu, kendisine katlanabilen tek insanın, kaz kafalı hizmetçisinin de bırakıp gittiği bu boş evde, kesik soluklarıyla hâlâ zorbaca saltanat sürüyordu. Pélagie'nin gömülmesiyle ilgili, eve geldiğinde Theodose, bir biçimine getirip yapayalnız yaşamasının hayli güç olduğunu, bu konuda ne düşündüğünü sorduysa da cevap alamadı. Israrla durdu üstünde rahip, bakıma ihtiyacı olduğunu söyledi, sana bakacak bir sofu kadın göndereyim, hizmetini yapsın, yatağından inecek halin yok dedi. İşte o zaman ihtiyarın beyni attı, ininde can çekişen vahşi bir hayvan gibi homurdandı, acaip kelimeler çıktı gırtlağından: Herkes alçaktı, mihrabı başında parçalanmasın diye herkes kiliseyi bırakıp kaçıyordu. Bu kez Theodore da çileden çıktı, ben şimdi gidiyorum, yarın uğrarım deyip evi terketti.

Bir gece ve bir gün böylece geçti. Kapüsenlerin üstadı yirmi dört saat sonra şafak sökerken yeniden uğradı. Bayan Duparque, mandalları vurulmuş pancurların, pencerelerin, kapalı kapıların ardında, ne bir gün ışığının, ne usul bir kıpırtının ulaşamadığı kara odasının dibinde bir gece ve bir gündüzü yalnızlık, tam bir yapayalnızlık içinde geçirdi. Nice yıllar aradığı da bu değil miydi? Soyundan gelenlerle bütün bağlantıları koparmak, dünyadan, günahın egemen olduğu bu iğrenç toplumdan elini eteğini çekmek istemiyor muydu? Kadındı, günahın tohumlarını soyunda taşıyordu, ama kendini bütünüyle Tanrısına vermişti, hem öyle bir vermişti ki artık papazları bile yetersiz buluyordu, din için savaşmayan, ciddiyetten uzak, kendi rahatlarını düşünen, iğrenç çağa ayak uyduran insanlar olmakla suçluyordu onları. Evinden, rahiplerin, papazların da ayağını kesmiş, dik başlı, öfkeli, aman vermez Tanrısıyla, öc alıcı, cezalandırıcı Tanrısıyla yapayalnız kalmıştı. Işık yoktu, hayat yoktu, her yanı örtük bu karanlık ve soğuk mezarda, yatağının üzerinde dimdik oturmuş, gözleri koyu karanlıklarda, kıskanç Tanrısını bekleyen seksenlik bir canlı cenazeden başka hiçbir şey yoktu. Tanrısı övüne övüne olumlu ruhlara örnek gösterebilirdi onu, sofuca ölüm işte bu kadar olurdu. Rahip Theodore akşama doğru geldiğinde kapının açılmadığını görünce pek şaştı, anahtar yuvada dönü-

yor ama, kapı, arkadan sürgülenmiş gibi, açılmıyordu. Kim sürgüleyebilirdi hem? İhtiyar yatağından çıkamayacak durumdaydı, yürüyemiyordu. Boş yere çabaladı durdu, açılmıyordu, korkmaya başladı, kapıyı zorlamaya da çekindi, doğru belediyeye koşup olayı anlattı. Bayan Mazeline'le birlikte öğretmenlik yapan Louise'e haber verdiler. Rastlantıya bakın ki, Pélagie'nin ölümü, köye gelen son haberler yüzünden Marc ve Geneviève de, büyükannenin durumundan endişe ettikleri için kasabaya inmişlerdi.

Bütün aile Kapüsen Alanına koştular. Kapı açılmadığı için bir çilingir getirttiler, çilingir, "yapılacak bir şey yok, ardından sürgülenmiş" dedi. Bu kez bir duvarcı bulundu, duvarcı kazmayla kapının topuk döşemelerini söktü. Her kazma vuruşuyla sağır ev, duvarlarla çevrili bir mağara gibi inliyordu. Kapı söküldüğünde, Marc, Geneviève ve Louise, artık onları istemeyen bu aile ocağına ürpererek girdiler. Ev alabildiğine küf ve nem kokuyordu, güçlükle bir mum bulup yaktılar. Yukarda, yatağında bayan Duparque, sırtı yastıklara dayalı, buruşuk ince uzun ellerinde büyük bir haçla, ölmüştü. Tanrısıyla başbaşa kaldığı son anlarında kimsenin, bir din adamının bile kendisini rahatsız etmemesi için, şüphesiz, olağanüstü bir çaba gösterip yatağından çıkmış, aşağı inip kapıyı ardından sürgülemişti. Rahip Theodore titreyerek diz üstü çöktü ve dua okumaya başladı. Theodore kendinden geçmiş gibiydi, bayan Duparque'la; yalnızca, yaşlı korkunç bir kadının, uzlaşmaz inancı içinde vahşi bir büyüklüğün çöküşünü değil, boş inanlar, yalan ve yanılgılarla dolu, aman vermez bir dinin de çöktüğünü pek iyi anlıyordu. Marc, dehşet içinde kalmış, bağrına sığınan Geneviève ve Louise'i kollarına aldı, bu ölümden doğan sonsuz bir hayatın büyük bir soluk gibi yüzünü yaladığını duydu.

Rahip Coquard cenaze töreni için gerekli her şeyi yerine getirdi, ölü gömüldü. Çekmeceler bomboş çıktı, ne bir vasiyet, ne değerli tek bir nesne vardı. Rahip Theodore aşırdı denemezdi, çünkü öldüğünde evde yoktu, girememişti. Sağlığında ona buna mı dağıtmıştı? Torunlarının, ailesinin eline geçmesin diye sağlığında kendisi mi yok etmişti? Bu husus hiçbir zaman aydınlanamadı, evde tek bir kuruş bulunamamıştı. Geride kala kala küçük ev kalıyordu, onu da Genèvieve satıp, büyükannemin arzularına böylesi uygun düşer diye parasını yoksullara dağıttı.

Akşam, cenaze töreninden döndüğünde kocasının boynuna atılıp sarsıla sarsıla içini döktü.

- Bir bilsen... Büyükannemin dik başlı inancı içinde öylesine ciddi,

öylesine büyük, ama yapayalnız yaşadığını düşündükçe ne kadar üzülüyordum. Evet, ve zaman zaman, onu terketmekle iyi mi ettim kötü mü, yerim büyükannemin yanı mıydı, değil miydi diye sorup durmuşumdur kendime... Eee, ne yaparsın? Galiba asla iyileşemeyeceğim ben, yüreğimin derinliklerinde her zaman eski inancımdan birşeyler kalacak... Hey Tanrım! Ne korkunç bir ölüm bu, asıl olan hayattır, kadının kurtuluşudur, yeri erkeğinin yanıdır demekte ne kadar haklısın.

İki ay sonra, Louise Joseph'le, Sarah da Sébastien'la evlendi, iki düğün bir arada yapıldı, nikahlar kilisede değil, belediyede kıyıldı.

II.

Yıllar yine akmaya başladı, Marc altmış yaşına geldiği halde büyük mücadelenin başındaymış gibi canla başla çalışıyor, büyük eserini oluşturmaya uğraşıyordu. Bir gün, Delbos'yla görüşmek için kente indiğinde avukat hemen Marc'a ilginç bir rastlantıyı haykırdı:

- Sormayın, kime rastlasam iyi?... Geçen akşam geç vakit eve dönüyordum, Jaffres yolunda, önümde kötü kötü yürüyen, sizin yaşınızda bir adam dikkatimi çekti... Ve tam Gambetta sokağının başında, şekerci dükkanının ışıkları altında adamın yüzünü seçebildim, Gorgias'ımızın ta kendisi.

- Nasıl, Gorgias mı?

- Evet! Rahip Gorgias, ama sırtında papaz elbisesi yoktu artık, eski, kirli bir elbise, yaşlı bir kurt gibi duvarlara sürüne sürüne yürüyordu... Kente gizlice dönmüş olmalı, ıssız bir köşede, suç ortaklarını korkutup para sızdırarak yaşıyor mutlaka.

Marc çok şaşmıştı, doğruluğuna inanamıyordu bir türlü.

- Yo, yo, benzettiniz sanırım. Gorgias avcıya kaptırmayacak kadar düşkündür postuna, ne diye Beaumont'a gelsin, onu görür görmez Rozan kararının düzeltilmesini isteyeceğimizi bilmiyor mu?

- Yanılıyorsunuz dostum. Bizim ahbabı korkutacak hiçbir şey kalmadı artık, bir kimse hakkında bir suçu işlemekten dolayı on yıl kovuşturma yapılmazsa dava zaman aşımıyla düşer, küçük Zéphirin'in katili artık elini kolunu sallaya sallaya rahatça dolaşabilir... Yanılmış, benzetmiş de olabi-

lirim ayrıca. Hem bu adamın dönüşü ne kazandırır ki bize? En az benim kadar tanıyorsun sen onu, doğru dürüst, işimize yarayacak tek bir söz koparamayız ağzından.

- Doğru, söylemedik yalan bırakmadı, ağzını açsa yine yalanları bir biri ardına dizmeye başlayacak... Aradığımız gerçeğe onun aracılığıyla ulaşamayız.

Marc, bir iki ayda bir, ülkenin bağrında, kangren olmuş bir yara gibi kanayan meseleyi, Simon meselesini konuşmak için Delbos'ya uğruyordu. Kim ne derse desin, kötülük, haksızlık alttan alta işliyor, gizli bir zehir gibi ülkenin havasını kirletiyordu. David, yılda iki kez işi Simon'a bırakıp Pyrénée'lerden Beaumont'a geliyor, Marc'ı, Delbos'yu bulup son durumu gözden geçiriyordu. Evet, kardeşinin cezası bağışlanmıştı ama David bir an olsun haksızlığın peşini bırakmamıştı, istediği af değildi, Simon'un suçsuzluğunun ispatlanmasıydı. O günün yaklaştığına üçü de inanmışlardı: O canavarca kararın düzeltilmesini isteyecekler, dosya yüzde yüz suçsuzun zaferiyle kapanacaktı; ne var ki birinci kararın bozulmasında olduğu gibi şimdi de görülmedik, kuyruklu yalanlarla karşı karşıyaydılar. İzlenecek tutum konusunda bir süre kararsızlık geçirdikten sonra sonunda yapılması gerekeni kararlaştırdılar. Eski başkan Gragnon ilk davayı yalanın üstüne oturtmuş, jüri üyelerini etki altında bırakmıştı, aynı kişi suç üstüne suç işlemiş, aynı hileyi Rozan'da da tekrarlamıştı. İşte yapılması gereken buydu, Gragnon'un yeni düzenini ortaya çıkarmaktı. Eski başkan jüri üyelerini etkilemekte işinin ustasıydı, Beaumont'da yaptığını Rozan'da tekrarlamıştı, ama değişik biçimde. Beaumont'da bir mektup ortaya atılmıştı, mektubun altında uydurma bir dipnot ve Simon'un parafı vardı. Rozan'da başka bir oyun oynadı. Bir işçi Simon'un isteği üzere gizlice Kardeşler Din Okulunun bir kaşesini yapmış, pişmanlık getiren işçi, hastanede can verirken, ölmeden önce sofu bir kadına yüreğini dökmüş, bu suçunu açıklayan bir de yazı bırakmıştı. Şüphesiz Gragnon, Rozan'da bu yazıyla dolaşmış, yazıyı, ya kendi eliyle, ya da başkaları aracılığıyla dar görüşlü, dinci üyelere göstermişti. Sözde, yazıyı mahkemede açıklamak istemiyordu, çünkü, onu veren sofu kadıncağız böyle kirli bir işe adının karışmaması için yalvarıp yakarmıştı. Ne var ki, vatan hainleri, anarşistler fazla ileri giderse yazıyı yargıçlar kuruluna sunabilir, Fransa'nın düşmanlarının başına şimşekler yağdırabilirdi. İşte Simon, Rozan'da da böyle suçlanmıştı: Orta derecede zekalı, dürüst sayılabilen bu jüri üyeleri de, tıpkı

Beaumont'daki ilk üyeler gibi aldatılmışlar, kendilerine gizlice ulaştırılan sözleri, uydurma bir yazıyı gerçek sanmışlardı. Jüri üyelerinin, o zamanlar kendilerine garip gelen bazı sorularının kaynağını şimdi pek iyi anlayabiliyordu David ve Marc. Üyeler, el altından dolaşan korkunç bir yazının, delilin varlığına işaret etmek istiyorlar ama bunu açıkça söyleyemiyorlardı, sofu bir kadının adını bir rezilliğe karıştırmamak için susmaları gerekiyordu. Simon'u işte böyle suçlamışlardı. Delbos, Rozan kararını bu gerekçeye dayanarak bozmak istiyordu. Gragnon'un bu ikinci yasadışı davranışını, üyelere etkisini ispatlayabilirse Rozan kararı bozulmuş demekti. Ne var ki bunu ispatlamaktan daha zor hiçbir şey yoktu, üçü de, yıllardan beri, kesin kanıtı bulmak için uğraşıyorlardı. Tek bir umutları vardı. Beauchamp adındaki eski üyelerden bir doktorun, tıpkı Beaumont jüri başkanı mimar Jacquin gibi vicdan azabı duyduğunu öğrenmişlerdi. Doktor Beauchamp oynanan oyunu, gösterilen mektubun düzmeceliğini geç de olsa anlamıştı, yaptığı haksızlığı unutamıyordu. Adam kendisi sofu değildi, ama alabildiğine sofu bir karısı vardı, karısını öfkelendirmekten çekiniyor, gerçeği açıklayamıyordu. Beklemek gerekiyordu. Yıllar geçtikçe ortam daha bir düzeliyor, gerçeği savunanlar için daha bir elverişli biçim alıyordu. Toplumsal evrim, ilerici öğretim sayesinde büyük sonuçlarını doğuruyordu, yığınlar ön yargılardan, dini dogmalardan kurtuluyordu. Ülke baştan başa yenileniyor, binlerce köy okulundan yeni bir halk çıkıyor, sade köy öğretmenleri, gerçek ve adalet yüklü bir gelecek için ulusu yeni baştan yaratıyorlardı. Herşey okuldan gelecekti, tek gelişme, ilerleme kaynağı ilkokullardı. Her yeni reformun, dayanışma ve barışın kaynağında okul vardı. Bir zamanlar imkansız görülenler, yalan ve yanılgılardan kurtulmuş, istemesini ve ne istediğini bilen bir halkla şimdi yavaş yavaş gerçekleşiyordu.

Delbos, mayıs seçimlerinde, uzun yıllar belediye başkanlığı yapan tutucu Lemarrois'yı işte böyle altetti. Gambetta'nın eski dostu Lemarrois belediye başkanlığı sandalyesine çivilenmiş gibiydi, Fransız yurttaşını sanki ondan başkası temsil edemiyordu. Ama çağ değişmeye başlamıştı, olaylar hızla gelişiyordu, burjuvazi, uzun süreden beri yönetiyordu ülkeyi, sömürüyordu ve bu sömürüsünü sürdürmek, emekçiye, emeğinin hakkını vermemek için gericilerle işbirliği yapmış devrimci geçmişinden uzaklaşmıştı. Sahip olduğu haklara sıkı sıkıya yapışmıştı, ne egemenliğinden, ne sömürüsünden vazgeçmeye niyeti yoktu. Oysa öte yandan yığınlar u-

yanıyordu. Uyanan yığınları nasıl uyutmalıydı? Gerici güçlerle birleşip halkı yeniden köleliğe iterek uyutmalıydı. Dünkü bu cumhuriyetçi burjuvazinin tipik bir örneğiydi Demarrois, sınıfını savunduğunu sanarak, ister istemez gericiliğin kollarına düşmüştü, yüzyıl süren ödünler ve sevinçler sonunda hemen, çürüyen, kokuşan bir burjuvazinin ihanetine ortak olmuştu. Halkın yükselişi zorunlu sonuçtu, yığınlar kendi güçlerinin farkına vardıkları; içlerinde uyuyan büyük çaba, atılım ve arzu uyandığı zaman kurtuluşları kaçınılmazdı. Eğitim, onları koyu karanlıklardan, daldıkları uykudan çekip çıkaracak, toplumu ilerici raylara oturtacak, ulusu gençleştirecekti. Burjuvazi ölmek üzereydi, yarının büyük Fransasının, özgürlüğün, kurtuluşun, adaletin özü halktı. Simon'un avukatı Delbos'nun seçimi kazanması işte bu gerçeği müjdeliyordu. Uzun zamandan beri mücadele eden, nice saldırılara uğrayan ilerici avukat, önceleri bir kaç sosyalist oy alırken günbe gün yığınları kazanmış, sonunda, ezici bir çoğunlukla, belediye başkanlığını tutucu Lemarrois'nın elinden almıştı.

Toplumdaki bu değişmeyi ispatlayan bir diğer olay da Marcilly'nin yaptığı dönüştü. Önceleri radikal bir bakanlıkta bir danışmanlık yakalamıştı. Simon'un suçlanmasından sonra daha tutucu bir bakanlığa girmişti, ve şimdi aynı adam ateşli toplumcu kesilmiş, Delbos'nun savaş arabasına koşularak kendine yeniden parlak bir yer sağlamıştı. Zaten, bölgede ilericilerin kazandığı zafer henüz tam değildi, uzlaşmaz gerici kont Hector de Sangleboeuf sağcıların oylarıyla yeniden seçilmişti. Sağcıyım demiş, yıllarca sağcı kalmış, düşüncelerini açıkça söylemiş, böylece gericiliğinin armağanını görmüştü. Bu işte kaybeden bencillikve korkaklık yüzünden şaşkına dönen, kaypak politika izleyen, tavşana kaç, tazıya tut diyen eski cumhuriyetçi Lemarrois'ydı. Toplum yerinde saymıyor, ilerliyor, yığınlar, toplumdaki hakları olan yeri almak, tutucuları, dincileri, gericileri süpürüp atmak istiyordu, Sangleboeuf sağcıyım deyip sağcı kalanların samimi oylarıyla armağanını alırken, kendi seçmenlerine kör bakıp gericilerin kıçında dolanan Lemarrois bencilliğinin, korkaklığının, kaypaklığının cezasını çekiyordu.

Kısaca, Delbos'nun seçilmesi; utanmadan açıkça ilkokul öğretmeni Simon'u savunmaya kalkan bu yurtsuzların, bu hainlerin ilk zaferiydi. Canavarca Rozan kararından sonra, öğretmenden yana oldukları açıkça bilinenler gerçek ve adaleti savunmanın acısını çekmişler, işlerinden atılmış ya da sürülmüşlerdi. Delbos'nun kapısını tek bir müşteri çalmaz olmuş,

Salvan emekli edilmiş, Marc küçük bir köye sürülmüştü. Öğretmeni savunan diğerleri de dürüst insan olmanın armağanını görmüş, tutucular, gericiler, işbirlikçiler bu kişilerin anasına, babasına, çoluğuna, çocuğuna kök söktürmüşlerdi. Haksızlığa uğrayan bu insanlar, yıllardan beri toplumdaki bu acı sapmayı hüzünle izleyerek ülkenin raylarına oturacağı, gerçek ve adaletin üstün olacağı günü bekliyorlar ve bu sürekli bekleyiş içinde eserlerini bütünlemeye, toplumu geliştirmeye devam ediyorlardı. O gün gelmişti galiba. Delbos'nun, ne Simon'u savunan, ne de Simon'a karşı olan, suya sabuna dokunmayan Lemarrois'yı ezerek seçimi kazanması kurtuluş gününü müjdeliyordu. Delbos olaya en çok adı karışanlardan biriydi. Lemarrois yeniden seçilememek korkusuyla ağzına kilit vuran uzlaşmacının tekiydi ve işte savaşı Delbos kazanmıştı. Demek ki yığınların düşünceleri değişmişti, Simon'un avukatının seçilmesi en büyük aşamanın gerçekleştiğini göstermiyor muydu? Bu ara Salvan'ı çok sevindiren bir olay oldu, Beaumont Ögretmen Okulunun müdürlüğü, yeteneksizliği açıkça ortaya çıkan Mauraisin'in elinden alınıp Salvan'ın eski öğrencilerinden birine verildi. Bu çok sevindirdi bilge Salvan'ı. Sevinci, bir hasmının yere vurulması yüzünden değildi, eserin güvenilir ellere geçtiğini görmek mutluluğuna ermişti. Le Brazer, bir gün Marc'ı da vilayete çağırıp ona Beaumont'da bir yöneticilik vermek istedi, böylece eski bir haksızlığı onarmış olacaktı. Hayli dikkatli, usta bir diplomat olan Le Brazer'nin yaptığı bu öneri, ilericilerin nice büyük adımlar attığının en güzel örneğiydi, Marc, çok sevindi ama bu öneriyi kabul etmedi, Jonville'den ayrılmak istemiyordu henüz, köydeki eserini tamamlayamamıştı. Toplumdaki gelişimi gösteren daha nice olaylar oldu. Vali Hennebise alınmış, yerine geniş görüşlü, çok çalışkan bir vali getirilmişti. Göreve başlar başlamaz ilk işi, liseyi örümcek yuvası haline getiren müdür Depinviller'ı yerinden almak oldu. Eski tarih araştırmalarına dalmış bulunan üniversite rektörü Forbes da başını kitaplardan kaldırıp, liseleri din dersleri veren papazlardan, sınıfları dini tablo, resim ve ikonalardan temizledi, hem ilköğretimi, hem orta öğretimi ve liseleri dini etkilerden ayıkladı. Hemen emekli edilen gerici general Jarousse da Beaumont'da daha fazla yaşayamaz hale geldi. Kentte karısının küçük bir evi vardı, bu eve çekilip emeklilik günlerini geçirebilirdi, ne var ki bu yeni zihniyetten hoşlanmıyordu, hele de yerine gelen, hatta sosyalist olduğu söylenen cumhuriyetçi generalin yüzünü görmek istemiyordu. Eski sorgu yargıcı Daix, Rozan'da, geç de olsa hatasını o-

narmaya çalışmış olmasına rağmen, yalgınlar, kabuslarla dolu uykusuz geceler geçirmiş, acınacak şekilde ölmüştü. Suçsuz bir ilkokul öğretmenini zindana attırdığı için gericilerden armağanını alıp Paris'de parlak bir göreve atanan cumhuriyet savcısı Raoul de la Bissionnière bir yığın hileli işlere karışmış, yaptıkları sonradan ayağına dolaşmıştı. Eski mahkeme başkanı Gragnon'a gelince, sokakta kimse ona selam vermiyordu artık, başı önünde, geçenler yüzüne tükürecekmiş gibi, çevresine kaçamak gözler atarak sıvışırcasına yürüyordu, zayıflamış, beti benzi atmıştı, tedirginliği her halinden belli oluyordu.

Marc sık sık kasabaya, kızı Louise'i görmeye geliyordu. Louise, kocası Joseph'le birlikte, Mignot'nun uzun yıllar oturduğu küçük öğretmen evine yerleşmişti, dalga dalga yayılan, ışık ve sağlık taşıyan ilerici eğitimin mutlu sonuçları Maillebois'da da görülüyordu. Kasaba, yobazların, Philis adlı, hizmetçisiyle düşüp kalkan, kendileri gibi bir yobazı belediye başkanı seçerek yönettiği eski kasaba değildi. Bir zamanlar, iki bin nüfuslu kasabanın sekiz yüz işçisi, kendi aralarında pek bölündükleri için belediye meclisine ancak birkaç ilerici gönderebiliyor, pek azınlıkta kalan bu üyeler de kararlarda etkili olamıyorlardı. Yeni seçimlerde ise cumhuriyetçi ve sosyalistler ezici bir çoğunlukla belediye meclisine girmişler, uzun yıllar Philis'den öcünü almak için bugünü bekleyen Darras yobaz hasmını başkanlık sandalyasından kovup yerine kendisi oturmuştu. Simon'un Rozan'da yeniden suçlanmasından sonra büsbütün güçlenen yobazların elinden aldığı başkanlığı, şimdi eskisinden çok daha güçlü bir biçimde ele geçirmişti. Artık uzlaşmadan, ödün vermek zorunda kalmadan samimi konuşabilir, samimi davranabilirdi, sevinci sonsuzdu bu yüzden.

Marc, Darras'ya rastladığında onu gözleri ışıl ışıl buldu. Babacan bir tavırla konuşmaya başladı:

- Evet, biliyorum, bir zamanlar dilimi yutmuştum değil mi? Belediyeye geldiniz, Simon'a yardım etmeliyiz, bir şeyler yapmalıyız dediniz, ama ben hiçbir şey yapamadım. Ne gelirdi ki elimden, belediye başkanlığında ancak iki oy çoğunluğuyla tutunabiliyordum, dikenin üstünde gibiydim, nitekim endişelerimde haklı olduğum meydana çıktı, rahatça devirdiler beni... Ah bugünkü çoğunluk o zaman olsaydı, görürlerdi günlerini! Şimdi evin efendisi bizleriz, söz veriyorum, işler pek güzel düzene girecek.

Marc, gülümseyerek, Philis'in ne yaptığını sordu:

- Philis mi? Hiç de mutlu değil, biliyorsunuz, karısını yeni kaybetti,

kendini bütünüyle İsa'ya verip erkek yüzü görmemeye kararlı sofu kızı Octavie'yle başbaşa kaldı. Oğlu Raymond denizci, uzaklarda. Hem karısını kaybetti, hem başkanlığı, evinin duvarları yüzüne gülmüyordu sanırım, belki de hüznünü yeni hizmetçisiyle avutuyordur, geçende gördüm, gerçekten etli butlu, tombul bir kız.

Kahkahayı bastı. Eski duvarcı ustası Darras iyi bir servet kurduktan sonra ticareti bırakmıştı, mutluydu, karısıyla pek güzel anlaşıyorlardı, tek bir üzüntüleri vardı, çocukları olmuyordu.

Marc aldı sözü:

- Joulin de pek memnun, artık kimse bizi rahatsız edemez diyor... Bilseniz ne güçlüklerle karşılaştı, ne sıkıntılar çekti, yeni bir Maillebois yetiştirdi okuldan, sizi seçen Maillebois biraz da onun ürünüdür.

- Ah, ah biliyorum, ama bu eserin ilk işçisi sizsiniz, ilk kazmayı siz vurdunuz temele, hizmetlerinizi unutamam... Keyfinize bakın, Joulin'in, bayan Mazeline'in kimse kılına dokunamaz artık, elimden geldiğince yardım edeceğim onlara, eserlerini tamamlasınlar, sizin deyiminizle, bir an önce, akıllı ve özgür bir kasaba yaratsınlar. Hem bayan Mazeline, Joulin yalnız da değiller artık okulda, kızınız Louise var, zavallı Simon'un oğlu Joseph var, bıraktığınız eseri onlar daha da yükseltir. Köşesinde karınca gibi sessiz soluksuz çalışan yiğit bir ailesiniz, çok şey borçluyuz sizlere.

Sohbet uzadı, gerilere gitti, Marc'ın Maillebois okuluna, en güç şartlarla geldiği o eski günlerden söz ettiler. Otuz yıl geçmişti aradan. Nice olaylar olmuş, okul sıralarından yeni bir anlayış, yeni bir kafayla nice öğrenciler geçmişti. Marc eski öğrencilerini, ilk öğrencilerini hatırladı. Kalın kafalı çiftçi çocuğu Fernand Bongard, aslında akıllı bir kız olan ama bayan Rouzaire'in İsa'yla evlendirmeye çalıştığı Lucile Doloir'la evlenmişti, şimdi Claire adında, on bir yaşında cin gibi bir kızları vardı, bayan Mazeline'in elinde çağdaş eğitimle yetişiyordu. Duvarcı ustasının haylaz oğlu, çok yaramaz, az çalışkan Auguste Doloir'la, dik kafalı, tutkulu karısı Angèle Doloir'dan olma on beş yaşındaki Adrean okulun gözde öğrencilerindendi, Joulin öğe öğe bir hal oluyordu. Bir zamanlar, Auguste Doloir kadar kötü bir öğrenci olan, patronunun kızı Marthe Dupois'yla evlendikten sonra kendine biraz çeki düzen verebilen Charles Doloir'ın da on üç yaşında Marcel adlı oğlu gayet güzel notlarla okulu henüz bitirmişti. Duvarcının küçük oğlu Jules ise, Marc'ın sayesinde Öğretmen Okuluna gir-

mişti, Salvan'ın en iyi öğrencilerindendi, okulu bitirdikten sonra kendisi gibi bir yeni öğretmenle, Fortenay öğretmen okulundan çıkan Juliette Hochard'la evlenmişti. Şimdi her ikisi de Bordes köyünde öğretmendi. Karı koca sağlıklı, akıllı insanlardı, hele de yaşına göre pek bilgiç, şimdiden alfabeyi söken, dört yaşındaki şeytan yavrusu Edmont mutlulutlarını büsbütün arttırıyordu. Küçük memur Savin'in ikizlerine gelince, bir zamanların sinsi ve yalancı Achille'i bir dava vekilinin yanına girmiş, kafası, babasının kafası gibi evraklardan kazana dönmüş, derken, kendisi gibi bir müsdahdemin kızkardeşi, ince, sarışın, anlamsız Virginie Deschamp'la evlenmiş; bu evlilikten pek tatlı bir kız, Léontine dünyaya gelmişti. Kız Mazeline'in gözde öğrencilerindendi, on bir yaşında diplomayı kıvırmıştı. Uzun zaman bir işe yerleşmeyen Phillippe, sürekli mücadeleden sonra üstün bir yere kavuşmuştu, örnek bir çiftliğin yöneticisiydi, hâlâ evlenmemişti. Üç kardeşin en akıllısı olan küçükleri Léon'la ortaktı, zaten, tarımla uğraşmak fikrini de o atmıştı ortaya. Léon, Rosalie Bonin adlı bir köylü kızıyla evlenmişti, ilk çocukları Pierre altı yaşındaydı, bu yıl okula gidecekti. Ya Savin'in öteki çocuğu, kızı, bayan Rouzaire'in incisi, pek sofu Hortense? Savin onu üstlerinden birinin oğluyla evlendirip dairesinde rahat soluk almayı düşünürken, kız, komşu sütçü çırağına uçkuru çözmüş, daha on altı yaşında anne olmuş, bir kız doğurmuştu. Hortense'in kızı Charlotte, iyi dereceyle okulu bitirdikten sonra bir odun tüccarıyla evlenmiş, bir kız da o doğurmuştu. Şüphesiz, ülkenin kurtuluşu işte, eğitim aracılığıyla gerçekleşecek bu sabırlı gelişime bağlıydı.

Marc özellikle, kızı Louise, kocası Joseph ve Sébastien-Sarah çiftiyle ilgileniyordu. O gün, Darras'nın yanından ayrıldıktan sonra, kızını kucaklamak için okula gitti. Altmışını geçkin bayan Mazeline, ömrünün kırk yılını ilköğretime verdikten sonra o da emekliye ayrılıp Jonville'e, Salvan'a komşu küçük bir köy evine yerleşmişti. Daha da çalışmak, hizmet etmek istiyordu, ama gözleri pek görmüyordu, hemen hemen kör gibiydi. Ne var ki, okulundan ayrıldığına üzgün değildi, öğrencileri şimdi güvendiği ellerde, kendisinin yerine asıl öğretmen olarak atanan, eski yardımcısı Louise'in ellerindeydi. Joulin'in de Beaumont'daki bir okula müdür atanıp, yardımcısı Joseph'in onun yerini alacağından söz ediliyordu. Simon ve Marc'ın adlarının hala çın çın öttüğü kasabanın iki okulunu da, Marc'ın ve Simon'un çocukları, karı koca eline alıyordu şimdi. Louise ve Joseph, babalarının eserini tamamlayacaktı. Otuz iki yaşındaki Louise, Joseph'e

bir oğlan çocuk doğurmuştu. François şimdi on iki yaşındaydı ve şaşılacak derecede dedesine benziyordu, hıh demiş burnundan düşmüştü. Geniş alınlı, gözleri ışıl ışıl yanan koca çocuk da Öğretmen Okuluna hazırlanıyor, o da annesi, babası, dedesi gibi öğretmen olmak istiyordu.

Louise de bir yetişkinler kursu açmıştı, haftada bir kez, okulu bitiren eski öğrencilerine geliştirici bilgiler veriyordu. Bir perşembe günü Marc kızını görmeye gitti, yetiştirme kursundan çıkarken karşılaştılar. Joseph ve torunu okulda yoktu, tabiat bilgisi derslerini uygulamalı yapmak için öğrencilerle birlikte Verpille boyunca açılmışlardı. Ama kızının büyük dostu Sarah ordaydı, kocası Sébastien'ın şimdi asıl öğretmen olarak çalıştığı Rouville'den gelmişti.

Sébastien ve Sarah'ın da dokuz yaşında, çok sevimli, anneannesi Rachel gibi çok güzel bir kızları vardı. Sarah haftada üç kez, yaşlı Lehmann'ın Trou sokağındaki hazır giyim atölyesini kontrole, büyükbabasına yardım etmeye geliyordu. Bulundukları yer zaten uzak sayılmazdı, kasabaya trenle on dakika tutuyordu. Lehmann hayli yaşlanmıştı, sekseni geçmişti. Bu yüzden Sarah bu işe bir son vermek istiyordu, kendisi de tek başına yürütemezdi.

Marc kızıyla kucaklaşıp Sarah'ın ellerini avuçlarına aldı.

- Nasılsınız bakayım, sevgili Sébastien'ım, siz, Thérèse, iyi misiniz?

Sarah neşeli bir sesle cevapladı:

- Hepimiz çok iyiyiz. Hele de dedemiz. Yaşına bakmayın, demir gibi maşallah. Babamdan da iyi haberler var, nöbet tutmuyormuş artık, iyileşmiş.

Marc usul usul başını salladı:

- Evet, evet, bu habere sevindim, az mı çekti, yüreğindeki sızı dinmedi henüz. Ne yapıp yapıp haksızlığın kökten kazınması, suçsuzluğunun kesinlikle onaylanması, Simon'un aklanması gerekli, bu da o kadar güç ki! Ama işler yolunda, iyi bir yönde gidiyoruz, savaşı kesinlikle kazanacağımız günler çok yakın... Şunu bir kez daha tekrarlayın Sébastien'a, yetiştireceği her çocuğun, gerçek ve adalet yapısına bir taş daha koyacağını unutmasın.

Sonra kızına dönüp onunla konuşmaya, kızına bayan Mazeline'den söz etmeye başladı. Mazeline köyde kuşlar ve çiçekleriyle başbaşa sessiz bir biçimde yaşıyordu. Louise'den, torunları François'yı pazar günü yanlarına göndermesi için söz aldı, bütün bir gününü torunuyla doya doya geçirmek

anneannesini pek sevindirecekti.

Ve ekledi:

- Joseph'i alıp sen de gel, hep birlikte Salvan'a uğrarız, ne kadar memnun kalır, hem ikinizin de eski öğretmeni, biraz da babanız sayılır. Ona gitmeden önce bayan Mazeline'i de alırız... Siz de öyle Sarah, neden Thérèse'i de yanınıza alıp Sebastien'la birlikte gelmiyorsunuz? Bir araya toplanırız, ne güzel olur... Tamam değil mi, hepiniz geleceksiniz! Pazar günü bekliyorum.

Kızıyla ve Sarahla kucaklaştı, altı trenine yetişmek için hızlı adımlarla uzaklaştı. Ama yolda hiç ummadığı bir rastlantı oldu. İstasyona giderken, tam Grand Rue sokağının başından dönerken, ağaç kümelerinin ardında, birbirleriyle pek ateşli bir biçimde konuşan iki kişi gördü. Biri kırk yaşlarında kadardı, solgun, küt yüzü, sarı kaşlarıyla hiç de yabancı gelmiyordu. Bu çifkef ve aptallık akan yüzü nerede görmüştü acaba? Birden hatırladı: Pélagie'nin yeğeni Polydor'un ta kendisiydi. Yirmi yıldır hatta daha da fazla, Polydor'u görmemişti. Ne var ki Beaumont'daki bir manastıra hizmetçi olarak girdiğini, sonra burdan koğulduğunu, şimdi satılık kadınların bulunduğu mahallelerde serseri bir hayat sürdüğünü biliyordu. Polydor, şüphesiz Marc'ı tanımış olacak, arkadaşını hemen kolundan tutup uzaklaştırmaya çalıştı, Marc, ötekine de dikkatle bakınca şaşkınlıktan ürperdiğini duydu. Kirli kılıklı, vahşi ve çirkef tavırlı, alıcı kuş yüzlü adam, evet, Gorgias'dı! Hemen Delbos'nun sözlerini hatırladı, avukat Gorgias'ı görür gibi olduğunu söylemişti. Adamın Gorgias olup olmadığını kesinlikle saptamak için adımlarını sıklaştırdı, ötekiler dar bir sokağa attılar kendilerini. Marc, sokağa şöyle bir baktığında kimseleri göremedi, ötekiler, sokak kıyısı boyunca uzanan şüpheli evlerden birine girip toz olmuşlardı. Tereddüt etti bir an, gördüğü adam gerçekten Gorgias olabilir miydi? Yanılabilirim diye düşündü.

Jonville'de Marc savaşı kazanmıştı artık. Her yan olduğu gibi, köy de yavaş yavaş gelişmişti, bilgisizliğin yerini şimdi gerçekler alıyordu. Köyü rahip Cognasse'ın pençelerine bırakarak mahveden öğretmen Jauffre'un yıkıntılarını düzeltmek birkaç yıl almıştı. Marc'ın okulundan sağlam kafalı, sağlıklı, akıllı insanlar yetiştikçe köyün bütün anlayışı da değişiyor, yavaş yavaş, yalan ve yanılgılardan arınmış, akıl yolunu izleyen yeni bir halk doğuyordu. Gelişen yalnızca akıl, mantık, samimiyet ve kardeşlik değildi, ülkede ekonomik gelişme de vardı, çünkü bir ülkenin mutluluğu o ülkenin

kültür ve aklına, yurttaşların akıl düzeyine bağlıdır. Temiz, bakımlı evlerin anbarları yeniden doluyor, tarlalar, yeni yöntemler sayesinde gür bir ürünle taşıyordu. Büyük yaz güneşinde köyün, tarlaların, gözleri okşayan tatlı bir görünümü vardı. Çağlardır özlenen barışa doğru yürüyen mutlu bir köşe halini almıştı Jonville.

Ardından bütün belediye meclis üyeleriyle başkan Martineau Marc'ın yanında yer almıştı. Bir dizi olaylar, bu güzel gelişme sayesinde Jonville arzulanan düzeye hızla yükseliyordu. Rahip Cognasse'a gelince, bir süre Valmarie'deki efendisinin öğütlerini dinleyip sabırla beklemişti; kadınlar, başta gelen köyün kadınlarıydı; rahip onları hoş tutmalıydı, kadınlar onunla birlik olduğu sürece erkeklerin eli kolu bağlıydı. Söylenenleri yapmıştı Cognasse, ama öte yandan sabrı da taşmıştı, kadınları da elinden kaçırdığını görünce öfkeden kudurmuş, vahşi bir hayvan kesilmişti. Dehşet saçan, öldüren bir Tanrının elçisiydi, kümesindeki tavukları birbirine katıyordu. Bir gün, korkunç hizmetçisi Palmyre'in eteğini çekti diye küçük Moulin'e öyle bir vurdu ki çocuğun kulağından kan geldi. Bir başka gün, kilisenin kürsüsünde söylev çekerken güldü diye Catherine adlı kızcağızın yüzünü tırmaladı. Bir pazar günü de, yanından geçerken hemen kendisine çeki düzen vermedi diye belediye başkanının karısına tekme attı. Bu kez gerçekten de çok oluyordu, başkan Martineau hemen karakola başvurup dava açtı ve amansız bir mücadele o günden sonra başladı.

Marc'ın asıl istediği köyü Bon Pasteur denen atölyeden kurtarmaktı. İki yüz kadın işçinin açlık ve yorgunluktan ölecek hale geldiği, alabildiğine sömürülerek çalıştırıldığı bu utanç yuvasını dağıtmak, bu kanayan yarayı kesip atmak gerekiyordu. Ve yeni yasalar Jonville öğretmeninin yardımına koştu, Bon Pasteur'ün yönetici rahibeleri pılı pırtılarını toplayıp köyden ayrıldılar. Marc, açık artırmayla satılacak olan büyük atölye yapılarının belediyece alınması için meclisten bir karar çıkarttı. Amacı, köyün ortak malı olan bu yapıları ilerde, yavaş yavaş, olanaklara göre, oyun ve dans salonu, kitaplık ve müze haline getirmekti. Böylece kilisenin tam karşısında halkın toplanabileceği, sohbet edebileceği bir yapı yükseltecek, kilise artık köylü için toplantı yeri olmaktan çıkacak, boşalacaktı. Köy kadınlarının pazar törenlerine hem yeni elbiselerini göstermek, hem de birbirlerini görmek için gittiklerini biliyordu. Bundan böyle daha da eğlendirici, dinlendirici bir yerde neden toplanmasınlardı? Önce dinlenme salonu güzel bir törenle halka açıldı, köylü sevinç içindeydi.

Şimdi çok önemli bir şey daha yaparak köyü Kanlı Yürek tarikatından kurtarmak, bu örümcek yuvasını da dağıtmak, belediyenin tarikata verdiği yapıyı kamulaştırmak gerekiyordu. Başkan Martineau olsun, meclis üyeleri olsun, sağ duyuya kavuşalı beri büyük pişmanlık ve üzüntü duyuyorlardı. Martineau kendini temize çıkarmaya uğraşıyordu, bütün bunlar Jauffre denen eski öğretmenin yüzündendi, türlü tehditlerle, üstü kapalı acaip sözlerle başkanı ve üyeleri korkutmuştu, Kilise güçlüydü, ülkenin insanları, kaynakları kilisenin buyruğundaydı. Jonville bugünün ve yarının tek efendisi ermiş Kanlı Yürek'in buyruğuna girerse çok oy kazanırdı, ya girmezse, girmezse başına gelecek vardı. Ama işte Martineau, Jauffre'un söylediklerinden hiçbirinin gerçekleşmediğini görüyordu, savaşta ilericiler yenmiş gericiler yenilmişti, ülke bağnazlığın boyunduruğundan kurtulunca halkın ekonomik ve toplumsal mutluluğu artıyordu. Eski bir köylü olarak işini biliyordu Martineau, az konuşurdu ama sağlam düşünürdü, elbette ki savaşı kazananların yanında yer almalı, ermiş Kanlı Yürekten yakayı kurtarıp bir başka dine, akıl ve gerçek dinine girmeliydi. Öteki törenin, köyü tarikat ocağı yapan törenin kötü etkisini silmek için bir başka tören düzenlemeli, başta Martineau, tüm belediye meclis üyeleri akıl ve gerçeğin buyruğuna girmeliydi. Marc, işte bu törenle köy halkevinin oyun salonunu açacaktı, başkan ve üyelerle konuştu.

Büyük hazırlıklar başladı. Marc ve Geneviève'in erkek ve kız öğrencileri bu salonda kardeşçe küçük bir tiyatro oyununu sahneye koyacaklar, dansedecek, türküler söyleyeceklerdi. Köyün gençlerinden bir de orkestra kurdular. Bir zamanlar Meryemin Kızları adıyla ak giysiler giyip dinsel törenlerde ilahiler okuyan kızlar artık tarlalardaki ürünlerinin ve hayatın kıvançlarının türkülerini şakıyacaklardı. Gerçek hayat da buydu, sağ esen, sevgi dolu yürekle yaşanan, emekle süslenen, gücün ve gerçeğin evrensel kaynağı olarak kutlanacak hayat buydu. Çocuklar, kadınlar, erkekler, kilisenin loş köşelerinde değil, hayat dolu, sevgi dolu yerlerde, bahçelerde toplanacaklardı. Kadınların, eşlerin, annelerin gülüp oynayacak, eğlenecek, kendilerine ait bir salonları olacaktı artık. Açılış töreni için salon çiçeklerle, ağaç dallarıyla süslendi ve sabahla birlikte bütün köylüler bayramlık elbiselerini giyip halkevine giden yolları doldurdular. Mignot da, bu pazar günü, baba ve annelerinden izin alıp, törene katılmaları için bütün öğrencileriyle köye geldi. Aynı papaz iki köyün kilisesini birden yönetmiyor muydu? O halde Jonville halkevini iki köy birlikte kullanabilirdi.

Mignot henüz gelmişti, Marc'la kilisenin önünde karşılaştılar, o sırada korkunç Palmyre, anahtarı öfkeyle döndürerek kilisenin kapısını kilitliyordu. Sabahleyin Cognasse hemen hemen tümüyle boş bir salonda söylev çekmiş, öfkesinden deliye dönerek hizmetçisine kapıları kilitlemesini buyurmuştu. Tanrının evine kilit vurulmuştu, madem köylü hayvanca arzular peşindeydi, artık o kapılardan giremezlerdi içeri. Sonra Cognasse da gözden kaybolmuştu, şüphesiz, bahçesi halkevine giden yol üzerindeki evine dalmıştı. Yanılmıyordu Cognasse, bu zındıklar Kanlı Yürek hazretlerinin yüzüne tükürüyor, Jonville bu yeni tarikattan, İsa'nın en yeni ve en son cisimleşmesinden uzaklaşıyordu.

Mignot Marc'a döndü:

- İki pazardır Cognasse, Moreux'ye gelmiyor. İki çulsuz kadın, üç bacaksız için dört kilometre yolu tepemem demiş. Zaten kendisine dilini çıkardı diye küçük Louard'ı dövdüğü günden beri köylü fena halde kızıyor ona, kimse uğramıyor kiliseye. Borusunu öttüremeyince deliye dönmeye başladı, köylünün adama bir güzel dayak çekmesinden korkuyorum, inanır mısınız, şimdi ben onu savunmak zorunda kaldım.

Mignot bir yandan gülüyor, bir yandan Marc'ın sorduğu sorulara ayrıntılı cevaplar veriyordu:

- Evet, evet, belediye başkanımız Saleur tepeden bakıyor Cognasse'a, Burjuvalar gibi yaşayan eski sığır tüccarı hayatından pek memnun, papaz yüzünden keyfinin kaçmasından hoşlanmıyor, Cognasse'ı mahkemeye vereceğim, piskoposa yazacağım diyee bar bar bağırıyor. Biliyorsunuz Moreux'yü Cognasse'ın düşürdüğü kötü durumdan kurtarmak için önceleri hayli sıkıntı çektim, ama artık derdim kalmadı, ne söylesem yapıyorlar, bütün köy benimle birlik, pek yakında okulun karşısında kimse kalmayacak, kilise kapandı kapanacak, sonu gelmiş demektir.

Marc:

- Biz henüz kesip atamadık, Cognasse devletten maaş aldığına göre sonuna dek diretecek burada. Düşünmüşümdür hep, din adamlarından yakayı ilk sıyıracak olan, ekonomik durumları elverişli küçük köylerdir. Din adamının varlığı yokluğu halkın rahat yaşadığı köylerde sosyal hayatı pek etkilemiyor, yoksul insan yok, herkes dünyasından hoşnut, cennet cehennem ne umurunda. İlk zamanlarda rahibi seviyorlardı, azar azar da olsa kiliseye gidiyor, dini kuralları uyguluyorlardı, kilisede birbirleriyle buluşuyor, konuşuyorlardı, ama hele bir halkın kendi arasındaki medeni bağlar

güçlensin, veresiye ilahi saltanatın yerini hele bir gerçek sevinçler, etiyle, kemiğiyle yaşanılan hayat alsın, din adamının yokluğunun farkında bile olmazlar.

Tören başlamak üzereydi, Marc ve Mignot, halkevine, kendilerini bekleyen öğrencilerine doğru yöneldiler. Yanında Salvan ve bayan Mazeline'le, Genevieve de ordaydı. İki emekli, biraz da kendi eserleri, uzun eğitimlerinin ürünü olan bu cumhuriyetçi törene katılmaya gelmişlerdi. Basit ama öylesine kardeşçe ve kıvançlı bir tören kutladılar. Martineau başta olmak üzere köyün ileri gelenleri, halk adına, Halkevinin mülkiyetini teslim aldılar. Sonra okul çocukları kahkahalarla oyunlar oynayıp şarkılar söylediler ve temiz, suçsuz, sağlıklı çocuk elleriyle emek ve barış yüklü, mutlu geleceğin kapılarını açtılar. Yarının barış kentine giden yolu tıkayan en son engelleri de yıkacak olan gençlikti! Bu günün çocuğunun yapamadığını yarının çocuğu yapacaktı. Ve çocuklar umut çığlıkları attılar, sonra delikanlılar, genç kızlar gösteriler yaptı. Sıra olgunlara, meyve veren ağaçlara, karı kocalara, anne babalara, dalga dalga akan, arı kovanı gibi uğuldayan mutlu yüzlere geldi. Ve varoluş dürüstçe yaşandığında, kişinin akşam güneşini hüzünlü alnında duyduğu çağ göründü, yaşlılar göründü. Bir hayatı dürüstçe bitirmek gerekiyordu, insanlık bütün şuurunu hayattan alıyor, eski ilahi idealin yerine, kardeşlik, barış ve mutluluk adına; akıl, gerçek ve adaletle yoğrulmuş dünyasal hayat yerleşiyordu. Jonville bundan böyle insanların kardeşçe birleştikleri bir sevgi yuvası halini alacaktı, tehditler, cezalar köyün kapılarından içeri giremeyecekleri gün, her yaştan bütün insanları sevince boğacaktı. Yürekler, akıllar bulandırılmayacak, yalancı bir cennet parsellenip satılmayacaktı. Bu küçük köyde insanlar hayatı hayat gibi, hayatı, hayatın güzelliklerini yudum yudum tadarak yaşayacaklar, dini dogmalar, bu gerçek sevgi, bu iyilik ışığı önünde yıkılıp yerle bir olacaktı.

Halk oyunları akşama kadar sürdü. Köyün güzelleri böylesi tatlı bir töreni ilk kez görüyorlardı. Belediye başkanının karısı güzel Martineau'nun, yalnızca yeni elbiselerini göstermek için kiliseye giden, bu yüzden de Cognasse'ı savunup duran güzel Martineau'nun ağzı kulaklarındaydı. Üstünde güzel bir giysi vardı, şimdi doya doya kendini sergileyebiliyordu, hem artık, o canım elbiseyi, kilisede olduğu gibi, nemli döşeme taşlarına sürtüp kirletme tehlikesi de yoktu. Kendine çabucak çeki düzen vermedi diye kimse kıçına tekme de atamazdı. Ne güzel, birbirlerini rahatça gö-

rebilecekleri, birbirleriyle sohbet edebilecekleri, birbirlerine biraz çalım satabilecekleri bir salonları vardı.

Bu büyük gün oloğanüstü bir olayla tamamlandı. Marc ve Genevieve, Mignot'yla birlikte öğrencilerini götürüyorlardı. Bayan Mazeline ve Salvan da yanlarındaydı. Hepsi de sevinçli, gülüp şakalaşarak yürüyorlardı. Az ötede bayan Martineau ve köy kadınları vardı. Hem yürüyorlar hem bayan Martineau papazdan yediği tekmeyle ilgili kocasının açtığı davanın gidişinden sözediyordu. Yargıç, on beş kadar tanığı dinledikten sonra Cognasse'ı yirmi beş frank para cezasına çarptırmıştı, pinti papaz işte bu cezadan sonra büsbütün deliye dönmüş, saldıracak yer arıyordu. Tam papaz evinin önünden geçtikleri sırada, Martineau, yüksek sesle, papazın ağzının payını aldığını söylerken, küçük duvarın ardından Cognasse'ın başı mantar gibi bitti, sövgüler yağdırıyordu:

- Seni çirkef seni, seni şırfıntı, yalancı, Tanrıya söven yılan dilini gırtlağına sokacağım.

Bu anda nasıl birden bire yerden biter gibi bitmişti Cognasse? Törenin dağılmasını mı kolluyordu? Olup bitenleri görmek için duvara merdiven mi dayamıştı? Bayan Martineau'nun, çevresinde köylü kadınlarla, siyah elbiseler içinde dinsiz bir törenden güle oynaya dönüşünü görünce büsbütün tepesi atmıştı:

- Gidi alınlarının haya damarı çatlamış, melekleri ağlatan karılar, gidi çirkefler, ortalığa zehir saçan yılanlar! Hele durun, neler yapacağım size görürsünüz, şeytana teslim edeceğim hepinizi, defterinizi düreceğim.

Kafalarını kararttığı zavallı kadınların da artık kendisiyle birlikte olmadıklarını görmek çileden çıkarıyordu onu, duvarın üstünden, kara kuru ellerinin bütün gücüyle taş fırlatmaya başladı:

- Al sana, yatağını kocasının bütün uşaklarıyla bölüşen Mathurine!.. Al sana, babasının mirasını kız kardeşinden çalan Durande!... Al sana Désirée, çocuğunun ruhu için okuduğum dualaların parasını vermeyen karı!.. Bu taşlar da senin Martineau, al, al al işte, beni cezaya çarptırırsın ha, Tanrının elçisini, yani Tanrıyı cezaya çarptırırsın ha! Hele dur, göstereceğim gününü sana, yirmi beş frankın acısını taş taş çıkartacağım.

Rezillik ayyuka vardı, iki kadın taşlardan yaralandı, o sırada orada bulunan kır bekçisi hemen zabıt tuttu. Çığlıkları, yuhaları duyunca Cognasse kendine gelir gibi oldu. Yeni dünyaya tehditler savuran, öfkeli, cezalandırıcı Tanrısı gibi son vahşi bir hareket daha yaptıktan sonra, kutu-

suna giren bir şeytan gibi yok oldu. İşte yeni bir dava daha açılıyor, Cognasse soruşturmalar altında can çekişiyordu.

Perşembe günü kasabaya inen Marc, uzun süreden beri içinde bulunduğu şüpheden kurtuldu. Küçük Capucins Alanından geçerken ilgisini, Kardeşler Okulunun önünde dikilip, duvarlarına bakıp duran ince, uzun bir adam çekti. Bir ay önce, istasyon yolunda, bir ağaç kümesinin ardında, Polydor'un yanında gördüğü adamı tanıdı. Gün ışığında şöyle bir bakınca şüphesi kalmadı artık: Evet, rahip Gorgias'ın ta kendisiydi, üstünde kir pas içinde kara bir giysi vardı, adam iyice çökmüş, yüzü bir deri bir kemik kalmış, kamburlaşmıştı, ama burnu, kızıl elmacık kemikleri arasındaki o vahşi alıcı kuş burnu hiç değişmemişti. Yanılmamıştı Delbos, rahip Gorgias dönmüş, aylardan beri başı boş, duvarlara sürte sürte dolanıp duruyordu.

Gorgias, uykulu, hemen her zaman ıssız alanda dalgın dikilirken, birden üstündeki bakışı sezip yavaşça döndü, az ötede kendisini seyreden kişiyi tanıdı. Ama şimdi, Beaumont'da olduğu gibi ürkmedi, uzaklaşmaya kalkmadı. Eski alışkanlığıydı sırıtmak, üst dudağının sol yanı hafifçe yukarı kalktı, sivri kurt dişleri, vahşet dolu kurt dişleri ortaya çıktı. Sonra, pek rahat bir sesle, Kardeşler Okulunun yıkık duvarlarını göstererek konuşmaya başladı:

- Bak hele bay Froment! Bu yıkıntıyı görmek keyiflendiriyor mu sizi? Beni çileden çıkarıyor, bu alçak heriflerin hepsini yakıp kül etmek için burayı ateşe vermek geliyor içimden.

Bu haydut adamın kendisiyle konuşmaya kalkmasına pek şaşmıştı Marc, hiç cevap vermeden, ürpererek dinliyordu. Gorgias, kurt dişlerini göstererek konuşmaya devam etti:

- İçimi size dökmeme şaşıyorsunuz değil mi?... En yaman düşmanımdınız benim. Ama sizinle asla hiçbir alıp veremeyeceğim yok, siz kendi düşünceleriniz, kendi ükü leriniz için savaşıyorsunuz. Nefret ettiklerim, en son soluğuma dek yakalarını bırakmayacaklarım benim üslerim, rahip arkadaşlarım, önce beni koruyan, kurtaran, sonra da utanç ve açlık içinde bir kıyıda gebereyim diye sokağa fırlatıp atanlardır... Ve şimdi yoksulum, istenmeyen adamım, lanetliyim, ama şunu bilin ki bu adamlar benimle Tanrıya ihanet ettiler, Tanrıyı sattılar, din yenilgiye uğradıysa, bu okul çökmek üzereyse onların yüzünden... Benim zamanımda böyle miydi buralar, bu okul böyle yıkıntı mıydı? Zafer hep bizimdi, din okulumuzun yanında

sizin cumhuriyetçi okulunuz hiç kalıyordu. Ama bak bugün cumhuriyetçi okul önde, savaşı yalnız o kazanacak.

O sırada iki yaşlı kadın geçiyordu oradan, komşu manastırdan bir kapüsen papazı çıktı, Gorgias çevresine kaçamak gözlerle bakıp, kısık bir sesle ekledi:

- Beni dinleyiniz bay Froment, uzun zamandan beri sizinle konuşmak istiyordum, hem çok istiyordum. Söyleyecek çok sözüm var. İzin verirseniz bir akşam, hava karardıktan sonra Jonville'e sizinle konuşmaya geleceğim.

Marc ağzını açıp tek kelime söylemeden, Gorgias çekti gitti. Hayli şaşmıştı Marc, karısından başka kimseye bu rastlantıdan söz etmedi. Geneviève'yle oturup durumu uzun uzun konuştular ve Gorgias'a kapıyı açmamaya karar verdiler, çünkü bu bir tuzak olabilirdi. Gorgias denen papaz bozuntusu hep yalan söylemişti, hep yalanlarına devam edecekti; onunla konuşmuşsun neye yarayacaktı, Simon'un aklanması hususunda hiçbir olumlu şey beklenemezdi bu adamdan. Ne var ki, aylar geçtiği halde Gorgias bir daha ortaya çıkmadı. Önceleri, eve girmemesi için akşamları kulağı kirişte bekledi. Bir gün, iki gün, üç gün, beş gün... görünürde kimseler yoktu, sabırsızlanmaya başladı. Ne gibi açıklamalarda bulunacaktı bu adam, sorup duruyordu kendi kendine, merak ediyordu. Dinlemekle ne kaybı olacaktı sanki, ama yararlı bir şey öğrenemeyecekmiş, varsın öğrenmesin, Gorgias denen yaratığı hiç olmazsa daha yakından tanırdı. Ve papazı beklemeye başladı.

Derken, bir kış akşamı, bardaktan boşanırcasına bir yağmur yağarken, rahip Gorgias, sırtında eski bir palto, su ve çamura bulanmış boy gösterdi. Çulunu çıkarttı. Marc kendisini dershaneye aldı, soba henüz sönmediğinden oda sıcaktı. Büyük gölgelerle dolu geniş odada yalnızca küçük bir gaz lambası vardı. Genèvieve, kocasına karşı herhangi bir komplo düzenlenmesinden korktuğu için, kapının öte yanında dikilmiş, kulağı kirişte içeriyi kolluyordu.

Rahip Gorgias, hemen, sanki bugün öğleden sonra karşılaşmışlar da sözleri yarım kalmış gibi, aylar önce Capucins Alanında tamamlanmayan söze kaldığı yerden başladı:

- Görüyorsunuz bay Froment, din nasıl can çekişiyor. Elbette can çekişir, bir elinde kılıç, bir elinde ateş, onu canla başla savunan din adamları kalmadı. Bu zavallı dangalaklar, bu gözü yaşlı budalalar mı sevecek, tanı-

yacak gerçek Tanrıyı. O Tanrı ki en küçük bir başkaldırı yüzünden kullarını cezalandırır, o Tanrı ki şimşekler, yıldırımlar yüklüdür, ruhların ve bedenlerin tek efendisidir... Şimdi Tanrı adına yalnız aptallar ve tabansızlar, ödlekler konuşuyor, böyle bir dünyadan ne beklenebilir?

Üslerini, kendi deyimiyle, din kardeşlerini teker teker ele aldı ve silindir gibi üstlerinden geçti. Seksen yedi yaşında hayata gözlerini yuman piskopos Bergerot, tabansız, tutarsız, zavallının tekiydi. Fransa'nın kendine has, akıllı, özgür bir kilisesi olsun diye sağda solda çok söylenmişti ama Roma'dan kopacak yürek, yetenek ne gezerdi onda, zaten özgür kilise dediği de aslında yeni bir protestan tarikatından başka bir şey değildi. Dinin uğradığı bütün yıkımlar, bu inancı zayıf mürekkep yalamış piskoposlar yüzünden değil miydi? Tanrının cehennem ateşlerini gök gürültüsü gibi haykıracakları yerde bazı safsatalarla yığınların yüreğini yumuşatmışlardı. Hele de rahip Quandieu, bu seksenini geçmiş ihtiyarı çiğ çiğ yese doymayacaktı. Saint-Martin Kilisesinin eski papazının yaptıkları bir din adamına yakışır mıydı? Simon meselesinde Tanrı düşmanlarıyla açıkça işbirliği yapmıştı. Emekliye ayrılıp, ıssız bir mahalledeki küçük bir eve çekilince de çenesini tutmamıştı. Neymiş, din batıl inançlarla insanları aldatanların elinde can çekişiyormuş. Keşişler Tapınak taciriymiş, din onlar yüzünden yok olmak, yıkılmak üzereymiş. Yıkıcı olan aslında O'ydu. Din kardeşlerini amansız hasımların eline bırakmıştı. Ya, daha sonra, Saint-Martin Kilisesi rahipliğine atanan Coquard'a, fasulye sırığına ne demeli. Kalıbına kıyafetine bakarsan pek ciddi, ama yüzündeki maskeyi bir indir, adamın tam bir kaz olduğu hemen ortaya çıksın.

Marc sözünü hiç kesmeden dinlemişti, rahip Quandieu'ye saldırmasa yine de dinleyecekti, ama Quandieu için kullandığı kelimelere dayanamadı:

- Siz onu hiç mi hiç tanımamışsınız, kuyruk acınız var, bu yüzden gözü kapalı bir düşman gibi, körü körüne saldırıyorsunuz. Papazların, keşişlerin halkı yalan ve yanılgılarla aldattığı bu ülkede gerçek ve adaleti haykıran tek insandı o. İnandığı bir dinin gerçek ve adalete açıkça karşı durmasından büyük üzüntü duydu. Din adamlarının yeryüzünde haksever, iyiliksever bir Tanrının elçisi olmaları gerektiğini söyledi. Oysa Kilise yalan ve yanılgılar yayıyor, suçsuz insanları suçluyordu. Ama bu ne zamana kadar sürecekti? Gerçek gün ışığına çıkınca, Simon'un suçsuzluğu ışık ışık aydınlanınca Kilise elbette yaptıklarının cezasını çekecekti. Gerçeği, adaleti

gölgeleyen din adamları çöküntüyü kendi elleriyle hazırlıyorlardı... Evet, rahip Quandieu bütün bunları açıklamak yürekliliğini gösterdi. Kiliseden uyuşukluk, tabansızlık yüzünden kaçtığını söylemek yalandır, yanlıştır. Hizmet ettiği yeri gözü yaşlı, bağrı yanarak bıraktı, şimdi de ıssız bir mahallede, üzgün, yoksul bir hayat sürdürerek yaşıyor.

Gorgias sert bir el haraketi yaptı, bu konuda tartışmak bile istemiyordu. Gözleri alev alev uzaklara dikili, söylenenleri dinlemek istemeyen bir hali vardı, amacı bir an önce öfkesini, öcünü dökmekti:

- Peki! peki! Ben böyle düşünüyorum, siz de dilediğiniz gibi düşünebilirsiniz... Ama, aptal, budala mı ararsınız, öyleleri var ki aptallıkları su götürmez. Değil mi? Anasının ipini satmış, sofu kadınların boy aynası, cennet hırsızı rahip Theodore'a ne buyurulur?

Kapüsenlerin üstadı hakkında ağzına geleni söyledi. Kızdığı Saint-Antoine de Padoue tarikatı değildi; tersine, bütün umudunu olağanüstü bir güce bağlamıştı, yirmi kuruşluk, kırk kuruşluk ermişe, dinsiz kentleri yakıp yıkması için bütün dünyayı bağışlamak isterdi. Onun tepesini attıran Theodore olacak bilinçsiz herif, kendi kesesini doldurmaktan başka şey düşünmeyen adamdı, yalnız kendini düşünüyor, Tanrının güçlük çeken diğer hizmetçilerinin yardımına koşmuyordu. Bir zamanlar, ermişin sadaka kutuları yüz bin franklarla dolduğu halde, yandaki Kardeşler Okulu öğretmenlerine, komşu rahip kardeşlerine yüz kuruşçuk bile koklatmamıştı. Bağışların kaynağı kurumaya başlayalı beri, bu Theodore olacak din adamı daha da eli sıkı kesilmiş, hayatının en kara günlerini yaşayan, ondan, Gorgias'dan on franklık bir yardımı esirgemişti, oysa bir on frank böyle günlerde bin frank kadar makbule geçer, hayatını kurtarabilirmiş. Hepsi de yalnız bırakmışlardı onu, evet, evet, hepsi de! Bu para hırslısı, cellat yamağı, cennet dolandırıcısı Theodore'dan tut da onun kadar hayvan, suçluların en büyüğü, yılanın başı Crabot'ya kadar. O ana dek, hepsini saymış dökmüş, eskiden kalma bir korku artığıyla, Crabot'nun adını etmemişti ama işte dudaklarını yakar gibi bu baklayı da çıkarmıştı ağzından. Ah Crabot! Ah Crabot! Ne kadar da sevmişti, güvenmişti bir zamanlar ona, Tanrısıymış gibi bel bağlamış, önünde diz çökmüş, bir dediğini iki etmemişti. Onun uğruna her şeyi yapmaya hazırdı bir zamanlar, suç işlemeye bile. Ah nice bel bağlamıştı o Crabot'ya. Çok güçlü, çok akıllı, çok ciddi, İsa'nın en sevgili kulu sanmıştı onu, bu dünyada kazanamayacağı savaş yok sanmıştı. Nice güvenmişti ona; varsın çevresi kötülerle kuşatılsındı,

Crabot yanındaydı ya vız gelirdi herkes, her işinde başarıya ulaşabilirdi. Ah, ah, esenliği uğruna hayatını alt üst ettiği adam, görkemli Crabot da sonunda onu yersiz yurtsuz, ekmeksiz, aşsız bırakmıştı. Daha da beteri, kendisinden kurtulmaya çalıştığı bir suç ortağı gibi görüp sırtına bir tekme vurarak bataklığa atmaya kalkıyordu. Zaten hep canavarca bir bencillik göstermemiş miydi, daha önce de zavallı Phillibin'i yalnız bırakmamış mıydı? Zavallı Phillibin, bir canlı cenaze gibi yaşadığı İtalya'da, bir manastırda, köpek gibi, kıyıda köşede sürünerek ölmüştü. Oysa Phillibin yiğit bir insandı, üslerinin, üstadlarının kurbanıydı, onların yaptığı kötülüklerin cezasını tek başına ödemişti. Ya Fulgence, evet, kaz kafalı, budala bir insandı, ama kaldırıp bir köşeye atılacak ne suç işlemişti. Şimdi kimbilir nerde, nasıl can veriyordu. Bayağılığın, iyilik bilmezliğin bu kadarı da pesti. Bunca kötülüklerin kaynağı, kötü olduğu kadar da aptal rahip Crabot değil miydi? Bugünkü servetini, zenginliğini borçlu olduğu eski dostlarını alçakça yalnız bırakmıştı. Ama işin ucu sonunda ona da dokunmaz mıydı, ettiğini bulmaz mıydı? Yalnız bıraktığı, süründürdüğü bu kimselerden biri, bir gün canına tak deyip konuşmaya başlarsa, korkunç gerçekleri yüzüne karşı haykırmaya başlarsa, o zaman saltanatlı Crabot'nun hali ne olurdu?

Haykırıp duruyordu Gorgias:

- Evet, akıllı, diplomat görünüşüne bakmayın, tam bir budaladır o adam. Budalanın, hayvanın teki olmasa bana böyle davranmaz. Ama görür sonunda, bir gün konuşacağım...

Sözünü tamamlamadı. Marc büyük bir dikkatle dinliyordu, Gorgias'ı konuşturmaya çalıştı:

- Neymiş? Konuşup da ne diyeceksiniz yani?

- Hiçbir şey, onunla benim aramdaki şeyler, bir günah çıkarma anında yalnızca Tanrının önünde söyleyebilirim onları.

Ve saldırısına devam etti:

- Evet, bir de Joachim olacak rahibe, Fulgence'ın yerine Kardeşler Okuluna gelen rahibe bakın: Crabot'nun hempalarından, iki yüzlünün teki, kurnaz ve kaypak olduğundan seçip getirmişler okulun başına, küçük haşarıların kulaklarını çekmiyor diye kendini büyük adam sanıyor. Maşallah pek güzel yönetiyor okulu, kala kala üç-beş öğrenci kaldı, kapıların hepten kapanacağı günler yakındır. İnsan denen tohumun yeşermesini istiyorsan tekme tokat girişeceksin. Tanrının arzusu da bu zaten... Bakın, bana göre,

buralarda doğru dürüst tek bir papaz var, o da sizin köyün papazı, Cognasse. O da ötekiler gibi Crabot'ya danışmak için Valmarie'ye gidip durdu. Ne öğüt verdi Crabot? Nabza göre şerbet ver, dikkatli ol, sakın ölçüsüz bir davranışta bulunma... Neyse ki çabuk uyandı Cognasse, din düşmanlarının üstüne taş yağdırdı, tam bir din adamı da bunu yapar zaten, sonunda Tanrı da aynı şeyi yapacak, dünyanın başına taş yağdıracak.

Gorgias vahşi bir hayvan kesilmiş, küçük gaz lambasının ölgün ışığıyla aydınlanan durgun salonda taş atar gibi ellerini sallayıp duruyordu. Bir ara sessizlik oldu, odada, pencere camlarını döğen yağmurun sesinden başka çıt çıkmıyordu.

Sessizliği Marc bozdu, ve biraz alaylı bir sesle:

- Bana öyle geliyor ki, efendileriniz gibi Tanrı da yalnız bıraktı sizi, dedi.

Gorgias üstündeki yırtık pırtık çullarına, süprüntü yaşantısını yansıtan, kuru, zayıf ellerine bir göz atıp cevapladı:

- Doğru, kendi hatalarımı olduğu kadar ötekilerin hatalarını da bana ödetiyor Tanrı. Tanrının önünde boynum kıldan incedir, o benim esenliğim için çalışıyor. Ama beni bu hallere getirenleri unutmuş değilim, hiçbir zaman bağışlamayacağım onları. Ah, eşkiyalar, haydutlar ah! Kasabayı terketmeye zorladılar beni, o günden beri nasıl yaşadığımı ben bilirim, süründüm, hakkım olan bir parça ekmeği ellerinden zorla koparıp almak için buralara yeniden dönmek zorunda kaldım!

Daha fazlasını söylemek istemiyordu, ama ister söylesin, ister söylemesin, yoksulluk, rezillik, yüzünden, gözünden akıyordu. Şüphesiz, tarikatı, köşe bucak dolandırmış, kıyıda köşede kalmış ocaklara göndermişti onu. Ama adı dillere destan olmuş birini kim ne kadar barındırabilirdi ki! Sonunda papazlıktan da atıp hepten savmışlardı başlarından. Cübbesinden soyunup yollara düşmüştü. Kimbilir nerelere, hangi uzak ülkelere gitmişti, rastlantılara bağlı, ne garip, ne başı boş bir hayat sürmüştü. Yiyecek ekmek bulmak için nice serüvenler geçmişti başından; bilinmez ki! Bilinmesine bilinmezdi ama üstü başı, zayıf yüzü, kuru elleri herşeyi haykırıyordu. Acı ve kinle yanan alev alev gözlerinin ötesinde okunuyordu çektikleri. Elbette onu en çok besleyenler de yine eski suç ortaklarıydı, tek, çenesini tutsun, ortalıkta görünmesin diye uzun süre, beslemişlerdi papazı. Mektup mektup üstüne yazmış, tehdit üstüne tehdit savurmuş, her koparduğu yaygaranın ardından ufak tefek de olsa bir şeyler sızdırıp rezil yaşa-

mını birkaç ay daha sürdürmüştü. Ama günün birinde mektuplar cevapsız kalmaya başlamıştı. Tehditler de bir işe yaramamıştı. Eski efendileri durmadan para isteyen adamdan usanmışlardı artık. Hem aradan nice yıllar geçmişti, bu saldırgan herif tehlikeli olmaktan çıkmıştı. Ne söylerse söylesin, onlara bir zararı dokunamazdı. Ayrıca ne diye ağzını açacaktı Gorgias, iyi kötü birkaç kuruş koparmıyor muydu, konuşacak olursa bu birkaç kuruştan da yoksun kalırdı. Gorgias'a gelince, efendilerinin ettiğini yanlarına koymayacaktı. İşlediği suçla ilgili yasayı çok iyi biliyordu, kovuşturma zaman aşımına uğramıştı. Uzun süreden beri, kentte, kıyı mahallelerde, Simon'u suçlayan, Rozan kararına rağmen korkuları bir türlü dağılmayan Simon düşmanlarından kopardığı beş-on kuruşla yaşıyordu. Gorgias onların vicdan azaplarının açık örneğiydi. Karşılarına dikilince hepsi ürperiyordu. Evlerini su yolu yapmıştı, kapılarını durmadan aşındıra aşındıra galiba onları yine usandırmaya başlamış, bu yüzden de yoksulluğu katmerleşmişti. Suç ortaklarının keselerinden para sızdıramaz hale gelmişti yeniden.

Gorgias'ın bir süre ortalıkta görünmeyişinin, köye uzun zaman gelmeyişinin nedenini şimdi çok iyi anlıyordu Marc. Efendilerinden para sızdırdığı zaman çenesini tutuyor, çekip gidiyor, cepleri boşalınca dönüyor, hırlamaya başlıyordu. Bir kış gününde akşam vakti yağmur çamur demeden yola düşüşüne bakılırsa cepleri yine boşalmıştı. Jonville'e de sâlt, eski efendilerine göz dağı vermek için gelmişti.

Marc, birden merakla sordu:

- Kasabada mı kalıyorsunuz?

- Yo, hayır hayır, şurda burda.

- Sizi daha önce kasabada gördüğümü sanıyorum, Capucins Alanında... Yanınızda eski öğrencilerinizden biri, Polydor vardı.

Gorgias'ın çarpık yüzünde ince bir gülücük gezindi:

- Polydor mu, ha, evet, çok severdim o çocuğu. Sofu, az konuşan bir çocuktu. O da benim gibi, kötü adamların hışmına uğradı. Bir yığın suç yüklediler sırtına, yaradılışını, yapısını anlamaya çalışmadan haksız yere işinden attılar. Dönüşte Polydor'a rastladığıma çok memnun oldum, kara günlerimizi bölüşmeye, Efendimiz İsa'ya sığınıp birbirimizi avutmaya çalıştık... Ama Polydor genç, beni anlamaktan uzak, bir aydır ortalıkta yok, acaba nerelerde diye aranıp duruyorum. Ah, hangi dala el atsam kırılıyor, canımdan bezdim, bütün bunlara bir an önce son vermeli!

Boğuk bir ah çekti Gorgias, canavarca tutkuların kemirdiği bu yaşlı adamın, bu eski çocuk kurdunun kırık sesinde, Polydor'dan söz ederken ne garip bir sevgi vardı, Marc ürperdiğini duydu. Her halinden kendi cehennemine doğru hızla ilerlediği belliydi, gecikmeye niyeti yoktu. Marc'a yaklaşıp devam etti:

- Beni iyi dinleyiniz bay Froment, burama geldi artık, herşeyi söyleyeceğim size... Evet, bir rahip gibi dinleyin beni, içimi dökeceğim, bu kez gerçeği olduğu gibi, bütün çıplaklığıyla anlatacağım size. Gerçekleri söyleyeceğim, içimi dökeceğim tek insansınız. Evet benim hasmımsınız ama bunu hiçbir çıkar gözetmeden, dürüstlüğünüz için yapıyorsunuz. Dinleyiniz, yalnız, ben herkese açıkça söyleyinceye kadar kimseye anlatmayınız.

Marc birden sözünü kesti:

- Yo, yo, böyle bir söz veremem. Sırlarınızı dinlemek zorunda değilim, buraya kendiniz geldiniz, dilediğinizi söyler, dilediğinizi kendinize saklarsınız. Eğer gerçekten anlatacaklarınız doğru şeylerse vicdanımın gösterdiği doğrultuda gerekeni yapmak zorundayım.

Gorgias bir an duraksadı:

- Peki, dilediğinizi yapın, vicdanınıza güveniyorum.

Hemen konuşmaya başlamadı, sınıfa sessizlik çöktü. Dışarda yağmur oluk oluk camlara akıyor, rüzgar ıssız sokaklarda kurt gibi uluyor, küçük gaz lambasının kımıltısız alevi, uykulu ders salonunun ortasında hafifçe tütüyordu. Marc'ın yavaş yavaş canı sıkılmaya başladı, bu adamın varlığı iğrenç olayların anısını yeniden uyandırıyordu, tedirgin gözlerle kapıya doğru baktı, Genevieve'in oturma odalarının kapının önünde beklediğini biliyordu. İçeriyi dinliyor muydu acaba? Eski bir çirkef bataklığından yine çamurlar sıçramaya başlamıştı, Genèvieve kimbilir nasıl üzülüyordu!

Sözlerine görkemli bir hava kazandırmak için kullanacağı kelimeleri arayan Gorgias, uzun bir süre sustuktan sonra, kolunu hüzünlü bir tavırla yukarıya, tavana, Tanrıya doğru kaldırdı ve bir zaman böyle kaldı, derken, usul ve yaban bir sesle başladı:

- Evet, Tanrının önündeyim artık, doğruyu söylüyorum, cinayet akşamı Zéphirin'in odasına girdim.

Gorgias'ın huyunu biliyordu, yalanları ardardına dizmekte pek ustaydı adam, şimdi söyleyecekleri de güvenilecek şeyler değildi elbette, yine de Marc ürpermekten kendini alamadı, elinde olmayarak, çıkıp gitmek ister gibi ayağa kalktı ama Gorgias yumuşak bir hareketle yerine oturttu onu.

- Saat onu yirmi geçeydi, cinayetten önceydi, dışardan, penceresinin payandasına kolumu dayadım. Bütün bunları vicdanımı rahatlatmak için anlatıyorum size... Manastırdan çıktığımızda, çocuğun başına birşey gelmesin diye küçük Polydor'u Jonville yolundaki evine dek götürdüm. Manastırdan saat onda çıkmıştık, on dakika gidiş, on dakika geliş, yirmi dakika sürer... Dönüşte okulun önünden geçerken, küçük Zéphirin'in odasının pencerelerinin ardına kadar açık olduğunu, odada ışık yandığını görünce çok şaştım. Yaklaştım. Çocukcağız soyunmuş, geceliğini giyinmiş, arkadaşlarının Kudas töreni dolayısıyla armağan ettiği ermiş resimlerine bakarak eğleniyordu. Penceresini kapamadığı için azarladım onu, çünkü pencere yere çok yakındı, oradan geçen biri, hemen ayağını attığı gibi içeri girebilirdi. Ben azarladıkça o tatlı tatlı gülüyor, havanın çok sıcak olduğunu söylüyordu. Gerçekten de fırtınalı gece alev gibi yakıyordu... Hemen yatacağına söz ver bakayım bana, dedim, o sırada masanın üstündeki, sınıfta kullandığımız, benim parafımı taşıyan yazı örneği ilgimi çekti. Onu getirmesinin yasak olduğunu hatırlattım. Kıpkırmızı kesildi, hemen bitmesi gereken bir ev ödevi yüzünden yazı örneğini odasına getirdiğini söyledi. Yarına kadar alıkoyması için yalvardı, yarın hemen size teslim ederim dedi... Penceresini kapadı, ben de ordan ayrıldım. İşte gerçek bu, bütün çıplaklığıyla anlattım size, doğruluğuna Tanrı önünde yemin ediyorum.

Marc kendini toparlamıştı. Yüzünde tek bir çizgi bile oynamaksızın Gorgias'a bakıyordu.

- Pencereyi kapadığından emin misiniz?

- Eminim, hatta pencerenin ardındaki sürgüyü çektiğini bile duydum.

- Demek ki hâlâ Simon'un suçluluğunda diretiyorsunuz, çünkü Simon'dan başka kimse giremez kapıdan. Bu durumda Simon içeri girdi, cinayeti işledi, sonra da suçun sokaktaki herhangi bir serseri tarafından işlendiği görünümünü uyandırmak için pencereleri ardına kadar dayadı, öyle mi?

- Evet, bana göre suçlu Simon'dur. Bir başka ihtimal daha var, sıcaktan bunalan Zéphirin, ben ayrıldıktan sonra pencereleri yeniden açmış olabilir.

Gorgias'ın, olayı tamamen başka bir yöne aktarmak için ileri sürdüğü bu varsayımın üstünde durmadı bile, omuz silkip geçti. Adamın niyeti belliydi, suçu ille de bir başkasına yüklemeye çalışıyordu. Yalan ve ger-

çeğin çorba gibi karmakarışık sunulduğu sözlerin biraz daha altını kurcalamak istedi.

- Peki o halde neden bunları Yargıtay'ın önünde söylemediniz? Büyük bir haksızlığı önlemiş olurdunuz böylece.

- Neden mi söylemedim? Boş yere harcanıp giderdim de onun için! Suçsuzluğuma kimseyi inandıramazdım. Simon'un suçluluğuna inanıyordum, hâlâ da inanıyorum... Yazı örneğini masanın üstünde gördüğümü bir kez daha tekrarlayayım.

- Anlaşıldı, peki, madem yazı örneği sizin okulunuzun, madem üstünde parafınız okulunuzun mührü var, neden bu hususu zamanında açıklamadınız?

- Evet, haklısınız, ama bütün bunlar Crabot ve adamlarının budalalıkları yüzünden, koyun kafalı herifler kendi uydurdukları sözleri söylememi istediler, baskı yaptılar. Yalanlarını gizlemek için Rozan'da birincisinden daha aptalca bir başka yalan uydurdular, yok sahte mühürmüş de, şuymuş, buymuş... Zéphirin'in odasında bulunan yazı örneğinin bizim okuldan çıkma olduğu daha ilk bakışta belli, insanın yüzüne haykırıyor. Ama ne yapabilirdim ki! Onların dileklerine boyun eğmek zorunda kaldım, yoksa yapayalnız, ortalıkta bırakıverirlerdi beni... Rozan mahkemsinden önce, yazı örneğinin bizim okuldan çıktığını, benim parafımı ve okulun mührünü taşıdığını gazeteye yazdım diye bana karşı nasıl öfkelendiklerini hatırlarsınız. Phillibin'in yaptığı bir hatayı gizlemeden dinin adını böyle bir olaya bulaştırmamak istiyor, bu hususta kendilerini yeteriyle güçlü sanıyorlardı. Yalan söylemediğim için, yalanlarını açıkladığım için bana ateş püskürüyorlar.

Gorgias'ın yavaş yavaş tepesinin attığını görünce, Marc, onu daha fazla söyletmek için, yüksek sesle düşünür gibi araya girdi:

- Çocuğun masasında yazı örneğinin bulunması pek şaşılacak şey doğrusu.

- Şaşılacak şey mi, neden? Çocuklar sık sık çalar bu örnekleri. Küçük Victor da bir tane çalmamış mıydı... Siz de zaten o zaman suçlamaya başlamadınız mı beni... Hâlâ da suçlu olduğumu sanıyorsunuz, cebimde çocuk gibi yazı örneğiyle dolaşabileceğimi sanıyorsunuz. Akla mantığa uyar mı şu, söyleyiniz?

Son sözü pek ateşli bir dille, pek ustalıkla söylemiş, dudağının sol köşesi her zamanki gibi yukarı kıvrılarak sivri kazma dişlerini ortaya koy-

muştu. İki yüzlü Gorgias nerdeyse Marc'ın köklü inancını bile sarsacaktı. Aslına bakılırsa, karanlık kalan bu nokta her zaman kafasını kurcalamıştı. Gorgias'ın suçlu olduğundan emindi, ama yazı örneği Zéphirin'in odasına nerden gelmişti? Papaz bozuntusunun söylediğine göre, tören günü örnek Zéphirin'in cebindeydi. Ama işte bu sav gerçeğe uygun görünmüyordu. Peki, o halde nerden gelmişti odaya o kağıt? "Petit Beaumontais" gazetesinin arasına nasıl karışmıştı? Bu düğümü çözebilse, öteki düğümler de çorap söküğü gibi ardardına çözülecekti. Gorgias'ın son sorusu bunaltti Marc'ı. Ama birden aradığı cevabı buldu:

- Yazı örneğiyle mi dolaşıyorum diyorsun, örnek madem masanın üstündeydi o halde mesele yok, cebinizde bulunup bulunmamasının da bir önemi kalmıyor.

Gorgias konuşmanın sonundan memnun kalmamıştı. İşlerin daha da sarpa sarmaması için, tıpkı bir tiyatro oyuncusu gibi, ayağa fırladı. Kapkara, yumuk yumuk, salonun bir ucundan bir ucuna gidip geliyordu:

- Masanın üstündeydi, evet, masanın üstünde gördüm. Açıkça söylüyorsam bunu, korkup çekindiğim bir şey olmadığını anlamanız gerekir. Diyelim ki suçluyum, o halde, yazı örneğinin Kardeşler Okuluna ait olduğunu, üstünde parafım bulunduğunu ne diye söyleyeydim size. Hem suçu ben işleseydim yazı örneğini orada bırakır mıydım?... Örnek masanın üstünde, güzel. Masanın üstünden kağıdı alıyorum, sonra cebimden gazeteyi çıkarıyorum, ikisini birleştirip buruşturuyor, tampon haline getiriyorum. Aman ne güzel, ne güzel! Bunun akıl alacak yanı var mı? Hayır, hayır, gazete cebimdeyse, yazı örneğinin de cebimde olması gerekirdi. Doğru söyleyin, bunun dışında başka bir şey düşünebilir misiniz?... Yeminle söylüyorum size. Tanrının önünde, yeminle söylüyorum, yazı örneğini masanın üzerinde gördüm.

Yüzü gözü vahşi, bozguna uğramış gibi çarpık, Marc'a yaklaşmış, bir tür, küstah bir dürtü kokan tavırla, şeytanca hazlarla yeniden yaşadığı sahneyi gizlemeye çalışan yalanlarla, haykırır gibi söylemişti bunları.

Marc kafasındaki bütün şüpheleri çabucak attı, Gorgias'ın suçluluğu her halinden, her sözünden belliydi. Bu konuşmaya artık bir son vermeliydi, bu adamın ağzından işe yarar tek kelime koparılamazdı.

- Bakın, size inanmamı söylüyorsunuz, ne diye inanacakmışım? Bir masal anlattınız bana. Olayı evirip çevirip, bir üçüncü biçime soktunuz... Önceleri yazı örneğinin belediye okuluna, cumhuriyet okuluna ait olduğu-

nu, aslında üstünde parafınız bulunmadığı halde Simon'un sizin paranızı uydurarak, kendisi suçlu olduğu halde suçu sizin üstünüze attığını söylüyordunuz. Sonra, yazı örneğinin yırtık köşesi Phillibin'in odasında ele geçince, bilirkişilerin saçma sapan raporunun ardına sığınamayacağınızı anlayıp gerçeğin bir bölümünü kabul etmek zorunda kaldınız, yazı örneği benim sınıfımdan çıkmadır, paraf benim parafımdır, mühür okulun mührüdür dediniz. Bugün de, bilmem hangi amaçla, yeni bir açıklamada daha bulunuyor, küçük Zéphirin'i odasında nasıl gördüğünüzü, masasının üstünde yazı örneğinin bulunduğunu, penceresini açık bırakmamak için çocuğu azarladığınızı, pencereleri kapattığını falan anlatıyorsunuz... Şöyle düşününüz bir yol, hangisine inanacağım, ilerde olayı daha başka biçimlere getirmeyeceğimiz nereden belli. Hayır, hayır, gerçeği ne zaman tam çıplaklığıyla anlatmaya karar verirseniz o zaman inanabilirim size.

Gorgias, fırtına gibi salonun bir ucundan bir ucuna seyirtmeyi bırakıp, kara kuru, dökülen bir ağaç gibi orta yerde dikili kalakaldı. Gözleri kan çanağı gibi, kötü kötü gülümsemeye çabalıyordu. Alaycı bir tavır takındı:

- Nasıl isterseniz öyle düşününüz bay Froment. Buraya, sizi çok ilgilendiren bir olay hakkında bildiğim ayrıntıları dostça anlatmaya geldim. Çünkü dostunuz Simon'u temize çıkarma çabalarınızda belki bir yararı dokunabilir. Bu ayrıntıları dilediğiniz gibi kullanabilir, dilediğiniz yerde söyleyebilirsiniz, bence hiçbir sakıncası yok. Teşekkür etmenizi de ayrıca istemiyorum. Çünkü artık kimseden bir şey beklemiyorum.

Ve yırtık pırtık paltosuna sarılıp, kapıları kendi elleriyle açarak, ardına dönüp bakmaksızın yel gibi gelip yel gibi gitti. Dışarda yağmur bütün hızıyla yağıyor, rüzgar uğultularıyla köy yolunu dolduruyordu. Gorgias yoğun karanlıklarda bir gölge gibi kayboldu.

Geneviève, odanın kapısını açık bırakmış, kulağı tetikte, Gorgias'ın bütün konuşmalarını dinlemişti. Duydukları sözlere hem çok şaşmış, hem de çok kızmıştı, sinirliydi. Kollarını sarkıtıp, bir süre, kendisi gibi kıpırdamadan duran kocasına baktıktan sonra söze başladı:

- Bu adam deli, Marc! Ne kadar sabırlıymışsın, ben olsam bu kadar uzun zaman dayanamazdım. Hâlâ yalan söylüyor.

Kocasının gülümsediğini görünce ekledi:

- Yo, yo, hiç de gülünecek gibi değil. Yaptığı iğrenç şeyleri hatırladıkça hasta oluyorum. Hem anlamıyorum, ne diye geldi buraya bu adam? Neden yeniden açıklamalarda bulunuyor? Neden başkasına değil de sana

söylüyor bunları, korkuyorum.

- Hiç endişelenme canım, neden geldiğini bildiğimi sanıyorum... Artık rahip Crabot ve yamaklarından, her ay ödedikleri küçük bir paranın dışında bir kuruş bile koparamıyor. Aç it nasıl kırk ambar yararsa o da, eski efendilerini zaman zaman korkutup biraz daha fazla para koparmaya uğraşıyor. Crabot ve yamaklarının onu buralardan uzaklaştırmak için çok çalıştıklarını öğrendim. Daha önce, iki kez gelmiş, her ikisinde de ceplerini doldurup göndermişler; cebi yine boşaldığından yeniden ortaya çıktı. Eski efendileri bu işe polisi karıştırmaktan çekiniyorlar, yoksa polis şimdiye dek çoktan kurtarırdı onları Gorgias'dan. Umduğu parayı alamayınca, efendilerini, bana herşeyi anlatmakla tehdit ediyor. İşte bu yüzden geldi buraya. İçine biraz gerçek kattığı yalanlarıyla beni aldata- cak, ben bu duyduklarımı anlatacak, yayacağım, derken efendilerinin kulağına gidecek, onlar da korkuya kapılıp Gorgias'ın cebini parayla dolduracak. Kocasının bu çok mantıklı açıklaması Geneviève'in endişesini giderdi.

- Açıkçası, bu adam hiçbir zaman gerçeği olduğu gibi söylemeyecek.

- Kim bilir? Paraya çok ihtiyacı var, ama o, boş cebinden çok kinle dolu yüreğinin etkisi altında. İşte bu konuda ciddi, eski suç ortaklarından öcünü almak için postu deldirmeye hazır. Ayrıca, işlediği suçlara rağmen bu adam gerçekten kendi inandığı bir Tanrıya, öc alan, cezalandıran bir Tanrıya bağlı, yırtıcı, karanlık bir inanç taşıyor. Esenliğini sağlayacağına, düşmanlarını cehennem alevleriyle tutuşturabileceğine inandığı an, hiç çekinmeden kendini de ateşe atabilir.

- Peki canım, sana anlattıklarından yararlanmayı düşünüyor musun?

- Hayır, ama yine de Delbos'yla bir konuşacağım. Delbos çok kesin deliller olmadan harekete geçmek istemiyor... Ah, zavallı Simon,, korkarım onun temize çıktığını görmek nasip olmayacak bana, çok yaşlandım.

Ama, Delbos'nun yıllardan beri uğraştığı şey sonunda birden gerçekleşti ve Marc, hayatında en çok arzuladığı şeyin gerçekleştiğini gördü. Gorgias'dan hayır gelmeyeceğini bilen Delbos bütün umudunu Rozan jüri üyelerinden doktor Beauchamp'a bağlamıştı. Gragnon, ikinci kez yasa dışı bir hareketle doktoru kandırmıştı. Delbos'nun öğrendiğine göre, sonradan Simon'un suçsuzluğunu anlayan Beauchamp verdiği karardan ötürü vicdan azabı duyuyordu. İşte Delbos dikkatle hep bu doktoru izlemiş, onunla ilgili bir yığın araştırma yapmış. adamı hep göz altında tutmuştu. Doktor Beauchamp'ın çok sofu bir karısı vardı, kocasına bu konuda ağzını açma-

ması için yalvarıp yakarıyordu. Bu yüzden de konuşamıyordu doktor, bir rezalet çıkmasından , zaten hastalıklı karısının üzüntüden büsbütün yatağa düşüp ölmesinden korkuyordu. Delbos, bir gün, kadının öldüğünü duyunca kolları sıvadı, başarı artık yüzde yüzdü. Yine de altı ay kadar uğraşmak zorunda kaldı, Beauchamp'la kendisi görüştü. Karşısında tedirgin, kararsız, süklüm püklüm bir adam buldu, ama herşeye rağmen doktorun elinden her şeyi açıklayan yazılı bir kağıt almayı başardı. Bu kağıtta, Beauchamp, delil yetersizliği yüzünden, Simon'u temize çıkarmaya hazır olduğu bir anda, Gragnon'un, bir doktorun evinde kendisine bir mektup gösterdiğini, işte bu mektup yüzünden Simon'u suçlu sanıp karşı oy kullandığını açıklıyordu. Sözde, o mektubu, hastanede ölmek üzere olan bir işçi, sofu bir kadına bırakmıştı, ölürken, işlediği bir günahı beraberinde göötürmek istemiyordu. Ve bu işçi, öğretmen Simon'un isteği üzere, gizlice, ona Kardeşler Din Okulunun sahte bir mührünü yapmıştı.

Delbos, bu belgeyi alınca bir süre daha bekledi, hemen harekete geçmedi. Gragnon'un, diğer orta halli, saf jüri üyelerini de aynı sahte mühür hikayesiyle aldattığını ispatlayan öteki belgeleri de topladı. Ne garip, Gragnon, Beaumont'da oynadığı oyunu aynen Rozan'da da tekrarlamış, cebinden çıkarttığı uydurma bir mektubu üyelere göstererek saf kafaları avlamış, oyun, Beaumont'da da, Rozan'da da amacına ulaşmıştı. Ve bunları yapan adam elini kolunu sallayarak dolaşabilmişti, artık cezasını çekmesi de söz konusu değildi, çünkü ölmüştü, evet, bir deri, bir kemik, yüzü, tırmıklanmış gibi derin oyuklarla dolu, suçlarıyla birlikte çekip gitmişti. Gragnon yaşasaydı, belki de doktor Beauchamp hâlâ ağzını açıp gerçeği söyleyemeyecekti. Marc ve David, birbirlerine suç ortaklığı yapan kimseler ölmeden Simon'un aklanamayacağını biliyorlardı zaten. Eski sorgu yargıcı Daix de ölmüş, Beaumont cumhuriyet savcısı Raoul de la Bissionnière, yeniden umduğu yüksek yerlere ulaştıktan sonra emekliye ayrılmıştı. Rozan mahkeme başkanı Guybaraud'ya inme inmiş, bir yanında papaz, bir yanında yatağını bölüşen hizmetçisi, can çekişiyordu. Eski şamatacılardan Pacard, adı bir kumar olayına karıştığı için yargıçlıktan ayrılıp Roma'da, dini kuruluşlardan birinde, hukuk danışmanlığı adı altında pek garip bir görev bulmuşsa da, daha sonra yeniden Fransa'ya dönmüş ve cumhuriyet savcılığına atanmıştı. Beaumont'da, gerek idari, gerek siyasi, hukuki yerleri, din kuruluşlarını, hatta üniversiteyi bambaşka yüzler tutmuş, memurlar bütünüyle değişmişlerdi. Lemarrois'ların,

Marcilly'lerin, Hennebise'lerin, Bergerot'ların, Forbes'ların, Mauraisin'lerin yerini başkaları almıştı. Gorgias'ın suç ortaklarından rahip Phillibin ölmüştü, Fulgence kayıptı, belki o da ölmüştü, geride kala kala büyük şef Crabot kalmıştı. Onun da bilinmeyen bir hücreye kapanıp çile doldurduğu söyleniyordu.

Bu yeni çevrede, yeni bir siyasi ortamda tutkular da değişmişti. Delbos, elindeki dosyayı dilediği gibi tamamlayınca, büyük bir güçle harekete geçti. Mecliste hatırı sayılır bir durumu vardı zaten, dosyayı Adalet Bakanlığına sunup, en kısa zamanda Rozan mahkemesi kararın bozulmasını istedi. Ertesi gün, bir gensoruyla olay meclise getirildi, ama bakanlık bu sorunun yalnızca hukuki bir sorun olduğunu, siyasetle bir ilişkisi bulunmadığını savundu. Oylamada bakanlığın ileri sürdüğü gerekçe haklı bulundu, zaten Simon olayı partiler yönünden artık ilginç olmaktan çıkmıştı. Yargıtay kangrenleşen bu yaranın bir an önce kesilip atılması için davaya olağanüstü bir hızla bakıp, eski sanığın yeniden mahkeme edilmesine gerek bile görmeden Rozan kararını bozdu, Simon'un suçsuzluğuna karar verdi. Nice zamandır özlenen gerçek üç cümleyle gün ışığına çıkmıştı. Üç cümle herşeyi silip atıyor, nice yılların çabası ürününü topluyor, adalet en sonunda gerçekleşiyordu.

Yalan ve suçlarla yüklü yılların ardından gerçek gün ışığı gibi pırıl pırıl yanmış, Simon pek sade bir biçimde temize çıkmıştı.

III.

Simon'un temize çıkışının ertesi gününde kasaba da daldığı uykudan uyanıp olağanüstü, coşkulu anlar yaşadı. Gerçi bunda şaşılacak bir yan yoktu. Simon'un suçsuzluğuna inananların sayısı artmıştı, ama bu inancın yargıtayca onaylanması, yasal ve kesin bir biçim alması daha bir çarpıcı, daha bir etkili olmuştu. Herkes aynı şeyleri düşünüyor, birbirleriyle aynı şeyleri konuşuyordu.

- Çok şükür! Zavallı ne kadar da ıstırap çekti, ama haksızlık sonunda onarıldı. Şüphesiz çektiği acılar parayla, pulla, şunla bunla giderilecek gibi değil. Ama bizler elimizden geleni yapalım, hatamızı onarmaya çalışalım. Bir şeyler yapmalıyız, gerçek ve adaletin gelecek yıllarda saltanatını sürdürebilmesi için, hatalarımızı onaracak, dürüstlüğümüzü ispatlayacak bir şeyler yapmalıyız.

Bu düşünce gelişti, yavaş yavaş bütün çevrede yaygın bir hal almaya başladı. Ayrıca, yaşlı Lehmann'ın durumu kasaba halkını bu konuda daha bir duyarlı hale getirdi. Yargıtay, Rozan kararını incelerken, eski terzi, seksen ikilik yaşlı Lehmann, Trou Sokağındaki, yılların hüznüyle dolu yoksul evinde can çekişiyordu. Kızı Rachel, son anında babasanın yanında bulunmak için Pyrénée'lerden koşup gelmişti. Zavallı adam, her sabah olağanüstü bir çabayla yaşamaya çalışıyor, damadımın ve torunlarımın temize çıktığını görmeden önce ölmeyeceğim diyordu. Gerçekten de, Simon'un aklandığı haberinin geldiği günün akşamı, yüzü sevinçle ışıl ışıl hayata gözlerini yumdu. Cenaze töreninden sonra Rachel hemen ıssız vadiye döndü. Simon ve David oturup uzun uzun ne yapacaklarını tasarladılar ve daha dört beş sene kadar Pyrénée'lerde kalmayı kararlaştırdılar. Bu dört beş yıl içinde para biriktirecekler, sonra özlenen adaleti yıllarca bekledikleri bu ıssız köşedeki mermer işletmelerini satarak oradan ayrılacaklardı.

Belediye Trou Sokağındaki Lehmann'ların küçük evini kamulaştırıp yıktırdı, bu yoksul yolun yerine geniş, büyük bir cadde ve işçi ailelerinin çocuklarının oynayacağı bir alan yaptırdı. Kocası Beaumont'daki okullardan birine müdür olarak atanan Sarah dikiş atölyesini Savin'lerin hısmı, çocukluğunda kendisi ve kardeşi Joseph'i taşlarla kovalayan bir kadına sattı. Böylece, Lehmann'ların, bir zamanlar, zindandan her mektup alışta kanlı göz yaşları döktüğü yerlerden hiçbir iz kalmadı. Şimdi, mavi gökyüzünün, gün ışığının altında çiçekler boy atıyordu burda. Sağlığına kavuşan toprak, sanki kasabanın vicdan azaplarını yeşertiyordu ve çiçekler, toprakla birlikte, eski bir haksızlığın onarılmasının görkemli bir biçimde kutlanışını istiyordu.

Kasaba uzun aylar boyunca yeniden uykuya yattı. Dört yıl kadar çabalar, kişisel girişimlerden öteye varmadı, genel bir anlaşma sağlanamadı. Kuşaklar yerlerini yeni kuşaklara bırakmış, Simon'un cellatlarının torunları göçmüş, yerlerini onların çocukları almıştı. Bütün kasaba, yeni bir halk gelip yerleşmiş gibi yavaş yavaş değişmişti. Uzun yıllardan beri atılan tohumların tam ürün vermeleri, yurttaşların yalan ve yanılgılardan tamamen kurtulabilmeleri için, şüphesiz, bu toplumsal eylemin, yeni bir toplum yolundaki gelişimin bütünüyle gerçekleşmesini beklemek gerekiyordu.

Ve hayat akıp gidiyordu, görevlerini tamamlayan işçiler yerlerini yeni-

lere, yarının işçilerine bırakıyorlardı. Marc ve Geneviève'in yaşları yetmişe gelip dayanmış, karı-koca, öğrencilerini, oğulları Clémant'la gelinlerine bırakıp emekliye ayrılmışlardı. Otuz dört yaşındaki Clement, Hortence Savin'in kızı Charlotte'la evliydi, Charlotte da öğretmendi. Babası gibi Clément da tutkusuz, sade yaşamasını seven bir insandı, Jonville'den ayrılmak istemiyordu. Böylece, başlanan eser, aynı gerçek tutkusu ve aynı yiğitçe davranış içinde, babadan oğula sürüp gidiyordu. Mignot da emekliye ayrılmış, Moreux'deki okulu, Salvan'ın eski öğrencilerinden birinin oğluna bırakıp Jonville'e, Marc ve Geneviève'in küçük evlerinin yanındaki bir eve çekilmişti. İlköğretimin ilk işçileri, Salvan, bayan Mazeline, Marc, Geneviève, Mignot böylece yine bir araya gelmişlerdi, hepsi de memnundu, yüzleri gülüyordu. Joulin'den sonra Sébastien da Beaumont'daki bir ilk okula müdür olmuştu. Şimdi Maillebois'nın erkekler okulunu Simon ve Marc'ın oğulları, kızlar okulunu Louise yönetiyordu. Karı koca gençlik çağını kapatmışlardı artık, Josehp kırkdört, Louise kırkiki yaşındaydı, François adlı yirmi iki yaşında, ve kendisiyle aynı yaşta, halası Sarah'ın kızı Thérèse'le evli kocaman bir oğulları vardı. Marc, torunu François'nın bir yaşındaki tatlı kızı Rose'u pek seviyordu. Gerek Joseph'in gerekse Louise'in kasabadan ayrılmaya niyetleri yoktu, Sébastien ve Sarah'a daha pek çok yükseleceksiniz diye sık sık takılıyorlardı. Çünkü Sébastien'ın öğretmen okuluna müdür olması söz konusuydu. Salvan'ın eserini şimdi sevgili öğrencisi izleyecekti. François ve Thérèse de atadan kalma mesleği seçmişlerdi. Ekim ayından beri, her ikisi de Dherbecourt'da öğretmen yardımcısıydı. Bazı pazarlar bütün ailenin Jonville'de, büyükbaba ve büyükannelerinin yanında, bir çatı altında toplanmaları görülecek şeydi doğrusu. Akıl ve gerçek ürünlerini ne güzel topluyordu! Sébastien ve Sarah Beaumont'dan, Joseph ve Louise Maillebois'dan, François ve Thérèse, kucaklarında küçük Rose'la Dherbecourt'dan koşuyor, Clement ve Charlotte'u, yedi yaşlarındaki kızları Lucienne'le kendilerini bekler buluyorlardı. Bu toplantılara sık sık, bütün kötülüklerin kaynağı olan bilgisizliğin bozguna uğramasını bir iki kadehle kutlamak için, dostları Salvan, Mignot ve bayan Mazeline de katılınca dört kuşağın keyfine diyecek kalmıyordu.

İnsanlığın nice özlenen, nice aşkla beklenen kurtuluşu işte keskin gelişimlerle gerçekleşiyordu. Son Meclis, Din'le devlet işlerini tamamen birbirlerinden ayırarak gericiliğe tokadı tam yapıştırdı. Halkı aptallaştır-

sınlar, kafalarını örümcekleştirsinler, koyun gibi kırpsınlar diye din adamlarına Devlet bütçesinden verilen milyonlar şimdi artık daha iyi yerlere harcanacak, ilkokul öğretmenlerinin aylıkları iki katına çıkacaktı. Öğretmenin durumu birden değişti, artık, köylülerin bol gelirli din adamıyla karşılaştırıp hor gördüğü yoksul insan, meteliksiz uşak değildi. Ve din adamı bundan böyle Devlet memuru sayılmayacak, Devlet bütçesini kurt gibi kemirmeyecek, karasakallı yobazlar yer yüzü insanlarını cehennem korkusuyla korkutamayacaktı. Kilise bir kaç sofu kadının avucuna bakacaktı. Tıpkı tiyatrolar gibi, ticari kuruluşlar halini alıyordu din yuvaları, pazar törenlerini izlemek isteyenler izlediği törenin parasını da ödeyecekti. Halkın sırtından sakallı besleme usulü kalkmıştı. Şüphesiz, pek çoğu kapılarını kapamak zorunda kalacaktı, iflas yakındı. Bu ara, Cognasse'ın durumu görülmeye değerdi. Hakkında bir yığın dava açılmıştı, çocukların kulaklarını çeke çeke ayırmak, kadınların ayaklarına tekme, kilisenin önünden haç çıkarmadan geçenlere taş atmak suçlarından ödeyeceği para cezalarının hesabını tutamaz hale gelmişti. Bütün bunlara rağmen, Devlet görevlisi sayıldığından köyün yakasını bırakmıyordu. Ama birden bire, Din ve Devlet birbirinden ayrılınca yetkileri de sıfıra indi. Din artık yalnızca bir inanç, bir kanaat meselesiydi. Tanrının elçisi, kimseyi Tanrının önünde diz çökmeye zorlayamıyordu. Köylüler Cognasse'a selam bile vermez oldular. Kilise bir kaç ayda hemen hemen boşaldı, içerde Cognasse ve korkunç hizmetçisi Palmyre başbaşa kaldılar. Palmyre çöp gibi kollarıyla boş yere çanları çalıp durdu, beş altı kadından başka kimse gelmiyordu. Derken, o beş altı da üçe, üçten de bire düştü. Çok şükür ki bu kadın da ayağını kesmiyordu. Cognasse bütün becerisini ona gösteriyor, Jonville'in, Moreux'ye dönmesinden korkuyordu. Üç ay kadar her pazar Moreux'ye gidip dualarını okumuş, ama hayırsız köyde törene gelmesi için tek bir çocuğu bile kandıramamış, beraberinde hep papaz çömezini götürmüş, sonunda pes deyip kapılarını tamamen kapamıştı. Kilise şimdi yıkılmaya yüz tutmuş, çürüyordu. Bir işlev toplumda yok olursa, o işlev için gerekli insan ve yapı da yok olur. Azgın Cognasse'ın sert tutumuna dayanamayıp, son kadın da ayağını kesince, Jonville kilisesi meteliğe kurşun atar hale gelmiş, kapılarını kapamıştı. Böğürtlenlerin, yabani ağaçların kuşattığı yapı yıkılacağı günü bekliyordu.

Din ve Devletin birbirinden ayrılması, Maillebois'da, bir zamanların pek gözde Kardeşler Okuluna son tokadı indirmişti. Simon sorunuyla bir-

likte cumhuriyetçi okul karşısında üstünlük kazanmıştı, ama, gerçek, yavaş yavaş ortaya çıktıkça dini okul da gözden düşmeye başlamıştı. Ne var ki, dinciler, direnişleri yüzünden, dört beş öğrenciyle de olsa, umutsuzca da olsa varlığını sürdürüyordu. Kapıların tamamen kapanması için yeni yasalar gerekiyordu. Kilise, ulusal eğitim önünde işte artık sancağını indirmiş, din adamlarının zehirlediği bir milyon altıyüz bin çocuk bir yasayla kurtarılmıştı. İlkokulu, ortaokulu, lisesi, üniversitesiyle öğretim ve eğitim devletin, lâik devletin tekeli altına alınıyordu. Daha önceden, cizvitlerin büyük ölçüde kapı dışarı edilmesiyle zaten gücünü hayli yitirmiş bulunan Valmarie Koleji artık bütünüyle tarihe karışıyordu. Eğitimin yalnızca ilköğretim derecesinde değil, hemen her devrede ücretsiz olması görüşü gittikçe üstünlük kazanıyordu. Paralı eğitim Fransa'yı ikiye bölmüyor muydu? Okumak burjuvaların olduğu kadar yoksulların, işçilerin de hakkıydı. Asıl demokrasi herkese okuma imkanının verilmesidir. Bir ulus böyle güçlenir, bunun tersini yapmak ulusu tehlikeye atmak değil de nedir? Yakın bir gelecekte, Fransa'nın bütün çocukları, yeteneklerine, beğenilerine göre, ilkokuldan üniversiteye dek, eğitimin bütün derecelerinde ilerleme imkanı bulacaktı. Bir an önce yapılması gereken reform budur. Ülkesinin esenliği, kurtuluşu bu reforma bağlıdır. Yığınların, çağımız büyük toplum hareketinin isteği de bu değil midir? Burjuvazi devrimci gücünü yitirdi, yıprandı, kokuştu, can çekişiyor. Yığınların, halkın yükseişine karşı koyamaz artık, gittikçe güçlenen çağdaş toplumculuk ise eğitim reformu istiyor. Bundan böyle halkı eğitmek, bu birikmiş güçten yararlanmak gerek. Geleceğin mutluluk ve barış yüklü kentini, yığınların çocukları, akıl, gerçek ve adalet yüklü halk çocukları kuracak. Dincilerin inanç özgürlüğü adı altında halk çocuklarını köleleştirdiği bu sözde özgür okullara tokadı, yine halk çocukları, yaşamaları için su ve hamur kadar gerekli ücretsiz eğitim kanalıyla vuracaklar. Kardeşler Okulundan ve büyük yapıları, koskoca bahçesi satılığa çıkacak olan Valmarie Kolejinden sonra, sıra öteki dini kuruluşlara da gelecek, en son tarikatları da, eğitim yuvaları, atölyeleri, her türden fabrikaları, şatoları, konakları, parklarıyla birer birer ortadan kalkacak, insanların aptallıkları üstünden vergi gibi aldıkları, ve insanları kasap bıçağının altındaki koyuna döndürmek için kullandıkları bu milyonları bir daha bulamayacaklar.

Kasabada Kardeşler Okulu kapanmış, sınıflar, örtük pencereleri açılmaz olmuş, her tarafı örümcek ağları kaplamıştı. Ama okulun yanındaki

Kapüsenler Manastırı müşterilerini her gün biraz daha yitirmesine rağmen, halktan bir şeyler koparark varlığını sürdürmeye çabalıyordu. Yaldızlı, boyalı Hazret Saint Antoine anıtı dimdik duruyordu ama kutular toz içindeydi. Hazretin mucizeler yarattığı, sadaka kutularının parayla dolup taştığı o altın çağlardan kalma rahip Theodore, yaşının hayli ilerlemesine rağmen hayal gücünü hâlâ yitirmemişti. Kafası yine harıl harıl çalışıyor, Tanrı adına, akla gelmedik yalanlar uyduruyordu, ama boşunaydı. Zavallıların tüm çabaları boşa gidiyor, Manastıra, kutuya birkaç on kuruşçuk bırakan iki üç sofu kadından başka kimse uğramıyordu. Hatta, Hazretin gücünü yitirdiği yolunda bir söylenti de yayılmaya başlamıştı, kayıp eşyaları bile bulduramıyordu. Yaşlı bir kadın, hergün bir iskemlenin üstüne çıkıp Kutsal Saint Antoine de Padoue'yu tokatlayacak kadar işi ileri götürdü. Kadıncağızın topu topu iki keçisi vardı, biri hastaydı, keçisini iyileştirsin diye Hazret'in sadaka kutusuna para atmış, keçinin iyileşmesi bir yana, öteki keçi de ölmüştü. Kamuoyu sonunda biraz olsun uyanabilmişti, artık sağduyuyla düşünüyor, boş inançlarla alay ediyorlardı. Yaşlı kadının Hazreti tokatlamasına kimse aldırmamıştı, hatta gülmüşlerdi bile. Saint Martin Kilisesinin rahibi Coquard da, Jonville'deki Cognasse gibi hezimete uğramıştı, törenlere kimse gelmiyordu, Kilisenin loş karanlığında kürsüye çıkıp, kendi söylediğini kendisi dinliyordu. Cognasse gibi ona buna taş atmaya, tekme sallamaya kalkışmıyor, asla zorbaca davranmıyordu. O da mert bir insandı, ama öte yandan karamsar ve içe dönüktü, umutsuz bir direnişle, dini yer yüzünden yer altına taşımış gibiydi. Çağın ahlaksızlığına tanık olmaktansa yer altına taşınmak yeğdi. Coquard özellikle Kanlı Yürek tarikatına gönül vermişti, komşu köy ve bucakların artık istemedikleri ne kadar Kanlı Yürek sancağı varsa kiliseye doldurmuştu. Kilisenin dört yanını, üstü yaldız ve ipekle işlenmiş kocaman kanayan yüreklerle dolu, mavi, ak, kırmızı büyük sancaklar kaplıyordu. Masası da gümüşten, porselenden, kumaştan, deriden, mukavvadan, her boy ve her renk yüreklerle doluydu. Sanki hepsi de sıcak bedenlerden sökülmüş, henüz çırpınıyorlardı. Kan ağlayan kas tellerini göstermek için ortalarından bıçakla kesilmiş şekildeydiler. Bu haliyle masası, kuzuların can çekişip öldüğü bir kasap tezgahını andırıyordu. İsa'nın ikinci cisimleşmesini gösteren bu yürekler, yığınların kılını kıpırdatmıyordu artık. Yıkımlara uğrayan bir halkın, dev ikonaların, putların önünde diz çökerek değil, emek ve akıl gücüyle kalkınabileceğini anlamışlardı. Dinlerin yaşlandıkça putlara düşkün-

lüğü artar, böylece kendiliğinden çürüyüp küfleşirler. Bugün hristiyan dini can veriyorsa bu kendi hatasının bir sonucudur. Rahip Quandieu'nün deyimiyle, Kilise, ölümsüz adalet, ölümsüz gerçek yerine haksızlığı, yalan ve yanılgıyı seçerek kendi mezarını kazdı. Yalancılar ve hileciler yanında yer alırken, bir gün bu yalancılar ve düzencilerle birlikte çöküp gideceğini nasıl düşünememişti Kilise? Doğru insan, suçsuz insan, bir gün, günün ışığıyla birlikte, yalan ve yanılgılar üstünde elbette ışıyacaktı. Din artık, suçsuz insanı, iyilik ve sevgi dolu insanı örnekleyen İsa'nın dini olmaktan çıkmıştı. İsa'dan kala kala bu barbar fetiş, bu vahşi sembol, bu kanlı yürekler kalmıştı. İyilik ve sevgi yerine, hasta ruhları, hasta kafaları kışkırtma yolunu seçmişlerdi. Yıllar ve acılarla yüklü rahip Quandieu, yapayalnız, aynı sözleri tekrarlaya tekrarlaya son soluğunu verdi. İsa'yı bir daha çarmıha gerdiler, Hristiyanlığın ölümü demektir bu, Hristiyanlık, Din gerçekten de ölüyordu...Ölen yalnız din miydi? Hayır, dinle birlikte, dinin boş yere tutunmaya, dayanmaya çalıştığı derebeyi ve burjuva sınıfları da çatır çatır çöküyor, kendileriyle birlikte dinin çöküntüsünü sürüklüyorlardı. Emek örgütlenmeye, ulusal gelirden payını istemeye başlayacak. Bütün eski güçler, mütegallibeler, paşazadeler, hatta burjuvalar birbirlerine düşmüşler, birbirlerini yemeye uğraşıyorlardı. Désirade'da geçen olaylar bu gerçeği gün gibi gösteriyordu. Cüzdanı pek şişkin soylu baylar milyarların su gibi parmaklarının aralarından akıp gittiğini gördüler. Okul yığınları aydınlatınca, seçim düzeni, bedenlerindeki asalak gerici ve aşırı sağcı mantarları ayıkladı ve Hector de Sangleboeuf Meclisteki yerini kaybetti. Désirade'ın asıl yıkımı Markiz de Boise'ın ölümüyle başladı. Kocanın eski oynaşı, kadının sevgili dostuydu. Akıllı, geçimli, uysal, örnek bir kadındı. Karı koca, yıllarca süren huzurlarını ona borçluydular. Markiz ölür ölmez, zaten budalanın teki olan, budala olduğu kadar da çalımlı Sangleboeuf pusulayı şaşırdı. Kumarda hatırı sayılır derecede para kaybetti, kendini rezilcesine karıya kıza verdi, ve sonunda iş olacağına vardı. Eski atlı subayını eve, kafası gözü yarılmış getirdiler. Bilinmez kimbilir kimler, uçkuru gevşek gerici hovardayı pestili çıkıncaya kadar dövmüşlerdi; üç gün sonra da gık demeden göçüp gitti, soylu Sangleboeuf, pek ünlü geçmişini lekelememek için, kendisini kimlerin bu hale getirdiğini söyleyememişti bile. Karısı, bir zamanların güzel Lia'sı, Désirade'ın rahatına düşkün sofu Marie'si görkemli şatosunda yalnız yaşamaya başladı. Yüzlerce milyonun sahibi Yahudi bankacı baron Nathan'a inme inmiş,

Champs Elysé'deki saltanatlı evine çivilenip kalmış, tıpkı bir çocuğa dönmüştü. Ansızın öldüğünde, kızına milyonlarından pek az şey bırakmıştı. Çünkü Yahudinin milyonlarını aristokratlar, hatta yüksek sosyetenin hanımları kemirmişti. Baron Nathan hayatının son yıllarını bu soylular, bu aristokratlar sayesinde aristokratça geçirmemiş miydi? Onlar sayesinde kendini tam bir soylu duymamış mıydı? Pis Yahudiliğinden onu aristokratlar kurtarmamış mıydı? Eh, bütün bu armağanlar da az parayla satın alınamazdı elbette. Sangleboeuf'ün sofu hanımı, hiçbir şeye, paraya karşı bile tutkusu olmayan bir insandı. Babasının ününü yüceltmek, ona cennetin kapılarını açmak için elinden geleni ardına koymadı. Ardından nice dualar, nice ilahiler okuttu. "Babam hristiyanlık için çok çalıştı, Tanrının sağ yanında oturmak hakkıdır artık," diyordu. Sofu Marie'nin çocuğu yoktu. Désirade'da yapayalnız, süslü bir put gibi oturmaktan başka şey yaptığı yoktu, Çevresine karşı zaten kayıtsız olan bu kadın, dış dünyayla şimdi tamamen ilgisini kesmiş, odasındaki gibi, duvar ve parmaklıklarla çevrili Désirade'da o güzelim şatoda uzun iskemleden kalkamaz olmuştu. Her yanı, yasak bir cennet gibi, park, şimdi bir mezar kadar sessiz ve ölüydü. Kulaktan kulağa yayılanlara bakılırsa, yaşı bir hayli geçkin rahip Crabot, Valmarie Koleji kapanınca postu Désirade'a sermişti. Orda, içinde demir bir karyola, tahta bir masa ve hasır bir iskemleden başka bir şey bulunmayan bir odaya, eski bir hizmetçi odasına çekilmiş, çilekeş bir hayat sürdürüyordu. Ama bütün Désirade'ın tek efendisi olmuştu. Aslında, konağa yalnızca din adamları, rahipler girip çıkabiliyorlardı. Mermer havuzlar boyunca uzanan yeşilliklerde kara cübbelerin etekleri uçuşuyordu. Yaşı doksanı geçkin, sofu kadınların efendisi, gençliğinin o büyük oyununu yeniden oynamaya başlamıştı. Bir zamanlar, sevgili kontes de Quedeville'in armağan ettiği Valmarie Kolejini kaybetmişse, "din kardeşim kutsal Meryem" adını taktığı güzel Lia yine duruyordu. Kadının bütün bağış ve armağanlarını rahip Crabot yürütüyordu, sofu Marie'nin servetini dini kuruluşlara, özellikle, cumhuriyetin başını yemeye, iç savaşı körüklemeye çalışan gerici partilere dağıtmaya başladı. Ve bir akşam, kontes, uzun iskemlesinde, o ünlü gevşekliği içinde, tıpkı uyuyormuş gibi ölü bulunduğunda serveti çoktan tükenmiş, paraları kara rahiplere akmış, geride kala kala bir Désirade kalmıştı. Vasiyeti okunduğunda burayı da, dini bir kurum haline getirmesi şartıyla rahip Crabot'ya bıraktığı görüldü.

Ama bütün bunlar, çökmek üzere olan bir yapının son sallanışlarıydılar

ve bütün bir kasaba, sofu kadınların bir zamanlar eşkiya, yankesici genç kız avcısı sandıkları sosyalistlerin eline geçiyordu. Eskiden dinlerin egemen olduğu küçük Maillebois'da bundan böyle akıl ve özgür düşünce saltanat sürecek, belediye meclisinde tek bir gerici üye bile bulunmayacaktı. Darras'nın cumhuriyetçi bir çoğunluğa sahip olmamaktan yakındığı günler uzakta kalmıştı. Papazların başkanı Philis yoktu artık, mezarında unutulmuş, sonsuz uykusunu uyuyordu. Gericilerin, satılmış ve vatansızların başkanı dediği Darras bile cumhuriyetçi, ilerici bir anı bırakmamıştı ardında. Kararsız, korkak bir insan olarak göçüp gitmişti. Yeni belediye başkanı, memur Savin'in üçüncü oğlu Léon Savin çok çalışkan, sağduyu sahibi bir insandı. Rosabie Boris adlı sade bir köylü kızıyla evlendikten sonra cesurca çalışmaya koyulmuş, on beş yılda, ülkenin bütün tarımını etkileyen ve tarımsal geliri bir kat daha arttıran örnek bir çiftlik yaratmıştı.

Kırk yaşını henüz geçmişti, kararlarında direnen, sağlam delillere dayanan bir insandı, sözünü dinletmesini çok iyi biliyordu. Bir zamanlar ortaya atılıp sonra unutulup giden eski bir düşünce, onun belediye başkanlığı sırasında yeniden canlılık kazandı. Simon'a çektiği acıları unutturabilecek bir eser adamalıydılar.

Bu konuyu çok kimseler açmıştı zaten Marc'a, Kasabaya her gelişinde mutlaka bu büyük tasarıdan söz eden bir çok insanla karşılaşıyordu, ama özellikle onu, duvarcı Auguste Doloir'la Angèle Bongard'ın çocukları olan Adrian Doloir'nin sözleri çok memnun etmişti. Joulin'in yetiştirdiği bu zeki çocuk, sonra da çok güzel bir eğitim yapıp mimar olmuş ve henüz yirmi sekizindeyken, pek genç bir yaşta belediye meclisine seçilmişti. Delikanlının gözü pek, ama öte yandan, uygulanması mümkün tasarıları olduğundan söz ediliyordu.

Kasabanın eski öğretmeniyle karşılaştığında büyük bir coşkuyla söze koyuldu:

- Ah bay Froment, sizi gördüğüme bilseniz ne sevindim! Bu günlerde, bir hususu sizinle görüşmek için, Jonville'e gelmek istiyordum ben de.

Gülümsüyor ve yeni kuşağın bir baba, bir önder, bir büyük usta gibi taparcasına sevdiği gerçek ve adaletin tek işçisinin önünde saygıyla duruyordu. Çok genç olduğundan, Marc onu ancak çok küçükken, kısa bir süre okutabilmişti, ama kardeşleri, amcaları, herkes onun sıralarından yetişmişti.

Marc, her zamanki gibi, sevgi dolu bir sesle sordu:

- Bir arzunuz mu vardı yavrucuğum?

- Evet, Simon'un yakında kasabamıza döneceği doğru mu? Söylendiğine göre, Simon ve kardeşi David Pyrénée'leri terkedip buraya gelecekler, buraya yerleşeceklermiş... Siz doğru olup olmadığını bilirsiniz.

Marc cevapladı:

- Şüphesiz gelecek, niyetleri bu, ama sanırım dönmeleri en az bir yıl sürer. İşletmeyi birine devretmeleri gerek, buraya nasıl yerleşeceklerini de henüz kararlaştırmamış durumdalar.

Adrien haykırdı.

- Demek önümüzde ancak bir yılımız var, elimi çabuk tutmalıyım o halde. Benim tasarım da zaten bir yılda ancak gerçekleşebilir... Ama önce düşündüklerimi sizinle iyice konuşmalıyım, ne zaman rahatsız edebilirim sizi?

Marc bütün gün kasabada, kızı Louise'in evinde olacağını, bugün görüşebileceklerini söyledi; öğleden sonra hemen delikanlıyı görmeye gitti.

Adrien Doloir, kasabanın girişinde, Désirade yolu üstünde küçük, sevimli bir evde oturuyordu. Delikanlının bizzat planını çizdiği ve yaptırdığı bu ev, büyük babaları Bongard'ların eski çiftliğindeki tarlalardan birinin ortasındaydı. Karı koca Bongard'lar öleli çok uzun yıllar olmuş, çiftlik, Claire'in babası Fernand'a kalmıştı.

Çiftliğin eski yapıları önünden geçip bu küçük evin kapısını çalarken nice anılar canlanmıştı gözünde. Kırk yıl önce, Simon tutuklandığında gelmemiş miydi buraya? Dostu Simon'un sağlam karakterde olduğuna tanıklık etmesini istemişti köylü karı kocadan. İri yarı, tıknaz baba Bongard'ı yeniden görür gibi oluyordu. Nasıl da güvensiz gözlerle bakmıştı kadın, olaya adının karışmaması için nasıl inatla direnmiş, ağzını açmamıştı. Karı koca ne büyük, ne şiddetli bir bilgisizlik içindeydiler. Hiçbir şey bilmek, hiçbir şey öğrenmek istemeyen, adalete karşı kayıtsız zavallı yaratıkların ağzından tek kelime alamamıştı.

Adrien, dalları meyve yüklü yaşlı bir elma ağacının altında, bir masanın yanında bekliyordu. Eski öğretmenini görünce sevgiyle haykırdı:

- Evimi şereflendirdiğiniz için ne kadar mutluyum bilemezsiniz sevgili öğretmenim. Küçük kızım Georgette de öpücüklerinizi bekliyor.

Yirmi dört yaşındaki karısı Claire de yanındaydı, güler yüzlü, sarışın, gözleri akıl ve iyilik yüklü bir kadındı. Kendi gibi sarışın ve tatlı, beş yaşındaki kızı Georgette'i hemen öğretmenin yanına götürdü:

- Hadi güzel yavrucuğum, öğretmenimiz öpsün seni, bak büyüyünce bu mutlu anı hatırlarsın, bay Froment beni öpmüştü deyip ömür boyunca kıvanç duyarsın.

- Ah, ah, anneciğim, kaç kez duymuştum sizden. Bir güneş beni görmeye gelmiş gibi olurdu.

Kızın bu tatlı sözlerine güldükleri sırada, Claire'in babası ve annesi, Fernand Bongard'la karısı Lucile Doloir göründü. Kasabanın eski öğretmeninin geldiğini duymuş, hoş geldine koşmuşlardı. Fernand kalın kafalı bir öğrenciydi, okul sıralarından pek az şey öğrenerek geçmişti, ama yine de Marc, elli yaşlarındaki bu eski öğrencisini görmekten büyük mutluluk duydu. Çiftçi Fernand kafaca geri kalmış bir insanın büyük hantallığını taşıyordu.

- Merhaba Fernand, bu yıl yüzün gülüyordur umarım, ürün bir hayli iyi.

- Evet bay Froment, iyi sayılır. Ama aslına bakarsan, toprak insanın yüzünü kolay kolay güldürmez, bir elle verir, öteki elle alır. Hem biliyor musunuz, talih hiç gülmez yüzüme.

Kocasından daha uyanık olan Lucile araya girdi.

- En tembel öğrencinizdi sınıfta, onun için böyle konuşuyor, daha da garibi, çocukken bir çingene kadın ona taş atmış da bu yüzden talih hiç gülmüyormuş yüzüne. Talih, talih de neymiş. Hadi iblis görseydi neyse ne, iblise ben de inanırım. Biliyorsunuz, bayan Rouzaire'in en iyi öğrencisiydim ben, o bir gün, Kudas törenine hazırlandığım günlerde iblis gösterdi bana.

Claire, annesinin bu iblis hikayesine gülmeye başladı. Küçük Georgette bile tatlı tatlı kahkaha atıyordu.

- Gülersin değil mi, ah kızım, hiçbir şeye inandığın yok. Bayan Mazeline'in güçlü kadın teraneleri yüzünden gençlik dininden oldu. İster inan, ister inanma, bayan Rouzaire duvarın üstünde yürüyen gölgeyi gösterip iblis işte budur dedi, gerçekten de iblisti o.

Adrien'in canını sıkmıştı bu sözler, asıl konuya geçmek için kaynanasının sözünü kesti. Şimdi herkes oturuyordu. Claire, Georgette'i kucağına almıştı, babası ve annesi hemen yanındaydılar, Fernand piposunu içiyor, anne Lucile çorap örüyordu.

- Evet öğretmenim, biz kasaba gençliği olarak Simon'a yapılan haksızlığın en iyi bir biçimde onarılmasını istiyoruz, bu yapılmazsa kasaba-

mız, üstündeki kara lekeden kurtulamayacak. Simon'un suçlanmasında kasabanın payı büyük. Evet, hukuki yoldan, çok geç de olsa bay Simon aklandı, ama bu yetmez, Biz, bu kasabanın çocukları, torunları, Simon'un cellatları olan babalarımızın, dedelerimizin yaptıkları hataları onarmalıyız... Dün akşam babamlardaydım, büyükbabam ve amcalarım, dayılarım da oradaydı. Yüzlerine karşı haykırdım, böylesi alçakça, böylesi saçma, saçma olduğu kadar da canavarca bir haksızlığa nasıl göz yumdunuz, sizde biraz akıl olsaydı bu haksızlıklar karşısında susmazdınız dedim. Ve her zamanki gibi, bir takım saçma sapan sözleri tekrarlayıp durdular. Neymiş? Bilmiyorlarmış, nereden bileceklermiş falan.

Bir an sessizlik oldu ve bütün gözler suçlular kuşağından yaşlı Fernand'a döndü. Fernand suçluluk duyuyormuş gibi, rahatsız bir tavırla, ağzından piposunu çekip dalgın dalgın düşünmeye başladı:

- Elbette bilmiyorduk, nasıl bilebilirdik hem? Annem, babam adlarını güçlükle yazan insanlardı, kimsenin etlisine sütlüsüne karışmazlar, başlarına bir hal gelir diye ödleri kopardı. Evet, ben okul sıralarında birşeyler öğrendim, hiç de kötü bir insan değilim, ama yine de korkardım, ne olur ne olmaz diye kimsenin işine karışmazdım. Her konuda bilgisiz duyardım kendimi... Ah, evet, okudunuz, öğrendiniz, bu yüzden her şey kolay görünüyor sizlere, elbette akıl ve yüreklilik bilgiye bağlı, uzaktan davulun sesi hoş gelir kulağa. O zamanlar bizim yerimizde sizler olsaydınız ne yapacaktınız, doğrusu pek görmek isterdim, her kafadan bir ses çıkıyordu, kafamız allak bullak olmuş, gözümüze perde çekilmişti, işin gerçek yüzünü kimse göremiyordu.

Karısı Lucile doğruladı:

- Doğru, çok doğru, hiç de hayvan değildim, ama yine de, olup bitenlerden pek bir şey anlamıyordum, hatta düşünmekten bile korkuyordum, annem hep aynı sözlerle büyütmüştü bizi, hep aynı şeyleri söylemişti: "Daha fazla yoksullaşmak istemiyorsanız burnunuzu zenginlerin işlerine sokmayın" demişti.

Marc, konuşulanları, sessiz, düşünceli dinliyordu. Bütün bir geçmiş tek tek gözünün önünden geçiyordu. Karı, koca Bongard'ların nasıl korkuya kapılıp tek kelime konuşmamaları, oğulları Fernand'ın, Rozan davasından sonra bile, çekinecek bir durum olmadığı halde omuzlarını silkip kayıtsızlığı, gerçeği öğrenmemek için direnişi canlanıyordu. Yeni kuşağın gözlerini sonunda gerçeğe açması, çekinmeden gerçeği söyleyebilmesi için nice

yılların geçmesi, yığınların nice eğitilmesi gerekmiş. Fernand'ın ileri sürdüğü özürler aslında haklı özürlermiş gibi, onu haklı bulurcasına başını eğiyordu. Fernand'ın bilgisizliğini, dolayısıyla suçluluğunu bağışlamaya hazırdı sanki. Konuşmadı, yarının umudu, yarının çiçeği küçük Georgette'e gülümsemekle yetindi. Georgette, tatlı bir hikaye anlatılacakmış gibi güzel gözlerini kocaman kocaman açmış, dikkatle dinliyordu.

Adrien araya girip tasarısını açıkladı:

- Tasarım çok basit öğretmenim... Biliyorsunuz, kasabanın eski mahallesini şenlendirmek hususunda çok şey yapıldı. Plaisir ve Fauche Sokağının yerine büyük, geniş bir ağaçlı yol yapıldı. Bakımsız yoksul Trou Sokağının geçtiği alan yeniden ele alınıp ağaçlandırıldı. Şimdi kasabamızın küçük çocuklarının gülüp oynadığı güzel, şirin bir köşe oldu.., Evet, işte bu alanın karşısındaki boş arsalardan biri de bir zamanlar Lehmann'ların eski küçük evinin bulunduğu arsa. Zavallı Lehmann'lar, üstüne atalarımızın ağırlığı çöken o küçük, yoksul evde yıllar yılı yas içinde yaşadılar. İşte benim niyetim, belediye meclisine, olay yerinde bir ev yapılması önerisini getirmek. Ah, evet, elbette bir saray değil, şöyle kutu gibi, aydınlık, sevimli bir ev. Ve kasabamız adına evi Simon ailesine armağan etmek istiyorum. Ömrünün kalan günlerini hemşerilerinin sevgisinin sembolü olan bu evde huzur içinde geçirsin... Verdiğimiz bu armağan gerçi bir saray değil, ama armağanların en incesi, en kardeşçesi olacak.

Marc'ın gözleri yaşardı, zavallı arkadaşı, yıllarca zindanlarda sürünen suçsuz bir insan için ne güzel bir armağandı bu.

Öğretmeninin duygulanması Adrien'i de çok heyecanlandırmıştı. Sordu:

- Bu fikrimi onaylıyor musunuz?

Marc ayağa kalktı, genç belediye başkanını kucakladı:

- Evet çocuğum, evet. Hayatımın en mutlu anını yaşatıyorsunuz şu an bana.

- Çok teşekkürler öğretmenim, tasarının hepsi bu değil... Bir dakika, evin planını getireyim, kendi elimle çizdim, yapının özellikle başında ben bulunacağım. Açık eksiltmeyle yaptıracağız yapıyı, çok düşük bir fiyatla bu işi yapacak müteahhitler bulacağım, buna eminim.

Hemen gidip planı getirdi ve bahçedeki yaşlı elma ağacının altındaki masaya yaydı, ve herkes planı görmek için iskemlelerini öne çekti. Gerçekten de çok sade, ama çok sevimli bir evdi, iki katlıydı, ön yüzü beyaz-

dı, tahta parmaklıklarla çevrili bir bahçe içindeydi. Kapının üstünde mermer bir levha vardı.

Marc sordu:

- Bir şeyler de yazılacak demek?

- Şüphesiz, ev de zaten bu yazı için yapılacak... İşte belediye meclisine önereceğim yazı: "Maillebois kasabasında, gerçek ve adaletin bir sembolü olan öğretmen Simon'a, çektiği acıları unutması için armağandır."

Fernand ve Lucile, kızları Claire'e bakıp, bu yazıya karşı koymak istediler. Damatları da çok oluyordu artık; kızları mutlaka, kocasının işi bu derece öteye götürmesini engellemeliydi. Ama Claire oralı değildi, Adrien'in omuzuna sevgiyle yaslanmış, gülümsüyordu. Babası ve annesine dolaylı bir yoldan cevabını verdi:

- Bu yazıda benim de payım var bay Froment, bunu bilmenizi istiyorum.

- Marc sevinçle haykırdı:

- Aman ne güzel, bunu önüme gelene söyleyeceğim, hiç şüpheniz olmasın. Ama herşeyden önce yazının belediye meclisinde oylanması gerek, hatta evin yapılması konusunda bir karar çıkartmalı.

- Evet öğretmenim, işte böyle, benim için önemli olan sizin kararınızdı, tasarımı bu yüzden önce size açtım. Şimdi ricam, bu tasarının gerçekleşmesi konusunda bana yardımcı olmanız. Karşılaşacağım güçlük ödenek konusunda değil, softa eskilerinin önüme dikilmesinden çekiniyorum. Gerçi bugün mecliste, Simon'un suçsuzluğuna inanan bizler çoğunluktayız, ama yine de içimizde kmuoyunun etkisi altında kalacak ürkek kimseler var. Belediye başkanımız Léon Savin bu tasarımı biliyor, bana, bu tasarıyı ancak salt çoğunluğu kazandığımız gün oylamaya sunmalıyız dedi.

Sonra, aklına bir şey gelmiş gibi hemen ekledi:

- Bilseniz öğretmenim, ne kadar sevindirdiniz beni buraya kadar gelmekle. Bir zahmet daha buyursanız da belediye başkanına kadar birlikte gitsek, ne kadar iyi olur. Sizin öğrencilerinizdendir o da, birlikte gitmemiz çok yararlı olur, amacımız daha kolay gerçekleşir.

- Hay, hay, nereye isterseniz oraya gidelim, memnuniyetle gelirim.

Karı koca, Fernand ve Lucile artık seslerini soluklarını çıkarmadan, biri pipo içerek, öteki çorabını örerek, sessiz duruyorlardı. Hele de Fernand, zaten kalın kafalının tekiydi, yeni kuşağın işlerinden bir şey anlamıyordu. Claire'e gelince, planı küçük Georgette'den kurtarmaya uğra-

şıyordu, kağıtlar küçüğün pek hoşuna gitmişti, toparlayıp almaya çalışıyordu. Babası ona bu evin, akıllı çocuklar için yapılacak bir sevgi yuvası olduğunu söylemişti.

Marc, el sıkıp kucaklaştıktan sonra, Adrien'le birlikte uzaklaştığında, ardından hâlâ, sevinçli gülüşler duyuluyordu. Leon Savin'in oturduğu Amettes çiftliği kasabanın öteki yakasındaydı. Yeni mahalleden, yeni yapılan alandan geçerken, mimarın, tasarladığı evi kuracağı yerde bir an durdular.

- Bakın, her bakımdan elverişli bir yer burası...

Şişman bir adamın gülümseyen bir tavırla kendilerine doğru yaklaşmakta olduğunu görünce sustu.

-Vay, vay! Amcam Charles'a da rastladık işte, ne güzel! Haksızlığın kurbanı olan Simon için yapacağımız evden sana da söz etmiştim, evin çilingir işlerini de, ucuz bir fiyatla sen üsleniyorsun değil mi?

- Evet yavrucuğum, bu seni memnun edecekse hay, hay... Sizi de bay Froment, elbette sizi de memnun edecekse, hatırınız için ben de elimden geleni yapacağım, bir zamanlar size yardımcı olamadığım için hâlâ vicdan azabı duyuyorum.

Charles, patronunun kızı Marthe Dupuis ile evlendikten sonra kayınbabasının işletmesini kendisi yönetmeye başlamıştı... Adrien'le yaşıt, Marcel adında, boylu poslu bir oğlu vardı. Marangoz Dumont'un kızıyla evliydi ve o da kayınbabasının işletmesini üslenmişti.

Charles yeğenine dönüp sözüne devam etti:

- Babanı görmeye gidiyordum, Marcel'le buluşacağız orda. Madem senin de ondan isteklerin olacak, o halde birlikte gidelim... Siz de gelmez miydiniz bay Froment, eski öğrencilerinizle konuşur, sohbet edersiniz.

Charles, hayatından pek memnun, gülüyor, şakalaşıyordu. Marc da gülerek haykırdı:

- Doğru, çok doğru, benim için bundan daha büyük zevk olamaz... Oturur yapının maliyetini de hesaplarız orada.

Adrien cevapladı:

- Maliyetini mi, ah henüz o noktaya gelmedik. Hem babam bizim kadar candan arzulamıyor bunu... Ziyanı yok, gidip bir görüşelim.

Auguste Doloir, eski belediye başkanı Darras'nın dostluğu sayesinde küçük bir duvarcılık işletmesi kurabilmişti. Babasının ölümünden sonra annesini yanına almıştı. Plaisir Sokağındaki evler yıkılıp sokak ağaçlı yol

haline sokulunca, bu yoldaki bir evin giriş katına yerleşmişti. Önünde malzemelerini koyduğu geniş bir avlu vardı. Ev çok temiz, günlük güneşlikti.

Marc içeri girdiğinde aileyi aydınlık bir salonda oturur buldu. Bayan Doloir'ı görünce anılar yeniden canlanıverdi gözlerinde. Altmış dokuz yaşındaki bayan Doloir yine eskisi gibi evin tek efendisi, yine eskisi gibi tutucuydu. Ne kocasının, ne de çocuklarının siyasi olaylarla ilgilenmelerine izin vermiyordu. Marc, uzun boylu, babacan, kumral, boyuna askerlik anılarından söz eden, kafası saçma sapan hikayelerle dolu, orduyu yurt düşmanlarının doldurduğunu, dinsizlerin Fransa'yı yabancılara sattığını tekrarlayıp duran dar kafalı duvarcı işçisi Doloir'ı düşündü. Adamcağız, mutlaka içkili bir anında, iskeleden düşmüş, eve sedyeyle ölüsünü getirmişlerdi. Ama bayan Doloir, hiçbir zaman kocasının içkili olduğu için iskeleden düştüğünü söylemeye yanaşmıyor, toz kondurmuyordu. Çünkü o da, çoluk çocuğunun, ailesinin sırrını elegüne açmayan kadınlardandı. Marc'ı görür görmez konuşmaya başladı:

- Ah bay Froment, yıllar nasıl da geçti, iyice yaşlandık artık... Sizinle ilk görüştüğümüzde Auguste sekizinde, Charles dokuzunda ya var ya yoktu.

- Çok iyi hatırlıyorum ham'fendi. Simon için gelmiştim. Tanıklık için baş vurulduğu takdirde bırakın da çocuklarınız gerçeği söylesin demiştim.

Aradan bunca yıl geçmiş olmasına rağmen bayan Doloir, bu konuyu duyunca yine birden, meydan okurcasına ciddileşti:

- Bu iş bizi hiç mi hiç ilgilendirmiyordu, bu olaya burnumuzu sokmamakta haklıydım, zira herkese nice kötülüğü dokundu bu işin.

Charles kardeşi Auguste'ü çağırdı, Marcel'le birlikte avludaydı. Auguste, babası gibi boylu poslu, güçlü kuvvetliydi, Marc'ın elini sertçe sıktı.

- Ah bay Froment... Charles ve ben sık sık, okul günlerimizi hatırlar, sizden söz ederiz. Çok kötü bir öğrenciydim, yaptıklarıma ne kadar pişman olmuşumdur sonraları. Ama yine de yüzünüzü pek kara çıkarmadım, değil mi? Bak, hem tam sizin istediğiniz gibi bir çocuk yetiştirebildim, oğlum Adrien yüzümü ağartır sanırım.

Ve gülerek ekledi:

- Adrien'in arzusunu biliyorum, Simon için bir ev yaptırmak istiyor... Eski bir kürek mahkumu için ev yaptırmaya kalkmak biraz fazla, ama ney-

se.

Her ne kadar sesinde şakacı bir anlatım varsa da bu sözler yine de Marc'ın canını sıkmıştı:

- Simon'u hâlâ suçlu mu sanıyorsunuz yoksa? Bir an onun suçsuzluğuna inanmıştınız, ama o canavarca Rozan kararından sonra yeniden şüpheye düştünüz değil mi?

- Hay Allah! Ne diyeyim bay Froment, iki jüri üyesinden birini suçlu bulursa insanın kafası elbette bulanır... Hayır, hayır, bugün artık onun suçlu olduğunu söyleyecek değilim; hem suçlu olmuş, olmamış, ne önemi var bunun, çoğunluk suçsuzluğuna inanıyor, bu olay kafamızı şişirmiyor ya yeter. O halde bir armağan da verebiliriz. Doğru değil mi kardeşim?

Charles onayladı:

- Doğru. Bu çocuklara bakarsan olayın asıl suçluları bizlermişiz, çünkü böyle bir adaletsizliğe göz yummuşuz. Bu sözler uzun zaman düşündürdü, incitti beni, ne yapılacaksa yapılsın da sorun kapansın.

İki amca çocuğu, Adrien ve Marcel, kazanmanın sevinci içinde gülümsüyorlardı. Marcel elini babasının omzuna vurarak haykırdı.

- O halde bu iş hallolmuş demektir baba. Sen evin çilingir işlerini yüklenirsin, amcam Auguste de duvar işlerini yüklenir, ben de marangozluğunu üstüme alırım, bu olaydaki -senin deyiminle- suçluluk payın da böylece onarılmış olur. Biz de artık konudan söz etmeyiz.

Adrien de sevinçle gülüyordu. Ayakta, sessiz ve ciddi ciddi konuşulanları dinleyen bayan Doloir, o inatçı tavrıyla yine araya girdi:

- Bu işte ne Auguste'ün ne de Charles'ın bir suçu var, öğretmen Simon'un suçlu ya da suçsuz olduğu konusunda kimse kesin bir şey söyleyemez, bizim gibi kendi yağıyla kavrulan insanlar böyle şeylere burnunu sokmamalı. Size acıyorum çocuklar, siz, Adrien ve Marcel, dünyayı temelinden sarsacak kadar güçlü sanıyorsunuz kendinizi. Sözüm ona her şeyi biliyorsunuz, ama aslında dünyadan haberiniz yok. Rahmetli büyübabanız, çok uyanıktı. Paris'te, istihkamların bulunduğu tarafta, yer altındaki bir salonda dinsizlerin her cumartesi nasıl toplandıklarını sık sık söylerdi. Kökü dışardaki bu yurt düşmanları orda toplanıp Fransa'yı düşmanlara, Almanya'ya nasıl satacaklarını kararlaştırırlarmış. Yüzbaşı, şerefi üstüne yeminler ederek söylemiş büyükbabaya bunu.

Marc, kırk yıl geriye dönmüş, şaşkın şaşkın bakıyordu kadının yüzüne. Duvar işçisi Doloir'ın, üç yıllık askerliği sırasında kafasına doldurduğu bu

olağanüstü hikayelerden birini daha duyuyordu şimdi. Auguste ve Charles hiç de şaşmış görünmeden ciddi dinliyorlardı. Çünkü bütün çocuklukları bu saçma hikayelerle geçmişti. Büyükannelerine olan bütün sevgilerine rağmen, kadın sözünü bitirince gülümsemekten kendilerini alamadılar.

Adrien usul, yumuşak bir sesle büyükannesine cevap verdi:

- Bir mahzende toplanan şu dinsizler, Yahudi sendikacılar mı? Ah büyükanneciğim, yobazların sesi kısılalı beri ortalıkta Yahudi de kalmadı... Yolsuzluk bitince Fransa esenliğe kavuşur, savaş mavaş kalmaz, merak etme.

O sırada annesi girdi içeri, Adrien annesini kucakladı. Bayan Rouzaire'in eski öğrencilerinden olan Angèle Bongard, her şeye rağmen aklı başında bir kadındı, kocasının başarısında büyük katkısı vardı. Kardeşi Fernand'ı görümcesi Lucile ve kızları Claire'i sordu, havadis aldı. Sonra bütün aile, Marcel'in karısının yeni doğurduğu, on beş günlük oğluyla, Célestin'le ilgilenmeye başladı.

Bayan Doloir:

- İşte ikinci kez torunumun çocuklarını görüyorum. Önce Georgette, ardından Célestin, ne güzel, yaşlı ağaç boyuna filiz veriyor... Küçük oğlum Vales'in bile on iki yaşında oğlu var, çok şükür on iki yaşındaki bu torunum sayesinde kendimi yaşlanmış duymaktan kurtuluyorum.

İnatçı büyükanne sevimli görünmeye, Marc'ın gönlünü almaya çalıştı:

- Görüyorsunuz bay Froment, aynı fikirde değiliz, anlaşamıyoruz, ama bir konuda size gerçekten teşekkür etmeliyim; Vales'in öğretmen olması için çok çalıştınız, bugünkü durumunu sizin bir zamanlar ki ısrarlarınıza borçlu. Ben öğretmen olmasını istemiyordum, zira eskiden öğretmenler hep cebi delik dolaşıyordu, siz uğraştınız, öğretmen olmasını siz istediniz, ve işte, genç yaşta parlak bir yere ulaştı.

Bayan Doloir oğluyla övünüyordu. Beaumont'da ilkokul müdürü olan Sebastien Milhomme, Öğretmen Okuluna müdür olunca, ondan boşalan görevi Vales almıştı. Karısı Valiette Hacharel da bugün yarın başka bir okulun, Rozaire'den boşalan okulun yönetmenliğine getirilecekti. Vales'ın büyük oğlu Edouard lisede okuyordu, iyi bir öğrenciydi.

Adrien, babaannesinin, eski öğretmeni Marc'a söylediği bu son tatlı sözlerden memnun, onu kucaklayıp şakalaşmaya başladı:

- Bak işte bay Froment'la pek güzel anlaşıyorsun babanne... Hem biliyor musun, Simon geldiği gün istasyona gidip ona bir demet çiçek suna-

caksın, biz bu iş için en uygun seni gördük.

Babanne birden ciddileşti:

- Üstüme iyilik sağlık, yo, yo, ben böyle bir şey yapamam, dertsiz başımı derde sokmaya hiç de niyetim yok.

Herkes kahkahalarla gülerken, Adrien izin isteyip Marc'la birlikte, belediye başkanı Léon Savin'le görüşmek için ordan ayrıldı. Léon Savin'in çiftliği, kasabanın çıkış kesiminde, yeni mahallenin ucunda elli hektarlık bir alandı. Annesinin ölümünden sonra Léon, yetmişbir yaşındaki babasını ve iki kardeşini, Achille ve Phillippe'i yanına almıştı. Philippe ölmüş, Achille'e ise bir gün ansızın inme inmişti. Kardeşinin böyle beş parasız elden ayaktan kesilmesi Léon'u hayli üzmüş, evinin bir odasını ona verip bakımını üstlenmişti. Marc, oğlu Clément'ı Hortense Savin'in kızı Charlotte'la evlendirerek aileye girmişti. Aslında bu evlilik Marc''ın arzusu dışında gerçekleşmiş, ama, oğlunun duygularına saygı gösterip araya girmemişti. Charlotte'un annesi Hortense'ın kasabada hiç de iyi bir ünü yoktu. Daha on altı yaşındayken bir sütçü oğlanın koynuna girip onunla evlenmiş, sonra da kayıplara karışmıştı. Mezarı kimbilir neredeydi. Kadının bu hareketleri yüzünden kızını sorumlu tutmayacak kadar geniş görüşlü bir insan olan Marc, oğlunun sevgisine karşı durmamıştı. Karşı durmamıştı ama yüreğinde bir kırklık da duymuyor değildi. Adrien çiftliğe birlikte gitmelerini istediğinde kendini biraz zorlaması gerekmişti.

Léon çiftlikte değildi, ama dönme saatleriydi, bu yüzden ilk karşılaştıkları, koltuğuna çivilenip kalan Achille ve babası Savin oldu. Baba oğul salonda, pencerenin yanındaydılar. Evin giriş bölümünde, çiftliğin büyük yapılarına yakın küçük bir odaydı burası. Savin, Marc'ı görür görmez haykırdı:

- Ah bay Froment, bize dargın olduğunuzu sanıyordum, ne iyi ettiniz de geldiniz!

Savin yine eskisi gibi, zayıf, kara kuruydu. Can çekişen bir insan gibi, soluk soluğaydı. Güzel, körpe karısının hayatını kavga gürültülerle cehenneme çevirip sonunda kendi elleriyle toprağa vererek rahatlatmıştı. Dinin kadınlar için frenleyici olduğuna inanmış, zavallı kadını zorla manastıra yollamış, rahip Theodore'la tatlı bir sohbet anında yakalayınca kıskançlıktan kudurup o günden sonra evi kadına zindan etmişti. Papazlardan büsbütün nefret eder olmuş ama korkusu da bir kat artmıştı.

- Dargın mı, neden dargın olacakmışız bay Savin?

- Ah, birbiriyle hiç bağdaşmayan düşüncelerimiz yüzünden... Oğlunuz torunumla evlendi, ama bu demek değildir ki fikirlerimiz de birleşti... Rahiplerin, papazların haklarından geldiniz, güzel, ne var ki din ortadan kalkınca toplumun ahlakı bozulmaz mı? Papazlardan hoşlandığımı sanmayın bay Froment, ben ki, eski bir cumhuriyetçiyim, bir sosyalist mi, evet, evet, bir sosyalistim, ama kadınlara, çocuklara onları kötülük yapmaktan alıkoyacak bir gözdağının gerekliliğine inanıyorum, her zaman söylemişimdir, biliyorsunuz.

Marc çok eski günleri düşünüp gülmekten kendini alamadı:

- Sizin düşüncenizi biliyorum, din toplumun polisidir. Peki ama, ya insanlar dine inanmaz, papazlar korkulacak insanlar olmaktan çıkarlarsa din nasıl gücünü yürütebilir, topluma nasıl polislik eder?

- Papazlar korkulacak insan olmaktan çıkarlarsa mı? Hay Allah!.. Bakın, kendimden örnek vereyim. Ben her zaman papazların kurbanı olmuşumdur, hâlâ da onların kurbanıyım. Onlarla birlik olsaydım bütün hayatımı karanlık bürolarda geçirmek zorunda mı kalırdım? Onlarla birlik olsam bu durumlara düşer miydim sanıyorsunuz. Zavallı karım her şeyden yoksun öldü, ben oğlumun eline bakar oldum. Ya şu gördüğünüz oğlum, zavallı Achille, o da yobazların kurbanı. Kendi çalıştığım yere değil de, dini bir okula soksaydım, otuz yıl benimle birlikte kölelik edeceğine ya vali, ya da birinci sınıf yargıç olurdu. Oysa bak sonunda başına gelenlere, ne eli tutuyor, ne ayağı, yemeğini bile kendi kendine yiyemeyecek duruma düştü... Doğru değil mi Achille, papazların hepsi de bayağının bayağısı insanlar, ama yine de saldırtıp üstüne sıçratmayacaksın, adamları düşman etmeyeceksin kendine.

İnmeli Achille, usul ve hasta bir sesle cevapladı:

- Şüphesiz papazların borusu ötüyor, ama halk yavaş yavaş onlardan soğumaya başladı, gerektiğinde onlardan da hesap sorulabiliyor.

Bunları söylerken Adrien'e bakıyor, Adrien sessiz sessiz dinliyordu. Hayat Achille'in yüzüne gülmemişti, karısını yitirmiş, Beaumont'daki küçük bir hırdavatçıyla evlenen kızıyla arası açılmış, üstelik inme inmişti. Sözlerini daha belirsiz kelimelerle açıkladı:

- Hatırlarsınız bay Froment, Rozan Mahkemesi Simon'u suçladığında kendi kanımı söylemiştim size. Simon'un suçsuzluğuna inanıyorum demiştim. Ama ne gelir ki elimden, tek başıma dünyayı yerimden oynatamazdım ya, susmaktan başka çare yoktu... Şimdi ise bir yığın genç,

Simon'un uğradığı haksızlığı bize yüklemeye çalışıyor, bizi alçaklıkla suçlamaya kalkıyor. Zavallı adam için bir anıt yükselterek eski kuşağın ağzının payını verecekler. Gerçekten pek yürekli bir iş bu yaptıkları!

Adrien, bu sözleri duyunca, Léon Savin'in bu tasarıdan oğluna söz ettiğini anladı. Sevgi dolu bir sesle cevapladı:

- Kimseyi suçladığımız yok, şartlar değişti, bizim için her zaman aklı başında, iyiyi kötüden ayıran bir insan olduğunuzu biliyorum ama, ailenizde dünyaya kör bakan, hâlâ da kör bakmakta olanlar yok mu, var. Bugün herkesin tek arzusu birleşmek, adalet ve gerçek potasında kaynaşmak.

Savin şaşkın şaşkın dinliyordu, Marc'la Adrien'in neden oğlunu görmeye geldiklerini şimdi anlamıştı. Başlangıçta hatır sormaya geldiklerini sanmıştı.

- Ha, demek, şu saçma iş için geldiniz, haksızlığı onarmak için. Ben hiç de aynı düşüncede değilim sizinle. Elbette, oğlum Léon beni ilgilendirmez, o ne düşünürse düşünsün, Yahudiler mi? Ah baylar, Yahudiler, hangi taşı kaldırsanız altından çıkarlar.

Bu kez de Adrien şaşırmış, garip garip bakıyordu. Yahudiler mi, neden hâlâ Yahudilerden söz ediyordu bu adam? Yahudi düşmanlığı çoktan kalkmıştı, her suçluyu Yahudiler arasında aramak gibi bir düşünce genç kuşağa garip geliyordu. Babannesinin de dediği gibi toplum dogmalardan kurtulunca Yahudi düşmanlığı diye bir şey de kalmaz ortalıkta. Bu tür düşmanlıklar dinin başının altından çıkmıştı, din insanları bu tür düşüncelerle uyutarak kendine çekmeye çalışmıştı. Can çekişen dinlerle birlikte Yahudi düşmanlığı da ortadan kalkmıştı.

Marc, eski ile yeniyi karşılaştırıp, kafası anılarla dolu, konuşulanları izliyordu. Kırk yıl boyunca duyduğu her söz, karşılaştığı her davranış bir bir geçiyordu aklından. Bu sırada Léon Savin on altı yaşındaki oğlu Robert'le içeri girdi. Küçük delikanlı büyük adam gibi iş görüyor, çiftliğin yönetiminde babasına yardımcı oluyordu. Neden geldiklerini öğrenince pek sevindi, özellikle, sevdiği, saydığı öğretmeninin bu konu için çiftliğine dek zahmet etmesi ayrıca duygulandırmıştı Léon'u:

- Sizin arzularınız bizim için emirdir öğretmenim. Genç kuşak her zaman sevgi ve saygılarla anar adınızı... Adrien de konuşmuştur sizinle, ben tasarıya karşı değilim, bütün gücümle destekleyeceğim Adrien'i. Duygularını tamamıyla bölüşüyorum. Kasabamız bir zamanlar yaptığı bir hatayı onarmadıkça huzura kavuşamaz. Ne var ki, mecliste salt çoğunluğu ka-

zanmalıyız, ben elimden geleni yapıyorum, bu konuda bana yardımcı olmanız ayrıca gücümü çoğaltmaktadır.

Babasının, alaylı halini görünce ona döndü gülerek:

- Hadi, hadi, şu kalın kafalılığı bırak artık, geçen gün, Simon'un suçsuzluğuna inandığını kendi ağzınla söyledin.

- Suçsuz, suçsuz diyelim, ama ben de suçsuzum, benim için kimsenin ev yaptırdığı yok, değil mi?

Léon sertçe bir sesle cevapladı:

- Evsiz misin yani, benim evim var ya.

Savin'i aslında en çok üzen de oğlunun kendisine gösterdiği büyük konukseverlikti. Léon'un kendi kişisel çabalarıyla başarılı bir insan oluşu, yükselişi; kendi yeteneksizliğini papazlarla işbirliği yapmayışına bağlayan emekli memur Savin'i yalanlamıştı. Oğluna söz geçiremeyeceğini anlayınca kızıp haykırdı:

- Ne yaparsanız yapın, isterseniz saray kurun, ben Simon'unuz için şuradan şuraya adımımı bile atmam.

Zavallı Achille üzgün bir sesle kendi kararını açıkladı:

- Yazık ki ben de bir adım atamayacak durumdayım, ama eğer şu sandalyeye çivilenip kalmasaydım, hemen seninle gelir, bu tasarının gerçekleşmesi için bütün yüreğimle çalışırdım Léon. Evet, bizim kuşak da görevini tam yapamadı, ama bizler hiç olmazsa hatalarımızı biliyor, kabul ediyoruz.

Achille'in sözleri Marc ve Adrien'in cesaretlerini arttırmıştı, allahaısmarladık deyip dalgın dalgın kızının evine giderken gördüğü, duyduğu şeyleri yeniden yaşıyor, anıların yardımıyla nice uzun yılların nice mücadelelerle geçtiğini bir daha anlıyordu. Bütün bir hayatı, bütün çabası ve kazanılan zafer şerit gibi akıyordu gözlerinin önünden. Kırk yıl önceki bir Bongard'lar, Savin'ler vardı. Doloir'lar Savin'lerden, köylü Bongard'lar işçi Doloir'lardan daha bilgisizdi. Bilgisizlikleri derece derece değişiyordu, ama değişmeyen bir şey vardı: bencillik, aptallık ve korkaklık. Sonra bir başka kuşak gelmişti. Aldıkları eğitim sayesinde, babalarından, annelerinden daha cesurdular, ama doğruyu, gerçeği henüz tek başlarına bulamıyorlardı. Sağlıklı düşünceden yoksundular. Onların torunları ise yalan ve yanılgılardan arınmış olarak okuldan çıkmışlardı. Özgürlük yolunda artık büyük adımlar atabilirlerdi. Onların çocukları daha çok şeyler vadediyordu. Bir zamanlar, Fransa haksızlıklara karşı başkaldırmıyorsa

bunun nedenini halkın içinde bulunduğu koyu cahillikte aramak gerekir derken haklıydı. Din insanları uyuşturmuş, zehirlemişti, gazeteler yalan makinasıydı. Yalan ve yanılgıların, dogmaların kökünü eğitim kazımış, cenneti ve cehennemiyle, Kilisenin boş inanlarını süpürüp atmıştı. İşte eseri tamamlanıyordu, ilköğretim yığınları kurtarmaya başlamıştı. Halk artık bir hayvan sürüsü değildi, saçmalıklara inanmıyordu, insanlar sonunda gerçek ve adalete saygı gösterir olmuşlardı.

Marc'ın içi rahattı, şimdi insanları daha bir bağışlar olmuştu, yüreği daha bir iyilik ve hoşgörüyle doluydu. Nice acılar çekmişti bir zamanlar. İnsanları kötülük ve haksızlıklar karşısında susar gördükçe çileden çıkardı eskiden. Artık çok şey değişmişti. Fernand Bongard'ın, Achille Savin'in sözlerini unutamıyordu. Evet, haksızlıklar karşısında susmuşlardı ama bunu bilgisizlikleri yüzünden yaptıklarını açıkça söylüyorlardı şimdi, kendimizde mücadele edecek gücü bulamadık diyorlardı. Herkesi bağışlıyordu Marc, en inatçılara bile kin duymuyordu. Simon'un dönüşünün tüm kasabalılar için barışma günü olmasını istiyordu. Kasaba, bundan böyle kardeşçe bütün insanların ortak mutluluğu için çalışsın istiyordu.

Marc kızının evine döndüğünde karısı Geneviève'i kendisini bekler buldu. Akşam yemeğinde sofra hayli kalabalık olacaktı. Oğlu Clément'la karısı Charlotte ve kızı Lucienne'le Sébastien ve Sarah da gelmişti. Bütün aile ordaydı, yemek masasının yanına bir masa daha eklemek gerekecekti. Marc, Geneviève, Clément, Charlotte, yedi yaşlarında kızları Lucienne, Joseph, Louise, Sébastien Milhomme, Sarah, François, Therese Milhomme, iki yaşlarında kızları Rose sofrada yerlerini aldılar. Hepsi de sağlıklı ve iştahlıydı.

Marc hem çorba içiyor hem öğleden sonraki olayları, Adrien'in tasarısını anlatıyordu. Tasarının yüzde yüz gerçekleşeceğini söyleyince bir alkış koptu. Yalnız Joseph, belediye başkanına pek güvenmediğini söyleyince Charlotte söze karıştı:

- Yanılıyorsunuz, Léon amcam bütüyle bizimle beraber. Ailede bana iyi davranan tek insan odur.

Annesi Hortense bir aşığıyla kasabadan kaçıp gidince, Charlotte büyükbabası Savin'lerde kalmıştı. Çünkü feci derecede alkolik olan babası bir eve kapatılmış, insan içine çıkarılmıyordu. Savin, on altı yaşında bir sütçü çırağına uçkur çözüp daha sonra da aşığıyla kaçan kızı Hortense'ın, Rouzaire'in iki yüzlü, aldatıcı öğretisiyle yetiştiğini unutmuş, Charlotte'u

boyuna Tanrıtanımazlıkla, saygısızlıkla suçluyor, Mazeline'ın yetiştirdiği öğrenciden ne hayır gelir diye bağırıp çağırıyordu. Zavallı kız hayli çekmişti büyükbabasından, çok zaman sofradan aç kalkmıştı. Charlotte tatlı bir kızdı, sağlam ve güçlü bir kafası vardı, alabildiğine dürüsttü, yalan ve yanılgılardan arınmıştı, akıl ve sevgi yüklüydü. Clément kızı sevmiş, önüne çıkan türlü engellere rağmen onunla evlenmişti. Mutluydular.

Belediye başkanı Léon Savin'i Marc da savundu:

- Charlotte haklı, Léon bizden. Hem işin en güzel yanı Simon'a armağan edilmek istenen bu evin duvar işlerini Auguste, çilingir işlerini Charles yapacak. Fernand Bongard ve Achille Savin de bizim gibi düşünüyor... Hey gidi Sébastien, bu okul arkadaşlarının bir gün Simon'a bir ev armağan etmek için çalışacakları aklından geçer miydi?

Marc tatlı tatlı şakalaşıyor, Sébastien gülüyordu. Oysa son günlerde bir yığın acı olay birden yaşamıştı. Courte Sokağındaki kırtasiye dükkanını bayan Alexandre tek başına işletmeye başlamıştı. Oğlu Victor'un kayıplara karışması bayan Edouard'ı zaten fazlasıyla üzmüş, kadıncağız günden güne çökmüştü. Yeni kuşakların zevklerine aklı pek yatmadığından, aslında dükkandan ayağını hemen hemen kesmiş gibiydi. Bayan Alexandre, tek başına kalmasına rağmen işi dağıtmamıştı. Evet, oğlu Sébastien'ın hali vakti yerindeydi, ama yine de oğluna yük olmak istemiyordu. Bayan Alexandre, bütün güçlüklere rağmen kırtasiyeciliği sürdürüp dururken kayıplara karışan Victor bir akşam ansızın çıkageldi. Alabildiğine hoyrat davranıp kadıncağıza dükkanı sattırdı. Böylece nice kuşakların, nice öğrencilerin defterlerini kalemlerini, kitaplarını aldığı bu çok eski kırtasiye dükkanı da kayıplara karışmıştı. Hissesine düşen parayla iki dirhem bir çekirdek giyinip kuşanan Victor bir süre çalım sattı. Marc, bir gece, satılık kadınların bol bulunduğu mahalleye doğru giderken rastladı iki kafadara. Yanlarında gölge gibi dolanan kara giysili üçüncü hovardayı tanımakta güçlük çekmedi, Gorgias'ın ta kendisiydi. O geceden sekiz gün kadar sonra da, bir genel evin önünden polis bir ceset topladı. Victor'du bu, beyni parçalanmıştı.

Sébastien öğretmeni cevapladı:

- Evet, aklımın köşesinden geçmezdi, birkaç zavallıdan başka herkes gerçeği anlamış durumda. O zavallılara gelince, onların beyni iyice yıkanmış, hayret edilecek şey doğrusu.

Konuyu kapattılar. Marc, Sébastien'a annesinin halini hatırını sordu.

Dükkan satılınca bayan Alexandre da, öğretmen okulunda müdürlük yapan oğluyla kalmaya başlamıştı. Yaşı hayli geçmişti ama sağlığı yerindeydi. Sébastien öğretmen okulunda durmadan dinlenmeden çalışıyor, öğretmeni Salvan'ın eserini tamamlamaya uğraşıyordu. Yetenekli ilkokul öğretmenlerinin yetiştirilmesi ülkenin kurtuluşu için en önemli sorundu.

Konu yeniden Simon'a armağan edilecek eve döndü. Sébastien coşkuyla konuşuyordu:

- Simon'a karşı yapılan haksızlığın bu şekilde onarılması ne kadar iyi, sade bir ilkokul öğretmeni için bundan daha büyük bir armağan olur mu? Bütün öğrencilerimin bu törene katılmasını çok istiyorum.

- Çok iyi olur, eski öğretmenleri de çağırırız. Salvan, bayan Mazeline, Mignot, törende hep hazır bulunur. Zavallı Ferou'nun anısını da yad ederiz. Artık hiç de azınlıkta değiliz, en azından bir tabur varız değil mi?

Gülüştüler. Gerçekten de sofra öğretmenle doluydu. Clément ve Charlotte eskisi gibi yine Jonville okulunu yönetiyordu. Joseph ve Louise kasaba okulundan emekli olmaya kararlıydılar. Bayan Alexandre'la birlikte Salvan'ın eskiden oturduğu öğretmen evine yerleşen Sébastien ve Sarah, öğretmen okulunda müdür olan Sébastien'ın emekliliğine kadar yaşamlarını orda doldurmak istiyorlardı. Genç evlilere, François ve Thérèse'e gelince, bir zamanlar babalarının öğretmenlik yaptığı Dherbecourt'a atanmışlardı. Joseph ve Louise'nın çocukları François, baba ve annelerinin ortak niteliklerini taşımakla birlikte, büyükbabası Marc'a da çok benziyordu. Alnı dikti, duru ve aydınlık gözleri alev alev yanıyordu. Thérèse'e gelince, annesi Sarah gibi çok güzeldi, annesinin güzelliğiyle, babası Sébastien'ın akıllı inceliği onda birleşmişti. En son doğan, bütün ailenin taparcasına sevdiği Rose, geleceğin umudu, çiçeğiydi.

Akşam yemeği neşeyle geçti. Yıllar yılı zindanlarda çürüyen bir babanın çocukları Joseph ve Sarah'a ne mutlu! Güzel bir tören hazırlanacaktı. Kasaba hatalarını bu törende onaracak, geç de olsa düzenlenen bu törene Simon'un yalnızca çocukları değil, torunu bile katılacaktı. Rose'un varlığıyla, davanın en yiğit savunucularından Marc'la Simon, kavgalarının ürününü birlikte toplayacaklardı. Uğruna savaşılan, sonunda kazanılan gerçek meyvelerini şimdi dört kuşak birden tadıyordu. Tören alayını, gerçek için nice uğraşan, didinen, gerçeğin yiğit işçileri süsleyeceklerdi.

Herkes sevinçliydi, bol bol gülünüyordu. Ama Rose'un derdi törende

değil tabaklardaydi, büyükannesi Geneviève, minik ellerini tabakların, bardakların içine daldırmaya çalışan torunuyla baş edemeyince küçüğün anneannesi kendi kızı Louise'i ve torunu Thérèse'i yardıma çağırdı.

- Aman bana yardım edin, burama geldi, bu obur kızın doyacağı yok.

O sırada Geneviève'in öteki torunu, yedi yaşındaki sevimli Lucienne hemen yardıma koştu, bebeklere bayılırdı zaten, şimdiden tam bir küçük anneydi. Kadehlerini Simon'un sağlığına kaldırdılar. Sevinçli aile tatlı tatlı konuşmaya dalınca zamanın akıp gittiğinin farkına varamamıştı; saat onu çalıyordu. Treni kaçırmamalıydılar, çünkü kimi Beaumont'a dönecekti kimi Jonville'e.

Mutlu olaylar umulmadık bir hızla birbirlerini izledi. Belediye Meclisinin oyuna sunulan tasarı, tam başkanın, Léon Savin'in istediği gibi salt çoğunlukla onaylandı. Kapının üstündeki levhaya yazılmak istenen o güzel yazıya tek bir kişi karşı çıkmadı. Tasarıyı savunanların, kürsülere çıkıp öyle uzun uzun konuşmalarına gerek kalmamıştı, zaten ortaya atılan düşünce hiç de yeni değildi. Gerçek bütün beyinlerde yeşermişti: Geçmişin iyileştirilip kasabanın onuruna kavuşmasını istiyordu bütün düşünen kafalar. Ve yurttaşlar arasında sağlam bir dayanışma olmadığı sürece mutluluğun gerçekleşemeyeceğine herkes inanıyordu, çünkü, bir halk sürekli bir mutluluğa ancak dürüst olduğu zaman kavuşabilir. Evin yapımı konusunda kasaba halkının katkısı zaten pek büyük bir meblağ değildi. Topu topu otuz bin frank tutuyordu. İhtiyaç listeleri üç hafta içinde düzenlendi, arsayı belediye verecekti. Giderlere katılma payları mümkün olduğu kadar küçük tutulmuştu, iki frank, üç frank, en çok beş frank. İşçi köylü gibi yoksullardan daha da az para alınacaktı. Mart ayının sonundan itibaren hemen çalışmalar başladı, son duvar ve ağaç kaplamalar yerine yerleştirildi, boyaları kurudu. Simon'un dönüş tarihi olarak saptadığı eylül ayına kadar herşey tamamlandı. Oğulları ve yeğenleri Adrien'in planı üzere, duvarcı ustası Auguste, çilingir Charles, marangoz Marcel'in de yardımlarıyla, Bongard'lara akraba bütün Doloir'lar, belediye başkanı Léon Savin'in denetimi altında yapıyı bitirdiler.

Eylül ayında, bahçe içinde, parmaklıklarla çevrili şirin bir ev kasabaya gülümsemeye başladı. Sevgiyle beklenen ev sahibi, artık gelip yerleşebilirdi. Her şey donandı. Yalnızca, kapının üstündeki mermer levhanın üstü, henüz tamamlanmamış gibi örtülüydü. Yazı yazılmıştı ama örtü Simon geldiği zaman, tören gününde kaldırılacaktı. Adrien, herşeyi önceden dü-

zenlemek için Pyrénée'lere, Simon ve David'in yanına gitmiş, orada kasabaya önce bayan Simon'un gelmesi kararlaştırılmıştı. Sonra, tören günü Simon kardeşi David'le birlikte gelecek, istasyonda resmen karşılanıp, hemşerilerinin, karısı ve çocuklarının onu beklediği eve yerleşecekti.

Eylülün yirmisinde, günlük güneşlik bir pazar günüydü, hava açık ve duruydu. Kasabanın sokakları bayraklarla donatılmış, alayın geçeceği yerler mevsimin son çiçekleriyle süslenmişti. Tren saat üçte gelecekti, sabahtan itibaren halk sokaklara dökülmüş, gülüyor, eğleniyor, şarkılar söylüyordu. Komşu köylerden gelen meraklılarla, mutlu sevinçli kalabalık gittikçe büyüyordu. Öğleden sonra sokaklar iyice doldu, yeni yapılan büyük alanın önünden geçmek hayli güçleşmişti, zira iğne atılsa yere düşmeyecekti. Bu alanı işçi aileleri kuşatmıştı. Pencerelerden başlar sarkıyordu, beklenen konuğu alkışlamak için sabırsızlanan yığınlar arı kovanını andırıyordu.

Marc ve Geneviève, sabahleyin erkenden oğulları Clément'ı, Charlotte'u ve küçük Lucienne'i alıp Jonville'den kasabaya inmişlerdi. Kasabada, bayan Simon ve çocukları Joseph, torunları François, Thérèse ve torunlarının çocukları küçük Rose'la Simon'un evinin bahçesinde bekleyeceklerdi. Bekleme anında elbette ki Louise kocası Joseph'in Sébastien da karısı Sarah'ın yanında olacaktı. Böylece yıllar yılı zindanlarda sürünen suçsuz bir Simon'dan ve onun yiğit savunucusu Marc'dan gelen kuşaklar bir araya toplanmıştı. Suçsuzun ilk savunucuları, yiğit çağların öteki savaşçıları da, Salvan'ın, bayan Mazeline'ın, bu haksızlığın onarılması için sonradan çaba gösteren, bu mutlu günü hazırlayan Bongard, Doloir ve Savin'in de yerleri ayrılmıştı bahçede. Bir söylentiye göre, dört yıldır içişleri bakanı olan, gerek Beaumont, gerek Rozan davalarının yiğit sosyalisti Delbos da Simon ve David'le birlikte geliyordu. Program gereğince, tren istasyonunda yalnızca belediye başkanı, belediye meclisinin bir temsilciler kuruluyla iki kardeşi karşılayacak ve onları alıp yaprak ve çiçeklerle süslenmiş eve getirecek, asıl tören evin önünde yapılacaktı. Marc eski dostunu bir an önce görmek istemesine rağmen, bu yüzden bahçede beklemek zorunda kalıyordu.

Saat ikiyi çaldı, daha bir saat sabırla beklemeleri gerekiyordu. Ve kalabalık gittikçe büyüyordu. Marc, yığınların aralarında neler konuştuklarını dinlemek için bahçeden çıkıp halkın içine karıştı. Simon olayını anlatıyorlardı birbirlerine, yeni kuşakların bir anlam veremediği suçsuz bir in-

sana karşı yapılan canavarca, iğrenç haksızlık hakkında bildiklerini anlatıyorlardı. Eskiler, garip tavırlar, karmakarışık sözlerle kendilerini savunmaya çalışıyor, gençler şaşkın şaşkın dinleyip, eskileri ayıplıyorlardı. Gerçeğin gün ışığına çıktığı böyle bir günde oğullar, torunlar, babalarının, büyükbabalarının haksızlığa nasıl göz yumduklarına hayret ediyorlardı. Düpedüz aptallık, gerçeği nasıl olur da anlayamazlardı. Gençlerin bu soruları karşısında yaşlılar da bugün gerçekten şaşkınlık duyuyorlardı. Öyle ya, nasıl anlayamamışlardı, ne büyük bir yalnışlık içinde kalmışlardı. Sıkıştıkları zaman tek bir cevaba sığınıyorlardı: siz de bizim yerimizde olsaydınız aynı şeyi yapardınız. Yalanlara kolayca inanıyorduk, insan bilgisiz olunca her yazılanı doğru sanıyor. Bir yaşlı açıkça içini döküp pişmanlık getiriyor, bir diğer yaşlı, "Simon tutuklandığında onu yuhalamıştım, o kadar üzgünüm ki, bugün o suçsuz insanı alkışlayarak yaptığım hatayı bağışlatmak için iki saattir bekliyorum" diyordu. Torunu genç bir delikanlı, gözlerinden yaş gelecek kadar heyecanlı, sevinç göz yaşları içinde boynuna sıçrayıp dedesini kucaklıyordu. Marc, dinlediklerinden pek memnun, kulağı anlatılanlarda, küçük adımlarla halkın arasında gezinmeye devam ediyordu.

Birden durdu. Polydor'u görmüştü, alabildiğine sarhoş, yüzü alkolden allak bullaktı, sırtında eski püskü bir elbise vardı. Yanında Gorgias'ı da görünce büsbütün şaştı. Gorgias, her zamanki gibi pis ve lime lime kara elbiseliydi, içinde iç çamaşırı bile yoktu, sessiz ve vahşi duruyordu, sarhoş değildi. İğne ipliğe dönmüş bedeninin üzerinde doğrulmuş, alev alev yanan gözlerini halkın üzerinde gezdiriyordu. Polydor fitil gibi sarhoş, çevresindeki herkes gibi o da Simon olayından söz edip Gorgias'la dalga geçiyordu.

- Unutmamışsındır babalık, değil mi?.. Söylesene, yazı örneğini... Şu yazı örneğini... Okuldan yürüttüğüm sonra da beni eve götürdüğün gece, aptalca sana verdiğim yazı örneğini unutmamışsındır... Amma da berbat etti işi değil mi?

Birden bir ışık yandı Marc'ın gözlerinin önünde. Şimdi artık gerçeği bütünüyle öğrenmişti, kafasını kurcalayan tek karanlık aydınlanmış oluyordu böylece. Demek ki o gece Gorgias cebindeki yazı örneğini, daha önce Polydor'dan almıştı. Örnek aynı cebindeki "Petit Beaumontais" gazetesiyle birlikteydi, zavallı Zéphirin'in çığlıklarıyla paniğe, korkuya kapılmış, çocuğun ağzını tıkayacak mendil gibi bir şeyler arayıp, sonunda e-

line geçen gazeteyi tomar yaparak kurbanının ağzına tıkmıştı.

Polydor dalga geçip duruyordu:

- Biliyorum babalık, severdik birbirimizi, sırrımızı ele vermedik... Ya konuşsaydım, ya bir gevezelik etmeye kalkışsaydım! Ama o Pelagie teyzem yok mu, o Pélagie teyzem!

Çevresindeki insanların farkına bile varmadan, konuşup duruyordu Polydor. Gorgias yarım dönüp, sözlerini önemsemiyormuşçasına, kaçamak gözlerle baktı eski öğrencisine. Ama Marc'ın, konuşulanları duyduğunun farkına varınca, usul ve sert bir sesle sarhoş öğrencisini susturmaya çalıştı:

- Kes sesini şarap tulumu, leş kargası! Sen kendi günahlarınla uğraş, benimle değil. Kendi alçaklıklarına, namussuzluklarına bakmadan bana çamur atmaya ne kalkıyorsun? Çeneni kapa mundar adam, konuşmak gerekirse ben konuşmasını bilirim, evet, Tanrının günahlarımı bağışlaması için suçumu herkesin önünde haykıracağım.

Şaşkın ve sessiz, onları dinlemekte olan Marc'a döndü:

- Duydunuz değil mi bay Froment, söyleyeceklerimi sizin de duymanızı çok istiyorum, nice yıllardan beri suçumu herkesin önünde haykırmak için yanıp tutuşuyordum. Tanrının önünde günahımı söyledim, şimdi de insanlara söyleyeceğim. Bu kalabalık beni çileden çıkarıyor, hiçbir şeyden haberleri yok, dillerine yalnız benim adımı dolamışlar, tek suçlu sanki benim, konuşacağım, o zaman ötekilerin de benim kadar suçlu olduğunu anlayacaklar.

Yaşı yetmişi geçmiş olmasına rağmen, genç adam gibi, bir sıçrayışta Simon'a sunulacak evin duvarına çıktı, bir eliyle parmaklıklara tutunup yönünü karşısındaki kalabalığa döndü. Bir saatten beri kalabalık arasında dolaşmış, herkesin adından söz ettiğini duymuştu. Bu yüzden suçlarını tek tek sayıp dökmek gibi çılgınca bir arzuya kapılmıştı. Evet, Gorgias, işte bütün bunları yapabildim diyebilmek, bu yürekliliği göstermek istiyordu. Onu esas kızdıran, öfkelendiren, suçlu diye yalnızca kendi adının geçmesiydi, ötekiler, suç ortakları unutulmuşlardı sanki. Bir gün önce, Désirade'a, rahip Crabot'nun kapısına dayanmış, yüzüne yirmi frank fırlatılıp bundan böyle tek kuruş alamazsın deyip dışarı atılmıştı. Halkın Crabot'dan hiç söz etmeyişi şimdi çileden çıkarıyordu Gorgias'ı. Kendisi suçunu, günahlarını haykırmaya hazırdı, peki Crabot neden susuyordu, neden gelip halka suçlarını haykırmıyordu. Yapacağını biliyordu.

Crabot'nun ne mal olduğunu herkese söyleyecekti, bundan böyle belki bir yirmi frank daha alamayacaktı, ama paradan çok daha önemli olan öcünü alacak, kendi, bir süredir düşündüğü gibi, halkın önünde günahlarını açıklayıp cenneti kazanırken, düşmanı cehennem alevlerinde yanacaktı.

Böylece hiç umulmadık bir olay, bir sahne başladı halkın arasında. Gorgias topluluğun bütün dikkatini üstüne çekmek ister gibi kolunu havada sallayıp duruyor ve kesin bir sesle haykırıyordu:

- Beni dinleyin, beni dinleyin, gerçeği olduğu gibi anlatacağım size.

Ama sesi duyulmuyordu, başlangıçta kimseler dinlemedi onu, dokuz on defa, gittikçe artan bir güçle haykırmak zorunda kaldı. Derken yavaş yavaş ilgiyi üzerine çekmeye başladı. Eskiler kendisini tanıyıp da adını çevresindekilere dehşetle fısıldadıklarında, alanın üstüne korkunç bir sessiklik çöktü.

- Beni dinleyin, beni dinleyin, her şeyi söyleyeceğim size.

Bu güneşli günde, bir eliyle parmaklıklara tutunmuş, öteki elini, havayı kılıçla keser gibi kaldırıp indiriyordu. Sırtında, kuru tenine yapışmış lime lime eski elbisesi, kara yüzü, yırtıcı kuş gagasına benzeyen kocaman burnuyla çok korkunçtu, gözleri geçmişin acısıyla yanan, çağlar öncesinden hortlayıp gelen bir ölüyü andırıyordu.

- Burada toplanmış, kendi aranızda gerçek ve adaletten söz ederken aslında hiçbir şey bilmiyorsunuz... Hep bana yükleniyor, hep benim suçlu olduğumu söylüyorsunuz. Ben suçluysam onlar da benim kadar suçlu, benim suçumu örtbas ettiler, bu da yetmiyormuş gibi başka suçlar da işlediler ardından. Göreceksiniz. Tanrının huzurundaymış gibi, bütün suçlarımı söyleyeceğim size. Ama neden yalnızca benim konuşan, neden öteki, efendim, şefim olacak adam, pek güçlü rahip Crabot ortalıkta yok. Neden karşınıza çıkıp herşeyi açıkça söyleyemiyor? Désirade'da kapanıp kalacağına gelsin, gelmezse zorla getirilsin hepinizin önüne, burda benimle birlikte o da suçlarını söylesin!.. Yoksa ben konuşmasını, söylemesini çok iyi bilirim, benimle birlikte işlediği suçları hepinizin önünde haykıracağım. Günahlarım, suçlarım var, ama Tanrı benimle beraber. Çünkü ben, Tanrının günah işleyen kullarının en alçak gönüllüsü, en yoksulu, en zavallısıyım, burada hem kendi suçumu, hem Crabot'nun suçlarını açıklıyorsam, bunu, Tanrının buyruğu üzerine yapıyorum.

Zehirli bir dille konuşmaya devam etti, bütün üslerini başta Crabot olmak üzere, dinine ihanet eden, bütün ödlek, tabansız, yoz, keyfine düşkün

efendilerini suçladı. Onların alçaklıkları, dünya zevklerine düşkünlükleri yüzünden Kilise can çekişiyordu. İsa'nın saltanatı ateşle ve kılıçla yürürdü, oysa bu adamlar bu gerçek din anlayışını yozlaştırmışlardı. Yeryüzündeki her şey, toprak, insanlar Tanrının malıydı. Tanrı bunları, kendi gücünün yeryüzündeki sembolü olan Kilisenin buyruğuna sunmuştu. Her şey Kilisenin malıydı, Kiliseden daha güçlü hiçbir varlık bulunamazdı. Bütün zenginlikler Kilisenindi, o kimi isterse zengin yapardı, kimse onun iznini almadan zengin olamazdı, kişinin yaşayıp yaşamamasına o karar verirdi. Gerçek sofuların bağlanması gereken gerçek din işte bu dindi. Sade bir papaz olarak her zaman dinin buyruklarını yerine getirmişti, bu gerçeği kendisine büyük haksızlıkları dokunan efendileri bile kabul etmek zorunda kalmışlardı. Oysa efendileri, Crabot'lar, Phillibis'ler, Fulgence'lar özgür düşünceli düzenbazlarla, Yahudilerle protestanlarla işbirliği yaparak Tanrıyı aldatmışlardı. Dünya zevklerine yavaş yavaş kendilerini kaptırıp dini dogmalardan ayrılmışlar, dinsizlerle savaşacak, onları gırtlaklayacak yerde Tanrının gazabını yumuşatmaya çalışmışlardı. Oysa yapılacak en güzel şey Paris'in ortasında koca bir ateş yakıp bütün dinsizleri diri diri ateşe atmaktı, böylece Tanrının öfkesi belki biraz dinmiş olurdu.

Sonra, daha çığırtkan bir sesle haykırdı:

- Suçlu suçunu söyleyip günah çıkardığı an artık suçsuz demektir... Efendisinin gözde kulları arasına girmiştir... Günah işlemeyen kim var ki? İnsan zayıf bir yaratıktır, şeytan her zaman aldatabilir onu. Yeter ki kişi, günah çıkarıp pişmanlık getirsin. Sağlam bir yürekle pişmanlık getirirse her şeyden arınmış olur. Meryem'in gül yapraklarıyla dolu cennete girer... Ben rahip Teheodose'a suçumu söyledim, günah çıkarttım. Tanrı her şeyi öğrendi, aracılarından biri aracılığıyla, günahımı bağışladı. Kimseye bir şey borçlu değilim. O günden beri de her yalan söyledikçe efendilerim, şeflerim beni yalan söylemeye mecbur ettikçe çile hücreme kapanıp yine pişmanlık getirdim, günah çıkarttım, zayıf insan gücünün kirlettiği bedenimi bütün günahlardan arıttım, yıkadım!... Yazık! Sık sık günah işledim, Tanrı şüphesiz beni denemek için, iblisin üstüme saldırmasına, cehennem ateşleriyle beni yakmasına izin verdi. Günah işledim ama, kuru bağrımı yumruklaya yumruklaya çürüttüm, kilisenin taşlarında dizlerimi kanattım. Bütün yaptıklarımın cezasını çektim, hiçbir şey borçlu olmadığımı bir kez daha tekrarlıyorum. Yeniden bir çamura batmadan, şu an şuracıkta ölsem melekler kanatlarında cennete taşır beni... Evet, hele de insanlara hiçbir

şey borçlu değilim; işlediğim suç Tanrıyla benim aramdadır. Ben Tanrının yürekten inanan bir kulu, kölesiyim. O beni bağışladı. Bugün konuşuyorsam bunu, cennete daha bir zaferle dolu gitmek, Tanrının sevgisini daha bir kazanmak, tam bir din kurbanı olarak yanına varmak için konuşuyorum. Siz dinsizler, ne anlayacaksınız bu sözlerimden, hepiniz cehennemliksiniz!

Gorgias halkın önünde, vahşi bir çoşkuyla, gözleri alev alev, haykırıp duruyordu. Dudağının sol yanı her zamanki gibi yukarı kalkıyor, dilinin altından sivri dişleri görülüyordu. Polydor bir an şaşmış, gözleri faltaşı gibi, bir süre Gorgias'a baktıktan sonra parmaklığın dibine sızmış, horlamaya bile başlamıştı. Halk söyleyeceği sözü merak ettiğinden o ana kadar sessizce dinlemişti ama işte sabırları tükeniyordu artık. Kendini Tanrının yeryüzündeki temsilcisi, dünyanın efendisi sanan bir papaz bozuntusunun yüksekten atan sözlerini mi dinleyeceklerdi hep? Ne demek istiyordu bu adam? On kelimeyle gerçeği açıklamak varken ne diye bir araba söz ediyordu. Bir homurtudur başladı, nerdeyse kolundan tuttukları gibi yaşlı papaz bozuntusunu yere vuracaklardı; Marc hayli heyecanlı olmasına rağmen bir el hareketiyle topluluğu sabırlı olmaya çağırdı. Gorgias'a gelince, kendinden geçmiş gibiydi, halkın öfkesine aldırdığı bile yoktu, tiz bir sesle hep aynı şeyleri tekrarlayıp duruyordu: Papazlar içinde tek ciddi insan oydu, ötekiler, şeflerinin hepsi alçak insanlardı, alçaklıklarının cezasını ödeyeceklerdi, zira Tanrı böyle istiyordu, burada, hem kendisinin, hem de onların suçlarını herkesin önünde söyleyecekti, Kilise ancak bu sayede gerçek esenliğine yeniden kavuşup gençleşebilirdi.

Derken sesi ağlamaklı bir hal aldı, iki yumruğuyla göğsünü yumruklamaya başladı:

- Tanrım, Tanrım, günah işledim, bağışla beni, kutsal aşkını yeniden kazanabilmek için iblisin pençelerinden kurtar beni!.. Dinleyin, dinleyin beni, her şeyi söyleyeceğim, Tanrım böyle istiyor.

Ve kendini lanetlemeye girişti. O obur, içkicinin tekiydi. Çocukluğundan beri kadına, cinsel arzularına düşkündü. Çocukluğunda zeki olmasına rağmen çalışmıyordu, gezip tozmayı, tarlalarda, otların içinde küçük köylü kızlarıyla oynaşmayı seviyordu. Babası Jean Plumet eski kaçak avcılardandı. Quedeville kontesi, topraklarında kaçak avlanan babasını yakalamış, ama onu cezalandıracak yerde, orman korucusu yapmıştı. Annesi başı boş gezgin bir kadındı. Jean Plumet bir kuytuda kadınla sevişmiş, kendisi

böyle dünyaya gelmişti. Ama kadın, sonradan, çocuğunu bırakıp ortalıktan kaybolmuştu. Babasını ise eski bir arkadaşı iki kurşunla göğsünden vurmuş. Çocukluğu, kontesin torunu, ele avuca sığmayan bir yaramaz olan Gaston'la geçmişti. Gaston da onun gibiydi, ders çalışmaktan, okumaktan çok, küçük köylü kızların eteklerinde dolanmayı, ağaçlara tırmanıp kuşların yuvasını bozmayı, çırılçıplak suya girip, ırmağın dibindeki yengeçleri ürkütmeyi seviyordu. Rahip Phillibin ve Crabot'yu işte o zamanlar tanımıştı, Phillibin çocuğun dadısı ve öğretmeni, Crabot ise Quedeville kontesinin günah çıkaran papazıydı, kontes Crabot'yu taparcasına seviyordu.

Gorgias bunları söyleyip hemen Gaston'un ölümüne geçti, arazinin tek mirasçısı, kontesin torunu küçük Gaston'u bir gezi sırasında iki papaz ırmağa itmişler, çocuk boğulmuştu. Bu olayı o zaman Gorgias gözleriyle görmüş ama sırrı yıllarca saklamıştı. Çocuğun ölümünden birkaç ay sonra Crabot Valmarie'nin tek efendisi, gerçek sahibi olmuştu, çünkü kontes bu çok geniş araziyi Crabot'ya bağışlamıştı.

Gorgias gittikçe azgınlaşan bir öfkeyle bağrını yumruklamaya başladı, hem göğsünü dövüyor, hem de hıçkıra hıçkıra ağlıyor, haykırıyordu:

- Günah işledim, ey Tanrım, günah işledim, kötü örnek oldum... Ama sen, bağışlayıcısın ey Tanrım, madem burada, herkesin önünde günahlarımı söyledim, benim olduğu kadar onların da günahlarını bağışlayacaksın.

Topluluktan öfkeli bir uğultu yükseldi, yumruklar havaya kalktı, bu adamı gebertmeli diye haykıran sesler duyuldu. Gorgias'ın aldırdığı yoktu, anlatmaya devam ediyordu. Gaston'u öldürdüklerini gördüğü için, rahip Phillibin ve Crabot onu yalnız bırakmamışlar, kan bağıyla birbirlerine bağlamışlar, kendilerini olduğu kadar da onu düşünmeye, gözetmeye başlamışlardı. Marc'ın şüpheleri işte doğru çıkmıştı. Phillibin, Crabot ve Gorgias arasındaki bağlılığın kökü çok eskilere dayanıyordu. Rahipler Valmarie olayından sonra, küçük Gorgias'ı bir kiliseye verip papaz yetiştirmişler, böylece Tanrının korkunç yavrusu, efendilerini pek memnun eden dini bütün bir adam olup çıkmıştı. Hıçkırmaya devam ederek iğrenç suçunu anlatmaya başladı:

- Tanrım! Küçük melek ordaydı... Evet, doğruyu söylüyorum, öteki öğrenciyi evine götürmüş alandan geçiyordum. Ortalık kapkaranlıktı, birden küçük meleği gördüm, penceresi açıktı. Odasında ışık vardı... Tanrım sen o zaman beni görüyordun, kötü bir niyetim olmadan, penceresini

böyle açık bırakmamasını söylemek, çocuğu azarlamak için yaklaştığımı biliyorsun. Biliyorsun ne yaptığımı Tanrım. Bir süre dostça konuştum, masanın üstündeki ermiş resimlerine bakmak istedim... Tanrım, Tanrım, iblisin beni kandırmasına neden izin verdin. Beni neden iblisin eline bıraktın, kutsal ermişlerin resimlerini daha yakından görmek bahanesiyle içeri girmemi neden engellemedin? İblis kanıma girmiş, ateşle tutuşturmuştu, yüreğim çarpmaya, içimde cehennem alevi yanmaya başlamıştı... Tanrım, Tanrım işine akıl ermiyor, ne korkunç şeyler hazırladın benim için.

Şimdi topluluktan çıt çıkmıyor, tam bir ölüm sessizliği hüküm sürüyordu. Gorgias öğrenç olayı anlattıkça herkesin göğsüne korkunç bir sıkıntı, bir ağırlık çöküyordu. Tek bir soluk duyulmuyordu, durgun, kıpırtısız başlar üstünde öfke kanat kanat dolaşıyordu. Marc'ın yüzü kireç gibi apak kesilmişti, nice yalanlardan sonra gerçek işte bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıyordu. Marc, gözlerini dikip suçluya bakarken, cinayet saatlerini yaşar gibiydi, herşey tahmin ettiği şekilde olmuştu.

Gorgias hıçkırıklar arasında haykırıp duruyordu:

- Tanrım! Tanrım! Sarışın başı, melek saçları gibi kıvır kıvır saçlarıyla ne güzel yaratmıştın çocuğu. Küçük geceliğinin altında ilahi resimlerdeki meleklere benziyordu... Onu öldürmek mi? Böyle zalimce bir şeyi düşünmüş müydüm, böyle bir şey aklımın köşesinden geçti mi? Söyle Tanrım, sen ki her şeyi biliyorsun, sen ki o çocuğu ne kadar sevdiğimi, saçından bir tel bile koparmaya bir zamanlar kıyamadığımı biliyorsun... Evet, günah alevleri kaplamıştı bedenimi, arzudan yanıp tutuşuyordum. Çocuğu okşamak istedim, incitmeden, tatlı tatlı, ürkek sözlerle... Masanın yanına oturmuş, ermiş resimlerine bakıyordum. Onu da yanıma çektim, birlikte bakmamız için kucağıma oturttum. Önce ses çıkarmadı, çok uysaldı. Şeytan birden dürttü beni, gözlerim karardı, çocuk korktu halimden, bağırmaya başladı, bağırıyor, bağırıyordu... Tanrım, Tanrım kulağımdan bir türlü çıkmayan, beni deliye döndüren o çığlıklar!

Gorgias gerçekten de çılgın gibiydi, gözleri yuvalarından fırlamış, dudaklarını ısırıp duruyordu. Yumru yumru iskelet haline gelmiş bedeni durmadan sarsılıyordu. Sesini daha bir yükseltip kudurmuş bir köpek gibi ulumaya başladı:

- Hayır, hayır, gerçek, çıplak gerçek bu değil, her şeyi, her şeyi söylemek istiyorum. Tanrım kutsal bahçene ancak o zaman girebilirim.

Kuru ve iğrenç kelimelerle, olayı canlandıran hareketlerle herşeyi

söylemeye, anlatmaya başladı. Kudurmuş bir hayvan gibi nasıl yanıp tutuştuğunu, küçük Zéphirin'i yere yatırıp üstüne çullandığını, geceliğini yırtıp bağırmaması için başına geçirerek çocuğu nasıl kirlettiğini, bütün sahneyi, en küçük ayrıntılarına varıncaya dek anlattı. İğrenç arzusunu doyurduktan sonra paniğe kapılmıştı, çocuk durmadan bağırıyor, Zéphirin'in sesi kulaklarında çın çın ötüyor, jandarma atlarının nal seslerini duyar gibi oluyordu. Elini cebine atmış, kağıtlarla dolu cebinde, çocuğun ağzını tıkayabileceği bir şeyler aramıştı. Korkunç çığlıkları bir daha duymamak için, eline gelen gazeteyi tomar yapıp ağzına tıkmış, sonra kıllı ellerini, on parmağını demir bir mengene gibi Zéphirin'in gırtlağına geçirip boğmuş, kara parmaklarının izi kalmıştı.

Gorgias uluyordu:

- Ben domuzun, hayvanın biriyim, her yanı çamur ve kanla dolu vahşi bir canavarım... Evet, sonra da, neye uğradığımı şaşırıp, pencereyi aptalca açık bırakarak kendimi dışarı attım.

Ey Tanrım, işte insanların önünde herşeyi olduğu gibi söyledim, pişmanlık getirdim, iyiliğini, cennetini benden esirgeme.

Halkın sabrı taşmaya başlamıştı artık. Parmaklığa tutunup hâlâ sallanıp duran, iğrenç bir olayı hiç çekinmeden halkın yüzüne karşı açıkça anlatan bu canavarı parmaklığa yatırıp ezmek istiyorlardı. Çığlıklar yükseliyordu her yandan: Geber ırz düşmanı, çocuk katili, geber namussuz herif, canın cehenneme.

Marc durumun gittikçe tehlikeli bir hal aldığını gördü, halk hemen adaleti yerine getirmek için Gorgias'ı parçalamak istiyordu. Topluluk bir üstüne atılırsa, adamı parça parça edecek, bu güzel gün, Gorgias'ın kopuk, kanlı bedeniyle lekelenecekti. Koşup parmaklıktan, indirmeye, kurtarmaya çalıştı, ama Gorgias hâlâ konuşmak istiyor, inmemekte direniyordu. Yanındaki gençlerin yardımıyla eski papazı duvardan alıp kapısı zaten kapalı bulunan bahçeye bıraktı, böylece Gorgias, yıllarca işkence çektirdiği suçsuz Simon'un evine sığınarak hayatını kurtarmış oluyordu. Gel gör ki Gorgias, bahçeye bırakılır bırakılmaz hemen koşup, iç yandan demir parmaklıklara asılıp haykırmaya başlamıştı:

- Tanrım, Tanrım, biliyorsun, hayvandan daha beter şeflerimin bana neler yaptıklarını biliyorsun. Terkettiler beni, onların yüzünden, bir dilim ekmek için yapmadığım işler kalmadı, suç üstüne suç işlettiler. O pinti şeflerimin nasıl bir dilim ekmekten bile beni yoksun bıraktıklarını biliyor-

sun, onlar ki bütün hayatım boyunca hep suçlara ittiler beni, suç ortaklığı yaptılar, akıl vermeye kalktılar... Suçlarımın cezasını yeterince çektim ben, günahlarımın karşılığını ödedim. Tanrım, sen her şeyi görürsün, her yerde hazırsın, herşeyi bilirsin, şeflerimin yüzünden başıma gelenler, onlarla birlikte, onlar istediği için günah üstüne günah işledim. Şüphesiz Kutsal Evini rezilliklerden kurtarmak gerekiyordu, ben o Kutsal Ev için canımı, kanımı seve seve veririm, ama onlar kendi postlarını kurtarmaktan başka bir şey düşünmüyorlar, beni kudurtan, öfkeden deliye döndüren de bu işte... Herşeyi söyledim, şeflerimin suçlarını halkın önünde haykırdım, cezasız kalan günahlarımı bir bir saydım, sana geldim Tanrım, ya bağışlarsın onları, ya da adını unutan bu domuz yavrusu halkın önünde yıldırımlarınla çarparsın.

Her cümlesinin sonunda yuhlar yükseliyor, taşlar başının üstünde uçuyordu. Halk biraz daha yüklense parmaklıkları kırıp içeri girecekti. Marc ve yardımcıları dalıp Gorgias'ı tuttukları gibi bahçenin öteki ucuna, evin arkasındaki bölümüne götürdüler, orda, küçük ıssız bir sokağa açılan bir çıkış kapısı vardı.

Aslında, çileden çıkmış topluluğu durdurmaya imkan yoktu. Uzaktan alkış sesleri ve sevinç çığlıkları duyunca Gorgias'ı aramaktan vaz geçtiler, çünkü Simon, kardeşi David ve İçişleri Bakanı Delbos'yla birlikte trenden inmiş, bir atlı arabayla usul usul eve doğru geliyordu. Arabanın bir yanına Simon ve David karşı yanına da Delbos'yla belediye başkanı Léon Savin oturmuşlardı. Atlı araba, hıncahınç kalabalık içinden usul usul geçerken halk onları coşkuyla alkışlıyordu. Az önce tanık oldukları iğrenç sahne toplumun Simon'a sevgisini, saygısını daha da çoğaltmıştı. Alkışlar dinmek bilmiyordu. Kadınlar ağlıyor, kahramanı görsünler diye çocuklarını havaya kaldırıyorlardı. Erkekler atların koşumunu çözdüler, arabayı eve kadar kasabanın güçlü delikanlıları çekti. Her yandan, sokaklardan, pencerelerden demet demet çiçekler yağıyor, mendiller bayrak gibi dalgalanıyordu. Çok güzel bir kız, arabanın eşiğine fırlayıp bir gençlik anıtı gibi orada durdu. Havada öpücükler uçuşuyor, yağmur gibi yağan çiçek demetleriyle birlikte sevgi ve zafer dolu sözler arabaya kadar kanat kanat geliyordu. Kasaba görülmemiş bir sevgi, dinmek bilmeyen bir coşku gösteriyordu. Hata yüzünden zindanlarda çürüyüp ama sonradan halkın bağrına bastığı insana ne mutlu! Aydınlık bir toplum yaratmak için çırpınırken görevinden alınıp hapislere atılan, bir gün, gerçek uğruna yaptığı savaşın

armağanlarını gören öğretmene ne mutlu!

Marc ayakta, mutluluğu yudum yudum tadıyor, bir yandan, Simon'un gerçeğin zafer anıtı gibi gelişine bakarken, bir yandan da aynı insanın, küçük Zéphirin'in cenaze gününde, bir cezaevi arabasıyla götürülüşünü düşünüyordu. Zavallı suçsuz Simon'un paramparça etmek istiyor, haykırıyordu o gün: "Geber, geber katil herif, geber Yahudi!" Simon, yüzü kireç gibi "Ben suçsuzum, ben suçsuzum" diye haykırarak götürülürken topluluk çılgın gibi arabanın arkasından koşmuştu. Oysa işte bugün, Simon'u yuhalayanların torunları, onu bir kahraman gibi alkışlıyordu. Halk değişmiş, yenilenmişti. Suçsuz bir insanı o zamanlar körü körüne suçlayanların çocukları, çocuklarının çocukları gerçek aşkıyla büyümüşler, şimdi alkışlarıyla babalarının, dedelerinin suçlarını bağışlatıyorlardı işte.

Araba kapının önünde durduğunda topluluğun coşku ve heyecanı daha da arttı. Çünkü Simon, kendisinden dinç kardeşi David'in yardımıyla arabadan iniyordu. Maillebois'nın eski öğretmeni hayli zayıflamış, tüy kadar kalmış, yüzüne yaşlılığın sevimliliği çökmüştü. Saçları dökülmemiş ama kar gibi bembeyaz olmuştu. Yardımından dolayı David'e usulca gülümsedi ve nice yıllar birbirinden ayrılmayan, birbirlerine gittiçe bağlı iki kardeşi halk yeniden çılgınca alkışlamaya başladı. Simon, kardeşinin ne yapıp yapıp suçsuzluğunu ortaya çıkaracağından, elinden geleni ardına koymayacağından emin olmuştu hep, en umutsuz anında bile, bu konuda asla kuşkuya düşmemiş, David ise bütün bir hayatını kardeşinin yolunda, onun onurunu kurtarmak için tüketmişti. Simon ve David'den sonra arabadan, başkan Savin'le birlikte, Delbos, halkın deyimiyle büyük Delbos, Beaumont ve Rozan davalarının yiğit savunucusu, en tehlikeli günlerde bile, tehditlere, yumruklara aldırmadan gerçeği savunan devrimci Delbos inerken alkışlar aynı hız ve tempoda sürüyordu. Marc, Simon ve David'i karşılamak üzere yürürken Delbos da yetişti ve böylece gerçek savaşının dört ünlü yüzü, bir an evin eşiğinde bir araya geldiler. En çetin işkencelere katlanan suçsuz insanla, onun üç yiğit savunucusunu böyle yan yana, kol kola görmek kasaba halkını sevinçten çılgına döndürmüştü, eller kollar sallanıyor, övgü çığlıkları atılıyordu.

Simon ve Marc büyük bir coşkuyla birbirlerine sarıldılar. İkisi de hıçkırarak ağlıyorlardı. Söyledikleri sözler hemen hemen aynıydı:

- Sağol, sağol arkadaşım. David'le birlikte bir kardeşim de sen oldun, hem benim onurumu, hem çocuklarımın onurunu kurtardın.

- Ben yalnızca David'e yardım ettim arkadaşım, savaşı biz değil gerçek kazandı, gerçeğin gücü kazandı... İşte bak çocukların, onlar da akıllı ve güçlü insanlar olarak yetiştiler.

Bütün aile oradaydı, bahçenin yeşillikleri içinde, dört kuşak, nice acılı yıllardan sonra, savaşı kazanan kutlu babayı, kutlu atayı bekliyordu. Simon'un karısı Rachel'le büyük dost Marc'ın karısı Geneviève yan yanaydılar, onların yanlarında Simon ve Marc ailelerini birleştiren Joseph ve Louise yer alıyordu. Daha sonra oğulları François, gelinleri Thérèse ve torunları küçük Rose'la Sarah ve Sébastien çifti, onların da ardından Lucienne'leriyle Clément ve Charlotte çifti geliyordu. Hepsinin gözleri sevinç yaşlarıyla doluydu, bütün aile ağlaşıp öpüştüler.

O sırada tatlı bir şarkı yükseldi. İki okulun çocukları, erkek ve kız öğrenciler, Sébastien ve Louise'in öğrencileriydi şarkıyı söyleyenler. Hiçbir şey eski dünyanın, geçmişin nice acılarından sonra, mutlu bir anı yaşayan, güleryüzlü bir geleceği müjdeleyen bu tatlı, sevimli çocuk seslerinden daha heyecan verici olamazdı. Şarkıdan sonra bir yaramaz, arkadaşlarının yanından ayrılıp elinde bir çiçek demetiyle Simon'un yanına geldi, demeti, bütün arkadaşları adına sundu.

- Teşekkürler benim küçük dostum. Ne şeker şeysin böyle! Adın ne senin bakayım?

- Adım Edmond Doloir, öğretmen Vales Doloir'ın oğluyum, bakın, babam şurda, bay Salvan'ın yanında.

Sonra bir yaramaz kız daha geldi, onun da elinde bir demet çiçek vardı, kız öğrenciler adına geliyordu.

- Aman ne cici kızmışsın sen böyle! Teşekkürler yavrucuğum. Senin adın ne?

- Adım Georgette Doloir, Adrien Doloir ve Claire Bongard'ın kızıyım, işte bakın babam ve annem ordalar, büyükbabam, büyükannem, amcalarım ve teyzelerimle beraber.

Bir demet daha sunuldu, bu demeti Lucienne Froment sunuyordu ama kendi adına değil de, kucağında tuttuğu küçük Rose Simon, Simon'un torununun kızı, yani en son Simon adına sunuyordu.

- Ben Lucienne Froment'im, Clément Froment ve Hortense Savin'in kızı... Kucağımdaki de Rose Simon, Simon ve Froment ailesinin en küçüğü.

Simon, sevimli, tatlı yaratığı titreyen ellerine aldı.

- Ah benim sevgili küçüğüm. Canımın canı, ne kadar güzelsin, tam bir barış anıtı gibisin. Toplumun bütün mutluluğu sende gerçekleşiyor... Hayat ne bitmez tükenmez bir kaynaktır ve bu kaynaktan nice sevimli ve güçlü yeni canlılar su içiyor. Her yeni kuşakla gerçek, adalet ve barış biraz daha güçleniyor. Hayat ne güzel yürüyor!

Şimdi herkes Simon'un çevresinde halkalanmış kendilerini tanıtıp ellerini sıkıyor, onu kucaklıyordu: Savin'ler kasabanın suçunun onarılması için belediye çerçevesinde büyük çaba gösteren ve istasyona gidip Simon'u karşılayan Léon Savin, oğlu Robert'le Doloir'lar. Evin bütün duvarcılık işlerini üslenen Auguste, planını yapan Adrien, çilingir Charles, marangoz Marcel, Bongard'lar, Fernand ve karısı Lucile, kızları Claire. Zamanla bütün bu insanlar birbirlerinden kız alıp, birbirlerine kız vermiş, tek bir aile halini almışlardı. Simon tanıma, hatırlama yönünden büyük güçlük çekiyordu. Ne var ki eski öğrencileri yıllar geçse de yine yabancı gelmiyordu ona. Yaşlanmış yüzlerinde çocukluk günlerinin yalın, saf çizgilerini okuyabiliyordu. Kucaklaşıyorlar, kucaklaşıyorlardı. Gittikçe çoğalan bir heyecanla yüklü bu kucaklaşmalar hiç bitmeyecekmiş gibiydi. Birden, hayli yaşlı, ama yüzü her zamanki gibi gülümseyen babacan Salvan'ı karşısında buldu.

- Ah öğretmenim, siz miydiniz, çok şey borçluyum size. Öğretmen Okulundan, gerçek ve adalete saygı duyan, gerçek ve adalet için mücadele eden öğrenciler yetiştirmeseydiniz bu savaşı kazanamazdık.

Bayan Mazeline'le de sarıldılar, sıra Mignot'ya gelip kucaklaştıklarında Mignot ağlamaya başladı:

- Beni bağışladınız mı bay Simon?

- Sizi bağışlamak mı, neler söylüyorsunuz dostum, siz insanların en soylusu, en iyisisiniz benim için. Böyle bir araya gelmemiz ne güzel!

Öylesine sade, sade olduğu kadar da büyük olan bu tören bitmek üzereydi. Trou Sokağının eski yıkıntısında yükselen bu şirin aydınlık ev, çiçeklerle ve yaprak demetleriyle süslü, gün ışığına kıvançla gülüyordu. Kapısının üstündeki levhanın örtüsü birden kalktı. "Maillebois kasabasından, gerçek ve adaletin sembolü olan öğretmen Simon'a, çektiği acıları unutması için, bir armağandır." Altındaki imza daha bir anlamlı, daha bir çarpıcıydı: "Cellatlarının torunları" ve geniş alandan, yandaki yoldan, pencerelerden ve çatılardan, en son ve en büyük alkış tufanı bir gökgürültüsü gibi koptu. Halkın bütün yüreği çarpıyordu bu alkış tufanın-

da, bundan böyle kimse gerçek ve adaleti hor görmeyecek, gerçek ve adalete karşı duramayacaktı.

Ertesi gün "Le Petit Beaumontais" gazetesi töreni coşkun bir dille verdi. "Le Petit Beaumontais" artık bir zamanların o adi gazetesi değildi, okurlarının erdem ve akıl düzeyini yükselten yeni solukla birlikte gazete de değişmiş, yıllardır toplumu zehirleyenler süpürülüp atılmıştı. Gazete, halkın beynini yıkayan, siyasi ve mali eşkiyaların elinden kurtulduğu zaman en iyi eğitim aracıdır. Yenilenen, gençleşen "Le Petit Beaumontais" büyük hizmetler görüyor, her gün biraz daha fazla halka ışık tutuyor, gerçek ve akıl dağıtıyor, yol gösteriyordu.

Birkaç gün sonra, her eylül ayında görülen fırtınaların birine, ama bu kez en yamanına tanık oldu kasaba. Yıkılan yapılardan biri de Kapüsenler Manastırıydı. Kimse uğramadığı için kiliseler kapılarını kapadığı halde bu manastırın hâlâ müşterileri vardı. Hatırı sayılır tutarda yaşlı sofu kadınlar ermiş Saint-Antoine Padoue ve onun yardımcısı rahip Theodore'u yalnız bırakmıyordu. Jonville papazı Cognasse, geçirdiği korkunç bir sinir çöküntüsünden sonra damar çatlamasından ölü bulunmuş, uzun zamandan beri boş kalan kilise, sonunda tamamen kapanmıştı. Kasabada rahip Coquard, Saint-Martin'in kapılarını bile açmıyordu Kendisine yardım edecek bir papaz çömezi bile bulamadığından kürsüde kendi konuşup kendi dinliyordu. Geride kala kala bir Kapüsenler Manastırı kalmıştı, çok dar olmasına rağmen dini bütün birkaç sofuya yetiyordu. Yaldızlı, boyalı, yapma çiçeklerle mumlar arasında yükselen büyük Saint-Antoine de Padoue anıtıyla bu mucizeler ocağı hâlâ ayakta ve açıktı.

Korkunç fırtınanın koptuğu o gün Saint Antoine de Padoue'nun ermişliği kutlanan önemli günlerdendi. Rahip Theodore yüz kadar sofuyu manastıra toplayabilmiş, Désirade'ı dini bir kurum haline getirmeye uğraşan, Desirade'dan dışarı çıkmayan Crabot, varlığıyla bu töreni onurlandırmak için gelip, Théodore'un yanında yerini almıştı. Böylece çevrenin iki ünlü yüzü bir aradaydı. Biri kürsüye çıkmış söylev veriyordu, öteki, Hazretin anıtı eteğindeki kadife bir koltuğa kurulmuştu. Bir vuruşta bu yeni toplumu kahretmesi, mucizesini göstermesi için Saint Antoine de Padoue'nun yöresinde birleşmişlerdi. İşte o sırada fırtına kopmuş, kasabanın üstünü mürekkep renginde kara bulutlar kaplamıştı. Gök dev bir topçu bataryasının top sesleri gibi gürlüyor, şimşekler cehennem alevleri gibi çakıyordu. Rahip Théodore çanların çalınmasını buyurdu hemen, ve gökgürültülerine

kafa tutan çan sesleri dalga dalga yükselmeye başladı. Bu çan sesleri sanki Tanrıya, burası senin evin, bir yanlışlık yapma sakın, der gibiydi, ne var ki gökgürültüsü Tanrının da kulaklarını sağır etmişti, duymadı. Yıldırımlardan biri de manastırın çanına çarptı, halattan mihraba kayıp korkunç bir gökgürültüsüyle mihrapta patladı. Rahip Théodore o anda çıra gibi tutuştu. Kutsal elbiseler, kutsal kupalar, hatta kutsal kasenin saklandığı dolap küle döndü. Saint Antoine de Padoue'nun anıtı kırılıp, yıldırımın iskelete çevirdiği, bir kül yığınından başka bir şey olmayan Crabot'nun üstüne devrildi. Tanrının iki elçisi yetmiyormuş gibi yıldırım beş sofu kadının daha canına kıydı, ötekiler çatırdayıp duran tavanın altında ezilmemek için bağıra bağıra kendilerini sokağa attılar ve manastır tamamen çöküp, Kapüsen tarikatından hiçbir şey kalmamacasına bir yıkıntıya döndü.

Bütün kasaba şaştı bu işe, nasıl olmuştu da Tanrı bu kadar yanılabilmişti? Ne zaman bir kiliseye, bir manastıra yıldırım düşse, rahibi ve diz çökmüş sofuları öldürürse halk hep bu soruyu sorardı. Tanrı kendi dinine son vermek mi istiyordu yoksa? Daha akıllıları ise şöyle düşünüyordu; bu Tanrının değil de doğa gücünün eseri mi yoksa? Kimbilir, belki kişi doğaya da söz geçirmeye başlamıştır?

Gorgias bir daha ortalığa çıktı, kasaba sokaklarında "Bu kez Tanrı yanılmadı. Benim sözümü dinledi. Dinin kılıç ve ateşle yeşerdiğini göstermek için, budala, alçak efendilerime iyi bir ders vermek için şimşeklerini, yıldırımlarını başlarına yağdırdı" diye bağıra bağıra koştuğunu gördüler. Bir ay sonra, bir zamanlar Victor Milhomme'un cesedini buldukları kirli evin önünden Gorgias'ın ölüsünü kaldırdılar, kafası yarılmış, beyni akmıştı, bedeninde, küçük Zéphirin'in bedenindeki gibi iğrenç izler ve yaralar vardı.

IV.

Yıllar ardı arkası kesilmeden akıp gidiyordu, Marc 80 yaşını geçmişti. Doğa, hayatı çok seven, hayata nice hizmet eden bu insanı ve karısını, gerçekleştirmek istedikleri büyük eseri görsünler, onun sevgisini tatsınlar diye, ayakta tutup armağanlandırıyordu sanki.

Kuşaklar kuşakları izliyor, gittikçe daha eğitilmiş, daha bir özgür olarak çocuklar, çocukların ardından dalga dalga yükseliyordu. Bir zaman iki

Fransa vardı. Ayrı ülkenin insanlarıymış gibi ayrı eğitimler uygulanıyor, bu yüzden de, aynı ülkenin çocukları, insanları birbirlerini yiyor, birbirleriyle didişiyorlardı. Köy çocukları yalnızca ilk öğrenimden yararlanabiliyordu, bütün bildikleri biraz okuma, yazma, biraz hesaptı. Kısaca, görebilecekleri kadar bir eğitim veriliyordu onlara. Ama öte yandan burjuvazi, paranın ve iktidarın sahibi mutlu azınlık, orta öğretim ve yüksek öğretimin bütün imkanlarından bol bol yararlanıyordu. Bilginin ve iktidarın bütün ürünleri onlara sunulmuştu. Korkunç bir toplumsal eşitsizlik saltanat sürüyordu. Yoksullar, dar gelirliler bilgisizliğin karanlık odalarına kapatılmışlardı. Öğrenmek, dünyayı tanımak, bilgin olmak, güçlü efendi olmak, yönetmek yasaklanmıştı onlara. Bazan tek bir kişi bu karanlık odadan kurtulup tırmana tırmana mutlu azınlıkların bulunduğu yere varabiliyordu. Burjuvazi hemen bu ender örneği genelleştirerek, eşitlik var, herkese fırsat eşitliği veriyoruz, yetenekleri olan yükselebiliyor diye yaygarayı basıyordu. Ve böylece yığınlar, ülkenin çocukları eğitimden yoksun bırakılıyordu. Burjuvazi halk çocuklarının gerçeği ve sosyal adaleti öğrenmesinden korkuyordu, halk çocukları eğitilirse burjuvazi ülkenin zenginliklerini dilediği gibi çalıp çırpamayacak ve yığınlar, burjuvazinin canavarca hazırlıklarını süpürüp atarak, emeğin alınteriyle, dayanışma ve barış içinde kendisini kurtaracaktı.

Ama şimdi Fransa tek bir Fransa haline getiriliyordu, bundan böyle yoksul zengin ayrımı yapılmayacak, bilenler bilmeyenleri ezip sömüremeyeceklerdi. Eğitim alanında eşitsizlikten daha tehlikeli bir şey yoktur. Bu eşitsizlik kardeşi kardeşe düşürür, iç savaşlara yol açar, bazan bu savaşlar öyle çılgın bir hal alır ki, kaldırımları kızıl kanlara bular. Fransa'da, herkese eğitimde fırsat eşitliği verilmeye başlanmıştı. Ülkenin bütün çocukları, lâik, ücretsiz ve zorunlu ilköğretimden geçiyordu. İlköğretimin temeli eskisi gibi okuma yazma kuralına değil, yaparak öğrenme yöntemine dayanıyordu. Soyut öğretimin yerini sevdirerek öğretim almıştı, çünkü gerçeğe ancak öğrenmek aşkıyla, öğrenmek tutkusuyla sahip olunabilir. Öğrencilerin izleyeceğii eğitim rastlantıya bırakılmamıştı, ilkokulu bitiren öğrenci, arzusuna, yeteneklerine uygun eğitim seçiyordu. Yasalar insanlar arasındaki ayrıcalıkları kaldırmıştı. Her doğan çocuğun, ülkenin aradığı kültür gücüne, yeteneğine sahip olduğu kabul ediliyordu. Toplumun her bireyine eşitlik tanımakla yetinilmemiş, ülke kaynaklarının, zenginliklerinin bilgece kullanılma biçimine de büyük önem veriliyordu. Güçlü bir ül-

ke yaratmak için bütün imkanlardan yararlanmak gerekiyordu, hiçbir kaynak boşa tükenmemeliydi. Köylerin ve sanayi kentlerinin sonsuz kaynakları içinde, nice insan gücünün uyuyup kaldığı ortaya çıkmıştı. Akıl, köyde, kentte uyanıp çiçekleniyordu. Düşünce ve eylem aleminde yetenekli yepyeni bir kuşak, eski yönetici sınıfın, sömüre sömüre kuruttuğu ağaca özsuyu ve canlılık aşılıyordu. Bu verimli topraktan her gün yeni bir gül fışkırıyor, insanlığın yeniden doğuşu gibi, yeni bir çağ doğuyordu. Burjuvazinin, kurulu düzenin, bozuk düzenin yıkılmasından korktuğu için kitleleri yoksun bıraktığı eğitimde fırsat eşitliği gerçekten de bozuk düzeni yıkmaya başlamıştı. Ama onu yerine daha iyi, ulusun bütün güçlerinin yer aldığı üstün bir düzen kuruluyordu. Bütün bağımlı dünya halklarını kurtaracak yeni bir Fransa doğuyordu.

Birbirine düşman, birbiriyle sürekli savaş halinde, birbiriyle bir daha hiç karşılaşamayacak, hiç anlaşamayacak gibi iki ayrı gezegende yetişmiş iki sınıfın, iki soyun yer aldığı bir Fransa böylece tarihe karışıyordu. Öğretmenler arasındaki ayrılıklar da ortadan kalkmıştı. Artık birbirine düşman iki öğretmen yoktu. Neydi o eski durum? Bir yanda, ayağında henüz tarlasının çamuru, kısa bir eğitim görmüş, horlanan zavallı ilkokul öğretmeni, öte yanda, el üstünde tutulan lise ve yüksek okul öğretmenleri vardı. İşte bu ayrım kalkmıştı. İlköğretimin önemi anlaşılmış, çocuk zihninin uyandırılmasının iyi eğitim ve okul işi olduğu anlaşılmıştı. Çocuğa hayatı boyunca izleyeceği yol daha ilkokul sıralarında kazandırılmalıydı. İlerdeki gelişme bu usule bağlıydı. Öğretmenler için yeni fonlar ayrılmıştı, eğitimciler ekonomik sıkıntılardan kurtarılmıştı. Öğretmen okulları rahatlıkla öğrenci buluyor, öğretmen yurdun en ıssız köşelerine severek gidiyordu. Meslek onuruna kavuşmuştu eğitim. Ulus, her aşamada, ilk eğitimin olduğu kadar yüksek öğretimin de parasız olmasının önemini anlamıştı. Bu konuda yapılan giderler ne kadar büyük olursa olsun, ulus için gerekliydi. Eğitime harcanan para, politikacıların, çıkarcıların halkı aldatmak için savurdukları milyonlara benzemezdi. Mutluluk ve bunun kurucuları bu milyonlarla yetişecekti. Eğitim alanında yapılan gider hiçbir giderle karşılaştırılmazdı, tüketilen her kuruş, daha akıllı, daha güçlü, yarının efendisi bir halkı yetiştiriyordu. Bozuk düzen kendi bağrında yozlaşmış, sınıf dışına atılmış insanlar yaratıyordu. Eğitimde herkese fırsat eşitliği tanınması, genelleştirilmesi, sınıf dışına atılmış, yozlaşmış insanı da ortadan kaldıracaktı. Nitekim yeni bir toplumu müjdeleyen kadrolar yaratıldıkça bu görü-

şün ne kadar doğru olduğu gün gibi ortaya çıkıverdi. Burjuva ve Kilise eğitimin genelleştirilmesinden, aslında kendi çıkarları için korkuyordu. Eğitim tekellerinden çıkarsa toplumu sömüremezlerdi. Nitekim her köylü ve işçi çocuğu, yoksulluğuna rağmen okuyup akıl ve bilgiye kavuşunca, toplumda gerekli yerini ve ulusal gelirden hakkı olan payını almaya kalkınca başlangıçta burjuvazi için baş belası, tehlike kaynağı oldu. Ama bu tehlike sonradan ortadam kalktı, çünkü okuyan insanla birlikte sınıflar, dolayısıyla sınıf dışı kalanlar da yok olmuştu. Devlet bir yurttaşı mümkün olduğu kadar kültürlü yetiştirme görevini üstlenince ortalıkta baş kaldıran da kalmamıştı. Eğitim devrimci görevini yerine getirmiş, bundan böyle ulusun tek güveni, hatta tek düzeni halini almıştı. İnsanlar arasında daha geniş çapta ve daha yakın kardeşçe ilişkiler kurmuş, tek bir emek gücünün boşa tüketilmemesi için insanları birbirlerinin mutluluğu yolunda çalışmaya çağırmıştı.

Zaten devrimci eğitim, dinin, eğitim alanından tamamen çekildiği zaman gerçekleşmişti. Şüphesiz, Din ve Devlet işlerinin birbirinden ayrılması, din kuruluşlarına devlet bütçesinden yapılan yardımların kaldırılmasının ülke kurtuluşundaki payı yabana atılmazdı. Din kuruluşlarından kesilen paralar okulların araç-gereç yönünden daha iyi donatılmasını sağlamıştı. Papaz bir devlet memuru değildi artık, dini kurallar yasal olmaktan çıkmıştı. Kiliseye gidenler, tiyatroya gider gibi para veriyorlardı.

Marc, her gün, aklın, gerçeğin yeni bir zaferine tanık oluyordu. Nice savaşan, nice acı çeken kuşağından tek o ayakta kalmıştı. Önce iyi yürekli babacan Salvan göç etmiş, Mazeline ve Mignot onu izlemişlerdi. İki kardeş, Simon ve David ölümde de birbirlerini yalnız bırakmamışlar, bir iki gün arayla göçmüşler, bayan Simon kocasındana da acele davranmıştı. Canavarca haksızlığın bütün oyuncuları, iyiler de, kötüler de, yiğitler de, suçlular da, şimdi serin toprağın bağrında uyuyorlardı. Hatta çocukların, torunların çocuğu babalarından da önce gitmişlerdi, çünkü ölüm, durmadan dinlenmeden kendi eserini tamamlıyor, yeni doğacak insanlarla tarlasının verim gücünü arttırmak için tırpanla biçiyordu. Marc, Geneviève'le birlikte Jonville'i terkedip, Simon ve David'in ölümünden sonra çocukları Joseph ve Sarah'a geçen armağan evin birinci katına yerleşmişti. Sarah hâlâ Öğretmen Okulunun müdürü bulunan kocası Sébastien'la birlikte yine Beaumont'da oturuyordu. Joseph artık hemen hemen yürüyemez hale geldiğinden emekliye ayrılmak zorunda kalmış, kocasının bu durumu yü-

zünden Louise de okuldan ayrılmış, karı koca Simon'un evinin ikinci katına yerleşmişti. Şimdi, Marc, Geneviève, kızları Louise ve damatları Joseph, bütün bir aile, yaşlılığın son yıllarını aynı evde tamamlıyorlardı. Eğitimden tamamen çekilmiş değillerdi. Boş kalan yeri torunların çocukları dolduruyordu. François ve Thérèse kasabanın erkek ve kız okullarında öğretmendiler. Böylece Maillebois okulu, büyükbaba ve büyükanneden sonra, onların çocuklarını, torunlarını tanımış oluyordu.

İki yıldan beri, aile, yan yana mutlulukla yaşarken, birden acı bir olay evin huzurunu bozdu. Otuz dört yaşındaki François, karısına çok bağlı François, erkeğin aklını başından alan o çılgın arzuya kapılıp güzel bir kıza tutuldu. Colette Roudille adında yirmisekiz yaşındaki bu kız henüz ölen çok sofu bir kadının kızıydı. Kızın, annesinin günah çıkartan papazı Théodore'dan olduğu söyleniyordu. Gerçekten kız Kapüsen papazına çok benziyordu. Théodore gibi kan kırmızı dudakları ve alev alev gözleri vardı. Kadın, kız kardeşinden on iki yaş büyük oğlu Faustin'in kemik gibi önüne attığı beş kuruşla yaşıyor, karnını zor doyuruyordu. Eski güçlü dincilerden arta kalan küçük bir din grubu, ülkenin eski efendileri Fauistin'le ilgilenmişler, Desirade'da ona bir iş ayarlamışlardı. Birkaç aydan beri arazinin bekçiliğini yapıyordu. Désirade, Crabot'nun ölümünden sonra komşu belediyelerce satın alınmıştı. Burasını eski cizvit koleji Valmarie örneğine benzer bir halkevi haline getirmek istiyorlardı, ama işçi kızlar daha şimdiden Désirade'ın yüzünü değiştirmişler, kuytularında hamaratça çalışıyorlardı. Annesinin de ölümüyle Colette Roudille, kasabada yalnız yaşamaya başlamıştı. Evi de okulun hemen tam karşısındaydı. Odada, bahçede dolaşırken kendini sakınmayacak kadar da cömertti. Şüphesiz güzel gözlerindeki alev, kızıl dudaklarındaki gülücüklerin de bu işte payı oldu, derken François deliye döndü.

Thérèse bir seferinde ikisini sevişirken yakaladı, bu olaya yalnız kızmakla kalmadı, büyük bir üzüntüye de kapıldı, zira kocasının bu tutumu on iki yaşındaki kızları Rose için de bir yıkım değil miydi? Bir an durumu kocasının babası ve annesine, Sébastien ve Sarah'a açıklamayı, birlikte bir karara varmayı düşündü. Kocasına ayrılmaktan söz etti, artık kendisini sevmeyen, ona yalan söyleyen bu kocayı başına buyruk kılmak istiyordu. Ama, sağlam kafalı, duygulara kapılmayan aklı başında bir kadındı, kocasının düzelebileceğini umup bağışladı. Öte yandan, çocuklarının bu tutumuna çok üzülen Marc ve Geneviève de uzun uzun François'ya öğütler

verdiler. Çok üzgün görünüyordu François. Haksızlık ettiğini biliyor, kendisine söylenen en şiddetli sözlere bile çıt çıkarmıyor, başını önüne eğiyordu. Bütün hatalarını bilmesine rağmen şaşkın gibiydi. François tutkularına yeniden tutsak olmaktan korkuyordu. İnsan mutluluğu ne ince bir iplikti, kara kara düşünmeye başladı Marc. Demek insanları eğitmek, gerçeğin ışığı altında adalete yöneltmek de yetmiyordu. Tutkuları da hesaba katmak gerekiyordu. Her şeye rağmen tutkular, zavallı deliler gibi kişileri birbirlerine düşürebiliyordu. Bütün hayatı boyunca çocukları, babalarının acı çektiği karanlıklardan kurtarmak, onlara biraz olsun, gerçek ve adalet ışığı tutmak için çalışmıştı. Başkalarına sunduğu mutlulukların çocuklarını daha da mutlu kılacağını sanmıştı. Ama işte, yalan ve yanılgılardan arınmış, hayli aklı başında görünen torununun evine başka bir acı, aşkın ölümsüz sızısı girmişti. Bilmek, bilgili, güçlü insan yetiştirmek için çırpınmak yetmiyordu, yüreğin de bir dili vardı, yüreği de eğitmek, güçlendirmek gerekiyordu. Kötülükten arınmak için iyilik yapmak sorunu çözümleyemiyordu. Kendi kanından birinin, mutluluğa giden yolda tökezlediğini, düştüğünü görmek alabildiğine üzüyordu Marc'ı.

Yaz gelip okullar kapanınca François birden ortalıktan kayboldu. Demek okulların kapanmasını beklemiş, okul kapanır kapanmaz Colette'le kaçmıştı. Çünkü kızın evinin pencereleri örtüktü. Aile bu rezilliği saklamak zorunda kaldı. François'nın biraz rahatsız olduğu için hava değişimine gittiğini söylediler. Bütün kasaba bu uydurma hikayeye inanmış göründü. Çok sevdikleri öğretmenleri Thérèse'i incitmekten korkuyorlardı. Kadın bu olağanüstü durum karşısında büyük soğukkanlılık gösterdi; göz yaşlarını saklamasını bildi, görevini aksatmadı, öfkesini kimseye belli etmedi. Bütün çabasına rağmen, babalarının evde bulunmayışını kız Rose'dan daha fazla gizleyemedi, ona durumu anlatmak zorunda kaldı, ama kızının kırılan yüreğini onarmak için onu eskisinden de çok, hem kendisi, hem de babasının yerine sevdi, avuttu, oyaladı. "Hatalı olsa bile babana saygını yitirme" dedi.

Bir ay geçti böylece, Marc, üzgün, her gün uğrayıp gelininin derdine ortak oldu, ama bir akşam başka acı bir olay daha patlak verdi. Rose öğleden sonra bir kız arkadaşının evine gitmişti. Marc geldiğinde Thérèse yalnızdı. Kızı evde olmadığı için de gözyaşlarını bırakmış bol bol ağlamıştı. Marc, onu avutmaya, gelinine umut vermeye çalıştı. Hava kararmıştı, gökyüzü fırtınayı haber veriyordu, Rose henüz dönmediğinden

Marc daha fazla beklemeyip çıktı, hızlı adımlarla eve yollandı, Geneviève'i hayli yalnız bırakmıştı. Okulun arkasındaki Zéphirin'in eski odasının penceresinin açıldığı karanlık küçük alandan geçerken garip bir patırtı, ayak sesleri, çığlıklar duydu. Hem yürüyor, hem söyleniyordu:

- Bu da ne ola? Bu da ne ola?

Ne olduğunu bilmiyordu ama soğuk bir ürperti duydu; içinde garip bir korku belirmişti. Derken, karanlıkta dikilen birini seçebildi, eski belediye başkanının yeğeni yoksul Marsouiller'ydi bu. Bir grup sofu giderini kendi aralarında ödeyerek bir papaz tutmuş, Saint Martin kilisesini yaşatıyorlardı. Marsouiller işte bu kilisede hizmetçiydi.

Marc adamın böyle yalnız, el kol hareketleri yapıp kendi kendine konuştuğunu görünce sordu:

- Ne var, ne oluyor?

Marsouiller de Marc'ı tanımıştı. Kekeleyerek cevapladı:

- Bilmiyorum bay Froment, Kapüsenler Alanından geliyordum. Geçerken bir çocuk çığlığı duydum, boğazlanıyormuş gibi, hırıltıyla geliyordu ses, hemen koştum, yerde yatan bir çocuk ve tabanları yağlayıp kaçan bir adam gördüm... Bunun üzerine ben de bağırmaya başladım.

Marc da farkına vardı, karanlık, küçük bir beden yerde kıpırdamadan duruyordu. Şüphelendi, yoksa Marsouiller çocuğun ırzına mı geçmek istemişti? O sırada Marsouiller'nin elinde beyaz bir şey, bir mendil gördü.

- Elinizdeki bu mendil nedir?

- Çocuğun yanında buldum. Şüphesiz adam bununla çocuğun ağzını tıkamak istedi, sonra da kaçarken korkudan unuttu mendili.

Marc konuşulanları dinlemiyordu artık, hemen yerdeki çocuğa eğildi, yüreği korkunç bir sızıyla burkuldu.

- Ne, Rose bu! Tanrım Rose bu!

Yerde yatan, on yıl önce, Lucienne'in kucağında, Simon'a çiçek sunan Rose'du, kumral saçlı, güldükçe yüzünde tatlı tatlı gamzeleri çukurlaşan güzel Rose'du bu yerdeki. Çocuk gece eve dönerken bu ıssız alandan geçiyordu demek. O sırada eşkiyanın teki hemen önüne dikildi ve yavrucağı hırpalayıp altına aldı. Üstünde, annesinin, yalnız arkadaşını görmeye giderken giymesine izin verdiği güllü bayramlık elbisesi vardı, ve yerde hâlâ kıpırdamadan yatıyordu.

Marc, üzüntüden deliye dönmüş, torununa seslendi:

- Rose! Rose! Neden cevap vermiyorsun bana minik yavrum? Bir ke-

limecik, tek bir kelimecik söyle.

Çocuğun ürküp bağırmasından korkarak usulca bedenine dokundu, incitmekten çekinip hala yerden kaldıramıyordu. Kendi kendine konuşmaya başladı:

- Bayılmış, nefes alıyor, ama sanırım bir yanında bir kırık var... Ah! Yıkımlar yine başladı, yine acı çekeceğiz, rahat yüzü yok anlaşılan bize.

Bütün o korkunç geçmiş yeniden canlanıp önüne dikiliyormuş gibi bir sızıdır oturdu yüreğine. Şurada, şu pencerenin altında, Gorgias'ın Zéphirin'in ırzına geçip boğduğu şu odanın hemen yanında torununun kızını, sevgili Rose'u, on iki yaşındaki yavrucağı da ırzına geçilmiş, yaralanmış bir durumda buluyordu. Demek bu yavrucağı da boğacaklardı. O korkunç geçmişi yeniden uyarmaya kalkan kimdi acaba? Nice yeni olaylara, sıkıntılara yol açacaktı bu? Korkunç anı yaşarken bütün bir hayatı, bütün savaşları, acıları gözlerinin önünden geçti.

Marsouiller, elinde mendil, kıpırdamadan duruyordu. Sıkılmış bir halle mendili cebine koydu. Tavrından, davranışından bildiklerinin hepsini söylemediği okunuyordu, yüzünde keşke şu alandan geçmeseydim der gibi sıkıntılı bir anlatım vardı. Konuşmaya başladı:

- Böyle bırakmayalım bay Froment, bir an önce kaldırıp götürelim, siz taşıyamazsınız, izin verirseniz ben alayım da evine gidelim, zaten ev şuracıkta.

- "Peki" dedi Marc.

Kilise hizmetçisi güçlü kollarıyla çocuğu incitmeden usulca aldı, eve götürdüler. Zavallı kadın, sevgili kızını böyle kireç gibi, giysisi yırtılmış, saçları yolunmuş, tanınamayacak halde görünce deliye döndü. Çocuk korkunç derecede hırpalanmıştı, elleri yırtılmıştı, sağ kolu kırılmış gibi sallanıyordu.

- Rose'um, küçük Rose'um, yavrumu öldürdüler.

Marc boş yere uğraştı, çocuğun soluk aldığını, üstünde bir damla kan bile bulunmadığını anlatmaya uğraştı. Marsouiller kızı karyolaya koymak için kaldırdığında Rose gözlerini açtı, korkuyla çevresine bakındı, sonra, korkuyla titreyerek, kekeleye kekeleye konuşmaya başladı:

- Anneciğim, anneciğim al beni, sakla beni, korkuyorum!

Kızının konuştuğunu görünce Therese yatağın üstüne düşüp yavrusunu bağrına bastı, heyecandan dili tutulmuştu. Söyleyecek tek söz bulamıyordu. Marc, hemen ordaki öğretmen yardımcısı kıza bir doktor getirmesini

rica ettikten sonra, olup bitenleri öğrenmek için Rose'a döndü.

- Ne oldu yavrucuğum, anlatabilir misin?

Rose tanımıyormuş gibi bir an büyükbabasına baktı, şaşkın gözleriyle odanın dört köşesini kolaçan etti.

- Korkuyorum, korkuyorum büyükbaba!

Marc, Rose'un korkusunu giderdikten sonra usul usul sormaya başladı:

- Arkadaşından eve dönerken kimse sana seni götürelim demedi mi yavrucuğum?

- Dediler, ama ben istemedim, ev şurdan şura, bir solukta alırım dedim. Hem çok oynadık, daha fazla alıkoymalarından çekindim.

- Demek koşa koşa geliyordun canım, o sırada biri önüne çıkıp üstüne atıldı değil mi?

Çocuk titremeye başladı, korkmuştu, cevap vermek istemiyordu. Marc aynı soruyu tekrarlamak zorunda kaldı:

- Biri üstüne mi atıldı?

- Evet, evet, biri.

Marc, çocuğun telaşının dinmesi için bir an bekledi, alnından öpüp saçlarını okşadı.

- Bize söylemelisin, anlıyorsun değil mi yavrucuğum... Elbette, adam üstüne atılınca sen de bağırdın, çırpınmaya başladın, adam ağzını kapamaya çalıştı, sonra seni yere yatırdı.

- Ah büyükbabacığım, öyle hızlı oldu ki! Kollarımdan tuttu, kollarımı ısırıyordu. Şüphesiz sırtlayıp götürmek için korkutmaya çalışıyordu beni. Öyle acı çektim ki ölüyordum sandım, düştüm, gerisini bilmiyorum.

Marc'ın yüreği rahatladı, çocuğun ırzına geçememişti, çünkü Marsouuiller çığlıkları duyup koştuğunu söylemişti. Son bir soru daha sordu:

- Adamı tanır mısın?

Önüne korkunç bir hayalet dikilmiş gibi Rose yeniden titremeye, gözlerini çevirmeye başladı. Sonra yüzünü elleriyle kapayıp öyle durdu, tek bil kelime bile söylemedi. Çocuk Marsouiller'yi görünce haykırmadığına göre saldırgan o değildi, ilk şüphesinin yersiz olduğunu kesinlikle anladı Marc. Ama Marsouiller eğer gerçeği söylediyse, alandan geçerken çocuğun çığlıklarını duyup koştuysa suçluyu da bilmesi gerekirdi, demek bildiklerinin hepsini anlatmamıştı. Marc onu da sorguya çekmeye başladı:

- Siz adamın kaçtığını gördünüz. Tanıyabilirsiniz belki.

- Sanmıyorum bay Froment. Önümden geçti, ama hava zaten karanlıktı. Hem ben allak bullak olmuştum.

Yine de, kilise hizmetçisi ağzından bir şeyler kaçırmaya başladı:

- Ama sanırım, geçerken bir şey söyledi bana, neydi, ha, "Salak!" dedi.

Marc çok şaştı bu söze:

- Nasıl! "Salak" mı? Neden salak desin size?

Marsouiller birden söylediğine pişman oldu, geveleyip sözünü geri almaya çalıştı:

- Ama pek emin değilim, homurdandı o kadar.

Marc mendili isteyince canı sıkılmış gibi, cebinden çıkarıp verdi. Bütün mendiller gibi bir mendildi, ucuna kırmızıyla bir büyük harf işlenmişti, harfe dayanarak birini suçlamak çok güçtü, çünkü hazır satılan mendillerdendi, mağazalarda bunlardan düzinelerce vardı.

Thérèse yeniden usulca kucakladı kızını:

- Şimdi doktor gelecek yavrucuğum, o gelmeden yerinden kımıldatmak istemiyorum seni... Geçecek tatlım, canın çok acıyor mu çocuğum?

- Hayır anne... Kolum acıyor, omzuma ağır geliyor kolum.

Şimdi de Thérèse konuşmaya başladı. Çocuğa sorular sormaya başladı. Ne diye saldırmışlardı kızına, ne istemişti o adam, neden atılmıştı çocuğun üzerine? Ama her soruda Rose yeniden ürperiyor, gözlerini yumuyor, hiçbir şey görmemek, hiçbir şey duymamak istermiş gibi başını yastığın altına gömüyordu. Hele de annesi adamı tanıyıp tanıyamadığını, ya da, görse tanıyıp tanıyamayacağını sorduğunda büsbütün titriyordu. Birden, kendinden geçip hıçkırıklarla ağlamaya ve yüksek sesle konuşmaya başladı:

- Anneciğim, anneciğim, çok üzülüyorum! Tanıdım onu, babamdı, bekliyordu, üstüme atıldı.

Thérèse şaşkınlıktan neye uğradığını şaşırmış, birden doğruldu:

- Nasıl? Baban mı? Neler söylüyorsun sen, delirdin mi!

Marc ürperdi birden, Marsouiller de ürperdi. Torununa yaklaştı hızla:

- Baban mı? Olamaz... Kendine gel yavrucuğum, hayal görmüşsün sen.

- Hayır, hayır, babamdı. Okulun arkasında beni bekliyordu, sakalından ve şapkasından tanıdım onu... Beni almak istedi, götürmesine karşı koydum, o zaman kollarımı ısırdıktan sonra yere çarptı.

Elde doğru dürüst bir delil olmadığı halde kız anlattığı hikayede diretiyordu. Adam tek söz söylememişti. Rose ise boyuna şapkasından ve sa-

kalından söz ediyordu, bir şey hatırlamıyordu zaten, yüzünü bile görmemişti. Ama babamdı deyip duruyordu, belki de, annesinin uzun zamandır babası yüzünden acı çekmesi onu etkilemiş, hayal görmüştü.

Marc haykırırcasına tekrarladı:

- Olamaz, delice bir şey bu! François kaçırmaya kalksaydı böylece öldürürcesine hırpalar mıydı kendi kızını!

Thérèse de her haliyle böyle bir şeye inanmayacağını gösteriyordu.

- François böyle bir hareketi yapacak insan değildir. Gerçekten beni çok üzdü, ama onu iyi tanırım, böyle bir şey yapamaz. Gerekirse sonuna kadar savunurum onu... Sen yanılıyorsun zavallı yavrum.

Therese masanın üstündeki mendili alıp incelemeye başladı. Yüzü kararıverdi birden: Mendili tanıyordu, F harfini taşıyan bu mendilden on iki tane bizzat satın almıştı, Grand Rue sokağındaki Tandois bacıların mağazasından. Hemen komodine koştu, çekmeceden birini çekti, aynı mendilden on tanesi orda duruyordu, içlerinden iki tanesini kaçarken almış olabilirdi François... Ama hemen kendini toparladı, kafasındaki kara düşünceyi kovdu.

- Gerçi mendil onun mendili gibi... Ne önemi var bunun, o değil, asla onun suçlu olduğuna inanamam.

Bu sahne Marsouiller'yi aptala döndürmüşe benziyordu, bu insanları böylesine güç bir durumda nasıl bırakıp gidebileceğini bilmeyen bir hali vardı. Çocuğun anlattığı hikayeden sonra gözleri faltaşı gibi açık, öyle duruyordu. Bayan Thérèse'nin mendili tanıması Marsouiller'yi büsbütün aptallaştırmıştı... Doktor yanında öğretmen yardımcısıyla girdiğinde bu fırsattan yararlanıp gözden kayboldu. Marc yandaki yemek odasına geçip muayenenin sonunu bekledi. Gerçekten Rose'un kolu kırılmıştı ama kırık endişe verecek biçimde değildi. Ve bir iki yumruk izi, bir iki ezikten başka hiçbir şiddet belirtisi yoktu. Ne var ki asıl korkulacak olan çocuğun geçirmekte olduğu ruhi sarsıntıydı, böylesine şiddetli bir ruhi sarsıntı, bu yaştaki bir çocuk için tehlikeli olabilirdi. Doktor bir saat kadar kaldı, gereğini yaptı, çocuğun derin bir uykuya daldığını görünce izin isteyip ayrıldı.

Marc, endişelenmemesi için karısı Geneviève ve kızı Louise'e haber göndermişti. Onlar da hemen koşup geldiler ve korkunç hikayeyi dinleyince dehşete kapıldılar: Bu olay Marc'da olduğu gibi, karısı ve kızında da, yıllar önceki o iğrenç olayın anısını uyandırmıştı. Marc, karısı ve kızı,

kulakları kapıda, küçüğü uyandırmamak için kısık sesle konuşuyorlarken Thérèse de içeri girdi. Marc, sinirli, uzun zaman konuştu. François neden böyle kızına saldırsındı? Evet, bir çılgınlığa kapılmış, Colette'le kaçmıştı, ama her zaman, çocuklarını seven bir babaydı. Karısına karşı da hep çok iyi davranmıştı, hangi nedenle böyle bir saldırıda bulunabilirdi? Nerde olduğunu kimseler bilmiyordu, kaçtığı günden beri kimse görmemişti. Diyelim birden kızını arzuladı, onu kaçırmaya, karısına karşı böyle bir vahşeti işlemeye, karısını büsbütün yalnız bırakmaya kalktı, peki, bir baba olarak, çocuğu yalnızca kucaklayıp götürmek varken ne diye elini kolunu ısırsın, yere çarpsın, sonra da baygın halde bırakıp kaçsındı! Hayır, Rose'un ısrarla babamdı diye direnmesine, çocuğun yanındaki mendile rağmen François suçlu olamazdı, böyle bir şey en azından ahlaka aykırıydı, mantık delillerden güçlüydü. Ama bu yeni sorun hayli üzeceğe benziyordu Marc'ı. Yeniden gerçeği aramaya koyulacaklar, yeniden kasaba çalkalanacaktı. Çok geçmeden, ertesi sabah halk tutkuyla yapışacaktı olaya ve olayın oyuncusu ve tanığı Marsouiller sustuğu sürece ilmik üstüne ilmik binecekti. Bütün olaylar François'yı suçlar nitelikteydi görünüşte. Acaba, halkoyu, bir zamanlar, büyükbabası Simon'u suçladığı gibi, şimdi de Simon'un torunu François'yı suçlarsa, bir zamanlar yapılan canavarca haksızlığın tekrarını nasıl önleyeceklerdi?

Marc sözü şöyle bağladı:

- Çok şükür zaman değişti. Karşımızda, eğitilmiş, yanılgılardan arıtılmış yeni bir halk var. Gerçeğin ortaya çıkarılmasında herkes bize yardımcı olmazsa işte buna çok şaşarım.

Bir an kimse konuşmadı. Thérèse, henüz hafif hafif titremesine rağmen, inançlı ve güçlü bir sesle cevapladı:

- Haklısınız büyükbaba, herşeyden önce François'nın suçsuzluğunu ispatlamalıyız. Kim ne derse desin, hangi delilleri öne sürerlerse sürsünler ben onun suçsuzluğuna inanıyorum. Bana çok acı çektirdi, biliyorum, ama herşeyi unutmaya hazırım. Bana güvenin, bütün gücümle yardım edeceğim size.

Geneviève ve Louise de bir baş işaretiyle Thérèse'i doğruladılar, Louise mırıldandı:

- Ah mutsuz çocuk! Yedi yaşındayken boynuma atılır "Anneciğim, seni çok seviyorum." diye bağırırdı. Çok duygulu, sevgi dolu çocuktur, bu yüzden kusuruna bakmamalıyız.

- Seven insanları her zaman yola getirmek mümkündür, büyük hatalar yapsalar bile aşk bu hataları onarmalarına yardım eder.

Ertesi gün, Marc'ın düşündüğü gibi bütün kasaba bu olayı konuşuyordu. Yaralanan küçük kız babasını suçluyordu, oradan geçen biri baygın çocuğun yanında bir mendil bulmuştu. Annesi mendili tanımış, babasının mendili olduğunu söylemişti. Marsouiller her sorana oturup uzun uzun hikayeyi anlatıyor, her şeyi görmüş gibi biraz da süslüyordu. Bu Marsouiller aslında kötü bir insan değildi. Biraz palavracı, biraz da ödlekti o kadar. Bu hikayeyle kasabada adının geçmesinden, ünlü adam olmaktan pek memnundu, ama olayların tersine dönüp üstüne yıkılmasından da korkmuyor değildi hani. Eski belediye başkanlarından sofu Phillis'in yeğeniydi, kilisede hizmetçiydi. Ordan aldığı beş on kuruşla zor geçiniyordu. Kiliseye artık pek az insan uğradığından papazlarda bile geçim darlığı başlamıştı. Marsouiller'nin İsa'yla Musa'yla pek alış verişi olmadığı, özgür düşüncesine rağmen başka iş bulamadığından sofu göründüğü söyleniyordu. Ne var ki Kilisenin uğradığı bozgunu bir türlü unutamayan küflenmiş yobazlar, son kalıntılar, aylığını ödedikleri Marsouuiller'nin hemen çevresini alıp bu olaydan yararlanma yoluna gittiler. Bu rezilliği şüphesiz Tanrı yollamıştı. İşte öçlerini alacaklardı. Hiç beklemedikleri bir fırsat geçmişti ellerine, Tanrının bir bağışıydı bu, ne yapıp yapıp kolları sıvamalıydılar. Kara eteklerin yeniden kasaba sokaklarında yel-yepelek koşuştuğu görüldü, kocakarılar akıl almadık hikayeler uydurmaya başladı. Adı bilinmeyen bir kadın, suçun işlendiği akşam François'ya rastladığını söylemişti, yanında iki maskeli adam daha vardı, şüphesiz gizli bir örgüte mensuptular. Bazılarına göre, bu örgüttekiler törenlerinde genç kız kanı akıtırlardı, bu kez François'dan kendi kızının kanını istemişlerdi. Kıza gösterilen şiddet, insan yapısına karşı saldırı bu işin o örgüttekilerce düzenlendiğini ispatlamıyor muydu zaten? Daha nice hikayeler dolanıyordu, ne var ki bu kez ellerinde gazeteleri yoktu, uydurduklarını kulaktan kulağa yaymak zorunda kalıyorlardı. Küçük bir topluluk içindeki sözler aynı akşam kasabayı, derken Jonville'i, derken Moreux'yü dolaşıp köylere kadar yayıldı. Yalanın tohumları her yana serpilmişti, tohumun zehirli ürününü beklemekten başka çare yoktu.

Ama, Marc'ın da dediği gibi, zaman değişmişti. Hemen her yerde, bu saçma uydurmaları dinleyenler omuz silkip geçiyordu. Bu hikayeler, insanların, küçük çocuklar gibi bilgisiz, her söze inanmaya hazır olduğu eski

zamanlarda geçer akçeydi. Günün insanları çok şey biliyordu artık, akıl süzgecinden geçirmeden her söyleneni kabullenmiyordu. Önce, François'nın bu gizli örgütten olmadığını herkes biliyordu, sonra François'yı gören tek bir tanık bile yoktu. Üstelik Colette'e abayı yakıp onunla birlikte kaçtığına göre, kasabada değil, uzakta bir yerlerde olması gerekirdi. Zaten, insan aklını kullanınca François'nın böyle bir şey yapamayacağını anlardı. Evet, bir baba, aşkı yüzünden evini terkedebilirdi, ama hiçbir zaman böyle vahşice kendi çocuğuna saldırmazdı. Her yandan tanıklar akıyordu, öğrenci velileri, öğretmenin çok tatlı, çok iyi bir insan olduğunu söylemeye geliyorlardı. Komşular, yolunu şaşırdığı, hata ettiği zamanlarda bile onun karısına büyük sevgi gösteren bir insan olduğunu anlatıyorlardı. Halkoyu olayları, söylenenleri yargılayacak, inceleyecek yetenekteydi ama Rose'un kendisine saldıran adamın babası olduğunu söylemesi, çocuğun yanında bulunan o mendil, Marsouiller'nin önüne gelene anlattıkları da etkisiz kalamazdı elbette. İlk bakışta deliller üzücü bir biçimde François'yı suçluyordu, ama hadi François suçlu değildi, o halde gerçek suçlu kimdi, nasıl bulunacaktı?

Savcılık ilk soruşturmasını yaparken, halkın gerçekten çok değiştiği görüldü. Herkes kendine düşen görevi yapıyor, bildikleri, gördükleri, duydukları ne varsa çekinmeden söylüyor, François hakkındaki duygularını seve seve açıklıyorlardı. Kasabalı yeniden bir haksızlık yapılmasından korktuğunu her haliyle belli ediyordu. Bongard'lardan biri, kendiliğinden gelip, saldırı akşamı alanda başıboş dolanan birini gördüğünü, bu kişinin François olmadığını anlattı. Bir Doloir, okulun arkasında, iki kaldırım taşı arasında bulduğu bir çakmağı getirdi. Bu çakmağı saldırganın kaçarken düşürmüş olabileceğini, François'nın ise sigara içmediğini söyledi. Savin'lerden biri, iki yaşlı kadın arasında geçen bir konuşmayı tekrarladı, dili uzun Marsouiller, samimi olduğu bu iki yaşlı kadına çok şeyler anlatmıştı, bu duruma göre suçluyu Marsouiller'nin tanıdıkları içinde aramak gerekecekti. Hele de Grand Rue sokağındaki manifaturacı Tandois bacılar çok akıllı bir tanıklık yaptılar, gerçeğin ortaya çıkması hususunda canla başla çalıştılar. Tandois bacılar Mazeline'in eski öğrencileriydi, zaten soruşturmada, gerçek ve adalet için uğraşanların henüz hepsinin, büyük öğretmenlerin, Marc'ın, Joseph'in öğrencileri olduğu görüldü. Tandois bacılar faturalarına, satış defterlerine baş vurup, saldırganin çocuğun ağzına tıkamaya çalıştığı mendile benzer mendillerden kimlere sat-

tıklarını araştırdılar. Evet, François'ya satmışlardı, ama iki gün sonra bir başkası daha almıştı bu mendillerden, François'nın birlikte kaçtığı Colette'in abisi Faustin Roudille. Gerçeğe götüren ilk ışık sızmıştı böylece.

Faustin on beş günden beri işsiz güçsüz dolaşan biriydi. Maillebois, çevre belediyelerle anlaştıktan sonra Désirade arazisini satın almıştı. Bu arazide halkın dinlenebileceği, eğlenebileceği, bir halkevi kurulacak, konağın bahçesi, ormanı, çevrenin bütün işçilerine açık bir park haline getirilecekti. Ağaçların gölgelediği küçük dereciklerin aktığı, mermer havuzlarla donanmış bu tatlı alan, rahip Crabot'nun düşlediği bir papaz yuvası değil, genç annelerin bebekleriyle oyalanmaya, yaşlıların dinlenmeye gelecekleri bir huzur, barış, sevgi yuvası olacaktı. Arazinin satın alınması, Désirade'ın eski korucusu, papaz kalıntılarının yarattığı Faustin işsiz kalmış, kasaba sokaklarında hırslı hırslı, elleri cebinde dolaşıyordu. Kız kardeşi Colette'in François'yla kaçması özellikle deliye döndürmüştü onu. Kız kardeşinin kaçışını kendisi için bir onur sorunu yapıyordu. Ne var ki, Faustin'in sağda solda onurdan söz ettiğini duymak kasabalıyı hayli şaşırtmıştı. Çünkü iki kardeşin pek iyi anlaştıklarını, Faustin'in Colette'den sık sık borç aldığını, paralı zamanlarında kız kardeşini pek güzel sömürdüğünü herkes bilirdi. Acaba Faustin'i, kendisinin parasız kaldığı bir zamanda kardeşinin sırra kadem basması mı çileden çıkarmıştı. Yoksa kız kardeşiyle anlaştığı, nerede olduğunu çok iyi bildiği, gizlice ona yardım ettiği halde kasabalıyı kandırmak için mi kızmış görünüyordu? Bu noktalar karanlıktı, ne var ki, Tandois bacıların defter kayıtları dikkati Faustin'in üzerine çekti. Halkoyu Faustin'in davranışlarını, sözlerini bir bir değerlendirmeye başladı, gerçeğin bulunması yolunda bir hafta yetti de artı bile, soruşturma ışıklı bir yolda gelişiyordu.

Bongard'ın tanıklık sırasında söylediklerini şimdi pek çok kimse onaylamaya başladı. Evet, Grand Rue sokağında biri okulun bulunduğu yöne kaçamak gözlerle bakıp bakıp dolanıyordu ve bu dolaşan da Faustin'in ta kendisiydi. Doloir'ın bulduğu çakmağın da onun olması gerekirdi. Çünkü birçokları o çakmağı Faustin'in elinde gördüklerini söylüyordu. Savin'in sözleri de doğru çıktı. Marsouiller ve Faustin çok eski ve samimi iki arkadaştılar. Böylece araştırmanın yönü belirlenmiş oluyordu, soruşturmayı hırsla izleyen Marc Désirade'ın eski bekçisinin suçlu olduğunu anlamakta gecikmedi. Marsouiller'nin davranışlarını tek tek gözden geçirip yeni bir

değerlendirme yapıyordu. Baygın Rose'un başındaki Marsouiller'nin pek kaygılı, tedirgin, sıkıntılı bir hali vardı, elindeki mendili hemen vermek istememiş, cebine sokmuştu. Evde Rose babasını suçlayınca Marsouiller daha bir şaşkınlaşmış, aptallaşmıştı. Marc özellikle, kilise hizmetçisinin ağzından kaçırdığı söz üstünde duruyordu: "Salak!" Gerçek, bir şimşek gibi aklında aydınlandı, bu söz olsa olsa iki dost arasında, bir terslik sırasında kullanılabilirdi. Marc hemen Marsouiller'nin evine gitti.

- Bütün deliller, Faustin'in suçluluğunu gösteriyor çocuğum, açıklamadığın takdirde sen de suç ortağı sayılacaksın, korkmuyor musun bundan?

Kilise çırağı, başı önünde, sessiz soluksuz dinledi.

- Haydi, o gün onu tanıdığınızı söyleyiniz.

- Nasıl tanıyabilirdim bay Froment? Faustin sakalsızdır, kasket giyer, oysa rastladığım adamın hem sakalı vardı, hem de kasket değil yuvarlak bir şapka giyiyordu.

- Yüzüne takma bir sakal, başına da yuvarlak bir şapka uydurabilir. Hem sizinle konuştuğunu bana söylemiştiniz. Sesinden tanımışsınızdır, "Salak" diye bağırdı çünkü size.

Marsouiller hemen elini kaldırıp adamın tek bir sözcük bile söylemediğine yeminler etmeye başladı. Ama Marc'ın gözlerine dikilen gözleri gücünü kırıyordu, aslında gerçekten de ciddi bir insandı, bocalamaya başladı, saçmalamakta diretmedi.

Marc yeniden aldı sözü:

- İyi arkadaş olduğunuzu, sık sık görüştüğünüzü, her hangi bir konu üstünde titizlikle durduğunuz zaman, onun omuzlarını silkip size salak dediğini, bu sözü sık sık tekrarladığını öğrendim.

Marsouiller onayladı:

- Evet, bana salak derdi, sonunda hep ağzını bozar.

Sıkışmıştı, bir yandan da gerçeği söyleyip vicdanını rahatlatmak istiyordu, ayrıca suç ortağı durumuna düşmekten korkuyordu. Sonunda baklayı ağzından çıkardı:

- Evet, bay Froment, tanıdım onu... Bu şekilde, böylesine kabaca bana salak diyen odur. Yanıldığımı sanmıyorum, çünkü bu sözü çok duydum onun ağzından... Zaten saldırı akşamı olaydan sonra Grand Rue Sokağında şapkayla, ama sakalsız onu görenler olmuş, demek ki kaçarken sakalını çıkarıp cebine koydu.

Marc büyük bir sevinç duydu. Marsouiller gerçeği söylemişti, aynı sözleri savcı önünde de tekrarlayacağına güveniyordu, hararetle elini sıktı:

- Doğru söyleyeceğinizi biliyordum zaten, dürüst bir insansınız siz.

- Dürüst bir insan mı? Şüphesiz... Elbette bay Froment, Joulin'in eski öğrencilerindenim ben, bir öğretmenin öğütleri kolay kolay unutulmuyor, yalan söylesek ne fayda, bütün varlığımız sonra da bu yalana karşı koyuyor. Hem akıl denen bir şey var, saçmalıkları kabul edemiyor insan, bu olay olabildiğine tedirgin etti beni, ne yapabilirdim, yaşamak için kilisede hizmetçilik etmek zorundayım, bu yüzden de amcam Phillis'in eski dostlarına karşı duramıyordum.

Üzgündü, bir ara sustu, gözlerinden iri iri yaş damlaları süzüldü.

- Şimdi artık halim harap, kapı dışarı edecekler, aç karnına kaldırımlarda sürünmekten başka yapacak şeyim yok.

Marc ona bir iş bulacağına söz verip hemen yanından ayrıldı, zira Marsouiller'yle yaptığı görüşmenin sonucunu, François'nın kurtulduğunu bir an önce Thérèse'e bildirmek istiyordu. Kadıncağız onbeş günden beri kızının baş ucundan ayrılmamıştı, kocasının suçsuzluğuna inanıyor, ama, bütün gazetelerin saldırıyı yazmalarına rağmen kocasından tek bir haber alamayışına çok üzülüyordu. Rose'un durumu düzelmiş, kolu iyileşmiş, ayağa kalkmıştı. Şimdi artık Thérèse'in François'dan başka düşüncesi yoktu, ağzını bıçak açmıyordu. Issız kalan yuvasında hüznü bir kat daha artmıştı. Marc, Marsouiller'yle olan konuşmasını sevinçle anlatırken Thérèse birden sarsıldı, kocasının, François'nın içeri girdiğini görmüştü. Karı-koca arasındaki en sade sözlerin geçtiği bu sahne gerçekten alabildiğine duyarlıydı:

- Suçlu olduğuma inanmadın değil mi Thérèse?

- İnanmadım François, yemin ederim.

- Daha bu sabaha kadar hiçbir şey bilmiyordum, bir odaya kapanmış, acınacak bir durumda yapayalnızdım. Bir rastlantı sonucu, eski bir gazete gözüme ilişti... Hemen koştum. Rose nasıl?

- İyi, orda, odasında.

François, Thérèse'le kucaklaşmaya cesaret edememişti. Thérèse, bütün heyecanına rağmen, gayet ciddi, dimdik duruyordu önünde. Marc kalktı, torununun ellerini ellerine aldı, gözyaşlarıyla dolu çökmüş solgun yüzünden François'nın ne büyük bir acı içinde olduğunu anladı.

- Haydi, herşeyi anlat şimdi, zavallı yavrum.

François, çok dürüst bir biçimde, birkaç cümle ve titrek bir sesle yaptığı çılgınlığı anlattı. Kasabadan, kendisini deliye döndüren Colette'le ansızın kaçışlarını, Beaumont'un arka sokaklarında bir odaya kapanıp gizlenişlerini, tutkularla, tartışmalarla, göz yaşlarıyla, hatta tekme tokat kavgalarla geçen fırtınalı on beş günlerini, sonra Colette'in, bir diğer kavga sonucu çekip gidişini ve bir daha dönmeyişini, her şeyi anlattı. Bütün bu olaylar üç hafta önce geçmiş, François, Colette belki döner diye beklemiş, derken odasına, mezara girer gibi gömülüp kalmış. Kasabaya, karısının yanına dönecek yüzü de olmadığından, sıkıntı ve vicdan azapları içinde korkunç günler geçirmiş, ama her şeye rağmen, bu delilikleri yaparken bile karısına sevgisi bir an olsun yüreğinden çıkmamış.

O konuşurken Thérèse başını çevirmişti, François sorunca düşüncelerini söyledi:

- Bütün bunları bilmek zorunda değilim... Hakkında ileri sürülen suçları cevaplamak için geldiğini anlıyorum.

Marc araya girdi:

- Yo, yo, bugün artık suçlama diye bir şey kalmadı.

François:

- Olup bitenleri, Rose'un başına geleni duysaydım hemen koşardım, inan bana.

Thérèse:

- Çocuk orada, odamda, görebilirsin...

O sırada Marc'ın büyük bir heyecanla izlediği pek ilginç bir sahne geçti. Rose kolu sarılı, bir koltukta oturmuş kitap okuyordu. Kapının gürültüsünü duyunca korku ve sevinçle karışık bir çığlık attı:

- Ah, babam gelmiş!

Ayağa kalktı, sonra birden şaşkınlaştı:

- Ama geçen akşamki sen değil miydin baba?.. O adam daha kısa boyluydu, hem de sakalı senin gibi değildi.

Şaşkın şaşkın babasını süzüyordu, evini bırakıp gideli beri, annesini ağlatan babayı hep başka türlü düşünmüştü, oysa babasının yüzü düşündüğünden ne kadar da ayrıydı. Bu güler yüzlü baba, üstüne atılan öteki baba olamazdı, ve artık kızı evde ağlamasın diye gelmişti. Yaptığı hatanın ne kadar korkunç olduğunu anlayıp titremeye başladı:

- Ben seni suçladım ya baba, bana saldıran adamın sen olduğuna diretttim durdum!.. Hayır, hayır, sen değilsin, yalancıyım ben, seni almaya ge-

lirlerse yalancının biri olduğumu bağıra çağıra söyleyeceğim jandarmalara.

Göz yaşları içinde koltuğuna yığıldı, babası kızını kucağına oturtup saçlarını okşamaya, bundan böyle onları üzecek bir şey yapmayacağına, kara günlerin son bulduğuna yeminler etti. François kekeleye kekeleye konuşuyordu, evine büyük acı çektirdiğini şimdi daha iyi anlıyordu. O çılgınlıkları yapmasa, kızı kendisini hiç saldırgan, kötü yürekli, zalim bir baba olarak canlandırır mıydı zihninde?

Thérèse üzgün görünmemeye çabalayarak konuşulanları yalnızca dinlemiş, söze karışıp tek kelime söylememişti. François, tedirgin, üzgün, yıktığı bu aile ocağına karısının kendisini yeniden kabul edip etmeyeceğini öğrenmek ister gibi bakıyordu Thérèse'nin yüzüne. Marc, Thérèse'in durumundan, tavrından kocasını henüz bağışlamaya hazır olmadığını anladı, bu sorunun çözümünü daha elverişli bir zamana bırakmak için torununu kendi evine götürmeye karar verdi.

Polis, aynı akşam, şiddet ve zorla kaçırma suçlarından tutuklamak için Faustin'in evine gitti ama bulamadı, kapılar kapalıydı. Adam uçmuştu. Bütün aramalar boşa gitti, sonunda herkes Faustin'in Amerika'ya kaçtığına karar verdi.

Colette'de ortalıkta yoktu, ne Beaumont'da, ne kasabada kimseler kıza rastlamadığına göre, birlikte kaçmışlardı. Olayın bazı yönleri böylece karanlıkta kaldı. Acaba bu saldırıyı iki kardeş birlikte mi planlamışlardı? Colette François'yı kasabadan bunun için mi uzaklaştırmıştı, yoksa Faustin bu kaçıştan yararlanarak herşeyi kendi mi düzenlemişti? En önemlisi, ardında, ona yol gösteren, akıl öğreten Simon olayını yeniden başlatarak lâik okula esaslı bir darbe indirmek için bütün bunları tasarlayan, hazırlayan, çıkarıcı, gerici, yobaz efendileri mi vardı. Çeşitli varsayımlar düşünülebilir, ama şuna kimsenin şüphesi yoktu: Bu olay tek başına Faustin'in marifeti değildi. İşin içinde başka parmaklar da vardı ve Simon soyundan gelen, kasabanın son öğretmenine bir tuzak kurmuşlardı.

Döndürülen dolabın devrilmesi ne büyük bir sevinç, ne büyük bir gönül rahatlığı vermişti Marc'a. Eski iğrençliklerin yeniden başlaması, lâik okulu lekeleme girişimi başlangıçta endişelendirmişti onu. Ama işte, çok geçmeden, hızla, sağlam kafa, sağlam bir halkoyu gücünü ortaya koymuş, gerçek, pırıl pırıl, kalkıp dikilmişti. François'nın içinde bulunduğu durum Simon'un bir zamanlar bulunduğu durumdan da çetindi, bizzat kızı baba-

sını suçluyordu. Aynı olay Simon zamanında geçse ve kız sözünü sonradan geri alsa bile kimse François'nın suçsuzluğuna inanmaz, çocuk, ailenin baskısı yüzünden sözü geri aldı derlerdi. Ve suç ortağı, uzlaşmış adam durumuna düşmemek için, ne bir Bongard, ne bir Doloir, ne bir Savin ağzını açmaz, gördüğünü, duyduğunu söylemezdi. Sözgelimi bu Marsouiller gerçeği açıklayıp vicdan huzuruna kavuşmayı düşünmezdi, çünkü böyle bir gerçeği duymadığı gibi, bütün yobaz kesimi yalanlarını desteklemek, yürütüp yüceltmek için şaha kalkardı.

Kazandığı bütün başarılara, yenilgilere rağmen Marc'ın yüreğini burkan bir sızı vardı: François ve Thérèse arasındaki ayrılık. Kadın ve erkeğin mutluluğu bu iki yaratık birbirleriyle çok iyi anlaştıkları zaman gerçekleşebilir. Yazık ki kişi tutkularını öldürmek, zavallı insanlığı arzunun boyunduruğundan kurtarmak, tutkular yüzünden kanayan yarayı sarmak imkansızdı. Tutku, arzu ve aşk yüzünden her zaman yürekler kırılacak, beden sancılanacak, kıskançlıklar sürüp gidecekti. Bu huzursuzluk belki bir gün, kadının erkekle eşit olanaklara sahip olduğu gün son bulabilirdi. O zaman kadın, iki tür arasındaki bu mücadelenin sızısını belki azaltabilir, yuvaya biraz daha fazla barış taşıyabilirdi. Rose'un başına gelen olay, kadınların, gerçeğin ortaya çıkarılmasında en büyük payı olduğunu göstermişti. Kadın dinin, batıl inancın, cehennem korkusunun boyunduruğundan kurtulmuştu. Din adamlarının elinde alet değildi, köle değildi. Koyun gibi alnını yere koymuyordu, kendini ilk günahı işleyen iğrenç bir yaratık olarak düşünüp, her şeyi çürüterek, kokuşturarak, bozarak öç almaya kalkmıyordu. Bundan böyle papazların elinde değillerdi, Kilisenin arabasına koşulup, dinin zaferi uğruna erkeklerine zulmetmiyorlardı.

Marc, François ve Thérèse arasındaki sorunun çözümü için bütün aileyi okulun büyük dersliğinde toplamayı düşündü. Bir eylül sonu, ılık güneş ışıklarının öğretmen masasını, öğrenci sıralarını, yazı tahtalarını, duvarlara asılı resimleri aydınlattığı öğlen sonrasında toplandılar. Sébastien ve Sarah, Beaumont'dan, Clément ve Charlotte, kızları Lucienne'le birlikte Jonville'den geldiler. Joseph bir gün önce dönmüş, yolculuğu sırasında olup bitenleri öğrenince çok üzülmüştü. Marc ve Geneviève zaten Rose'la birlikte az önce gelmiş bekliyorlardı. Tam oniki kişiydiler. Bir süre kimse konuşmadı.

Söze Marc başladı:

- Sevgili Thérèse, burada duygularını etkilemek için değil, ailece soh-

bet etmek için toplandık... Şüphesiz sen de çok üzülüyorsun, acı çekiyorsun. Ama bütünüyle iki ayrı dünyadan gelmiş bir karı ve kocanın, aralarında, bir daha hiç birleşemeyeceklermişçesine büyük bir uçurum bulunduğunu anladıkları an çektikleri acıyı hiç bir zaman tatmadın. Kadın, özgür düşünceli kocasına işkence etmek için, bir zamanlar dinin elinde köleydi, Kilisenin aletiydi. Nice göz yaşları döküldü; nice ocaklar yıkıldı.

Yeniden sessizlik başladı, sözü Geneviève aldı:

- Evet, iyi yürekli Marc'ım, bir zamanlar çok horladım seni, çok acı çektirdim. O kötü yılları hatırlamakta haklısın. Söylediklerinden alınmıyorum, incinmiyorum. Çünkü beni zehirlemek isteyenlere karşı koyacak gücü kendimde buldum ve kurtuldum. Ama nice kadınlar bağnazlık zindanının karanlıklarında kaldı. Nice evler acıya gömüldü! Ben bile asla tamamen iyileşemedim. Aldığım uzun dini eğitimin etkisi yüzünden hâlâ o eski bağnazlık çöküntüsüne düşmekten korkarım. İlkokuldan beri, bozuk, çılgın düşüncelerle yetiştirildim. Ama senin sayende, senin sağlam kafan ve sürekli çalışmaların sayesinde kurtulup ayağa kalkabildim... Teşekkür ederim sevgili Marc'ım.

Gözlerinden mutlu göz yaşları süzülüyordu, gittikçe artan bir heyecanla sözlerini sürdürdü:

- Ah, zavallı anneannem, zavallı annem!... Evet, yakınıyorum onlardan. Kadınlıklarından sürgün edilmişler gibi, boynunu bıçağa uzatan kurban gibi, yıkıcı yobazlığa hizmet ettiklerini gördüm. Hele de zavallı anneannem, korkunçtu, ama başka ne yapabilirdi, hiçbir gerçek sevgiyi tatmamıştı. Sürekli bir hiçlik içinde yaşıyordu. Böyle bir hayat yaşayan insan elbette başkalarını da aynı hayatı yaşamaya zorlar. Ya zavallı annem, dünya mutluluğunu, gerçek mutluluğu, bir erkek tarafından sevilmek mutluluğunu tattıktan sonra, uzun yıllar, yalan ve yanılgılarla dolu, ölümle dolu bir dinin boyunduruğu altında yaşamak zorunda kaldı.

İki kadın gölgesi, bayan Duparque ve bayan Betrhereau'nun, bir başka yüzyılın, şimdi kaybolmuş, tedirgin, acınacak durumda iki sofu kadın yüzü geçiyordu gözlerinin önünden. Biri, bütün gücüyle kendini bir zamanların öfkeli, cezalandıran, öç alan Kilisesinin buyruğuna vermişti. Kilise gibi sertti. Öteki, erkek aşkını, annelik sevgisini tatmış, yumuşaktı. Dinin, onu prangaya vuran zincirlerini kıramadığına pişman, üzgün ölmüştü. Bayan Duparque'ın torunu, bayan Berthereau'nun kızı Geneviève, bir süre aynı yolu izleyecek gibiydi. Ama, öldürücü, çetin mücadele onda patlak ver-

miş, annesinin yapamadığını başarmış, boyunduruktan kurtulup hayata ve sağlığına dönmüştü. Geneviève gözlerini, tatlı tatlı kendisine gülümseyen, kendisini kucaklamak için eğilen kızı Louise'e cevirdi.

Louise aldı sözü:

- İçimizde en çok övülmeye değer sensin anne, en çok sen mücadele ettin, en çok sen acı çektin. Nice göz yaşlarıyla kazanılmış zaferi, kadının zaferini sana borçluyuz. O günleri çok iyi hatırlıyorum. Ailenin, senden sonra gelen kadını olarak, geçmişin yanılgılarından kurtulma konusunda benim büyük bir sıkıntım, büyük bir çabam olmadı. Evet, ben daha fırtınasızdım, aklın yoluna biraz daha yatkındım, yalan ve yanılgılardan etkilenmiyordum. Ama bütün bunları yasa bürünmüş zavallı evimizde hepimizin kanayan kalplerine borçluyum, hüznün bir çırağı olarak yetiştim.

Geneviève, bir yandan gülüp, bir yandan o da kızını kucaklarken şakadan çıkıştı:

- Sus bakayım dalkavuk! Bizleri çektiğimiz acıdan, beni vurulduğum zincirden kurtaran asıl sendin. Yaşın küçüktü ama aklın benden büyüktü. Bütün engelleri aşmamıza sen yardımcı oldun. Evimizin huzurunu sana borçluyuz, ilk kurtulmuş, ilk akıllı kadın, dünyamıza mutluluk taşıyan ilk kadın sendin.

Sözü, Thérèse'e dönerek Marc aldı:

- Sevgili çocuğum, o zamanlar sen dünyada yoktun, bütün bu acıların ne olduğunu bilmiyorsun. Ailemizde sen, Louise'den sonraki kadınsın, yok kutsanmakmış, yok günah çıkartmakmış, yok Kudas törenine katılmakmış, bu türden hiç bir sorunun olmadı. Özgür yaşamak şimdi çok doğal geliyor sana. Senin bulunduğun bu noktaya gelmek için, anneler, büyükanneler, korkunç bunalımlar geçirdi. İşkenceler çekti... Bütün toplumsal sorunlarda olduğu gibi, bu konuda da tek çözüm yolu egitimden geçiyordu. Kadına, erkeğinin yanındaki, hakkı olan yeri kazandırmak için onu eğitmek gerekti. Yapılması gereken ilk şey, insan mutluluğunun ilk şartı buydu. Çünkü erkeği ancak özgür kadın, yalan ve yanılgılardan arınmış kadın kurtarabilir. Kadın köle oldukça din adamının suç ortağı, gericinin elinde bir alet, evin içinde bir casus ve sürekli bir hırlaşma kaynağı oldukça erkek kendini zincire vurulmuş bulur. Mutlu gelecek bütün gücünü eşlerin anlaşmasından alır. Evimize yeniden bir yıkım girince bizlerin ne kadar üzüleceğini anla sevgili yavrum. François'yla aranızda bir uçurum yok, inanç farkı yok. Aynı dünyanın, aynı eğitimin insanlarısınız. Yasalar,

gelenekler erkeği efendi, kadını köle olmaktan çıkardı. Eşlerin mutluluğu artık akla, mantığa, hayatın kendisine dayanıyor. O hayat ki, dolu dizgin, sağ ve esen yaşamaktan başka bir şey istemiyor sizlerden. O hayat ki, insanlar onun tadına ancak karı koca yaşayarak varabilir. İyilik sizlere ışık tutmaz, yolunuzu aydınlatmazsa, olağan insan zaafları yüzünden barışı, mutluluğu yitirirsiniz!

Thérèse, hiç ses çıkarmadan, büyük bir saygıyla dinlemişti söylenenleri.

- Söylediklerinizin hepsini biliyorum büyükbaba, bunları unuttuğumu sanıyorsanız bana haksızlık etmiş olursunuz... Ama neden François birkaç günden beri sizde kalıyor? Onun yeri burası, burda kalmalıydı. Biliyorsunuz iki öğretmen evi var, erkek öğretmen için ayrı, kadın öğretmen için ayrı. Gelsin öğretmen evine yerleşsin, ben de ötekinde kalırım. Böylece okullar başlayınca görevinin başında olur... Sizin de söylediğiniz gibi, ikimiz de özgürüz ve ben özgür kalmak istiyorum.

Babası ve annesi, Sébastien ve Sarah, incitmeden araya girip kızlarının gönlünü etmek istediler; Geneviève, Louise, Charlotte, bütün kadınlar Thérèse'e gülümsüyor, bakışlarıyla yuvayı dağıtmamasını yalvarıyorlardı. Ama o, bu konuda hiçbir şey duymak istemiyordu, kızgın olmayan, ama kararlı bir hareketle birleşmeye yanaşmayacağını belirtti.

- François korkunç derecede yaraladı beni, onu artık sevemeyeceğimi anladım. Şu an, onu sevebileceğimi söylemeye kalksam sizleri aldatmış olurum... Yalan söylememi, sevmediğim bir insanla ortak bir yaşantı sürdürmeye kalkmamı sizler de isteyemezsiniz benden.

O ana kadar hiç sesini çıkarmadan dinleyen François'nın yüzü soldu, içini sonsuz bir acı doldurdu, ve bir çığlık koptu dudaklarından:

- Ama ben her zaman seviyorum seni Thérèse, eskisinden çok daha fazla seviyorum. Üzüldüğünü, acı çektiğini biliyorum, ama inan, ben senden daha çok üzülüyor, daha çok acı çekiyorum.

Thérèse François'ya döndü, çok daha yumuşak, uysal bir sesle cevapladı:

- Doğru söylediğine inanıyorum... Yaptığın çılgınlığa rağmen sevebilirsin, mümkündür, çünkü yazık ki akıl, ölümsüz çılgınlıklarımıza hiçbir zaman set vuramıyor. Çok acı çekiyorsun, ikimiz de korkunç acı çekiyoruz demek... Ama acı çekmek sorunu halletmez... Artık seni sevmiyorsam, artık seni istemiyorsam, birlikte de kalamam. Bu ikimize de yakışmaz, ya-

ramız iyileşecek yerde daha da azar. Görüyorsun, en iyisi, iki komşu, iki iyi dost gibi, iki özgür insan gibi yaşayıp kendi yollarımızı çizelim, eserlerimizi tamamlayalım.

Küçük Rose atıldı, ağlıyordu:

- Ya ben n'olacağım anne?

- Sen mi yavrucuğum, dün olduğu gibi yarın da ikimizi de seveceksin... Endişelenme, bunlar çocukların sonradan anlayacağı şeylerdir.

Marc usul bir el hareketiyle Rose'u yanına çağırdı, kucağına oturttu, birleşmeleri hususunda yeniden konuşmaya hazırlanıyordu. Thérèse hemen atıldı:

- Hayır büyükbaba, yalvarırım ısrar etmeyiniz. Şu an konuşan aklınız değil, bizlere olan sevginiz. Arzunuzu kırmamaya kalkarsam buna sonradan siz de üzülür, pişmanlık duyarsınız. Bırakınız ben de sizin gibi bilge ve güçlü bir insan kalayım... Biliyorum, bizi acı çekmekten kurtarmak istiyorsunuz. Ah, büyükbaba, acının sonu olmadığını hepimiz biliyoruz. Hayatın bir çilesi bu, acıyı hepimiz kendi özümüzde taşıyoruz. Bütün sağduyumuza, bütün sağlam kafalarımıza rağmen zavallı yüreklerimiz kan ağlamaya devam edecek, umutsuz, acılı vakitlerinde yürek sancılarını sürdürecek. Belki de mutluluğun zorunlu şartıdır bu, gül dikensiz olur mu?

Gün ışığı küçük ürpertiyle sararmış gibi, herkes, hüznü açıklayan bu sözlerle, acıyı sırtlarında duydu.

Thérèse devam etti:

- Ama ne önemi var bütün bunların! Hiçbir endişeniz olmasın büyükbaba, alnımız dik yaşayacağız yine de. Acı insan ruhunu karartamaz, yeter ki gözlerimizin önü kararmasın, yeter ki acı bizleri kötü insanlar haline getirmesin. Acı çektiğimizi kimseler bilmeyecek, hatta başkalarından daha iyi, daha tatlı görünmeye çalışacak, dünyayla birlikte var olan ıstırabı azaltmaya çalışacağız... Hem bu konuda, sizlerin pişmanlık duyacağı hiçbir yan yok, elinizden gelen her şeyi yaptınız, mutluluğa götüren akıl yolunu öğrettiniz. Ötesi, bizlerin çabalarına bağlı. Duygusal hayatımızı, özel hayatımızı, göz yaşları içinde de olsa, düzenlemek bize kalıyor. François ve beni kendi halimize bırakınız, kendi acımızı kendimiz çekelim. Çünkü bu onunla benim, ikimiz arasındaki bir olay. O da ben de, sizlerin büyük çabaları sayesinde kurtulduk, daha gerçekçi, daha adil bir dünyanın bilincine vardık, bu bize yeter. Burda, ne güzel, bütün aile toplandık, bir araya geldik, bu güzel fırsattan daha başka türlü yararlanalım. François'yla benim

kişisel sorunumuzla üzüleceğimiz yerde, bırakın da size karşı büyük sevgimizi, şükranımızı haykıralım, büyük eserinizi kutlayalım, büyük eserinizi alkışlayalım.

Bütün aile, pencerenin yüksek boşluğundan, altın örtülerle dolan güneşin eski güçlü parlaklığına yeniden kavuşmuş gibi sevinçle el çırptılar. Evet, evet, her şey büyükbabanın büyük çabasının ürünüydü. Bu sınıfta nice savaşmış, kafasını ve yüreğini bu sınıfa, öğrencilere adamıştı. Burada bulunan herkes, çocuklar, torunlar, torunların çocukları, hepsi onun öğrencileriydi. Ve hepsi de, mutlu geleceği doğuran, güçlü, ulu çınarın çevresini aldılar. Küçük Rose, filizlenmiş dördüncü kuşak, kucağındaydı, kollarını büyükbabasının boynuna dolamış şapur şupur öpüyordu. Ardında Codenne vardı, o da körpe kollarıyla sarmıştı Marc'ı. Kızı Louise, oğlu Clément, Joseph ve Charlotte'la birlikte yanındaydılar. Sébastien ve Sarah gülümsüyorlardı. Thérèse ve François, bu gürbüz, dinç dedeye gösterdikleri karşılıklı sevgiyle birbirlerine yaklaşmışlar, onun ayaklarının dibine oturmuşlardı. Marc, bu büyük sevgi gösterisi karşısında ne yapacağını şaşırıp, tatlı tatlı gülerek onlarla şakalaşmak istedi:

- Yavrularım, yavrularım, kendinize gelin, Tanrı yapmaya kalkmayın beni, kiliselerin kapandığını biliyorsunuz... Ben ömrümü tamamlamış hamarat bir işçiden başka bir şey değilim. Hem Geneviève'im yanımda olmadan hiçbir şey yapamam.

Kolundan tutup karısını yanına çekti, hepsi Geneviève'i kucakladılar. Başka çocukların, mutlu kente doğru yürüyerek nice yeni kuşakların oturacağı bu basit sıraların arasında, bu sınıfta mutluluğun tek efendisi, anlaşan bir çift, Marc ile Geneviève gülümseyen iki anıt gibiydiler.

Nice yıllar süren bir mücadelenin, yürekli bir savaşın en büyük armağanıydı bu. Marc tamamladığı eseri görüyor, anlıyordu. Roma savaşı yitirmiş, Fransa ölüm tehlikesinden, bütün bir ulus çökmekten kurtulmuştu. Ülkenin altını üstüne getiren, tarlalarını çöle döndüren, halkını zehirleyen, dünyayı karartmaya çalışan yobazlık sürgün edilmişti. Ölü bir din, küleriyle Fransa'yı kaplayamayacaktı artık. Şimdi kendi kendisinin efendisiydi. Kurtuluş ve adalet yolunda başına buyruk yürüyebilirdi. İlköğretim, basit yurttaşları, dinin, yobazlığın, gericiliğin çağlardır sürüklediği kölelikten, bilgisizlikten kurtarmıştı. İki bin yıl önce sakat bir kafa "Ne mutlu yoksul düşüncelere" demiş, ve iki bin yılın yanılgıları bu yoksul düşünceden doğmuştu. Bilgisizliğin övgüsü üstüne kurulan efsaneler şimdi halka

toplumsal birer cinayet gibi geliyordu. Yoksulluk, kirlilik, haksızlık, katı inançlar, bağnazlık, yalan, zorbalık, kadının sömürülmesi, kadının horlanması, erkeğin aptallaşması, yozlaşması, bütün bu fiziki ve ahlaki kötülükler, dinin ortaya koyup sürdürdüğü, siyasi iktidarlar ve gericilerin dört elle sarılıp benimsediği bilgisizliğin ürünüdür. Yalancı dogmalar, ön yargılar ancak bilimle ortadan kalkabilir. Büyük zenginliklerin, toprağın ve düşüncenin imbat gücü bilimdir. Hayır! Mutluluk çiçeği asla bilgisizliğin tarlalarında açamaz, o çiçek ancak bilgi tarlalarında yeşerir. Fiziki ve ahlaki bütün yoksulluğun çorak tarlasını verimli topraklara bilgi dönüştürecek, bu tarlanın ürünü yıldan yıla daha da çoğalacak.

İlkokul öğretmeni Marc nice yıllar çalışmış, mücadele etmiş ve nice yıllar yaşayıp, eserinin gerçekleştiğini görerek bu mücadelenin armağanını almıştı. Adalet ancak gerçekle, mutluluk ancak adaletle mümkündür. Babadan oğula, toruna, torunun çocuğuna, kuşaklardan kuşaklara miras kalan bir mücadeleden sonra, ilk, orta ve yüksek öğretimin ücretsiz olduğu gün, yepyeni bir ulus doğmuş olacaktı.

İrtica; saltanatını, eğitimi ele geçirerek kurar ve böyle kökleşir. Okullarda beyinleri yıkanan genç kuşaklar, yönetimde görev aldıklarında ülke çıkarlarının değil, şeriatın sözcüleri olurlar. Geçmişin Fransası günümüz Türkiyesinin aynası gibidir. Fransa'da, kiliselerin, manastırların ve tarikat vakıflarının çok sayıda okulları vardı. Papazlar, keşişler ve rahibelerden oluşan öğretmenler, bilimden çok şeriat öğretiyorlar ve öğrencilerine "Sizler Fransa'nın çocukları değil Rab İsa'nın koyunlarısınız. Ne mutlu beyni yoksullara! "diyorlardı. Sivil okullarda da eğitim yapılıyordu. Ama, sade halk, ya "dini bütün"lerin, daha dürüst, anaya-ataya daha saygılı yetiştireceklerine gerçekten inandıkları, ya da papazların hışmına uğramaktan korktukları için, çocuklarını genellikle dini okullara gönderiyordu. Zaten din sivil okullara da sızmıştı, sınıfların duvarlarında haçlar asılıydı.

Kızlar on iki yaşına basınca Kudas Ayi'niyle Mesih İsa'ya adanıyor, Kurtarıcı'nın tinsel karısı oluyordu. Yasak yemişi yedirip erkeği, Adem'i de günaha sokup Cennet'ten kovdurduğu, ve, ay hali gördüğü için, yaradılıştan suçlu ve kirli sayılan kadınlar, daha bir telaşlı, kiliselerden çıkmıyorlardı. "Günah çıkarma" kurumu sayesinde rahipler ailenin bütün sırlarını öğreniyordu. Din, yalnızca eve değil, karı-koca'nın yatağına bile girmişti.

Türkçesi: Erdoğan ALKAN

ISBN 975-7244-56-2

9 789757 244561